

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 56. ТОМ 3
ISSUE 56. VOLUME 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 13 від 24.11.2022 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантук, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 56. Том 3. – 274 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантук М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.І.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Грищенко Л.З.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Заєць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантук Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор, професор кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. ScS., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тиміш Л.І.** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; **Тельбак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту культури і мистецтв (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музезнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2022
© Пантук М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2022

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 13 from 24.11.2022)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2022. – Issue 56. Volume 3. – 274 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Co-Editor, Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanysyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor, (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **M. Kravchuk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharskyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor at the Department (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **L. Tymish** – PhD (History), Associate Professor, Department of the Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Ustyenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category "B") on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Based on the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine No 1290 dated 30.11.2021 (annex 3), the journal is included in the List of professional editions of Ukraine (category "B") in the area of of Historical Sciences (032 - History and Archeology).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2022
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2022

ІСТОРІЯ

УДК 94:061.2:272(438)''1867/1923''

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-1>

Микола ПРИХОДЬКО,
orcid.org/0000-0002-7428-8540

кандидат історичних наук,
 докторант кафедри всесвітньої історії та археології
 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
 (Київ, Україна) prihod@ukr.net

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА У ЛЬВОВІ (90-ті РОКИ 19 ст.)

Интерес до традиційної культури народу, особливо сільського сегменту, у Польщі посилювався в другій половині XIX ст. Досить згадати етнографів, істориків краю: Лукаша Голембівського, Вацлава Залеського, Кажімежа Вуйціцького, Оскара Кольберга. Першим етнографічним закладом на польських землях була створена у 1873 році в Кракові Академія майстерності, а в її складі Антропологічна комісія. Створювались профільні часописи – «Народна Антропология» (з 1877 р.) та «Вісла» (з 1887 р.), проте не існувало товариства, яке б об'єднувало людей, зацікавлених у науковому осмисленні етнографічної проблематики.

З'ясовано, що ініціатором заснування етнографічного (людознавчого) товариства у Львові був шкільний інспектор Северин Удзела (в 1891 р.). Це стало можливим лише після кількох невдалих спроб групи людей під головуванням Антонія Калини – славіста, професора Університету Яна Казимира, майбутнього голови Товариства.

Так, «Мета Товариства, – писав у 1895 р. його перший президент Антоній Калина, – вміло досліджувати польський, український і сусідні народи, поширювати зібрані відомості про них через власний друкований орган, характеризуючи, описуючи народ- і, врешті, заснування бібліотеки та музею, до яких буде включено все, що стоїть за життя народу або служить для пізнання його особливостей».

Таким чином на зорі свого існування Етнографічне товариство у Львові, коли ще не було етнографічних музеїв, кафедр етнографії та етнології, а також народних університетів приваблювало тих, кому були близькі питання традиційної культури.

Висвітлено, що друкованим органом Товариства було періодичне видання «Люд», яке виходило з 1895 року. З 1896 р. виходив як цюквартальник. У 1904 р. редакторами журналу стали Кароль Потканський і Северин Удзела, а редакцію було перенесено до Кракова. У 1906 р. головним редактором став Юзеф Калленбах, і редакцію журналу знову перенесли до Львова. У 1907 р. головним редактором був Вільгельм Брухнальський, а в 1908–1909 рр. – Шимон Матусяк. У 1910 році Адам Фішер став редактором і обіймав цю посаду до 1939 року. Завдяки його діяльності з 1912 р. журнал виходив як щорічник.

Ключові слова: етнографія, громадські організації, Австро-Угорщина, Галичина, Антоній Калина.

Mykola PRYHODKO,
orcid.org/0000-0002-7428-8540

Candidate of Historical Sciences,
 Doctoral Student at the Department of World History and Archeology
 National Pedagogical Dragomanov University
 (Kyiv, Ukraine) prihod@ukr.net

PRACTICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE ETHNOGRAPHIC SOCIETY IN LVIV (NINETIES OF THE 19th CENTURY)

Interest in the traditional culture of the people, especially the rural segment, in Poland especially intensified in the second half of the 19th century. It is enough to mention the ethnographers and historians of the region, such as: Lukasz Golembiowski, Vaclav Zaleski, Kazimierz Vujcicki, Oskar Kolberg. The first ethnographic institution on Polish lands was established in 1873 in Kraków, the Academy of Craftsmanship, and it included the Anthropological Commission. Profile magazines were created – "Narodna Anthropologie" (from 1877) and "Wisla" (from 1887), but there was no society that would unite people interested in the scientific understanding of ethnographic problems.

It was found that the initiator of the foundation of the ethnographic (anthropology) society in Lviv was the school inspector Severyn Udzela (in 1891). This became possible only after several unsuccessful attempts by a group of people headed by Antony Kalina, a Slavist, professor at Jan Kazimierz University, the future chairman of the Society.

Thus, "The purpose of the Society," wrote its first president Antony Kalyna in 1895, "is to skillfully research the Polish, Ukrainian and neighboring peoples, to spread the collected information about them through its own printed organ, characterizing and describing the people." – and, finally, the establishment of a library and a museum, which will include everything that relates to the life of the people or serves to learn about its characteristics"

Thus, at the dawn of its existence, the Ethnographic Society in Lviv, when there were no ethnographic museums, departments of ethnography and ethnology, as well as national universities, it attracted those who were close to issues of traditional culture.

It is highlighted that the publishing body of the Society was the periodical "Lud", which was published since 1895. Since 1896, it has been published as a quarterly. In 1904, Karol Potkanskyi and Severyn Udzela became editors of the magazine, and the editorial office was moved to Krakow. In 1906, Joseph Kallenbach became the editor-in-chief, and the editorial office of the magazine was again moved to Lviv. In 1907, the chief editor was Vilhelm Bruchnalskyi, and in 1908–1909 – Shymon Matusiak. In 1910, Adam Fisher became editor and held that position until 1939. Thanks to his activity, the magazine was published as an annual since 1912.

Key words: ethnography, public organizations, Austria-Hungary, Galicia, Antony Kalina.

Аналіз останніх досліджень. Зигмунт Клодницький в своїй праці від 1995 р. «100 років Польського етнографічного товариства опублікованого в часописі «Люд» в Томі № 78 від 1995 р. с. 9-18 автор в загальних рисах прослідковує знакові події в історії організації протягом століття. Малгожата Міхальська в своїй праці «Діяльність етнографічного товариства у Львові в роки Першої світової війни та в міжвоєнний період» висвітлює діяльність організації з 1914 до 1945 року, оминаючи увагою поачтковий період існування організації. Марек Глогер в праці «Люд» – орган Польського етнографічного товариства» характеризує офіційний публічний орган товариства часопис «Люд», аналізує тематику публікацій часопису без деталізації.

Постановка проблеми. На нашу думку, недостатньо акцентовано увагу в історіографії польської педагогічної преси взагалі та етнографічного товариства у Львові зокрема. Саме на шпальтах часописів досліджуваного Товариства піднімалися проблеми етнографічної галузі. Вважаємо необхідним висвітлити в статті повсякденну проблематику артикульовану організацією, представницьким органом етнографів польського народу в перше десятиріччя її існування.

Мета статті – висвітлити видавничу діяльність товариства, як засіб концентрації результатів наукових розвідок членів організації та інструмента популяризації польської культури.

Виклад основного матеріалу. Зрозуміти фундаментальні напрямки діяльності досліджуваного нами Товариства ми можемо шляхом послідовного аналізу тематики опублікованих доробків висвітлених в офіційному часописі організації – «Люд». Так, спостерігаємо на ламах журналу наступні тези: «Відомо, що польський філолог і етнограф Анджей Кухарський (народився 1795 р. в селі Папеже, Пьотркувського повіту, помер в 1862 р. у Варшаві) подорожував слов'янським краєм коштом варшавського освітнього закладу, щоб підготуватися до рівня професора слов'янських мов у Варшавському

університеті. Буваючи кілька разів у Празі, він підтримував тісні стосунки з чеськими вченими того часу, особливо з покійним чехом Ганкою, якому надсилав досить докладні звіти зі своїх подорожей. У цьому листуванні, що нині зберігається в колекції музею, Королівства Чехії, в Празі, серед інших цікавий лист Кухарського від 4 березня 1828 року з Відня, що містить звіт про наукову подорож Словаччиною (Lud, 1896:8). Даний фрагмент відкриває нам перші знання про Товариство, як бачимо Товариство приділяло увагу листування науковців-етнографів, черпаючи інформацію з тогочасних архівів.

Товариство висвітлювало народні звичаї та повір'я, так: «Белемніти, в народі зветься камінчиками перуна, в інших місцях під назвою перуновими стрілами, або пальцями чи диявольськими очами (в Україні), часто використовуються в народі в лікувальних цілях. Морський їжак, (Diadema coronatum), який нерідко трапляється в нашомій природі як копалина, служить людям як лікувальна речовина, на їх думку він допомагає хворому» (Lud, 1896:46). Як бачимо етнографі Товариства намагалися з'ясувати, регіональні особливості народної медицини.

На шпальтах часопису наводилися народні загадки з місцевості Мишльєніце, наведемо декілька прикладів: 1) «Зелений, як луг, білий, як борошно, має хвіст, як мишка. Що це? 2) Чотирьох хлопців гонить, жодного не дожене. Що це? 3) Два стовпи стоять, на цих стовпах стоїть село, в цьому селі стоїть місто, а в цьому місті полиця, а на цій полиці ліс, а в цьому лісі худоба пасеться. Що це? 4). Фіту, Фіту, повна скриня оксамиту. Що це? 5). Батько народжується, а син по світу ходить. Що це?» (Lud, 1896:47). Зогляду на дані загадки, можемо оцінити роботу етнографів організації, безперечно вони були фахівцями в даній галузі, були носіями знань про народну творчість та намагались ввести в науковий дискурс новий матеріал для досліджень.

Входила до наукового кола інтересів членів Товариства і народні легенди, так: «Поблизу Бучача, на північній стороні міста, є невеличке село Рукомиш, яким протікає річка Стрипа. Прямо на березі річки знаходиться православна церква на честь св. Онуфрія, до якої й тепер сходиться в цей торжественний день значна кількість побожних людей як з ближніх, так і з дальніх сторін. Відразу за церквою стоїть величезна скеля, близько 50 сажнів завдовжки і 12 сажнів заввишки. У скелі є велика кількість більших і менших печер, з'єднаних між собою ходами. За місцевою легендою, ці печери тягнуться аж до сусіднього села Пшевліки. По них пусткали качку з дзвіночком на шиї, бажаючи дізнатися, що з нею буде, і – через деякий час качка з'явилася на річці в Пшевліці. Іншого разу два священники зайшли в те підпілля, щоб уважніше його оглянути, але зникли там і більше їх ніхто не бачив» (Lud, 1896:61). Даний напрямок роботи членів організації був кропіткий, але надзвичайно корисний. Народні легенди, яка елемент усної народної творчості існував лише в межах конкретного регіону, чи населеного пункту і для введення його в науковий простір етнограмм необхідно було відвідувати конкретні місця та анкетувати місцевих мешканців.

Кілька подробиць з народних вірувань наводить дослідник Шимон Гонет, член Товариства. «На Святвечір, розламавши облатку, беруть шість цибулин і розрізають кожну на дві половинки. Потім з кожної половини знімають верхню червону шкірку, потім виймають середину так, щоб залишилася тільки одна складова частина цибулі» (Lud, 1896:69). Як бачимо, етнограф прослідковує не стандартні традиції святвечора в окремому населеному пункті, нотує, та опубліковує в часописі.

Зверталися в своїх дослідженнях до філософських понять в розумінні польського народу. Так: «Скажіть, люди, де вам шукати правди? Вже правди немає, вже прада померла, немає в усій Європі, ні в панів, ні в простих селян. Їду до Шльонська, до німця, до Пруса: Та сама «спокуса», і тут (Lud, 1896:71). Як бачимо народні рефлексії на тему об'єктивної реальності, що не залежить від спостерігача чи суб'єктивного сприйняття була також об'єктом краєзнавчих досліджень досліджуваної нами організації.

Стефан Трухли дає опис: «Подгалляни та Підгалля. (Польські гуралі татранські). Трухли був причетний до розробки відкритих покладів вугілля в Ораві біля Татр, через що він мав нагоду познайомитися з частиною Підгалля на річці Чорний Дунаєць та долиною Косціцовіска» (Lud, 1896:86). Опис повністю відобразив географічні особливості всього Підгалля, завдяки відображенні твору

автора в етнографічному віснику часопису залишився на завжди доступний в якості джерела для досліджень сучасних етнографів, істориків, географів, краєзнавців.

Зверталися в своїх дослідженнях етнографі-краєзнавці і до тематики дистанційного впливу з корисною метою в народних віруваннях поляків. Так: «Злий вплив очей однієї людини на іншу називається пристритом, і цей вплив проявляється найчастіше головним боєм. У народі є свій спосіб зцілення від цього болю, який вони називають «скасуванням чар». Відомо два способи: один з них довший, з ним більше обрядів, інший – скорочений. Виконання чар за першим способом полягає в наступному: у кого раптово заболіла голова в дорозі або на роботі, прийшовши додому, промовляє: «Голова болить, хтось мене тріснув, розвійте мій чар!» Тоді хтось із домочадців наливає повну склянку води, запалює свічку, бере від скоринки хліба три шматочки витягує з віника довгий тонкий прутик і кладе все на стіл. Ліки готують. У лівій руці тримають березовий прут, зірваний з віника, і спалюють у полум'ї свічки; коли частина обвуглена, але не згоріла до попелу і ще горить, то вугілля, яке світиться правою рукою над водою в склянці, скидають, а коли воно падає у воду, над ним роблять три хрести, промовляючи: «В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа» (не треба говорити амінь), потім: «Один мене полонив, троє мені відповість: Бог Отець, Син Божий, Святий. Дух» (Lud, 1896:338). Дані народні традиції, на нашу думку були синтезом язичницьких вірувань дохристиянської доби, які вкорінилися в народному житті і християнського віровчення. З тексту народних заговорів чітко проглядаємо, сентенції характерні для християнських молитов в поєднанні з народними рецептами приготування ліків від абстрактного поняття – пристіт.

Розглянемо і етнографічну розвідку членів Товариства району населеного пункту Андріохова. «1. У кого другий палець на нозі довший за перший, а отже, найдовший з усіх пальців, той буде вдівцем чи вдовою. 2. На день Святої Люції (13 грудня) не можна дарувати нічого з будинку, навіть найкращому другу. У народі в цей день кажуть: «Якби ми вам дали, ви б у нас все забрали». Іншими словами, «цілий рік витрати були б усі, а доходу вдома не було б». 3. Якщо треба комусь щось заплатити або взагалі щось дати, то це треба робити тільки в суботу, або в інший день тижня, але ні в якому разі не в понеділок, інакше залишаться витрати на весь тиждень (Lud, 1896:339). 4. Коли на св. Михайла гримить (29 вересня), є надія, що осінь буде довгою і сухою. 5. Якщо сірник трясеться або коли він горить, то

це безпомилкова ознака того, що до 3 днів влітку слід чекати грози, а взимку – сильного морозу (Lud, 1896:340). Даний фрагмент якнайкраще характеризує нам вірування польського народу в взаємозв'язок фізичних особливостей людини і його майбутнього, вурвань в зв'язок передачі грошей в певний день на майбутні прибутки сім'ї.

За словами пана Ліцького етнографа, члена організації, «сучасний народ» – це «феномен, що складається» з двох елементів, а саме психологічного та соціального (соціально-економічного та політичного напрямку). «Перший виражається в певній сумі ідей і образів, які поділяють ціла група індивідів, які складають національність, певну суму почуттів і волі, що виявляють силу, наприклад, у бажанні жити разом; соціальної особистості, її колективного я. Через другий елемент цей принцип відокремлюється, ця психічна особистість одягає тіло, входить у сферу соціальних інститутів» (Lud, 1896:343). Таким чином, аналізували члени організації абстрактне поняття народ, шукаючи його фундаментальні засади, шукаючи його структури, намагалися виокремити його елементи для повноцінного усвідомлення. В наш час подібні дослідження є складовою історичної психології сфери психології, яка досліджує позвиток психології у соціально-історичному контексті. Вивчає історіогенез психіки у процесі становлення народів, соціальних станів та цивілізації загалом.

У рукописі «№ 739» Закладу родина Оссолінських можемо прочитати наступну рекомендацію для лікування дітей: «два фіалкових кореня, в ринському або охланському вині добре розмявши, дай діточку попотіти; з божою ласкою допоможе». Як бачимо народна медицина була одним із провідних напрямків досліджень польських етнографів, саме лікарські рослини в поєднанні з християнською вірою, на думку народних знахарів були вірним засобом боротьби із хворобами.

Піднімали члени організації в своїх дослідженнях етнографічну джерельну базу, так у періодичному виданні, яке видавав Ф. С. Дмоховський у Варшаві під назвою «Rozmaitości literackie» (з року 1827, с. 379-380) знаходимо насупні рядки «Мошьек Нафталович з села Бедашка, келецького повіту хворий на так звану «велику хворобу» – пригадував, що якийсь чоловік порадив йому, що людська кров є надійними ліками від хвороб» (Lud, 1899:89). Дані етнографічні згадки були підняті з архіву членами організації і опубліковані у віснику. Таким чином залучення матеріалів з архівів польської преси був також вектором досліджень членів організації.

«Tableau des origines et de l'evolution de la famille et de la propriete» виданій в Стокгольму.

Книга проф. Ковалевського, про яку я збираюся говорити, – це збірка читань про родину та майно автора в Стокгольмі. Ковалевський широко відомий як старанний дослідник у галузі порівняльного правознавства, соціології та етнографії, автор багатьох дуже цінних праць у цих галузях. Нинішня книжка – перекладена кількома мовами, а незабаром буде видана польською – є короткою книжкою етнографічних фактів і критикою існуючих теорій про сім'ю та власність, і заслуговує на увагу також тому, що цитує багато фактів із життя слов'ян» (Lud, 1899:91). Таку думку висловили представники Товариства про працю знаного дослідника-етнографа, присвячену історії цивільного права на польських землях, юридичним аспектам побуту польського народу.

Проводили члени Товариства і огляд етнографічних видань, так охарактеризували працю Владислава Сарни – «Опис Кросненського повіту з точки зору географії та історії» виданій в Перемишлі, в друкарні Юзефа Штифи в 1898 р. «Книга має практичне призначення, тобто має бути порадиником для народних учителів Кросненського повіту при викладанні географії ретроспективним методом» (Lud, 1899:93). Отже, дана праця є рідкісним твором який на думку членів Товариства які відшукали дану книгу і оприлюднили бути методичним посібником для викладання історії та географії регіону. Безперечно, подібні розвідки з метою донесення праць до загалу фахівців, була необхідним вектором роботи польських етнографів.

Для більш детального дослідження діяльності Товариства підключемо до спектру діяльності організації і адміністративну роботу. Так, на засідання Правління Товариства, що відбулося 28 грудня 1898 р. проф. д-р. Дибовський, Равіта-Гавронський, д-р Горжицький, Ігнатович, д-р Крчек, д-р Еліаш Радзіковський. Головував на засіданні голова Товариства проф. д-р. А. Калина.

Порядок денний виглядав наступним чином, було прийнято 1) 9 нових членів; 2) Постановлено видрукувати анкету п. Косковського «Про харчування сільського люду» 3) Затверджено відділ Товариства в Кракові під головуванням п. Швентка р. 4) Ухвалено висловити подяку п. Большунковському з Києва за дар для етнографічного музею Товариства 5) Ухвалено висловити подяку п. Гавронському за надану музею етнографічну колекцію 6) Постановлено провести наступні Загальні збори в середині січня 1899 р. 7) Перший номер «Люду» за 1899 р. було вирішено надрукувати накладом в 600 примірників (Lud, 1899:97). Як можемо прослідкувати до кола питань які піднімалися на зборах організацій були поточні

питання пов'язані із розширенням організації, публікації матеріалів та комунікацією із меценатами.

9 січня 1899 р. відбулося сьоме засідання Правління Товариства у складі: Равіта-Гавронський, д-р Горчинський, п. Ігнатович, д-р Крчек. Голував на засіданні проф. д-р А. Калина. До розглянутого на засіданні кола питань було віднесено наступні позиції: 1) голова Товариства оголосив листа від пана Болсуновського з подякою за призначення його членом-кореспондентом Товариства 2) прийнято 2 нових членів 3) голова Товариства представив зразки народних орнаментів, отримані організацією, також пригадав, що Анна Потоцька звернулася до Товариства з пропозицією, щоб Товариство видало у великій кількості зібрані нею зразки народної орнаментики. З цього приводу прийняті наступні рішення: а) правління за згодою з паном Тшемеським подасть до Правління кошторис цинкографічного видавництва вже отриманих та очікуваних зразків. б) правління призначає з числа членів Товариства експертну комісію для оцінки отриманих зразків призначених для подальшого видавництва в) з огляду на важливість видавництва для крайової промисловості Товариство подасть заявку на отримання субсидії від національної промислової комісії 4) призначено наступні Загальні збори Товариства провести 18 січня 1899 р. 5) постановлено передати п. Ребчинському управління етнографічним музеєм на цілий 1899 р. б) на прохання казначейства Товариства викреслено 20 членів, які мали недоїмку за дворічний період перед Товариством (Lud, 1899:98). Даний відомості характеризують нам збори Товариства, як перманентне явище, котре мало на меті вирішення питань практичної площини.

Звернемось до питань піднятих на п'ятих чергових Загальних зборах Етнологічного (людознавчого) Товариства відбулися 18 січня 1899 року у залі ратуші Львова. Головував на засіданні Товариства в проф., д-р. Калина, протоколював секретар Товариства д-р. К. Й. Горжицький. Професор Калина, відкриваючи сесію узагальнив діяльність Товариства. Товариство, на думку професора, розвивається швидше й краще, а саме: л) в чисто науковому напрямі – регулярним виданням часопису «Люд». Цей часопис, як зауважив доповідач «вже на вершині етнологічних журналів» (Lud, 1899:99).

Секретар Товариства д-р. К. Й. Горжицький зачитав звіт про діяльність Правління за минулий рік. «Товариство успішно розвивається, можемо очікувати найкращих результатів найближчим часом. Кількість членів сьогодні сягає 400 і систематично зростає з кожним роком на 13%. Також фонди Товариства швидко зростають. Цьому

сприяє регулярні членські внески та субвенції. У 1898 році ми мали 500 зл. субвенції по 200 зл. від Сейму і Ради міста Львова та 100 зл. з ощадбанку у м. Львові». Скарбник пан Болл, додатково зауважив що бюджет організації є бездефіцитним, з надлишком каси в сумі 157 зл.; загальна вартість майна разом з готівкою, становить 3103 зл. (Lud, 1899:99). Як можемо простежити, бюджет організації складався як із приватних внесків членів організації так і з державних та комунальних коштів, дефіцит коштів відсутній.

Бібліотекар Товариства д-р. Крчек на засіданні організації озвучив значне збільшення журналів у бібліотеці Товариства. «Сьогодні ми маємо 505 томів фольклорних творів. На замовлення п. Ігнатовича в часописі «Люд» було надруковано каталог періодичних видань і прийнято до затвердження звіт бібліотекаря» (Lud, 1899:106).

Список дарів до бібліотеки Товариства: 1) Ян Віторт надав свою працю: «Нариси первинного права», Варшава 1899 р. 2) Праця д-р Я. Поливки «Magiosnikut i nevijat usenik», Софія, Болгарія 1898 р. 3) Праця «Rozpravu filologicke venovane Janu Gebauerovi», Прага, 1898 р. 3). Тадеуш Куделка «Наші хліборобські гуртки», Краків, 1899 р. 4) Праця д-р. Зібрта: Література Культурно-історична та Етнографічна» 1897-1898 рр., Прага, 1898 р. (Lud, 1899:108).

До практики Товариства слід віднести публічні дискусії, які тривали на шпальтах часопису журналу. Так, розглянемо відповідь пану Л. Млинеку: «У томі IV, випуску 3, на сторінках 329-335 «Люду» опублікована рецензія п. Л. Млинека про мою працю: «Lud Nadrabski», що примушує мене до цієї відповіді. Щодо моєї «незграбність в організації роботи», це заперечення надто гнучке, я залишаю його без відповіді, тим більше, що рекомендований кимось іншим, а отже, в даному випадку паном рецензентом, міг би не сподобатися іншим» (Lud, 1899:109). Як бачимо публічна наукова дискусія завдяки існуванню етнографічного журналу мала постійну перманентну платформу.

Досліджували члени організації і актуальні на той час питання. Так, саме землі Боснії були найновішими землями інкорпорованими до Австро-Угорської держави, в склад якої входили і землі Галичини, на яких функціонувало досліджуване нами Товариство. Так, : «Різноманітне за конфесіями населення Боснії і Герцеговини однорідне за своїм походженням, є відгалуженням великого слов'янського племені, яке під впливом певних умов було умов було кристалізовано з турків, сербів і католиків. Різниця вірувань чітко відбивається

на звичаях побутових і з кожним днем стає все більшою. Політична ситуація в Боснії не дозволяла розвивати етнографічні дослідження до 1880 року» (Lud, 1899:145). Як бачимо, науковці констатують, після окупації монархією Габсбургів боснійських земель, галичанські науковці-етнографісти розпочали свої розвідки, активізували свої дослідження.

Рідкісною є згадка про публікацію у рукописі «Даріуш» Пилипа Орлика, військового писаря Яна Мазепи, гетьмана України. Витяг із «Даріуша», за рік 1727 інформує нас: «4 липня після заходу сонця місцеві люди запалюють вогні на вулицях через які вони стрибали та співали (в Салоніках) і це відбувається на наступний день, після народження св. Івана Хрестителя» (Lud, 1899:184). Отже, Пилип Орлик мав власні публікації, досліджував побут жителів північної Греції. В свою чергу дані етнографічні розвідки Орлика знайшли своє відображення в науковій діяльності досліджуваного нами Товариства, були відомі членами організації, аналізувались ними.

Перше засідання Правління соціально-гуманітарних наук на 1899 рік відбулося 28 січня, в залі ботанічного інституту при університеті. На засіданні були присутні д-р. Горжицький, д-р. Лецевський, п. Солеский та проф. Солтис. Головував на засіданні очільник Товариства д-р. А. Калина. На порядку денному були підняті наступні питання: 1) Голова Товариства познайомив нових членів Правління з перебігом справ Товариства, 2) Кооптовано до складу Правління пана Яна Велиховського та Станіслава Здзярського, 3) Були переобрані на своїх посадах секретар д-р. Горжицький, скарбник п. Пал, бібліотекар д-р. Крчек, адміністратором часопису «Луд» довірили пану Велиховському, 4) Редакцію «Луду» зберегли в теперішньому складі, тільки на місці пп. Касперовича, Захаревича і пані Вольської були

обрані п. Рибовський, Сокальський, Солеский і Здзярський, 5) Відповідно до цього подання було обрано комісію для тимчасових читань, до складу якої вони були включені поруч з головою Ради. та голови окремих Відділів рр. проф. Густович, проф. Млинек, реж. Роттер та пан Юзеф Шнайдер. Делегатом Товариства був також призначений П. Шлайдер, 6). Голова Товариства представив кошторис видавництва (Lud, 1899:203). Отже, протягом 1899 року, засідання організації відбувалися на регулярній основі і до кола питань піднятих для обговорення були буденні питання адміністративного характеру від прийняття нових членів до затвердження кошторисів та змін складу Правління.

Висновки. «Люд» – один із найстаріших європейських етнографічних журналів, який з невеликими перервами виходить донині. Часопис пережив розпад Австро-Угорської імперії, дві світові війни та три зміни польської державності.

У ті роки журнал вів постійні розділи: збірки матеріалів етнографічних, звіти з засідань, справи організації.

З плином часу етнографічне товариство у Львові з інституції суто суспільного характеру, що об'єднувало членів різного походження та з різним рівнем освіти, воно перетворилося на наукове товариство академічного характеру, що зосереджувалось передусім на виданні періодичного видання «Люд» – своєрідного прожектору, який підсвічував не відомі широкому загалу читачів народні традиції, звичаї польського сільського населення Галичини.

На перетворення організації в академічну структуру, безсумнівно, вплинуло більш широке залучення співробітників університетів, особливо Кракова та Львова, а також розвиток нових університетських і музейних етнологічних установ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 8.
2. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 46.
3. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 47.
4. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 61.
5. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 69.
6. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 71.
7. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 86.
8. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 338.
9. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 339.
10. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 340.
11. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, rocznik drugi 1896, c. 343.
12. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 89.
13. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 91.
14. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 93.
15. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 97.
16. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 98.

-
17. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 99.
 18. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 99.
 19. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 106.
 20. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 108.
 21. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 109.
 22. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 145.
 23. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 184.
 24. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 203.

REFERENCES

1. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 8 [in Polish]
2. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 46 [in Polish]
3. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 47 [in Polish]
4. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 61 [in Polish]
5. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 69 [in Polish]
6. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 71 [in Polish]
7. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 86 [in Polish]
8. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 338 [in Polish]
9. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 339 [in Polish]
10. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 340 [in Polish]
11. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], rocznik drugi 1896, c. 343 [in Polish]
12. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 89 [in Polish]
13. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 91 [in Polish]
14. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 93 [in Polish]
15. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 97 [in Polish]
16. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 98 [in Polish]
17. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 99 [in Polish]
18. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 99 [in Polish]
19. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 106 [in Polish]
20. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 108 [in Polish]
21. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 109 [in Polish]
22. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 145 [in Polish]
23. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 184 [in Polish]
24. Lud, organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie [Lud, the organ of the Lviv Society of Ethnography], Tom. 5, Zeszyt 1, 1899, c. 203 [in Polish]

УДК 929.52. Перфецький

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-2>

Леся СМУТОК,

orcid.org/0000-0001-8918-2258

кандидат історичних наук,

доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Україна) lesiasm77@gmail.com

Ярослав ЛИСЕЙКО,

orcid.org/0000-0003-3404-7221

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) lyseyko@gmail.com

ПОХОДЖЕННЯ ТА РОДИНА РОМАНА ПЕРФЕЦЬКОГО, УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА ЗУНРУ

Метою дослідження є реконструкція родоводу Романа Перфецького, одного з чільних діячів періоду існування Західно-Української Народної республіки. Методологія базується на засадах історизму й використанні методик для дослідження з біографістики та генеалогії. Родина Перфецьких уособлювала ту частину українського суспільства, яка формувала парафіяльне греко-католицьке духовенство. Традиційно з покоління у покоління вони обіймали парафії у межах Львівської єпархії. Перфецькі опинилися на Поділлі у кінці XVIII ст. під час активного заселення краю вихідцями з Галичини та інших регіонів. У 1774 р. Ферір Перфецький отримав парафію у селі Ольховець. Священниками також були його син Андрій, внук Михайло і правнуки.

Модернізація суспільства, що мала місце у другій половині XIX – початку XX ст., і призвела до його урізноманітнення та ускладнення його соціальних контурів, відкрила перед багатьма соціальними стратами можливість реалізувати себе на інших нивах. Починаючи з синів священника Михайла, Перфецькі не обмежуються лише священницьким статусом. Михайлів син Ромуальд обирає іншу стежу: своє життя він присвятив викладанню в одній з гімназій. Зокрема, у 1870 – 1900-х роках він працював професором гімназії у Коломиї, а згодом став директором, напевне, тієї ж гімназії. Один з синів Ромуальда, Роман, а також його племінник Володимир здобувають фах правників та працюють адвокатами і урядовцями. Зміни у суспільно-політичному житті та залучення до нього ширшої громадськості відкриває для Перфецьких можливість реалізувати себе в політичній сфері. Родина в особі Романа активно долучається до політичного життя, державного управління та піднімається на рівень державних діячів. Поряд з тим Перфецькі в особі Терентія та Еразма продовжують батьківську справу та обирають священницьку ниву. Відтак на межі XIX – XX ст. родина Перфецьких репрезентувала увесь спектр соціальних страт, які формували верхівку українського суспільства: духовенство, освітяни, адвокати і урядовці, політики. Це була типова родина, вихідці з якої долучилися до формування української еліти XX ст.

Ключові слова: Перфецькі, Роман Перфецький, коломиїська гімназія, ЗУНР, українське греко-католицьке духовенство.

Lesia SMUTOK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8918-12258>

PhD (History),

Associate Professor of Department of World History
and Special Historical Disciplines

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Ukraine) lesiasm77@gmail.com

Yaroslav LYSEYKO

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3404-7221>

PhD (History),

Associate Professor at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage
Institute of the Humanities and Social Sciences of Lviv Polytechnic National University

(Lviv, Ukraine) lyseyko@gmail.com

THE ORIGIN AND FAMILY OF THE ROMAN PERFETSKYI, UKRAINIAN PUBLIC AND POLITICAL FIGURE OF WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

The purpose of the research is to reconstruct the genealogy of Roman Perfetskyi, one of the prominent figures of the period of existence of the Western Ukrainian People's Republic. The methodology is based on the principles

of historicism and the use of methods for biographical and genealogical research. The Perfetskyi family represented that part of Ukrainian society that formed the parish Greek Catholic clergy. Traditionally, from generation to generation, they covered parishes within the Lviv Diocese. The Perfetskyi found themselves in Podillya at the end of the 18th century, during the active settlement of the region by people from Galicia and other regions. In 1774, Ferir Perfetsky received the holy blood in the village of Olkhovets. His son Andriy, grandson Mykhailo and great-grandsons were also priests.

The modernization of society, which took place in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries and led to its diversification and complication of its social contours, opened opportunities for many social strata to realize themselves on other levels. Therefore, starting with the sons of the priest Mykhailo, the Perfetskyi are not limited to priestly status only. Mykhailo's son Romuald chose a different path: he devoted his life to teaching in one of the gymnasiums. In particular, in the 1870s and 1900s, he worked as a professor at a gymnasium in Kolomyia, and later became the director, probably of the same gymnasium. One of Romuald's sons, Roman, as well as his nephew, Volodymyr, studied law and worked as lawyers and government officials. Changes in social and political life and the involvement of the wider public in it opens up opportunities for the members of the Perfetskyi family to realize themselves in this political sphere. The family, in the person of Roman, actively participates in political life, state administration and rises to the level of statesmen. At the same time, the Perfetskyi, in the person of Terenius and Erasmus, continue their father's work and choose the field of priests. From so on the border of the 19th and 20th centuries, the Perfetskyi family represented the entire spectrum of social strata that formed the top of Ukrainian society: clergy, educators, lawyers and government officials, politicians. It was a typical family whose descendants joined the formation of the Ukrainian elite of the 20th century.

Key words: *Perfetskyi, Roman Perfetskyi, Kolomyia gymnasium, WUPR, Ukrainian Greek-Catholic clergy.*

Постановка проблеми. Українська еліта XIX – першої половини XX ст. сформувалася в надзвичайно складних умовах становлення та генези української модерної нації. Не дивно, що вона в значній мірі була віддзеркаленням того суспільства, яке його породило та висунуло на чільні місця. Вивчення біографічних даних й, зокрема, відомостей про походження знакових особистостей суспільно-політичного, освітнього, інтелектуального і культурного життя на теренах України у складі Російської та Австро-Угорської імперій в значній мірі дозволяє привідкрити деталі просографічного характеру та з'ясувати як формувався кістяк “українського цвіту”. Що важливо, такі дослідження з біографістики та генеалогії не варто обмежувати лише кількома найбільш визначними діячами, як то, для прикладу, родина Франків, Шептицьких, Занковецьких, Косачів тощо. Для історика на сучасному етапі не менш важливим завданням є охопити значно ширше коло осіб, що формували другий-третій та нижчі щаблі української еліти. Це дало б змогу докладно і всебічно вивчити трансформації, що мали місце серед українства упродовж XIX – першої половини XX ст. та з'ясувати, як відбувалося формування модерної нації через призму родинної історії та біографістики.

Аналіз досліджень та публікацій. Роман Перфецький, безумовно, помітна постать доби українських національно-визвольних змагань 1917 – 1923 рр. Закономірно, що про нього писали дослідники історії України першої половини XX ст. Зокрема, окрему розвідку про нього підготував І. Соляр у колективній монографії про діячів ЗУНР (Соляр І.). Втім, про походження та родину цього діяча докладних відомостей не подав, обмежившись констатацією того факту, що “про молоді роки життя Р. Перфецького (народився 188 р.) обмаль інформації”. Короткі енциклопедичного характеру

довідки про Романа Перфецького уміщені ще в кількох виданнях (Головченко В.; Литвин М., Науменко К.; Перфецький Роман; Чорновол І., с. 170). Однак, у жодній з них не повідомляється про його походження. Зайве говорити, що в цілому про родину Перфецьких та про їхнє місце в українському суспільстві XIX – першої половини XX ст. окремих досліджень не проводилося.

Мета дослідження. Реконструювати родовід Романа Перфецького, одного з чільних діячів періоду існування Західно-Української Народної республіки.

Виклад основного матеріалу. Роман Перфецький добре знаний фахівцями з історії ЗУНРу та суспільно-політичного життя у Галичині періоду Другої Речі Посполитої як одна з ключових постатей українських національно-визвольних змагань першої половини XX ст.

З якого ж середовища вийшов Роман Перфецький і ким були його предки? Як засвідчують документи кінця XVIII – XIX ст., Перфецькі належали до духовенства Львівської єпархії. Перший відомий представник родини – Федір – осів у селі Ольховець неподалік Бережан, тепер це село Вільховець Тернопільського району. Безпосереднім приводом для переселення його до цієї місцевості стало отримання парафії у зазначеному селі. Зокрема, 1 лютого 1774 року власник села князь Август Олександр Чарторийський надав грамоту Федорові на місцеве попівство. Як постає з документу, це сталося по смерті Федорового попередника, священника Теодора Левицького (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 1071, арк. 5). Поза тим жодних відомостей про Федора немає. Можна лише гадати, хто були його батьки, звідки він прибув, як довго залишався на місцевій парафії та чи доводилося йому змінювати місце проживання і як часто.

У шлюбі з невідомою на ім'я дружиною Федір мав сина Андрія, який народився у 1775 році у

Ольховці. Зі зведених даних про священників Львівської єпархії дізнаємося, що Андрій слідував за батьком та обрав духовний шлях. Він закінчив, як зазначено у документі, «головну школу» й студіював рік філософію, однак невідомо, де саме. 1 вересня 1798 р. Андрій отримав «богословську стипендію». Можна припустити, що це була річна стипендія, що виплачувалася державним коштом «для Русинів», котрі навчалися у Львівському університеті. Як довго тривало це навчання й скільки провчився Андрій на богословському факультеті, документи не повідомляють. Відомо напевне, що згодом він вступив до Львівської богословської семінарії, де й навчався з 1 жовтня 1801 року до 20 липня 1804 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 5, спр. 295, арк. 89). Невдовзі по тому Андрій опинився у селі Лапшин (зараз це село Тернопільської області коло Бережан), де одружився з дочкою місцевого пароха Симеона Щупачкевича. З 1804 року він допомагає тестю. Принаймні, так засвідчили «провізори лапшинської церкви», тобто представники місцевої громади: «*Му przewizorowie cerkwi Łabszyńskiey, imieniem całej tuteyszey gromady udzielamy JEMxiędzu Andrzejowi Perfeckiemu nineysze zaświadczenie, iako tenże zostając w Łabszynie przy Jemxiędzu Simeonie Szczupaczkiewiczzu parochu miejscowym a oycu żony swojej przez lat blisko trzy w przeciągu tym trzezwo u spokojnie sprawował się, naukami dobrzemi nas zasilał u nic po nim takowego nieokazało się coby charakter duchowny u moralność jego płamić mogło. Ktore to zaświadczenie jako nie faworalne rękami własnymi podpisujemy. Sigł Łabszyn ie 29 decemr 1807. Prokopy Zacharow, woyt u prow, Iwan Szwydko przewizor, Daniło Klimow, przysiężny*» (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 5, спр. 434, арк. 5). Напевне, за кілька років проживання у Лапшині у 1807 р. Андрій остаточно перебрав від тестя місцеву парафію. Про Андрієвих дітей та ближчу родину якихось звісток не збереглося, адже метричні книги Лапшина за першу третину XIX ст. відсутні. Відомо тільки про єдиного сина Михайла, котрому судилося продовжити рід. Він народився 2 листопада 1816 року. Досягнувши відповідного віку, Михайло здобув освіту, закінчивши початкову школу, а у 1834 році і гімназію у Бережанах. Потім він навчався у Львівській духовній семінарії. По її закінченню у 1840-у році висвятився на священника (рукоположений митрополитом Левицьким 20 березня 1841 року). Перед тим 19 березня 1841 року Михайло був призначений адміністратором у село Чемеринці (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 700, арк. 407). У Чемеринцях Михайло опинився не випадково, а через

одруження з дочкою чемеринецького пароха Теодора Теліховського Розалією. Вінчання відбулося у Чемеринцях 27 січня 1841 року. Розалії було всього 15 років. Свідками вінчання були священник із Борщова Михайло Білашевський і урядовець з Вишневича Ян Репінський (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 5927, арк. 29). За кілька років по тому, мабуть, по смерті Теліховського 21 лютого 1844 року, Михайло отримав дозвіл на посідання чемеринецької парафії і незмінно залишався парохом у Чемеринцях протягом більше як 60 років. Останні записи у місцевих метричних книгах, зроблені його рукою, датуються 1905 роком. Михайло прожив майже 90 років і помер 24 листопада 1905 року на 65 році священства (Курилишин К., т. 6, с. 342). Згідно анкети, заповненої Михайлом у 1902 році, жодних похвал і відзнак він не отримав, ні в яких товариствах не перебував, у громадському житті участі не брав. Ніяких праць богословського і загалом гуманітарного характеру не написав (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1в., спр. 700, арк. 47зв.–48). Тобто Михайло був типовим представником парафіяльного греко-католицького духовенства старої формації. Його світогляд обмежувався щоденними клопотами у межах довіреної йому парафії. Суспільно-політичні течії та дискусії, що все більше розгорталися у останній третині XIX ст. серед українського суспільства, як то суперечки між москвофілами і українофілами, активізація громадського життя, що проявлялися у створенні різноманітних організацій культурно-освітнього характеру тощо, усе це не надто зачепило Михайла Перфецького.

У шлюбі із Розалією Теліховською Михайло мав 6 дітей. З метричних записів відомо про п'ятьох з них. Старшим був Терентій, що народився 20 січня 1842 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 5928, арк. 17.). Як і його попередники, він обрав шлях пастиря. Терентій здобув освіту й, вочевидь, навчався у Львівській семінарії. У 25 років він висвятився на священника. Одружився Терентій з Анною, дочкою Івана Шашкевича, годовського пароха. У 1870 – 1880-х рр. він був парохом у селі Струтині Золочівського деканату. Помер Терентій передчасно, у віці 44-х років, 6 січня 1886 року. Його дружина Анна також померла у молодому віці, на 38-у році життя, 28 лютого 1887 року (Курилишин К., т. 1, с. 214; ЦДІАУЛ, Ф. 201, оп. 4а, спр. 6650, арк. 207зв.). Відомо про трьох його дітей: Олена (нар. 1869 – померла 2 лютого 1887 р., на 18-у році життя, від туберкульозу) (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 6650, арк. 207); Володимир (нар. 22 листопада 1875 року) (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 7233, арк. 16), Євгенія (нар. 26 липня

1878 року) (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 7233, арк. 33зв.). Володимира, вочевидь, слід ототожнювати з Володимиром Перфецьким, котрий, здобувши правничу освіту, у 1897 р. розпочав працювати практикантом в старостинському повітовому уряді у Косові (Szematyzm, 1897, s. 22), а у 1902 – 1906 рр. він вже виступає ад'юнктом у повітовому уряді у Снятині (Szematyzm, 1902, s. 43; Szematyzm, 1906, s. 51); у 1908 – працює урядовцем повітового суду в Угневі (Szematyzm, 1908, s. 94), а у 1910 – 1914 рр. – у Раві Руській (Szematyzm, 1910, s. 105; Szematyzm, 1914, s. 464).

Другий син Михайла, Ромуальд, народився 18 листопада 1843 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 5928, арк. 20зв.). Батько постарався дати йому відповідну освіту. Де саме він студіював, невідомо. Втім, є згадка, що у 1864 р. він був слухачем філософії першого року навчання й отримував з урядових коштів 105 зл. стипендії «dla Rusinow przeznaczone» (Gazeta Lwowska, s. 1). Можна припустити, що Ромуальд закінчив котрись з гімназій та продовжив навчання у Львівському університеті. На відміну від батька та брата він не став священником та обрав освітню стежу. У 1872 році Ромуальд почав працювати у Коломийській гімназії професором, викладаючи грецьку і польську мови. Працював він у цій гімназії майже 30 років. Востаннє Ромуальд Перфецький як професор, завідувач бібліотеки для учнів молодших класів, керівник 3а класу, викладач грецької і польської мов Коломийської гімназії згадується у 1900 році (Sprawozdanie, s. 48; Szematyzm, 1872, s. 365; Szematyzm, 1875, s. 344; Szematyzm, 1894, s. 380; Szematyzm, 1900, s. 453). Згодом Ромуальд продовжив викладацьку діяльність у якомусь іншому навчальному закладі. Помер у 1933 році. На гробівці зазначено, що він був директором гімназії, але якої саме – не вказано. Одружений Ромуальд був з Йозефою Каспшицькою. Вона померла 1 червня 1910 року (Курилишин К., Т. 6, с. 545). І Ромуальд, і Йозефа поховані на Личаківському цвинтарі на полі № 16, могила 333. Разом з ними поховані обидва сини: вчитель музики Євген (1882 – 1936) та адвокат Роман (1880 – 1945) (Личаківський цвинтар. Родина Перфецьких). Перший – це не хто інший як відомий скрипаль, професор Вищого музичного інституту у Львові Євген Перфецький (Курилишин К., Т. 6, с. 545). Другий – Роман Перфецький, відомий суспільно-політичний діяч, один з творців подій періоду національно-визвольних змагань 1918 – 1921 рр., якому й присвячена ця стаття.

Наймолодший син священника Михайла Еразм, ще відомий як Ераст, народився у 1857 році. Про це дізнаємося із шлюбного запису, адже у 25-річному віці він одружився з Євгенією Людмилою, дочкою Якуба Кунцевича, пароха із села Жукова. Церемонія вінчання відбулася 24 вересня 1882 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 8055, арк. 251зв.). Відомо напевне, що Еразм / Ераст здобув богословську освіту та, напевне, закінчив Львівську духовну академію. На це вказує та обставина, що невдовзі по одруженні у тому ж 1882 р. він був висвячений на священника та виконував обов'язки пароха у Шишківцях Залозецького деканату. Помер Еразм на початку квітня 1892 року на 36-му році життя (Курилишин К., т. 3, с. 185; ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 6014, арк. 4).

Михайло Перфецький, окрім синів, мав двох дочок. Йоанна народилася 30 грудня 1847 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 5928, арк. 29зв.). В 19-річному віці вона вийшла заміж за семінариста Михайла, сина Івана Шашкевича. Вінчання відбулося у Чемеринцях 29 серпня 1867 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 7321, арк. 2 зв.). Валерія народилася, ймовірно, у 1849 році. У 29-річному віці стала дружиною священника Івана Малиновського (церемонія вінчання відбулася 24 вересня 1878 р.). Померла Валерія 3 вересня 1926 року (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 4а, спр. 9490, арк. 220).

Висновки. Представники родини Перфецьких традиційно з покоління у покоління обіймали парафії у межах Львівської єпархії. Друга половина XIX – початок XX ст. ознаменувалися модернізацією суспільства, що призвела до його урізноманітнення та ускладнення його соціальних контурів. Відповідаючи викликам своєї доби, Перфецькі, починаючи з синів священника Михайла, не обмежуються лише священницьким статусом. Михайлів син Ромуальд обирає іншу стежу – освітню. Своє життя він присвятив викладанню в одній з гімназій. Один з синів Ромуальда, Роман, та його племінник Володимир здобувають фах юристів і працюють адвокатами та урядовцями. Зміни у суспільно-політичному житті та залучення до нього ширшої громадськості відкриває для Перфецьких можливість реалізувати себе в політичній сфері. Родина в особі Романа Перфецького активно долучається до політичного життя, державного управління та досягає рівня державних діячів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головченко В. Перфецький Роман. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т.* Т. 2. Київ: Знання України, 2004. С. 322.
2. Курилишин К. *Часопис «Діло»: матеріали до біобібліографістики*. Т. 1: 1880–1889. Дрогобич: Коло, 2015. – 640 с.
3. Курилишин К. *Часопис «Діло»: матеріали до біобібліографістики*. Т. 3: 1895–1899. Дрогобич: Коло, 2017. 711 с.
4. Курилишин К. *Часопис «Діло»: матеріали до біобібліографістики*. Т. 6: 1910–1914. Дрогобич: Коло, 2020. – 689 с.
5. Литвин М., Науменко К. *Історія ЗУНР*. Львів: Інститут українознавства НАН України, видавнича фірма «Олір», 1995. 361 с.
6. Личаківський цвинтар. Родина Перфецьких. URL:
7. <https://cmentarzlyczakowski.pl/karty-nagrobkow/%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%b0-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%84%d0%b5%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d1%85>
8. Перфецький Роман. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. С. 94–95.
9. Соляр І. Роман Перфецький. *Західно-українська народна республіка. 1918 – 1923 рр. Уряди. Постаті*. Львів: Інститут українознавства, 2009. С. 233–243
10. Чорновол І. *199 депутатів Галицького сейму*. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.
11. ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.
12. *Gazeta Lwowska*. 1864. nr 35 (sobota 13 lutego).
13. *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Wyższego Gimnazyum w Kołomyi za rok szkolny 1900*. Kołomya: Druk. A. J. Miziewicz, 1900. 119 s.
14. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1872*. Lwów: z drukarni E. Winiarza, 1872. 763 s;
15. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1875*. Lwów: z drukarni A.O. Rogosza, 1875. 837 s.
16. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1894*. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1894. 104 s.;
17. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1897*. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1897. 1047 s
18. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1900*. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1900. 1148 s.
19. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1902*. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1902. 1265 s.
20. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1908*. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1908. 1358 s.
21. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1910*. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1910. 1437 s.
22. *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914*. Lwów: nakładem prezydyum C.K. Namiestnictwa, 1914. 1768 s.

REFERENCES

1. Holovchenko V. Perfetskyi Roman [Perfetskyi Roman]. *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t.* Т. 2. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2004. С. 322. [in Ukrainian].
2. Kurylyshyn K. *Chasopys «Dilo»: materialy do biobibliografistyky* [“Dilo” magazine: materials for biobibliography]. Т. 1: 1880–1889. Drohobych: Kolo, 2015. 640 c. [in Ukrainian].
3. Kurylyshyn K. *Chasopys «Dilo»: materialy do biobibliografistyky* [“Dilo” magazine: materials for biobibliography]. Т. 3: 1895–1899. Drohobych: Kolo, 2017. 711 c. [in Ukrainian].
4. Kurylyshyn K. *Chasopys «Dilo»: materialy do biobibliografistyky* [“Dilo” magazine: materials for biobibliography]. Т. 6: 1910–1914. Drohobych: Kolo, 2020. 689 c. [in Ukrainian].
5. Lytvyn M., Naumenko K. *Istoriia ZUNR* [History of ZUNR]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva NAN Ukrainy, vydavnycha firma «Olir», 1995. 361 c. [in Ukrainian].
6. Lychakivskiy tsvyntar. Rodyna Perfetskykh [Lychakiv cemetery. The Perfetskyi family]. URL:
7. <https://cmentarzlyczakowski.pl/karty-nagrobkow/%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%b8%d0%bd%d0%b0-%d0%bf%d0%b5%d1%80%d1%84%d0%b5%d1%86%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d1%85> [in Ukrainian].
8. Perfetskyi Roman [Perfetskyi Roman]. *Ukraina v mizhnarodnykh vidnosynakh. Entsyklopedychniy slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016. С. 94–95. [in Ukrainian].
9. Soliar I. Ya. Perfetskyi Roman [Perfetskyi Roman]. *Zakhidno-ukrainska narodna respublika. 1918 – 1923 rr. Uriady. Postati*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva, 2009. С. 233–243.
10. Chornovol I. 199 deputativ Halytskoho seimu [199 deputies of the Galician parliament]. Lviv: Triada plus, 2010. 228 c. [in Ukrainian].
11. Tsentralnyi derzhavnyi istorychniy archiv Ukrainy, m. Lviv. [CSHAUL – Central State Historical Archives of Ukraine, Lviv]
12. *Gazeta Lwowska* [Lviv newspaper]. 1864. nr 35 (sobota 13 lutego). [in Polish]
13. *Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Wyższego Gimnazyum w Kołomyi za rok szkolny 1900* [Report of the Directorate of the Higher Gymnasium in Kołomyja for the 1900 school year]. Kołomya: Druk. A. J. Miziewicz, 1900. 119 s. [in Polish]

-
14. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1872 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1872]. Lwów: z drukarni E.Winiarza, 1872. 763 s. [in Polish]
 15. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1875 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1875]. Lwów: z drukarni A.O. Rogosza, 1875. 837 s. [in Polish]
 16. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1894 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1894]. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1894. 104 s. [in Polish]
 17. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1897 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1897]. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1897. 1047 s. [in Polish]
 18. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1900 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1900]. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1900. 1148 s. [in Polish]
 19. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1902 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1902]. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1902. 1265 s. [in Polish]
 20. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1908 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1908]. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1908. 1358 s. [in Polish]
 21. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1910 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1910]. Lwów: nakładem C.K. Namiestnictwa, 1910. 1437 s. [in Polish]
 22. Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1914 [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for a year 1914]. Lwów: nakładem prezydium C.K. Namiestnictwa, 1914. 1768 s. [in Polish]

Василь ХОМІЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-9505-7266

здобувач кафедри всесвітньої історії і релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,

вчитель історії

Староолексинецької ЗОШ І-ІІІ ст. Тернопільська обл.

(Тернопіль, Україна) vasulko1973@gmail.com

КАЛЕНДАРНА РЕФОРМА В ЦЕРКВІ: НА ЧАСІ

У статті досліджується календарна реформа від прадавніх часів до сьогодення. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння та узагальнення. Наукова новизна полягає в тому, що вперше досліджено системно історичні віхи календарних реформ у Церкві. Висвітлено особливості юліанського і григоріанського календарів. В процесі дослідження виявлено, що стало на заваді рпц у переході на Новий стиль. Винайдення григоріанського календаря змінило хід історії й літочислення. Але в зв'язку із розбіжностями між Католицькою і Православними Церквами, останні не захотіли в 1582 р. перейти на Новий стиль. Лише в 1923 р. Вселенський патріарх прийняв рішення про прийняття Православною Церквою новоюліанського календаря і перехід на Новий стиль.

З постановням в Україні ПЦУ (УПЦ) в грудні 2018 р., предстоятель митрополит Епіфаній (Думенко) висловився про календарну реформу. Вона має відбутись, але для цього потрібно, щоб люди цього дуже захотіли. Священники мають проводити просвітницьку роботу.

Відтак у 2019 р. чисельна група мирян Волинської єпархії звернулись до керуючого, митрополита Михаїла (Зінкевича) про благословення на різдвяний піст за новоюліанським календарем, а відтак про організацію різдвяних богослужінь. Це стало рушійною силою календарної реформи в Церкві. Вже в лютому 2020 р. на священному Синоді, була створена Календарна комісія, а також було дозволено де цього прагнуть вірні, 25 грудня організувати молебні і акафіст у зазначений день. В жовтні 2022 р. під час повномаштабної російсько-української війни, Священний Синод ПЦУ прийняв рішення про організацію богослужінь 25 грудня. Цей день в 2022 р. випадає в неділю. Рішення Синоду ПЦУ хоча є тестовим, але в будь-якому разі, воно є зріле і на часі.

Дуже багато потрібно прикласти зусиль священнослужителям, щоб просвітити вірних Церков, як Православної, так і Греко-Католицької. Для одних 7 січня це і дитинство, і погодні умови (січень, мороз), для інших 25 грудня крок вперед на зустріч світові. Адже 25 грудня святкують в кожній державі світу, як на державному, так і на релігійному ґрунті. Треба віддати належне Верховній Раді України, яка спромоглася 16 листопада 2017 р. прийняти доленосне рішення, як для держави, так і для Церкви, про встановлення чергового вихідного дня і державного свята: 25 грудня Різдва Христового. Цей день обріс різними назвами, і західного обряду, і польське Різдво, і католицьке Різдво. Але з плином часу вже в 2021 р. ніхто цей день не асоціював із вищезазначеними назвами, а просто Різдво Христове.

Ключові слова: юліанський календар, григоріанський календар, новоюліанський, Старий стиль, Новий стиль, рпц, ПЦУ, предстоятель, вселенський собор.

Vasyl KHOMITSKY,

orcid.org/0000-0002-9505-7266

Candidate of the World Department, History and Religious Studies,

Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk,

History Teacher

Starooleksinets Secondary School of I-III grades Ternopil region

(Ternopil, Ukraine) vasulko1973@gmail.com

CHURCH CALENDAR REFORM: ON TIME

The article examines the calendar reform from ancient times to the present. The research methodology is based on the principles of historicism, science, objectivity and logic. General scientific methods are used: analysis, comparison and generalization. The scientific novelty lies in the fact that for the first time the historical milestones of calendar reforms in the Church have been systematically investigated. Features of the Julian and Gregorian calendars are highlighted. In the process of the research, it was found out what stood in the way of the RPC in the transition to the New style. The invention of the Gregorian calendar changed the course of history and chronology. But due to differences between the Catholic and Orthodox Churches, the latter did not want to switch to the New Style in 1582. It was only in 1923 that the Ecumenical Patriarch made a decision on the adoption of the New Julian calendar by the Orthodox Church and the transition to the New style.

With the establishment of the OCU (UPC) in Ukraine in December 2018, Metropolitan Epiphany (Dumenko) spoke about the calendar reform. It must happen, but for this it is necessary that people really want it. Priests should carry out educational work.

Therefore, in 2019, a large group of lay people of the Volyn Diocese appealed to the ruler, Metropolitan Mykhailo (Zinkevich) for a blessing for the Christmas fast according to the New Julian calendar, and therefore for the organization of Christmas services. This became the driving force behind the calendar reform in the Church. Already in February 2020, at the Holy Synod, a Calendar Commission was created, and it was also allowed, where the faithful desire it, to organize prayer services and an akathist on December 25 on the specified day. In October 2022, during the full-scale Russian-Ukrainian war, the Holy Synod of the OCU decided to organize services on December 25. This day in 2022 falls on a Sunday. Although the decision of the OCU Synod is tentative, in any case, it is mature and timely.

A great deal of effort must be made by the clergy to enlighten the faithful of the Churches, both Orthodox and Greek-Catholic. For some, January 7 is both childhood and weather conditions (January, frost), for others, December 25 is a step forward to meeting the world. After all, December 25 is celebrated in every state of the world, both on state and religious grounds. We must pay tribute to the Verkhovna Rada of Ukraine, which managed to make a fateful decision on November 16, 2017, both for the state and for the Church, to establish another day off and public holiday: December 25, Christmas. This day has grown under different names, Western rite, Polish Christmas, and Catholic Christmas. But over time, already in 2021, no one associated this day with the above-mentioned names, but simply Christmas.

Key words: Julian calendar, Gregorian calendar, New Julian, Old style, New style, RPC, OCU, priest, Ecumenical Council.

Постановка проблеми. Календарна реформа в Україні є надзвичайно актуальна. З року в рік в ЗМІ й в інтернеті, напередодні 25 грудня, з'являється дуже багато різної інформації і дуже часто суперечливої, і неправдивої. В цей період місяця грудня, за Старим стилем у вірян Різдв'яний (пилипів) піст, але святкуючи Новий рік 1 січня віряни не постять. А у вірян за Новим стилем, піст, але на фініші і підготовка до святкування величного свята для всіх християн Різдва Ісуса Христа, а відтак до Нового року де вже піст відсутній, і Богоявлення. Отже, за Новим стилем є логіка святкування, а за Старим стилем вона відсутня. Адже Ісус Христос народився на початку нашої ери, а народ спочатку святкує Новий рік, а відтак Різдво Христове.

Потрібно з'ясувати в чому виникли проблеми в календарях, які привели до того, що віруючі люди, постали перед проблемою подвійного святкування Різдва Ісуса Христа, Нового року (і його деформації: «Старий Новий рік»), Богоявлення, Благовіщення, Воскресіння і так далі. Нонсенс! Але варто зазначити, що більша частина віруючих людей визнають, що є один Бог і від цього відштовхуються, що потрібно святкувати один раз всі християнські свята. Святкують на побутовому рівні, і 25 грудня Різдво Христове, і Новий рік 1 січня, і Богоявлення 6 січня. Складна економічна ситуація в Україні, багатьох українців розсіяла по світі, що в решті-решт привело до того, що люди поступово асимілювалися в світових традиціях і зрозуміли, де криється проблема. А відтак повномасштабна війна в Україні і те що в 2022 р. 25 грудня випадає в неділю, загостило дане питання, як для духовенства, так і для вірян.

Аналіз дослідження. Тема складна і суперечлива, яка вимагала від дослідників серйозно орієн-

туватись, як в астрономо-математичних питаннях, відтак і в релігійних. Дана проблематика актуальна і поширена, і мала багато досліджень у різні часи. Зокрема, Верстюк В., Дзюба О., Реприцев В. (Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В., 1995: 261), Гереї В. (Гереї, URL:na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/03/blog-post_27.html), Грушевський М. (Грушевський, 1995: 346-348), Дорошенко Д. (Дорошенко, 1949: 80-92), Єфіменко Г. (Єфіменко, URL: www.jnsm.com.ua/h/0225T), Жайворонок В. (Жайворонок, 2006: 268-269), Климишин І. (Климишин, 1983: 71 – 80), Кралуєк П. (Кралуєк, URL:https://www.radiosvoboda.org/a/30304497.htm?fbclid=IwAR2MejUFbuyk3XehcznlRa0S-WK85k97Uj22pdo45xrYWBLExNgNjaaAhM), Купчинський О. (Купчинський, 1991: 256-269), Павлишин О. (Павлишин, 2002:7-68), прот. Віталій Лотоцький (Прот. Віталій, URL: http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/468-rik.html), Стріха М. (Стріха, URL: h t t p s : / / w w w . p r a v d a . c o m . u a / columns/2016/01/9/7094840/). 18 жовтня 2022р. Священний Синод ПЦУ прийняв рішення про святкування 25 грудня Різдва Христового за Новим стилем. Ця подія є надзвичайно важлива і в часі війни, і в часі розбудови помісної Церкви в Україні. Від грудня 2018 р. в ПЦУ проводиться системна робота над календарною реформою. На основі досліджень істориків-хроністів, які пов'язані із різновидом календарів, і новітніх подій у ПЦУ, автор Хоміцький В. намагався дослідити дану проблему.

Виклад основного матеріалу. Століття українці живуть немовби у «двох світах», у двох вимірах. У цій проблематиці більше політики і словоблуддя, ніж правди. Мова йде про дату святкування Народження Божого Сина,

25 грудня. Літочислення тісно пов'язане із цією історичною подією. Згідно із лінією часу, історики зазначають: до народження Іс. Хр. (до нашої ери), відповідно після народження Іс. Хр. (нашої ери). Святкування великого християнського свята Різдва Ісуса Христа, яке входить в число дванадцяти головних, в першу чергу пов'язане із церковним календарем. Саме у ньому ми помітимо дві колонки дат, які між собою в рядочку різняться. Їх називають Новий і Старий стиль.

Етимологія слова календар, визначає спосіб лічення днів у році. Серед календарів є ряд їх різновидів: юліанський (староримський), григоріанський, новоюліанський (Жайворонок, 2006: 268-269). Для того, щоб розібратись у їх різновидах, потрібно вдатись до історії календарів.

Перший календар був втілений в життя стародавніми римлянами. Цей витвір людського мислення був їм потрібний для визначення як вчасно підготуватись до розливу річки Ніл, яка залишається невід'ємною складовою життєдіяльності єгиптян. Жерцями було встановлено, що період від одного розливу до наступного становить 365 днів, і на небі з'являється яскрава зірка Сіріус. Відрізок у визначену кількість днів було розділено на 12 частин по 30 днів у кожному, а решта 5 днів стали як би додатком у кінці року. Відтак, з'явився найперший календар. Він був дуже простим у використанні і полегшив життя селян. Але як виявилось згодом, дана зірка Сіріус з'являлась не в один і той же час, а інколи запізнювалась на цілу добу. І це відбувалось з проміжком в 4 роки. Після підрахунків жерців виявилось, що рік дорівнює 365 дням і 6 годинам, і через ці 6 год. кожен 4 роки набігали цілу добу. Єгиптяни вираховували це, але календар переробляти не стали (Що таке старий і новий стиль? URL:tvir.biographiya.com/shho-take-starij-i-novij-stil).

Відтак, аж в 46 р. до нашої ери римський імператор Юлій Цезар розпорядився виправити стародавній єгипетський календар за участю олександрійського астронома Созігена. 12 частин-місяців року не відкинули. Календар був створений на основі єгипетського досвіду побудови сонячного календаря та враховував римські традиції, зокрема із присвоєння місяцям назв (Герей, URL:na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/03/blog-post_27.html), але натомість кількість днів у кожному місяці стало вже не однаковим: в одному 30, в іншому 31, а в лютому і зовсім 28. Але через 4 роки один зайвий день додавали, щоб календар «не тікав» вперед. Таким чином, за новим календарем, який отримав назву юліанського (за іменем Юлія Цезаря) кожен 4 рік становив вже

не 365 днів, а 366. Такий рік почали називати високосним. У цей календар став загальноприйнятим у Римській імперії, яка охоплювала всі краї навколо Середземного моря (Стріха, URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/01/9/7094840/>).

В Римській імперії на початку IV століття вже перемагало християнство. Нікейський собор, який відбувся у 325 р. ухвалив порядок визначення дати Великодня й інших християнських свят. Згідно соборового рішення, Великдень слід було святкувати у першу неділю після першої місячної повні (повний місяць), що наставала після весняного рівнодення. Сам день весняного рівнодення собором було визначено – 21 березня. Проте проблема полягала в тому, що тривалість астрономічного року приблизно на 11 хвилин і 13,9 секунд менша за передбачену юліанським календарем. Відтак, ця невелика різниця в майбутньому, а саме через 128 років після Нікейського собору реальне рівнодення вже припадало не на 21, а на 20 березня і так далі. Таким чином, облік свят за юліанським календарем почав призводити до їхнього «запізнення» порівняно із природним циклом (Стріха, URL:<https://www.pravda.com.ua/columns/2016/01/9/7094840/>).

Відтак, вселенський собор, який відбувся в 431 р. в м. Ефес (Мала Азія) скликаний за ініціативою імператора Феодосія II, щоб покласти край дискусіям (Дорошенко, 1949: 80-92). Вчення патріарха Несторія (несторіанство) як ересь, було засуджено. Собор ухвалив визнавати в Ісусі Христі єдність двох природ: божественної і людської, з часу його втілення (Народження), тобто сповідувати Його як Бога і Людину (Острогорський, 2002: 236-247). Остаточо було затверджено Нікео-Константинопільський Символ віри і категорично заборонено вносити в нього будь-які зміни. Окрім цього було розділено святкування двох великих свят Богоявлення і Різдво Ісуса Христа. Богоявлення було встановлено святкувати – 6 січня, а Різдво Христове – 25 грудня (Туркало 1974: 220-221).

Розрахунки, в основу нашої ери, були зроблені в 525 р. за вказівкою папи Івана I (відомий, як святий Іван) сирійським ченцем, папським архіваріусом Діонісієм Малім, який спирався на дані Хронографічного збірника 324 р. мав наступний вигляд: Nos cons. dominus Iesus Christus natus est VII Kal. Ian. d. Ven. luna XV («При цих консулах Господь Ісус Христос народився у 8-й день до січневих календ у п'ятницю 15-й місяця»). Згодом дослідники віднайшли, що дата помилкова – Христос народився на 5 чи 6 років раніше, між

748 і 749 р. римського літочислення, як на те вказує рік смерті Ірода I Великого (+ 4 до н. е. – тобто 748 *Ab Urbe condita*) та астрономічні підрахунки, які враховували також згадку про затмарення місяця, про яку говорили тодішні історики. За рік народження Ісуса Христа Діонісій Малий взяв за основу 533-й рік від сотворення Риму як такий, який дав можливість узгодити описані в Євангеліях події з історичними документами. Подібними міркуваннями керувались в ісламському світі, за початок своєї ери визначивши 16 липня 622 р., яке припало на п'ятницю – священний для мусульман день (Прот. Віталій, URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/468-rik.html>).

У Західній Європі літочислення, запропоноване Діонісієм, стали запроваджувати вже в VI ст., до XIX ст. вони охопили весь християнський світ. Пасхальні таблиці, розроблені в 525 р., до 1582 р. використовувалися як Західною (католицькою), так і Східною (православною) Церквами. Якими православні, користуються і досі. Слід зазначити, що Православна Церква традиційно звертає увагу, на умовність дати Народження Божого Сина, але разом з тим у розробці плану богослужіння на протязі року і розрахунку пасхалії є надзвичайно важливою. Звичай святкування Пасхи християни перейняли від євреїв – вони святкували її 15 нісана (першого весняного місяця за єврейським місячно-сонячним календарем). У Малій Азії християни святкували Пасху разом з євреями, незалежно від того, на який день тижня випадало 15 нісана. А ось найбільш впливові Римська та Олександрійська Церкви, та й не тільки вони, вважали, що Пасху слід святкувати тільки в неділю. Але в яку саме? Розходження між Церквами виливалося в період до 5 тижнів. Тільки I Нікейський собор у 325 р. своїм рішенням усунув протиріччя, зобов'язавши всіх християн святкувати Пасху тільки в неділю і тільки за правилами Олександрійської Церкви. Суть правил: Пасха має святкуватись в першу неділю після пасхального повного місяця, який визначається за Вічним місячно-сонячним церковним календарем (Прот. Віталій, URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/467-data.html>).

Перший варіант пасхалії, укладений в Олександрії на початку IV ст., спирався майже на 40 Євангелій, які тоді ще використовувалися. Це ж тільки в 394 р. на Карфагенському соборі вирішили вважати канонічними тексти лише чотирьох із них – від Матвія, Марка, Луки та Івана. Багато інших відомі до тепер, вважаються апокрифічною літературою, забороненою в богослужінні. Олександрійські богослови вирішили не ускладнювати розрахунків для пасхалії, хоча знали, що соняч-

ний рік менший від сонячного року за юліанським календарем (за кожні 128 років час зсувається в сторону зменшення на одну добу). На нинішній час похибка складає 13 діб (Прот. Віталій, URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/467-data.html>).

У часи Діонісія Малого в християн вже не виникало суперечок, коли святкувати головні свята – Різдво Христове і Воскресіння, адже святкування Пасхи визначив Нікейський собор 325 р., а Ефеський собор ще в 431 р. ухвалив рішення святкувати Різдво Христове 25 грудня, щоб як вважається, «витіснити цього дня свято язичницького бога Митри». Число і місяць, як виявилось були на сто років названі раніше, ніж рік народження, який і визначив Діонісій Малий. Він вважав, що Воскресіння слід святкувати 25 березня. Логіка припущень ченця мала свою особливість. Після 25 грудня розпочинається збільшення тривалості дня (після зимового сонцестояння), а після 25 березня день стає довшим за ніч. Відтак, подія Воскресіння і тривалість дня, склали основу назви дня: Великдень (Прот. Віталій, URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/467-data.html>).

Всі хронологи вважають що Діонісієм Малим була допущена помилка у точці відліку, так як початок її поставлений декількома роками пізніше від справжнього року народження Христа. Склад помилки полягав в тому, що в тогочасній римській арифметиці не було нуля, отож Діонісій був змушений позначити Народження Ісуса Христа реальним числом 1 – «рік один». Але Ісусу «один рік» виповнився лише через 12 місяців. Таким чином до літочислення, яке ведеться від року народження Ісуса Христа, Діонісій Малий помилково додав один рік (Прот. Віталій, URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/468-rik.html>).

Ще в пізньому Середньовіччі мудреці чітко усвідомлювали: якщо нічого не змінити, то колись весняне свято Великодня зсунеться в реальне літо, а зимове свято Різдва – у весну. Не одне століття, зайняло обговорення календарної реформи. Відтак, на підставі обчислень італійського астронома Луїджі Ліліо 21 лютого 1582 р. папа Григорій XIII (Уго Бонкомпанї) видав спеціальну булу «*Inter gravissimas...*», згідно з якою був запроваджений новий календар (Климишин, 1983: 71 – 80). У свій час з приводу цієї події М. Грушевський писав: «*Отже ся реформа в основі мала вповні консервативний характер, привертаючи календар до норми, прийнятої Нікейським собором, і опирала ся на вповні об'єктивних астрономічних підставах*» (Грушевський, 1995: 346-348). Для того щоб усунути різницю у 10 днів між фактичним і «юліанським» календарним рівноденням, після

5 жовтня 1582 р. відразу наступний день вже датувався 15 жовтнем згідно календарної реформи. А для того, щоб така різниця не повторювалась, кожен кратний 100 рік, який згідно юліанського календаря був високосним (наприклад 1700-й, 1800-й, 1900-й), за григоріанським залишався звичайним, тобто 365 днів (Купчинський, 1991: 256-269). Статус стандарту григоріанського календаря затверджено ISO 8601 (ISO 8601, URL: <http://www.iso.org/iso-8601-date-and-time-format.html>).

Відтак, у зв'язку із переходом з юліанського на григоріанський календар у Нідерландах зразу після 21 грудня 1582 р. настало 1 січня 1583 р., тобто населення залишилось без свята Різдва, яке традиційно відзначає 25 грудня (435 років тому ввели григоріанський календар, URL: https://gazeta.ua/articles/history/_435-rokiv-tomu-vveli-grigorianskij-kalendar/797982).

В Україні григоріанський календар де-юре запровадили відразу ж після його ухвали папою Римським, оскільки 1582 р. українські землі входили до складу Речі Посполитої, що були офіційно католицькою державою (Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В., 1995: 261). Проте в той час ситуація між польською католицькою і українською православною Церквами була дуже напруженою, а спроби змусити православних прийняти григоріанський календар лише ускладнили ситуацію. У гетьманській канцелярії, Запорізькій Січі (пізніше – Коші) у внутрішньому діловодстві аж до першої третини XVII ст. зберігався юліанський календар. Проте листи козацької старшини, адресовані польським королям, князям, шляхті та в Угорщину, датувалися вже здебільшого за Новим стилем. Але після прийняття Переяславської угоди 1654 р. офіційним календарем у Козацькій державі знову став юліанський (Павлишин, 2002:7-68).

Після повалення самодержавства роль російської православної церкви (далі – рпц), яка була одним із стовпів царизму, помітно впала. У постреволуційній пресі неодноразово йшлося про потребу переходу на новий календар, а центральні російські урядові і радянські газети – «Вісник Тимчасового уряду» та «Вісник Петроградської ради робітників і солдатських депутатів» – з самого початку свого виходу датувалися двома стилями. Відтак в українських газетах подвійного датування номерів не було. Царська влада та російське православне духовенство старанно охороняли старий стиль, вбачаючи у ньому символ відірваності росії від Європи та європейської думки. Перехід на григоріанський календар для українських урядовців було актуалізоване з початком мирних переговорів з країнами Четвертого союзу у Бресті

та вимушеного нападом радянської росії укладення 9 лютого 1918 р. Брестського мирного договору (Єфіменко, URL: www.jnsm.com.ua/h/0225T).

Незадовго до того григоріанський календар запроваджено в радянській росії, згідно з декретом Раднаркому після 31 січня 1918 р. йшло 14 лютого 1918 р. рпц й деякі інші православні церкви не прийняли григоріанський календар, тож і далі послуговуються юліанським календарем (Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В., 1995: 261).

В Українській Народній Республіці (далі – УНР) Мала Рада 25 (12) лютого в 1918 р., затвердила «Закон про заведення на Україні числення часу по новому стилю і переведення годинників на середньоевропейський час», у якому зазначалося: «Завести в УНР нове (григоріанське) числення часу з 16 лютого 1918 р. 16 число лютого рахувати першим числом місяця березоля (марта)...» (Єфіменко, URL: www.jnsm.com.ua/h/0225T). Відтак 1 березня (16 лютого) 1918 р. був запроваджений Новий стиль за григоріанським календарем до 1919 р., коли білогвардійці окупували більшу частину України, а вони користувались юліанським календарем (Єфіменко, URL: www.jnsm.com.ua/h/0225T).

Після введення григоріанського календаря юліанський календар залишився тільки в Королівстві Румунія, Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців та Королівстві Греції, в яких панівна Православна церква продовжувала чинити опір введенню нового календаря. Проте католицька частина населення цих країн вже давно святкувала всі свята за Новим стилем, а православна – за Старим. Такий різнобій приводив до непорозумінь, що змусив церкву і урядові органи зайнятися календарною реформою (Кралюк, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30304497.html?fbclid=IwAR2MejUFbuyk3XehcznlRa0S-WK85k97Uj22pdo45xrYWBLExNgNjaaAhM>). Відтак, українська православна і так само греко-католицька Церква досі дотримуються юліанського календаря.

В календарі є дві колонки в яких зазначено: Старий і Новий стиль. В першій колонці Новий стиль пов'язаний із григоріанським і новоюліанським календарями, а в другій колонці Старий стиль пов'язаний із юліанським календарем. Юліанський календар якого досі в Україні дотримуються радше, є календарем "язичницьким", а не християнським (Кралюк, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30304497.html?fbclid=IwAR2MejUFbuyk3XehcznlRa0S-WK85k97Uj22pdo45xrYWBLExNgNjaaAhM>).

У травні 1923 р. у Вселенському патріархаті відбувся собор православних східних

церков, скликаний патріархом Мелетієм IV. На ньому було обговорено календарне питання і прийнято рішення про реформу. Щоб не приймати григоріанський календар, який «походить від католицького Папи», було вирішено запровадити календар, розроблений сербським астрономом, професором математики і небесної механіки Белградського університету Мілутіном Міланковичем. Його стаття, що з'явилася у 1924 р. в астрономічному віснику «Astronomische Nachrichten», називалася: «Кінець юліанського календаря і новий календар Східної Церкви» (Milankovitch, 1923: 379–384). Календар назвали новоюліанським. Як і григоріанський, він побудований на основі юліанського календаря. У деякі роки, що за юліанським календарем мають бути високосними, 366-й день (29 лютого) не додаються («пропускаються»). У новоюліанському календарі «пропускається» 7 діб на 900 років, тоді як у григоріанському – 3 доби на 400 років. У період від 1 березня 1600 року до 28 лютого 2800 року новоюліанський календар повністю збігається з григоріанським.

Зараз новоюліанський календар використовують дев'ять з п'ятнадцяти помісних автокефальних Східних православних церков, зокрема Вселенський патріархат Константинополя, Олександрійський патріархат, Антіохійський патріархат, Румунська православна Церква, Болгарська православна Церква, Церква Кіпру, Церква Греції, Автокефальна православна Церква Албанії та Православна Церква Чеських земель і Словаччини. Також його використовують три з двадцяти трьох східно-католицьких церков, а саме Болгарська греко-католицька Церква, Греко-візантійська католицька Церква та Румунська греко-католицька Церква (Кралоук, URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30304497.html?fbclid=IwAR2MejUFbuyk3XehcZnlRaOS-WK85k97Uj22pdo45xrYWBLExNgNjaaAhM>).

У даний час Православна Церква України (далі – ПЦУ), Єрусалимський патріархат, рпц, Сербська православна Церква, Грузинська апостольська автокефальна православна Церква, Польська автокефальна православна Церква для обчислення свят користуються юліанським календарем. При цьому скрізь, крім Православної церкви Фінляндії, дата Великодня обчислюється за юліанським календарем (Сонце, URL: fatus.chat.ru). Крім того, одна греко-католицька церква в Україні з східних католицьких церков використовує юліанський календар.

Напередодні Різдва Христового з 1999 р. завдяки українській організації Пласт, прибуває в Україну вифлеємський вогонь. Його прибуття в нашу дер-

жаву відбувається напередодні – 25 грудня. Сама ідея розповсюдження вогню має на меті принести його до кожної оселі напередодні Воплочення Божого Сина, долаючи кордони еднаючи християн: мир – радість – братерство (Пластуни, URL: <http://www.vohon.plast.org.ua/uk/news?newsid=183>). Різдво Христове західні й східні християни святкують 25 грудня за григоріанським календарем, а східні – 25 грудня за новоюліанським (у XX-XXI ст. це відповідає 7-му січня за григоріанським календарем, а з 2101 р. буде відповідати 8-му січня) (А завтра буде весна, URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/print/84/45/47927>).

1 березня 2100 р. різниця між календарями зросте до 14 діб, що призведе до зсуву дат усіх нерухомих свят на 1 добу (вперед відповідно з юліанського до григоріанського календарів). Першим зі «зсунутих» буде свято Благовіщення Б. М., яке припадатиме на 8 квітня 2100 р. за Новим стилем). Якщо до цього часу не відбудеться остаточний перехід всіх Східних православних церков на новоюліанський календар, то люди, які будуть жити в тому часі, стануть свідками такого зсуву дат: св. Івана Хрестителя – на 8 липня, св. Миколая – на 20 грудня. Різдво Христове із 2100 р. буде святкуватись вже 8 січня, а Новий рік за Старим стилем – 15 січня (Климишин, URL: <http://esu.com.ua/article-27153>). Аналогічний зсув дат християнських свят на 1 добу вперед відбуватиметься у церквах, що дотримуються юліанського календаря, кожного столітнього року, номер якого не ділиться націло на 400 (2100, 2200, 2300, 2500 і т. д.). Якщо східні християни будуть і надалі дотримуватися Старого стилю, то до 5000 р. Різдво Ісуса Христа для них досягне дати 29 січня за Новим стилем (Шемшученко, URL: http://leksika.com.ua/11300306/legal/noviy_stil). Ефіопська православна Церква Тевaxedo, Ефіопська католицька Церква, Еритрейська православна Церква Тевaxedo та Еритрейська католицька церква використовують ефіопський календар, а Коптська православна церква Олександрії копський календар. Варто зауважити, що ефіопський і копський календарі мають ту ж астрономічну хибу, що і юліанський календар (Сонце, місяць, стародавні свята і новомодні теорії, URL: fatus.chat.ru).

На сьогодні прихильниками Старого стилю залишаються тільки Єрусалимський, Грузинський, Сербський і московський патріархати. Слід зазначити, що запровадження нового календаря нерідко означало церковні розколи. Так, група грецьких «старостильників», прадіди яких не визнали запровадження григоріанського календаря понад 90 років тому, знайшла сьогодні

притулок під омофором Української Православної Церкви Київського Патріархату.

Позиція головних українських церков щодо календарного питання різна. РПЦУ (так звана УПЦ) взагалі воліє його не помічати (бо із Москви відповідних вказівок не надходило, і вони не надійдуть). Адже росія робиться дедалі ксенофобською. УГКЦ і ПЦУ в принципі не проти реформи – але коли до цього виявляться готові віряни (ПЦУ готова до впровадження реформ – Епіфаній, URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2838220-pcu-gotova-do-vprovadzenna-reform-aki-stosuitsa-obradovosti-epifanij.html>).

В листопаді 2019 р. до митрополита Луцького і Волинського Михаїла (Зінкевича) ПЦУ, тисячі парафіян письмово звернулись із проханням дозволити їм раніше розпочати різдзв'яний піст, а саме з 15 листопада, щоб мати можливість святкувати Різдво Христове 25 грудня. Владика благословив дане прохання і організував богослужіння і за Новим стилем і за Старим стилем. Людей в Свято-Троїцькому соборі зібралось чимало. Багато хто приїхав із сусідніх областей. Це була сенсація в Україні і в Церкві, але владика Михаїл напередодні, розтлумачив вірним зміст календарної реформи (Різдво 25 грудня, URL: <https://www.pravoslaviavolyni.org.ua/stattia/mykhail-zinkevych/551-rizdvo-25-hrudnia-iak-tserkva-na-volyni-sviatkuie-po-novomu/>).

Згідно рішення Священного Синоду ПЦУ від 04 лютого 2020 р. журнал № 6, зазначили: «Дозволити, там де для цього вбачаються об'єктивні обставини та пастирська необхідність, з благословення правлячого архієрея 25 грудня нового стилю звершувати лише молебень з акафістом Різдва Христовому та виконання народних різдвяних піснеспівів (колядок)». Крім цього піднімалось питання про митрополита Михаїла (Зінкевича), який без рішення синоду ПЦУ самовільно розпочав богослужіння за новим стилем. (Документи від 04 лютого 2020 р., URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-4-lyutogo-2020-r/?fbclid=IwAR3wLHuVc28d84h3JjarEisC7aXJQIesIh8IUzxJpR6zucJeNNMxUUEZH4>). Цього дня Синод створив календарну комісію для оцінки доцільності переходу на григоріанський календар, на чолі із ректором КПБА протоієреєм Олександром Трофимлюком (Соломка, URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pcu-stvorila-kalendarnu-komisiyu-novini-ukrajini-50068265.html>).

Але із 24 лютого 2022 р. в Україні із початком повномасштабного збройного вторгнення росії, ситуація кардинально почала змінюватись в кращу сторону. Адже рпц відкрито виступило і

схвалило збройну агресію проти України. Відтак, 18 жовтня 2022 р. на засіданні Священного Синоду було прийняте для України доленосне рішення № 19 «Про можливість звершення богослужіння на честь Різдва Христового за Новоюліанським календарем 25 грудня 2022 р.» (Офіційне повідомлення, URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsinovyny/ofitsijne-povidomlennya-pro-zasidannya-svyashhennogo-synodu-18-zhovtnya-2022-r/>).

Висновок. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що календарна реформа крізь призму століть зважено рухалась до свого розв'язання. В процесі дослідження виявлено, що на заваді календарної реформи в Україні, стояло «московське православ'я». Яке вигадувало різні причини, тільки щоб втримати мільйони віруючих людей у своїх «об'ятях». Але повномасштабне вторгнення російських військ на територію України під благословення патріарха рпц кіріла (гундяєва), питання календарної реформи в українському православ'ї загострилось.

ПЦУ в період з 2018 р. до 2022 р. зробила канонічні кроки, для того щоб реалізувати календарну реформу. 25 грудня в 2022 р. в неділю, тому Священний Синод ПЦУ, прийняв рішення дозволити святкувати вірним Різдво Христове і звершувати богослужіння, а відтак, буде протестовано кількість віруючих на богослужінні, на майбутнє при прийнятті остаточного рішення про перехід Церкви на Новий стиль.

З наближенням свят різдвяного циклу українці замислюються над календарними проблемами. У всьому світі святкують Різдво Ісуса Христа 25 грудня. З 2018 р. в Україні офіційне державне свято, але і 7 січня також державне свято. І треба якось визначатись. В поодиноких календарях можна зустріти, що 25 грудня це католицьке Різдво, а 7 січня відповідно православне. Ісус Христос не мав конфесійної приналежності, та й зрештою двічі не народжувався.

Поряд із святкуванням Різдва Христового виникає ще одна проблема, яка також є надзвичайно суттєвою. Новий рік 1 січня з року в рік випадає під час різдвяного (пилипового) посту, а це обмежує вірних в алкоголі і в м'ясі, у відмові від масових гулянь. А через 13 днів, тобто 14 січня Новий Рік, який в народі отримав назву: Старий-Новий рік, і як новорічне свято його більшість не святкує, а тільки як день тезоіменитства Василів. У людському житті нонсенс! Народ святкує згідно календаря, а церковний календар немовби «відпочиває». Після бурного святкування християни нагадуються про пилипівку і масово готуються до різдвяного циклу.

І ще одна проблема просвітницька. Потрібно священнослужителям чітко розказати про календарні особливості, стилі, і проблему календаря у 2100 р. дати свят за Новим стилем, вірним.

І віруючий люд, який є набагато освічений, як це було у 1582 р. і в 1918 р., а також кількарічне перебування за кордоном на заробітках святкуючи в іноземних ролинах Різдво, зроблять успішною дану справу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А завтра буде весна. веб-сайт. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/print/84/45/47927/> (дата звернення: 01.10.2022).
2. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення: Хронологічний довідник. К., 1995. 687 с.
3. Герей В. Україна і календарна реформа. 2016. веб-сайт. URL: na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/03/blog-post_27.html (дата звернення: 10.09.2022).
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ: Наукова думка. 1995. Т. VI: Життя економічне, культурне, національне XIV-XVII віків, 463 с.
5. Документи від 04 лютого 2020 р. веб-сайт. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashennogo-synodu-vid-4-lyutogo-2020-r/?fbclid=IwAR3wILHuVc28d84h3JjarEisC7aXJQIesIh8IUzxJpR6zuCJeNNMxuUEZH4> (дата звернення: 22.10.2022).
6. Дорошенко Д. Короткий нарис історії християнської церкви. Вінніпег: Еклезія, 1949. 102 с.
7. Єфіменко Г. Введення в Україні Григоріанського календаря. веб-сайт. URL: www.jnsm.com.ua/h/0225T (дата звернення: 23.09.2022).
8. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. К: Довіра, 2006. 703 с.
9. ISO 8601 Елементи даних і формати обміну – Обмін інформацією – Подання дат і часу. веб-сайт. URL: <http://www.iso.org/iso-8601-date-and-time-format.html> (дата звернення: 21.09.2022).
10. Климишин І. Григоріанський календар. / Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія, 2006. Т. 6. веб-сайт. URL: <http://esu.com.ua/article-27153> (дата звернення: 05.10.2022).
11. Климишин І. Календар природи і людини (науково-популярне видання для ВУЗів про астрономічні календарі з картою зоряного неба) В-тво Львів держ. університету Вища школа, 1983. 173 с.
12. Кралюк П. Календарі – юліанський, григоріанський, новоюліанський. веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30304497.html?fbclid=IwAR2MejUFbuyk3XehcZnlRa0S-WK85k97Uj22pdo45xrYWBLExNgNjaaAhM> (дата звернення: 23.09.2022).
13. Купчинський О. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. Записки Наукового товариства ім. Шевченка, Т. ССXXII: Праці історико-філософської секції, 1991. 472 с.
14. Milankovitch M. Das Ende des julianischen Kalenders und der neue Kalender der orientalischen Kirchen. *Astronomische Nachrichten* 1923. 384 с.
15. Острогорський Г. Історія Візантії. Львів: Літопис, 2002. 608 с.
16. Офіційне повідомлення про засідання Священного Синоду 18 жовтня 2022 р. веб-сайт. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ofitsijne-povidomlennya-pro-zasidannya-svyashennogo-synodu-18-zhovtnya-2022-r/> (дата звернення: 25.10.2022).
17. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців. Україна модерна, № 7, 2002. 68 с.
18. Пластуни вперше взяли участь в початку скаутської естафети – передачі Вогню у Відні. веб-сайт. URL: <http://www.vohon.plast.org.ua/uk/news?newsid=183> (дата звернення: 30.09.2022).
19. Прот. Віталій Лотоцький. Рік народження Ісуса Христа. веб-сайт. URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/468-rik.html> (дата звернення: 15.09.2022).
20. Прот. Віталій Лотоцький. Дата народження Ісуса Христа. веб-сайт. URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/467-data.html> (дата звернення: 16.09.2022).
21. ПЦУ готова до впровадження реформ – Епіфаній. веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2838220-pcu-gotova-do-vprovadzennja-reform-epifanij.html> (дата звернення: 18.10.2022).
22. Різдво 25 грудня. Як церква на Волині святкує по-новому. веб-сайт. URL: <https://www.pravoslavivolyuni.org.ua/stattia/mykhail-zinkevych/551-rizdvo-25-hrudnia-iak-tserkva-na-volyini-sviatkuie-po-novomu/> (дата звернення: 20.10.2022).
23. Сонце, луна, древні празники и новомодные теории. веб-сайт. URL: fatus.chat.ru. (дата звернення: 27.09.2022).
24. Соломка О. ПЦУ зробила перший крок до календарної реформи. веб-сайт. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pcu-stvorila-kalendarnu-komisiyu-novini-ukrajini-50068265.html> (дата звернення: 23.10.2022).
25. Стріха М. Тож коли Україна святкуватиме Різдво за новим стилем? веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/01/9/7094840/> (дата звернення: 11.09.2022).
26. Туркало Я. Нарис історії Вселенських Соборів. Нью-Гейвен; Брюссель: Літературно-наукове видавництво, 1974. 320 с.
27. 435 років тому ввели григоріанський календар. *Суспільство*. 2017. веб-сайт. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_435-rokiv-tomu-vveli-grigorianskiy-kalendar/797982 (дата звернення: 21.09.2022).
28. Шемшученко Ю. Новий стиль. / Юридична енциклопедія: В 6 т. К: «Укр. енцикл.», 1998. веб-сайт. URL: <http://leksika.com.ua/11300306/legal/noviy Stil> (дата звернення: 17.10.2022).
29. Що таке старий і новий стиль? веб-сайт. URL: tvir.biographiya.com/shho-take-starij-i-novij-stil (дата звернення: 10.09.2022).

REFERENCES

1. A zavtra bude vesna. [And tomorrow will be spring]. *website*. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/print/84/45/47927/> (data zvernennia: 01.10.2022). [in Ukrainian].
2. Verstiuk V., Dziuba O., Repryntsev V. Ukraina vid naidavnishykh chasiv do sohodennia: Khronolohichni dovidnyk. [Ukraine from ancient times to the present: Chronological guide]. K., 1995. 687 s. [in Ukrainian].
3. Herei V. Ukraina i kalendara reforma. [Ukraine and calendar reform]. 2016. *website*. URL: na-skrzyzhalyah.blogspot.com/2016/03/blog-post_27.html (data zvernennia: 10.09.2022). [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy M. Istoriia Ukrainy-Rusy. [History of Ukraine and Russia]. Kyiv: Naukova dumka. 1995. T. VI: Zhyttie ekonomichne, kulturne, natsionalne KhIV-KhVII vikiv, 463 s. [in Ukrainian].
5. Dokumenty vid 04 liutoho 2020 r. [5. Documents dated February 4, 2020]. *website*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/zhurnaly-zasidannya-svyashhennogo-synodu-vid-4-lyutogo-2020-r/?fbclid=IwAR3wLHuVc28d84h3Jja rEisC7aXJQieslh8IUzXJpR6zuCJeNNMxUUEZH4> (data zvernennia: 22.10.2022). [in Ukrainian].
6. Doroshenko D. Korotkyi narys istorii khrystyianskoi tserkvy. [A brief outline of the history of the Christian church]. Vynnyeh: Ekleziia, 1949. 102 s. [in Ukrainian].
7. Yefimenko H. Vvedennia v Ukraini Hryhorianskoho kalendara. [Introduction of the Gregorian calendar in Ukraine]. *website*. URL: www.jnsm.com.ua/h/0225T (data zvernennia 23.09.2022). [in Ukrainian].
8. Zhaivoronok V. Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. K: Dovira, 2006. 703 s. [in Ukrainian].
9. ISO 8601 Elementy danykh i formaty obminu – Obmin informatsiieiu–Podannia dat i chasu. [ISO 8601 Data elements and exchange formats–Information exchange–Representation of dates and times]. *website*. URL: <http://www.iso.org/iso-8601-date-and-time-format.html> (data zvernennia: 21.09.2022). [in Ukrainian].
10. Klymyshyn I. Hryhorianskiy kalendar. [Gregorian calendar]. Entsyklopedia Suchasnoi Ukrainy: entsyklopediia, 2006. T. 6. *website*. URL: <http://esu.com.ua/article-27153> (data zvernennia: 05.10.2022). [in Ukrainian].
11. Klymyshyn I. Kalendar pryrody i liudyny (naukovo-populiarne vydannia dlia VUZiv pro astronomichni kalendari z kartoiu zorianoho neba). [Calendar of nature and man]. V-tvo Lviv derzh. univernsytetu Vyscha shkola, 1983. 173 s. [in Ukrainian].
12. Kraliuk P. Kalendari – yulianskyi, hryhorianskiy, novoiulianskyi. [Calendars - Julian, Gregorian, New Julian]. *website*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30304497.html?fbclid=IwAR2MejUFbuyk3XehcznlRa0S-WK85k97Uj22pdo45xrYWBLExNgNjaaAhM> (data zvernennia: 23.09.2022). [in Ukrainian].
13. Kupchynskiy O. Pershi datuvannia dokumentiv za hryhorianskym kalendarem u derzhavnykh ustanovakh Ukrainy KhVI vt. [The first dating of documents according to the Gregorian calendar in state institutions of Ukraine, 16th c.]. Zapyssky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka, T. SSKhKhII: Pratsi istoriko-filosofskoi septsii, 1991. 472 s. [in Ukrainian].
14. Milankovitch M. Das Ende des julianischen Kalenders und der neue Kalender der orientalischen Kirchen. [The End of the Julian Calendar and the New Calendar of the Oriental Churches]. Astronomische Nachrichten 1923. 384 s. [in German].
15. Ostrogorskyi G. Istoriia Vizantii. [History of Byzantium]. Lviv: Litopys, 2002. 608 s. [in Ukrainian].
16. Ofitsiine povidomlennia pro zasidannia Sviashchennoho Synodu 18 zhovtnia 2022 r. [Official notice of the meeting of the Holy Synod on October 18, 2022]. *website*. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/ofitsijne-povidomlennia-pro-zasidannia-svyashhennogo-synodu-18-zhovtnia-2022-r/> (data zvernennia: 25.10.2022).
17. Pavlyshyn O. Z istorii vprovadzhennia hryhorianskoho kalendara v tserkovne zhyttia ukrainsiv. [From the history of the introduction of the Gregorian calendar into the church life of Ukrainians]. Ukraina moderna, № 7, 2002. 68 s. [in Ukrainian].
18. Plastuny vpershe vzialy uchast v pochatku skautskoi estafety – peredachi Vohniu u Vidni. [For the first time, the Plastuns took part in the start of the scout relay - passing the Fire in Vienna]. *website*. URL: <http://www.vohon.plast.org.ua/uk/news?newsid=183> (data zvernennia: 30.09.2022). [in Ukrainian].
19. Prot. Vitalii Lototskyi. Rik narodzhennia Isusa Khrysta. [Year of birth of Jesus Christ]. *website*. URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/468-rik.html> (data zvernennia: 15.09.2022). [in Ukrainian].
20. Prot. Vitalii Lototskyi. Data narodzhennia Isusa Khrysta. [The date of birth of Jesus Christ]. *website*. URL: <http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/467-data.html> (data zvernennia: 16.09.2022). [in Ukrainian].
21. PTsU hotova do vprovadzhennia reform – Epifanii. [OCU is ready to implement reforms - Epiphany]. *website*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2838220-pcu-gotova-do-vprovadzenna-reform-aki-stosuutsa-obradovosti-epifanij.html> (data zvernennia: 18.10.2022). [in Ukrainian].
22. Rizdvo 25 hrudnia. Yak tserkva na Volyni sviatkuie po-novomu. [Christmas on December 25. How the church in Volyn celebrates in a new way]. *website*. URL: <https://www.pravoslaviavolyni.org.ua/stattia/mykhail-zinkevych/551-rizdvo-25-hrudnia-iaak-tserkva-na-volyni-sviatkuie-po-novomu/> (data zvernennia: 20.10.2022). [in Ukrainian].
23. Sontse, luna, drevnii prazniki i novomodnyie teorii. [The sun, the moon, ancient holidays and new-fangled theories]. *website*. URL: fatus.chat.ru. (data zvernennia: 27.09.2022). [in Russian].
24. Solomka O. PTsU zrobyla pershyi krok do kalendarskoi reformy. [OCU took the first step towards the calendar reform]. *website*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/pcu-stvorila-kalendarsku-komisiyu-novini-ukrajini-50068265.html> (data zvernennia: 23.10.2022). [in Ukrainian].
25. Strikha M. Tozh koly Ukraina sviatkuvatyme Rizdvo za novym stylem? [So when will Ukraine celebrate Christmas in a new style?]. *website*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/01/9/7094840/> (data zvernennia: 11.09.2022). [in Ukrainian].
26. Turkalo Ya. Narys istorii Vselenskykh Soboriv. [Essay on the history of the Ecumenical Councils]. Niu-Heiven; Briussel: Literaturno-naukove vydavnytstvo, 1974. 320 s. [in Ukrainian].
27. 435 rokiv tomu vvely hryhorianskiy kalendar. Suspilstvo. [The Gregorian calendar was introduced 435 years ago]. 2017. *website*. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_435-rokiv-tomu-vveli-grigorianskiy-kalendar/797982 (data zvernennia: 21.09.2022). [in Ukrainian].
28. Shemshuchenko Yu. Novyi styl. [New style]. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. K: «Ukr. entsykl.», 1998. *website*. URL: http://leksika.com.ua/11300306/legal/noviy_stil (data zvernennia: 17.10.2022). [in Ukrainian].
29. Shcho take staryi i novyi styl? *website*. URL: tvir.biographiya.com/shho-take-starij-i-novij-stil (data zvernennia: 10.09.2022). [in Ukrainian].

УДК 930.2:(«Гейзинга» + «Школа Анналів»):«04/14»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-4>

Всеволод ЧЕКАНОВ,
orcid.org/0000-0003-0651-4267
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(Київ, Україна) vsvld1971@gmail.com

ЙОГАН ГЕЙЗИНГА І ШКОЛА «АННАЛІВ»: НОВІ ЧАСИ ТА НОВІ ПРОСТОРИ МЕДІЄВІСТИКИ

У статті розглядається питання про зміни у репрезентації історичного минулого в роботах істориків ХХ ст. порівняно з попередниками; визначаються, досліджуються і зіставляються між собою змістовні характеристики науково-історичних текстів, порушується питання про витоки новацій, застосування системного підходу та вплив міждисциплінарності на оновлення історичної науки через включення до її складу культурологічних, соціологічних, психологічних, географічних концепцій. Велику увагу приділено специфіці відображення в історичних творах простору і часу.

Дослідження показує паралельність між дослідженнями історичного минулого Європи ХV ст. у праці нідерландського філософа Йохана Гейзинги «Осінь Середньовіччя» (1919) і пізнішими доробками вчених французької школи «Анналів» (з 1929), особливо, Люсьєна Февра. Сприйняття французькими істориками культурологічного підходу Гейзинги з його неісторичними цілями сприяло переформатуванню не лише параметрів відтворення минулого, а і його цілей та завдань. Відтоді історики відмовляються від компілятивного історієписання «ножиць і клею», починають виходити за межі репрезентації минулого, встановлені нарративними джерелами; вони уже самі визначають ці межі як межі спільнот. В історичне знання впроваджується суб'єктивне бачення представниками цих спільнот простору і часу, в якому вони жили. Визначення суб'єктивізму як неодмінного чинника репрезентації минулого походить безпосередньо від Гейзинги з його дослідженням пізньосередньовічного «ідеалу прекрасного життя», що по-різному визначався у різних спільнотах. Ефемерна (з точки зору сучасних йому істориків) мета нідерландського філософа у подальшому органічно увійшла до складу історичної науки, що сприяло зміні її дисциплінарних меж і якісним зрушенням в історичній свідомості.

Ключові слова: Гейзинга, школа «Анналів», середньовіччя, нарратив, суб'єктивізм, просторово-часові структури.

Vsevolod CHEKANOV,
orcid.org/0000-0003-0651-4267
Candidate of Historical Sciences,
Senior lecturer at the Department of Philosophy and History
Taurida V.I. Vernadsky National University
(Kyiv, Ukraine) vsvld1971@gmail.com

JOHAN HUIZINGA AND ÉCOLE DES ANNALES: NEW TIMES AND NEW SPACES OF MEDIEVISTICS

The article deals with the long time underestimated issue: changes in representation of historical material in the works of XX century historians in comparison to their predecessors. The substantial features of scientific texts of the period are estimated in respect of their novelties. These features are defined, analyzed and compared; the issue of their roots is also raised along with issues of system approach usage and interdisciplinary influences in history. The two last abovementioned issues are considered as results of sociological, psychological, anthropological, and geographical conceptions inserted into science of history. The evidence of their influence is viewed owing to the changes in space and time structures' representation.

The research reveals definite parallels between writings of Netherlands' prominent philosopher Johan Huizinga and later works by representatives of the French École des Annales, especially by Lucien Febvre. The methods used by Huizinga in his most celebrated work «The Autumn of the Middle Ages» (1919) influenced the French historians despite his non-historical purposes formulated as the search of medieval ideal of beautiful life. Not only parameters but also purposes were borrowed later by historians. No more compilations based upon obsolete narration were welcomed; new subjects and boundaries have been established since 1929 as research of communities. The subjective vision of communities' spaces and perception of time were inserted into history as its organic part. Ethereal (from the view point of historians of early XXth century) purpose of Huizinga became the obvious element necessary for any research claiming to achieve the maximally full picture of the past. It served to the changes in its structure, moved the limits of research field and revolutionized historical consciousness.

Key words: Johan Huizinga, École des Annales, Middle Ages, narration, subjectivism, space and time structures.

Постановка проблеми. У новітній історіографії з подачі Р. Дж. Коллінгвуда та Ф. Ар'єса поширився образ історієписання XIX ст. як історіографії «ножиць та клею», «історизуючої історії» – застиглої в корпоративному академізмі, компілятивної, залежної від явно тенденційних нарративних джерел і схильної до самообмеження фон-ранківським завданням розповісти лише «як все було насправді». Це настільки негативний образ, що зараз у будь-кого під його впливом може трапитися шок від усвідомлення, що всередині історичного дискурсу XIX ст. ніякого артикульованого розуміння ганджів розвитку своєї дисципліни не було помітно. Методологічні праці Й. Г. Дройзена, Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньйобоса, М. І. Карєєва змальовували розвиток своєї дисципліни як нормальний, здоровий процес у незмінних рамках. Але те, що сьогодні на їхні розвідки ми дивимося як на застарілі, однозначно вказує, що зміни, які сформуливали нашу історичну свідомість, прийшли не від них, а ззовні.

Аналіз досліджень. У дослідженні минулого на початку XX ст. першими віяннями новацій, які багато в чому змінили ставлення до минулого людей новітнього часу, стали історіософські розробки О. Шпенглера і, особливо, Й. Гейзинги. Розвиток новацій у дослідженнях істориків французької школи «Анналів», створення якої в історіографії розглядається як революційна подія (Про, 2000: 40; Гуревич, 2014: 17), можна вважати похідним від них: це поширення нового погляду на професійну сферу істориків. Тобто, це була не суто історіографічна революція; фахові історики починають сприймати схеми історичного минулого, запропоновані ззовні. Історичне знання оновилося не внаслідок саморозвитку, а завдяки інверсіям ідей, що виявили продуктивність і в їхній царині. Новотворені історичні школи уже шукають свій предмет на перетині історії з соціальними науками (Гуревич, 2002: 11). І не лише соціальними – протягом XX ст. відбувається «тотальна географізація», просторовий дискурс в історії змінює свої параметри (Колесник, 2012: 141).

Тому протягом XX ст. лунали твердження, що новації школи «Анналів» зв'язані не стільки з новими методами, скільки з новими об'єктами (Про, 2000: 42). Тут варто згадати ідеї німецького соціолога Н. Еліаса щодо дослідження періодів довгої тривалості та їх вплив на представників школи «Анналів» (Еліас, 2001: 6). Саме опозиція попередній історіографії викликає до життя поняття «історизуючої історії», «історизму» (Iggers, 2008: 157; Оффенштадт, 2011: 59, 166). Тепер головний противник був визначений.

З самого початку визначився стрижень новацій – відмінний погляд на просторові і часові структури історії. Якщо історики «ножиць і клею» писали свої історії у стереотипних версіях, успадкованих від нарративної традиції, то з кінця XIX ст., від Т. Моммзена і Н. Д. Фюстеля де Куланжа, історики починають самі визначати структури, які вони досліджуватимуть. Так з'являються історії релігійних інститутів, культур, форм землеродіння та землекористування і т.д. Раніше вони були простими аспектами *гранд-нарративу*, що додавалися до викладу політичної історії, не руйнуючи дискурсу. Тепер вони отримали самостійне значення. Це стало результатом впливу інших дисциплін. Так, вплив соціології мав результатом запровадження вивчення спільнот і, відповідно, їхніх суб'єктивних просторів (вужчих, ніж у істориків «ножиць та клею») та часів – циклічних в землеробських суспільствах і нав'язаних колективом там, де колектив домінує над особистістю. Картина минулого парадоксально збагачується за рахунок введення до неї суб'єктивних бачень членів спільнот і витіснення намагань триматися об'єктивності (яку перестають ототожнювати з *гранд-нарративом*).

Приплив інновацій в історію звідусіль відбувався паралельно і з подоланням дисциплінарних меж (Гуревич, 2014: 18). Наприкінці XX ст. вчені школи «Анналів» говоритимуть, що історія є не суто науковою, а у рівному ступені соціальною практикою (Про, 2000: 55). Ідеї міждисциплінарності артикулювалися ще у середині XIX ст. як потреба освоєння істориком усього масиву політичних та економічних наук (Грановский, 1987: 9). Нове питання (уже підривне щодо дискурсу) додалося у XX ст.: що є об'єктом історії у першу чергу – поведінка індивідів чи дії соціальних груп (Сагг, 1987: 44)? У пошуках відповіді історики перетинають межі не лише наук, а й художніх форм відображення реальності. Так, психологічне пояснення історичних подій з обґрунтованим застосуванням спостережень М. Пруста (з роману «У Сванову сторону») використовував такий видатний історик, як співзасновник школи «Анналів» Л. Февр (у статті «Невірно поставлена проблема») (Февр, 1991: 442). Термінологічну подібність кіл понять істориків початку XX ст. і персонажів Пруста уже помічали в історіографії (Гуревич, 2014: 77). Недивними на такому тлі є факти впливу нових фізичних теорій початку XX ст. (п'ятий вимір) на живопис (творчість П. Пікассо) і музику (творчість Дж. Антейла) (Каку, 2014: 92–116). Літературознавство теж починає ставити перед собою

історичні завдання (Бахтин, 1990: 483). Зростає питома вага культурного контексту подій (символізм, ментальність, уява, рівень освіти) (Савельєва, Полетаєв, 2007: 119).

Формулюється філософська концепція *Іншого*, яку починають застосовувати по відношенню до історичного минулого (Савельєва, Полетаєв, 2007: 91). Його розглядають як відмінне від сьогодення, невідоме і навіть таємниче (концепція «таємниць» чи «загадок» історії бере початок саме звідси). Ці впливи визнавали і самі історики. В оновленій термінології поняття *джерел* (що можуть бути і неісторичними) поступово заміщується поняттям *свідочтв* (Февр, 1991: 20). Історію починають називати «живою». У цьому реалізувалося відчуття рівності між свідочтвами різних типів і розуміння історії як їх органічного поєднання. І, зрозуміло, з огляду на вищесказане, витоки нових поглядів на минуле слід шукати за дисциплінарними межами історичної науки.

Мета статті. Нашою метою є дослідити ці витоки як такі, що визначили відмінний характер історієписання ХХ ст., і встановити роль та специфіку просторово-часових структур в новій історіографії, сформованій внаслідок потужних міждисциплінарних впливів.

Виклад основного матеріалу. Безпосереднім витоком була впливова праця нідерландського мислителя Йогана Гейзинги «Осінь Середньовіччя» (1919), що на ціле десятиліття випередила процес утворення у Франції «нової історичної науки», з якою (це з'ясувалося потім) мала багато спільного.

В основі підходу філософа до минулого лежало переконання, що соціальні і психологічні параметри повсякденного життя середньовічної людини (більшість прикладів Гейзинга брав з опублікованих бургундських та французьких наративних джерел XIV–XV ст.) якісно відрізнялися від аналогічних параметрів людини ХХ ст. Середньовіччя, начебто відоме освіченій читацькій аудиторії, відкривалося як Інше, але не за рахунок розширення джерельної бази, а через знаходження нового ракурсу спостереження відомих фактів. Духовні прояви середньовічної людини, описані автором, показані в плані її активності у спільноті, поведінки (Burke, 2008: 41). Ракурсом для Гейзинги став «ідеал прекрасного життя» у баченні людей пізнього середньовіччя: рицарський, похідний від куртуазної культури французьких феодалів (Хейзинга, 2018: 49, 111). Свій ідеал мають люди будь-якої доби, сенсаційність же випливала з відкриття інтелектуальної, психологічної та ментальної відстані між людьми XV і ХХ ст.; ідеї автора щодо релігійності людей

пізнього середньовіччя, у якій поєднувалися протилежності, психологічно несумісні для сучасних європейців (Хейзинга, 2018: 305), пізніше активно розроблялися Л. Февром.

Й. Гейзинга не лишився тут поодиноким: можна згадати соціологічні дослідження В. Зомбарта, який досліджував психічні, духовні прояви у господарчому житті минулого. При цьому Зомбарт перебував у свідомій опозиції історикам (Зомбарт, 2004: 8, 12), тобто, розумів, що його дослідження стоїть за рамками історичної методології. В обраному ракурсі він розглядав такі феномени соціально-економічної історії Європи, як нажива, міграції, відкриття копалень (Зомбарт, 2004: 52, 291, 306).

Так історія отримала поштовх до оновлення. За висловом Л. Февра, Гейзинга показував емоції середньовічних людей «як суспільний інститут» (Февр, 1991: 112), надаючи їм структурного виміру. Практично всі розділи праці Гейзинги спрямовані на виділення і пояснення відмінних від сучасності параметрів повсякдення. Як і праця В. Зомбарта, вона не вкладалася в усталені межі історичної науки. Автор сам це розумів і теж підкреслював протилежність свого підходу науково-історичному (Хейзинга, 2018: 19). Наприклад, документальні джерела, цінні для істориків, він розцінював нижче у контексті своїх завдань: документи XV ст. давали картину політичного життя, подібну до пізнішої, не виділяючи в ній рис, унікальних для «його» епохи. Тому джерельну базу дослідження склали переважно твори мистецтва, і автор (хоч і використовував наративні пам'ятки) всіляко підкреслював важливість саме мистецтвознавчого аспекту. Нематеріальність мети виводила можливість її досягнення за межі тогочасної історичної науки, тому що не «приземляла» її до соціально-історичного виміру, а, радше, скеровувала у простір психології. Те, що зараз ця мета – уже в межах історичної науки, свідчить не лише про їх мінливий характер, а й про те, що історіографія після Гейзинги якісно оновилася: сприйняла неісторичну методологію і ввела її у свій інструментарій.

Це стане заслугою школи «Анналів». Оскільки прорив у науці відбувся не всередині, а на межах, то не чітке слідування стандарту, а готовність до сприйняття чужого, до обміну та спілкування стає у ХХ ст. запорукою прогресу. У Гейзинги вже присутні ідеї щодо використання історичної проблематики для побудови власної філософської та естетичної теорії і вихід за методологічні та парадигматичні межі історії з метою порушення нових проблем.

Тут, на точці зламу, ми підходимо до з'ясування принципової відмінності історіографії XIX ст. від новітньої. Вона полягає в тому, що історіографія до кінця XIX ст. мала справу переважно з проблемами, що мали вигляд проблем в джерелах. Ті, яких автори джерел в такому вигляді не бачили, часто «не існували». Можливість побачити проблему зв'язана з критичним розглядом. Тоді ясно, чому попередня історіографія так залежала від нарративу: критичний розгляд є авторським, але стати таким по відношенню до авторського ж нарративу він може тільки в міру посилення суб'єктивного чинника, зростання амбітності авторів досліджень. Ознакою такої амбітності якраз і була готовність вийти до дисциплінарних меж і перетнути їх.

Перш за все, суб'єктивізм проявився в дослідженні дрібних, безособових за походженням пам'яток, що вивчалися кожна окремо, у форматі наукових статей (Чеканов, 2019: 35–38). Актові і юридичні документи представляють собою безособові приклади застосування законів до окремих правових казусів, епіграфічні і археологічні пам'ятки – такі саме безособові приклади хаотично збережених решток минулого. Підходити до них критично значило безмежно розширити простір гіпотез про минуле, вийти за межі нарративу, який раніше визначав осмислені істориками характеристики епохи. Після введення їх у джерельну базу історіографія вимушено переставала тягнутися до непохитного зразку, представеного нарративом.

Некритичне ставлення до неякісних джерел можливе лише там, де часто одна-єдина пам'ятка дозволяє закрити великі прогалини. Але від багатьох періодів дійшла низка паралельних джерел різних типів та якості. Не зіставляти їх властивостей і не оцінювати їх критично стало неправильним з методологічної точки зору. У школи «Анналів» цей підхід перетвориться на *діалог* з джерелами: у недосконалих пам'ятках навчаються бачити сліди тенденції, принципової для сучасників (але давно зниклої і невідомої нам). І погляд Гейзинги виявився джерелом оновлення оптики істориків.

Прикладом «зниклої тенденції» стала, зокрема, історія Жанни д'Арк (Хейзинга, 2018: 118, 413). Практично непомічена сучасниками, Жанна через декілька століть перетворилася на ключову фігуру в історії Столітньої війни і на ініціаторку масової боротьби за національне визволення. Тепер для історіографії з'явилася нова тема: з'ясувати причини таких аберацій у сприйнятті. Відповідно, джерела треба було «допитати», щоб зрозуміти причини неадекватного, з пізнішої точки зору,

применшення значущості ключової фігури французької історії. Автор запроваджує розрізнення політико-економічного (нашого) і соціологічного (такого, що врахував би соціальні стереотипи епохи) підходів (Хейзинга, 2018: 31). Повне розгортання цього підходу відбудеться в діяльності школи «Анналів».

Задля ефективності такого розгляду з тексту «Осені Середньовіччя» виведені ті просторово-часові характеристики, які тоді визнавали за неодмінні практично всі історики: лінійність подій та їх територіальна згуртованість. Натомість виклад постійно переноситься з Бургундії у Францію і назад, причому подекуди до доведення авторських тез залучаються приклади з Англії, Іспанії, Італії (Хейзинга, 2018: 6, 10, 14). Поділ тексту здійснений за темами, послідовність же тематичних блоків не обумовлена історичними стандартами: замість виділення економічного, політичного, соціального та інших параметрів, ми дізнаємося про «яскравість сприйняття життя», «мрії про кращий світ» (Хейзинга, 2018: 8, 49) і т. і. Сам вибір тем показує, що автор самостійно поводився з історичним матеріалом, здійснив його відбір відповідно до своєї концепції.

Це викликало потребу у реформатуванні простору і часу. У кожному розділі здійснюється угруповання показових щодо авторської тези історичних подій. До історичного матеріалу застосовується системний підхід. В результаті зростає потужність аргументації, порівняння будувалися за принципом ефективності. Відповідно, зростає концептуальна чіткість. Виділення спільних рис епохи дозволило сформувати *розуміння* того, чим була тогочасна цивілізація (але не створити *картину* цієї цивілізації). Поглиблення науково-історичного розгляду проблеми могло б привести до деталізації картини, але ускладнити осягнення її сенсу.

Ефективність підходу Гейзинги підтверджується, зокрема, тим, що він артикулював перспективну (як виявиться згодом) гіпотезу про протилежність середньовіччя та Відродження (Хейзинга, 2018: 5, 181, 363, 479) – у вчених школи «Анналів» вона згодом перетвориться на дослідницьке кредо (Делюмо, 2008: 7).

Ще однією оригінальною рисою був згаданий вище підхід до джерельної бази. Гейзинга добре розумів вищу якість актових, документальних джерел у порівнянні з нарративними. Але ця якість визначалася науково-історичними завданнями. Автор вважав документальні джерела показовими щодо тієї частини емоційного спектру середньовічної людини, що спричиняла правові вчинки і документообіг. Однак її було недостатньо

для доведення висхідної тези про ідеал прекрасного життя. Тому Гейзинга свідомо збільшив питому вагу нарративних джерел, розуміючи їх суб'єктивність (Хейзинга, 2018: 19, 28). Від такого підходу до джерел також не так уже далеко до діалогового підходу школи «Анналів».

Історичний час у творі Гейзинги так само підданий фрагментації і руйнуванню послідовностей. Автор пояснював це необхідністю відмови від розгляду апріорно скерованого у майбутнє історичного часу (Хейзинга, 2018: 5). Зір спрямовується в нові соціальні виміри, більшає екскурсів у життя пересічних людей. Незрівняний щодо історичного процесу, їхній масштаб важливий саме для віднайдення проявів ідеалу. В історичних хроніках і віршованих творах (їх цитується багато), які загалом приділяли таким персонажам незначну увагу, Гейзинга виокремлював присвячені їм сюжети як прояви психологічної реакції на змістовні тенденції епохи. Тож, праця Гейзинги цінна як ранній експеримент з написання історії емоцій.

Філософ розумів, що його книга співвідноситься саме з історичними працями, тому приділив окрему увагу обґрунтуванню її значущості у цьому відношенні. Порівнюючи свої можливості з можливостями фахових істориків, він зазначав, що ті здатні показати економічні реалії, але не зможуть, наприклад, пояснити, чому і наскільки важливою для сучасників була музика чи яке культурне значення мала для них скорбота (Хейзинга, 2018: 93, 156). Не-істориком для цього потрібні критерії, здатні виокремити тему з-поміж численних і несистематизованих даних. Тому підхід нідерландського мислителя був заснований на виділенні їх і простеженні як «червоної нитки» у різних джерелах. Гейзинга підкреслює, що далеко не всі вияви життя отримували у джерелах адекватне, не спотворене стереотипами відображення. Крім того, дослідження стереотипів є важливим для розуміння ідеалу. Щодо Бургундії він вважав таким ідеалом рицарського стану і куртуазного стилю, що відрізнявся від ідеалу відродження античності, який паралельно формувався в Італії. Бургундському ідеалові притаманні рафіновані форми стосунків та світосприйняття, переважання у поведінці ігрового елемента над природним.

«Осінь Середньовіччя» Й. Гейзинги і практично одночасно завершений двотомник О. Шпенглера «Закат Західного світу» надали поштовх широкому привнесенню філософської проблематики в картину минулого. Згодом це приведе до створення в рамках школи «Анналів» концепції *історії-проблеми* на противагу *історії-оповідання*. Зв'язок розуміння історії як проблеми з філософ-

ським підходом очевидний. Проте, очевидними стали і вади, спричинені новим підходом.

Привнесення філософської проблематики призвело до роздмухування часових і просторових структур дослідження. Питання про сенс історії автори намагалися вирішити на прикладі або великих проміжків часу (Й. Гейзинга), або всесвітньої історії в цілому (О. Шпенглер, К. Ясперс, А. Дж. Тойнбі). Історієписання потрапило під тяжіння до великих, внутрішньо незамкнених структур, які уже складно називати просторовими чи часовими. Для науково-історичних праць з їх метою реконструкції минулого фрагментарність отриманої в ході дослідження інформації, що тягла за собою фрагментарність висновків (відтак, невизначеність щодо сенсу подій) критичною не була. В історіософських же працях сама можливість незаповненості певних смислових ланок стала загрозою цілісності теорії.

Намагання заповнити ці ланки за будь-яку ціну вело до того, що історіософські схеми ставали занадто логічними, добудованими настільки, що ця логічність була б можлива лише у разі випадкового збереження всіх джерел. Така можливість апріорі викликала сумнів. Логічність і замкненість структур в історіософії переставали сприйматися як ознаки досконалості, натомість виникало враження штучності концепції. Так була визначена межа, за якою запозичення «чужого» ставали руйнівними.

Нововведення в історіографії багато в чому залежали від застосування системного підходу як виразу протистояння традиційності. Сам по собі він не був чимось новим в історіографії, тобто, залишався по «цей» бік межі. Проте, не як принцип організації історичної інформації для виконання неісторичних завдань (у Н. Макіавеллі), а як засіб дослідження минулого (як у Гейзинги) він став безумовною новацією.

Висновки. Значення досліджень нідерландського філософа (хоча історики, особливо французькі, довго не визнавали залежність історіографії ХХ ст. від «Осені Середньовіччя» (Clark, 2004: 64–65; Февр, 1991; 113)) полягає в тому, що він відкрив можливості соціально-історичного дослідження об'єктів духовної сфери і визначив їхні просторові і часові структури, зв'язані з функціонуванням у суспільстві ідеалу. В них відбувалося поширення впливів духовної сфери на не-духовну, до якої вони потрапляли уже як поведінкові стандарти, мисленеві стереотипи, життєві цілі тощо. *Формували ментальність*, сказали б історики-«анналісти». Свої об'єкти нідерландський філософ досліджував як вияви *Zeitgeist*, психологічної атмосфери минулого. Однак її

неможливо було розглядати тільки як колективний феномен: колективна психологія як галузь знання виникла пізно, більшість же джерел, за якими відстежуються психологічні прояви, показують їх індивідуальними – не як наслідки впливів, а як результат саморозвитку особистостей. Тому історична наука, підхопивши ці новації, стала переходити до антропологічного розгляду (Савельєва, Полетаєв, 2007: 128). Обмеження, що впливали з розуміння минулого як середовища тільки соціальних феноменів, стали втрачати свою значущість. Реалізація нових перспектив залежала уже від професійних істориків, що і було реалізовано школою «Анналів».

Дослідження дозволяє констатувати появу паралельності у пошуках філософів та істориків початку ХХ ст., з якої згодом постав міждисциплінарний простір дослідження минулого. Хронологічно наступний за епіграфічним підходом Т. Моммзена, який спричинив поповнення джерельної бази, новий підхід знаменував уже не тільки поповнення (шляхом включення джерел, з якими вівся «діалог»), а й концептуальне оновлення поглядів на минуле. За рахунок зв'язків з філософією, соціологією та психологією історична наука перетворилася із суто академічного на синтетичний феномен, здатний бути не лише повчальним, але й цікавим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Burke Peter. What is Cultural History? Cambridge: Polity, 2008. 179 p.
2. Carr E. H. What is History? London: Penguin Books, 1987. 188 p.
3. Chekanov V. Yu. «Generalizing cognition» and monographic research of the past: options of interaction (on the example of Byzantinistic studies in Kyiv University in the end of XIX–early XX century). *Historical and philosophical analysis of cultural civilization process*. Lviv–Torun: Liha-Press, 2019. P. 21–40.
4. Clark Elizabeth. A. History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn. Cambridge–London: Harvard University Press, 2004. 325 p.
5. Iggers George G., Wang Q. Edward. A Global History of Modern Historiography. London–New York: Routledge, 2008. 436 p.
6. Анналы на рубеже веков: Антология / отв. ред. А. Я. Гуревич. Москва: XXI век–согласие, 2002. 284 с.
7. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Москва: Художественная литература, 1990. 543 с.
8. Грановский Т. Н. Лекции по истории Средневековья. Москва: Наука, 1987. 432 с.
9. Гуревич Арон. Исторический синтез и Школа «Анналов». Москва–Санкт-Петербург: Центр гуманитарных инициатив. Университетская книга, 2014. 432 с.
10. Дельмо Жан. Цивилизация Возрождения. Екатеринбург: У-Фактория, 2008. 720 с.
11. Зомбарт Вернер. Буржуа. Евреи и хозяйственная жизнь. Москва: Айрис-пресс, 2004. 624 с.
12. Каку Митио. Гиперпространство. Москва: Альпина нон-фикшн, 2014. 502 с.
13. Колесник І. І. Метальне картографування та професія історика: між реальним та уявленим. *Український історичний журнал*. 2012. № 5. С. 135–156.
14. Про Антуан. Дванадцять уроков по історії. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2000. 336 с.
15. Савельєва І. М., Полетаєв А. В. Теорія історического знання. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. 523 с.
16. Словарь историка / отв. ред. Никола Оффенштадт. Москва: РОССПЭН, 2011. 222 с.
17. Февр Люсьєн. Бои за історію. Москва: Наука, 1991. 632 с.
18. Хейзинга Йоган. Осень Средневековья. Санкт-Петербург: Азбука-Аттикус, 2018. 720 с.
19. Элиас Норберт. О процессе цивилизации. Москва–Санкт-Петербург: Университетская книга, 2001. Т. 1. 332 с.

REFERENCES

1. Burke Peter. What is Cultural History? Cambridge: Polity, 2008. 179 p.
2. Carr E. H. What is History? London: Penguin Books, 1987. 188 p.
3. Chekanov V. Yu. «Generalizing cognition» and monographic research of the past: options of interaction (on the example of Byzantinistic studies in Kyiv University in the end of XIX–early XX century). *Historical and philosophical analysis of cultural civilization process*. Lviv–Torun: Liha-Press, 2019. P. 21–40.
4. Clark Elizabeth. A. History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn. Cambridge–London: Harvard University Press, 2004. 325 p.
5. Iggers George G., Wang Q. Edward. A Global History of Modern Historiography. London–New York: Routledge, 2008. 436 p. [in English].
6. Annalyi na rubezhe vekov: Antologiya [Annales on the edge of centuries; Anthology] / chief editor A. Ja. Gurevich. Moskva: XXI vek–soglasie, 2002. 284 p. [in Russian].
7. Bahtin M.M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaya kultura Srednevekovya i Rennessansa [Creativity of Francois Rabelais and folk culture of the Middle Ages and Renaissance]. Moskva: Hudozhestvennaya literatura, 1990. 543 p. [in Russian].
8. Granovskiy T.N. Leksii po istorii Srednevekovya [Lectures on medieval history]. Moskva; Nauka, 1987. 432 p. [in Russian].

-
9. Gurevich Aron. Istoricheskiy sintez i Shkola «Annalov» [Historical synthesis and École des Annales]. Moskva – Sankt Peterburg: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. Universitetskaya kniga, 2014. 432 p. [in Russian].
 10. Delumeau Jean. Tsvilizatsiya Vozrozhdeniya [Civilization of Renaissance]. Yekaterinburg: U-Factoriya, 2008. 720 p. [in Russian].
 11. Sombart Werner. Burzhua. Evreyi i hozyaystvennaya zhizn [Bourgeois. Jews and economic life]. Moskva: Iris-press, 2004. 624 p. [in Russian].
 12. Kaku Michio. Giperprostranstvo [Hyperspace]. Moskva: Alpina non-fiction, 2014. 502 p. [in Russian].
 13. Kolesnyk I. I. Mentalne kartohrafuvannia ta professiia istoryka: mizh realnym ta uiaavlennym [Mental mapping and historian's profession: between real and imaginary]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2012. No. 5. P. 135 – 156. [in Ukrainian].
 14. Preau Antoine. Dvenadtsat urokov po istorii [Twelve lessons in history]. Moskva: Rossiyskiy gosudarstvenniy gumanitarniy universitet, 2000. 336 p. [in Russian].
 15. Saveleva I. M., Poletaev A. V. Teoriya istoricheskogo znaniya [Theory of historical knowledge]. Sankt Peterburg: Aleteya, 2007. 523 p. [in Russian].
 16. Slovar istorika [Historian's Dictionary] / chief ed. Nicolas Offenstadt. Moskva: ROSSPEN, 2011. 222 p. [in Russian].
 17. Febvre Lucien. Boi za istoriyu [Combats for history]. Moscow: Nauka, 1991. 632 p. [in Russian].
 18. Huizinga Johan. Osen Srednevekoviya [The Autumn of the Middle Ages]. Sankt Peterburg: Azbuka-Atticus, 2018. 720 p. [in Russian].
 19. Elias Norbert. O protsesse tsvilizatsii. [On process of civilization]. Moskva – Sankt Peterbourg: Universitetskaya kniga, 2001. Vol. 1. 332 p. [in Russian].

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.034.3(450):7.046.1:73.027

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-5>

Марина РУСЯЄВА,

orcid.org/0000-0002-0498-0611

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри теорії та історії мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

(Київ, Україна) *maryna.rusiaieva@naoma.edu.ua*

ОБРАЗ ГЕРКУЛЕСА В СКУЛЬПТУРНІЙ ДЕКОРАЦІЇ ПОРТА ДЕЛЛА МАНДОРЛА: ІКОНОГРАФІЯ ТА СИМВОЛІЗМ

У центрі цієї статті перебувають шість рельєфів з північного порталу флорентійського собору Санта Марія дель Фйоре, який відомий під назвою Порта делла Мандорла. Скульптурне оздоблення виконано в 1391–1405 рр. групою майстрів, імена яких зафіксовано у тогочасних документах *Опера дель Дуомо*. На всіх рельєфах зображено Геркулеса в обрамленні орнаменту з вусиків. На правому скосі порталу розташовано п'ять композицій, чотири з яких присвячено подвигам Геркулеса: вбивство Немейського лева, боротьба з Антеем, вбивство Лернейської гідри, яблука Гесперид. Дві інші композиції, одна з яких на лівому архівольті, репрезентують фронтальну фігуру Геркулеса, що спирається на палицю.

На підставі збережених документів та стилістичного аналізу науковці намагалися встановити автора цих рельєфів. Попри багаторічні дослідження та тривалі дискусії в сучасній історіографії пропонується кілька варіантів атрибуції: 1) Джованні д'Амброджо, 2) Нікколо ді П'єро Ламберті, 3) Нікколо ді П'єро Ламберті та Нанні ді Банко, 4) Нанні ді Банко та П'єро ді Джованні Тедеско, 5) Нанні ді Банко тощо. Припускаю, що рельєфи з Геркулесом виконали два скульптори, імена яких остаточно не встановлено.

Один з майстрів вирізьбив чотири композиції з подвигами Геркулеса. Вважаю не випадковими вибір цих історій та їх конкатенацію на порталі, в якій вони утворили дві умовні пари. Перша – боротьба з чудовиськами, де згідно з традицією після перемоги над Немейським левом Геркулес вбиває Лернейську гідру (рельєфи № 1 і № 3). У цих композиціях є вплив середньовічної іконографії. У сцені вбивства гідри художник змінив традиційну для Геркулеса палицю на однолезвийний меч фальшион, а не меч східного типу чи сокиру як до того вважали різні дослідники. Другу пару (рельєфи № 2 і № 4) – об'єднує міфологічна оповідь про один подвиг – здобуття яблук Гесперид, а також опора на класичну іконографію, передусім у сцені двобою Геркулеса і Антея «груди до грудей». Починаючи з пізноархаїчного часу, таке положення тіл супротивників відоме у вазопису і рельєфах Давньої Еллади. В I ст. Лукан в епічній поемі «*De Bello Civili*» вперше детально описав цю міфологічну битву, приділивши увагу різним борцовським прийомам (Лусан. Bell. civ. 4.593–660). На зламі XIV–XV ст. Колюччо Салютаті у трактаті «*De Laboribus Herculis*» слідом за Боккаччо описав тридцять один подвиг Геркулеса і стисло процитував окремі рядки з Лукана, зокрема про те, що Геркулес зустрів свого ворога «*rectore pectus*».

Два рельєфи з фронтальною постаттю Геркулеса в стилістиці «*figura all'antica*» виконав інший скульптор. Вважаю, що в основу їх іконографії покладено наслідування поширеним античним іконографічним типам: Альбертіні – у нижній частині порталу, Копенгаген/Дрезден – на архівольті. Аналіз широкого кола класичних образотворчих і писемних джерел дав можливість стверджувати, що тут представлено шість різних іконографічних варіантів образу Геркулеса. В цих різних іпостасях він виступає як герой, що знищує ворогів, та як тріумфатор-переможець, що відпочиває після подвигів.

В інтерпретації цих рельєфів на сьогодні існує три головних напрямки: гуманістичний, християнський та історичний. Найбільш актуальним є історичний підхід до трактування образу Геркулеса у зв'язку з війнами, які вела у 1390-х рр. Флорентійська республіка проти Мілана на чолі з Джангалеаццо Вісконті. На нашу думку, саме видатний гуманіст, канцлер Республіки Колюччо Салютаті та його праця «*De laboribus Herculis*» мали можливість прямо або опосередковано сприяти неодноразовій появі цього античного героя в скульптурній декорації Порта делла Мандорла на північному фасаді собору Санта Марія дель Фйоре як політичного символу та сили Флоренції. Такий вибір вважаємо цілком закономірним, оскільки близько 1275 р. Брунетто Латіні – флорентійський поет, філософ, політик і державний діяч, захоплюючись Геркулесом як ідеальним лідером, вплинув на прийняття цього образу для державної печатки Республіки.

Ключові слова: скульптура, Геркулес, Порта делла Мандорла, Флоренція, фальшион, Проторенесанс, Колюччо Салютаті.

Maryna RUSIAIEVA,

orcid.org/0000-0002-0498-0611

PhD (Art History), Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Theory and History of Art

National Academy of Fine Arts and Architecture

(Kyiv, Ukraine) maryna.rusiaieva@naoma.edu.ua

THE IMAGE OF HERCULES IN PORTA DELLA MANDORLA SCULPTURAL DECORATION: ICONOGRAPHY AND SYMBOLISM

This article focus point concerns six reliefs in the northern portal of the of the Santa Maria del Fiore Cathedral in Florence, also known as the Porta della Mandorla. The portal sculptural decoration was made in 1391–1405 by a group of artists whose names are recorded in the documents of the Opera del Duomo dated of that time. All the reliefs represent Hercules framed with an Rankenornamentik. On the portal's right door-jambs there are five compositions, four of which are dedicated to the Hercules' labours, these are Hercules killing the Nemean lion, the combat with Antaeus, Hercules killing the Lernean hydra, and the Hesperides' golden apples. Two other compositions, one of which is placed on the left archivolt, represent the frontal figure of Hercules leaning on a club.

Based on the ancient documents and stylistic analysis, scientists tried to establish these reliefs author. Despite many years of research and long discussions, several attribution options are offered in modern historiography: 1) Giovanni d'Ambrogio, 2) Niccolo di Piero Lamberti, 3) Niccolo di Piero Lamberti and Nanni di Banco, 4) Nanni di Banco and Piero di Giovanni Tedesco, 5) Nanni di Banco, etc. I assume that the reliefs with Hercules were made by two sculptors, whose names have not been definitively established.

One of these artists carved four compositions with the exploits of Hercules. I consider these stories choice and their concatenation on the portal, where they formed two conditional pairs, not accidental. The first is a combat with monsters, where, according to tradition, after defeating the Nemean lion, Hercules kills the Lernean hydra (reliefs No. 1 and No. 3). These compositions are influenced by medieval iconography. In the scene of hydra slaying, the artist replaced the traditional stick of Hercules with a single-edged falchion sword, and not an oriental-type sword or an ax as previously believed by various researchers. The second pair (reliefs No. 2 and No. 4) is united by a mythological story about such feat as obtaining the Hesperides' apples, as well as a reliance on classical iconography, primarily in the «chest to chest» duel scene between Hercules and Antaeus. Starting from the late archaic time, this position of the opponents' bodies is widely known in vase painting and reliefs of Ancient Greece. In the 1st century Lucan in his epic poem «De Bello Civili» first described this mythological battle in detail, paying attention to various wrestling techniques (Lucan. Bell. civ. 4.593–660). At the turn of the XIV–XV centuries. Coliuccio Salutati, in the treatise «De Laboribus Herculis», and following Boccaccio, described the thirty-one feats of Hercules and succinctly quoted certain lines from Lucan, in particular, that Hercules met his enemy «pectore pectus».

Two reliefs representing the frontal figure of Hercules in the «figura all'antica» style were created by another sculptor. I believe that these two objects' iconography is based on imitation of common antique iconographic types: Albertini style in the portal's lower part, and Copenhagen/Dresden style on the archivolt. The analysis of a wide range of classical pictorial and written allows stating that really six different iconographic variants of Hercules' image are presented on the portal. In these different guises, he appears as a hero who destroys enemies, and as a victorious triumphant who rests after exploits.

There are currently three main directions in these reliefs interpretation: humanistic, Christian and historical. The most relevant is the historical approach to the interpretation of Hercules' image in connection with the wars waged by the Florentine Republic against Milan led by Giangaleazzo Visconti in the 1390s. In our opinion, just the outstanding humanist, Chancellor of the Republic Coliuccio Salutati and his work «De laboribus Herculis» had the opportunity to contribute immediately or indirectly to this ancient hero repeated appearance in the sculptural decoration of the Porta della Mandorla located on the northern facade of the Santa Maria del Fiore Cathedral as a political symbol embodying the power of Florence. We consider this choice to be quite natural, since about 1275 Brunetto Latini, a Florentine poet, philosopher, politician and statesman, admiring Hercules as an ideal leader, influenced and thus contributed to this image adoption for the state seal of the Republic.

Key words: sculpture, Hercules, Porta della Mandorla, Florence, falchion, Proto-Renaissance, Coliuccio Salutati.

Постановка проблеми. Гуманістична культура Флоренції кінця XIII–XIV ст. зумовила появу в її мистецтві образів з давньоримської міфології. Найпопулярнішим персонажем був Геркулес, добре відомий як за античною літературою, так і творами скульптури. До того ж один із подвигів Геркулеса пов'язано з територією Італії, з Римом

і Лациумом. Починаючи з пізньої античності цей міфологічний герой, завдяки його цілеспрямованості, доблесті, величчю подвигів, іншим фізичним і моральним якостям, часто переосмислювався в контексті християнської алегорії. За часів пізнього середньовіччя Геркулеса порівнювали з біблійним Самсоном, він навіть перетворюється

на христологічний символ. Зазвичай Геркулес уособлює героїчну, сильну особистість, що долає всілякі перешкоди на своєму шляху. Саме тому цей античний міфологічний герой стає улюбленим гуманістичного середовища Тоскани. Його образ надихає художників, поетів та письменників. В мистецтві Флоренції пізнього дученто і треченто він найчастіше є алегорією громадянської сили Республіки.

Першим флорентійським зображенням Геркулеса в цій іпостасі традиційно вважають міську печатку, перший відбиток якої датовано 6 липня 1277 р. У першій третині XIV ст. античного героя широко репрезентовано у різних видах мистецтва. Своєрідним імпульсом відновлення інтересу до образу Геркулеса у мистецтві Флоренції пізнього треченто стала Опера дель Дуомо, яка ініціювала інтенсивні роботи у зв'язку з перебудовою собору Санта Марія дель Фйоре.

Згідно з документами, скульптурний декор Порта делла Мандорла на північному боці собору вирізьбили Джованні д'Амброджо, П'єро ді Джованні Тедеско, Якопо ді П'єро Гвіді та Нікколо ді П'єро Ламберті близько 1391–1405 рр. Фігуративні барельєфи склалися з трьох основних категорій: 1) класичні фігури та двох фігурні композиції (у тому числі з подвигами бородатого Геркулеса) в квітучих паростках орнаменту з вусиків (т. зв. Rankenornamentik); 2) великі півфігури янголів з сувоями в руках у шестикутних рамах; 3) невеличкі класичні фронтальні фігури на повний зріст (у тому числі дві постаті молодого Геркулеса) у ліроподібних пишних завитках орнаменту з вусиків.

Геркулес – єдиний персонаж, якого зображено кілька разів: п'ять на двох колонках правого скосу та один – на лівому архівольті. Компактну групу з чотирьох рельєфів розташовано по вертикалі на центральній частині внутрішньої колонки правого скосу та об'єднано певним задумом – показом бородатого кремезного Геркулеса, що здійснює подвиги, три з яких легко впізнати: вбивство Немейського лева, боротьба з Антеем, вбивство Лернейської гідри. Кожну композицію вплетено у «вінок» із звивистих пагонів та квітів, що тягнуться вгору. Окрім бородатого Геркулеса на Порта делла Мандорла також вирізьблено дві фігури юного героя, що стоїть по центру ліроподібного квітучого куша, в обрамленні великих півфігур янголів з сувоями в руках. Один рельєф прикрашає нижню частину центральної колонки на правому скосі трохи нижче сцен з подвигами, другий – верхню частину по центру лівого архівольту.

Аналіз досліджень. Поєднання міфологічних та християнських персонажів у скульптурній декорації Порта делла Мандорла тривалий час привертає увагу науковців. Важливим джерелом, що спричинило інтерес до цієї теми стала публікація архівних документів щодо оздоблення собору і кампаніли (Poggi, 1909). На підставі стилістичного аналізу дослідники намагалися розрізнити особисті стилі та виділити руки окремих майстрів. Найбільшою мірою їх цікавило авторство рельєфів з Геркулесом (Kauffmann, 1926a: 141ff.; Kauffmann, 1926b: 216ff.; Krautheimer, 1956: 52ff., 278ff.; Seymour, 1959: 1–5; Kreytensberg, 1972; Himmelmann, 1985: 64–65; Bayer, 2008: 166). Періодично їх розглядають у публікаціях, присвячених образу Геркулеса в культурі Флоренції доби Відродження (Ettlinger, 1972: 124–128; Hessert, 1991: 26–27, 39–42), в контексті маскулінності подвигів Геркулеса та гомоеротичності лібідо (Simons, 2008: 638–640) або феномену «figura all'antica» та її римських джерел у релігійному мистецтві Італії (Himmelmann, 1985: 62–64, 68–72). Важливою складовою досліджень є інтерпретації фігури Геркулеса в скульптурному оздобленні порталу в різних контекстах: гуманістичному (Krautheimer, 1956: 278ff.), християнському (Panofsky, 1972: 149ff., see note 4; Ettlinger, 1972: 125–128), історичному і політичному (Hessert, 1991: 39, 42ff.; Stafford, 2012: 218–219). Отже, з точки зору рівня вивченості цієї проблеми звернемо увагу на певну парадоксальність ситуації: при всій глибині та серйозності наявних публікацій, досі відсутнє комплексне дослідження з зазначеної теми.

Мета статті – висвітлити основні гіпотези щодо авторства рельєфів з Геркулесом на Порта делла Мандорла, розкрити та уточнити особливості іконографії та іконології цих образів в контексті широкого кола образотворчих та писемних джерел як античної, так і проторенесансної доби.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж звернутися до аналізу іконографії та алегоричних інтерпретацій цих рельєфів, розглянемо не менш важливе питання щодо їх авторства. Роботами над скульптурним оздобленням Порта делла Мандорла керувала будівельна комісія собору (Опера дель Дуомо), яку контролювали синьйорія, церква і ремісничі цехи, які її фінансували. Проте стосунки між комісією та художниками не залежали від регламентації останніх. Серед численних обов'язків комісії були: запрошення митців, затвердження кандидатів на посаду капомаестро¹,

¹ Капомаестро – найвища посада у середньовічній художній ієрархії.

координація по написанню іконографічної програми, у відповідності до якої портал планувався як єдина декорація. Згідно з тогочасними традиціями, виконання окремих елементів розподіляли між різними скульпторами, до того ж роботи проводили у кілька етапів, за виконання яких відповідали різні майстри.

У лаконічних та частково неповних записах *Deliberazioni* за 1391 р. зафіксовано імена скульпторів. На першому етапі (1391–1397) їх очолював капомаестро Джованні д'Амброджо, який виступив автором композиційної ідеї, брав безпосередню участь у виконанні рельєфів, спостерігав за загальним перебігом робіт, призначаючи кожному члену обраної групи (Якопо ді П'єро Гвіді, П'єтро ді Джованні Тедеско та наймолодшому Нікколо ді П'єро Ламберті) окремі блоки або частини мармуру для різьблення за встановленим дизайном. У 1395 р. нижню частину порталу було завершено. Архітрав виконали Джованні д'Амброджо і П'єро ді Джованні Тедеско. В записах 1396 р. згадується ім'я ще одного молодого майстра – Лоренцо ді Джованні, сина Джованні д'Амброджо, який зробив статуї двох пророків у табернаклях порталу. Того ж року роботи призупинили, і в 1397 Лоренцо разом зі своїм батьком покинув Флоренцію, щоб, можливо, поїхати працювати до Рима. Він повернувся 1401 р., щоб знову продовжити різьблення рельєфів. 1406 р. до роботи залучено Антоніо ді Банко із сином Нанні. Нарешті, упродовж 1404–1408 рр. було завершено арку люнети (Poggi, 1909: LXVIII–LXXII, docs. 348–359; Seymour, 1959: 1–5).

Рельєфи капомаестро розподілив між окремими майстрами, відмовившись від середньовічного «конвеєрного» методу. Це давало скульпторам певну свободу і незалежність, у межах якої вони мали змогу експериментувати. Згідно з документами, одиницею роботи була секція, за яку майстер, якому вона була доручена, відповідав у повному обсязі, не лише за фігури, але й за орнамент (Seymour, 1959). Роботу оцінювали за кількісним принципом. Зокрема, 1393 р. Джованні д'Амброджо оцінює «2,8 браччіо² мармурової плити, на якій вирізьблено листя та фігури, для скосу названого собору» (Poggi, 1909: docs. 351–352). Загалом флорентійська Опера дель Дуомо на зламі XIV–XV ст. створила більш вільні умови праці, що підготувало можливість індивідуалізації скульптури, яка відбудеться в період кватроченто. Завдяки цьому розрізняються

всі руки митців, що брали участь у роботі. У свою чергу це спричинило гарячі дискусії науковців, які прагнуть реконструювати особливості творчої манери кожного із них. Найбільшою мірою всіх цікавить автор або автори рельєфів з міфологічними фігурами і, насамперед, з Геркулесом.

Ймовірним розробником єдиного дизайну рами Порто делла Мандорла, на думку Г. Кауффманна, був Джованні д'Амброджо, який також вирізьбив фігури Геркулеса (Kauffmann, 1926a: 141ff.; Kauffmann, 1926b: 216ff.). В середині XX ст. висловлено припущення, що рельєфи з Геркулесом це робота юного Нанні ді Банко або молодого Якопо делла Кверча, які вони виконали в середині або на початку другої половини 1390-х рр. Певною мірою цьому сприяло те, що Дж. Вазаррі в своїх знаменитих «Життєписах» сплутав Нікколо Ламберті з Нікколо Спінеллі д'Ареццо, а Джованні д'Амброджо та його сина Лоренцо взагалі не згадав. Поступово почала складатися своєрідна «легенда» про існування т. зв. «Master Hercules» – анонімого скульптора з надзвичайно різноманітними здібностями, який працював над порталом між 1391 і 1397 рр. (див. з літ. Krautheimer, 1956: 52ff., 278ff.). Ці гіпотези піддав критиці Ч. Сеймур, який відштовхуючись від попередніх досліджень Г. Кауффманна, спробував визначити стилістику не тільки старших, але й молодших майстрів. Врешті решт, він погодився з Г. Кауффманном щодо авторства Джованні д'Амброджо у зображенні подвигів Геркулеса, але фігуру героя з палицею в нижній частині скосу порталу атрибутував як роботу Нікколо ді П'єро Ламберті (Seymour, 1959).

Пізніше Г. Крейтенберг припустив, що Джованні д'Амброджо розробив тільки схему аканту, а інші митці були вільними у виборі маленьких фігур у завитках (Kreytenberg, 1972). Л. Еттлінгер наполягав, що на підставі документів можна встановити лише імена скульпторів, але незрозуміло, хто з них відповідав за ту чи іншу частину оздоблення (Ettlinger, 1972: 124–125). У свою чергу Н. Хіммельманн, беручи до уваги аргументи Г. Кауффманна та Г. Крейтенберга, та на підставі відсутності симетричної відповідності між лівою і правою частинами декору вважав, що майстри не використовували єдину замкнену іконографічну програму, проте в окремих частинах з зображенням Геркулеса вона наявна. Рельєфи з цим героєм на правому скосі – роботи Джованні д'Амброджо (див. з літ. Himmelmann, 1985: 64–65).

Відмітимо, що на початку XXI ст. дискусії щодо імен скульпторів тривають. А. Байер вважає, що ліва половина акантового орнаменту

² Браччіо (іт. braccio) – одиниця довжини, що дорівнює 0,7 м.

є різьбленням Нікколо ді П'єро Ламберті, а права половина та замковий камінь – Нанні ді Банко (Bayer 2008: 166). У статті П. Сімонс Геркулеса з палицею і шкурою лева у нижній частині правого скосу датовано 1395 р. та атрибутовано як роботу Нанні ді Банко, а чотири подвиги Геркулеса в 1395–1400 рр. виконав П'єро ді Джованні Тедеско (Simons, 2008: 638–639, fig. 2–3). Інші дослідники також по-різному вирішують питання авторства рельєфів з Геркулесом. Наприклад: Джованні д'Амброджо (Tartuferi, 2011: 85) або Нанні ді Банко (Campbell, Cole: 2017: 78). Нарешті в останніх публікаціях називається група митців без розподілення між ними окремих рельєфів (зокрема, Sienkewicz, 2020: 260). Треба відзначити, що через брак достовірних і повних історичних, писемних та образотворчих джерел імена майстрів, які виконали рельєфи з Геркулесом, так і залишаються гіпотетичними. Враховуючи стиль їх виконання, припускаємо, що один майстер виконав сцени з подвигами, інший – два рельєфи з фронтальною фігурою Геркулеса.

Не менш важливим є аналіз образотворчих та писемних джерел, які могли сприяти вибору і створенню різних іконографічних типів Геркулеса на північному порталі собору Санта Марія дель Фйоре у Флоренції. У свою чергу вивчення як буквального, так і фігурального контексту дасть змогу визначити символічні інтерпретації цього образу.

Найцікавішими і найскладнішими в цій скульптурній декорації є чотири рельєфи з подвигами Геркулеса, вибір і поєднання яких, безумовно, були не випадковими. Оповідь починається з першого подвигу – вбивства Немейського лева. Геркулес, сидячи на спині хижака та обхопивши ногами його шию, люто роздирає пащу з високопленим язиком. Кремезна постать героя оголена, у нього пишна зачіска з довгими кучерями, що спадають на спину, та охайна борода. Його голову повернуто анфас. Лева показано в складному ракурсі. Розведені в боки задні лапи та піднятий хвіст утворюють додаткові елементи рослинної орнаментики.

Зображення вбивства Немейського лева всі науковці сприйняли як цілком логічне, адже цю міфологічну тему художники вже давно переосмислили як християнську алегорію. Можливо, саме тому Геркулес не душить, а роздирає щелепи хижака, як це робив Самсон, з яким він розділив дар надлюдської сили. Побудова композиції цього рельєфу, більшою мірою вказує на середньовічні, ніж на античні образотворчі джерела. Як влучно зазначив Л. Етлінгер, боротьба Геркулеса з Немей-

ським левом настільки схожа на подібний подвиг Самсона, що обидва герої та їхня інтерпретація в цьому конкретному вчинку стали взаємозамінними (Ettlinger, 1972: 127)³. Припускаємо, що Геркулес може бути персоніфікацією кардинальної християнської чесноти Fortitude (Сила духу, Стійкість). Лев – як символ хоробрості – є її звичайним атрибутом. Водночас ця чеснота могла боротися з левом, роздираючи його щелепи (Roberts, 1998: 909–910). Нарешті, наприкінці XIV – на початку XV ст. видатний гуманіст і канцлер Флоренції Колучо Салютаті у третій книзі незакінченого трактату «De Laboribus Herculis» («Про подвиги Геркулеса») писав, що боротьба Геркулеса з Немейським левом є алегорією боротьби християнина з «левом гніву» (Salutati, De Laboribus Herculis. 3.5: 3.8.9–10; Brumble, 1998: 156).

Під першим, сповненим напруги подвигом, розташовано наступний – не менш драматичний двобій Геркулеса та лівійського варвара Антея. У центрі композиції атлетична оголена півфігура бородатого Геркулеса виростає з акантового скрученого паростку вусикового орнаменту. Міцно обхопивши за талію свого також оголеного супротивника, який прагне його задушити, герой нібито ігнорує цю спробу і дивиться прямо перед собою. Антей, навпаки, наче щось шепоче на вухо Геркулесу. Його зачіска з довгим кучерявим волоссям нагадує геркулесову у сцені вбивства Немейського лева. Торси борців щільно притиснуті один до одного. Ноги Антея ледь торкаються листя вусиків і, здається, що через якусь мить перемога буде на боці Геркулеса.

На загальну думку, вибір теми цього рельєфу та його художнє втілення складно пояснити. У зв'язку з цим окремі науковці прийшли до висновку, що, по-перше, пози головних персонажів не характерні для класичної іконографії та не знаходять будь-яких аналогій в античному мистецтві. По-друге, автор рельєфу вперше розробив новий тип іконографії з зображенням Геркулеса і Антея «груди до грудей», який в подальшому буде превалювати у творчості флорентійських митців доби Відродження (Ettlinger, 1972: 134ff.; Himmelmann, 1985: 67).

³ Важливо, що в останні десятиліття XIII ст. на замовлення політичної партії гібеллінів у Флоренції виготовлено срібну печатку, рельєф на якій тривалий час ототожнювали з Геркулесом, що вбиває Немейського лева. Тільки нещодавно було доведено, що на ній репрезентовано Самсона (див. з літ. Capaccini, 2012). Можливо, що запекла конкуренція у пізньому дученто між двома політичними фракціями гвельфів і гібеллінів спричинила виникнення двох протилежних символів і емблем: гуманістичного Геркулеса, палиця якого підпорядковує розпусту Флоренції, на міській печатці Республіки та біблійного героя Самсона – на печатці опозиційної влади фракції гібеллінів.

Тільки нещодавно П. Сімонс, вивчаючи зображення Геркулеса в мистецтві Італії XIV–XVI ст. в контексті маскулінного подвигу та гомоеротичного лібідо, побіжно відмітила хибність вище зазначеного твердження Л. Етлінгера. В якості аргументів вона навела коротку цитату з епічної поеми Лукана «*De Bello Civili*» («Громадянська війна») (I ст.), де в описі битви Геркулес зустрів свого ворога «*rectore rectus*» (Lucan. Bell. civ. 4.624). У свою чергу Коллючо Саллютаті у згаданому вище трактаті «*De Laboribus Herculis*» дослівно процитував кілька рядків з Лукана: «кінцівки міцно притиснуті до моїх грудей» («*pressis intra mea pectora membris*»), Lucan. Bell. civ. 4.648) та «тримаючи вмираючого Антея біля грудей» («*iam pectora pigro stricta gelu*»), Lucan. Bell. civ. 4.652–53) (Simons, 2008: 640, note 47). Пошук якихось інших аналогій в писемних і образотворчих джерелах не входив до завдань науковиці, тож надалі вона цього питання так і не торкнулася.

Вважаємо, це спостереження П. Сімонс є дуже влучним, а витоки іконографії битви Геркулеса і Антея на рельєфі Порта делла Мандорла потребують детальнішого вивчення. В античному мистецтві Антея зображували тільки в двобой з Геркулесом. Більшість художників надавала перевагу Геркулесу, який підіймав супротивника вгору, притиснувши його спину до своїх грудей. Однак в аттичному чорнофігурному вазопису наприкінці VI ст. до н. е. виникла інша іконографія, в якій вороги, стоячи обличчями один до одного, роблять той чи інший борцівський прийом (Olmos, Balmaseda, 1981: 800–802, cat. 1, 3, 13; LIMC, 1981, pl. 647: 1, 648: 3, 650: 13). В цей же час видатний піонер-вазописець Євфроній під впливом сучасних йому літературних та образотворчих джерел привніс свою інтерпретацію в цей варіант іконографії, розташувавши голови супротивників впритул одна до одної на червонофігурному кратері (нині в колекції Лувру) (Olmos, Balmaseda, 1981: 803, cat. 24; LIMC, 1981: pl. 651: 24). Такий образний тип будуть наслідувати і розвивати художники в мистецтві різних регіонів Еллади. Це спричинить виникнення в перших десятиліттях V ст. до н. е. нової іконографії: герой робить захват тулубу Антея, міцно притискаючи його груди до своїх грудей (Olmos, Balmaseda, 1981: 804, cat. 31–33; LIMC, 1981: pl. 653: 31–32). Описаний іконографічний варіант, хоча й не стане панівним, але буде мати розвиток як в еллінському, так і в римському мистецтві. Припускаємо, що скульптор наприкінці XIV ст. мав можливість бачити подібні композиції на роз-

писних або рельєфних вазах⁴, різьблених інталіях чи камеях. Це стало для нього одним із джерел для власної інтерпретації даного міфу. Непрямим підтвердженням знайомства художника з античними образотворчими джерелами є зображення зменшеної фігури Антея, а також кудлатої бороди і довгого, до середини спини волосся.

Важливе значення для встановлення джерел іконографії даного рельєфу мають писемні античні та сучасні флорентійському художнику джерела. Найраніші згадки про Антея містяться в поезії Піндара (V ст. до н. е.), де вперше протиставлено невеличкого на зріст еллінського героя величезному варвару Антею (Pind. I.4, 52–54) та відзначено, що у лівійського гіганта «прекрасне волосся» (Pind. I.19, 105–125). Так була започаткована традиція протиставлення цивілізованого елліна Геракла з короткою зачіскою атлета надмірному варвару Антею. В наступні століття це протиставлення буде постійним, так само як і образ Антея з пишним волоссям. У «Міфологічній бібліотеці» Аполлодора Геракл на шляху до Гесперид зустрічає Антея в Лівії (Apollod. Bibl. 11.5). Аполлодор, ймовірно, вперше пов'язав цей епізод з одинадцятим подвигом і докладно розповів про складні прийоми боротьби, які стануть дуже популярними у латинських авторів, зокрема Овідія (Ovid. Metamorphoses. 9.184) і Лукана (Lucan. Bell. civ. 4.593–660) (див. з літ. Olmos, Balmaseda, 1981: 801).

Саме у Лукана викладено найдетальнішу версію міфу про Геркулеса і Антея з дуже точним описом прийомів бою і положенням тіл (Lucan. Bell. civ. 4.581–660):

«Руки могутні їх сплелися в тісних обіймах;
Довго, але марно вони стискають один одному шию, –

Не поверне голови і чолом жоден не поникне...
Шию втомлену гне і до грудей Алкід⁵ притискає
Груди – і підломилися тоді під косим ударом
правиці

Ноги ворога. Поперек живота, зі спини, пере-
можець

Обм'якого стиснув борця, його стегна ногами
розсунув»

(Lucan. Bell. civ. 4. 617–19, 624–27).

При порівнянні рельєфу і цих рядків складається враження, що скульптор був ознайомлений з поемою Лукана. Звернення до текстів італійських

⁴ Значну кількість аттичних пізньоархаїчних ваз з подібними зображеннями знайдено в етрусських гробницях (Вульчі, К'юзі та ін.), окремі з них – неподалік Флоренції, в Археологічному музеї якої вони дотепер зберігаються.

⁵ Алкід – античний герой Геркулес

письменників і гуманістів треченто дає змогу проаналізувати це питання. На початку XIV ст. Данте Аліг'єрі (1265–1321) неодноразово робить покликання саме на четверту книгу «De Bello Civili» Лукана головне джерело своїх знань про двобій Геркулеса і Антея. Зокрема, у третій книзі трактату «Convivio» («Бенкет») (1304–1307) зазначено, що у розповідях про Геркулеса у видатного Овідія, у Лукана та інших поетів ми читаємо, що під час боротьби Геркулеса з гігантом Антеєм щоразу, коли велетень втомлювався під час битви і лягав на землю, або з власної волі, або коли його змушував Геркулес, сила та енергія повністю відроджувалися в ньому від землі, на якій і з якої він був створений. Щойно Геркулес зрозумів це, він, нарешті, схопив і підняв Антея, не дозволяючи йому торкнутися землі, переміг його і вбив (Convivio. III. III.7–8). Пізніше Данте у трактаті «De monarchia» («Монархія», 1313) двічі згадує цей епізод битви Геркулеса з Антеєм, посилаючись на ті ж самі джерела. Як влучно відмітив Д. Скафоліо, в одному з цих уривків Данте вжив слово *figuratus*, яке вже за часів пізньої античності і, зокрема, в християнській латині, починаючи з Тертуліана, належить до алегорії, тобто так званої «*figurata interpretatio*» («образної інтерпретації»), яку використовують до класичних міфів та текстів, щоб примирити їх із християнством (De monarchia. II.VII,9–10) (див. з літ. Scafoglio, 2020: 159). Крім того, Данте не тільки цитує Лукана як надійне морально-філософське джерело, але й сам виступає спадкоємцем античної епічної традиції в цілому (Facchini, 2020: 1–10).

У другому уривку в трактаті «Монархія» Данте зіставляє битву Геркулеса та Антея з біблійною казкою про Давида і Голіафа. Обидві історії згадуються, щоб продемонструвати, що у битві переможцем завжди буде натхненний Богом (De monarchia. II.IX.11): «І якщо є заперечення, як це буває, проти істини, яку я показав щодо нерівності сил, нехай це заперечення буде спростовано перемогою Давида над Голіафом; і якщо язичники хочуть іншого прикладу, нехай спростовують його перемогою Геркулеса над Антеєм. Бо справді нерозумно припускати, що сила, яку Бог підтримує, може бути слабшою. Вже достатньо ясно показано, те, що здобувається у поєдинку, здобувається по праву» (De monarchia. II.IX,11–12) (див. з літ. Scafoglio, 2020: 159).

Загалом, це одна з багатьох історій, у яких Геркулес сприймається як прообраз Христа. Гвідо да Піза в інтерпретації цієї битви у коментарях до творів Данте зазначив, що перемога Геркулеса – це перемога «духу» над «плоттю» (Super Comediam Dantis. 651). Алегорично під Геркуле-

сом він розумів Христа, під Антеєм – істинно диявола, з яким Христос бився на горі та на хресті і, нарешті, переміг його» (Super Comediam Dantis. 652) (див. з літ. Brumble, 1998: 26–27).

Геркулес посідає чільне місце у двох творах флорентійця Джованні Боккаччо: «De genealogia deorum gentilium» («Генеалогія язичницьких богів») та «De praeclaris mulieribus» («Про знаменитих жінок»). Зокрема, у першій праці наведено тридцять один епізод з подвигами Геркулеса, серед яких і битва з Антеєм (Tilliette, 2017: 184–185). Сучасник Боккаччо Франческо Петрарка у латиномовній збірці життєписів «De viris illustribus» («Про славетних чоловіків») залишив лише незакінчений портрет Геркулеса, який має вроджений інтелект. Серед подвигів, які, на думку Петрарки, здійснив історичний Геркулес – боротьба з Антеєм і Гідрою (Witt, 2012: 705–706).

Тільки у третій книзі трактату Салютаті «De laboribus Herculis» є цитати з «De Bello Civili» Лукана, а також інших латинських авторів, де описано двобій Геркулеса і Антея, в якому вони зішлись «груди до грудей» (Salutati, De Laboribus Herculis. 3.8.9–10, 325). Як і Боккаччо, Салютаті навів тридцять один епізод з життя Геркулеса, віддавши цим певну шану своєму видатному співвітчизнику, але їх послідовність різниться (Tilliette, 2017: 177). На думку дослідників, організація оповідань дає можливість слідувати певним політичним маршрутом. Спочатку герой винищує схожих на тварин чудовиськ, тим самим перемагаючи себе і свої злі нахили. Потім Геркулес перемагає тиранів, таких як Антей. Ці історії не належать до канонічних подвигів, але в них закладено основи уявлень про добре і справедливе правління. Для Салютаті Геркулес – це взірець земної чесноти, невпинних зусиль і моральної сили; алегорично, він – переможець пристрастей і пороків, політично – противник повстання або тиранії; це символ і захисник Флоренції, а також символ людини, яка сама створює свою долю (Salutati, De Laboribus Herculis; Craven, 1996; Tilliette, 2017).

Третій рельєф у циклі подвигів Геркулеса – вбивство Лернейської гідри з оголеною мускулистою півфігурою героя, що «проростає» з чашолистка квітки. Тричетвертний розворот його голови, спрямовує наш погляд до гідри, від якої зберіглися лише тулуб, задня лапа і верхня частина хвоста. В заведених за праве плече руках Геркулес тримає великий меч, готовий відрубати чергову голову монстра.

Н. Хіммельманн відзначив, що цей рельєф нагадує аналогічні сюжети на римських саркофагах (Himmelman, 1985: 67). Проте, з моєї точки зору,

автор рельєфу на Порта делла Мандорла додав окремі деталі, що не характерні для класичної іконографії цього подвигу Геркулеса. По-перше, флорентійський скульптор показав гідру, тулуб якої схожий на дракона. У той час як давньоеллінські та римські художники зображували гідру з завитим у кільця змісподібним тулубом і жіночим бюстом (див. Kokkorou-Alewrass, 1990: 41–43; LIMC, 1990: pl. 17–19; 60: 2076, 2083, 2086, 2087). По-друге, майстер замінив традиційну палицю на меч з широким вигнутим клинком. А. Байєр визначив, що це меч східного типу (Bayer 2008: 172), Т. Сенкевич назвав його сокирою (Sienkewicz, 2020: 260). Вважаємо, що в руках Геркулеса фальшион – однолезвийний меч, який виник в Європі в XIII ст. і мав поширення до кінця доби Ренесансу. За існуючою класифікацією, це меч другого типу, який має розкльошене широке і вигнуте вперед вістря. Він використовувався як кінними, так і пішими лицарями для нанесення швидких рублячих ударів. Дотепер збереглося менше десяти подібних мечів (Clements, 1998: 43–44). У більшості батальних сцен на книжкових європейських мініатюрах, починаючи з середини XIII ст., превалює меч саме цього типу (наприклад, вершники з фальшионами на мініатюрі з «Бодліанського Апокаліпсису», 1250–1275 рр. або «Битва при Оттерберні» з «Хронік Жана Фруассара, 1388»). Фальшион також тримає в руці Геркулес, що перемагає Немейського лева, на мініатюрі з книги Рауля Лефевра «Зібрання оповідань про Трою», 1465 р.

Автор рельєфу з вбивством Лернейської гідри на Порта делла Мандорла зобразив Геркулеса, який тримає меч обома руками, що надає рублячому удару більшої сили. Важливо, що популярність фальшионів зменшилася в 1400-х роках унаслідок поступового поширення повних пластинчастих обладунків, які були вже добре відомі наприкінці XIII ст. (Clements, 1998: 44). Можна припустити, що скульптор знав про такий спосіб введення бою за допомогою фальшиона, оскільки на зламі XIV–XV ст. відбувалися запеклі війни між Флорентійською республікою та Міланом. В цей же час на сторінках флорентійських книжок часто згадується Геркулес. Зокрема, Грегоріо Даті в «Історії Флоренції 1380–1405», описуючи поразку правителя Мілана Джангалеаццо Вісконті, пише про Геркулеса, який знищував усіх тиранів і несправедливих, так само як це робить Флоренція, встановлюючи цим прямий зв'язок між Геркулесом і Республікою (Varon, 1966: 171)⁶.

⁶ Вже у Давньому Римі Геркулес був тісно пов'язаний з ідеалом правителя, який приносив перемогу та мир для Імперії (Tatham, 2020: 180).

Поет Франко Саккетті у «Il Libro delle Rime» прирівнює дванадцять подвигів Геркулеса до дванадцяти флорентійських битв (Sacchetti, 1990; Puccini, 2006). З цієї точки зору сцена боротьби Геркулеса з гідрою набуває нового сенсу. Герб Вісконті прикрашає змія, тому персоніфікація міста Флоренції тут перемагає персоніфікацію Вісконті.

Одночасно з таким гуманістичним трактуванням цього сюжету відзначимо й інший. Неоплатонік і поет Бернард Сільвестр на початку XII ст. у «Коментарях до перших шести книг “Енеїди” Вергілія» розумів Геркулеса як образ мудрості, а боротьбу героя з Гідрою – як боротьбу з «невіглавством» та його «великою кількістю двозначностей». Ці рядки наприкінці Проторенесансу процитує Салютаті (On Virgil's Aeneid. 6.287–288; Salutati, De Laboribus Herculis. 3.5). В наступні століття більшість ренесансних авторів інтерпретували боротьбу з Гідрою як образ перемоги над гріхом або пристрастями, як торжество християнських цінностей над усім земним злом (див. з літ. Brumble, 1998: 173).

Четвертий, останній рельєф у цьому своєрідному циклі подвигів, на відміну від попередніх, має численні втрати. Художник обрав позбавлений динаміки і руху сюжет. На центральній вісі показано фронтальну оголену півфігуру Геркулеса, що «проростає» з чашолистка квітки, як і в попередній сцені. У нього таке ж атлетично розвинуте тіло, правильні риси обличчя, охайно зачесане назад пишне волосся, вуса і борода. Його погляд спрямовано вперед. Руки зігнута в ліктях і повернута в правий бік. Ліва рука долонею притиснута до живота, ймовірно, в ній знаходились якісь предмети. В правій він тримає палицю, від якої залишилися лише фрагменти.

Цей рельєф до зображень Геркулеса вперше зарахував Г. Крейтенберг, який звернув увагу на спільне для всіх чотирьох композицій трактування торсу і голови, а також наявність основного атрибута – палиці, яка відсутня в трьох інших (Kreytenberg 1972: 27). Н. Хіммельманн зазначив, що цей сюжет складно атрибутувати через значні пошкодження деталей, але добре збережена півфігура, розташування рук і фрагмент верхньої частини палиці дають змогу припустити, що це здобуття Геркулесом яблука Гесперид (Himmelman 1985: 67). З цією гіпотезою цілком можна погодитись, оскільки в давньоримській статуарній пластиці та рельєфах бородатого Геркулеса найчастіше репрезентовано в статичній позі з трьома яблуками у зігнутій лівій руці (напр.: LIMC 1988, pl. 474: 436; 477: 482).

Цей подвиг Геркулеса в літературних джерелах отримав дві основні лінії інтерпретації, які

сходять до пізньоантичної та ранньохристиянської традиції. Першу започаткував давньоримський філософ-неоплатонік Макробій, який у «Сатурналіях» зіставив Геркулеса з силою сонця, яка надає людському роду доблесть, що подібна до доблесті богів (*Saturnalia*. 1.20.6). Подібне трактування здобуття Геркулесом яблука Гесперид превалювало і в наступні століття середньовіччя та Відродження. Чезаре Ріпа на зламі XVI–XVII ст., описуючи в «Іконології» бронзову статую Геркулеса на римському Капітолії, підводить певний підсумок інтерпретаціям цього подвигу та основним атрибутам героя. Шкуру лева він зіставив з помірністю гніву; палицю – з героїчною помірністю, яблука – з зневагою до хтивості й насолод світу (*Iconologie*. 1.168) (див. з літ. Brumble, 1998: 165, 169).

Другу лінію трактування пов'язано з працями Фульгенція Руспійського, який чотирьох Гесперид зіставив з навчанням, інтелектом, пам'яттю і красномовством, де «мужність охоплює золоту перлину ученості» (*On the Content of Virgil*. 20). Ці ідеї у другій чверті XIV ст. розвинув Гвідо да Піза, який порівняв Геркулеса з мудрецем, а яблука Гесперид з насолодою плодів мудрості (*Super Comediam Dantis*. 648). У той же час французький вчений і друг Петрарки П'єр Берсюїр, спираючись на Фульгенція, поєднав здобуття Геркулесом яблука Гесперид з астрономією і астрологією (*Ovidius Moralisatus*. 331), а сад Гесперид за часів Відродження почали асоціювати з земним Раєм (детальніше див. з літ.: Brumble, 1998: 169–170; Tilliette, 2017: 165–166).

Отже, образ Геркулеса з яблуками Гесперид на четвертому рельєфі Порта делла Мандорла можна гіпотетично зіставити з своєрідною алегорією мудрого і доблесного правителя. Такій інтерпретації сприяли традиції італійського республіканського мистецтва, в яких влада вдавалася до символіки та алегорій задля вираження ідентичності та ідеалів міста, а Флоренція символічно ототожнена з новим Геркулесом на зображеннях по всьому місту (Cassidy, 2007: 90–122; 2012: 96).

Окрім кремезного бородатого Геркулеса, що здійснює подвиги, на порталі також вирізьблено два рельєфи з фігурою юного героя, який стоїть по центру ліроподібного квітучого куща, в обрамленні великих півфігур янголів з сувоями в руках. Один рельєф прикрашає нижню частину центральної колонки на правому скосі трохи нижче сцен з подвигами, другий – верхню частину по центру лівого архівольту. Спільними у цих фігур є вік, трактування оголеного тіла і короткої зачіски атлета, поза контрапосту, опора правою рукою

на палицю (не збереглася на нижньому рельєфі скосу). Є і відмітні риси. Через ліве плече і руку Геркулеса в нижній частині portalу перекинута шкура лева зі скальпом на перепліччі. Геркулес на архівольті підпер лівою рукою бік, у нього шкура лева відсутня. Інші відмінності полягають у різниці між опорними ногами, тричетвертному та фронтальному розвороті голови.

Н. Хіммельманн висловив думку, що образ Геркулеса на нижній частині portalу іконографічно близький до типу Лансдаун (Himmelman, 1985: 72). Припускаємо, що за основу послужив тип Альбертіні, скульптурний прототип якого, можливо, знаходився в Південній Італії і мав поширення не тільки в монументальній скульптурі та рельєфах, але й на монетах та медальйонах римських імператорів (пор. Boardman at al., 1988: 745–746, cat. 271–303; LIMC, 1988: pl. 463: 271, pl. 464: 283–284, 294). Іконографія Геркулеса на архівольті, на нашу думку, наближена до типу Копенгаген/Дрезден, але в римських прототипах молодий герой спирався на довгу палицю, поставлену під пахву лівої руки, через яку було перекинута шкура лева (пор. Boardman at al., 1988: 762, cat. 668–678; LIMC, 1988: pl. 490: 668).

Рельєфи з Порта делла Мандорла породили наукову дискусію щодо трактування образу Геркулеса в скульптурній декорації культової споруди, яка не вщухає й дотепер. Р. Краутгаймер інтерпретував ці мотиви класичними як за формою, так і за змістом. На його думку, вони проливають світло на зв'язок між гуманізмом і мистецтвом у Флоренції наприкінці XIV ст., оскільки одночасне звернення флорентійських гуманістів (Салютаті) і скульпторів до Геркулеса не може бути простим збігом [Krautheimer, 1956: 52ff., 278ff.]. На відміну від Р. Краутгаймера, Е. Пановський стверджував, що фігури Геркулеса підкоряються християнській інтерпретації. Фактично, він пояснив окремі фігури як представників чотирьох кардинальних чеснот, серед яких Геркулес виступає не тільки як *Fortitude* (Сила, Стійкість), але й як «загальна» чеснота – *virtus generalis* або *virtus generaliter sumpta* [Panofsky, 1972: 149ff., see note 4]. Ці різні погляди самі по собі відображають дві окремі, але взаємопов'язані інтерпретації життя і діянь Геркулеса, що виникли в середні віки, та стали акцентувати увагу на різних аспектах його діяльності наприкінці треченто.

М. ван Хессерт включив в інтерпретацію рельєфів Порта делла Мандорла не лише гуманістичні та християнські, але й історичні аспекти. На його думку, одна з перемог Флоренції над Міланом, яка майже співпала з початком скульптурних

робіт над Порта делла Мандорла, спричинила замовників звернутися до образу Геркулеса. Його зображення на північних вратах перетворило цей образ на символ перемоги і сили республіканської Флоренції, оскільки не лише географічно, але й у середньовічному італійському уявленні зло приходить із Півночі (Hessert, 1991: 39, 42ff.).

В політичному контексті Геркулеса на Порта делла Мандорла інтерпретує також Е. Стаффорд (Stafford, 2012: 218–219). Певною мірою, цієї точки зору дотримуються С. Кемпбелл і М. Коул, які вважають, що флорентійська легенда зробила Геркулеса засновником Флоренції, а його присутність в оздобленні собору Санта Марія дель Фйоре сповіщала про важливість цієї споруди і в громадянському значенні. Довга пряма вулиця, що закінчувалася перед Порта делла Мандорла з півночі утворювала не лише важливий прохід між світським життям міста та священним інтер'єром собору; але також була самостійним церемоніальним місцем, де громадяни збиралися на свята, та місцем, яке єпископ мав змогу використати для громадських справ (Campbell, Cole, 2017: 77). Погляд Геркулеса декорації цього порталу спрямовано завжди на північ, у бік Мілана. Можна припустити, що замовники розраховували на певний апотропеїчний ефект цих зображень, які повинні були захищати місто.

Ймовірно, що Салютаті та його праця «De laboribus Herculis» вплинути не тільки на іконографію рельєфу з битвою Геркулеса і Антея, але й загалом сприяли неодноразовій появі цього античного героя в скульптурному оздобленні Порта делла Мандорла. Салютаті був ключовою фігурою в італійському гуманізмі і одним із найважливіших політичних і культурних діячів Флоренції доби пізнього треченто. Будучи канцлером Республіки і фактично постійним державним секретарем (1375–1406), він започаткував важливі перетворення, у тому числі на ниві освіти, літератури і мистецтва. Наприклад, для флорентійського університету він вербував видатних професорів, зокрема візантійського вигнанця Мануїла Хрісолора, який 1397 р. очолив першу в Західній Європі кафедру грецької мови. Також Салютаті зібрав свою власну бібліотеку з понад вісімсот томів. Нарешті, навколо нього полюбили збиратися молоді інтелектуали, які всотували нові форми гуманістичної культури у Флоренції, обговорювали різноманітні літературні, політичні, моральні чи духовні питання (Tilliette, 2017: 151–152). Цілком можливо, що до цього кола входив автор рельєфів з Геркулесом. Окрім того, вплив Салютаті гіпотетично можна пов'язати з

його посадою канцлера, оскільки роботу будівельної комісії собору (Опера дель Дуомо) контролювала синьйорія. Вибір Геркулеса як політичного символу Республіки завдяки державному канцлеру є цілком закономірним для Флоренції кінця XIV ст. Достатньо згадати Брунетто Латіні (бл. 1220–1294) – флорентійського поета, науковця, ритора і державного діяча (Sposato, 2015; Napolitano, 2016), який близько 1275 р., захоплюючись цим античним героєм як ідеальним лідером, скоріше за все, вплинув на прийняття образу Геркулеса для державної печатки Флоренції.

Висновки. Рельєфи з Геркулесом в скульптурній декорації Порта делла Мандорла в 1391–1405 рр. виконали два майстри, які, ймовірно, належали до групи з п'яти митців, імена яких збереглися в архівних документах флорентійської Опера дель Дуомо. Припускаємо, що вони входили до гуманістичного кола видатного флорентійського діяча Колуччо Салютаті, який вплинув на розроблення абсолютно нової програми, в якій гармонійно поєднано християнські та язичницькі образи. Популярності міфу про Геркулеса у цьому творі мистецтва сприяли гуманісти, яких він приваблював тим, що використовував не тільки мускули, але й мозок. Так, Салютаті у трактаті «De labour Herculis» змальовує героя як взірць земної чесноти, невпинних зусиль і моральної сили; алегорично він – переможець пристрастей і пороків, політично – противник повстання або тиранії. Завдяки цій та іншим працям гуманістів ототожнення Геркулеса з Флоренцією ґрунтувалося на алегоризації героя, а його роль в якості прикладу *virtu* виросла з поступового симбіозу гуманізму і громадянської традиції пізнього середньовіччя.

Добра обізнаність скульпторів з давньоримськими образотворчими джерелами сприяла тому, що Геркулеса було наділено не тільки його основними атрибутами, але й представлено шість різних іконографічних типів. Автор рельєфів з подвигами обрав чотири взаємопов'язані сюжети, де бородатий герой знищує чудовиськ і здобуває яблука Гесперид. Знання творів давньоеллінських митців і текстів гуманістів XIV ст., передусім трактату Салютаті, дозволило вперше з часів античності відродити сцену двобою Геркулеса з Антеєм «груди до грудей». У вбивстві Лернейської гідри скульптор змінив палицю в руках Геркулеса на середньовічний меч фальшион. Ці композиції достатньо декоративні, анатомія і пропорції персонажів мають багато хиб. Другий майстер – прибічник стилістики «*figura all'antica*». Його Геркулес з бездоганим тілом юного атлета, на нашу думку, наслідує дві різних іконографії: Альбертіні та Копенгаген/Дрезден.

В інтерпретації образу Геркулеса на Порта делла Мандорла важливу роль відіграють гуманістичні, релігійні та історичні аспекти, які показують, що античний герой був тісно пов'язаний з Флоренцією. В цей час Геркулес вже є символом Республіки завдяки його діям проти тиранів, з якими теж зіткнулися флорентійці, та його християнським чеснотам, які зробили його важливим орієнтиром. На зламі XIV–XV ст. відбувалися

війни між Флоренцією та Міланом, на чолі якого стояв Джангалеаццо Вісконті. Розташування на північному порталі Геркулеса, зі спрямованим у бік ворогів поглядом, можна також розглядати як своєрідну алегорію сили Республіки та її талісман. Подвійна інтерпретація, як правило, не впливала на іконографію Геркулеса, оскільки він одночасно існував як символ сили і в християнському, і в громадянському визначенні цього терміну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Apollod. Bibl.: Apollodor. *Bibliothekē. Götter- und Heldensagen* / Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von P. Dräger. Düsseldorf, Zürich: Artemis & Winkler, 2011. 904 S.
2. Baron H. *The Crisis of the Early Italian Renaissance Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1966. 654 p.
3. Bayer A. *Herkules in den sakralen Kontexten der Renaissance*. Saarbrücken: [s.n.], 2008. 285 S.
4. Boardman J. at al. Herakles. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. IV.1: Eros – Herakles. Zürich, München: Artemis Verlag, 1988. P. 728–838.
5. Brumble H. D. *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance: a dictionary of allegorical meanings*. London, Chicago, IL: Greenwood Press, 1998. 421 p.
6. Campbell S. J., Cole M. W. *Italian Renaissance Art in 2 vols*. Vol. 1: 1300–1510. London: Thames & Hudson, 2017. 710 p.
7. Canaccini F. Battaglie di immagini tra Guelfi e Ghibellini nella Toscana comunale. Sull'uso storico di fonti sfragistiche ed araldiche circa la lotta di fazione in Toscana. *Studi medievali*. 2012. S. III, 53. P. 635–666. URL: <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/258> (дата звернення: 22.10.2022)
8. Cassidy B. *Politics, Civic Ideals and Sculpture in Italy, c. 1240–1400*. London: Harvey Miller, 2007. 314 p.
9. Cassidy B. Artists and Diplomacy in Late Medieval Tuscany: The Case of Giotto, Simone Martini, Andrea Pisano, and Others. *Gesta*. 2012. Vol. 51, No. 2. P. 91–110.
10. Clements J. *Medieval Swordsmanship: Illustrated Methods and Techniques*. Colorado: Paladin Press, 1998. 346 p.
11. Craven W. G. Coluccio Salutati's defense of poetry. *Renaissance Studies*. 1996. Vol. 10, No 1. P. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1477-4658.1996.tb00001.x>
12. Ettliger L. D. Hercules Florentinus. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*. 1972. Vol. 16, H. 2. P. 119–142. URL: <http://www.jstor.org/stable/27652292> (дата звернення: 17.08.2022)
13. Facchini B. Lucan and Virgil: From Dante to Petrarch (and Boccaccio). *International Journal of the Classical Tradition*. 2020. Vol. 27(1). P. 1–22. DOI: [https://doi.org/10.1007/s12138-018-0482-x\(0123456789\(0,-volV\)\(0123456789\(0,-volV\)](https://doi.org/10.1007/s12138-018-0482-x(0123456789(0,-volV)(0123456789(0,-volV)
14. Hessert M. von. *Zum Bedeutungswandel der Herkulesfigur in Florenz: von den Anfängen der Republik bis zum Prinzipat Cosimos I*. Cologne, Weimar, Vienna: Böhlau, 1991. 134 S.
15. Himmelmann N. *Ideale Nacktheit*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985. 137 S., Taf.
16. Kauffmann H. Florentiner Domplastik: Zweiter teil. *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen*. 1926a. H. XLVII. S. 141–167.
17. Kauffmann H. Florentiner Domplastik: Zweiter teil. *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen*. 1926b. H. XLVII. S. 216–237.
18. Kokkorou-Alewrās G. Herakles and the Lernaean Hydra (Labour II). In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. V.1: Herakles – Kenchrias. Zürich, München: Artemis Verlag, 1990. P. 34–43.
19. Krautheimer R. *Lorenzo Ghiberti*. Princeton: Princeton University Press, 1956. 457 p.
20. Kreytenberg G. Giovanni D'Ambrogio. *Jahrbuch der Berliner Museen*. 1972. H. 14. S. 5–32. DOI: <https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T032489>
21. LIMC, 1981: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. I.1: Aara – Aphlad. Zürich, München: Artemis Verlag, 1981. 752 p.
22. LIMC, 1988: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. IV.2: Eros – Herakles. Zürich, München: Artemis Verlag, 1988. 716 p.
23. LIMC, 1990: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. V.2: Herakles – Kenchrias. Zürich, München: Artemis Verlag, 1990. 716 p.
24. Lucan. Bell. civ.: Lucan. *The Civil War. Books I–X (Pharsalia)* / with an english translation by J. D. Duff. London, Cambridge, Massachusetts: William Heinemann LTD, Harvard University Press, 1962. 638 p.
25. Napolitano D. Adjusting the Mirror: A Political Remake of Brunetto Latini's *Li Livres dou Tresor*. In: Frelick N. M. (ed.). *The Mirror in Medieval and Early Modern Culture: Specular Reflections*. Turnhout: Brepols, 2016. P. 89–111.
26. Olmos R., Balmaseda L. J. Antaios I. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. I.1: Aara – Aphlad. Zürich, München: Artemis Verlag, 1981. P. 800–811.
27. Panofsky E. *Renaissance and Renascences in Western Art*. New York: Westview Press, 1972. 242 p., pl.
28. Pind.: Pindar. *The Complete Odes* / translated by A. Verity. New York: Oxford University Press, 2007. 186 p.

29. Poggi G. (ed.). *Il Duomo di Firenze. Documenti sulla decorazione della chiesa e del Campanile tratti dall'archivio dell'Opera*. Berlino: Bruno Cassirer editore, 1909. URL: <https://ia802705.us.archive.org/16/items/ilduomodifirenz00pogggoo/ilduomodifirenz00pogggoo.pdf> (дата звернення: 09.09.2022).
30. Puccini D. Appunti sulla cultura di Franco Sacchetti. In: *Letteratura italiana antica: rivista annuale di testi e studi*. Roma: Moxedano, 2006. Vol. VII. P. 1–6. URL: <http://digital.casalini.it/10.1400/122422> (дата звернення: 07.10.2022).
31. Roberts H. E. (ed.). *Encyclopedia of Comparative Iconography: Themes Depicted in Works of Art*. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1998. 1096 p.
32. Sacchetti F. *Il Libro delle Rime* / ed. by Franca Brambilla Ageno. Firenze: Olschki and U of Western Australia P, 1990. 536 p.
33. Salutati C. *De laboribus Herculis* / ed. by B. L. Ullman. Zurich: Thesaurus Mundi, 1951. Vol. 1. 660 p.
34. Scafoglio G. Dante's Hercules. In: Allan A., Anagnostou-Laoutidesm E., Stafford E. (eds.). *Herakles Inside and Outside the Church. From the First Apologists to the End of the Quattrocento*. Leiden, Boston: Brill, 2020. P. 155–170. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004421530_009
35. Seymour Ch. Jr. The Younger Masters of the First Campaign of the Porta Della Mandorla, 1391–1397. *The Art Bulletin*. 1959. Vol. 41:1. P. 1–17. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/00043079.1959.11408575>
36. Sienkewicz T. J. Transformations of Herculean Fortitude in Florence. In: Allan A., Anagnostou-Laoutidesm E., Stafford E. (eds.). *Herakles Inside and Outside the Church. From the First Apologists to the End of the Quattrocento*. Leiden, Boston: Brill, 2020. P. 248–270. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004421530_013
37. Simons P. Hercules in Italian Renaissance Art: Masculine Labour and Homoerotic Libido. *Art History*. 2008. Vol. 31, no 5. P. 632–664. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2008.00635.x>
38. Sposato P. W. Reforming the chivalric elite in thirteenth-century Florence: the evidence of Brunetto Latini's *IL Tesoretto*. *Viator*. 2015. Vol. 46, No. 1. P. 203–228. DOI:10.1484/J.VIATOR.5.103507
39. Stafford E. *Herakles*. London, New York: Routledge, 2012. 302 p.
40. Tartuferi A. Ercole nell'arte fiorentina dei secoli XIV e XV: alcuni esempi e una proposta per il Maestro del 1441 a Signa. In: Bona Castellotti M., Giuliano A. (eds.). *Ercole, il fondatore dall'antichità al Rinascimento. Catalogo della mostra* (Brescia, Museo de Santa Giulia 11 febbraio – 12 giugno 2011). Milano: Electa, 2011. P. 84–95.
41. Tatham G. Hercules in the hypogeum at the Via Dino Compagni, Rome. In: Allan A., Anagnostou-Laoutidesm E., Stafford E. (eds.). *Herakles Inside and Outside the Church. From the First Apologists to the End of the Quattrocento*. Leiden, Boston: Brill, 2020. P. 173–197. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004421530_010
42. Tilliette J.-Y. Coluccio Salutati à la croisée des chemins. Structure, sources, méthodes et intentions du *De laboribus Herculis*. *Polymnia*. 2017. Vol. 3. P. 148–185. URL: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:101265> (дата звернення: 21.10.2022)
43. Witt R. Francesco Petrarca and the Parameters of Historical Research. *Religions*. 2012. Vol. 3. P. 699–709. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel3030699>

REFERENCES

1. Apollod. Bibl.: Apollodor. *Bibliothèque. Götter- und Heldensagen* / Herausgegeben, übersetzt und kommentiert von P. Dräger. Düsseldorf, Zürich: Artemis & Winkler, 2011. 904 S.
2. Baron H. *The Crisis of the Early Italian Renaissance Civic Humanism and Republican Liberty in an Age of Classicism and Tyranny*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1966. 654 p.
3. Bayer A. *Herkules in den sakralen Kontexten der Renaissance*. Saarbrücken: [s.n.], 2008. 285 S.
4. Boardman J. et al. Herakles. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. IV.1: Eros – Herakles. Zürich, München: Artemis Verlag, 1988. P. 728–838.
5. Brumble H. D. *Classical Myths and Legends in the Middle Ages and Renaissance: a dictionary of allegorical meanings*. London, Chicago, IL: Greenwood Press, 1998. 421 p.
6. Campbell S. J., Cole M. W. *Italian Renaissance Art in 2 vols*. Vol. 1: 1300–1510. London: Thames & Hudson, 2017. 710 p.
7. Canaccini F. Battaglie di immagini tra Guelfi e Ghibellini nella Toscana comunale. Sull'uso storico di fonti sfragistiche ed araldiche circa la lotta di fazione in Toscana. *Studi medievali*. 2012. S. III, 53. P. 635–666. URL: <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/258> (дата звернення: 22.10.2022)
8. Cassidy B. *Politics, Civic Ideals and Sculpture in Italy, c. 1240–1400*. London: Harvey Miller, 2007. 314 p.
9. Cassidy B. Artists and Diplomacy in Late Medieval Tuscany: The Case of Giotto, Simone Martini, Andrea Pisano, and Others. *Gesta*. 2012. Vol. 51, No. 2. P. 91–110.
10. Clements J. *Medieval Swordsmanship: Illustrated Methods and Techniques*. Colorado: Paladin Press, 1998. 346 p.
11. Craven W. G. Coluccio Salutati's defense of poetry. *Renaissance Studies*. 1996. Vol. 10, No 1. P. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1477-4658.1996.tb00001.x>
12. Ettlinger L. D. Hercules Florentinus. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*. 1972. Vol. 16, H. 2. P. 119–142. URL: <http://www.jstor.org/stable/27652292> (дата звернення: 17.08.2022)
13. Facchini B. Lucan and Virgil: From Dante to Petrarch (and Boccaccio). *International Journal of the Classical Tradition*. 2020. Vol. 27(1). P. 1–22. DOI: [https://doi.org/10.1007/s12138-018-0482-x\(0123456789\(0\),-volIV\)\(0123456789\(0\),-volIV\)](https://doi.org/10.1007/s12138-018-0482-x(0123456789(0),-volIV)(0123456789(0),-volIV))
14. Hessert M. von. *Zum Bedeutungswandel der Herkulesfigur in Florenz: von den Anfängen der Republik bis zum Prinzipat Cosimos I*. Cologne, Weimar, Vienna: Böhlau, 1991. 134 S.

15. Himmelmann N. *Ideale Nacktheit*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1985. 137 S., Taf.
16. Kauffmann H. Florentiner Domplastik: Zweiter teil. *Jahrbuch der Preuszischen Kunstsammlungen*. 1926a. H. XLVII. S. 141–167.
17. Kauffmann H. Florentiner Domplastik: Zweiter teil. *Jahrbuch der Preuszischen Kunstsammlungen*. 1926b. H. XLVII. S. 216–237.
18. Kokkorou-Alewrass G. Herakles and the Lernaean Hydra (Labour II). In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. V.1: Herakles – Kenchrias. Zürich, München: Artemis Verlag, 1990. P. 34–43.
19. Krautheimer R. *Lorenzo Ghiberti*. Princeton: Princeton University Press, 1956. 457 p.
20. Kreytenberg G. Giovanni D'Ambrogio. *Jahrbuch der Berliner Museen*. 1972. H. 14. S. 5–32. DOI: <https://doi.org/10.1093/gao/9781884446054.article.T032489>
21. LIMC, 1981: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. I.1: Aara – Aphlad. Zürich, München : Artemis Verlag, 1981. 752 p.
22. LIMC, 1988: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. IV.2: Eros – Herakles. Zürich, München: Artemis Verlag, 1988. 716 p.
23. LIMC, 1990: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. V.2: Herakles – Kenchrias. Zürich, München: Artemis Verlag, 1990. 716 p.
24. Lucan. Bell. civ.: Lucan. *The Civil War. Books I–X (Pharsalia)* / with an english translation by J. D. Duff. London, Cambridge, Massachusetts: William Heinemann LTD, Harvard University Press, 1962. 638 p.
25. Napolitano D. Adjusting the Mirror: A Political Remake of Brunetto Latini's *Li Livres dou Tresor*. In: Frelick N. M. (ed.). *The Mirror in Medieval and Early Modern Culture: Specular Reflections*. Turnhout: Brepols, 2016. P. 89–111.
26. Olmos R., Balmaseda L. J. Antaios I. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. I.1: Aara – Aphlad. Zürich, München: Artemis Verlag, 1981. P. 800–811.
27. Panofsky E. *Renaissance and Renascences in Western Art*. New York: Westview Press, 1972. 242 p., pl.
28. Pind.: Pindar. *The Complete Odes* / translated by A. Verity. New York: Oxford University Press, 2007. 186 p.
29. Poggi G. (ed.). *Il Duomo di Firenze. Documenti sulla decorazione della chiesa e del Campanile tratti dall'archivio dell'Opera*. Berlino: Bruno Cassirereditore, 1909. URL: <https://ia802705.us.archive.org/16/items/ilduomodifirenz00pogggoo/ilduomodifirenz00pogggoo.pdf> (дата звернення: 09.09.2022).
30. Puccini D. Appunti sulla cultura di Franco Sacchetti. In: *Letteratura italiana antica: rivista annuale di testi e studi*. Roma: Moxedano, 2006. Vol. VII. P. 1–6. URL: <http://digital.casalini.it/10.1400/122422> (дата звернення: 07.10.2022).
31. Roberts H. E. (ed.). *Encyclopedia of Comparative Iconography: Themes Depicted in Works of Art*. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1998. 1096 p.
32. Sacchetti F. *Il Libro delle Rime* / ed. by Franca Brambilla Ageno. Firenze: Olschki and U of Western Australia P, 1990. 536 p.
33. Salutati C. *De laboribus Herculis* / ed. by B. L. Ullman. Zurich: Thesaurus Mundi, 1951. Vol. 1. 660 p.
34. Scafoglio G. Dante's Hercules. In: Allan A., Anagnostou-Laoutidesm E., Stafford E. (eds.). *Herakles Inside and Outside the Church. From the First Apologists to the End of the Quattrocento*. Leiden, Boston: Brill, 2020. P. 155–170. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004421530_009
35. Seymour Ch. Jr. The Younger Masters of the First Campaign of the Porta Della Mandorla, 1391–1397. *The Art Bulletin*. 1959. Vol. 41:1. P. 1–17. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/00043079.1959.11408575>
36. Sienkewicz T. J. Transformations of Herculean Fortitude in Florence. In: Allan A., Anagnostou-Laoutidesm E., Stafford E. (eds.). *Herakles Inside and Outside the Church. From the First Apologists to the End of the Quattrocento*. Leiden, Boston: Brill, 2020. P. 248–270. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004421530_013
37. Simons P. Hercules in Italian Renaissance Art: Masculine Labour and Homoerotic Libido. *Art History*. 2008. Vol. 31, no 5. P. 632–664. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.2008.00635.x>
38. Sposato P. W. Reforming the chivalric elite in thirteenth-century Florence: the evidence of Brunetto Latini's *IL Tesoretto*. *Viator*. 2015. Vol. 46, No. 1. P. 203–228. DOI: [10.1484/J.VIATOR.5.103507](https://doi.org/10.1484/J.VIATOR.5.103507)
39. Stafford E. *Herakles*. London, New York: Routledge, 2012. 302 p.
40. Tartuferi A. Ercole nell'arte fiorentina dei secoli XIV e XV: alcuni esempi e una proposta per il Maestro del 1441 a Signa. In: Bona Castellotti M., Giuliano A. (eds.). *Ercole, il fondatore dall'antichità al Rinascimento. Catalogo della mostra* (Brescia, Museo de Santa Giulia 11 febbraio – 12 giugno 2011). Milano: Electa, 2011. P. 84–95.
41. Tatham G. Hercules in the hypogeum at the Via Dino Compagni, Rome. In: Allan A., Anagnostou-Laoutidesm E., Stafford E. (eds.). *Herakles Inside and Outside the Church. From the First Apologists to the End of the Quattrocento*. Leiden, Boston: Brill, 2020. P. 173–197. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004421530_010
42. Tilliette J.-Y. Coluccio Salutati à la croisée des chemins. Structure, sources, méthodes et intentions du *De laboribus Herculis*. *Polyminia*. 2017. Vol. 3. P. 148–185. URL: <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:101265> (дата звернення: 21.10.2022)
43. Witt R. Francesco Petrarca and the Parameters of Historical Research. *Religions*. 2012. Vol. 3. P. 699–709. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel3030699>

УДК 78.071.1(44) (092):780.616.432.083.1]:78.071.2
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-6>

Тетяна СИРЯТСЬКА,
 orcid.org/0000-0003-0900-2857
 кандидат мистецтвознавства,
 доцент кафедри загального та спеціалізованого фортепіано
 Харківського національного університету мистецтв
 (Харків, Україна) stethr69@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «БЕРГАМАСЬКОЇ СЮЇТИ» К. ДЕБЮССІ У ВИКОНАВСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ З. КОЧІША, С. БУНІНА ТА С. РІХТЕРА

У статті розглядається вплив артистичного темпераменту на специфіку інтерпретації «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі. Порівняльний аналіз його інтерпретації представниками трьох виконавських типів – віртуозно-емоційного та раціоналістичного. Всебічне цілісне дослідження музичного твору в усіх його аспектах – шлях, який повинен пройти будь-який артист. Розуміння глибини і багатства світогляду композитора і творчого світу, особливостей епохи і музичного стилю композитора – завдання виняткової складності та важливості для піаніста. «Бергамаська сюїта» К. Дебюссі вперше досліджується з точки зору інтерпретації.

У «Бергамській сюїті» С. Дебюссі (назва вказує на зв'язок зі світом давньоіталійського мистецтва), виданій у 1905 році паризьким видавництвом Fromont, К. Дебюссі звертається до танцювальної старовини, химерно поєднуючи її з витонченістю сучасності. гармонійне мислення. Поряд з жанровими мініатюрами в дусі клавесинної музики 18 століття (Прелюдія, Менует, Пасп'є) вперше з'являється меланхолійний нічний пейзаж «Місячне світло» (третья частина сюїти) – один із перших експериментів імпресіоністичного звукового живопису Клода Дебюссі.

Викладені в статті матеріали можуть бути реально корисними виконавцям-інструменталістам різних спеціальностей у концертній діяльності, а також вчителям музики в процесі академічної підготовки майбутніх фахівців. Робота може бути корисною для викладачів, виконавців та студентів, які виконують і вивчають фортепіанні сюїти К. Дебюссі, що використовуються в навчальних курсах з історії та теорії фортепіанного мистецтва та методики навчання гри на фортепіано.

Результати дослідження також можуть знайти застосування в роботі над виконанням інтерпретації; у підборі художньо виправданих виконавських засобів і прийомів; подолання технічних труднощів; у педагогічній практиці, а також у читанні курсів історії та методики сценічного мистецтва.

Слід підкреслити, що незважаючи на всі відмінності в інтерпретації цього твору, зазначені піаністи дуже тонко і глибоко відчують і втілюють стиль музики. Адже кожна виконавська техніка, будь-який виразний засіб знаходять своє виправдання в самій музиці, у внутрішніх законах цих творів. Саме на це і був спрямований аналіз виступів.

Ключові слова: інтерпретація, виконавець, виконавські концепції, сюїта, виконавський тип.

Tetiana SYRIATSKA,
 orcid.org/0000-0003-0900-2857
 Candidate of History Arts,
 Associate Professor at the Department of General and Specialized Piano
 Kharkiv National University of the Arts
 (Kharkiv, Ukraine) stethr69@gmail.com

FEATURES OF THE INTERPRETATION OF THE «BERGAMAS SUITE» BY C. DEBUSSY IN PERFORMING CONCEPTS OF Z. KOCHISH, S. BUNIN AND S. RICHTER

The article considers the influence of artistic temperament on the specifics of the interpretation of «Bergamas Suite» by C. Debussy. Comparative analysis of its interpretation by representatives of three types of performance – virtuoso, emotional and rationalist. A comprehensive study of a musical work in all its aspects is the path that any artist must take. Understanding the depth and richness of the composer's worldview and creative world, the peculiarities of the epoch and the composer's musical style is a task of exceptional complexity and importance for the pianist. K. Debussy's «Bergamas Suite» is studied for the first time in terms of interpretation.

In «Bergamas Suite» by C. Debussy (the title indicates a connection with the world of Old Italian art), published in 1905 by the Parisian publishing house Fromont, C. Debussy turns to dance antiquity, fancifully combining it with the sophistication of modern harmonious thinking. Alongside genre miniatures in the spirit of 18th century harpsichord music (Prelude, Minuet, Paspier), for the first time, a melancholy gentle night landscape Moonlight (the third part of the suite) appears, one of the earliest experiments in impressionistic sound painting by Claude Debussy.

The materials presented in the article can be of real benefit to instrumental performers of various specializations in their concert activities, as well as to music teachers in the process of academic training of future professionals. The work may be useful for teachers, performers and students performing and studying the piano suites of C. Debussy, used in training courses in the history and theory of piano art and methods of teaching piano playing.

The results of the research may also find application in the work on performing interpretation; in the selection of artistically justified performing means and techniques; overcoming technical difficulties; in teaching practice, as well as in reading history courses and methods of performing arts.

It should be emphasized once again that despite all the differences in the interpretation of this work, the above pianists very subtly and deeply feel and embody the style of music. After all, every performance technique, any means of expression find its justification in the music itself, in the internal laws of these works. This is what the analysis of performances was aimed at.

Key words: *interpretation, performer, performing concepts, suite, performing type.*

Постановка проблеми. Для виконавців-піаністів творчість Клода Дебюссі представляє величезний інтерес, оскільки він написав велику кількість творів саме для фортепіано. Особливе місце займають циклічні твори і зокрема сюїти.

Всебічне цілісне вивчення музичного твору в усіх його аспектах – це шлях, який повинен пройти будь-який виконавець. Осягнення всієї глибини і багатства світовідчуття і образного світу композитора, особливостей епохи і музичного стилю композитора – завдання виняткової складності і важливості для піаніста. Про необхідність цілісного аналізу на шляху до інтерпретації говорили видатні майстри піанізму: Е. Фішер, С. Фейнберг, Г. Нейгауз, В. Софроніккі та інші.

Відомо, що існують різні аспекти знань про музичний твір (музикознавчий, виконавський, соціологічний, ціннісний). На жаль, музикознавчий та виконавський аспекти часто існують паралельно один одному. Музикознавці вивчають загальні теоретичні аспекти музичних творів і композиторської творчості, а виконавці обмежуються розглядом виконавських проблем. Трансформація теоретичного знання в практичне – надзвичайно важливе завдання для виконавця.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей виконавських концепцій «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі в інтерпретації провідних майстрів фортепіанного мистецтва ХХ ст.

Концепція дослідження ґрунтується на основі наступних наукових підходів: історичний, що уможливорює вивчення тенденцій розвитку французької музичної культури ХХ століття; жанровий – залучений для визначення моделі сюїти та особливостей її композиторської інтерпретації; стилевий – націлений на визначення музично-стилістичних принципів мислення митця; структурно-функціональний – для усвідомлення єдності формо- та смислоутворюючих чинників музичного твору.

Таким чином, один із шляхів вирішення цієї суперечливої ситуації полягає в тому, щоб домог-

тися оволодіння системою наукових знань про музичний твір, принципами його цілісного аналізу при провідному значенні музично-виконавської практики.

Аналіз останніх публікацій за темою. Творчий постаті Клода Дебюссі присвячено ряд досліджень. Серед найбільш фундаментальних виокремимо монографію С. Яроціньського (1978), власне фортепіанній спадщині митця присвячені дослідження О. Виниченко (2006), І. Денисенко (2010), М. Лонг (1985), В. Сирятського (2003). У працях розглянуто основні напрями багатогранної діяльності музиканта та творчі зв'язки з видатними представниками національної музичної культури; висвітлюються жанровий аспект фортепіанної творчості композитора та її роль у формуванні виконавського мистецтва початку ХХ ст., питання виконавської інтерпретації творів К. Дебюссі, здійснено систематизацію творчого доробку композитора.

Неоціненним в розкритті основної теми дослідження виявився матеріал, викладений в працях видатних вітчизняних виконавців-теоретиків і музикознавців: А. Алексєєва, Ю. Вахраньова, Л. Гаккеля, Н. Корихалової, К. Мартінсена, С. Раппопорта, Е. Фішера.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом створюється все більше музикознавчих робіт, присвячених різноманітним аспектам виконавської інтерпретації. Інтерпретація на межі сторіч набула значення ключової обставини у розвитку музичної культури.

Багато музикантів ХІХ сторіччя наполегливо відстоювали думку про активну, творчу роль виконавця. Це сприяло переосмисленню значення слів «виконання» та «виконавець» та виникненню нового поняття – «інтерпретація». Таким чином, в понятті «інтерпретація» знайшло відображення та закріпилося ставлення до виконавця як до творчої самостійної індивідуальності, тлумачу музичного твору. І природно, що в кожному випадку «інтерпретація» неповторна і є результатом індивідуальної ролі виконавця.

Слід відмітити, що найважливішим елементом історичної мінливості інтерпретації є той факт, що кожний виконавець є продуктом певного соціального середовища та епохи. Це підкреслювала Н. Корихалова, звертаючи увагу на «перебудову інтонаційного мислення, зміну одних конкретних історичних форм суспільного музикування іншими» (Корыхалова, 1979: 7).

У цій статті нас цікавить наступний аспект: дослідження особливостей інтерпретації «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі на основі порівняльного аналізу мистецтва визначних піаністів ХХ сторіччя – З. Кочіша, С. Буніна, С. Ріхтера.

В кінці 80-х років остаточно формується художній світогляд К. Дебюссі. Швидко подолавши захоплення вагнеріанства, він шукає витоки музичного оновлення то в оригінальних творах російської школи («Борис Годунов» М. Мусоргського), то в ладових і ритмічних особливостях китайського, індонезійського, арабського фольклору, з якими він познайомився на концертах всесвітньої виставки 1889 року. Так поступово складається найвишуканіший стиль молодого К. Дебюссі, який знайшов втілення в ранніх його фортепіанних творах кінця 80-х початку 90-х років. Такі, наприклад, його «Маленька сюїта» для фортепіано в чотири руки і «Бергамаська сюїта».

«Бергамаська сюїта» являє собою спробу поєднати принципи старовинної клавірної сюїти з новаторськими устремліннями імпресіоністської техніки і виразності.

У «Бергамаській сюїті» (назва вказує на зв'язок зі світом староіталійського мистецтва), виданої в 1905 році в паризькому видавництві Фромон, К. Дебюссі звертається до танцювальної старовини, химерно поєднуючи її з вишуканістю сучасного ладогармонічного мислення. Поруч з жанровими слайдами в душі клавесинної музики XVIII століття («Прелюдія», «Менует», «Пасп'є») вперше виникає меланхолійно ніжний нічний пейзаж «Місячне сяйво» (третя частина сюїти), один з ранніх дослідів імпресіоністського звукопису у Клода Дебюссі.

Звернемо увагу, що ця сюїта, в якій не тільки кожна частина має назву, а й увесь твір в цілому також. Таким чином, «Бергамаська сюїта» – є зразком програмної сюїти (власне, як і «Маленька сюїта» «Дитячий куточок» К. Дебюссі).

«Бергамаська сюїта» К. Дебюссі написана в 1890 році (і перероблялася до 1905 року). Це один з його ранніх творів, що став, як уже йшлося, дуже популярним у слухачів і виконавців, в тому числі і китайських. Сюїта протягом п'ятнадцяти років залишалася неопублікованою. Але потім вона

стала популярною в першу чергу завдяки своїй третій частині – «Місячне сяйво».

Слід звернути увагу на те, що «Бергамаська сюїта» довго не задовольняла К. Дебюссі, в зв'язку з чим вона була неодноразово перероблена композитором і повністю в завершеному вигляді закінчена лише через 15 років після початкового варіанту – в 1905 році – тобто в епоху вже повної зрілості композиторської майстерності. Отже, К. Дебюссі створив «Бергамаську сюїту», назавжди зв'язавши себе з Бергамо, з бергамаскою, з маскою-бергамаскою...

Слід зауважити, що освоєння музичного світу композитора в процесі роботи над твором – один з найпоширеніших шляхів досягнення специфіки його стилю. Є ще інший шлях досягнення стилю композитора – порівняння інтерпретацій видатних виконавців. Звичайно, кожен великий музикант в своєму виконанні підкреслює певні властивості і особливості стилю композитора. Саме це і дає слухачеві «варіантну множинність виконання» (Раппопорт, 1972: 10). А для молодого виконавця вивчення різних трактувань є стимулом творчого підходу до вирішення виконавських проблем, допомагає виробити свій власний шлях пізнання того чи іншого стилю і музичного твору.

Але перш за все вникнемо в суть і походження самого терміну «інтерпретація».

Проблема *інтерпретації* виникла кілька століть назад, коли в нотах опус продовжував «існувати і після смерті автора» (Чередниченко, 1988: 14). До середини XVIII століття використання чужих творів, починаючи з окремих тем і закінчуючи цілими частинами, було звичайним в музичній практиці (наприклад, до цього вдавався Й.С. Бах і особливо Г. Гендель). До кінця XVIII століття становище помітно змінилося. Використання і переробка чужих творів почали викликати протести. Поступово чіткішим стає уявлення про музичний твір, як про продукт індивідуальної композиторської творчості. Одночасно це призводить, як зазначає Н. Корихалова, до «відчуження твору, що ставав загальнодоступним від його творця» (Корыхалова, 1979: 7).

Відчужений від автора твір нерідко ставав об'єктом змін, переробок, додавань з боку виконавця. Це в свою чергу породило проблему «вірності» виконавця авторського тексту.

У зв'язку з розвитком нових, більш складних по структурі та обсягом музичних жанрів і форм (симфонії, класичної сонати і концерту) музичний твір забезпечується все більш докладним текстом, і «поле свободи» виконавця помітно звужується» (Корыхалова, 1979: 7).

Про це говорив А.Рубінштейн, відзначаючи, що для XVII-XVIII століть була характерна «фігура великого автора, що був одночасно віртуозом, який виконував в основному свої власні твори» (Рубінштейн, 1891: 11). Подальший розвиток виконавського мистецтва призвів до величезного зростання кількості виконавців-професіоналів. Їх ставало все більше і більше і вони вже виконували не тільки свою музику. Все частіше виконавці дають сольні концерти і стають центром виняткової уваги публіки. І тільки до кінця XIX століття від виконавця починають вимагати все більш суворого дотримання приписів композитора.

Отже, для музично-виконавської практики, починаючи з кінця XVIII і протягом першої половини XIX століття, характерно, з одного боку, все більш повне закріплення композитором свого твору в нотному записі, що закликає виконавців до максимально точного відтворення авторського задуму, з іншого – прагнення артистів до свободи, художньої самостійності, з претензією на творчу роль.

Цей висновок міститься у відомому висловлюванні А. Рубінштейна: «Твір – це закон, віртуоз – виконавська влада» (Рубінштейн, 1891: 11).

Це висловлювання можна трактувати набагато глибше – як взаємовідношення *об'єктивного* і *суб'єктивного* в музичному виконавстві. Н. Корихалова зазначає, що під об'єктивністю найчастіше розуміється «вірність автору», «вірність твору» і навіть «вірність нотному тексту». Неможливо не погодитися з тим, що виконання повинно бути *об'єктивно*, якщо під цим розуміти дбайливе, шанобливе ставлення до авторського тексту твору. Але виконання будь-якого музичного твору також *суб'єктивно*, так як переломлюється через особистісні, індивідуальні якості виконавця. Таким чином, необхідно, щоб *об'єктивне* і *суб'єктивне* діалектично поєднувалося у *виконавському процесі*.

Багато музикантів XIX століття наполегливо відстоювали думку про активну, творчу роль виконавця. Це сприяло переосмисленню значення слів «виконання» і «виконавець» і виникнення нового поняття – «інтерпретація».

Таким чином, в понятті «інтерпретація» знайшло відображення і закріпилося ставлення до виконавця як до творчо самостійної індивідуальності, як до тлумача музичного твору. І природно, що в кожному випадку «інтерпретація» неповторна і є результатом індивідуальної волі виконавця.

Слід зазначити, що найважливішим елементом історичної мінливості є той факт, що кожен виконавець є продуктом певного соціального середовища і епохи.

Це підкреслювала Н. Корихалова, звертаючи увагу на «перебудову інтонаційного мислення, зміну одних конкретних історичних форм громадського музикування іншими» (Корихалова, 1979: 7).

Один з кращих інтерпретаторів Й.С. Баха, В.А. Моцарта, Л. Бетховена, Р. Шумана відомий швейцарський піаніст Е. Фішер писав: «Звукове втілення музичного твору складається з трьох елементів: *нотного тексту, інструменту та виконавця*» (Фішер, 1977: 13). Він звертав увагу, що *нотний текст* – це непорушна матеріальна основа для виконавця. Інтерпретація можлива тільки в результаті точної передачі того, що дано в тексті. Ці зауваження знаходяться в руслі загальних виконавських тенденцій XX століття: «Не втративши дорогоцінного почуття свободи самовираження, піаністи стали набагато глибше осягати суть твору і стиль його творця» (Фішер, 1977: 13).

Суть другого елементу згідно класифікації Е. Фішера, пов'язана з історично зумовленою *зміною музичних інструментів* (удосконалення їх конструкції, зміна одних інструментів іншими) і *розвитком техніки гри*.

І, нарешті, третій елемент – *індивідуальність виконавця*. Навряд чи можливо вичерпно перерахувати всі ті «складові», з яких складається артистична індивідуальність. Це – світогляд, ступінь розвитку інтелекту і досвід емоційного життя, приналежність до того чи іншого художнього типу, вольові якості і риси характеру, культурний рівень і художній смак, професійна обдарованість, ступінь володіння технікою, артистизм і т. д. Якщо додати до цього, що кожен виконавець – це продукт певного соціального середовища і епохи, різноманітність індивідуальностей виявляється воістину безмежною.

Досліджуючи проблему інтерпретації на основі порівняльного аналізу мистецтва видатних піаністів XX століття, А. Алексєєв зробив висновок, що «трактування музичних творів, їх характер і цілісність визначаються тією *ключовою ідеєю інтерпретації*, якою керується виконавець». Ця *ключова ідея є надзавданням*, вона «напружує волю» і «спонукає творчу уяву» (Алексєєв, 1967: 1).

Ключова ідея – явище, похідне від особистості виконавця. Чим ця особистість багатогранніша, тим яскравіше її творчі прояви.

В даному аспекті особливого значення набувають класифікація і піаністична типологія, запропонована К. Мартінсенем і представлена в книзі «Індивідуальна фортепіанна техніка на основі звукотворчої волі».

Автор каже, що техніка кожного артиста індивідуальна і пов'язана з характером звукового уявлення, тобто зі «звукотворчою волею» даного піаніста.

К. Мартінсен називає три основних піаністичних типи: *класичний* (статична звукотворча воля), *романтичний* (екстатична звукотворча воля), *експресіоністський* (експансивна звукотворча воля) (Мартінсен, 1966: 9). Він також зазначає, що змальовані ним типи рідко існують в «чистому вигляді», набагато частіше зустрічаються «змішані». Класифікація типів виконавців по К. Мартінсену – це «розподіл по співвідношенню цілого і деталей, об'єктивного і суб'єктивного, інтуїтивного і раціонального» (Мартінсен, 1966: 9).

Звичайно ж, «не все в мартінсенівській типології заслуговує беззастережного визнання» – зазначає Г. Коган в своїй вступній статті до цієї книги.

В. Сирятський називає ще цілий ряд відомих імен, таких як Г. Коган, Л. Баренбойм, Я. Мільштейн, І. Кайзер, які здійснили доповнення до методології К. Мартінсена шляхом аналізу репертуару виконавців і вивчення процесів формування їх індивідуальності (Сирятський, 2003: 12).

Д. Рабінович представив свою класифікацію, розподіливши типи по творчим цілям, які виконавці несвідомо чи напівсвідомо ставлять перед собою. Це такі типи: *віртуозний, емоційний, раціоналістичний, інтелектуальний*.

Отже, проведений в даному розділі екскурс в побудову піаністичної типології (і в плані «звукотворчої волі», і в плані «творчих цілей виконавців») дозволяє провести порівняльний аналіз інтерпретацій фортепіанних сюїт К. Дебюссі відомими виконавцями ХХ століття. Причому слід зазначити, що вже сам факт звернення до такого жанру як сюїта свідчить про те, що в їх виконавській творчості представлені найрізноманітніші грані піанізму.

Останнім часом створюється все більше музикознавчих робіт, присвячених різноманітним аспектам виконавської інтерпретації. Інтерпретація на рубежі тисячоліття придбала значення ключового обставини у розвитку музичної культури.

Досліджуючи вплив артистичного темпераменту на специфіку виконавської інтерпретації «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі, проведемо порівняльний аналіз їх інтерпретацій представниками різних виконавських типів, а саме – віртуозного, емоційного та раціоналістичного.

Віртуозний тип виконавців найбільш яскраво представлений фігурою Золтана Кочіша. Золтан Кочіш вважається однією з найяскравіших "зірок" на європейському піаністичному горизонті. Його стрімкий зліт почався в 1970 році, коли студент

Будапештської музичної академії взяв участь в конкурсі піаністів імені Л. Бетховена, влаштованому Угорським радіо в честь 200-річчя від дня народження композитора. З. Кочіш був удостоєний першої премії і викликав одношайний захват публіки і критиків, один з яких писав: «Такий талант народжується не частіше, ніж раз на чверть століття»... (Григорьев, Платек, 1990: 5)

Різнібічні здібності З.Кочіш проявив в ранньому дитинстві. Вже до п'яти років стало ясно, що хлопчик має надзвичайну музикальність, слух, пам'ять. У консерваторії і потім в Академії він вивчав не тільки гру на фортепіано, а й композицію; його наставниками були П. Кадоша, Ф. Радош, Д. Куртаг. А відразу ж після отримання диплому він не тільки почав широку концертну діяльність, але і отримав власний клас.

З тих пір З. Кочіш встиг об'їздити більшість країн Європи (і неодноразово), з 1971 року не раз гастролював в США, з 1972 – в СРСР; він побував також в Японії, Австралії, Латинській Америці, брав участь у багатьох великих фестивалях, виступав по телебаченню.

Так, виконання «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі Золтаном Кочішем насичене віртуозністю. Ключовими позиціями виконавського трактування цієї сюїти є барвистість звучання, робота з деталями, *rubato*. Розкута виразність і колосальна напруга, якими обертається віртуозність в першій частині сюїти «Прелюдія», чуттєва принагідність звучання інструменту в другій частині «Менует», зарядженість кожної ноти емоціями найвищої інтенсивності в третій частині сюїти «Місячне сяйво», чарівні темпові коливання і динамічні хвилі в четвертій частині «Пасп'є», – все це говорить про яскравий емоційний початок в інтерпретації Золтана Кочіша.

Режисерська робота, часом непомітна для слухачів, майже всюди впадає в очі. Характерно в цьому зв'язку рішення проблеми цілого і деталей, яке обирає виконавець. З. Кочіш привертає увагу своїх слухачів лише до обмеженої кількості нюансів. Деталі явно тонуть в гіпнотичному динамічному перебігу музики, в цілому.

Піаніст дуже вміло користується *rubato*. У виконанні З. Кочіша чується м'якість при безперервному натиску. Проникливо звучить третя частина сюїти «Місячне сяйво». Золтан Кочіш майже завжди грає на «півтінях» без будь-якої різкості, але в той же час з такою ж повнотою звуку, як грав Ф. Шопен. Палітра його нюансів виходить від *ppp* до *f*.

Повною протилежністю є виконання «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі Станіславом Буніним, що належить до *емоційного* типу піаністів.

Станіслав Бунін це позашлюбний син Станіслава Нейгауза, онук Генріха Нейгауза.

У 1983 році Станіслав Бунін виграв Міжнародний конкурс імені Лонг і Тібо в Парижі, в 1985 році став переможцем Міжнародного конкурсу імені Ф. Шопена в Варшаві (удостоєний також спеціальних премій за виконання полонезу та за виконання фортепіанного концерту). Розглядаючи піаністів такого типу як С. Бунін, Г. Нейгауз говорив так: «Не дивлячись на величезні індивідуальні відмінності, їх об'єднує якийсь дух вищої об'єктивності, виняткове вміння сприймати і передавати мистецтво по „суті“, не вносячи в нього занадто багато свого особистого суб'єктивного. Такі художники не безособові, а скоріше „зверхособисті“» (Григорьев, Платек, 1990: 5).

Для інтерпретації «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі Станіславом Буніним характерна деяка загальмованість темпів у виконанні. На перший план у виконавця виходять роздуми і співпереживання, відкритість почуттів. Звідси трохи повільне виконання третьої частини сюїти «Місячне сяйво». Не будучи нарочито «філософичним», залишаючись не дуже напруженим в своєму емоційному тонусі, виконання К. Дебюссі радянським піаністом завжди змістовно. Гру Станіслава Буніна відрізняє гранична стриманість на межі зникнення, цілковитий контроль того, що відбувається на клавіатурі.

Емоційно-образний зміст твору проявляється вже в першій частині «Бергамаської сюїти». Інтимна, задумлива задушевність створюється в третій частині «Місячне сяйво». Цьому сприяють невеликі по динамічному діапазону підйоми і спади. Секрет враження, виробленого виконанням С. Буніна, не вичерпується виразністю музичної фрази, достоїнствами туше, що рідко зустрічається у виконавському мистецтві. Найбільше порадувало інше – „розумність“ виконавського задуму, що розуміється нами не як у всіх випадках, а обов'язкова продуманість його. Впадає в очі прагнення піаніста проникнути в інтелектуальність самої творчості Клода Дебюссі, виявити не тільки „емоційне“, але і „розумне“. У виконанні Станіслава Буніна простежується конструктивна чіткість, відгороджена від будь-яких чуттєвих поривів, підкреслена впорядкованість в лірико-романтичних висловлюваннях. Інтерпретація «Бергамаської сюїти» талановитим піаністом „об'єктивна“, ніби виконавець намагався приховати самого себе, своє особисте переживання в музиці К. Дебюссі.

З м'якістю і природністю кожного *rubato* проводить С. Бунін тему в *As-dur* в четвертій частині

сюїти «Пасп'є». Немає навмисної патетичної піднесеності або показних вибухів у піаніста в третій частині «Менует». Почуття міри поряд з бездоганим смаком і виробленою культурою музичного відчуття, як дуже важливі компоненти входять у виконання С. Буніним фортепіанної «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі.

Деяко відрізняється виконання «Бергамаської сюїти» К. Дебюссі Святославом Ріхтером, що належить до *раціоналістичного типу* піаністів. Провідним початком в цьому типі піаністів є почуття. Г. Нейгауз не випадково називав такого роду виконавців понадіндивідуальними. Дійсно, в інтерпретаціях С. Ріхтера панує музика, панує дух твору, глибокий інтелект, логіка художнього мислення, багатство звукових фарб.

Незважаючи на дивовижну свободу виконання, такому майстру, як С. Ріхтер, не вдалося уникнути перебільшеної патетичності, часом манірності в „подачі“ фрази. Особливо це стосується другої і третьої частини «Бергамаської сюїти». Все це залишає характер сентиментально-піднесеного тону твору. Окремі фрагменти сюїти несуть відтінки по-ламартинівськи побудованої декламаційності, з деякою насиченістю образів. Відзначимо, що віртуозність Святослава Ріхтера ніколи не приваблювала і не була сильною, що впадає в очі, стороною його мистецтва. У його інтерпретаціях творів простежується логіка та інтелект.

Ритміка в його виконавському трактуванні «Бергамаської сюїти» дуже вільна. Своєрідне *rubato* іноді порушує загальну лінію форми і робить важко відчутним логічний зв'язок між окремими фразами. Святослав Ріхтер знайшов свою власну мову і на цій мові переказує знайомі твори великих майстрів минулого. Д. Шостакович так писав про С. Ріхтера: «Мені здається, що головним завданням, яке ставить собі С. Ріхтер, є точний і в той же час творчо-натхненний виклад авторського задуму. Цій меті С. Ріхтер присвячує весь свій величезний талант, всю свою феноменальну майстерність» (Григорьев, Платек, 1990: 5).

Висновки. Підводячи підсумки порівняльного аналізу інтерпретації «Бергамаської сюїти» Золтаном Кочішем, Станіславом Буніним, Святославом Ріхтером, необхідно ще раз підкреслити, що незважаючи на всі відмінності в трактуванні цього твору, вищеназвані піаністи дуже тонко і глибоко відчувають і втілюють стиль музики композитора. Адже кожен виконавський прийом, будь-який виразний засіб знаходять своє обґрунтування в самій музиці, у внутрішніх закономірностях даних творів. На це і був направлений аналіз виконань. Тому зіставлення інтерпретацій

дає широке і об'ємне уявлення про фортепіанний стиль К. Дебюссі.

З. Кочіш, С. Бунін, С. Ріхтер – художники багато в чому різні. Відповідно, кожен з артистів в силу специфіки творчої індивідуальності має своє коло найбільш „вдалих” композиторів. Однак всі вони, звернувшись до фортепіанних сюїт К. Дебюссі, створили шедеври виконавського мистецтва. Композиторський задум сюїт привернув до себе увагу даних піаністів гранями, близькими їх худож-

ньому *credo*. Ці межі і були відтворені майстрами, а саме – імпульсивність, стислість, спрямованість Золтаном Кочішем, розміреність, поетичність Станіславом Буніним, стримана об'єктивність – Святославом Ріхтером.

Зауважимо, що при настільки глибокій відмінності, кожна з версій настільки значна сама по собі, що у слухача щоразу виникає враження всебічного розкриття сутності геніальних творів К. Дебюссі, виняткових по багатогранності змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев, А. (1967). *История фортепианного искусства*. Ч. 2. Москва:Музыка, 285 с.
2. Вахранев, Ю. (1994). *Исполнение музыки (поэтика)*. Харьков, 336 с.
3. Виниченко, А. А. (2006). О вневропейских факторах в творчестве К.Дебюсси в контексте вузовского музыкального образования. *Искусство и образование*, 3, 52–60.
4. Гаккель, Л. (1990). *Фортепианная музыка XX века. 2-е изд., очерки*. Ленинград : Совет. композитор, 288 с.
5. Григорьев, Л. Г., Платек, Я. М. (1990). *Современные пианисты: сб. кратких биографий. 2-е изд. испр.и доп.* Москва : Совет. композитор, 463 с.
6. Денисенко, І. Є. (2010). *Фактура як засіб реалізації програмного змісту у фортепіанній музиці (на прикладі циклів Д. Дебюссі та М. Равеля)*. (Авторыф. дис... канд. мистецтвознавства). Харків, ХНУМ ім. І.П. Котляревського, 18 с.
7. Корыхалова, Н. (1979). *Интерпретация музыки*. Ленинград : Музыка, 208 с.
8. Лонг, М. (1962). Дебюсси за роялем. *Советская музыка*, 8, 134–138.
9. Мартинсен, К. (1966). *Индивидуальная фортепианная техника*. Москва : Музыка, 220 с.
10. Раппопорт, С. (1972). О вариантной множественности исполнительства. *Музыкальное исполнительство*. Москва, 7, 3–46.
11. Рубинштейн, А. (1891). *Музыка и ее представители*. Москва : П. Юргенсона, 185 с.
12. Сирятський, В. (2003). *Глен Гульд і його виконавське світовідчуття*. Харків : Факт, 56 с.
13. Фишер, Э. (1977). Музыкальные наблюдения. *Исполнительское искусство зарубежных стран: сб. ст. / сост. Я. Мильштейн*. Москва, 8, 199–228.
14. Чередниченко, Т. В. (1988). Композиция и интерпретация: три среза проблемы. *Музыкальное исполнительство и современность*. Москва, 1, 43–68.
15. Яроцинський, С. (1978). *Дебюсси, імпрессионизм і символізм*. Москва : Прогресс, 232 с.

REFERENCES

1. Alekseev A. Istoriya fortepiannogo iskusstva. [History of piano art. Part 2]. Moscow: Music, 1967. 285 p. [in Russian].
2. Vahranev Yu. Ispolnenie muzyiki (poetika). [Performance of music (poetics)]. Kharkov, 1994. 336 p. [in Russian].
3. Vinichenko A. A. O vneevropeyskih faktorah v tvorchestve K.Debyussi v kontekste vuzovskogo muzyikalnogo obrazovaniya. [On non-European factors in the work of C. Debussy in context of university music education]. Arts and Education, 2006, № 3, pp. 52-60. [in Russian].
4. Gakkell, L. Fortepiannaya muzyika XX veka. [Piano music of the XX century]. 2nd ed., essays. Leningrad: Council. composer, 1990. 288 p. [in Russian].
5. Grigorev L. G., Platek Ya. M. Sovremennyye pianisty: sb. Kratkih Biografii. [Contemporary pianists: Sat. brief biographies]. 2nd ed. correction and add. Moscow: Council. composer, 1990. 463 p. [in Russian].
6. Denysenko I. Ye. Faktura yak zasib realizatsii prohrannoho zmistu u fortepiannii muzytsi (na prykladi tsykliv D. Debiussi ta M. Ravelia). (Avtoref. dys... kand. mystetstvovnavstva). [The invoice as a zasib implementation of the program change in piano music (on the butt of the cycles of D. Debussy and M. Ravel)]. Kharkiv, KhNUM im. I.P. Kotlyarevsky, 2010. 18 p. [in Ukrainian].
7. Koryihalova N. Interpretatsiya muzyiki. [Music interpretation]. Leningrad: Music, 1979. 208 p. [in Russian].
8. Long M. Debyussi za royalem. [Debussy at the piano]. Soviet Music, 1962, № 8, pp. 134-138. [in Russian].
9. Martinsen K. Individualnaya fortepiannaya tehnik. [Individual piano technique]. Moscow: Music, 1966. 220 p. [in Russian].
10. Rappoport S. O variantnoy mnozhestvennosti ispolnitelstva. [On the variant multiplicity of performance]. Musical performance. Moscow, 1972, № 7, pp. 3-46. [in Russian].
11. Rubinshteyn A. Muzyika i ee predstaviteli. [Music and its representatives]. Moscow: P. Yurgenson, 1891. 185 p. [in Russian].
12. Syriatskyi V. Hlen Huld i yoho vykonavske svitovidchuttia. [Glen Gould and his executive outlook]. Kharkiv: Fact, 2003. 56 p. [in Ukrainian].
13. Fisher E. Muzyikalnyie nablyudeniya. [Musical observations]. Performing arts foreign countries: Sat. Art. / comp. Ya. Milshtein. Moscow, 1977, № 8, pp. 199-228. [in Russian].
14. Cherednichenko T. V. Kompozitsiya i interpretatsiya: tri sreza problemyi. [Composition and interpretation: three sections of the problem]. Musical performance and modernity. Moscow, 1988, № 1, pp. 43-68. [in Russian].
15. Yarotsinskiy S. Debyussi, impressiionizm i simvolizm. [Debussy, Impressionism and Symbolism]. Moscow: Progress, 1978. 232 p. [in Russian].

УДК 784.4 (477.86)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-7>

Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-5188-1491

доктор мистецтвознавства,

професор кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва

Навчально-наукового Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника»

(Івано-Франківськ, Україна) *olgafp4@ukr.net*

НАРОДНІ ПІСНІ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ II ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ У ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

У статті акцентовано увагу на дослідженнях народно-пісенного масиву українців Східної Словаччини II половини XX століття в історіографічному та джерелознавчому аспектах. Методологія дослідження ґрунтується на методологічних принципах історичного підходу до аналізу історико-мистецьких явищ, а також у використанні теоретичного підходу, що дало змогу комплексно розкрити питання пісенної спадщини українців в доробках митців Східної Словаччини протягом десятиріч. Комплексно охарактеризовано опубліковані пісенні збірники місцевих збирачів фольклору, композиторів, музикознавців зазначеного періоду.

Дослідження народних пісень українців на теренах Карпатського регіону, а саме на території Східної Словаччини, інтенсивно розвивалось у другій половині XX століття. Варто додати, що з кінця 40-х років фахівці Словацької академії наук, Пряшівського університету, Чехословацької академії наук, Культурної спілки українських трудящих, працівники Музею української культури у Свиднику систематично організовували фольклорно-етнографічні експедиції, записували не лише народні пісні від мешканців Карпатського ареалу, зокрема в Beskids, а й звичаї, обряди, легенди, повір'я, традиції, казки та ін.

Саме опубліковані пісенні збірники українських народних пісень митців другої половини XX століття охоплювали не лише віршовані тексти пісень, а й ноти, паспортизацію пісенних зразків, своєрідну каталогізацію народної музики, словнички діалектних слів. До окремих співанок автори-упорядники вписували коротку історичну довідку та ін.

Доведено, що українська народна пісенність на території Східної Словаччини завжди виконувала і продовжує виконувати важливу суспільно-культурну функцію. Варто додати, що в наш час саме українські народні співанки згуртовують навколо себе і словаків, і русинів-українців, лемків, карпаторусинів та усіх, хто закоханий в цю багатогранну частину духовної скарбниці.

Ключові слова: Східна Словаччина, історія, публікація, народні пісні, митці, репертуарні збірники.

Olga FABRYKA-PROTSKA,

orcid.org/0000-0001-5188-1491

Doctor of Study of Art,

Professor at the Department of Musical Ukrainian Studies and Folk Instrumental Art

Educational and Scientific Institute of Arts of the Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *olgafp4@ukr.net*

FOLK SONGS OF THE UKRAINIANS OF EASTERN SLOVAKIA SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE SOURCE SCIENCE ASPECT

The article focuses on the research of the folk-song array of Ukrainians of Eastern Slovakia of the second half of the 20th century in the historiographical and source studies aspects. The research methodology is based on the methodological principles of the historical approach to the analysis of historical-artistic phenomena, as well as the use of a theoretical approach, which made it possible to comprehensively reveal the issue of the song heritage of Ukrainians in the works of artists of Eastern Slovakia for ten years. The published song collections of local folklore collectors, composers, and musicologists of the specified period are comprehensively characterized.

The study of folk songs of Ukrainians in the territory of the Carpathian region, namely in the territory of Eastern Slovakia, developed intensively in the second half of the 20th century. It is worth adding that since the end of the 40s, specialists of the Slovak Academy of Sciences, the University of Pryasiv, the Czechoslovak Academy of Sciences, the Cultural Union of Ukrainian Workers, the employees of the Museum of Ukrainian Culture in Svydnyk systematically organized folklore and ethnographic expeditions, recorded not only folk songs from the inhabitants of the Carpathian area, in particular in the Beskids, but also customs, rites, legends, beliefs, traditions, fairy tales, etc.

The published song collections of Ukrainian folk songs by artists of the second half of the 20th century included not only poetic lyrics, but also sheet music, certification of song samples, a kind of cataloging of folk music, and dictionaries of dialect words. The authors-compilers added a short historical reference, etc., to individual songs.

It has been proven that Ukrainian folk songs on the territory of Eastern Slovakia have always performed and continue to perform an important social and cultural function. It is worth adding that in our time it is Ukrainian folk singers who rally Slovaks, Ukrainian Ruthenians, Lemkos, Carpatho-Rusyns and all those who are in love with this multifaceted part of the spiritual treasury.

Key words: Eastern Slovakia, history, publication, folk songs, artists, repertoire collections.

Постановка проблеми. Духовна та матеріальна культура українців Східної Словаччини формувалася впродовж віків. У XIX – на початку XX ст. вона займала певний сектор культури Карпатського регіону. Зважаючи на різноманітні політичні утиски, вона зазнавала деформацій, як і культура будь-якого малого бездержавного населення, відірваного від культурно-освітніх та економічних центрів свого етносу. Однак, попри усі випробування історії, вона залишилась цілісною культурою, способом життя, спільною мовою, звичаями, віруваннями, народними піснями тощо.

Значний вплив на духовну культуру східно-словацьких українців мали зовнішні та внутрішні чинники. На думку дослідника Юрія Кундрата, до найважливіших зовнішніх чинників відноситься:

а) передування протягом століть території Пряшівського краю у складі багатьох держав, розділених штучними кордонами, що дало можливість пануючим країнам розмежовувати один народ і створювати з нього окремі народи, давати їм різні назви та впливати на їх національну самосвідомість;

б) відсутність власної державності;

в) несприятлива позиція національної політика країни щодо національних меншин;

г) відсутність матеріальної і моральної підтримки, недостатнє зацікавлення з боку матірньої країни до культурних потреб українців Словаччини. Усі перелічені аспекти гальмували розвиток української культури, внаслідок чого вона змушена була протистояти чималій кількості перешкод, що призводило до ворожнечі між діячами культури.

Аналіз досліджень. Пісенні зразки українського населення Східної Словаччини здавна привертала увагу фольклористів та науковців. Серед перших збирачів та популяризаторів лемківської пісенної творчості необхідно назвати І. Ж. Паулі, Я. Головацького, Г. Де-Воллана, М. Врабеля, О. Кольберга, В. Хиляка, В. Гнатюка, І. Верхратського, Ю. Геровського, Ф. Колесу, І. Панькевича та ін. Галузь фольклористики засвідчила цілу низку рукописних пісенників, серед яких найвизначнішими є «Камійонський пісенник» та «Пряшівський пісенник» (Мушинка, 1967: 15). Рукописні збірники такого напрямку своїм виникненням пов'язані з XVII-XVIII ст. Відомими є пісенні збірки І. Югасевича.

Інтерес українською народною піснею зростав у 50-х роках XIX ст., в період, коли західноукраїнський митець Яків Головацький уклав видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», до якого увійшли записи народних співанок, записані на території української етнічної області Східної Словаччини місцевими фольклористами (О. Духновичем, О. Павловичем, А. Кралицьким, В. Сухим, І. Яцковичем, І. Волобьом, Й. Петрашевичем та М. Бескидом). До фольклористів-аматорів української етнічної області Східної Словаччини варто віднести ще імена Андрія Гладоника із с. Пстрина Свидицького округу, Івана Поливку (с. Седлиці), Ю. Левканича (с. Вирава, Гуменського округу, М. Фиртку з Меджилабірців. Варто зазначити, що А. Гладоник та Левканич зібрані записи опублікували у збірнику Г. Де-Воллана під назвою. «Угросские народные песни» (1885), а І Поливка, Ю. Левканич, О. Павлович та М. Фиртка помістили свої записи у книзі М. Врабеля «Русский соловей» (Мушинка, 1967).

Чимало взірців народних пісень українців Східної Словаччини побачили світ на сторінках періодики (тогочасні західноукраїнські та закарпатські часописи, газети, календарі та ін.). Серед авторів:» О. Павлович, О. Духнович, А Кралицький, І. Верхратський та ін. Відомою є науково-популярна стаття Івана Верхратського у газеті «Діло» «Гоя дюдя і собітки на Угорській Русі» (Мушинка, 1967: 17).

За висловом Михайла Гиряка у період соціалістичної Чехословаччини були створені сприятливі умови для вивчення історичного минулого українського населення, фольклорно-етнографічних експедиційних досліджень, зокрема у 1948 році культурно-освітня рада Української народної ради Пряшівщини організувала місячну експедицію в українські села Східної Словаччини. (Любимов, 1982: 33–34). Експедиторами було записано 80 пісень.

Безперечно, на сьогодні звернення до висвітлення проблематики функціонування та трансформації фольклорної традиції українців в Карпатському географічному ареалі, діяльності митців на пограниччі України, Польщі, Словаччини XX – початку XXI ст. актуалізувало напрямом сучасних наукових розвідок та узагальнень. Слід констатувати, що джерелознавчий аналіз

основних історичних, культурологічних, мистецтвознавчих, музикознавчих і публіцистичних робіт засвідчив лише розрізнені напрацювання в цьому напрямку (Фабрика-Процька, 2020)

Мета статті полягає у комплексному висвітленні народних пісень українців Східної Словаччини II половини XX століття у джерелознавчому аспекті.

Виклад основного матеріалу. У 1950-х рр. XX ст. збір фольклору набув розвитку та поширення. Відрадно, що більшість рукописних записів етнографів та фольклористів було опубліковано. Збірник «Пісні для жіночого – дитячого хору», до якого увійшло 8 хорових обробок українських народних співанок Східної Словаччини Ю. Костюка вийшов друком у 1952 р. Над упорядкуванням цього збірника працював Й. Млинарич. Згодом, у 1956 році світ побачив його власний збірник під назвою «Українські народні пісні», який містить понад тридцять вірців. В цьому ж році Ф. Лазорик видав збірник «Співаночки мої». Збірник народних пісень Пряшівського краю». Однак, недоліком цього видання було те, що вірці народних пісень були без розшифрованої мелодії та без вигуків як складової частини багатьох зразків музичного фольклору. Та незважаючи на це, «Співаночки мої» слугував поштовхом до більш насиченого дослідження і публікацій народних пісень українців Східної Словаччини. В цьому ж році Ю. Цимбора видав власноруч зібраний, опрацьований та упорядкований репертуарний збірник «Народні пісні для мішаного і жіночого хору», яка містить 17 пісень для мішаного і 13 пісень для жіночого хору. Фахівці вважають, що цей збірник є наукового характеру, бо виданий на наукових принципах.

Безперечно, першим науково обґрунтованим музикознавчим виданням дослідники вважають «Українські народні пісні Пряшівського краю», книга I (1958), автором якої є композитор, диригент Юрій Костюк. До збірника увійшли також пісенні записи М. Голечека та Є. Врабцової, А. Подгаєцького, О. Сухого, Ю. Цимбори, П. Дзіяка, М. Прокпача, Ю. Сенька та А. Мицяя. За такими науковими принципами уклав і опублікував у 1963 році «Українські народні пісні Східної Словаччини», кн. II Юрій Цимбора. Ці два пісенні видання високо були оцінені рецензентами Відділу української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві (Русинко, 1986: 318).

В рамках своєї науково-популярної бібліотеки Центральний комітет Культурного союзу українських трудящих ЧССР фольклору східно-словацьких українців сприяв публікації збірника В. Гривни «Народні звичаї Маковиці», записані

народні звичаї українського населення між Бардієвом та Свидником.

У 1974 році народну пісенну скарбницю поповнив збірник «Любов мого серця. Народні балади» А. Каршка, записані у п'яти селах Старинської долини (Смулик, Ялова, Дара, Остружниця та Прислоп). Є у збірнику і ряд ліричних пісень, паспортизація кожної пісні, розшифровані мелодії.

1976 року у Пряшеві було опубліковано А. Каршком «Пісні з-під Газдорані» (35 пісень), в якому відсутні жанрові визначення окремих пісень. Весільні, коліскові, військові, заробітчанські, ліричні, рекрутські пісні записані також у Старинській долині.

Дослідницька праця по запису пісень серед українського населення Пряшівщини належить А. Дулебі, який у 1977 році видав об'ємний збірник «Українські народні пісні Східної Словаччини». До книги увійшло 406 пісень, внесених до 23 розділів, словник діалектних слів та паспортизація пісенних зразків. Існує дещо нечітка жанрова розмежованість пісень. Перу А. Дулеби належать і зібрані перекази, казки та легенди мешканців Карпатського регіону.

Значним є пісенний доробок Ю. Цимбори. Він є автором «Поляна, поляна» (1978), що містить 45 пісень з регіону Спиша (Східна Словаччина), а саме з таких сіл як Липник, Камйонка, Легнава, Литманова, Малий Липник, Страняни, Орябина, Удол та Сулина. За жанрами це весільні та ліричні співанки. У збірнику присутнє пояснення діалектних слів та словосполучень.

Пісенник «На майданах», опублікований Юрієм Цимборою у 1979 році, налічує 40 вірців, з яких більшість належить до ліричних пісень. Особливістю збірника є те, що автор доповнив його мелодіями 10 народних танців: «Ченч», «Дрібна», «Цофана», «Дзупкана», «Кручена», «Скакана полька» та ін.

Автором пісенника «Кам'яна, Кам'яна. Збірник пісень із Лабірщини» (1980) є І. Мигалич. Важливо, що на перших сторінках праці автор виклав стислий огляд народної пісенної культури Меджилаборців та близьких околиць.

У 1982 році світ побачило видання Михайла Гиряка під назвою «Пісні Юрка Колинчака». Збірник містить вступ упорядника, в якому подано коротку характеристику пісенної традиції Старинської долини, а саме пісенного репертуару Ю. Колинчака як яскравого носія та інтерпретатора пісень села Старина Гуменського округу. Серед пісень – родинно-обрядові пісні (весільні), календарно-обрядові зразки (веснянки), пісні поза обрядового фольклору (балади, історичні пісні та

ліричні (родинно-побутові, суспільно-побутові, рекрутські, заробітчанські, військові співанки). Також пісенний збірник має післямову автора російською, словацькою та англійською мовами та словник малозрозумілих слів.

Варто зазначити, що народна пісня українців Східної Словаччини за повоєнний період публікувалась на сторінках часопису «Дружно вперед» та газети «Нове життя», альманаху «Дукля», «Репертуарного збірника» та «нового календаря». «Крім десятків народних пісень, що друкувались на сторінках газети «Нове життя» щороку, це періодичне видання випускала ряд фольклорних додатків.

Відомим збирачем та упорядником пісенників «Колядки», «Вечірки» (1964), «Великодні звичаї» (1966), «Рекрутські пісні» та «Новорічні звичаї» (1968) був М. Шмайда. Це були автентичні пісні, однак без мелодій.

У форматі додатку до газети «Нове життя» народні пісні українців друкували такі митці, як: А. Дулеба («Парубоцькі пісні Маковиці», «Пісні-балади»), І. Кремпа («Парубоцькі пісні», «Балади»), А. Куцер («Дитячі ігри» та багато ін.

Пісенність українців потрапляла до уваги і теоретиків, зокрема О. Рудловчак «До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в XIX та на початку XX ст.» (1976), у наукових розвідках Н. Вар'ян «Дитина у звичаях Свидника» (1977) та «Купальські звичаї українського населення Східної Словаччини (1980), статті Ю. Костюка «Колискова пісня села Дара в районі верхньої Цірохи» (1979) та багато ін.

Цінним науковим виданням є праця М. Мушинки «З глибини віків. Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини» (1979), «Срібна роса. З репертуару народної співачки Анці Ябур із Стащина» (1970), а також «Народне весілля. (село Рівне, Свидницького округу), автором якого є І. Калиняк.

Народні пісні українців Словаччини публікувались і на сторінках зарубіжних видань. Зокрема, у 1959 році в Ужгороді побачила світ збірка «Народні балади Закарпаття» П. Лінтура.

7 українських народних пісень Східної Словаччини містить репертуарний збірник «Ластівка з Пряшівщини», опублікований у Києві у 1960 році. Його упорядником є М. Мольнар.

1964 року у Видавництві художньої літератури «Дніпро» м. Києва було надруковано першу частину двотомника під назвою «Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика» за редакцією Г. Сидоренко, а друга частина була опублікована у 1965 році. В додатку до цього видання першою є балада «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?», яку

дослідники вважають першою записаною українською народною піснею. Також у додатку до видання наведено підрозділ «Українські народні пісні Пряшівського краю», де є зразки, запозичені зі репертуарних збірників Ю. Костюка, Ф. Лазорика, Ю. Цимбори, І. Кремпи.

Збірник «Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові» вийшов друком у 1967 році. Упорядником є О. Хмилевська, яка є і автором вступної статті та підготовки текстів. У пісеннику є ряд зразків східнославацького українського походження, добірки пісень М. Врабеля, І. Верхратського, В. Гнатюка. Слід зауважити, що це були пісні-новотвори, а також збірник Юрія Цимбори під назвою «Народні пісні для мішаного і жіночого хору».

Видання «3 гір карпатських. Українські народні пісні-балади» побачило світ у видавництві «Карпати» (м. Ужгород) у 1981 р. Упорядником збірника є С. Мишанич. Зазначимо, в книзі є балада «Коли мурували Білу Маковицю», записану упорядником у с. Турій Поляні, Перечинського району Закарпатської області від А. Фалач, яка засвоїла цю пісню з однієї з передач Пряшівської студії місцевого радіо (Русинко, 1986). Відомо, що саме цю баладу ще на початку II половини XIX століття у с. Біловежа, Бардіївського району Східнославацького краю записав український поет, громадський дія, педагог, фольклорист Олександр Павлович. Його перу належать твори на словацькій мові та шарішському діалекті української мови. Варто зазначити, що баладу «Коли мурували Білу Маковицю» вперше опублікував у тритомнику «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Яків Головацький. Цю баладу можна зустріти і у багатьох фольклорних пісенниках як України, так і Словаччини та інших країн.

Цінний пісенний матеріал містить за жанрово-тематичним принципом збірник «Пісні Анни Мацібори». Часто пісенні зразки українців Східної Словаччини потрапляли до мистецьких праць А. Потебні, І. Франка, С. Томашівського, П. Лінтура, В. Мельник, О. Мельник та ін.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, варто наголосити, що українська пісенність на території Словаччини протягом десятиріч мала в собі культурні, суспільні, просвітницькі ознаки. У змісті пісень відчувається безмежна панорама багатогранного народного життя мешканців Карпатського регіону протягом століть. Безперечно, інтенсивний розвиток теоретичних досліджень та фольклорно-етнографічних експедицій щодо записів та друку народних пісень українців в Шарішському регіоні Словаччини припадає на II половину XX століття (60-70 рр.). Результатом усіх експедицій фахівців

стала низка друкованих пісенних збірників, які до сьогодні є цінним реліктом, своєрідним джерелом для музикантів, співаків, мистецтвознавців не лише Словаччини, а й за межами країни.

Саме завдяки глибокій змістовності, душевності, простоті та ідейній наповненості різножанрові українські народні пісні побутують і сьогодні на теренах Східної Словаччини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Любимов В. Юрій Юрійович Костюк. *Видання ЦК Культурного союзу українських трудящих в ЧССР*. Пряшів, 1982. С. 33–34.
2. Мушинка М. З глибини віків: антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. Словацьке пед. вид-во в Братиславі: Відділ укр. літератури в Пряшеві. 1967. 397 с.
3. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику / [за ред. І. Русинка]. Пряшів: Музей укр. культури у Свиднику в Братиславському пед. видві, відділ укр. літератури в Пряшеві. 1986. № 14. 434 с.
4. Фабрика-Процька О. Музичний фольклор як ідентифікація українців Пряшівщини (Словаччина). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка* / [ред.-упоряд. В. Льницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич: «Гельветика», 2018. Вип. 20. Том 3. С. 46–52.
5. Фабрика-Процька О. Народна музична культура лемків і русинів Карпатського регіону: традиція, трансформація, ідентифікація: [монографія]. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 496 с. 24 іл.

REFERENCES

1. Liubymov, V. (1982). *Yurii Yuriiovych Kostyuk* [Yuriy Yuriyovych Kostyuk]. *Vydannia TsK Kulturnoho soiuzu ukrainskykh trudiashchyykh v ChSSR*. Priashiv. Pp. 33–34. [in Ukrainian].
2. Mushynka, M. (1967). *Z hlybyny vikiv: antolohiia usnoi narodnoi tvorchosti ukrainsiv Skhidnoi Slovachchyny* [From the depths of the ages: an anthology of oral folk art of Ukrainians of Eastern Slovakia]. *Slovatske ped. vyd-vo v Bratislavi: Viddil ukr. literatury v Priashevi*. 397 s. [in Ukrainian].
3. *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku* (1986) [Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Svydnyk] / [za red. I. Rusynka]. Priashiv: Muzei ukr. kultury u Svydnyku v Bratislavskom ped. vydvi, viddil ukr. literatury v Priashevi. № 14. 434 s. [in Ukrainian].
4. Fabryka-Protka, O. (2018). *Muzychnyi folklor yak identyfikatsiia ukrainsiv Priashivshchyny (Slovachchyna)* [Musical folklore as an identification of Ukrainians of Preshov region (Slovakia)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyyi zb. nauk. pr. molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzh. ped. un-tu im. I. Franka* / [red.-uporiad. V. Ilnytskyi, A. Dushniy, I. Zymomria]. Drohobych: «Helvetyka». Vyp. 20. Tom 3. Pp. 46–52. [in Ukrainian].
5. Fabryka-Protka, O. (2020). *Narodna muzychna kultura lemktiv i rusyniv Karpatskoho rehionu: tradytsiia, transformatsiia, identyfikatsiia* [Folk musical culture of the Lemkos and Ruthenians of the Carpathian region: tradition, transformation, identification]: [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk: Suprun V. P., 2020. 496 s. 24 il. [in Ukrainian].

УДК 793.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-8>**Євгенія ФІЛІМОНОВА-ЗЛАТОГУРСЬКА,**

orcid.org/0000-0001-7588-8209

аспірантка кафедри режисури та хореографії

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) geniya.zlata@ukr.net

ХОРЕОГРАФІЧНІ КОЛЕКТИВИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ – СКАРБНИЦЯ НАРОДНО-СЦЕНІЧНОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті зосереджено увагу на народно-сценічному хореографічному мистецтві у діяльності провідних народних хореографічних колективів Вінниччини. Досліджено діяльність відомих аматорських та професійного ансамблів народного танцю, що функціонують на теренах міста Вінниці та Вінницької області, охарактеризовано їх сценічно-хореографічний досвід, специфіку діяльності та внесок у розвиток хореографічної культури рідного краю. Окреслено конкурсно-фестивальну діяльність ансамблів та їх здобутки на міжнародному та всеукраїнському рівнях; проведено аналіз виконавської майстерності танцівників та особливості діяльності керівників творчих колективів у роботі з хореографічними колективами.

Народне хореографічне мистецтво нерозривно пов'язано з танцювальним фольклором, історією, традиціями та звичаями того регіону, тієї місцевості, в якій воно зародилося та існує. Проходячи усі етапи обробки фольклору постає перед глядачем як зразок хореографічного мистецтва. Важливість народно-сценічного танцю у сучасній українській культурі важко переоцінити. Діяльність творчих колективів, ансамблів народного танцю в сучасних надзвичайно складних умовах протистояння між Україною та Росією залишається надзвичайно вагомим фактором у боротьбі нашої держави за свою незалежність. Хореографічні колективи Вінницької області у своїй діяльності долучилися до формування культурного фронту України, що вдало презентує українську культуру через народне хореографічне мистецтво під час гастролей та участі ансамблів у різноманітних фестивалях і конкурсах за межами України.

Різноманіття хореографічних творів у виконанні дитячих аматорських колективів Вінниччини підтверджує незаперечну зацікавленість підростаючого покоління у вивченні та збереженні найкращих зразків хореографічного мистецтва, як складової духовної культури. Велика кількість молодих хореографічних колективів, що створюються та функціонують на теренах сучасної Вінниччини, в своєму репертуарі мають українські народні танці. Це свідчить про надзвичайний рівень самосвідомості українського народу та прогресивну динаміку на шляху до національної ідентичності. А наявність у репертуарі творчих колективів зразків народно-сценічної хореографії, що створені на матеріалах танців народів світу, свідчить про відкритість до інтеграції у світове культурне середовище.

Ключові слова: хореографія Вінниччини, народно-сценічний танець, Вінницька область, хореографічне мистецтво.

Yevheniia FILIMONOVA-ZLATOHURSKA,

orcid.org/0000-0001-7588-8209

PhD student at the Department of Directing and Choreography

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) geniya.zlata@ukr.net

CHOREOGRAPHIC COLLECTIVES OF THE VYNYNAS REGION – A TREASURY OF FOLK-STAGE CHOREOGRAPHIC ART

The article focuses on the folk stage choreographic art in the activities of the leading folk choreographic collectives of Vinnytsia. The activities of well-known amateur and professional folk dance ensembles operating in the city of Vinnytsia and Vinnytsia region were studied, their stage and choreographic experience, specifics of their activities and contribution to the development of the choreographic culture of their native region were characterized. The competitive festival activities of ensembles and their achievements at the international and all-Ukrainian levels are outlined; an analysis of the performing skills of the dancers and the peculiarities of the activities of the heads of creative teams in working with choreographic teams was carried out.

Folk choreographic art is inextricably linked with dance folklore, history, traditions and customs of the region, the area in which it originated and exists. Passing through all stages of processing, folklore appears before the viewer as a sample of choreographic art. The importance of folk stage dance in modern Ukrainian culture is difficult to overestimate. The activity of creative collectives and folk-dance ensembles in today's extremely difficult conditions of confrontation between Ukraine and Russia remains an extremely important factor in the struggle of our country for its independence. Choreographic collectives of the Vinnytsia region in their activities joined the formation of the cultural front of Ukraine,

which successfully presents Ukrainian culture through folk choreographic art during tours and participation of ensembles in various festivals and competitions outside of Ukraine.

The variety of choreographic works performed by children's amateur collectives of Vinnytsia confirms the undeniable interest of the younger generation in studying and preserving the best examples of choreographic art as a component of spiritual culture. There are many young choreographic groups created and functioning in the territory of modern Vinnytsia region have Ukrainian folk dances in their repertoire. It means an extraordinary level of self-awareness of the Ukrainian people and progressive dynamics on the way to national identity. And the presence in the repertoire of creative collectives of samples of folk and stage choreography, created on the materials of dances of the peoples of the world, indicates openness to integration into the world cultural environment.

Key words: choreography of Vinnytsia region, folk stage dance, Vinnytsia region, choreographic art.

Постановка проблеми. Народне хореографічне мистецтво, що має за основу фольклорне першоджерело та адаптоване до сценічного сприйняття глядачем у формі народно-сценічного танцю, є одним із засобів популяризації української традиційної танцювальної культури серед широкого верств населення. Воно є одним із засобів української самоідентифікації у сучасному світовому культурному середовищі, та засобом презентації глядачу культури тих народностей, що проживають на території Вінниччини. Сьогодні велика кількість аматорських та професійних хореографічних колективів, що провадять активну творчу діяльність на Вінниччині залишаються осторонь наукового дослідження. Тому знайомство з ними та їх діяльністю є необхідним кроком у дослідженні регіонального хореографічного мистецтва.

Аналіз досліджень. Народне хореографічне мистецтво в різних контекстах та напрямках досліджень є предметом наукового пошуку багатьох українських науковців. Актуальність вивчення народно-сценічного танцю різних регіонів України підтверджено науковими працями О. Бігус (Бігус, 2015), А. Підлипського (Підлипський, 2018: 187–193), А. Тимчули (Тимчула, 2018: 129–137), В. Гордєєва (Гордєєв В., 2019: 135–143), Р. Гарасимчука (Гарасимчук, 2008), О. Помпи (Помпа, 2012: 22–26) та багатьох інших.

Мета статті – визначити сучасний стан розвитку та діяльність колективів народно-сценічного хореографічного мистецтва Вінниччини.

Виклад основного матеріалу. Сучасна культура Вінниччини багата на хореографічні таланти. Щороку відкриваються хореографічні студії, які навчають дітей захоплюючому мистецтву танцю. Великим попитом та авторитетом користуються хореографічні колективи, які навчають дітей мистецтву народно-сценічного танцю, що передають у спадок від покоління до покоління звичаї та хореографічні традиції українського народу, зберігають та продовжують духовну спадщину у галузі народного хореографічного мистецтва.

Надзвичайним авторитетом у хореографічному середовищі Вінниччини та України користується Народний ансамбль танцю «Барвінок» Вінницького міського центру художньо-хореографічної освіти дітей та юнацтва «Барвінок», керівником якого є Петро Бойко, що за свою віддану та наполегливу багаторічну працю удостоєний звання «Народного артиста України» та «Заслуженого діяча мистецтв України». Ансамбль є багатократним переможцем Всеукраїнських та Міжнародних конкурсів та фестивалів, володарем Гран-Прі. Учасники колективу відрізняються високим рівнем та особливим стилем виконання хореографічних постановок. Одним із важливих досягнень колективу є отримання спеціального призу, найвищої нагороди «За високу майстерність виконання» у Міжнародному конкурсі «Слов'янський базар у Вітебську-2001» (Кирильчук, 2019). Не менш важливою подією у 2009 року стало здобуття ансамблем почесного звання «Колективу-супутнику Національного заслуженого академічного ансамблю танцю України імені Павла Вірського (Педагогічний колектив КЗ «ВМЦХХО «Барвінок»»).

Щоразу своїми виступами колектив захоплює глядача, дивує своєю майстерністю та видовищністю. В черговий раз колектив здивував глядача своїм виступом в концертній програмі виступів вінницьких хореографічних колективів-учасників у другому регіональному турі IV Всеукраїнського фестивалю-конкурсу народної хореографії імені Павла Вірського, що проходив 5 червня 2021 року в м. Хмельницький. Колектив представив музично-хореографічне дійство, що має назву «У ритмі козацьких сердець», це унікальне поєднання одночасного виконання народного танцю та гри учасників колективу на ударних інструментах. Репертуар колективу складає велике різноманіття українських народних танців, але особливо вражають своєю віртуозністю Гопак «Візерунок» та Козачок «Круть-верть», які також були представлені у програмі вищезгаданого конкурсу.

Широкої популярності за часи свого існування набув Народний художній колектив ансамблю танцю «Радість», художнім керівником якого

є Віктор Бойко, який нагороджений почесним званням «Заслужений працівник культури України». Колектив функціонує на базі Вінницького міського палацу дітей та юнацтва, що носить ім'я Лялі Ратушної. Він є одним із найбільших поза-шкільних закладів в Україні. Учасники цього дитячого колективу на високому виконавському рівні демонструють яскраві зразки українського народно-сценічного танцю, а також танці інших народностей. Прикладом такого різноманіття є хореографічна постановка «Квітуче Поділля», у композиції якої можна побачити поєднання українських, єврейських, молдавських, циганських та польських танців (Квітуче Поділля. Ансамбль «Радість»). Також колектив відрізняється залученням наймолодших учасників колективу у концертних програмах, а це діти віком від 3 років. Колектив провадить активну конкурсну діяльність, в тому числі і міжнародну, а тому є володарями Гран-Прі та переможцями різних Міжнародних конкурсів та фестивалів. Варто відзначити також, що у своїй структурі колектив має вокальну групу, яка носить звання Зразкового художнього колективу України (Народний художній колектив України ансамбль танцю «Радість»).

Неможливо уявити творче життя Вінниччини без яскравих концертних виступів Зразкового ансамблю народного танцю «Квіти Поділля» ЗК МПМ «Зоря». Віддано їй натхненно виховують юних танцівників керівники ансамблю, подружжя Олена та Сергій Солодських. Їх хореографічна композиція «Як швидко літо промайнуло» та хореографічна замальовка «За селом» відрізняються масовим, динамічним виконанням, високою виконавською та акторською майстерністю учасників колективу, а композиційна структура танцювальних номерів складена відповідно до цікавих драматургічних рішень. Вищезазначену хореографічну постановку із задоволенням переглядали жителі міста Вінниці під час виступу колективу на концерті, що обув приурочений до святкування Дня міста 10 та 11 вересня 2021 року. Колектив вдало презентує себе не лише українському глядачу, підтвердженням цьому є участь колективу у багатьох конкурсах та фестивалях, що проводяться за межами України. Прикладом цього є участь ансамблю у Міжнародному фестивалі «Нестія», що відбувся в чудовому курортному містечку Святий Влас у Болгарії (Як швидко літо промайнуло. Квіти Поділля).

Народно-сценічне хореографічне мистецтво сучасної Вінниччини набуло широкого розповсюдження і в районах Вінницької області. Активну творчу діяльність провадить Зразковий аматор-

ський хореографічний колектив «Сонечко» центру культури та дозвілля Агрономічної селищної ради, засновником та незмінним керівником протягом багатьох років якого є Лілія Гаврилюк. Ансамбль прославляє працелюбність та зберігає традиції та звичаї українського народного танцю у своїх хореографічних постановках, прикладом цього є хореографічна композиція «Косарі».

Серед найвідоміших колективів Вінницької області варто відмітити Зразковий аматорський ансамбль народного танцю «Сузір'я» міста Жмеринки, що був створений у 2000 році, керівником якого є Олександр Веселовський. Балетмейстерські роботи керівника цього колективу наповнені складністю та змістовністю, вони гідно презентують українську хореографічну культуру під час виступів ансамблю на закордонних конкурсах та фестивалях. Прикладом таких виступів була участь ансамблю у «Міжнародному фестивалі народного танцю під час свята Суверенітету» 20-24 квітня 2019 року у місті Стамбулі, Туреччина (Український гопак жмеринчан побачили в самому серці Туреччини, 2019).

Багаторічною, плідною працею відзначається Зразковий аматорський хореографічний колектив «Перлина» дитячої музичної школи Вороновицької селищної ради, під керівництвом Олени Берези. Досвідчений керівник у роботі з дітьми-учасниками колективу бере за основу своїх творчих робіт найцікавіші фольклорні зразки різних країн світу. Таким прикладом в репертуарі ансамблю є латвійський народний танець «Говюказат», що в перекладі на українську мову означає «пастишок». Невтомно працює ансамбль і під час воєнного стану 2022 року в Україні, результатом роботи є хореографічна постановка «Оберіг», за яку ансамбль отримав диплом лауреату 1 ступеня у двотуровому Міжнародному фестивалі-конкурсі мистецтв «Червона рута», що проходив 09.07 та 10.07.2022 у місті Одеса.

Активно провадять свою діяльність хореографічні колективи, що функціонують при музичних школах Вінниці. Серед них Зразковий аматорський ансамбль танцю «Подоланочка» Вінницької ДМШ, керівником якого є Тетяна Косичук. А також, Зразковий аматорський хореографічний колектив «Мальви» ДМШ Вінницькі Хутори філії Вінницької ДМШ, під керівництвом Олени Попової та Галини Павлюк. Обидва хореографічні колективи відзначаються активною діяльністю у культурному житті Вінниччини, кожен з них став учасником та гідно представив хореографічне мистецтво свого краю у II турі IV Всеукраїнського фестивалю-конкурсу народної хореографії

імені Павла Вірського у 2021 році. «Подоланочка» представила на конкурсі хореографічну композицію «Ми з України», а «Мальви» виконали італійський народний танець «Гарантела».

Важливо відмітити також колективи навчальних закладів Вінницької області, що спеціалізуються на підготовці фахівців у галузі хореографічного мистецтва. Це Народний аматорський ансамбль танцю «Намисто» Тульчинського фахового коледжу культури, керівником якого є Оксана Маковій, а також, ансамбль народного танцю «Подолани» Вінницького фахового коледжу мистецтв ім. М.Д. Леонтовича, керівником якого є Євгенія Філімонова-Златогурська. Варто також відзначити, що Ансамбль «Подолани» став єдиним колективом з Вінницької області, який став переможцем другого та представляв народне хореографічне мистецтво області у третьому турі IV Всеукраїнського фестивалю-конкурсу народної хореографії імені Павла Вірського, що проходив 8 жовтня 2021 року у місті Києві. У конкурсній програмі «Подолани» виконували молдавський танець «Сербетораяска». Учасники ансамблю, випускники хореографічного відділу ВФКМ ім. М.Д. Леонтовича на протязі багатьох років щорічно поповнюють ряди артистів балету Академічного ансамблю пісні та танцю «Поділля» Вінницької обласної філармонії ім. Миколи Леонтовича (Filimonova-Zlatohurska, 2021: 65).

Важливим чинником популяризації народного хореографічного мистецтва серед населення України є діяльність професійних хореографічних колективів.

Окрасою культурного життя Вінниччини є Академічний ансамбль пісні та танцю «Поділля» Вінницької обласної філармонії ім. Миколи Леонтовича, художнім керівником і головним балетмейстером якого є Анатолій Кондюк, що виправдано носить почесне звання «Заслужений артист України». Ансамбль є одним із найстарі-

ших колективів Вінниччини, який провадить свою активну концертну діяльність і сьогодні. Діяльність колективу була організована на основі хореографічного ансамблю «Веселка» у 1996 році, в той час оркестрова та балетна група ансамблю у повному складі почали функціонувати саме як професійний колектив, ансамблю пісні та танцю «Поділля». За час своєї роботи Анатолій Кондюк створив більше ста хореографічних постановок (Filimonova-Zlatohurska, 2021: 64).

Одним із найважливіших завдань творчої групи ансамблю є сценічна обробка пісенно-обрядового й танцювального фольклорного матеріалу, збереження та донесення української історії, традицій та обрядів до пересічного глядача. Сьогодні, як ніколи набуває своєї актуальності концертна програма ансамблю на патріотичну тематику, що носить назву «Країна козаків». Так, глядач під час перегляду концертних номерів має можливість познайомитися із історичними думами, стрілецькими піснями та залихвацькими українськими танцями у виконанні артистів ансамблю, що занурюють глядача у атмосферу козацького духу. Учасники хорової групи колективу також виконують хореографічні фрагменти, наприклад під час виконання української народної пісні «Попід гору, попід гору», а також «Там на річці та й на дощечці» обробці Віктора Волкова.

Висновки. Мистецьке життя Вінницької області неможливо уявити без активної діяльності народних хореографічних колективів. Жодне свято не проходить без яскравих, різножанрових хореографічних постановок, що відображають регіональний український колорит, який є невід'ємною складовою української національної культури. Самовідданість керівників творчих танцювальних колективів закладає міцну основу у вихованні патріотичної молоді, що цінує, поважає та зберігає свої культурні традиції через народне хореографічне мистецтво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігус О. Народно-сценічна хореографія Прикарпатського регіону. Київ: Видавництво Ліра-К, 2015. 182 с.
2. Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат: в 2 т. Львів: ПТВФ «Афіша», 2008. Т.2 Книга 1. Гуцульські танці. 608 с.
3. Гордєєв В. Рівненське Полісся як самобутній і архаїчний культурний регіон України: хореографічна складова мистецької спадщини. Культура і сучасність: альманах. 2019. № 63. С. 135–143.
4. Квітуче Поділля. Ансамбль «Радість». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=E7BPI4Z6v3M> (дата звернення 30.10.2022).
5. Кирильчук В. Їхній феномен вивчають науковці всього світу! Сьогодні «Барвінок» вдарить гопака на великому святковому концерті! 20 хвилин Вінниця. 10 квітня 2019 року. URL: <https://vn.20minut.ua/Kult-podii/yihniy-fenomen-vivchayut-naukovtsi-vsogo-svitu-sogodni-barvinok-vdarit-10834526.html> (дата звернення 30.10.2022).
6. Народний художній колектив України ансамбль танцю «Радість». URL: <https://radistdance.com.ua>. (дата звернення 30.10.2022).
7. Педагогічний колектив КЗ ВМЦХХО «Барвінок». URL: <https://barvinok.edu.vn.ua/про-нас/> (дата звернення 30.10.2022).

8. Підлипський А. Аматорські колективи народно-сценічного танцю Тернопільщини другої половини XX – початку XXI століття. Культура і сучасність: альманах. 2018. № 1. С. 187–193.
9. Помпа О. Внесок національних меншин у формування хореографічної культури Житомирського краю. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Мистецтвознавство. Тернопіль, 2012. № 1. С. 22–26.
10. Тимчула А. Становлення та професіоналізація народно-сценічного танцю на Закарпатті (1945–1960-х рр.). Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Мистецтвознавство. Київ, 2018. № 39. С. 129–137.
11. Український гопак жмеринчан побачили в самому серці Туреччини. 19 травня 2019. URL: <https://zhmerynka.city/articles/32551/ukrainskij-gopak-zhmerinchan-pobachili-v-samomu-serci-turechchini> (дата звернення 30.10.2022).
12. Як швидко літо промайнуло. Квіти Поділля. URL: <https://www.facebook.com/100019781015002/videos/456097519779618?idorvanity=1183337998432875> (дата звернення 30.10.2022).
13. Filimonova-Zlatohurska Y.S. Founder of folk choreographic art of Vinnitsa region Anatoliy Kondyuk. Knowledge, Education, Law, Management. Lublin, 2021, Vol. 2, № 3(39), pp. 61–66.

REFERENCES

1. Bihus O. Narodno-stsenichna khoreohrafiia Prykarpatskoho rehionu. [Folk-stage choreography of the Carpathian region]. Kyiv, 2015, pp. 82 [In Ukrainian].
2. Narasymchuk R. Narodni tantsi ukrainsiv Karpat. [Folk dances of Ukrainian Carpathians]. Lviv, 2008, V. 2. Hutsul dances, pp. 608 [In Ukrainian].
3. Hordieiev V. Rivnenske Polissia yak samobutnii i arkhaischnyi kulturnyi rehion Ukrainy: khoreohrafichna skladova mystetskoï spadshchyny. Kultura i suchasnist: almanakh. [Rivne Polissia as a unique and archaic cultural region of Ukraine: choreographic component of artistic heritage. Culture and modernity: an almanac]. 2019, Nr 63, pp. 35–143 [In Ukrainian].
4. Kvituche Podillia. Ansambl «Radist». [Flowering Podillia. Ensemble «Joy»]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=E7BPI4Z6v3M> (access date 30.10.2022) [In Ukrainian].
5. Kyrylchuk V. Yikhniï fenomen vyvchaiut naukovtsi vsoho svitu! Sohodni «Barvinok» vdaryt hopaka na velykomu sviatkovomu kontserti! [Their phenomenon is studied by scientists all over the world! Today «Barvinok» will hit the hopak at a big holiday concert!]. Vinnytsia, 2019. URL: <https://vn.20minut.ua/Kult-podii/yihniy-fenomen-vivchayut-naukovtsi-vsogo-svitu-sogodni-barvinok-vdarit-10834526.html> (access date 30.10.2022) [In Ukrainian].
6. Narodnyi khudozhnii kolektyv Ukrainy ansambl tantsiu «Radist». [People's artistic collective of Ukraine dance ensemble «Joy»]. URL: <https://radistdance.com.ua>. (access date 30.10.2022) [In Ukrainian].
7. Pedahohichni kolektyv KZ VMTsKhKhO «Barvinok». [Pedagogical staff of the «Barvinok» YMCA]. URL: <https://barvinok.edu.vn.ua/про-нас/> (access date 30.10.2022) [In Ukrainian].
8. Pidlypskyi A. Amatorski kolektyvy narodno-stsenichnoho tantsiu Ternopilshchyny druhoi polovyny XX–XXI stolittia. Kultura i suchasnist: almanakh. [Amateur groups of folk and stage dance of Ternopil region of the second half of the 20th – beginning of the 21st century. Culture and modernity: an almanac]. 2018, Nr 1, pp. 187–193 [In Ukrainian].
9. Pompa O. Vnesok natsionalnykh menshyn u formuvannia khoreohrafichnoi kultury Zhytomyrskoho kraiu. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. [The contribution of national minorities to the formation of the choreographic culture of the Zhytomyr region. Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk]. Ternopil, 2012, Nr 1, pp. 22–26 [In Ukrainian].
10. Tymchula A. Stanovlennia ta profesionalizatsiia narodno-stsenichnoho tantsiu na Zakarpatti (1945–1960-kh rr.). Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. [Formation and professionalization of folk stage dance in Transcarpathia (1945–1960s). Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts]. Kyiv, 2018, Nr 39, pp. 129–137 [In Ukrainian].
11. Ukrainskyi hopak zhmerynchan pobachyly v samomu sertsî Turechchyny. [Ukrainian hopak of Zhmerinka residents saw in the heart of Turkey]. URL: <https://zhmerynka.city/articles/32551/ukrainskij-gopak-zhmerinchan-pobachili-v-samomu-serci-turechchini> (access date 30.10.2022) [In Ukrainian].
12. Yak shvydko lito promainulo. Kvity Podillia. [How quickly the summer flew by. Flowers of Podillia]. URL: <https://www.facebook.com/100019781015002/videos/456097519779618?idorvanity=1183337998432875> (access date 30.10.2022) [In Ukrainian].
13. Filimonova-Zlatohurska Y.S. Founder of folk choreographic art of Vinnitsa region Anatoliy Kondyuk. Knowledge, Education, Law, Management. Lublin, 2021, Vol. 2, Nr 3(39), pp. 61–66.

УДК 78.087.611:784.4(477):78.071.1Ревуцький
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-9>

Цзелян ЧЖАН,
orcid.org/0000-0002-8080-074X
аспірант творчої аспірантури
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) 1205495612@qq.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОГО ГОЛОСУ НА МАТЕРІАЛІ ПІСЕНЬ ІЗ ВОКАЛЬНОГО ЦИКЛУ Л. РЕВУЦЬКОГО «СОНЕЧКО»

У статті проаналізовано особливості розвитку дитячого голосу на матеріалі вокального циклу Л. Ревуцького «Сонечко». Визначено сутність та зміст циклу, його основні напрямки у вокально-виконавській підготовці дітей, з'ясовано їх роль у процесі роботи з дитячим голосом, а також розкрито можливості розвитку дитячої уяви засобами української народної пісні, як окремого жанру.

Проаналізовано вокальну та вокально-хорову музику, яка в свою чергу складає значну частину спадщини Л. Ревуцького. Проаналізовано обробки українських народних пісень з метою розуміння більш чіткого процесу ілюстрування української культури. Розглянуто краці зразки українського дитячого фольклору, майстерно оброблені для голосу та фортепіано. Детально розглянуто драматургію даного вокального циклу, в якому найбільше вирізнялись декілька жанрових груп, що відіграють роль символів української ментальності: веснянки; жартівливі; забавлянки; ліричні; коліскові.

Особливість написання пісень Л. Ревуцького полягає у вирішенні основних завдань в розвитку слуху та голосу. В цьому циклі композитор виступив як художник, з довершеною індивідуальною манерою мистецького мислення, поєднуючи національні прикмети музичного стилю української культури із найкращими надбаннями академічного композиторського письма. У роботі над збіркою найбільш яскраво розкрилася творча індивідуальність митця. Саме в збірці «Сонечко» композитор знайшов до кожної пісні характерний, притаманний лише їй прийом, який гранично розкриває зміст тексту народної мелодії. Кожна пісня потребує пошуку тих особливих засобів виразності, які відповідатимуть її емоційно-значущому змісту.

В даній збірці ми можемо чітко простежити творчо розвинуті Левком Ревуцьким методи М. Лисенка й М. Леонтовича. Він збагатив українську музику індивідуальними стилістичними знахідками, що відображено в обробках народних пісень, які увійшли в даний збірник, а це – історичні, козацькі, бурлацькі, наймитські, сімейно-побутові, ліричні, жартівливі, так звані пісні літературного походження. Композитор розкривав дійсність і в лірико-драматичному, і в лірико-епічному напрямках, що в свою чергу сприяло входженню його творчості до золотого фонду української класики.

Ключові слова: народна пісня, вокальна майстерність, вокальний цикл, дитячий голос, Л. Ревуцький.

Zeliang ZHANG,
orcid.org/0000-0002-8080-074X
Postgraduate Student of Creative Postgraduate Studies
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) 1205495612@qq.com

FEATURES OF CHILDREN'S VOICE DEVELOPMENT ON THE MATERIAL OF SONGS FROM L. REVUTSKYI'S VOCAL CYCLE «SONECHKO»

The article analyzes the peculiarities of children's voice development based on the material of L. Revutsky's vocal cycle «Sonechko». The essence and content of the cycle, its main directions in the vocal and performing training of children are determined, their role in the process of working with children's voice is clarified, and the possibilities of developing children's imagination through the means of Ukrainian folk song as a separate genre are revealed.

Vocal and vocal-choral music, which in turn makes up a significant part of L. Revutskyi's heritage, is analyzed. Processing of Ukrainian folk songs was analyzed in order to understand a clearer process of illustrating Ukrainian culture. The best examples of Ukrainian children's folklore, masterfully processed for voice and piano, are considered. The dramaturgy of this vocal cycle was examined in detail, in which several genre groups that played the role of symbols of the Ukrainian mentality stood out the most: freckled girls; humorous; toys; lyrical; lullabies.

The peculiarity of L. Revutsky's song writing consists in solving the main tasks in the development of hearing and voice. In this cycle, the composer acted as an artist, with a perfected individual manner of artistic thinking, combining national features of the musical style of Ukrainian culture with the best assets of academic compositional writing. The creative individuality of the artist was most vividly revealed in the work on the collection. It was in the collection «Sonechko» that the composer found a characteristic technique for each song, inherent only to it, which reveals the meaning of the text of

the folk melody to the fullest extent. Each song needs to find those special means of expression that will correspond to its emotionally significant content.

In this collection, we can clearly trace the creatively developed methods of Levko Revutskyi, the methods of M. Lysenko and M. Leontovych. He enriched Ukrainian music with individual stylistic discoveries, which is reflected in the arrangements of folk songs included in this collection, which are historical, Cossack, burlatsky, mercenary, family, lyrical, humorous, so-called songs of literary origin. The composer revealed reality in both lyrical-dramatic and lyrical-epic directions, which in turn contributed to the inclusion of his work in the golden fund of Ukrainian classics.

Key words: folk song, vocal skill, vocal cycle, children's voice, L. Revutskyi.

Постановка проблеми. Стаття присвячена вирішенню проблеми організації вокального виховання дітей молодшого шкільного віку. Акцентується увага на психолого-педагогічних, фізіологічних та вокальних особливостях розвитку дитячого голосу. Проаналізовано яскраве минуле української музичної культури, серед якої вирізняється славний її діяч Л. Ревуцький. На загально-історичному тлі, він постає перед нами, як особистість з незвичною життєвою долею і на диво самобутнім творчим спадком. Майже все своє життя митець працював у жанрі обробки української народної пісні, був великим творцем хорової музики. Він зумів проникнути в пісенну душу рідного народу, налаштуватися на високі людські почуття, вивести українську пісню на широкі простори світового музичного мистецтва.

Аналіз досліджень. До висвітлення життєтворчості митця долучилися: заслужений діяч мистецтв України В. Д. Кирейко «Народна музика в творчості Л. М. Ревуцького» (До 75-річчя з д. н. композитора) (Кирейко, 1959: 384); Кушнірук О. П. «Творець нових барв стилю української музики ХХ століття. Поєднання рис музичного імпресіонізму і народної пісенності в творчості Левка Ревуцького» (Кушнірук, 1995: 73-77); український композитор та педагог Уманець В. А. «Художні принципи обробок народних пісень Л. М. Ревуцького» (Уманець, 1965: 25-31).

В творчому доробку Л. Ревуцького знаходиться більше 120 обробок. Це – свого роду творча лабораторія, де він експериментував, використовуючи як традиційні засоби та методи обробки народних пісень, так і оригінальні авторські рішення. Більш традиційний тип обробок представлений у збірці «12 народних пісень» та у ряді «Козацьких пісень». Новаторський підхід особливо яскраво позначився на музиці циклів «Сонечко» (1950 р.) і «Галицькі пісні» (1970 р.).

Метою статті є аналіз вокального виховання дітей на основі українських народних пісень в обробці Л. Ревуцького.

Виклад основного матеріалу. Творчість Л. Ревуцького є одним з визначних досягнень української культури ХХ століття. Він увійшов в історію як видатний композитор, педагог, вчений,

музично-громадський діяч. Серед вокального доробку композитора відзначаються прекрасні обробки народних пісень для голосу з фортепіано, в яких особливо цікаві фортепіанні партії. Самобутність стилю Л. Ревуцького безпосередньо пов'язана з українською народною піснею, адже робота над музичним фольклором збагатила його творчість реалістичними образами, обумовила її мелодичну красу та оригінальну гармонічну мову, яка цілковито виходить з ладових основ українських народних пісень.

Написаний Левком Ревуцьким вокальний цикл «Сонечко» складається з 20 обробок українських народних пісень. До нього входять пісні об'єднані загальним задумом та поетичною ідеєю, що проходить через всі номери циклу, сюжетом що розвивається від пісні до пісні. До найбільш відомих відносяться: «Вийди, вийди сонечко»; «Подольночка»; «А як рак-неборак»; «Іди, іди дощику»; «Ой дзвони дзвонять»; «Іде, іде дід, дід»; «Котику сіренький»; «Благослови, мати»; «Шум» (Ревуцький: 1950).

Збірка «Сонечко» надає художню оцінку циклічним творам у новітніх умовах, коли музичний матеріал дозволяє сформувати у виконавців відчуття національно-духовної самовизначеності, національної самосвідомості, ідентифікації з рідною землею, її культурою та музичною мовою.

«Автор дуже скромно назвав свій твір «збірником народних пісень», хоча це окремих цілком закінчений високо-художній твір значного майстра!» – писав М. Грінченко (Грінченко, 1927: 77). Мелодії майже всіх пісень взято зі збірки українського фольклориста та збирача пісень Клімента Квітки. Лише наспів «Прилетіла перепілонька» Л. Ревуцький записав від О. Фарби, а слова взяв із збірки матері. Тексти всіх пісень підібрано при безпосередній допомозі К. Квітки та Д. Ревуцького. Уся «народність» його полягає в тому, що теми для музичної творчості він узяв із народного музичного багатства, а далі – це витончені в своєму музичному оформленні мініатюри, тонко гармонізовані з превалюванням яскравих ілюстративних моментів.

Зміст збірки Л. Ревуцького пов'язаний з образами весни, дитинства, радощами спілкування,

світом природи. Значна частина пісень – веснянки. Зустрічаються також ігрові, жартівливі, коліскові. Для багатьох старовинних пісень, використаних у збірці, притаманними є простота та вузький діапазон мелодії. Створюючи обробку, композитор залишає мелодії незмінними. Тому вся приналежність циклу – в майстерності фортепіанної партії. Тут композитор творить яскраві музичні образи. Народна мелодія стає «зерном» образу, складовим елементом цілого. Композитор майстерно варіює фортепіанний супровід, в гармонії використовує акорди і співзвуччя, що характерні для музики ХХ століття. В акомпанементі зустрічаються органні пункти, елементи звукообразності, іноді автор використовує підголоскову поліфонію.

Вокальна партія кожної пісні має невеликий діапазон у середній теситурі, який дозволяє контролювати звуковедення, досягаючи однорідності звучання голосу. Вивчення таких пісень не викликає втомлюваності голосового апарату, вони є зрозумілими і за своєю художньою сутністю, і за музично-емоційним змістом для вокаліста-початківця.

Починається цикл веснянкою «Вийди, вийди, сонечко». Це дитяча пісня, в якій передано радість від приходу весни. З давніх-давен зберігся звичай кликати весну, сонце, прискорювати прихід тепла. Цей звичай з плином часу перейшов у дитячі пісні-ігри, що співаються переважно ранньою весною. Мелодія пісні – мажорного нахилу, невелика за розмірами (утворена з повторюваних двотактових фраз). Зручна низька теситура, для дитячого голосу, концентрує увагу на рівномірне, плавне звуковедення. Фортепіанна партія об'єднує повторність мелодичних фраз в одне ціле; вся вона витримана на тонічному басі, інші ж голоси фортепіано мають досить розвинуті самостійні лінії. Пісня «Вийди, вийди, сонечко» виконує у циклі роль вступу.

Веснянка «Подольночка» витримана у скерцозному плані. Тут помітно розвинена партія фортепіано, вона значно розширює і поглиблює зміст народної мелодії. Виконуючи пісню, головне – ясність і виразність тексту, незмінність положення гортані під час співу.

В пісні «А як рак-неборак», композитор використав характеристичний елемент – повзучі нисхідні терції по півтонах. Важливим фактором у виконанні цієї пісні є активізація артикуляційного апарату, близькості вимови, достатня опора звуку.

У пісні «Іди, іди дощику» фортепіанна партія надає творові життєрадісності, сонячного звучання. Вокальна партія потребує рухливості голосу, чіткої вимови приголосних, опанування твердої атаки звуку.

В пісні «Ой, дзвони дзвонять» досконала імітація дзвонів на звучанні тритонові вертикалі поєднується з трихордовою поспівкою мелодії. Увага концентрується на чистому інтонуванні, рівному диханні та фразуванні.

«Іде, іде дід» – це жартівливо фантастична сценка, гра дітей, які жартуючи, лякають один одного. Спів вимагає чіткості дикції з округленим звуком на голосних «і», «е». При досить простій вокальній партії композитор творить складну фортепіанну фактуру, завдяки якій вимальовується постать страшного діда. Особливо виразним є вступ, що відтворює у низькому регістрі вкрадливі й справді «страшні» кроки певного діда. Цей ритмічний малюнок пронизує всю пісню, надаючи їй злих, скерцозних рис.

Наступний твір, коліскова «Котику сіренький». Плавна мелодія дається на фоні барвистого м'якого плину фортепіанної фактури, що відображає рух коліски. Особливість вокальної партії полягає у виробленні рівного вокального тону, кантиленного співу від слова до слова.

У пісні «Благослови, мати» композитор підкреслює радісний, навіть урочистий настрій. На першому місці у співака йде слово, потім звук. Увага концентрується на чіткому звучанні приголосних. Це сприяє яскравому, виразному виконанню. Пісня-закличка побудована на повторно-варіантних фразах.

Завершує пісенний цикл «Сонечко» (Ревуцький: 1950) веснянка «Шум». Виконання потребує однорідного тембру на всьому діапазоні, співу в «одне місце», без зміни позиції гортані.

В кінці циклу композитор зіставив дві веснянки, підкресливши їх різні образні відтінки. Супровід нагадує гру інструментального народного ансамблю. Власне, композитор перетворює пісню в цільну вокально-інструментальну п'єсу, з наскрізним розвитком.

Виконання пісень з циклу «Сонечко» (Ревуцький: 1950), сприяє розвитку у дітей основних вокальних навичок: рівного та плавного співацького дихання, вільного звучання голосу, згладжування регістрів, розвитку рухливості, гнучкості голосу, поступового розширення діапазону, досягнення високої позиції звучання, вирівнювання голосних та чіткої вимови приголосних.

Розучуючи і виконуючи вокальні твори циклу, учні знайомляться з різноплановими музичними творами, тим самим розширюють свої уявлення про зміст музики, її зв'язки з навколишнім світом, отримують уявлення про музичний жанр – пісню, її інтонаційно образні особливості, прийоми розвитку, формоутворення, співвідношення музики

і слова у вокальних творах, освоюють традиції народного фольклору і музичну мову творів композитора. Таким чином, спів пісень з цього циклу розширює музичний кругозір учнів, формує позитивне відношення дітей до музичного мистецтва, дозволяє засвоювати закономірності музики в процесі її безпосереднього виконання, стимулює розвиток інтересу до української музики, дає можливість школярам брати участь в колективному музикуванні. Будучи одним із самих доступних видів виконавської діяльності дітей, спів розвиває загальні навички і уміння, необхідні для успішного навчання – пам'ять, мову, слух, емоційний відгук на різні явища життя, природи, аналітичні уміння.

Зміст співацького репертуару Л. Ревуцького націлений на розвиток у дитини позитивного відношення до навколишнього світу через збагнення емоційно-етичного значення кожного музичного твору, через формування особистісної оцінки музики, що виконується. Спів веснянок позитивно впливає на фізичний стан дитини: він не тільки дає насолоду тому, хто співає, а й розвиває музичний слух, вдосконалює дихальну систему, яка тісно пов'язана з серцево-судинною системою. Мелодії, які легко запам'ятовуються, невеликий діапазон, метроритмічні формули, що, як правило, повторюються, разом із застосуванням ігрових форм розучування служать надійною основою для формування співацьких навичок і умінь. Пісні з циклу «Сонечко» сприяють оволодінню основними професійними вокальними навичками: набути правильної співацької постави, вміння користуватися диханням, досягати легкого, округлого звуку, працювати над чіткістю дикції. Ці навички засвоюються комплексно – кожна з них вдосконалюється разом з іншими під час розучування пісень.

Даний тип пісень розглядається, насамперед, як певний засіб виховання навичок, що сприяють розвитку гнучкості голосового апарату: досягненню регістрової єдності, здобуттю єдиного звучання на повторах та уникненню вокальних недоліків, наявних при співі перехідних нот.

Висновки. Твори з циклу дають змогу вирішити проблеми, які пов'язані з розвитком слуху і голосу учнів, формують певний об'єм співацьких умінь, навичок, необхідних для виразного, емоційного і осмисленого виконання. Сприяють всебічному і гармонійному розвитку особистості. Розвивають слух, мовлення і мислення. У процесі співу творів Л. Ревуцького діти засвоюють його музичну мову, пізнають жанрову основу пісні. У них розвиваються музичні здібності, емоційний відгук на пісню, виховується інтерес до української музики.

Цикл українських народних пісень «Сонечко» Л. Ревуцького став новим словом в українській музиці. В ньому (як і в інших фольклорних циклах композитора) продовжено і творчо розвинуто класичні традиції М. Лисенка й М. Леонтовича в жанрі обробки народної пісні. Його історичне та художнє значення пов'язано з розвитком вокальної школи, процесом розвитку голосу. Цей дуже цінний в художньому та педагогічному відношенні матеріал має стати фундаментом професійної підготовки вокалістів – від маленьких виконавців до студентів вищих мистецьких закладів України.

Як зазначають музикознавці, Л. Ревуцький подбав про те, щоб наша українська музика не втрачаючи себе, увійшла як рівна у світову культуру. Він створював твори на основі народних мелодій. І це вже був не звичний етнографізм, а те, що в світі звать екзотикою. Ніби й та сама Україна – але побачена з неба.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грінченко М. Бібліографія. 1927. Ч. 1. С. 77.
2. Кирейко В. Д. Народна музика в творчості Л. М. Ревуцького. (До 75-річчя з д. н. композитора) Народна творчість та етнографія. 1959. № 1. С. 4-7.
3. Кушнірук О. Творець нових барв стилю української музики ХХ століття. Народна творчість та етнографія. 1995. № 4. С. 73–77.
4. Ревуцький Л. Галицькі пісні. Народні пісні для низького голосу в супроводі фортепіано. 1970. С. 36.
5. Ревуцький Л. Сонечко. 20 українських народних пісень для голосу або дитячого хору в супроводі фортепіано. 1950. С. 36.
6. Уманець В. Художні принципи обробок народних пісень Л.М. Ревуцького. Народна творчість та етнографія. 1965. № 4. С. 7-8.

REFERENCES

1. Hrinchenko M. Bibliografija. [Bibliography]. 1927. Ch. 1. S. 77. [In Ukrainian].
2. Kyreiko V. D. Narodna muzyka v tvorchosti L. M. Revutskoho. (Do 75-richchia z d. n. kompozytora). [Folk music in the works of L. M. Revutskyi. (To the 75th anniversary from the date of the composer's birth)]. Folk art and ethnography. 1959. № 1. S. 4-7. [In Ukrainian].
3. Kushniruk O. Tvorets novykh barv styliu ukrainskoi muzyky XX stolittia. [The creator of new colors of the style of Ukrainian music of the 20th century]. Folk art and ethnography. 1995. № 4. S. 73–77. [In Ukrainian].

4. Revutskyi L. Halytski pisni. Narodni pisni dlia nyzkoho holosu v suprovodi fortepiano. [Galician songs. Folk songs for a low voice accompanied by a piano]. 1970. S. 36. [In Ukrainian].

5. Revutskyi L. Sonechko. 20 ukrainskykh narodnykh pisen dlia holosu abo dytiachoho khoru v suprovodi fortepiano. [Sonechko. 20 Ukrainian folk songs for voice or children's choir accompanied by piano]. 1950. S. 36. [In Ukrainian].

6. Umanets V. Khudozhni pryntsypy obrobok narodnykh pisen L.M. Revutskoho. [Artistic principles of folk song arrangements of L.M. Revutsky]. Folk art and ethnography. 1965. № 4. S. 7-8. [In Ukrainian].

УДК 354:328.185

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-10>**Чже ЛО,***orcid.org/0000-0002-9273-9739**аспірант кафедри історії української музики та музичної фольклористики
Національної музичної академії імені П.І. Чайковського
(Київ, Україна) lochzhe@gmail.com***«КОНЦЕРТ-РАПСОДІЯ» ДЛЯ ТРУБИ ТА СТРУННОГО ОРКЕСТРУ
ЄВГЕНА СТАНКОВИЧА У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЖАНРУ ТРУБНОГО КОНЦЕРТУ**

У фокусі статті знаходиться проблемне коло питань жанрово-стильової еволюції концертів для труби, що належать до української національної композиторської школи. Аналітичний розгляд охоплює перші зразки жанру від середини ХХ століття – і сягає вершинного опусу, що унаочнює процеси жанрового синтезу у трубному концерті 10-х років ХХІ столітті. Корисним для розкриття теми видається дослідження історичного шляху розвитку жанру в українській та зарубіжній музиці у компаративному аспекті. Зазначені вектори проблематики потребують всебічного осмислення, чим і означається актуальність статті. Метою статті є визначення жанрово-стильових новацій вершинного опусу сучасності – «Концерту-рапсодії» для труби та струнного оркестру Євгена Станковича 2010 року створення. Структурно-тематична характеристика концерту дозволить викрити особливості синтетичного жанру та унаочнити особливості сучасного стану жанру трубного концерту, конкретизувати напрями його еволюції. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки. З особливою інтенсивністю відбувається трансформація власне жанрового параметру, який у концертах ХХІ століття збагачується процесами міжжанрового синтезу. Зазначений процес оновлення трубного концерту розпочинається ще з другої половини 70х років минулого століття, інтенсифікується у 80х роках, коли у творах українських композиторів масштабується драматургія концертів для труби і функція оркестру висувається на пріоритетне місце. В опусі Євгенія Станковича «Концерт-рапсодія» втілено оригінальну жанрову ідею синтезу імпровізаційної рапсодичності та логіки розгортання віртуозного концерту (що походить від традицій інструментальної музики М. Лисенка). У концерті провідного українського композитора як найповніше виявляється майстерність збагачення тембрового колориту солюючої труби. Нарешті, концерт Є. Станковича підбиває підсумки історичної еволюції жанру в українському просторі, завдячуючи чому «Рапсодія-концерт» набуває яскравого європейського жанрово-стильового акценту.

Ключові слова: український концерт для труби, жанрова еволюція, жанровий синтез, рапсодичність, концертна стилістика, діалогічність, імпровізаційність.

Zhe LUO,*orcid.org/0000-0002-9273-9739**Graduate Student at the Department of History of the Ukrainian Music and Musical Ethnology
Tchaikovsky National music academy of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) lochzhe@gmail.com***«CONCERT-RAPSODY» FOR SOLO TRUMPET AND STRING ORCHESTRA
BY YEVHEN STANKOVYCH IN THE CONTEXT
OF TRUMPET CONCERT GENRE EVOLUTION**

The focus of the article is on the problematic circle of genre and style evolution of trumpet concertos belonging to the Ukrainian national school of composers. The analytical review covers the first samples of the genre from the middle of the 20th century and reaches the peak opus, which illustrates the processes of genre synthesis in the trumpet concerto of the 10s of the 21st century. A study of the historical development of the genre in Ukrainian and foreign music in a comparative aspect seems useful for revealing the topic. The indicated vectors of the problem require a comprehensive understanding, which determines the relevance of the article. The purpose of the article is to define the genre and style innovations of the top opus of modernity: «Concert-rhapsody» for trumpet and string orchestra by Yevhen Stankovych, created in 2010. The structural and thematic characteristics of the concert will allow us to expose the peculiarities of the synthetic genre and visualize the features of the modern state of the trumpet concerto genre, specify the directions of its evolution. The conducted research allows us to draw the following conclusions. The transformation of the actual genre parameter, which in the concerts of the 21st century is enriched by processes of cross-genre synthesis, takes place with particular intensity. The mentioned process of renewal of the trumpet concerto began in the second half of the 70s of the last century, intensified in the 80s, when the dramaturgy of trumpet concertos was scaled up in the works of Ukrainian composers and the function of the orchestra was put forward as a priority. Yevgeny Stankovych's opus «Concert-Rhapsody» embodied

the original genre idea of the synthesis of improvisational rhapsody and the logic of the unfolding of a virtuoso concert (which comes from the traditions of M. Lysenko's instrumental music). In the concert of the leading Ukrainian composer, the mastery of enriching the timbre color of the solo trumpeter is most fully revealed. Finally, Ye. Stankovych's concert sums up the historical evolution of the genre in the Ukrainian space, thanks to which «Concert-rhapsody» acquires a bright European genre and style accent.

Key words: *Ukrainian trumpet concerto, genre evolution, genre synthesis, rhapsody, concert stylistics, dialogue, improvisation.*

Постановка проблеми. Труба – яскравий за тембром, рухливий інструмент мідної духової групи. Виконавську манеру трубача зазвичай відрізняє технічність, а віртуозні можливості моторної гри пов'язані із вправним виконанням діа-тонічних та вишуканих хроматичних пасажів, простих та ламаних арпеджіо у широкому діапазоні. «За винятком діапазону крайніх регістрів, стакатна техніка на трубі блискуча і стрімка, тож одинарне, подвійне і потрійне стакато вражають ефектністю та виразністю звучання. Щодо кантиленних побудов зазначимо, що потреби у диханні на трубі є порівняно невеликими, тому на ній можливе виконання широких мелодійних фраз на *legato*, а також блискучих войовничих фанфар» (Вакалюк, 2009: 4). Саме ці особливості інструменту найбільш яскраво реалізовані у масштабному жанрі концерту для труби з оркестром (або у супроводі фортепіано), який займає важливе місце в історії української музики. Від перших українських концертів, написаних у 50х роках минулого століття, і до сучасного етапу, тембр солюючої труби широко був презентований українськими композиторами саме у цій жанровій формі. Концерт для труби пройшов доволі інтенсивний шлях еволюції. Функція солюючої труби, її звукообраз та тембровий імідж у концертах різних музично-стильових та національних традицій з плином часу суттєво змінювалися. Цей факт призводить до вкорінення у музичну культуру сміливих композиційних та жанрових новацій, які привернули увагу провідних виконавців на трубі та були осмислені у роботах вчених-мистецтвознавців.

Аналіз досліджень. Корисними для створення наукового підґрунтя у дослідженні трубного концерту видаються цілий ряд робіт дотичної проблематики, зокрема, дослідження: різних аспектів української школи виконавства на трубі (Посвалюк, 2008); історії інструментального концерту в українській музиці (Немкович, 2004); процесія жанрового синтезу в музичному мистецтві (Грицюк, 2016); жанрово-стильової еволюції концерту для труби з оркестром авторів різних національних шкіл (Мочурад, 2005). Також – роботи, що присвячені теоретичним аспектам та історії жанру українського концерту для мідних духових інструментів другої половини ХХ століття (Палійчук,

2013); відтворенню жанрово-стильової моделі інструментального концерту у концертах для дерев'яних духових Л. М. Колодуба (Біла, 2006); вивченню функціонального та семантичного навантаження тембру труби у симфонічній творчості українських композиторів (Вакалюк, 2009) та у народному та професійному мистецтві (Вакалюк, 2010). Корисними видаються здобутки праць музикознавців щодо творчості Є. Ф. Станковича (Зінкевич, 2012; Луніна, 2012; Луніна 2015). Попри значний список наукових робіт, еволюція концерту для труби саме української національної композиторської школи з акцентом на особливостях жанру концерту у ХХІ столітті, а також історичний поступ жанру у компаративному аспекті досі не стали предметом наукових розвідок. Зазначені дослідницькі лакуни потребують всебічного осмислення – як у теоретичному плані, так і на прикладі вершинних творів сучасності, – тих, що мають певну виконавську історію, але ще й досі не розглянуті з аналітичних позицій.

Мета статті – надати структурно-тематичну характеристику, викрити особливості жанру та зазначити жанрово-стильові новації опусу 2010 року Євгена Станковича «Концерт-рапсодія» для труби та струнного оркестру у контексті еволюції жанру трубного концерту.

Виклад основного матеріалу. Розвиток жанру трубного концерту пройшов декілька етапів. Перший – охоплює 50-ті – першу половину 70-тих років ХХ століття. В цей період написані концерти для труби наступних авторів: Я. Файнтуха 1957 рік, Г. Леонова (два концерти 1959 та 1964 років), Б. Яровинського 1961 рік, Є. Зубцова – подвійний («Концерт для труби і тромбона з оркестром»: 1964 рік, друга редакція – 1968 рік) та трубний концерт Й. Бобровського (1969 року). Зазначений етап був важливим як для стабілізації жанру, так і для усталення традиції трактування тембру солюючої труби та певного одноманітного його семантичного навантаження у концертному жанрі. Як правило, автори цього періоду, що писали концерти для труби були або непересічними викладачами, або знаними виконавцями-духовиками, але при цьому маловідомими композиторами. Тому тембри солюючої труби у музиці концертів першого етапу набувають деякої

шаблонності, трактуються традиційно, без семантичної багатшаровості, іноді – у прямій відповідності до означення у підручниках з інструментознавства.

Концерти *другого періоду* презентовані творами 70-тих років (другої половини) – 80-х років ХХ століття. Цей етап пов'язаний з індивідуалізацією форми концерту та процесами жанрового синтезу (наприклад, симфонія-концерт). Автори цього періоду спираються на розширене бачення тембру солюючої труби. Доволі показовими високомистецькими зразками є трубні концерти наступних авторів: М. Бердієва (перший – 1972 рік, другий – 1975 рік), В. Гомоляки 1977 року, О. Красотова з його концертним опусом синтетичного жанру «Симфонія-концерт № 2» для труби с оркестром 1977 року; також – концерти Я. Лапинського (1979, друга редакція – 1980 року), О. Злотника 1983 року, Концерт І. Асєєва 1986 року, Другий концерт Л. Колодуба 1987 року, М. Дремлюги 1989 року, інших. Відмітимо традицію формування програмного концерту у творчості українських композиторів: Л. Колодуба, Перший концерт для труби з оркестром «*Suoni passati*» (у перекладі «Звучить минуле», твір 1986 року), Б. Синчалова, «Монологи» (концерт для труби 1986 року), «Драматичний концерт» Ж. Колодуб 1986 року.

Третій період еволюції українського трубного концерту охоплює етап з 90-тих років ХХ – по 20-ті роки ХХІ століть. У концертах для труби зазначеного періоду спостерігається взаємодія двох принципів драматургії: віртуозності (концертний принцип) та симфонізму мислення при динамічній рівновазі цих компонентів. При цьому, тембр солюючої труби набуває якостей граничної семантизації. Але, на наш погляд, жанрові процеси у більшості концертів третього етапу не є гомогенними. Тут спостерігаються два напрями трансформації концерту. Перший презентує яскраві та новаторські опуси, але такі, що притримуються жанрової номінації «концерт» та його канонів. Другий вектор відображає певну жанрову трансформацію: зазвичай такі твори симфонізують концертну лінію жанру та творчо стверджують синтез жанрів «концерт» та «рапсодія». Ці процеси відчутні у наступних творах 90-х років ХХ століття і до сучасного моменту. Так, Я. Лапинський у 1994 році пише Концерт для трьох труб з оркестром, В. Ніколаєв у 1997 році – Концерт-поему для труби, у тому ж році О. Костін – «Сербське капричіо»: Концерт для труби та струнних, В. Шехместер у 2000 році – Концерт для труби, і нарешті, у 2010 році з'являється вершинний твір цього етапу: Є. Станкович пише «Концерт-рапсодію»

для труби *in B*, струнного оркестру та фортепіано. Зазначимо, що в цьому опусі провідного українського композитора як найповніше виявляється майстерність тембрового колориту концертного твору, а через темброве мислення – втілено оригінальну жанрову ідею синтезу імпровізаційної рапсодичності та логіки віртуозного концерту. Провідним критерієм для подібних висновків слугує інтерпретація солюючого тембру та тембровий звукообраз у концерті. Тому розгляд принципів інструментального мислення в аспекті традицій та новаторства видається плідним.

Дослідник П. В. Вакалюк вказує, що «темброва семантика труби, її “блиск” і “міць” звучання, а також відповідна темброва драматургія... насамперед пов'язується із “сигнальним” походженням інструмента» (Вакалюк, 2010: 105). Відповідно, цей факт означив використання тембру цього мідного духового інструменту як стійкого носія певного кола образів. Провідними, за думками вчених, є наступні номінації драматургічних ресурсів тембру труби: по-перше, як символу військової слави, для підкреслення радісної урочистості образу; по-друге, як алюзія до біблійного «трубного Гласу», іноді з тривожно-драматичним забарвленням, як нагадування про минулість буття і неминучість Божого суду; і, по-третє, як синтез «військово-героїчного» і «містичного» тлумачення, при якому імітація тембру, або його використання символізує вищий Божий імператив» – зазначає П. В. Вакалюк (там само: 108). Якщо у першому періоді еволюції жанру «концерт для труби» спостерігалось наслідування «чистих» та доволі прозорих драматургічних та семантичних прийомів тлумачення тембру солюючої труби авторами концертів, то у другому етапі розвитку жанру спостерігається злам цієї парадигми. Внаслідок ускладнення музичної мови, вдосконалення технічних прийомів трубного виконавства та обізнаності у традиціях західного трубного концерту, виникає розбалансування усталених інтонаційних форм, прийнятих у цьому жанрі. Вкажемо на значний вплив композиторів Америки і західної Європи, також – і майстерності сурмачів, виконавців цих концертів: адже представники української школи гри та трубі активно їх виконували, а рекордингові фірми робили з ними відповідні записи. Зазначимо впливові, з повоєнних часів, концерти для труби та (за можливістю) імена виконавців, для яких написано твір. Скористуємося каталогом, що наведений Джоном Уоллесом і Олександром МакГреттан у додатку до наукового видання «Труба» (Wallace, et al., 2011: 283–287).

Тож: 1948 рік, А. Жоліве (концертно для труби, конкурсний твір для Паризької консерваторії), 1948 рік, Г. Томмазі (написаний для сурмача Людовіка Вайланта, фр – Ludovic Vaillant), 1951 – Дж. Аддісон (Концерт для труби та струнних, виконаний у Лондоні Д. Мейсоном), 1952 – А. Вайс, 1954 – А. Жоліве, 1955 – Ж. Рів'є (Концерт для альт-саксофону, труби і струнних), 1958 – І. Гамільтон (Концерт для джазової труби), 1963 – Г. Вільямс, 1972 – Еберхард Краус (Концерт для труби та органу) та Концерт 1973 року Кшиштофа Майєра, який був написаний спеціально для Тимофія Докшицера. Ці твори та твори інших зарубіжних композиторів, стали доступними для прослуховування українськими музикантами на фестивалях, у радіотрансляціях, і навіть виконувалися видатними майстрами, наприклад, Т. Докшицером (сурмач українського походження). Зазначені фактори – інтенсивного обміну музикою концертів для труби у виконавському процесі, у слухацькому досвіді, призвели до певної стильової кризи, яка відобразилася у концертах кінця 70-х років. Накопичений слуховий досвід, збагачення виконавських прийомів, вимагає від українських композиторів починаючи з 90-х років змін усталеної жанрової форми трубного концерту.

Г.Є. Луніна наводить думку композиторки Ю. О. Гомельської про значущість жанрового параметру для творчого процесу композитора: на сучасному етапі «жанрові витоки набувають переосмислення, відтак робота точиться на жанрових стижах, гранях, їх суміщеннях, співвідношеннях, взаємодотиках, перехрещеннях» (Луніна, 2015: 203). Жанровий синтез у музичному мистецтві сучасності характеризується інтенсивністю процесів, набуває потужної рушійної сили в оновленні стилістики та традиційних засобів формотворення, дає поштовх конструктивним новаціям для жанрової форми сольних інструментальних концертів. Констатуємо справедливості цього вислову і для нашого об'єкту вивчення: жанрова система концертів для труби з оркестром на межі ХХ – ХХІ століть також піддається інтенсивному оновленню і наповнюється великою кількістю талановитих творів з доволі індивідуалізованими жанровими параметрами. Зазначені принципи впливають на зміну сталого іміджу сольуючої труби у концертах того часу, на вкорінення нового звукообразу тембру.

Завдячуючи подібному трактуванню, виникає та неймовірно зростає градус напруги у процесі інтонаційного діалогу солісту та оркестру. У концертному опусі синтетичного жанру одеського

композитора О. О. Красотова, саме у подібному аспекті розглядається партія соліста, внаслідок чого переосмислюється оркестрова лінія твору; типовою є відповідна ідея його «Симфонії-концерту № 2» для труби с оркестром, 1977 року створення. Найбільш яскраво виражені процеси «розхитування» сталої жанрової конструкції сольного концерту для труби спостерігаються у творах з 90тих років ХХ століття, які вирізняються синтезом симфонічних ресурсів драматургічного розгортання оркестрової партії та вільно-імпровізаційних побудов віртуозного плану, що реалізуються у партії соліста. Найбільш характерним для концертів цього етапу є синтез жанрів, і навіть у назві твору присутні подвійні номінації: «концерт-поема», «концерт-капричіо», «концерт-симфонія» та «концерт-рапсодія». Ці процеси властиві провідним трубним концертам цього етапу, як-от: «Концерт-поема для труби» В. А. Ніколаєва (1997 рік); «Сербське капричіо»: Концерт для труби та струнних О. В. Костіна (1997 рік); «Концерт-рапсодія» Є. Ф. Станковича (2010 рік). На наш погляд, вершинний твір цього етапу належить Євгену Станковичу, який присвячує «Концерт-рапсодію» для труби *in B*, струнного оркестру та фортепіано провідному трубачу В. Т. Посвалюку.

Згідно вільному плану рапсодичної побудови твору, одночастинний концерт має декілька контрастних епізодів, кожен з яких підпорядкований логіці розгортання сонатної форми. У першому епізоді (до цифри 20) експонується тема головної партії. У її проведенні відразу ж заявлений інтонаційний і тембровий конфлікт двох сфер: перша – дієва, імперативна викладена в октавному дублюванні низьких регістрів фортепіано, чотирьох віолончелей та двох контрабасів; друга – власне основний тематизм головної партії у виконанні сольуючої труби. Тембровий звукообраз належить до сигнальної сфери (типовий імідж труби), головна партія – закличного войовничого характеру, з гострим пунктирним ритмом, вираженої дрібною масштабної (мотивної) структури. Її фоном стає моторний рівномірний рух восьмими тривалостями інструментів струнної групи оркестру: п'ятнадцять скрипок та чотири альти грають обумовленим прийомом звуковидобування *tutti al tallone* (біля колодочки смичка). Темброва багатосаровість фону та рельєфу підкреслює внутрішню неоднорідність сфери головної партії. Грані цілісного образу висвітлюють то стримане «тупцювання струнної групи», то «джазовий нахил» початкової фрази фортепіано та низьких струнних, то акордову хоральність фону, на якому розгортається партія труби: заклична, войовнича, героїчна.

Другий епізод експонує тему побічної партії, у якій надано інший типовий звукообраз солюючої труби: кантиленна мелодія з форшлагами надає м'якість та тендітність звучанню соліста, побудова тематизму широкого дихання внутрішньо контрастна, з вишуканими метроритмічними змінами пульсу (2\4,3\4,4\4\ майже у кожному наступному такті, у партитурі цифра 30). Заявлене *rubato* та імпровізаційні висхідні моторні пасажі надають життєдайної теплоти звучанню цієї теми. В окремому епізоді тема наближається до жанру колицькової, цей ефект виникає за рахунок рівномірного акомпануючого фону струнних. Наступне інтонаційне розгортання побічної теми призводить до першої кульмінації – панування стихії ліричної пісенності, певного гімну Батьківщині, відчутного піднесення категорії жіночого, її сакралізації. Саме таким чином майстерно інтерпретували цей епізод видатні українські виконавці трубачі В.Т. Посвлялюк та Д.О. Бевз. Вони стримано грали побічну тему на початку другого епізоду рапсодії та у розвитку її мотивів сягали напружених інтонацій, навіть у дусі гімнів. Особливо ці особливості інтерпретації відчутні у зоні першої кульмінації твору, де виконавець користується широким диханням та м'якою атакою звуків початкових звуків кожної фрази, люфт-паузуванням перед звуками високого регістру. У перехідному розділі, що начебто готує розробку, у епізоді *Moderato* (до цифри 60) музика відчутно драматизується. У виконанні задіяні інструменти струнної групи, які на *fortissimo* викладають quasi-цитату музики О. М. Скрибіна (фортепіанна прелюдія №2, ор.11). Репліка фортепіано, відчутно орієнтована (паралельні досконалі консонанси у високому регістрі), знімає напругу та драматизм, виникає майже театральний ефект хибного очікування, після чого у партії солюючої труби з сурдиною звучить ще одна лірико-драматична тема, з тьмяним звуковим присмаком (*con sord., molto cantabile*). Саме таким чином інтерпретує композитор низький регістр звучання труби, драматизуючи та загострюючи дещо скорботний стан. Наступний епізод – справжня розробка, яка починається з цифри 70. Стрімкий темп *Allegro*, розвиває тему головної партії, партія соліста та оркестровий супровід насичуються символами: активна дієва моторика фортепіанної партії звучить у дусі героїчної «теми супротиву у партії труби», лінії низьких струнних цілими тривалостями, декларативно викладена на граничній гучності, інтонаційно пов'язана з риторичними фігурами, переважно символічно-просторовими: *anabasis catabasis*. Інтонаційне навантаження партії солюючої труби, що мотивно розпорошує тема-

тизм головної, посилює експресію її викладення. Цікаво, що динамізують музичний розвиток окремих мотивів теми головної партії у розробковому епізоді процес злиття мелодійного контуру зі сталими «формулами» інтонаційного руху риторичних фігур. Особливо показовим тут є використання фігур *interrogation passus* та *duriusculus* при драматично-загостреному відтворенні переінтонованих мотивів головної партії.

Справжнім поєднанням принципів вільної рапсодичності та концертності є декілька контрастних імпровізаційних епізодів у виконанні солюючої труби при мінімальній підтримці оркестру. За функцією у формі це схоже на каденцію. Її перший елемент – моторне подвійне стакато, другий – речитативні тирати на тлі барвистих септакордів, як відгомін епіки первісної основи рапсодійного жанру. Перед розділом *rubato* (цифра 110, та повтор у цифрі 120) два протилежних модули руху: остинатний акордовий (в оркестрі) та моторний гамоподібний (у соліста) звучать одномоментно, що підсилює напругу. У підсумку наступний епізод «переінтоновує» тему головної партії, яка починає звучати кантиленно, на широкому диханні, чим і наближається до емоційного простору побічної теми «Концерту-рапсодії». Епізод (цифри 120 – 130) є завершеним проведенням теми побічної партії та пануванням гармонії краси у кантиленному мелосі труби. Наступний розробковий епізод є драматичним діалогом, змаганням соліста та оркестру, який побудовано на контрастуванні усіх параметрів музичної мови: темповому (*rubato – a tempo*), метричному (парні – непарні метри, складні тактові розміри), динамічному (*forte – piano*), штриховому (*staccato – legato*), звукотворчому (сурдина – неприкритий звук), регістровому, тощо. Репліки діалогу розташовані компліментарно, звучать по черзі (соліст – оркестр), на коротких відрізках форми (кожна репліка – максимум на два такти), що неймовірно напружує та загострює інтонаційні процеси твору. Поступово діалог починає розшаровуватися оркестровою фактурою, кожна інструментальна партія *divisi* стає неомогенною, що призводить до кульмінації. Навпроти, партія фортепіано «збирає фактурні шари» у жорсткі кластерні співзвуччя. Наступний епізод у партії соліста неймовірно «ліризує» інтонації головної партії та актуалізує кантилену, яка охоплює фактуру струнного оркестру. Контрапунктом проводяться дві теми – трансформована головна та побічна. Динамізована та динамічна реприза – епізод *a tempo* (*Allegro*) з авторськими ремарками *molto ritmato, molto marcato* стверджує

героїчний, вольовий та загострений образ головної партії. Він заснований на підсумковому принципі, оскільки усі мотивні метаморфози теми з розробкового розділу викладені тут, вони набувають ствердження у партії соліста.

Окремо відмітимо темповий параметр – важливий засіб виражальності виконавця. Про цей факт пишуть дослідники проблеми інтерпретації (Москаленко, 2013: 84). У музиці «Концерту-рапсодії» він неймовірно деталізований композитором. Окрім стильових особливостей, притаманних рапсодії – темпового контрасту, саме швидкісний та часовий параметр є важливим для композитора. У бесідах з О. С. Зинькевич, Є. Ф. Станкович висловився щодо темпів у музиці наступним чином: «я вважаю, що темпи – це біотоки самої людини» (Зинькевич, 2012: 214). Тож, романтична поемність, притаманна «Концерту-рапсодії» для труби та струнного оркестру, має на меті передати порухи душі людини в інтонаційному потоці процесу напруженої лірико-психологічної споглядальності.

Саме цей твір ми вважаємо кульмінаційним етапом еволюції жанрової форми концерту у ХХІ столітті, показовим опусом у плані жанрової трансформації. По-перше, в опусі провідного українського композитора як найповніше виявляється майстерність тембрового колориту концертного твору для солюючої труби з оркестром, по-друге, – втілено оригінальну жанрову ідею синтезу імпровізаційної рапсодичності та логіки віртуозного концерту (що

походить від традицій інструментальної музики М. В. Лисенка), по-третє – концерт Є.Ф. Станковича підбиває підсумки історичної еволюції жанру в українському просторі з яскравим європейським жанрово-стильовим акцентом. Також ресурси використання солюючого інструменту – труби, тут видаються доволі повними, вичерпними та, водночас, доволі оригінальними. Цей доволі моторний інструмент мідної духової групи відрізняється технічністю. Тож, солісту-виконавцю у «Концерті-рапсодії» вдається продемонструвати віртуозну можливість до втілення швидких форм руху у темі головної партії, у розробкових епізодах та у каденціях, імпровізаційні фрагменти *rubato* спонукають до виконання діатонічних та хроматичних пасажів, до гра простих та ламаних арпеджіо у межах ундецимакордів. Як зазначає І. С. Палійчук, «стакатна техніка на трубі блискуча і стрімка, тож одинарне, подвійне і потрійне стакато вражають ефектністю та виразністю звучання. Щодо кантіленних побудов зазначимо, що потреби у диханні на трубі є порівняно невеликими, тому на ній можливе виконання широких мелодійних фраз на *legato*, а також блискучих войовничих фанфар» (Палійчук, 2013: 4).

Відтак, «Концерт-рапсодія» Є.Ф. Станковича є блискучим прикладом індивідуалізованого жанрового рішення концерту для труби, спрямованого на реалізацію ідеї віртуозного концертного твору, сповненого драматизму, симфонізації та високого ступеню інтонаційної єдності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла К. Деякі аспекти втілення індивідуальної художньої логіки в межах академічних засад жанрово-стильової моделі інструментального концерту. *Науковий вісник НМАУ імені П. І. Чайковського*. Вип. 50: *Левко Колодуб: сторінки творчості*. Київ, 2006. С. 213 – 221.
2. Вакалюк П. Художня семантика образів мідних духових інструментів в українському народному та професійному мистецтві. *Молодь і ринок*. № 7-8, 2010. С. 105 – 109.
3. Вакалюк П. Роль труби в симфонічній творчості Бориса Лятошинського та Станіслава Людкевича : автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Львів: Львівська національна музична академія ім. М. В. Лисенка, 2009. 16 с.
4. Грицюк О. Жанровий синтез в музичному мистецтві ХХ ст.: теоретичний аспект // *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. Київ, 2016. Вип. II (7). С. 178–184.
5. Зинькевич Е. О настоящем, о былом размышляет Евгений Станкович в беседах с Еленой Зинькевич. Нежин : Издатель ЧП Лысенко М.М., 2012. 312 с.
6. Луніна А. Композитор в зеркале современности. Киев : ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. В 2-х томах. Т. 1. 504 с.
7. Луніна А. Нова форматність музики Є. Станковича. *Часопис НМАУ ім. П. Чайковського*. № 4 (17), 2012. С. 38–55.
8. Москаленко В. Г. *Лекції з музичної інтерпретації* : навчальний посібник. Київ: Типографія «Клякса», 2013. 272 с.
9. Мочурад Б.І. Концерт для труби з оркестром в аспекті жанрово-стильової еволюції : Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.03. Львів, 2005. 19 с.
10. Немкович О. М. Інструментальний концерт. *Історія української музики*. Київ, 2004. Т. 5. С. 279 – 294.
11. Палійчук І. С. Український концерт для мідних духових інструментів другої половини ХХ століття: теорія та історія жанру : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Донецьк : ЛАНДОН-ХХІ, 2013. 179 с.
12. Посвалок В.Т. Шляхи становлення і проблеми розвитку української школи виконавства на трубі: історичний, професійно-виконавський, теоретико-методичний аспекти : автореф. дис... д-ра мистецтвознав.: 17.00.03. Київ, 2008. 36 с.
13. Wallace J. & McGrattan A. A selective list of twentieth-century solo works. *The Trumpet: The Yale musical instrument series*. New Haven and London: Yale University Press; Illustrated edition, 2011, pp. 283–287.

REFERENCES

1. Bila K. Deiaki aspekty vtilennia indyvidualnoi khudozhnoi lohiky v mezhakh akademichnykh zasad zhanrovo-stylovoi modeli instrumentalnogo kontsertu. [Some aspects of the implementation of individual artistic logic within the academic foundations of the genre-style model of the instrumental concert.]. *Naukovyi visnyk NMAU*. Kyiv, 2006, Volume 50. Pp. 213–221. [in Ukrainian].
2. Vakaliuk P. Rol truby v symfonichnii tvorchosti Borysa Lyatoshynskoho ta Stanislava Liudkevycha. [The role of the trumpet in the symphonic works of Borys Lyatoshynskyi and Stanislav Lyudkevich]: Thesis abstract. Lviv, 2009. [in Ukrainian].
3. Vakaliuk P. Khudozhnia semantyka obraziv midnykh dukhovykh instrumentiv v ukrainskomu narodnomu ta profesiinomu mystetstvi. [Artistic semantics of images of copper wind instruments in Ukrainian folk and professional art]. *Molod i rynek*. Kyiv, 2010, Vol. 7–8, 2010. Pp. 105 – 109. [in Ukrainian].
4. Hrytsiuk O. Zhanrovyy syntez v muzychnomu mystetstvi XX st.: teoretychnyi aspekt. [Genre synthesis in the musical art of the 20th century: theoretical aspect]. *Mizhnarodnyi visnyk: kulturolohiia, filolohiia, muzykoznavstvo*. Kyiv, 2016. Vol. II (7). Pp. 178–184. [in Ukrainian].
5. Zin'kevich Ye. O nastoyashchem, o bylom razmyshlyayet Yevgeniy Stankovich v besedakh s Yelenoy Zin'kevich. [Yevgeny Stankovich reflects on the present, the past in conversations with Elena Zinkevich]. Nizhyn: Publisher ChP Lysenko M.M., 2012. 312 p. [in Russian].
6. Lunina A. Kompozitor v zerkale sovremennosti. [Composer in the mirror of modernity.]. Kyiv : Dukh Í Lítera, 2015. In 2 volumes. Volume I. 504 p. [in Russian].
7. Lunina A. Nova formatnist muzyky Ye. Stankovycha. [The new format of E. Stankovich's music.]. *Chasopys NMAU*. Kyiv, 2012, Vol. 4 (17). Pp. 38–55. [in Ukrainian].
8. Moskalenko V. H. *Lektsii z muzychnoi interpretatsii* : navchalnyi posibnyk. [Lectures on musical interpretation: a study guide]. Kyiv: Typohrafiia «Kliaksa», 2013. 272 p. [in Ukrainian].
9. Mochurad B.I. Kontsert dlia truby z orkestrom v aspekti zhanrovo-stylovoi evoliutsii. [Trumpet concerto with orchestra in the aspect of genre and style evolution] : Thesis abstract. Lviv, 2005. [in Ukrainian].
10. Nemkovych O. M. Instrumentalni kontsert. *Istoriia ukrainskoi muzyky*. [Instrumental concert. History of Ukrainian music.]. Kyiv, 2004. Volume 5. Pp. 279 – 294. [in Ukrainian].
11. Paliichuk I. S. *Ukrainskyi kontsert dlia midnykh dukhovykh instrumentiv druhoi polovyny XX stolittia: teoriia ta istoriia zhanru* : navch. posib. [Ukrainian concerto for brass instruments of the second half of the 20th century: theory and history of the genre: teaching. manual]. Donetsk: LANDON-XXI, 2013. 179 p. [in Ukrainian].
12. Posvaliuk V.T. Shliakhy stanovlennia i problemy rozvytku ukrainskoi shkoly vykonavstva na trubi: istorychnyi, profesiino-vykonavskiy, teoretyko-metodychnyi aspekty [Ways of formation and development problems of the Ukrainian school of trumpet performance: historical, professional-performance, theoretical-methodical aspects] : Thesis abstract. Dr. art historian: 17.00.03. Kyiv, 2008. 36 p. [in Ukrainian].
13. Wallace J. & McGrattan A. A selective list of twentieth-century solo works. *The Trumpet: The Yale musical instrument series*. New Haven and London: Yale University Press; Illustrated edition, 2011, pp. 283–287.

УДК 7.067

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-11>

Ірина ШЕВЦОВА,

orcid.org/0000-0002-0956-3593

заслужений працівник культури України,

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради

(Ужгород, Україна) *i.shevtsova@uica.edu.ua*

Єлізавета БАБЯК,

orcid.org/0000-0002-2999-1667

заслужений працівник культури України,

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради

(Ужгород, Україна) *yelizaveta.babiak@uica.edu.ua*

Михайло ШЮТИВ,

orcid.org/0000-0003-4853-8507

заслужений працівник культури України,

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Комунального закладу вищої освіти «Академія культури і мистецтв» Закарпатської обласної ради

(Ужгород, Україна) *m.shiutiv@uica.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ АМАТОРСЬКОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАКАРПАТТЯ

Стаття присвячується до 100-річчя з дня народження керівника аматорського хореографічного колективу «Юність Закарпаття», народного артиста України Михайла Львовича Суслікова.

Аматорське хореографічне мистецтво Закарпаття в умовах сьогодення сприяє праксеологічним засадам екстрополяції мистецьких цінностей, розвитку професійного танцювального мистецтва, створює напрямки естетичному вихованню виконавців. Відбувається процес взаємозбагачення професійного та аматорського хореографічного мистецтва. В хореографічних колективах, їх учасники не лише знайомляться з танцювальним фольклором різних народів, зберігаючи регіональний колорит, а формують засади індивідуального модусу виконавської культури. Хореографічне мистецтво являє собою сферу безпосереднього контакту творчого досвіду особистості з художнім та естетичним досвідом, накопиченим у професійній та народній творчості. Як свідчить практика, в сучасних умовах недостатня увага приділяється питанням розвитку виконавської культури в аматорських хореографічних колективах, які переважно орієнтовані на постановочні заняття та показові виступи, на наш погляд, це свідчить про існування серйозної проблеми у хореографічному мистецтві Закарпаття. Формування виконавської культури в умовах аматорського хореографічного колективу слід розглядати з позиції системного підходу як цілісну сукупність взаємозалежних та взаємодіючих елементів.

Аргументовано базова складова сучасного розуміння розвитку танцювальної виконавської культури в контексті аматорського хореографічного мистецтва Закарпаття. Систематизовано інформацію про особливості розвитку виконавської танцювальної культури в роботі аматорського хореографічного колективу. Окреслено тенденції збереження автентичних зразків хореографічної культури в репертуарі аматорського хореографічного колективу «Юність Закарпаття» з метою удосконалення рівня танцювальної виконавської культури.

Ключові слова: виконавська танцювальна культура, аматорське хореографічне мистецтво, хореографія Закарпаття.

Iryna SHEVTSOVA,
 orcid.org/0000-0002-0956-3593
 Honored Worker of Ukraine Culture,
 Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
 Communal Higher Educational Academy of Culture and Arts of the Transcarpathian Regional Council
 (Uzhhorod, Ukraine) i.shevtsova@uica.education

Yelyzaveta BABIAK,
 orcid.org/0000-0002-2999-1667
 Honored Worker of Ukraine Culture,
 Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
 Communal Higher Educational Academy of Culture and Arts of the Transcarpathian Regional Council
 (Uzhhorod, Ukraine) yelizaveta.babiak@uica.education

Mykhailo SHIUTIV,
 orcid.org/0000-0003-4853-8507
 Honored Worker of Ukraine Culture,
 Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines
 Communal Higher Educational Academy of Culture and Arts of the Transcarpathian Regional Council
 (Uzhhorod, Ukraine) m.shiutiv@uica.education

FORMATION OF PERFORMING DANCE CULTURE IN THE CONTEXT OF AMATEUR CHOREOGRAPHIC ART OF TRANSCARPATHIA

The article is dedicated to the 100th anniversary of the head of the amateur choreographic group "Yunist Zakarpattya", founded by the National Artist of Ukraine Mykhailo Suslikov.

The amateur choreographic art of Transcarpathia in today's conditions contributes to the praxeological principles of extrapolation of artistic values, the development of professional dance art, and creates directions for the aesthetic education of performers. There is a process of mutual enrichment of professional and amateur choreographic art. In choreographic groups, their members not only get to know the dance folklore of different peoples, preserving the regional flavor, but also form the foundations of an individual mode of performing culture. Choreographic art is a sphere of direct contact of the creative experience of an individual with the artistic and aesthetic experience accumulated in professional and folk creativity. As practice shows, in modern conditions, insufficient attention is paid to the development of performing culture in amateur choreographic groups, which are mainly focused on production classes and demonstration performances, in our opinion, this indicates the existence of a serious problem in the choreographic art of Transcarpathia. The formation of performing culture in the conditions of an amateur choreographic team should be considered from the standpoint of a systemic approach as a whole set of interdependent and interacting elements.

The basic component of the modern understanding of the development of dance performing culture in the context of amateur choreographic art of Transcarpathia is argued. The information about the characteristics of the development of the performing dance culture in the work of the amateur choreographic group is summarized. In order to improve the level of dance performing culture, the tendencies of preserving authentic samples of choreographic culture in the repertoire of the amateur choreographic group "Yunist Zakarpattya" are outlined.

Key words: *performing dance culture, amateur choreographic art, choreography of Transcarpathia.*

Постановка проблеми. Кожному тимчасовому періоду притаманні чинники, які не претендують на провідну роль розвитку суспільства, але водночас, які займають певну нішу, є частиною конкретної епохи і формують її естетичні і етичні ідеали. Джерельною базою для творів хореографічного мистецтва завжди була автентична лексика, у своєму природньому стилізовому та етнічному колориті. Нажаль в умовах сьогодення проблемними постають практичні питання існування або ні аматорського хореографічного мистецтва. Великий потік інформаційних джерел доводить до само ліквідування автентичних творів

як популярного джерела. Молодь захоплюється рухами заокеанських хореографічних стилів та напрямків, руйнуючи свої етнічні коди тим самим не усвідомлюючи знищення в майбутньому національної культури загалом. Самодіяльне аматорське хореографічне мистецтво, як відомо, тісно пов'язане з фольклорною творчістю. Основним фактором відмінності фольклору та самодіяльної творчості вважалися форма та умови актуалізації хореографічного тексту.

Мета статті визначити прийоми формування рівня виконавської культури у аматорському хореографічному мистецтві Закарпаття.

Актуальність дослідження теоретичних та прикладних аспектів формування танцювальної культури молоді засобами аматорського хореографічного мистецтва визначена цілою низкою факторів, серед яких можна, насамперед, виділити загальне зростання наукового та практичного інтересу до молодіжної культури як середовища соціалізації підростаючого покоління. Одним із невід'ємних атрибутів молодіжного стилю є танець, точніше, танцювальна активність. Танець для молоді – це і засіб спілкування, і основа інтеграції, і спосіб самовираження, і шлях ціннісного розуміння тілесності – своєї власної та іншої, дуже привабливої та наповненої глибоким змістом, що реалізує себе в пластичі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У мистецтвознавстві питанням виконавської культури та аматорському мистецтву присвячені наукові праці Л. М. Андрощук, Б.В. Асаф'єва, І.М. Гутнік, Г.І. Гільбурд, М.С. Кагана, С.Є. Качуринця, Т.Л. Повалій, А.Є. Рехліцької, А.П. Тараканової та інших. У цих дослідженнях виконавство досліджується як феномен музичної та танцювальної культури, осмислюється як самодостатнє художнє явище, активно вивчаються історія формування та розвитку виконавських шкіл, особливості індивідуального виконавського стилю виконавця. Інтерес дослідників сконцентровано на художньо-творчому процесі виконавця; на стильових, жанрових, техніко-виконавчих аспектах різних видів виконавського мистецтва; на специфіці інтерпретаторського мислення; на історії розвитку певних виконавчих шкіл та музично-виконавчої практики.

Для сучасної виконавської школи також залишаються актуальними питаннями культури виконання хореографічного твору, які вимагають аналізу співвідношення об'єктивного та суб'єктивного вектору у процесі інтерпретація авторської концепції твору. Як і поняття «культура», сутність поняття «виконавчої культури» може розглядатися як у вузькому значенні, так і в більш широкому соціокультурному контексті. Так, наприклад, поняття «виконавська культура» може стосуватися культури виконання танцювального твору та вказувати на рівень освіченості виконавця, його грамотності та професіоналізму в процесі інтерпретації твору. Однак більшість досліджень стосуються проблем формування виконавської культури виконавця та спрямовані на педагогічний контекст, що залишає значущість аматорського мистецтва в полі маловивчених питань.

Виклад основного матеріалу. В контексті виконавського мистецтва танець зазвичай відно-

ситься до послідовно вибудованих рухів людини, зазвичай ритмічних та музичних, що використовується як форма розваги глядацької аудиторії. Виконавська культура є невід'ємною частиною загальної культури особистості, рівень виконавської культури особистості визначається мірою опанування цінностями мистецтва, аматорська хореографія є первинною ланкою на шляху формування виконавських навичок. Поняття «виконавча культура» є дуже складним за змістовним наповненням, оскільки поєднує у собі дві самодостатні категорії – виконання та культуру.

Комплекси тренувальних розвивальних вправ, призначені для освоєння певної системи танцювальних рухів, формування майбутніх професійних навичок, координації рухів, артистичної виразності, та функціонують в умовах стрімких змін вимог до танцівника. Вміння володіти своїм тілом, чіткість виконання композиційних рухів, правильно сформоване дихання та тренований м'язовий апарат обумовить можливість виконати хореографічний твір з усіма його характерними особливостями, зберігаючи темпові та динамічні відтінки, створюючи природню легкість та яскраву емоційну забарвленість для цілісної кульмінації глядацького сприйняття. Розвинуте дихання допомагає переносити велику кількість фізичних навантажень в танці, і дає вміння раціонально розрахувати це навантаження. Тоді зникає м'язова скутість і нервова напруга, підвищується заряд енергії. Учасники аматорського колективи таким чином мають можливість не лише розвивати фізичні данні, творчі здібності, а й створювати власні умови для майбутньої професійної діяльності.

В системі аматорського хореографічного колективу виконавська культура створює основу особистісної інтегративної освіти, яка формує здатність людини до пізнавальної, репродуктивної, творчої та комунікативної діяльності, включаючи системну сукупність індивідуальних властивостей та спеціальних навичок, спрямованих на колективну організацію обґрунтованого тлумачення художніх образів та їх презентацію у сучасному суспільстві.

Щорічно на Закарпатті, починаючи з 2000 року відбувається обласний фестиваль-конкурс народного хореографічного мистецтва імені Йосипа Волощука, метою культурно-мистецького заходу є збереження, розвиток та популяризація народного танцю Закарпаття. Розглянемо ретроспективу розвитку виконавської танцювальної культури на основних історичних етапах створення та 60-ти річній діяльності аматорського хореографічного колективу «Юність Закарпаття», який

є традиційно призером обласного конкурсу хореографічного мистецтва. 60 плідних років творчих злетів цього колективу очолював народний артист України Михайло Сусліков.

Специфіка танцювального мистецтва Закарпаття, зумовлена конкретними історичними подіями його формування, наявністю у його змісті та структурі безлічі різночасних нашарувань та запозичень, що знайшли відображення у композиції, змісті, структурі танцю, в окремих елементах танцювальних рухів, їх семантиці та назвах, відображає процес формування традиційного світогляду та господарської культури Срібної землі. Розглядаючи проблему формування виконавської культури молоді в хореографічній творчості, необхідно пояснити, що в найзагальнішому сенсі поняття «виконавська культура» включає володіння хореографічною мовою, її спеціальними технічними навичками та прийомами, засобами виразності.

Вважається, що рух передуює когнітивним процесам і навіть може їх породжувати. В основі нашої волі, стверджував французький філософ Мен де Біран ще у XVIII столітті, лежить рух. Він першим описав «вольове зусилля» – внутрішню напругу, тілесно відчутний «душевний порив». Рух передуює й думці, даючи внутрішні координати, «схему тіла» (вгору-низ, всередину-зовні, праворуч-ліворуч) – з їхньою допомогою людина пізнає простір і, зрештою, навчається мислити абстракціями. (Хаас Ж. Г., 2014)

Дослідження руху та танцю – dance and movement studies – почали складатися в окрему дисципліну трохи більше півстоліття тому. До цього людство обмежувалося головним чином жанрами історії балету та театральної критики. У 1969 році на Другому конгресі дослідників танцю (CORD) антрополог Джоан Кеаліінохомоку (Kealiinohomoku) зробила доповідь, яка перевернула всі тодішні уявлення про етнічний танок і танець взагалі. На той час вчені вважали її доповідь провокаційною: «Антрополог розглядає хореографію як форму етнічного танцю». Вона намагалася показати, наскільки умовні та залежні від культури форми танцю, які вважаються на Заході «високим мистецтвом», насамперед балет, і наскільки пейоративним є епітет «етнічний», який західні етнографи додають до його форм. (Hodgson J., 2001) Антропология мала ввести танець у зовсім інший контекст, порівняти з іншими зразками – не лише з високим мистецтвом, а й з фолк-моделями, подивитися на танець у культурній перспективі. Звертаючись до сучасних їй кабінетних антропологів, Кеаліінохо-

моку закликала відмовитися від шаблонів і міфів і перейти до неупередженого польового вивчення танцю як незахідного, так і західного. Щоб уникнути біологізаторського, психологічного або архаїзуючого погляду на танець, антропологі запропонували змінити підхід. Замість того щоб ставити загальні питання: що таке танець? чому люди танцюють? – вони питають: що відбувається, коли танцюють? Це дозволило застосувати в дослідженнях танцю сучасні теорії людської дії: кінесіку, проксеміку, семіотику, дослідження невербальних мов або мов тіла, теорії людської поведінки та інші. Дещо раніше виник автентичний рух, основний принцип якого – робити те, що хоче тіло. Той, хто рухається, чекає внутрішнього імпульсу, як правило несвідомого, захищеного глибоко в тілі. Таким чином, людина звертається від зовнішніх факторів до тих, які для неї дійсно важливі, і концентрація уваги на внутрішньому надає їй сили для дії. Останнім часом розвивається підхід, що називається focusing і працює з тілесними відчуттями, включаючи звичайні рухи. Усвідомлюючи звичні рухи і освоюючи нові, наприклад танцювальні, суб'єкт наново відкриває в собі здатність діяти, реагувати, відповідати світові. Що дуже важливо, він набуває нового типу знання – чуттєвого, тілесного, практичного знання як на протилежність вербалізованому, дискурсивному, пропозиційному знанню. Отже, людський суб'єкт до певної міри формується кінестезією – почуттям руху, включаючи, звичайно, рух танцювальний.

Неодмінною умовою успішної діяльності аматорського танцювального колективу є регулярні тренувальні заняття, без чого неможливо досягти високої танцювальної виразності та спеціальної фахової техніки виконання репертуарних творів. Ігнорування пропорційного використання комплексу розвиваючих фізичних танцювальних вправ, перш за все, позначиться на художньо-професійному рівні виконавської культури колективу: рухи танцюристів будуть позбавлені різноманітності та не виразні. Не розвинуте та неправильно поставлене дихання у сценічній практиці буде перешкоджати виконувати хореографічний твір природно, невимушено легко, відтворюючи емоційне забарвлення художнього образу.

Щоб танцювати в ансамблі «Юність Закарпаття», – згадував керівник ансамблю «Юність Закарпаття», – учасникам колективу треба було пройти великий відбірковий конкурс. Поштовх до постановки відомих танців завжди давав багатий фольклор Закарпаття, а професійність аматорів відшліфовувалась поступово і тільки наполегливою працею. Працювали, як кажуть, до сьомого

поту, але інакше домогтися значних успіхів було б неможливо. Завдяки наполегливості в роботі та великому бажанню учасників бути першими серед перших, ансамбль був відомий не тільки в тодішньому СРСР, а й далеко за його межами. У ряді номерів репертуару колективу його виконавці досягли високого рівня професійної майстерності. Програма ансамблю широка і різноманітна: народні українські танці Закарпаття «Раківчанка», «Увиванець», «Чинадійка», закарпатський танець «Керечанка» (запис у с. Керецьки Свалявського району) також обрядові «Весільний», «Єврейська свадьба»; українські народно-сценічні танці «Гопак», «Козачок», «Повзунець», угорський «Чардаш», молдавський «Жок». Завжди з великим успіхом «Юність Закарпаття» виконує тематичні танці патріотичного звучання – «Цього забути не можна», «Віва, Куба!», «Свято в Карпатах» хореографічна композиція «Легенда Карпат»; святкова-привітальна «Гуцулка», хореографічна композиція «Закарпатські візерунки», хореографічна композиція «У сім'ї єдиній», присвячена 55-й річниці воз'єднання Закарпаття з Україною, які розкривають здатність виконавців до творчого самовираження та імпровізації. (Кобаль В., 2011)

У чому ж полягає секрет успіху нашого ветерана хореографа упродовж його багаторічної успішної творчої діяльності? Михайло Львович не приховував правди і казав, що головне, мабуть, в тім, що він завжди дотримувався свого кредо - іти поступово від простого до складного і... до найскладнішого. У вихованні виконавської культури намагався досягти високої техніки та чітко вираженої естетики в хореографічних рухах не забуваючи про автентичний колорит виховував справжню закоханість у хореографічну культуру Закарпаття та патріотичну гідність молодих виконавців. На відміну від багатьох хореографів, він ніколи не спрощував малюнки танцю, а старався завжди їх ускладнювати, не забуваючи, що танець - це, перш за все, рух, а його основна складова - часто змінювані динамічні малюнки. Мабуть тому друзі-хореографи завжди вважали і вважають його неперевершеним майстром хореографічної композиції. Запозичивши той чи інший новий цікавий візерунок від автентичного фольклорного танцювального твору або від окремого танцівника, Михайло Сусліков обов'язково піддавав побачене власній художній обробці: збагачував скомпоноване ним художнє полотно новими характерними для цієї місцевості фігурами, розцвічував їх хореографічний малюнок елементами віртуозності, не перевантажуючи при цьому увесь танець строкатими акробатичними

«трюками». Так майстер народної хореографії краю досягнувши в кінці 70-х років минулого століття певних вершин власного професіоналізму, крок за кроком створював на базі ансамблю «Юність Закарпаття» свої оригінальні композиції танців, в яких уміло використовував всі засоби виразності, спираючись на існуючі народні традиції, в яких створювалися умови для розвитку виконавської хореографічної культури Срібної землі. На доцільність охоплення у рамках системного підходу до формування танцювальної культури особистості представників молодого покоління принципово визначається вплив сценічної танцювальної практики. Виступи на фестивалях, конкурсах, на професійних сценічних майданчиках та просто неба надають виконавській культурі риси універсальної. Різноманітність репертуарних танцювальних форм формує професійні виконавські навички, удосконалюючи техніку та манеру виконання хореографічних рухів.

«Не забудеться мені жовтень 1961 року, - згадував Михайло Львович, - наша перша репетиція. Не все одразу вдавалось, та працювали багато над кожним малюнком танцю, над кожним рухом. Напружена і копітка, іноді навіть виснажлива праця вела до вдосконалення виконавської майстерності учасників. Репетиції, репетиції, репетиції ... Учасники зятято витримували такі серйозні, часто, надмірні навантаження – пам'ятаю, вони йшли додому після репетицій втомлені, але завжди задоволені. Я теж був задоволений і вдячний їм за порозуміння та підтримку». (Кобаль В., 2011, с 58) За 60 років творчої діяльності в колективі було поставлено понад 100 різноманітних танців та композицій, більшість з яких, звичайно, самим Михайлом Львовичем Сусліковим. Добрими творчими знахідками стали записані ним в області танці «Плав'янський вертунець» (Свалявський район), «Дібровчанка» (Тячівський район), «Березнянська карічка» (Великобerezнянський район) та деякі інші. Успіхом у глядача користується колоритна композиція «Єврейська свадьба» у якій акторська майстерність виконавців поєднується з надзвичайно дрібною, темповою хореографічною лексикою, а також такі запальні танці, як «Циганський», пронизаний яскравою манерою та національним характерним колоритом закарпатських циганських народів, «Чардаш» з віртуозною технікою виконання обертів та поліритмічних хлопків. Репертуарна програма колективу створює умови до виконавської інтерпретації творів різних національних культур.

Говорячи про рівень танцювальної виконавської культури учасників аматорських колективів,

ми маємо на увазі поєднання виразності виконання та музичності, свободи і закінченості хореографічного жесту, його об'ємність та амплітуда танцювальної техніки. Поява кожної нової композиції творчого аматорського колективу «Юність Закарпаття» була вдалою творчою знахідкою для репертуару колективу - всі вони викликали неймовірні симпатії і захоплення у глядачів, адже теми і сюжети своїх хореографічних полотен Михайло Сусліков черпав із самого життя, що вирувало навколо.

Хореограф із задоволенням згадував, до прикладу, що на початку 60 - х років минулого століття серед молоді обласного центру дуже популярною була пісня «Над рікою Ужем», написана композитором Павлом Копинцем у співдружності з поетом Михайлом Єрмаковим. Серед учасників ансамблю «Юність Закарпаття» з перших днів його створення завжди було багато студентів, які полюбили цю пісню і часто наспівували її. Починалася вона надзвичайно емоційним ліричним заспівом на такі ж хвилюючі слова, що, видно, й надихнуло хореографа - молодіжного кумира того часу - на створення хореографічної композиції з відповідною назвою. (Кобаль В., 2011)

Над рікою Ужем дівчина тужила,

Осторонь хлопчина - теж чомусь сумний

Підійти боїться - з ним у сварці мила..

А навкруг цвітіння день такий ясний.

Емоційний стан виконавців створював естетичний аспект виконання хореографічних рухів, що концептуально впливало на удосконалення хореографічної майстерності учасників колективу, вміння використовувати набуті знання у музично-виконавчій діяльності. Завдяки активній, насиченій гастрольній діяльності колективу на різних етапах творчого розвитку «Юності Закарпаття» простежується позитивна динаміка формування мотиваційно-ціннісного компонента виконавської культури згідно з критерієм сформованості інтерпретаційних виконавських навичок.

Такою ж унікальною знахідкою для колективу, зокрема, стала танцювальна композиція «Бокораш» за однойменною картиною чудового закарпатського митця, народного художника України Йосипа Бокшая. Саме тут яскраво проявилось новаторство творчої душі Михайла Суслікова: щоб передати стихію бурхливої Тиси, він виставив на сцені в один ряд танцюристів, які рухами імітували хвилі під акомпанемент наростаючих пасажів заводної гуцульської музики. Фізичний стан виконавців потребував витривалості та мужньої сили, складні акробатичні підтримки, трьох-ярусні побудови виконавців забарвили палітру

хореографічної лексики та створили умови довіри як учасників ансамблю один до одного так і виконавців до керівника. Ця унікальна постановка, оркестровку до якої зробив надзвичайно талановитий закарпатський композитор, заслужений діяч мистецтв УРСР Іштван Мартон, мала величезний успіх упродовж багатьох років під час численних концертів «Юності Закарпаття». Проходили роки, змінювався склад учасників колективу, а композиція «Бокораші» увесь час була присутня в репертуарі - вона стала однією з головних у золотому фонді легендарного ансамблю. Так у творчих пошуках починався довгий і щасливий 60 - літній зоряний шлях нині відомого в цілому світі заслуженого ансамблю танцю «Юність Закарпаття» до великого мистецтва, а з ним кувалася доля живої легенди краю - в молодості танцівника-віртуоза, в зрілі роки талановитого хореографа-постановника, чудового педагога-методиста Ужгородського коледжу культури і мистецтв, народного артиста України Михайла Львовича Суслікова. Він не уявляв свого життя без танцю, бо сам багато років віддано служив цьому чарівному мистецтву. Митець казав, що працює просто - як уміє. З висоти своїх поважних літ хореограф завжди вважав, що все в житті дається непросто - тільки в праці закодована істина будь - якого успіху.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином можемо зауважити, що виконавець повинен мати низку якостей: творчу пристрасність, зосередженість, гнучку уяву, творче сценічне самопочуття, високий інтелектуальний рівень загальної та спеціальної, пов'язаної зі специфікою хореографічного мистецтва, культурою. Підсумовуючи, можна стверджувати, що сучасна виконавська культура є динамічним явищем, цілісної комунікативної системою, яка забезпечує відтворення національних творчих досягнень, незалежно від часу та форми створення. Виконавська танцювальна культура являє собою сукупність особистісно-значущих якостей, які проявляються в процесі творчої діяльності та розкривають міру освоєння індивідом емоційно-образного змісту твору, як об'єкта суспільної діяльності.

Танцювальна виконавська культура, як одиниця аналізу розвитку умінь і навичок базових рухових якостей пластичної та фізичної дії дозволяє виявити механізм професійного зростання. На цій основі у подальшому можна побудувати власну систему тренувальних занять в контексті творчої діяльності аматорського хореографічного колективу з метою збереження аматорської хореографічної культури та нових поглиблених досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кобаль В.В., Батя: Нариси про життя і творчий шлях видатного балетмейстера Срібної Землі народного артиста України Михайла Львовича Суслікова. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2011. 208 с.
2. Хаас Ж. Г., Анатомия танца. Минск: Попурри, 2014. 200 с.
3. Hodgson J., Mastering movement: the life and work of Rudolf Laban. Methuen, 2001. 268 p.

REFERENCES

1. Kobal V.V., Batia: Narysy pro zhyttia i tvorchyi shliakh vydatnoho baletmeistera Sribnoi Zemli narodnoho artysta Ukrainy Mykhaila Lvovycha Suslikova. [Batya: Essays on the life and creative path of the outstanding ballet master of the Silver Land, People's Artist of Ukraine Mykhailo Lvovich Suslikov] Uzhhorod: KP «Uzhhorodska miska drukarnia», 2011. 208 s. [in Ukrainian].
2. Haas Zh. G., Anatomiya tantsa. [Dance Anatomy] Minsk: Popurri, 2014. 200 s. [in Russian].
3. Hodgson J., 2001 Mastering movement: the life and work of Rudolf Laban. Methuen, 268 p.

УДК 747/75:745/749(477)"19–20"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-12>

Ольга ШКОЛЬНА,
orcid.org/0000-0002-7245-6010
доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка,
(Київ, Україна) dushaorchidei@ukr.net

Алла БУЙГАШЕВА,
orcid.org/0000-0002-9644-1657
народний художник України,
професор кафедри образотворчого мистецтва
Київського університету імені Бориса Грінченка,
(Київ, Україна) dushaorchidei@ukr.net

Олександр ОПАНАСЮК,
orcid.org/0000-0002-2685-9468
доктор мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри музикознавства та музичної освіти
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) dushaorchidei@ukr.net

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО В ТВОРЧОСТІ ТЕТЯНИ ЯБЛОНСЬКОЇ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЇЇ ЩОДЕННИКІВ

Творчість визначної мисткині ХХ – початку ХХІ століття Тетяни Нилівни Яблонської (1917–2005) становить окрему сторінку вітчизняного мистецтва. З одного боку напрацювання художниці вкорінені у духовній культурі початку ХХ століття, включно із впливами діда Олександра – протоієрея, батька Ніла – викладача мистецьких дисциплін, матері – викладачки французької мови, а також викладачів-орнаменталістів і колористів кшталту Федора Кричевського та представників когорти бойчукістів-авангардистів штибу Абрама Черкаського й Костя Єлеви.

З іншого боку на формування художнього всесвіту талановитої Тетяни Яблонської вплинули особисті вакації й студії, а також занурення у матеріальний світ творів декоративно-прикладного та сакрального мистецтва, оскільки художниця постійно займалася саморозвитком, заглибленням у суть «кольоросвітів» та традиційних форм різних видів художнього ремесла.

Так, якщо ретроспективно поглянути на джерела збагачення духовного та пластичного світів Тетяни Нилівни – стає зрозумілим, що її цікавили тональні та контрастні переходи у творах києворуських мозаїк з Софії Київської та Михайлівського Золотоверхого соборів, про композиційний стрій яких та майстерність прадавніх майстрів авторка висловлювала власні професійні умозаклячення на шпальтах своїх щоденників.

Будучи з родини представників церковного кліру (всі її предки по роду батька служили дяками у костелах), де з дитинства постійно лунали церковна музика, спів і духовні тексти, вона легко розмірковувала з приводу сюжетів євхаристії, літургії тощо, іконографії тих чи інших святих, а також питань синестезії (відчуття музичних ритмів у кольорі).

Ці знання, які викорінювалися, приміром, у когорти бойчукістів, з часом вона доповнила глибоким вивченням перлин світового декоративно-прикладного, образотворчого мистецтва, скульптури й архітектури країн Європи. У них мала змогу від середини ХХ століття побувати у зв'язку із творчими пленерами та дослідями, до прикладу, італійської класики, й, таким чином, самотужки наблизилася до поєднання у своїй подальшій творчості канонів високого мистецтва від доби чистого Відродження до академізму, й формотворчого та орнаментального сприйняття певних сталих візій декоративно-прикладного мистецтва: кераміки, скла, фарфору, текстилю (хустки, народний одяг, gobелени), дідухів тощо.

Ключові слова: києворуське мистецтво, образотворче мистецтво, декоративно-прикладне мистецтво, друга половина ХХ – початок ХХІ століть.

Olga SHKOLNA,
orcid.org/0000-0002-7245-6010
Doctor of Art History, Professor;
Professor at the Fine Arts Department
Institute of Arts of Borys Grynchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) dushaorchidei@ukr.net

Alla BUIGASHEVA,
orcid.org/0000-0002-9644-1657
People's Artist of Ukraine,
Professor at the Fine Arts Department
Borys Grynchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) dushaorchidei@ukr.net

Olexandr OPANASYUK,
orcid.org/0000-0002-2685-9468
Doctor of Art History,
Professor at the Department of Musicology and Music Education
Institute of Arts of Borys Grynchenko Kyiv University
(Kyiv, Ukraine) dushaorchidei@ukr.net

DECORATIVE AND EXAMPLE ART IN THE CREATIVITY OF TATYANA YABLONSKAYA: ON THE MATERIALS OF HER DIARY

The work of the outstanding artist of the 20th – early 21st century Tatyana Nilovna Yablonskaya (1917–2005) is a separate page of Russian art. On the one hand, the artist's achievements are rooted in the spiritual culture of the early 20th century, including the influence of her grandfather Alexander, an archpriest, her father Nil, a teacher of art disciplines, her mother; a French teacher for high school students, ornamental teachers and colorists like Fyodor Krichevsky, and avant-garde boychukists like Abram Cherkassky and Kostya Eleva.

On the other hand, the formation of the artistic universe of the talented Tatyana Yablonskaya was influenced by personal vacations and studios, as well as immersion in the material world of works of arts and crafts and sacred art, since the artist was constantly engaged in self-development, deepening into the essence of «color lights» and traditional forms of various types of art.

So, if we take a retrospective look at the sources of enrichment of the spiritual and plastic worlds of Tatyana Nilovna, it becomes clear that she was interested in tonal and contrast transitions in the works of Kievan Russian mosaics from St. Sophia of Kyiv and St. Michael's Golden-Domed Cathedral.

Being from a family of representatives of the church clergy (all her ancestors from her father's family served as clerks in churches), where church music, singing and spiritual texts constantly sounded from childhood, she easily thought about the plots of the Eucharist, liturgy, etc., saints, as well as issues of synesthesia (sensation of musical rhythms in color).

This knowledge, which was eradicated, for example, in a cohort of boychukists, over time, she supplemented with a deep study of the pearls of the world's decorative and applied, fine arts, sculpture and architecture of European countries. Since the middle of the 20th century, she had the opportunity to visit them in connection with creative plein-air and the study, for example, of the Italian classics, and thus, independently approached by combining in her further work the canons of high art from the era of pure Renaissance to academism, as well as form-creative and ornamental perception of certain stable images of arts and crafts: ceramics, glass, porcelain, textiles (shawls, folk clothes, tapestries), didukhs, etc.

Key words: Kievan Russian art, fine arts, arts and crafts, second half of the 20th – early 21st centuries.

Постановка проблеми. Спадщину Тетяни Нилівни Яблонської з позицій синтезу її сприйняття декоративно-ужиткового й образотворчого мистецтва від часів Київської Русі до доби незалежної України ніколи не розглядали комплексно. У цьому зв'язку цінним матеріалом лишилася епістолярна спадщина художниці, котру вже після її смерті видала її донька Гаяне Атаян. У ній описується ставлення до різних видів мистецтва (від мозаїк, генетику яких вона справедливо пов'язувала з греко-візантійськими впливами, до

аналізу виробів зі скла, кераміки, фарфору, включення певних видів посуду до своїх натюрмортів і портретів), а також власні практичні напрацювання мисткині, де приділялася значна увага українським строям, їх колористиці, композиціям берегових дідухів (живопис), та декоративним гобеленам (надалі любов до цього матеріалу перейняла її донька Олена Бейсембінова).

Аналіз досліджень і публікацій. Головним джерелом досліджень стали епістолярні напрацювання Тетяни Нилівни Яблонської, видані

2020 року у видавництві «Родовід» донькою та ученицею художниці Гаяне Атаян (книга «Тетяна Яблонська» щоденники, спогади, роздуми») (Атаян 2020: 38–580). Також значимими з точки зору вивчення ставлення мисткині до різних видів декоративно-прикладного мистецтва є власні твори Т. Яблонської, оприлюднені у низці альбомів, нарисів, наукових розвідок, монографій, каталогів виставок, присвячених здобуткам вітчизняного мистецтва ХХ – початку ХХІ століть. У цьому зв'язку, насамперед, слід виділити публікацію матеріалів про знищену книгу самої тетяни Яблонської та Івана Драча у 2000-х рр. на шпальтах Всесвітньої мережі інтернет (Книга, яку...) та Т. Бугаєнко, де було висвітлено графічну та живописну спадщину Тетяни Нилівни (Київ, 1991) (Кашшай 2018: 7–172), низку статей І. Ситник, присвячених окремим періодам творчості художниці (Ситник І. Ідейні... 2021: 35–40; Ситник І. Формування... 2021: 49–56), де представлені звернення до різних аспектів декоративно-прикладного мистецтва часів Київської Русі, УРСР і незалежної України.

Мета статті – визначити особливості звернення Тетяни Яблонської до декоративно-прикладного мистецтва у середині ХХ – на початку ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу. Ставлення Тетяни Яблонської до декоративно-прикладного мистецтва досі не ставало темою окремого дослідження. Проте, згадана художниця дуже багато розмірковувала про стилістику, колористику, жанрово-видову специфіку, типологію, художньо-образні якості окремих видів мистецького ремесла.

Це стало зрозуміло після публікації 2020 року її щедрих на власні роздуми, міркування, спогади, щоденників за дієвої участі її доньки Гаяне Атаян. Насамперед, надзвичайно цікавими є спостереження Тетяни Нилівни щодо фресок та мозаїк Софії Київської та Михайлівського Золотоверхого монастиря. Праонука дяків, онука архієрея, донька колишнього семінариста, художниця з дитинства була долучена до царини сакрального мистецтва, де кожен сюжет і образ ставали для неї зрозумілими, оскільки були вживані у домашньому спілкуванні та могли нею бути добре витлумачені. Тому знання іконографії святих, святителів тощо, розуміння сюжетів, їхнього благолепія та благообразія, дозволяли Тетяні Яблонській чітко визначати сутність головних досягнень чи ганджів творчості києворуських майстрів.

У цьому зв'язку цікаво читати її спостереження щодо ансамблів мозаїк вищезгаданих пам'яток. Так, вона зауважувала, що завжди «слід відрізняти різницю між <...> особливо обдарованим майстром та його товаришами», у творчості яких відчутні впливи єдиної спільної греко-візантій-

ської стилістики (Атаян 2020: 194–195). І далі вона продовжувала, що наш майстер-мозаїчист кращої частини сцени «Євхаристії» (група Христа з янголом та предстоячими апостолами) Софії Київської по силі обдарування та таланту не поступався Андрію Рубльову і мав абсолютно геніальне творче мислення. Крім того, Тетяна Нилівна тут же зауважувала, що мала силу-силенну міркувань з цього приводу, які заслуговали на окреме монографічне видання (Атаян 2020: 194–195).

Для опису художніх якостей цього доробку у порівнянні з працею інших задіяних у цьому ж комплексі опорядження майстрів, художниця вживала категорії почуття колориту, тону, рисунок, компоновання, відчуття пропорцій, простору, спостереження за правими та лівими частинами композиції Михайлівського Золотоверхого монастиря, Софії Київської, а також порівняння творчої манери художників, що їх оздоблювали, їх вправності та майстерності, поняття ідеї, втілення задуму, вияв особистого духовного світу майстра під час такої роботи, перед якою він мав довго молитися й очищувати свою душу, сутність терміну «школа» (Атаян 2020, с. 194–195). Цебто слід зазначити високу ерудицію в означеному питанні, досконале професійне мистецтвознавче та художнє розуміння вищевикладених категорій поодиночі та у їхньому зв'язку.

Мозаїки, виконані з скляної смальти, викликали у авторки багато вражень, пов'язаних з лискучістю матеріалу, його чистотою та подібністю його сйява до шляхетних кристалів. У цьому зв'язку варто згадати спостереження Тетяни Нилівни й за скляною карафкою (Атаян 2020: 17), трепетне її ставлення до інших «художніх силікатів» з родинного кола – фарфорових чашок, сервізів, гончарних виробів.

Так, мисткиня згадувала, як в дитинстві залюбки гралася зі шматочками битого посуду, знайденого на городі в сусіда поляка Хмелєвського. Особливо їй були до душі скельця китайських чашок, котрі надзвичайно цінувалися у таких дитячих забавках її оточення. Адже вважалися «золотим фондом» дослівно, якимсь мірилом штибу іноземної валюти. Зокрема, цінувалися нею фрагменти чашок і сподок з візерунками у троянди, гілочки бузку (імовірно за все – продукція кузнецовських виробництв), а також фрагменти осколків зеленкуватих абажурів. Такі цяцянки в дітлахів її кола називалися «царьками», адже вважалися більш коштовними, ніж різноманітні кольорові обгортки (Атаян 2020: 14–15).

При цьому ще в дитинстві, зважаючи на щире зневажання матір'ю – дворянкою за походженням, викладачкою французької мови, фаянсових грубих тарілок, якими, тим не менш доводилося користуватися у не дуже заможній родині її батька, Тетяна Нилівна перейняла сприйняття

розрізнення високої або більш грубої культури матеріалу, його формотворення, естетичних якостей декорування розписом або деколлю. Так, найбільш цінними в її дитячих іграх були тарілки з «хитромудрими синіми візерунками», натомість уламки тарілок з розписом смужками здавалися менш вартісними. Промиті і розсортовані за «якісними характеристиками» такі скарби розбурхували дитячу уяву, дозволяли навчитися відрізнити більш цінні від менш цінних речей такого штибу (Атаян 2020: 14–15).

При чому зневага родини до сервізів нового «пролетарського змісту» кшталту чехонінських – з серпами, молотами, коліщатками, передавалася й малечі, яка сприймала більш товсті, спрощеної форми чашки за нижчий сорт по відношенню до класичних форм посуду, які традиційно було прийнято у родині сполучати із срібними ложками із благородною зелено-сірою патиною. Натомість більш прості лапідарні форми розписних дерев'яних ложок або звичайних олов'яних вважалися більш доречнішими до сервірування разом із більш грубими формами посуду (Атаян 2020: 15).

В дитинстві Тетяна Нилівна звертала увагу і на металеві коробки для цигарок, і вінтажні речі попередніх часів, котрі можна були побачити на товчках штибу сучасних блошиних ринків (Атаян 2020: 15, 86). Надалі це її навчило як справжнього знавця розрізняти справжні старовинні речі вжитку, виконані з високою культурою, від товарів сучасного їй ширвжитку, відчувати якість матеріалу в декоративно-ужитковому мистецтві, особливу «ідею» виконання твору. Так, пізніше, Т. Яблонська безпомилково визначала приналежність якихось гарних скляних ваз до прибалтійської традиції, якість металевих брошок тощо (Атаян 2020: 111).

З особливою любов'ю художниця розмірковувала про сенс призначення варистих печей в хатньому господарстві, потребу у гончарних кругах для виконання традиційних глиняних горщиків і макітр, зосереджувала увагу на культурі виконання старих, розписних черепків, в яких відчувалася тяглість традиції формотворення й оздоблення виробів. Загалом, глибоко відчувала природу декоративних матеріалів, таких, як лоза у кошикоплетінні, лудіння та глиняна обмазка у поновленні призьби та стін у традиційних хатах, різні сорти дерева при виконанні гребінців, хоча, насамперед, була мисткинею з живопису та графіки (Атаян 2020: 281–282).

З-поміж спогадів художниці багато разів зустрічаються питання обрання тканин з декорами в ситчики, відчуття вишуканості візерунків для хусток і драперій, колористичний стрій килимів тощо. Сприйняття барв і ритміки візерунків текстилю було нею не лише «всмоктане із молоком матері», яка вчила добре добирати колірні сполучення і співвідношення малюнків, а й від викла-

дача художніх дисциплін Федора Кричевського (Ситник І. Формування... 2021: 49–56), завдяки чому в творчому доробку мисткині з'явилася не лише серія дідухів, а й низка живописних полотен із пістрявими тканинними візерунками.

Відчуття етнокультурної приналежності окремих тканин певних регіонів тодішньої великої батьківщини, Тетяна Нилівна закріплювала від 1950-х рр. у численних студіюваннях аулів Кавказу (насамперед, Вірменія, звідки був родом її другий чоловік Армен Атаян), надалі кримських просторів з краєвидами із місцевими автентичними пам'ятками, наративів Італії, яку вона відчувала всією душею, та візій Закарпаття (Кашшай 2018: 949–954), де художниця поглиблювала свої «рафіновані» колористичні учування.

Добре розуміння різниці у строях різних локальних місцевостей, постійне наполегливе стажування із знавецьким тренуванням ока у складі делегацій з визначними мистецтвознавцями у музеях і галереях багатьох країн Європи, Азії, дозволили мисткині мати «творчий діапазон» сприйняття не лише образотворчого (Склярченко Г. Українські... 2018, с. 1–280), а й декоративно-прикладного мистецтва, засадничого для виявів неофольклоризму (Ситник І. Ідейні... 2021: 35–40), котрий надалі прислужився для виконання надзвичайно складних і виразних спостережень за побутом, етнографією різних регіонів (Склярченко Г. Закарпатська... 2018: 220–229), дав змогу відчувати декоративну природу орнаментальних структур, пластичних елементів та формотворення у різних видах мистецтва.

Як приклади, варто навести твори художниці із враженнями від народних розписів штибу К. Білокур – «У садочку», 1957 р., з плетінням мережива «За плетінням» 1959 р., із гончарним посудом як антураж

Іл. 1. Яблонська Т. Автопортрет в українському костюмі. 1946 р. Полотно, олія.

«У старому Аштаракі» (Вірменія), 1961 р., з мисником «Сільський мотив» 1965 р., «Спогад про Денеші» 1983 р. (Бугаєнко; Книга, яку...). Також слід зазначити, що деякі ескізи Тетяни Яблонської доби керування монументальною майстернею в Київському художньому інституті та праці в секторі інтер'єру Київського зонального науково-дослідного інституту проєктування житлових та промислових будівель, водночас, сприймалися як станкова графіка та проєкти для виконання гобеленів, якими вона один час захопилася під час звернення до розробки монументально-декоративних панно на замовлення оформлення для окремих магазинів Києва 1960-х рр.

Висновки. Отже, заглиблення у культуру матеріалів і специфіку формотворення та декорування окремих предметів народних промислів й промисловості України, дозволили Т. Яблонській від середини ХХ століття більш глибоко досягнути культуру декоративно-прикладного мистецтва.

Підтвердженням цього стали її роздуми щодо киеворуських мозаїк Михайлівського Золото-

вершого собору та Софії Київської, спогади про дитячі забавки щодо диференціювання якісних і неякісних скелець кольорового скла, шматочків осколків фарфорового посуду, спостереження за специфікою розвитку гончарних промислів та потребою у кахлевому виробництві, звернення до розробки ескізів для гобеленів, проєктів монументально-декоративних панно у 1960-х рр. на хвилі моди на неофольклоризму, укоріненого у народних традиціях різних етнокультурних регіонів.

Окремо у живописній спадщині художниці прослідковується розробка орнаментальних структур тканин, їх текстури та візерунків, уважне ставлення до мережива, лозоплетіння, виготовлення дідухів тощо. Загалом, слід зазначити, що твори декоративно-ужиткового мистецтва стали «портретованими», частиною візій її полотен в образотворчому мистецтві, унаочнюючи сильний, міцний зв'язок різних видів мистецтва, нерозривність традицій, та колористичне, ритмічне, просторове, сюжетне, орнаментальне взаємозбагачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаян Г. Тетяна Яблонська. Щоденники, спогади, мрії / упоряд.: Г. Атаян, І. Зайцева. Київ : Родовід, 2020. 584 с.
2. Бугаєнко І. Тетяна Яблонська: Живопис. Графіка: альбом / упоряд.: І. Бугаєнко. Київ: Мистецтво, 1991. 176 с.
3. Кашшай О. Формування Закарпатської школи живопису у 1920–40 рр.: аналіз соціально-культурної ситуації. *Народознавчі зошити. Інститут народознавства НАН України*. Львів. 2018. № 4 (142). С. 949–954.
4. Книга, яку знищили. Тетяна Яблонська, Іван Драч. URL: <https://www.book-on-demand.com.ua/product/knyga-yaku-znyshhylyu-yablonska-drach> (дата звернення: 17.06.2021 р.).
5. Ситник І. Ідейні та мистецькі засади неофольклоризму Тетяни Яблонської, Conceptual and artistic fundamentals of Tetiana Yablonska's neo-folklorism. *Художня культура. Актуальні проблеми» Інституту проблем сучасного мистецтва НАМ України*. Київ. 2021. № 17(2). С. 35–40.
6. Ситник І. Формування художнього світогляду Тетяни Яблонської в майстерні викладача живопису Федора Кричевського. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич. 2021. №35. С. 49–56.
7. Складенко Г. Закарпатська школа живопису в контексті українського мистецтва другої половини ХХ століття. *Мистецтвознавство України. Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України*. Київ. 2017. №17(2017). С. 220–229.
8. Складенко Г. Українські художники: з відлиги до незалежності. Кн. 1. Київ: ArtHuss, 2018. 280 с.

REFERENCES

1. Atayan, G. *Tetiana Yablonska. Shchodennyky, spohady, mrii* [Tatiana Yablonska. Diaries, memories, dreams]. Kyiv: Rodovid. [in Ukrainian].
2. Buhaienko I. (1991). *Tetiana Yablonska: Zhyvopys. Hrafika : albom* [Tatiana Yablonska: Painting. Graphics : album]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].
3. Kashshai O. (2018). Formuvannia Zakarpatskoi shkoly zhyvopysu u 1920–40 rr.: analiz sotsialno-kulturnoi sytuatsii [The formation of the Transcarpathian school of painting in 1920–40: analysis of the social and cultural situation. Ethnological notebooks]. *Narodoznavchi zoshyty* [Narodoznavchi zoshyty], no. 4(142), 949-954. [in Ukrainian].
4. Yablons`ka, T. ta Drach, I. *Kny`ga, yaku zny`shhy`ly`* [The book that was destroyed.]. Kyiv: My`stecstvo. (access date: 17.06.2021) [in Ukrainian].
5. Sy`tny`k, I. (2021). Ideini ta mystetski zasady neofolklorizmu Tetiany Yablonskoi [Conceptual and artistic fundamentals of Tetiana Yablonskas neo-folklorism]. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*, no. 17(2), 35–40. [in Ukrainian].
6. Sy`tny`k, I. (2021) 'Formuvannya xudozhn`ogo svitoglyadu Tetyany` Yablons`koyi v majsterni vy`kladacha zhy`vopy`s u Fedora Kry`chevs`kogo', *Aktual`ni py`tannya humanitarny`x nauk : mizhvuzivs`ky`j zbirny`k naukovy`x prac`z` molody`x vcheny`x Drogoby`cz`kogo derzh. ped. un-tu imeni Ivana Franka*, 35: 49–56. [in Ukrainian].
7. Skliarenko H. (2017). Zakarpatska shkola zhyvopysu v konteksti ukrainskoho mystetstva druhoi polovyny XX stolittia [Transcarpathian school of painting in the context of Ukrainian art of the second half of the 20th century]. *Mystetstvoznnavstvo Ukrainy* [Art history of Ukraine], no. 17, 220-229. [in Ukrainian].
8. Sklyarenko, G. (2018) *Ukrayins`ki xudozhny`ky` : z vidly`gy` do nezalezhnosti*. [Ukrainian artists: from the thaw to independence]. *Kny`ga persha*. Kyiv: ArtHuss. [in Ukrainian].

УДК 730:242-39:261-39:7.03'06(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-13>

Тетяна ШТИКАЛО,

orcid.org/0000-0002-7014-2915

*старший викладач кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) tanya.shtykalo@gmail.com*

Артем ЧЕПУРКО,

orcid.org/0000-0001-5670-2261

*магістр
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) mr.deidara1357@gmail.com*

ОБРАЗ БУДДИ В СКУЛЬПТУРНОМУ МИСТЕЦТВІ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

Дана стаття становить собою мистецтвознавче дослідження образу Будди в класичному мистецтві країн Далекого Сходу та в практиці сучасних художників. Особливу увагу приділено скульптурному зображенню Будди за авторством молодого українського скульптора М. Жуковського, випускника художньо-графічного факультету Університету Ушинського.

Важливою частотою статті є дослідження розвитку зображення образу Будди в мистецтві Китаю, Індії та Японії різних епох, тій еволюції, яку східні майстри пройшли крізь віки аби досягти того канонічного зображення буддистського божества, яке зараз всім нам відоме. Саме ключовим є такий принцип мистецтвознавчого аналізу, який дозволяє в хронологічній та географічній парадигмі прослідкувати видозмінення підходу до зображень Будди в скульптурному мистецтві.

Зображення Будди в будь-якому виді візуального мистецтва є ключовим для буддистів всього світу: від Японії до України. Загалом, всі зображення Будди спрямовані на те, аби надихнути вірян буддистів на певні духовні та фізичні звершення, які визначено релігійними текстами. В той самий час умиротворене лице в скульптурах Будди покликано нагадати про ілюзорність цього світу та його благ, і спрямувати людей відмовитися від всього мирського. Такі складні емоції та філософські ідеї та мають втілитися в скульптурі митці, що створюють образи Будди. Аналіз форми, маси, простору та відповідність канонам в розглянутих нами класичних скульптурах Будди надають базис теоретичної інформації, на основі якої й відбувається їх порівняльний аналіз з сучасними зображеннями Будди.

Дослідивши історію та специфіку класичного скульптурного зображення Будди в мистецтві країн Далекого Сходу, нами проаналізовано досвід сучасних майстрів, які у своїй практиці зверталися до образу буддистського божества. Зокрема в статті представлено аналіз робіт сучасного британського художника тибетського походження Г. Г'ятсо, який через призму поп-арту втілює в Будді сучасні цінності та нові сакральні образи. Інший підхід ми бачимо в українського скульптора М. Жуковського. Одеський майстер прагне зберегти та відтворити класичні традиції в власному скульптурному творі «Будда», при цьому не змішуючи сучасне та попсове з духовним та сакральним. Завдяки безпосередньому зв'язку з митцем, нам вдалося надати в статті опис техніко-технологічному процесу роботи над скульптурою «Будда», розкрити авторський процес роботи над створенням скульптури, визначити, як саме автору дається процес роботи над таким складним духовним образом. Сакральне наповнення скульптури «Будда» та слідування канонічним критеріям зображення буддистського божества визначає цю роботу як духовно направлену та ціннісну для самих буддистів. Напевно, це одна з небагатьох скульптур Будди в Україні, яка має культурологічну цінність, адже власне художніх робіт з зображенням цього божества на території України небагато.

Порівняльний аналіз класичних зображень Будди руки майстрів минулих епох та двох діаметрально протилежних підходів до зображення буддистського божества сучасними художниками дає нам розуміння актуальності та важливості таких мистецтвознавчих аналізів та досліджень. Досвід нашого співгромадянина показує важливість дослідження буддистського мистецтва і в Україні.

Ключові слова: скульптура, сакральне мистецтво, буддизм, Будда.

Tetiana SHYKALO,

orcid.org/0000-0002-7014-2915

Honored Art Worker of Ukraine,

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methods Decorative arts and Graphics
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) tanya.shtykalo@gmail.com

Artem CHEPURKO,

orcid.org/0000-0001-5670-2261

Master

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) mr.deidara1357@gmail.com

IMAGE OF BUDDHA IN SCULPTURE ART: TRADITIONS AND MODERNITY

This article is an art study of the image of the Buddha in the classical art of the countries of the Far East and in the practice of modern artists. Special attention is paid to the sculptural image of Buddha by the young Ukrainian sculptor M. Zhukovsky, a graduate of the Faculty of Art and Graphics of Ushinsky University.

An important frequent article is the study of the development of the depiction of the image of the Buddha in the art of China, India and Japan of different eras, the evolution that Eastern masters went through through the ages to reach the canonical image of the Buddhist deity that is now known to all of us. The key is the principle of art analysis, which allows us to trace changes in the approach to Buddha images in sculptural art in a chronological and geographical paradigm.

The depiction of the Buddha in any form of visual art is central to Buddhists around the world, from Japan to Ukraine. In general, all images of the Buddha are intended to inspire Buddhist believers to certain spiritual and physical achievements that are defined by religious texts. At the same time, the peaceful face in Buddha sculptures is meant to remind people of the illusory nature of this world and its benefits, and to direct people to renounce everything worldly. Such complex emotions and philosophical ideas should be embodied in sculpture by artists who create images of the Buddha. The analysis of the form, mass, space and conformity to the canons in the classical sculptures of the Buddha that we considered provide the basis of theoretical information on the basis of which their comparative analysis with modern images of the Buddha takes place.

Having studied the history and specifics of the classical sculptural image of the Buddha in the art of the Far Eastern countries, we analyzed the experience of modern masters who in their practice turned to the image of the Buddhist deity. In particular, the article presents an analysis of the works of the modern British artist of Tibetan origin G. Gyatso, who, through the prism of pop art, embodies modern values and new sacred images in the Buddha. We see a different approach in the Ukrainian sculptor M. Zhukovsky. The Odessa master strives to preserve and recreate classical traditions in his own sculptural work "Buddha", while not mixing the modern and pop with the spiritual and sacred. Thanks to the direct connection with the artist, we managed to provide in the article a description of the technical and technological process of working on the sculpture "Buddha", to reveal the author's process of work on the creation of the sculpture, to determine exactly how the author is given the process of working on such a complex spiritual image. The sacred content of the "Buddha" sculpture and following the canonical criteria of depicting a Buddhist deity define this work as spiritually oriented and valuable for Buddhists themselves. This is probably one of the few Buddha sculptures in Ukraine that has cultural value, because there are not many works of art depicting this deity on the territory of Ukraine.

A comparative analysis of classical depictions of the Buddha hand by masters of past eras and two diametrically opposed approaches to depicting the Buddhist deity by modern artists gives us an understanding of the relevance and importance of such art analysis and research. The experience of our fellow citizen shows the importance of studying Buddhist art in Ukraine as well.

Key words: sculpture, sacred art, Buddhism, Buddha.

Постановка проблеми. Дослідження сакрального мистецтва в україномовному науковому середовищі переважно фіксується на християнських, інколи мусульманських темах. Це обумовлено етнічним та релігійним складом населення України, географічним розташуванням та історичними передумовами. Однак, для міжнародного розвитку української наукової думки важливо не фіксуватися на внутрішніх темах, а бути відкритим до нового. Досліджувати мистецтво всього світу та знаходити паралелі та відмінності між своїм культурним надбанням та світовим,

шукати зв'язки та точки сходу різних культурних парадигм.

Одна зі світових релігій, буддизм – є джерелом величезної кількості художніх творів, які було створено під його впливом. Скульптурні зображення буддійського божества є втіленням духовного наповнення цієї релігійної течії. І хоча в Україні буддисти є меншиною і широко не представлені, однак інтерес до буддизму присутній. Ще з XIX століття українська інтелігенція тяжіла до філософсько-етичних ідей цієї релігії, однак, з приходом радянської влади цей процес

був зупинений. Втративши більшу частину інтелігенції та опинившись в тоталітарній ізольованій країні, українці були обмежені в можливості взаємозв'язку з іншими культурами. Лише з отриманням незалежності культурні діалоги були відновлені. Про актуальність дослідження мистецтва буддизму говорить той факт, що одна з розглянутих скульптур в цій статті за авторством М. Жуковського була замовлена у нього буддійською спільнотою в м. Одеса. Отже, виникає потреба у теоретичному осмисленні образу Будди як в мистецтві Азії, так і в Україні, а на сьогодні фундаментальних мистецтвознавчих досліджень на дану тему не існує.

Аналіз досліджень. В сучасному україномовному рецензійному науковому просторі праць, присвячених даній тематиці, не так багато. Переважно можна знайти статті чи публікації, присвячені тим, чи іншим аспектам буддизму, загальному огляду буддійського мистецтва, однак систематичного дослідження образу Будди в скульптурному мистецтві в парадигмі хронологічного аналізу не має. Окремі дані можна дізнатися з книг про буддійське мистецтво за авторством Р. Фішера та М. Джордана. Дослідження скульптур Будди в мистецтві Далекого Сходу можна побачити в працях радянської сходознавиці Н. Виноградової.

Мета статті – проаналізувати та зіставити втілення образу Будди в класичному скульптурному мистецтві країн Далекого Сходу та сучасних підходів до створення скульптур Будди.

Виклад основного матеріалу. Зародження традицій скульптурного зображення Будди відбулося в Індії, в тому цивілізаційному місці, де загалом і з'явився власне буддизм. Формування буддійського мистецтва відбувалося після смерті Сіддхартха Гаути, що означало відсутність зображень того за життя. Тому певне узагальнення та ідеалізація образу Будди можна прослідкувати ще з самих ранніх зображень цього духовного лідера. При цьому навіть ранні зображення буддійського мистецтва не мали образу Будди. Найдавніші відновлені зразки мистецтва, пов'язані з буддизмом, є аніконічними, посиляючись на їхню символічну, а не репрезентативну якість, і вказують на дидактичний намір. Лише згодом з'явилися антропоморфні втілення Будди та Бодхісаттв (Фішер, 2001: 12). В даний час образи Будди є розповсюдженими по всій території не тільки Азії, але й всієї земної кулі, де є хоч невелике представництво буддійської спільноти, у тому числі в Україні. Такі культурні зв'язки дають розвиток місцевій культурі, доповнюючи її та привносячи щось своє. Діалог культур без насиль-

ства завжди має позитивний вплив. Враховуючи те, що батьківщиною буддизму та буддійського мистецтва є Індія, не дивно, що найвидатніші та найстаріші приклади зображення Будди можна знайти саме на території цієї країни та в навколишніх територіях, особливо якщо вони пов'язані з життям Будди (Джордан, 2004: 56). Наприклад, дивовижний образ Будди кінця V століття, що втілює якості сяючого внутрішнього спокою та тиші, породження вищої мудрості (рис. 1).

Рис. 1. Стоячий Будда, що пропонує захист. V ст.

Рис. 2. Коронований Будда. IX ст.

Початково фігура мала підняту праву руку у характерній абхая-мудрі, жесті, що розвіює страх і додає впевненості і сили духу. Показово, що в

цій доволі ранній скульптурі, Будда одягнений у просту, нерозрізану тканину ченця, і його релігійність додатково передається великим німбом і сприятливими знаками (лакшанами), як природними, так і надприродними, що позначають стан Будди (стан досконалого просвітлення). Надалі в Східній Азії набрало популярності оздоблювати скульптури Будди більш пишними та дорожчими прикрасами. Але основи канонічного зображення Будди в скульптурі були закладені саме в таких подібних простих зображеннях буддійського божества.

Так вже через вже через декілька століть розповсюдженими стають зображення Будди в багатому вбранні (рис. 2). В такому вигляді Будда приймав особливу форму всевітнього монарха. Таке скульптурне зображення також нагадує сяйво Будди на небесах, де він відкривається бодхісатвам.

В Китаї буддизм потрапив за часів правління династії Хань, однак лише з її падінням та закріпленням держави Вей набув розповсюдження та підтримки зі сторони влади. Як зазначає Н. Виноградова «Нові форми ідеологічного життя принесли з собою нові форми художньої культури. Разом із буддизмом із далеких країн, де впродовж багатьох століть складалася іконографія буддійських божеств, прийшли і невідомі Китаю образи монументального зодчества, скульптури та храмових розписів» (Виноградова, 2010: 34). Специфіка інтеграції буддизму в різних культурних соціумах дозволили йому гармонійно поєднуватися з локальною культурою, адаптуючись та збагачуючи її. Саме завдяки буддійській скульптурі почався активний розвиток цього виду візуального мистецтва.

Наприклад, набула популярності техніка сухого лакування, коли серцевина покривається глиною, а потім загортається в шари тканини, просоченої лаком – смолою дерева, яка твердне під впливом кисню. Після цього можна нанести сім або вісім додаткових шарів лаку. Рання скульптура Будди виконана в цій техніці частково зберігалася до наших днів (рис. 3). Положення рук Будди вказує на те, що раніше вони були в жесті медитації, і можливо ця скульптура представляє небесного Будду, який керує своїм Західним раєм. Подальший розвиток скульптурного зображення Будди в Китаї більш канонізував його зображення (рис. 4).

Особливого національного вигляду отримали скульптурні зображення Будди в Японії. В країні Вранішнього Сонця, яка дуже сильно адаптувала

під себе буддизм, з'явилося дуже багато локальних особливостей в іконографії Будди, появилися нові типи зображення. В цілому японці дуже активно вбирали в свою культуру філософсько-етичні ідеї буддизму. Така любов знайшла своє втілення і в багатьох скульптурних композиціях, присвячених різним буддійським темам. А зображення Будди набуло такого розповсюдження, що в японській мові навіть прийшлося ввести термін сандайбуцу – «три великих Будди». Цим словом описували три найбільші статуї Будди, які були в Японії. Залежно від епохи список сандайбуцу змінювався (Большая иллюстративная, 2018: 98).

Рис. 3. Небесний Будда. VII ст.

Рис. 4. Будда Шак'ямуні. XII–XIII ст.

Напевно, найбільш відома статуя Будди в Японії, яка разом з тим сходить в сандайбуцу – це Великий Будда в Камакурі (рис. 5). Ця статуя є взірцем аскетичного стилю скульптурного мистецтва камакурської культури. Камакура розвивалася в протизагаду розкішної та витонченої розкоші

хейянської придворної традиції (Виноградова, 1981: 195). Хоча бронзова скульптура і була неймовірно дорогою при створенні, однак саме у своєму художньо-стилістичному вигляді вона взивала до скромності та певної аскетичності буддизму.

Рис. 5. Великий Будда з Камакури. XIII ст.

Проаналізувавши роботи, виконані протягом століть в різних куточках Азії, ми можемо відзначити, що, не зважаючи на певні стилістичні та художні відмінності в трактуванні образу Будди в скульптурному мистецтві, переважна більшість робіт зберігає за собою цілісну та єдину художню систему з релігійно-філософським наповненням, яка була зрозуміла в усіх куточках розповсюдження буддизму. Однак, коли ми хронологічно наближаємося до новітнього часу – навіть сакральне мистецтво зазнає кардинальних змін, та, можна сказати, навіть потрясіння.

Ставши частиною сучасного мистецтва буддистські образи стали залежні від особистісного підходу та мислення кожного окремого художника. У XX столітті буддизм мав значний вплив на низку митців: М. Дюшана, Дж. Кейджа, Л. Андерсон, Ф. Гласса. Однак саме художники XXI століття докорінно змінили підхід до зображення буддистського божества.

Напевно головною фігурою у світі мистецтва сучасності, яка активно звертається до образу Будди у своєму мистецтві, є британський художник тибетського походження Г. Г'ятсо. Його художній метод базується на поєднанні традиційної буддистської іконографії з поп-артом (рис. 6). У своїх різноманітних художніх витворах Г. Г'ятсо пересмилює буддистську іконографію зображення Будди та всю естетику буддистського мистецтва.

Художник перетворює сакральний образ Будди у поп-образ, в об'єкт сучасного мистецтва, який має у своєму наповненні не духовні та філософські ідеї, а направлений на епатаж та сатиру сучасного суспільства. Разом з цим, творчість Г. Г'ятсо показує можливість співіснування різних культур. Його Будди поп-культури ставлять під сумнів те, що ми розміщуємо на п'єдесталах, про що молимося і в чому вкладаємо свої вірування.

Рис. 6. Г. Г'ятсо «Будда без кохання». 2011 р.

Рис. 7. Г. Г'ятсо «Без назви». 2012 р.

Разом з тим, не зважаючи на доволі зухвалу форму втілення своїх ідей, роботи Г. Г'ятсо мають важливе соціальне значення. Наприклад, робота без назви 2012 року, де безголове тіло Будди

Рис. 8. М. Жуковський «Будда». 2021 р.

обклеєне наліпками, виступає зі стіни (рис. 7). В цій здавалося б образливій для буддистів роботі, художник підіймає проблему взаємозв'язку тибетських буддистів та китайської влади. Адже за останні десятиліття понад 100 тибетців зчинили акти самоспалення в знак мовчазного протесту проти їх притиснення. В самій роботі на це вказує наклейка у центрі її нижньої частини спини. Тибетською мовою його текст перекладається як «самоспалення». Приклад скульптур Г. Г'ятсо демонструє нам, як класичні образи можуть слугувати новому контексту.

Відмінний підхід можна побачити в роботі молодого одеського скульптора та кераміста М. Жуковського (Рис. 8). Здобувши освіту в Університеті Ушинського з напрямку декоративно-прикладного мистецтва М. Жуковський володіє необхідними

навичками роботи зі скульптурою та має навички роботи з певним узагальненням, стилізацією, що так необхідні при роботі над створенням скульптурного зображення Будди. На відміну від Г. Г'ятсо одеський митець зберігає та намагається відтворити канонічне зображення буддійського божества, передати його сакральне значення. Сама скульптура виконана з глини для подальшого лиття через формовку, таким чином можна отримати декілька скульптур. Як зазначав сам скульптор, для нього було дуже важливим не просто передати зовнішню подібність Будди в порівнянні з середньовічними взірцями його зображень, а й спробувати втілити в скульптурі духовний початок. Для цього М. Жуковський досліджував буддизм, цікавився його філософсько-естетичним змістом. Таким чином робота цього скульптора є не примітивною копією чи сліпим наслідуванням, а сформованим та самостійним твором скульптурного мистецтва, який спирається та ґрунтується досвіду майстрів минулого.

Висновки. В результаті написання даної статті було досліджено, що скульптурне зображення Будди було ключовим для буддійського мистецтва країн Азії. Відповідно до того, де зародився буддизм, там і виникли перші приклади зображення Будди в скульптурі. З теологічним розвитком релігії і її філософії розвивалося й мистецтво, виникали нові типи зображення Будди, а з розповсюдженням буддизму по всій Азії виникають і локальні особливості його зображення. В сучасному світі художники не мають обмежень та можуть не дотримуватися певних канонів. На прикладі двох зовсім різних художників ми продемонстрували різні підходи до втілення образу Будди в скульптурному мистецтві сучасності. Теоретичні надбання отримані під час цієї роботи є підґрунтям для подальших наукових надбань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая иллюстративная энциклопедия. СПб.: СЗКЭО, 2018. 264 с.
2. Виноградова Н. А. Скульптура Японии. III–XIV вв. М.: Изобразительное искусство, 1981. 240 с.
3. Виноградова Н. А. Китай, Корея, Япония: образ мира в искусстве: Сборник научных статей. М.: Прогресс-Традиция, 2010. 288 с.
4. Джордан М. Будда. Его жизнь в образах. М.: Арт-родник, 2004. 320 с.
5. Фишер Р. Искусство буддизма. М.: Слово, 2001. 224 с.

REFERENCES

1. Bol'shaya illyustrativnaya entsiklopediya [Great illustrative encyclopedia]. SPb.: SZKEO, 2018. 264 p. [in Russian].
2. Vinogradova N. A. Skul'ptura Yaponii. III–XIV vv. [Sculpture of Japan. 3rd–14th centuries]. M.: Izobrazitel'noye iskusstvo, 1981. 240 p. [in Russian].
3. Vinogradova N. A. Kitay, Koreya, Yaponiya: obraz mira v iskusstve: Sbornik nauchnykh statey [China, Korea, Japan: the image of the world in art: Collection of scientific articles]. M.: Progress-Traditsiya, 2010. 288 p. [in Russian].
4. Dzhordan M. Buddha. Yego zhizn' v obrazakh [Buddha. His life in pictures]. M.: Art-rodnik, 2004. 320 p. [in Russian].
5. Fisher R. Iskusstvo buddizma [The Art of Buddhism]. M.: Slovo, 2001. 224 p. [in Russian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.111'373.43]:616-036.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-14>

Наталія ЛИСЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0001-8821-4836

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) lysetska.nataliya@vnu.edu.ua

Олена БОНДАРЧУК,

orcid.org/0000-0001-5922-5253,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) bondarchuk.olena@vnu.edu.ua

НЕОЛОГІЗМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПЕРІОДУ ПАНДЕМІЇ COVID-19

У статті проаналізовано неологізми німецької мови періоду пандемії Covid-19 на основі цифрового словника *Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie*, укладеного науковцями Інституту німецької мови імені Лейбніца в Маннхеймі. Словник уключає понад 2000 лексичних одиниць. До найбільш розповсюджених належать пандемійні інновації із першим компонентом CORONA – (408 ЛО), COVID – (89 ЛО), IMPF – (86 ЛО). До основних тематичних груп відносимо неологізми, що позначають 1) медичну термінологію (Covid-19, Chinavirus, Delta); 2) превентивні заходи щодо стримання пандемії (Covidpille, Covidstrategie, Ellenbogengruß); 3) побут та довілля (Coronaplatze, lockdowngeplagt); 4) освітню сферу (Distanzlernen, Draußenschule, Flexisemester) і 5) економічні наслідки для членів суспільства, їх перспективи на майбутнє (Generation Corona, Lockdownwinterschlaf). Для позначення збудника нового вірусного захворювання з'явилася низка нових термінологічних одиниць (B.1.1.7, Mutante, Delta, Omikron). Використання наявних у лексичній системі слів у новій ситуації приводить до появи нових значень – їх розширення (soziale Distanz) або звуження (Balkonkonzert). Значна частина неологізмів є запозиченнями з англійської мови (Coronacrash, Homeschooling). До основних словотворчих моделей відносимо складні (Distanzbier, Fensterbesuch), похідні на основі префіксації та суфіксації (bemaskt, Corönchen), скорочення (акроніми, абрєвіатури). Трапляються багатоконпонентні іменники (Coronaquaranteneverweigerer, Wellenbrecherteillockdown). Для позначення сприйняття таких багатоскладових сполук застосовується їх написання через дефіс (Faust-an-Faust-Gruß, Hust-und-Nies-Etikette). Виявлено низку синонімів (Fashionmaske, Hygienemaske, Mask-have), лексичних схрещень (Covidiot, Virolüge), метафоричних інновацій (Homeofficeeinsatzkeit), які експресивно марковані в самій словотворчій структурі.

У перспективі вбачаємо вивчення появи нової лексики, що відображає виклики сучасного суспільства, зокрема світову екологічну загрозу, проблему біженців, воєнної агресії тощо.

Ключові слова: інновація, контамінація, метафорична інновація, неологізм, пандемійна інновація, словотворча модель.

Nataliia LYSETSKA,

orcid.org/0000-0001-8821-4836,

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Luzk, Ukraine) lysetska.nataliya@vnu.edu.ua

Olena BONDARCHUK,

orcid.org/0000-0001-5922-5253,

Doctor of Philosophy in Philology,
Associate Professor at the Department of German Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Luzk, Ukraine) bondarchuk.olena@vnu.edu.ua

NEOLOGISMS OF COVID-19 PANDEMIC PERIOD IN THE GERMAN LANGUAGE

The article analyzes neologisms of Covid-19 pandemic period in the German language based on the digital dictionary *Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie* compiled by the scientists of the Leibniz Institute of the German Language

in Mannheim. The dictionary includes more than 2000 lexical units (LU). The most widespread ones include pandemic innovations with the first component CORONA – (408 LU), COVID – (89 LU), IMPF – (86 LU). To the main thematic groups are attributed the neologisms denoting 1) medical terminology (Covid-19, Chinavirus, Delta); 2) preventive measures to contain the pandemic (Covidpille, Covidstrategie, Ellenbogengruß); 3) life and leisure (Coronawampe, lockdowngeplagt); 4) educational sphere (Distanzlernen, Draußenschule, Flexisemester) and 5) economic consequences for members of the society, their prospects for the future (Generation Corona, Lockdownwinterschlaf). A number of new terminological units appeared to denominate the causative agent of the new viral disease (B.1.1.7. Mutante, Delta, Omikron). The use of the words available in the lexical system in a new situation leads to the appearance of the new meanings – their expansion (soziale Distanz) or narrowing (Balkonkonzert). Borrowings from the English language (Coronacrash, Homeschooling) constitute a significant part of the neologisms. The main word formation models include complex words (Distanzbier, Fensterbesuch), derivatives based on prefixes and suffixes (bemaskt, Corönchen), shortenings (acronyms, abbreviations). There are also multi-component nouns (Coronaquaranteneverweigerer, Wellenbrecherteillockdown). To facilitate the perception of such polysyllabic compounds, they are written with a hyphen (Faust-an-Faust-Gruß, Hust-und-Nies-Etikette). A number of synonyms (Fashionmaske, Hygienemaske, Mask-have), lexical crossings (Covidiot, Virolüge), metaphorical innovations (Homeofficeeinsamkeit), which are expressively marked in the word formation structure itself, have been identified.

In perspective, we see the study of the emergence of a new vocabulary that reflects the challenges of the modern society, in particular the global environmental threat, the problem of refugees, military aggression, etc.

Key words: innovation, contamination, metaphorical innovation, neologism, pandemic innovation, word formation model.

Постановка проблеми. Починаючи з грудня 2019 р. світова спільнота перебуває під впливом коронавірусної хвороби COVID-19. Всесвітня організація охорони здоров'я проголосила цю вірусну хворобу пандемією. Усередині грудня 2021 р. розпочалася четверта хвиля вірусу. Поширення пандемії торкнулось усіх галузей суспільства, передусім медицини, економіки, професійної та побутової сфер громадян, культурних і спортивних заходів, гастрономії тощо. Але, незалежно від коронавірусу, людська мова постійно змінюється. Нові тенденції, соціальні дебати, технічні інновації тощо залишають свій відбиток у німецькому словнику. Спектр настільки широкий, що не дає змоги мові стояти на місці й процес поновлення мовного запасу не має меж. Проте в останні три роки відчувається помітний вплив пандемії на мову та розвиток суспільства. Спалах коронавірусу призвів, з одного боку, до того, що з'являються нові слова, які поширюються з неймовірною швидкістю в усі сфери людського життя. З іншого боку, слова, які вже були в мові, використовуються в інших значеннях (*Kontaktsperr*, *Mundschutz*, *Quarantäne* тощо). Усюдисущими стали такі новотвори, як *Lockdown*, *Shutdown*, *Coronaparty*, *Mask-have*. Деякі слова переходять із вузькофахової у розмовну сферу спілкування й стають загальноживаними (*Herdenimmunität*, *Ausgangssperre*).

Аналіз досліджень. Серед науковців досі не простежуємо однак думки стосовно того, що таке неологізм. Одні описують це поняття в широкому розумінні й відносять до неологізмів усі нові слова та відтінки значень лексем, уже наявних у лексичній системі (М. Кінне, 1997; Лисецька, 2019), інші трактують його вузько й указують на приналежність до неологізмів нових слів та висловів для позначення нових

явищ і предметів (Д. Е. Розенталь, І. В. Арнольд, Г. Барковські, Г. Ю. Крум) чи фахової термінології (Д. Ганич, І. Олійник). Окрім того, авторські індивідуальні утворення, так звані окупаціонізми, та словосполучення збагачують і поповнюють словниковий запас кожної мови. Як справедливо зазначає Ю. А. Зацний, «визначення неологізмів як слів або зворотів, що створені для позначення нового (раніше не відомого) предмета або для вираження нового поняття, не можна вважати вичерпним, оскільки таке визначення включає не всі різновиди інновацій. Використання інших критеріїв (денотативного, стилістичного, лексикографічного) також не охоплює всіх неологізмів» (Зацний, 2008: 5). Ми поділяємо думку відомого німецького лінгвіста М. Кінне й відносимо до неологізмів нові лексичні єдності в сукупності їх форми та значення (*Neubildungen*, *Neulexeme* – нове слово, словосполучення, фразеологізм тощо) або зовсім нове значення певної лексичної одиниці (*Neubedeutungen* / *Neusemantismen*), що додається до вже наявного в лексичній системі, виникає на певному етапі науково-технічного та культурного розвитку суспільства та поширюється в певний період мовленнєвого розвитку мовної спільноти, насамперед (але не лише) на основі комунікативних потреб і ще не зафіксованих жодним словником. Під час загального процесу свого розвитку ці новоутворення сприймаються більшістю носіїв мови впродовж певного часу як нові (Кінне, 1997).

Мета статті – дослідження неологізмів німецької мови, які виникли в період пандемії у 2019–2022 рр., способів їх утворення та використання. Предмет пошуку утворюють особливості неологізмів пандемії Covid-19 у німецькій мові. Матеріалом для проведення аналізу послугували цифрові словники *DWDS-Themenglossar zur COVID-19-Pandemie* (<https://www.dwds.de/d/>

zitierten#z-dwds <https://www.dwds.de/themenglossar/Corona>) Берлінсько-Брандербурзької академії наук у містах Берлін та Потсдам і *Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie* Інституту німецької мови імені Лейбніца в Маннхеймі (<https://www.owid.de/docs/neo/listen/corona.jsp>).

Окреслена мета передбачає виконання таких завдань: 1) уточнити поняття «неологізм»; 2) виявити та показати різноманітність словника періоду пандемії і його поширення на різні сфери суспільного життя; 3) розглянути основні способи й особливості творення нових лексичних одиниць пандемії Covid-19 німецької мови; 4) простежити активацію вживання досліджуваних лексем у сучасному німецькомовному дискурсі, а саме в медійному дискурсі, інтернет-джерелах і цифрових німецьких словниках DWDS і OWID.

Виклад основного матеріалу. Лінгвісти Інституту німецької мови імені Лейбніца в Маннхеймі (<https://www.owid.de/docs/neo/listen/corona.jsp>) та науковці Берлінсько-Брандербурзької академії наук у містах Берлін і Потсдам збирають такі нові лексичні одиниці та включають їх у цифровий словник. Новий словниковий запас про пандемію, розроблений в Інституті імені Лейбніца, уключає 2300 одиниць. До найбільш розповсюджених відносять новотвори з першим компонентом CORONA – 408 ЛО (*Coronaapp, Coronaauffrischungsimpfung, Coronabooster, Coronaturbo etc.*); COVID – 89 ЛО (*Covid-19, Covid-19 Alltag, Covid-19 – App, Covid-19 – Infizierter etc.*), IMPF – 86 ЛО (*Impfbus, Impfchaos, Impfy, Impfzögerer, Impfzuckerl etc.*), LOCKDOWN – 31 ЛО (*Lockdownmodus, Lockdownverweigerer, Lockdownwelle, Lockdownwinterschlaf etc.*), MASK – 27 ЛО (*Maskhave, Maskenakne, Maskenpflicht, Maskenverweigerer, Maskne, Maskomat etc.*), PANDEMIE – 29 ЛО (*Pandemiewelle, pandemüde, Pandemüdigkeit etc.*), QUARANTÄNE – 20 ЛО (*Quarantänefestung, Quarantänehotel, Quarantini etc.*), VIREN / VIRUS – 31 ЛО (*Virenabwehr, Virenbombe, Virenherd etc.*), 16 ЛО – *Virus (Virusangst, Virusbrennpunkt, Virusload, Viruswolke etc.)*, TEST – 13 ЛО (*Testbus, Testmobil, Testparty etc.*) (DWDS-Themenglossar zur COVID-19-Pandemie, 2022).

Аналіз відібраних для пошуку новотворень свідчить, що словник пандемії є різноманітним та об'ємним. Нові лексичні слова й словосполучення, які досі були ще не відомими носіям мови та до 2020 р. не зафіксовані словниками, охоплюють такі сфери (Balnat, 2020):

1) медицину: *Betamutante* (варіант вірусу, котрий уперше виявили в Південній Африці), *Covid-19* (захворювання дихальних шляхів, спричинене вірусом SARS-CoV-2, *Chinavirus* (вірус,

походження якого припускають у Китаї), *Cluster-5* (мутантний варіант вірусу SARS-CoV-2, знайдений на хутових фермах Данії), *Delta* (варіант вірусу, котрий уперше виявили в Індії) й ін. Як бачимо, це переважно термінологічна лексика, що позначає новий вірус та його різновиди;

2) заходи щодо стримання пандемії: *Covidpille, Covidstrategie, Covidverordnung, blaue Reise* (короткий круїз під час пандемії без виїзду на берег), *Abstrichzentrum* (приміщення, у якому за підозри на вірусну інфекцію проводиться відповідний тест), *Ellenbogengruß* (вітання двох людей торканням ліктями, а не рук, щоб уникнути інфекції), *Spuckwand* (прозора перегородка перед прилавками для запобігання вірусній інфекції під час спілкування з касиром) та ін.;

3) побут і дозвілля *Coronawampe* (зайва вага, спричинена карантинном та стресом), *lockdowngeplagt* (нудьга й страждання, пов'язані з обмеженнями контактів);

4) навчання (шкільне та студентське життя) *Corona-Abitur* (допуск для вступу у ЗВО на основі середнього бала навчання в гімназії), *Distanzklausur, Distanzlernen, Digitallehre* (іспит (заняття) у цифровому режимі), *Draußenschule* (заняття в місцях, не пристосованих для занять, наприклад під відкритим небом), *Flexisemester* (академічний семестр, адаптований до повсякденних обмежень), *Nichtsemester/Nullsemester* (навчальний план, який у зв'язку з обмеженнями присутності на заняттях зараховується студентам лише частково) та ін.;

5) економічне життя: *Flockdown* (жарт.: період, коли економічна й соціальна діяльність припинені через великі снігопади); *Generation Corona* (молодь, яка особливо тяжко постраждала від економічних наслідків і має погані перспективи для професійного майбутнього), *Lockdownwinterschlaf* (період припинення роботи підприємств та культурних заходів із метою запобігання інфекції), *Nach-Corona-Welt* (економічне й суспільне життя після пандемії), *Terminshopping* (у зв'язку з пандемією можливість купувати товари лише за попереднім записом) та ін.

Для позначення збудника нового вірусного захворювання з'явилася низка нових термінологічних одиниць, як-от: *B.1.1.7. Mutante, Betamutante, Chinavirus, Cluster-5-Virus, Delta, Deltakron, Omikron BA.1, SARS-CoV-2-Virus etc.* Значна частина неологізмів пандемії є англійськими запозиченнями: *Coronacrash, Coronaparty, Covidparty, Homeschooling, Lockdown etc.*

Використання наявних у лексичній системі слів у новій ситуації призводить до появи нових

значень або відтінків значення, що стало очевидним і в період вірусної пандемії Covid-19. Так, у вислові *verteilttes Arbeiten* ми маємо нове значення – «поєднання професійної діяльності на робочому місці компанії або / та в домашньому офісі». У семантичній структурі неологізмів *soziale Distanz / Distanzierung* ідеться про розширення значення, оскільки до основного значення «просторове, фізичне віддалення» додаються відтінки «навмисно викликана просторова або фізична дистанція між людьми» (для запобігання поширенню інфекційних захворювань) та «обмеження міжособистісних контактів», що часто призводить до психічних перевантажень і виснаження, котрі посилюються фінансовими труднощами, страхом втратити роботу тощо. Звуження значення можна простежувати на прикладі неологізмів *Balkonkonzert, Balkonmusik, Balkonsänger*. У період довшої ізоляції під час пандемії задля налагодження соціальних контактів започатковано публічне, а іноді й спільне музикування (у визначений час) із відкритих просторів (найчастіше – балконів) на будівлях.

Неологізми німецької мови, що тематизують пандемію Covid-19, утворюються за різними словотворчими моделями (Лисичкіна, Лисичкіна, 2020). Найбільш поширеним способом утворення нових лексичних одиниць у німецькій мові є словоскладання – складні слова, похідні на основі префіксації та суфіксації, скорочення (акроніми, абрєвіатури), оказіоналізми тощо.

Характерною рисою структури німецької мови є необмежені можливості утворення складних слів. Словоскладання – один із найпродуктивніших способів німецького словотвору, що підтверджують такі композити-неологізми, як *Abstandsregel, Ausgangssperre, Distanzbier, Fensterbesuch, Herdenimmunität, Kontaktperson*. Поширеними є складні слова, що утворюються на основі запозичень з англійської мови: *Homeofficeeinsamkeit, Lockdownspeck etc.* Типовими в цьому випадку вважаються композити, у яких першим компонентом використовуються англійські слова, до котрих приєднуються німецькі основи: *Communitymaske, Boosterimpfung*. Особливо часто трапляються такі складні іменники у поєднанні з основою латинського походження *Corona-* (*Coronainfizierung, Coronakampf, Coronaunterricht etc.*). У таких сполученнях німецька основа детально описує першу, наприклад: *Coronastau* – затримка виробничих процесів на підприємствах та установах через економічні й політичні обмеження під час пандемії; *Coronaregel* – постанова, видана у зв'язку з пандемією Covid-19.

Серед проаналізованих прикладів розповсюдженими є багатоконпонентні іменники: *Coronaquaranteneverweigerer, Coronafamilie, nhärteausgleichsfond, Ellenbogengesellschaft, Hyperinfektionssyndrom, Kontaktverfolgungssapp, Spezialisationskrankenhäus, Wellenbrecherteillockdown etc.*

Мовною особливістю утворення цих багатоскладових сполук є їх написання з дефісом: *Covid-19-Ansprechpartner, Corona-Fake-Shop, Corona-Warn-und-Aktionsplan, Faust-an-Faust-Gruß, Hust-und-Nies-Etikette, Mund-Nase-Schutz-Maske, Post-Covid-Ambulanz, Prä-Pandemie-Zeit, Take-home-Klausur, Vor-Corona-Welt, Walk-in-Impfung, Wohnzimmer-Work-out etc.* Передача через дефіс використовується, зокрема, для виділення окремих частин слова, що полегшує його сприйняття слухачами та читачами.

Проте поширене й зворотнє явище під час позначення нових лексичних одиниць у період вірусної інфекції, а саме компресія на основі скорочення або так званих акронімів. Нова лексична одиниця утворюється за допомогою початкових букв або складів двох чи більше слів: *Covid-19, SARS-CoV-2, CovPass, AHA-Formel, Anticoronademo (Seit dieser Woche ist es wieder möglich, ohne Termin im Rathaus Bartholoma vorzusprechen. Es gibt die AHA-Formel: Abstand, Hygiene, Alltagsmasken: Gmünder Tagespost 03.06.2020)*. Однією з основних причин продуктивності цієї словотворчої моделі можна вважати прагнення до раціонального використання мовних знаків. Це суттєво насамперед для епохи комп'ютеризації в усіх сферах суспільного життя, де спілкування відбувається за допомогою символів. Такий спосіб утворення абрєвіатур досить поширений у німецькій мові. Акроніми часто слугують для того, щоб зробити мову більш економною, відчутнішою й ефективнішою.

Значну роль у поповненні словникового складу мови, пов'язаного з досліджуваною тематикою, відіграє афіксація. Її суть полягає в додаванні певного префікса чи суфікса до кореня слова, наприклад: *Ansteckungsparty, bemaskt, Coronaer, Corönchen, coronahaft, coronisch, Impfy, Shutdowner etc.* У ході аналізу коронавірусної вибірки виявлено широке використання таких напівпрефіксів, як *Mini-, Maxi-, Mega-, Super-, Micro, Halb-, Nicht-, Null-*: *Mini-Ischgl, Minilockdown, Minishutdown, Megalockdown, Megashutdown, Microwedding, Superspreaderevent, Superspreadingereignis, Superüberträger, Supervbreiter, Halbklassenunterricht, Nichtrisikogebiet, Nichtsemester, Nullsemester etc.* Нові лексичні одиниці, утворені за допомогою

таких афіксів, є експресивними й виконують стилістичну функцію посилення, збільшення, загострення (*Makro-, Mega-, Ultra-, Super-*) або скорочення чи зменшення (*Mini-, Micro-*): *Minilockdown* – часткові обмеження для певної місцевості з метою стримування подальшого поширення Covid-19; *Megalockdown* – майже повне припинення соціальної та виробничої діяльності; *Ultralockdown* – майже повне припинення соціальної й виробничої діяльності з введенням додаткових більш суворих заходів задля захисту від інфекції.

Із метою передачі різних смислових відтінків словникового складу періоду пандемії простежуємо широке використання синонімії. Так, для позначення захисту рото-носової частини обличчя поруч з основним словом *Maske* застосовують низку синонімів, які виконують різні стилістичні функції, а саме: 1) позначення нового предмета: *Behelfsmaske, Behelfsmundnasenschutz, Behelfsmundschutz, Besuchermaske, Mundschutz, Mund-Nasen-Schutz-Maske* та ін.; 2) маркування маски як модного аксесуару: *Designermaske, Designermundschutz, Fashionmaske, Fanmaske* (маска, яка виготовлена індивідуально, наприклад із кольорами улюбленого клубу), *Mask-have* (особливо незвичне покриття нижньої частини обличчя для запобігання інфекції); 3) необхідного елемента для свого особистого захисту: *Hygienemaske*; 4) зневажливого жартівливого ставлення до такого запобіжного заходу проти інфекції: *Maulkorb, Maultärschle* (маска, яка не відповідає медичним стандартам; її носять окремі особи заради «приколу»). Відповідальне ставлення політиків Німеччини до здоров'я своїх громадян і генетично закладена законопослушність німців сприяли утвердженню відповідної моралі в суспільстві (*Maskenmoral*). Якщо під час першої й другої хвиль певна частина суспільства ставилася скептично до носіння маски (*Maskenmuffel, Maskentrottel, Maskenverweigerer etc.*), то на порозі четвертої хвилі COVID 19 у місцях масового скупчення вжилося добровільне носіння масок без будь-яких додаткових або примусових розпоряджень уряду.

На увагу заслуговують також неологізми, які утворені на основі «схрещення» двох або декілька слів чи основ (контамінація), як-от: *Corontäne* (*Corona + Quarantäne*), *Covidiot* (*Covid + Idiot*), *Impfeuphorie* (*Impfung + Euphorie*), *mütend* (*müde + wütend*), *Maskomat* (*Maske + Automat*) *etc.* Експресивно й зневажливо використовується іменник *Virolüge* (вірусолог, який надає не зовсім правдиву інформацію про пандемію). Відтінок принизли-

вого ставлення до вчених у галузі вірусології, оцінки пандемії *Covid-19* яких сприймаються як суперечливі та чия наукова експертиза ставиться під сумнів, міститься в новоствореному слові *Wirrologe*. Швидке розповсюдження неправдивої й зайвої інформації про вірус, ідеться про так звані *fake news*, передає контамінація *Infodemie* (*Information + Pandemie*).

З аналізу текстів очевидно, що деякі нові слова та вислови придумані свідомо, задля того, щоб впливати на думки та емоції загалу. Коронавірусна інфекція порівнюється з хвилею *Corona-Welle*, яка постійно збільшується й стає небезпечною (Klosa-Kückelhaus). Порівняння проводиться інколи в напрямі наростання смислового напруження *Corona-Welle, die erste/zweite/dritte/vierte/fünfte Corona-Welle, Corona-Zunami: Die aktuelle Corona-Welle trifft uns gerade mit voller Wucht und die Zahl der Infizierten steigt leider an vielen Orten wieder rasant an; Die zweite Corona-Welle erfasst Südamerika; Die vierte Welle ist in vollem Gange und viele fragen sich: Hat die Impfung nichts gebracht? Droht den Menschen in Tonga nach dem verheerenden Vulkanausbruch nun eine Corona-Welle durch Helfer aus dem Ausland?* (Spiegel. Panorama, 19.01.2022). *Wie der Vizebotschafter von Tonga in Australien ... sagte, gebe es Bedenken vor einem möglichen „Corona-Zunami, der Tonga trifft“, weil internationale Helfer das Virus ins Land einschleppen könnten* (Berliner Post, 19.01.2022). Такі нові лексеми викликають почуття безпорадності та пригніченості.

Боротьба за перемогу над людською недугою порівнюється з вірусним фронтом *Virusfront: 11000 Studierende kämpfen an der Virusfront; An der Virusfront hören alle auf ausgewiesene Wissenschaftler: (Der Tag, 30.03.2021), захисною стіною проти корони Anticorona-Schutz-Wall: Der Anticorona-Schutz-Wall gilt nur für deutsche Staatsbürger; Eins trennte Deutschland eine Grenze zwischen Ost und West. Seit dem 19. März 2020 gibt es nun eine neue: Den Anticorona-Schutz-Wall zwischen Brandenburg und Meck-Pomm* (Berliner Kurier, 25.03.20), карантинним готелем і фортецею (*Quarantäne-Hotel; Quarantänenfestung: Willkommen im Hotel Corona; In dem Quarantäne-Hotel auf Mallorca sind derzeit 27 Urlauber aus Deutschland untergebracht; Um jeden Preis möchte er aus der Quarantäne Festung zurück nach Paris fliehen* (<https://www.zeit.de/2021/12/die-pest-albert-camus-corona-pandemie/seite-3>). *Urlaub auf Mallorca: So ist es im Corona-Quarantäne-Hotel. Wer sich im Mallorca-Hotel mit dem Coronavirus infiziert, kommt ins Quarantäne-Hotel Palme*

Bellver... . Seit dem 1. Juni ist das Viersternehotel mit 384 Zimmern an der Hafepromenade in Palma de Mallorca das offizielle Corona-Hotel der Insel (Berliner Morgenpost, 15.06.2021).

Висновки. Аналіз лексичних інновацій періоду пандемії Covid-19 на основі цифрових словників, розроблених німецькими науковцями, засвідчив, що він є об'ємним та охоплює всі сфери життя. До основних тематичних груп відносимо неологізми, що позначають: 1) медичну термінологію; 2) превентивні заходи щодо стримування пандемії; 3) побут і дозвілля; 4) освітню сферу та 5) економічні наслідки для членів суспільства, їх перспективи на майбутнє. Виявлено низку нових термінологічних одиниць (власне семантизми). Використання наявних у лексичній системі слів у ситуації пандемії сприяло появі нових значень (*verteilttes Arbeiten*) або їх відтінків

(новосемантизми) – розширення наявного в слові значення (*Distanzierung, Isolation*) або його звуження (*Balkonkonzert*).

Значна частина неологізмів німецької мови, що тематизують пандемію Covid-19, є запозиченнями з англійської мови. До основних словотворчих моделей відносимо складні слова, похідні на основі префіксації та суфіксації, скорочення (акроніми, аббревіатури). Виявлено низку синонімів (*Fashionmaske, Hygienemaske, Mask-have*), лексичних схрещень (*Covidiot, Virolüge*), метафоричних інновацій (*Homeofficeinsamkeit, Fensterbesuch*), які експресивно марковані в самій словотворчій структурі.

У перспективі вбачаємо дослідження неологізмів німецької мови, які відображають виклики сучасного суспільства, зокрема російську агресію проти України, глобальну екологічну проблему тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зацний Ю. А., Янков. А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник: словник неологізмів. Вінниця: Нова кн., 2008. 360 с.
2. Лисецька Н. Актуалізація й узуалізація нових лексем «der Masterplan Migration» та «Ankerzentren» у німецькому політичному дискурсі. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*: наук. журн. / редкол.: В. І. Кушнерик та ін. Чернівці, 2019. № 2(18). С. 160–167.
3. Лисичкіна І. О., Лисичкіна О. О. Особливості неологізмів пандемії Covid-19 в англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31(70). № 4. Ч. 2. 2020. С. 108–112.
4. Balnat V. Unter Beobachtung: Corona-Wortschatz im Deutschen und Französischen. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02931171/document>
5. DWDS-Themenglossar zur COVID-19-Pandemie. URL: <https://www.dwds.de/d/zitieren#z-dwds>
<https://www.dwds.de/themenglossar/Corona>
6. Kinne M. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. *Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*. 24. Jahrgang, 1996. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., 1997. S. 327–358.
7. Klosa-Kückelhaus A. Bilder und Metaphern im Wortschatz rund um die Coronapandemie. URL: https://www.ids-mannheim.de/fileadmin/aktuell/Coronakrise/klosa_Bilder_und_metaphern.pdf

REFERENCES

1. Zatsnyi Yu. A., Yankov. A. V. Innovatsii u slovnykovomu skladі anhlіiskoi movy pochatku KhKhI stolittia: anhloukrainskyi slovnyk: slovnyk neolohizmiv. [Innovations in the Vocabulary of the English Language at the Beginning of the XXI Century: English-Ukrainian Dictionary: Dictionary of Neologisms]. Vinnytsia: Nova kn., 2008. 360 s. [in Ukrainian].
2. Lysetska N. Aktualizatsiia y uzualizatsiia novykh leksem «der Masterplan Migration» ta «Ankerzentren» u nimetskomu politychnomu dyskursi. [Actualization and Usualization of the New Lexemes «der Masterplan Migration» and «Ankerzentren» in the German Political Discourse]. *Aktualni problemy romano-hermanskoj filolohii ta prykladnoi lnhvistyky* [Actual Problems of Romance-Germanic Philology and Applied Linguistics]: nauk. zhurn. / redkol.: V. I. Kushneryk ta in. Chernivtsi, 2019. № 2(18). S. 160–167 [in Ukrainian].
3. Lysychkina I. O., Lysychkina O. O. Osoblyvosti neolohizmiv pandemii Covid-19 v anhlіiskii movi. [Peculiarities of Neologisms of the Covid-19 Pandemic in the English Language]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seria: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. T 31(70). № 4. Ch. 2. 2020. S. 108–112 [in Ukrainian].
4. Balnat V. Unter Beobachtung: Corona-Wortschatz im Deutschen und Französischen. [Under observation: Corona vocabulary in German and French]. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02931171/document> [in Germany].
5. DWDS-Themenglossar zur COVID-19-Pandemie. [DWDS topic glossary on the COVID-19 pandemic]. URL: <https://www.dwds.de/d/zitieren#z-dwds> <https://www.dwds.de/themenglossar/Corona> [in Germany].
6. Kinne M. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. [Neologism and Neologism Lexicography in German. On the history of research and terminology, on models and tasks]. *Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation*. 24. Jahrgang, 1996. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., 1997. S. 327–358 [in Germany].
7. Klosa-Kückelhaus A. Bilder und Metaphern im Wortschatz rund um die Coronapandemie. [Images and metaphors in the vocabulary around the corona pandemic]. URL: https://www.ids-mannheim.de/fileadmin/aktuell/Coronakrise/klosa_Bilder_und_metaphern.pdf [in Germany].

UDC 811.161.2'271.16'373.45:316.77

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-15>

Olga LYTUVYENKO,

orcid.org/0000-0003-3322-8805

PhD (Philology), Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Language Training

National University of Civil Defence of Ukraine

(Kharkiv, Ukraine) olytv@yahoo.com

Olga RYZHCENKO,

orcid.org/0000-0003-1693-6121

PhD (Philology),

Senior Lecturer at the Department of Language Training

National University of Civil Defence of Ukraine

(Kharkiv, Ukraine) ryzhchenko_olga@nuczu.edu.ua

ANGLIZATION OF THE MODERN COMMUNICATIVE SPACE AS THE MEANS OF BORROWING ANOTHER LANGUAGE VOCABULARY

The article examines the peculiarities of the functioning of English borrowed words in the modern Ukrainian language, in particular in everyday speech. Recently, the issue of Anglization of the language space on a global scale has attracted the close attention of linguists. The article uses the concept of "anglicism" to denote the latest borrowings from the English language, which are still perceived by speakers as certain barbarisms or exoticisms.

The aim of the article is to investigate how anglicisms differ from borrowings from other languages and what communicative functions they perform, as well as to find out what influence anglicisms have on the modern Ukrainian communicative space, and to determine whether it is possible and appropriate to replace them with specific Ukrainian words without significantly changing the context.

The analysis of lexical-semantic groups among modern borrowings from the English language has been carried out on the material of the modern media space, as a result of which the most anglicisms were found in the field of computer knowledge, youth's slang, as well as socio-economic vocabulary.

Descriptive, statistical, and comparative research methods have been used in the research. The features of the acquisition of the latest anglicisms in the Ukrainian language at the phonetic, morphological and orthographic levels have been considered. There is a tendency to create verbs of the 2nd conjugation from English roots, as well as certain contradictions in their phonetic and orthographic assimilation. A scientific novelty is the fact that for the first time the question of spelling acquisition of anglicisms was raised – writing words together or with a hyphen, with an uppercase or lowercase letter, etc.

As a result, it can be stated that the number of anglicisms in the Ukrainian language has increased significantly over the past few years, which is due to both the activation of international contacts at various levels and the influence of the English-language media space on the broadcasting of modern Ukrainian mass media and everyday spoken language.

Key words: *anglicisms, borrowed vocabulary, communicative space, foreign words, methods of borrowing.*

Ольга ЛИТВИНЕНКО,

orcid.org/0000-0003-3322-8805

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки

Національного університету цивільного захисту України

(Харків, Україна) olytv@yahoo.com

Ольга РИЖЧЕНКО,

orcid.org/0000-0003-1693-6121

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки

Національного університету цивільного захисту України

(Харків, Україна) ryzhchenko_olga@nuczu.edu.ua

АНГЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ ЯК СПОСІБ ЗАПОЗИЧЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті досліджено особливості функціонування англійських запозичень у сучасній українській мові, зокрема в побутовому мовленні. Останнім часом питання англізації мовного простору у світовому масштабі привертає

пильну увагу лінгвістів. У статті використано поняття «англіцизми» на позначення новітніх запозичень із англійської мови, які досі сприймаються мовцями як певні варваризми або екзотизми.

Метою статті є дослідити, чим саме англізми вирізняються з-поміж запозичень із інших мов та які комунікативні функції виконують, а також з'ясувати, який вплив чинять англізми на сучасний український комунікативний простір, та визначити, чи можливо й доцільно замінювати їх питоми українськими словами без суттєвої зміни контексту.

Проведено аналіз лексико-семантичних груп серед сучасних запозичень із англійської мови на матеріалі сучасного медійного простору, у результаті чого виявлено найбільше англіцизмів у галузі комп'ютерних знань, молодіжного сленгу, а також суспільно-економічної лексики.

У розвідці застосовано описовий, статистичний та порівняльний методи дослідження. Розглянуто особливості засвоєння новітніх англіцизмів українською мовою на фонетичному, морфологічному та правописному рівнях. Тут спостерігається тяжіння до творення дієслів 2 дієвідміни від англійських коренів, а також окремі суперечності при їх фонетичному та правописному засвоєнні. Науковою новизною є той факт, що вперше поставлено питання правописного засвоєння англіцизмів – написання слів разом або через дефіс, з великої чи з малої букви тощо.

У результаті проведеного дослідження можна стверджувати, що в українській мові протягом кількох останніх років значно зросла кількість англіцизмів, що зумовлюється як активізацією різнорівневих міжнародних контактів, так і впливом англомовного медіапростору на мовлення сучасних українських масмедіа та побутове мовлення.

Ключові слова: англіцизми, запозичена лексика, інішомовні слова, комунікативний простір, способи запозичення.

Problem statement. At the current stage of development, the Ukrainian language is undergoing certain transformations in connection with globalization, internationalization and Ukraine's integration into international economic and political life. The English language is spreading as a language of international communication, and as a result, elements of English at the lexical, word-forming, semantic, and phonetic levels penetrate into Ukrainian, creating special communicative structures, expanding the possibilities of expressive means.

Recent research and publications. Recently, the problem of anglicisms has been actively investigated in Ukrainian linguistics by B. Azhniuk, M. Bagan, O. Dyolog, L. Chernikova and T. Smilyk (Azhniuk, 2001; Bagan, 2020; Doloh, 2022; Chernikova, 2009). Some scientists consider anglicisation to be a natural linguistic phenomenon, while others, on the contrary, see it as a negative feature for the development of the Ukrainian language, a tribute to fashion, etc. An actual linguistic problem in the modern Ukrainian language is anglicisms, the appearance of which is caused by recent language contacts.

The purpose of the article. In view of the previous studies, we can state with confidence that the acceleration of the assimilation of borrowed anglicisms is characteristic of the latest period (Chernikova, 2009: 130). It will be appropriate to consider and investigate the peculiarities of the use of anglicisms, classifying them according to the most common lexical-semantic groups in order to find out their meaning and appropriateness of use depending on the context. In this regard, we set the following tasks: to find out the meaning of anglicisms, to determine the methods of their creation and assimilation in the modern Ukrainian language.

The urgency of the problem. The material of the study is the broadcasting of modern Ukrainian

mass media from the Internet, the main attention was focused on news sites, the broadcasting of modern bloggers, as well as on professional vocabulary and terminology in the field of computer technologies, since it is in these areas that the most active process of borrowing from the English language takes place. The object of the research is anglicisms in the modern Ukrainian media space. Separate lexical-semantic groups of these anglicisms and their methods of assimilation in the Ukrainian language, as well as stylistic functions, became the subject of the study. Among the research methods descriptive with elements of statistical and comparative methods are used. In the research procedure, we were guided by the need to classify anglicisms according to common features, to find out the ways of creating other parts of the language on the basis of the Ukrainian language from borrowed English nouns and verbs, to determine the regularity of the orthographic assimilation of English borrowings. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time the analysis of the influence of anglicisms on the formation of modern Ukrainian has been carried out.

We consider it appropriate to study the issue of borrowed vocabulary in the context of communication only in close connection with sociolinguistic and sociopsychological factors: mass media, everyday communication, age and social affiliation of speakers, their cultural level, etc.. Each national language functions and develops in the context of world languages. Countries and their people are constantly in economic, political, scientific and cultural relations. Any attempt to artificially isolate the national language from other languages of the world contradicts the objective laws of human development, and therefore, interpenetration of language elements is natural in the process of development of the Ukrainian language.

Presentation of the main material. It should be noted that in modern linguistics, unfortunately, we do not observe a single scientific approach to the problem of learning foreign vocabulary. Its use is often considered separately from the functional and stylistic consolidation of linguistic means. One should also take into account the tendency to create international terminology, which emerged in the process of scientific and technological progress, to uniform names of scientific concepts and phenomena, because this contributes to the consolidation of borrowed words that acquire an international character. In addition, individual borrowings do not have equivalents and become the only names of certain realities, and this gives reason to believe that the process of learning foreign words is necessary for the development of the Ukrainian language, because the living language is dynamic and constantly developing (Bahar, 2020: 43). It is interesting that I. Franko (Franko, 1982: 207) was one of the first to substantiate the necessity of foreign language borrowings in Ukrainian linguistics.

As a result of nominative activity, for example, naming on the basis of borrowings, brings the language at its nominative-lexical level (linguistic picture of the world) into synchronous correspondence with its conceptual picture. Borrowing occurs at different levels of the language system, among which lexical-semantic and word-forming are the highest levels of assimilation of lexical borrowings, and graphic, phonetic, and morpheme assimilation form their basis.

It should be noted that in modern linguistic terminology, both terms are used to denote the same concept – “англізм” and “англїцизм”, which in turn requires consistency in the use of these terms. Anglicisms differ from the usual borrowings from the English language in that they have a distinct expressive stylistic color and usually appear either as equivalents to words already present in the language, for example, slang «шузи» – shoes or «забанити» – to ban, to block, or as names of new realities, peculiar barbarisms, but phonetically assimilated into the Ukrainian language, for example, “джавелін”, “хаймерз”, etc.. On the example of the latter, it is possible to study the role of the military and political situation in the country and its influence on the borrowed vocabulary.

For a more detailed research, we suggest dividing the studied anglicisms into lexical-semantic groups. In the process of work, we highlight the following:

- youth's slang;
- names from the computer industry, the Internet;
- names from the socio-political field;
- culinary and household names;
- names from the field of culture and art.

It should be noted that the first two groups often interact with each other, anglicisms can penetrate from one group to another, changing their meaning, for example, a "gadget" or "device" can not only be called a special device equipped with the mobile Internet, but also any other device, household appliance, etc. In the second group, it is sometimes difficult to distinguish terminological vocabulary and professionalisms, a large layer of the so-called computer slang. To illustrate the research procedure, we will give several examples of anglicisms for each semantic group.

Youth's slang: агрити(ся) (aggress) – get angry, attack, start aggressive actions; бан (ban) – ban on use, blocking in a social network; крінж, кринж (cringe) – «Spanish shame», a feeling of shrinking from shame; лайк (like) – a sign that a person likes it, usually on the Internet or in messengers; олдскул (old school) – traditional, one that imitates the early examples of a direction or style; which has gone out of fashion, old-fashioned, out-of-date, obsolete; флексити (flex) – to show off, brag, flaunt material values, etc.

Names from the computer industry, the Internet: апдейтити (update) – update a computer program, бекапити (back-up) – create backup copies; to google, гуглити, гуглити (google) – to search for information on websites using an online search service; залогінитися (log in, login) – enter a username and password to log in to the system, or register in another way; компайлити (compile) – to create a computer program that converts the source code written in a certain programming language into a semantically equivalent code in another programming language, which is usually necessary for the execution of the program by a machine; кукі, куки (cookie, cookies) – in computer terminology, a concept used to describe information in the form of text or binary data received from a website on a web server, which is stored by the client, i.e. the browser; юзер (user) – user of a computer system, device, website, program.

Names from the socio-political field: аутсайдер (outsider) – an individual who almost does not manifest himself as a person in society or a social group of people; a person or group of contestants, usually in sports and creative works, who is expected to lose; дауншифтинг (downshifting) is a social behavior or trend that concerns people who live a simple life in order to get out of the rat race of obsessive materialism and reduce stress; донат (donate) is a gift made by individuals or legal entities for charitable purposes; імідж (image) – a set of impressions that a person makes on others; камінгаут (coming out) – the process of a person's voluntary and conscious recognition of his or her sexual orientation or gender identity; майндфулнес (mindfulness) – priceless awareness

that arises as a result of consciously directing attention to the present moment of one's own experience; фейспалм (facepalm) is a gesture of covering the face with the hand, known in many cultures as a manifestation of disappointment, shame, despair, irritation or embarrassment, etc.

Household and culinary names: байтс (bites) – fried pieces of chicken fillet; ланч-брейк (lunch-break) – a break for lunch; оверсайз (oversize) – clothes of a free cut, larger in size; спонджкейк (sponge cake) – air biscuit; чизкейк (cheese-cake); шейкер (shaker) – a device for preparing mixed drinks, etc.

Назви з галузі культури та мистецтва: (англ. beauty blogger) – особа, яка веде блог, присвячений індустрії краси; (англ. clip maker) – фахівець, що професійно займається розробкою й постановкою рекламного ролика чи іншого творчого замовлення; (англ. craft) – продукт, виготовлений не промисловим способом, а маленькими партіями за індивідуальними рецептами; (англ. child free) – субкультура та ідеологія, яка характеризується принциповим небажанням мати дітей попри таку можливість та ін.

Names from the field of culture and art: б'юті-блогер(ка) (beauty blogger) – a person who blogs about the beauty industry; кліпмейкер (clip maker) – a specialist professionally involved with the development and staging of a commercial or other creative order; крафтовий (craft) – a product made not by an industrial method, but in small batches according to individual recipes; чайлдфрі (child free) – a subculture and ideology, which is characterized by a fundamental reluctance to have children despite such an opportunity, etc.

As can be seen from the examples given, phonetic features characteristic of anglicisms are the presence of sound combinations [ai], [ei], [dʒ]: designer, clipmaker, sponge cake. Among the word-forming features, attention is drawn to the suffix -er to indicate the type of activity: blogger, maker, manager – and -ing to indicate a process or phenomenon: bodybuilding, downshifting, overbooking, etc.

Regarding the semantic groups of anglicisms, we should note that the majority are slangisms and borrowings in the field of computer technology, and among the latter it is often difficult to determine whether a certain word is used as a term or as a professionalism, for example, a site or a driver. We believe that this branch needs a separate thorough study. In addition, computer and network slang is rapidly developing in the Ukrainian language,

which is an interesting sociolinguistic phenomenon, since certain lexemes are borrowed together with new concepts in the field of technology. Therefore, we observe the phenomenon of constant linguistic interference between the Ukrainian and English languages, as well as the exchange between lexical groups of household slangisms and computer professionalism on the basis of Ukrainian.

Conclusion. Anglicisms have a distinct stylistic depending on the field of use. In colloquial speech, anglicisms mostly appear as slangisms, giving the speech of modern Ukrainian youth a touch of modernity. In the communication of mass media, anglicisms possess an important place and are used in order to activate the reader's or listener's attention and thinking. In the computer industry, it is sometimes difficult to separate modern terms of English origin from professionalisms and jargonisms or slangisms. Among the verbs, the forms have been created by the suffix method, those belonging to the 2nd conjugation predominate. Particular attention should be paid to the peculiarities of the orthographic and graphic assimilation of anglicisms in accordance with the norms set forth in the new edition of Ukrainian orthography.

We believe that the phenomenon of the use of anglicisms in the field of computer technology and professional slang will require a more detailed study in the future, because their number is constantly increasing with the development of technology. In addition, it is worth paying serious attention to the peculiarities of the graphic and orthographic acquisition of such words, in particular, whether they are written as one word or with a hyphen, with or without an apostrophe, etc. This, in turn, will require a detailed study of the formation of phonetic and orthoepic norms in the process of assimilation of anglicisms in the Ukrainian language.

The researchers' views regarding the functioning of anglicisms in the modern Ukrainian communicative space are not unanimous. One should note that similar processes occur in many languages, where appropriate language norms have been developed over time: the language will either learn a foreign word if it is supported by native speakers and there is a need for it, or this word will be rejected by the language itself as unnecessary, superfluous, therefore to see this as a threat, in our opinion, would be an exaggeration. On the other hand, anglicisms make it possible to enrich the synonymous composition of the Ukrainian language, to emphasize the stylistic features of the use of certain words.

BIBLIOGRAPHY

1. Ажнюк Б.М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. Мовознавство. 2001. No 3. С. 48–54.

2. Баган М.П. Англiзацiя сучасного українськомовного комунікативного простору: причини, основні вияви та наслідки. Українська мова. 2020. № 1 (73). С. 38–53. URL: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.038> (дата звернення: 19.09.2022).

3. Дьолог О.С. Новітні англiцизми - збагачення чи засмічення української мови? URL: <http://movoznavstvo.com.ua> (дата звернення: 19.09.2022).

4. Франко І. Літературна мова і діалекти. *Зібрання творів: у 50-ти томах*. Т. 37. К.: Наукова думка, 1982. С. 207.

5. Чернікова Л.Ф., Смілик Т.І. Англiцизми в сучасній українській мові. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 152. С. 129–133.

REFERENCES

1. Azhniuk B.M. Movni zminy na tli dekolonizatsii ta hlobalizatsii [Language changes against the background of decolonization and globalization]. *Movoznavstvo*. 2001. No 3. S.48-54. [in Ukrainian].

2. Bahan M.P. Anhlizatsiia suchasnoho ukrainskomovnoho komunikatyvnoho prostoru: prychny, osnovni vyivay ta naslidky [Anglicization of the modern Ukrainian-speaking communicative space: causes, main manifestations and consequences] *Ukrainska mova*. 2020. No 1 (73). S. 38-53. URL: <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.01.038> (Last accessed: 19.09.2022) [in Ukrainian].

3. Doloh O.S. Novitni anhlitsyzmy - zbahachennia chy zasmichennia ukrainskoi movy? [Are the newest anglicisms enriching or clogging the Ukrainian language?] URL: <http://movoznavstvo.com.ua> (Last accessed: 19.09.2022) [in Ukrainian].

4. Franko I. Literaturna mova i dialekty. [Literary language and dialects]. *Zibrannia tvoriv: u 50-ty tomakh*. Т. 37. К.: Naukova dumka, 1982. S. 207. [in Ukrainian].

5. Chernikova L.F., Smilyk T.I. Anhlitsyzmy v suchasni ukrainskii movi [Anglicisms in the modern Ukrainian language]. *Kultura narodov Prychornomoria*. 2009. № 152. S. 129-133. [in Ukrainian].

УДК 811.111'371

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-16>**Яна РОМАНЦОВА,***orcid.org/0000-0003-1972-9224*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

(Харків, Україна) yanaromantsova@ukr.net

ОЦІННА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ ЗАКОН У ПАРЕМІОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Стаття присвячена лінгвокультурологічному дослідженню оцінно-валоративних характеристик способів реперзентації концепту ЗАКОН на матеріалі пареміології англійської та української мов в скопусі антропоцентричної когнітивно-лінгвістичної парадигми. В результаті детального компаративно-контрастивного аналізу прецедентно-пареміологічного фонду лінгвокультур, що вивчаються, виявлено універсальні та культурно-специфічні аспекти концептуалізації та вербальної об'єктивації концепту ЗАКОН з паралельним обґрунтуванням його особливостей як багатовимірного культурно-детермінованого лінгвоментального конструкта.

Правова картина світу є одним з невід'ємних образів світу, функціонуючи як основа для ефективної соціально-значущої діяльності людей. Ключовою місією права та закона є регулювання взаємовідносин та поведінки людей у суспільстві, але юридичні стандарти можуть існувати виключно у мовному форматі, що зумовлює нерозривну спорідненість між мовою та законом. Спираючись на досвід провідних лінгвістів, не виникає ані найменшого сумніву в тому, що синтез лінгвістики та юриспруденції в юридичній лінгвістиці сприяє взаємному збагаченню двох наук, розв'язанню однієї з найактуальніших проблем сьогодення – підвищенню ефективності правоохоронної та судової діяльності.

Об'єктом нашої розвідки є концепт ЗАКОН, вербалізований у пареміології англійської та української мов, а його предметом виступає оцінно-валоративна компонента концептуалізації та мовної реалізації досліджуваного концепту пареміологічними засобами англійської та української мови. Аналіз стану дослідження проблеми дозволяє нам зауважити, що до теперішнього часу ментальну структуру концепту ЗАКОН не розглянуто у повному обсязі, так само як і засоби його вербалізації у пареміології англійської та української мов.

Ключові слова: аксіологія, концепт ЗАКОН, концептуальна характеристика, лінгвокультурний концепт, оцінка, паремія.

Yana ROMANTSOVA,*orcid.org/0000-0003-1972-9224*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department №1 of Foreign Language

Yaroslav Mudryi National Law University

(Kharkiv, Ukraine) yanaromantsova@ukr.net

EVALUATED SPECIFICITY OF THE CONCEPT OF LAW IN THE PAREMIOLOGY OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The article is devoted to the linguistic and cultural research of the evaluative characteristics of the methods of representation of the LAW concept based on the material of paremiology of the English and Ukrainian languages in the scope of the anthropocentric cognitive-linguistic paradigm. As a result of a detailed comparative-contrastive analysis of the precedent-paremiological fund of the studied linguistic cultures, universal and culture-specific aspects of conceptualization and verbal objectification of the LAW concept were revealed, with a parallel justification of its features as a multidimensional culturally determined linguistic construct.

The legal picture of the world is one of the integral images of the world, functioning as a basis for effective socially significant activities of people. The key mission of law and law (statute) is to regulate the relationships and behavior of people in society, but legal standards can exist exclusively in the language format, which causes an inseparable relationship between language and law. Based on the experience of leading linguists, there is not the slightest doubt that the synthesis of linguistics and jurisprudence in legal linguistics contributes to the mutual enrichment of the two sciences, to the solution of one of the most pressing problems of today - increasing the effectiveness of law enforcement and judicial activities.

The object of our investigation is the concept of LAW, verbalized in paremiology of the English and Ukrainian languages, and its subject is the evaluative component of conceptualization and linguistic implementation of the researched concept by paremiological means of the English and Ukrainian languages. The analysis of the state of research of the problem allows us to note that until now the mental structure of the LAW concept has not been considered in its entirety, as well as the means of its verbalization in paremiology of the English and Ukrainian languages.

Key words: axiology, LAW concept, conceptual characteristic, linguistic and cultural concept, assessment, paremia.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У процесі розвитку культури відбувається переоцінка цінностей, яка розпочинається з просування нового зразка певного поняття, з позиції якого розглядаються предмети, котрі містять у собі раніше встановлені ціннісні характеристики. Оцінка є одним з центральних аксіологічних, гносеологічних і, в той же час, праксеологічних понять. У процесі правотворчості між пізнанням дійсності і створенням норм (праксеологічних феноменів) неминучий проміжний аксіологічний елемент – оцінки різного роду (факторів дійсності, потреб, інтересів, цілей, правових норм як засобів тощо). Оцінка виявляється одним з центральних аксіологічних, гносеологічних і праксеологічних понять (Іващенко, 2015: 204). Найбільш явно моральні та утилітарні норми виражені у пареміологічних одиницях мови. *Паремія* (від грец. *παροιμία* – прислів'я, приказка) – це видове позначення малих фольклорних жанрів афористичного спрямування, прислів'їв і приказок. Паремії, як влучні лаконічні висловлення фольклорного походження, є цінними і концентрованими зразками народної творчості. У сучасній лінгвістиці пареміологічними одиницями мови є афористично стислі вислови із морально-утилітарним змістом у ритмічно організованій формі. Це символічні єдності (єдності форми і змісту) та формули етнокультурної інформації. У такій якості паремії виступають завдяки асоціативному зв'язку з багатовіковим досвідом етносу і вираженню цього досвіду в лаконічних, стилістично оформлених висловлюваннях. Більш того, паремії – це мова, що цитується всередині мови. Вони відтворюються дослівно, але відрізняються від інших цитат тим, що не мають автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічною базою дослідження послуговували праці авторитетних вчених, як: Арутюнова Н. Д., Бабушкін А. П., Воркачев С. Г., Іващенко В. Л., Карасик В. І., Кряхтунова О. В., які уможливили розгляд ментальної структури концепту ЗАКОН в англійській та українській мовах через призму його поняттєвих, смислових, образних, символічних та оцінних компонентів.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що концепт ЗАКОН є одним з найважливіших складових концептуальної системи освоєння світу людиною, оскільки закон є основною цінністю і привілеєм свого світу. Аналіз стану дослідження проблеми дозволяє нам зауважити, що до теперішнього часу ментальну структуру концепту ЗАКОН не розглянуто у повному обсязі, так само як і засоби його вербалізації у пареміології англійської та української мов.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про вербалізацію лінгвоконцепту ЗАКОН у правових прислів'ях, ми цікавимося в першу чергу тим, як у мові відбивається уявлення народу про мораль і справедливість, про те, що правильно, а що ні, що входить у рамки закону, про які стереотипи можуть розповісти правові прислів'я. Більш того, якщо правові прислів'я (як частина фразеології) вербалізують концепти, які є частиною свідомості народу, нам також цікаво буде простежити за розвитком і вживанням, а також за їхнім «життям» сьогодні, адже зміна у значенні, вживанні та модифікації самих прислів'їв може свідчити про зміну свідомості людей, їх уявлень про закон і справедливість. Виходячи з цього, ми будемо розглядати концепт ЗАКОН із точки зору лінгвокультурології.

Уявлення про закон як про норму або правило, а також його взаємозв'язок із владою визначає його імперативний характер, формує універсальну константу понятійної моделі. У всіх європейських культурах поняття закон протистоїть поняттю беззаконня як позитивне і негативне. Міфологічній свідомості властиві такі оцінні позиції, як «добро – зло», «природний космос», який протиставляється як «світ порядку» – «хаосу», «світу безладу». Основні механізми життя можна описати у контексті боротьби хаосу (деструктивного початку) і космосу (конструктивного початку). В юридичній сфері це виражається у зіткненні норми (закону) і антинорми (беззаконня) (Арутюнова, 2003: 4).

Досліджуючи концепт ЗАКОН на матеріалі англійських правових прислів'їв, ми дозволимо собі звернутися до двох тлумачень: з одного боку – «закон» як зведення правил і норм, з іншого, – як сукупність догматів віри.

У першому випадку йдеться про юридичне право, що знаходить вияв у збірках законів, судєбниках, нормативних документах, що регулюють відносини між людьми і державами. Прислів'я, у яких вербалізується цей концепт, несуть у собі безпосередню юридичну і країнознавчу інформацію. Наприклад, *The more laws, the more offenders* / «Чим більше законів, тим більше порушників» /; *The laws sometimes sleep but never die* / «Закони іноді сплять, але ніколи не помирають» /; *The law is not the same at morning and night* / «Закон вранці не той, що вночі» /; *New lords, new laws* / «Нові лорди, нові закони» /; *In a thousand pounds of law there is not an ounce of love* / «У тисячі фунтів закону немає й унції любові» /; *Favor and gifts disturb justice* / «Привілей та подарунки перешкоджають справедливості» /; *Custom becomes law* / «Звичай стає законом» /; *A friend in court is*

as good as a penny in pocket / «Друг у суді настільки ж цінний, як і пенні у кишені» / тощо. (Donald F, 1935: 724–727).

На наш погляд, інформативну функцію даного типу прислів'їв, тобто функцію «ліквідації юридичної безграмотності», підтверджує сама структура прислів'їв, а саме, чіткість і однозначність формулювань, лаконічність, відсутність образності і широких можливостей інтерпретації. Багато з них є перекладом-калькою з положень права, закріплених у нормативних документах, часто мають латинський еквівалент, так як з'явилися у мові з Римського права. Наприклад:

Dura lex, sed lex	«Закон суровий, але закон»; «Закон є закон»
Confessus pro judicato habetur	«Той, хто зізнався вважається засудженим»
Silentium videtur confessio	«Мовчання рівнозначно визнанню»; «Мовчання знак згоди»
Ignorantia juris neminem excusat	«Незнання законів не звільняє від відповідальності»
Vim vi repelle licet	«Насильство дозволено відбивати силою»

Хотілося б зазначити, що наявність у правових прислів'ях латинського еквівалента доводить їх приналежність до концепту «закон юридичний», оскільки серед латинських прислів'їв і крилатих виразів є такі, які, на нашу думку, вербалізують інші концепти. Наприклад, латинське прислів'я «Audiatur et altere pars» / «Слід вислухати і протилежну сторону»; «Слід вислухати обвинуваченого і обвинувача» / може співвідноситися як і з концептом СУД, відображаючи необхідний порядок слухання справи в суді, який передбачає обвинувальну і захисну промови, так і з концептом СПРАВЕДЛИВІСТЬ, оскільки дане прислів'я і близьке до нього за змістом англійське «Judges should have two ears, both alike» / «У судді повинно бути два вуха» / означає надію на справедливе вирішення судового розгляду, надію на те, що суддя повинен бути справедливий, однаково уважно і неупереджено заслуховувати обидві сторони.

Ще одним прикладом можуть послугувати, на наш погляд, два близькі за змістом прислів'я «Dat veniam corvis, vexat cansura» / «Воронів щадять, а голубів терзають» / та «Ille crucem sceleris pretium tulit, hic diadema» / «Цей за злочин поплатився головою, а той отримав царський вінець» / . Поряд із англійськими прислів'ями «Little thieves are handed, but great ones escape» / «Що великим злодіям сходять з рук, за те дрібних здодіїв б'ють» / ; «Little thieves have iron chains and great

thieves gold ones» / «Дрібні злодії мають залізні кайдани, а крупні – золоті» / ; «Laws catch flies, but let hornets go free» / «Закони ловлять мух, а шершнів відпускають» / ; «One law for the rich and other for the poor» / «Один закон для багатих, інший для бідних» / вони вербалізують концепти ЗАКОН, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, а вірніше НЕСПРАВЕДЛИВІСТЬ. Ці прислів'я свідчать про недовіру простого народу до суду, про відсутність віри у справедливе вирішення судової справи для «маленької» людини. Не випадково майже всі наведені вище приклади побудовані на антитезі «великий – маленький», тобто у першому випадку мається на увазі людина, що має вплив, значимість у суспільстві, гроші, а у іншому людина не багата, яка не має ніяких привілеїв. Протиставлення «жорстоке покарання – щедра винагорода» говорить не тільки про заслужене покарання для одного і про заохочення для іншого, але й про те, що завдяки своєму високому статусу в суспільстві навіть злодій може вийти сухим із води, у той час як не стільки винна «маленька» людина буде відповідати за свої і за чужі злочини за всією суворістю закону.

Латинський вираз «Damnari potest, qui reum dolonon exhibet» / «Може бути засудженим той, хто з умислом не пред'являє до суда винного» / має аналог і серед англійських правових прислів'їв: «The receiver is as bad as the thief» / «Не той злодій, хто краде, а той, хто злодіям потурав» / , «Set a thief to catch a thief» / «Злодій злодієм губиться». У цьому випадку ми повинні підкреслити, що окрім правової інформації, яку нам передають ці прислів'я стосовно того, що умисне укриття і посібництво порушнику є кримінальним злочином, англійський варіант цього слова має емотивне забарвлення. Ми бачимо, що це не просто констатація юридичного факту, а засудження тих, хто якоюсь мірою допомагає злочинцям. Відповідно, у контексті даних прислів'їв краще говорити про вербалізацію концепту ЗАКОН у розумінні справедливості, оскільки в наведених прикладах виражається впевненість народу в тому, що злочинця має бути покарано, тобто справедливість повинна взяти гору.

Суть латинського виразу «Cogitationum poenam nemo luit» / «За помисли нікого не судять» / полягає в тому, що злочинним і, відповідно, тим, що заслуговує покарання може бути тільки діявість, тобто дія або бездіяльність, але не думка і бажання. З одного боку, англійське прислів'я «Nobody endures punishment for thought» / «Ніхто не може бути засуджений за думки» / відображає принцип кримінального права, сформульований ще у римській юстиції у постулаті: «Один тільки

помисел украстити нікого не робить злочинцем». Але, з іншого боку, ми можемо припустити, що позбавлений багатьох прав простий люд бажає залишити собі право на внутрішню свободу, тобто на свободу помислів і бажань, не переступаючи при цьому межі закону, і саме у цьому він вбачає «справедливість».

Воркачев С. Г. стверджує, що поняття «правосуддя» (яке, за нашою думкою, входить у поняття «закон юридичний») і поняття «справедливість» зливаються для західного менталітету в один концепт, про що свідчить відсутність для них різних імен. «В англійській, французькій, іспанській, італійській та інших мовах для їх позначення використовується лексеми, етимологічно похідні від латинського слова "justitia"» (Воркачев, 2007: 15).

Проведений нами аналіз підтвердив доцільність розмежування у дослідницьких цілях значень «закон юридичний» та «закон божественний або моральний». Якщо розглядати закон Божий як зведення правил і норм для християн (на матеріалі правових прислів'їв), а моральний закон як межі, за які вихована в християнських традиціях людина не може вийти, то ми можемо об'єднати їх у єдиний концепт, що включає в себе уявлення та переконання про добро і зло, про гріх і покарання, тобто про все те, що закріплене та не закріплене в юридичному законі. Якщо в «закон юридичний» можуть входити такі концепти, як «суд», «право», рідше «справедливість», то в «закон божественний або моральний» – «праведність», «совість», «правда», «істина».

Також концепт «закон божественного і морального» включає в себе, на наш погляд, і поняття «справедливість», оскільки уявлення про справедливість відноситься до моральних установок людини. Характерним для поняття «справедливість» є і способи прямої номінації (іменування позитивної або негативної оцінки – справедливо / несправедливо), а також способи, пов'язані з поняттям, наприклад статусні номінації учасників (Кряхтунова, 2010: 7). Сюди ми можемо віднести правові прислів'я, в яких поряд із оцінкою «справедливо / несправедливо» присутня індикація на ієрархічні відносини, напри-

клад: «A rich knave is a libel on the laws» / «Багатий розбійник – це наклеп на закони» /; «Agree, for the law is costly» / «Погодьтеся, закон є дорогим» /; «Justice of leans to the side where the purse hangs» / «Справедливість схиляється на той бік, де висить гаманець» /; «For the upright the rear no laws» / «Для правих законів немає» /; «God help the sheep when the wolf is judge» / «Господь допомагає вівцям, коли вовк судить» /; «New ho goes to law for a sheep loses his cow» / «Той, хто прийшов до закону (суду) за вівцею втрачає свою корову» / тощо.

В українській мові етичний та юридичний аспекти правосвідомості розмножуються, а концепт ЗАКОН у пареміології отримує назву правди, яка успішно протистоїть законності як чомусь формальному по відношенню до совісті, що є єдиним дійсно справедливим суддею. Українська пареміологія передає негативне ставлення звичайної української свідомості до закону і до його виконавців, протиставляючи правосуддя та суд совісті, формальне право та правду-справедливість: «Де суд, там і неправда»; «До суду підеши, правди не знайдеш»; «Закон як дшило, куди повернеш – туди і виїшло»; «Що мені закон, коли судді знайомі»; «За наше жито та нас ще й бито»; «Які руки права пишуть, ті їх і мажуть»; «У праві стільки кінців, скільки у паркані дірок»; «Чиє село, того й право».

Отже, в результаті порівняльного аналізу пареміологічних одиниць англійської та української мов як вербальних репрезентантів концепту ЗАКОН можна стверджувати, що універсальним аксіологічним аспектом є цінності як морального, так і утилітарного порядку. Дивергентні ж концептуальні характеристики стосуються нюансів вираження, розподілу і комбінаторики норм, їхньої актуальності для досліджуваних лінгвокультур.

Перспективою нашої розвідки вбачаємо поглиблений лінгвокогнітивний та лінгвокультурний аналіз способів концептуалізації та мовної об'єктивації концепту ЗАКОН з фокусом на реалізації значеного концепту в гумористичній репрезентації в лінгвокультурах англійських країн та України зі зверненням до методологічного апарату психо- та соціолінгвістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. О движении, заблуждении и восхождении. *Логический анализ языка. Космос и хаос: Концептуальные поля порядка и беспорядка*. Москва, 2003. С. 3–10
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования. Волгоград, 2007. 400 с.
3. Іващенко В. Л. Організація ментальності концепту. *Семантика мови і тексту*: праці III міжнародної конф. (Івано-Франківськ 25-26 вересня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2015. С. 202–208.
4. Кряхтунова О. В. Шифтерный лингвокультурный концепт «справедливость» (на материале русской лингвокультуры): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Волгоград, 2010. 26 с.
5. Buljan G., Gradečak-Erdeljic T. Where cognitive linguistics meets paremiology: a cognitive-contrastive view of selected English and Croatian proverbs. *Explorations in English language and linguistics*. 2013. Vol. 1.1. P. 63-83.

6. Bajčić M. New insights into the semantics of legal concepts and the legal dictionary. New York, 2017. 222 p.
7. Donald F. Bond THE LAW AND LAWYERS IN ENGLISH PROVERBS. *American Bar Association Journal*. 1935. Vol. 21, No. 11. pp. 724–727.

REFERENCES

1. Arutiunova N. D. O dvizhenii, zabluzhdenii i voskhozhdenii. *Lohycheskiyi analiz yazyka. Kosmos y khaos: Kontseptualnye polia poriadka i besporiadka*. [About movement, delusion and ascent. *Logical analysis of language. Space and chaos: Conceptual fields of order and disorder.*] Moscow, 2003. pp. 3–10 [in Russian].
2. Vorkachev S. H. Lingvokulturnyi kontsept: typolohyia i oblasti bytovanyia. [Linguistic and cultural concept: typology and areas of existence.] Volhohrad, 2007. 400 p. [in Russian].
3. Ivashchenko V. L. Orhanizatsiia mentalnosti kontseptu. *Semantyka movy i tekstu: pratsi III mizhnarodnoi konf. (Ivano-Frankivsk 25-26 veresnia 2015 r.)*. [Organization of the mentality of the concept. *Semantics of language and text: proceedings of the 3rd international conference. (Ivano-Frankivsk, September 25-26, 2015).*] Ivano-Frankivsk, 2015. pp. 202–208. [in Ukrainian].
4. Kriakhtunova O. V. Shyfternyi lingvokulturnyi kontsept «spravedlivost» (na materiale russkoi lingvokultury): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.19. [Shifter linguocultural concept "justice" (on the material of Russian linguoculture): abstr. dis. ... cand. philol. Sciences: 10.02.19.] Volhohrad, 2010. 26 p. [in Russian].
5. Buljan G., Gradečak-Erdeljic T. Where cognitive linguistics meets paremiology: a cognitive-contrastive view of selected English and Croatian proverbs. *Explorations in English language and linguistics*. 2013. Vol. 1.1. P. 63-83.
6. Bajčić M. New insights into the semantics of legal concepts and the legal dictionary. New York, 2017. 222 p.
7. Donald F. Bond THE LAW AND LAWYERS IN ENGLISH PROVERBS. *American Bar Association Journal*. 1935. Vol. 21, No. 11. pp. 724–727.

Лілія СОЛОДКА,

orcid.org/0000-0001-9153-8495

аспірантка кафедри української літератури

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

(Полтава, Україна) *liliasolodka@ukr.net*

«ПОЇЗД ТОЧНО ЗА РОЗКЛАДОМ» Г. БЕЛЛЯ ТА «ЧОРНЕ СОНЦЕ» В. ШКЛЯРА: ВОЄННА СЕМАНТИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснено типологічний аналіз воєнної мілітарної прози часів Другої світової війни німецького письменника Г. Белля та українського роману сучасної російсько-української війни В. Шкляра. Твори розглядаються під кутом зору мілітарної парадигми через онтологічну та аксіологічну канву. Світова турбулентність диктує свої правила, тож література покликана зобразити воєнну кон'юнктуру через призму закоріненості у власне Я, долі та життя предків. Етнонаціональні і ментальні чинники дозволяють простежити поетикальні особливості аналізованих творів, інтертекстуальні, міфологічно-архетипні та наратологічні домінанти задля аналізу та синтезу порівняльного аналізу німецького й українського полотен.

Мета статті полягає в порівняльному аналізі художньої реалізації мілітарного епосу в українській та німецькій літературах, зокрема у художніх полотнах Г. Белля «Поїзд точно за розкладом» та В. Шкляра «Чорне Сонце».

Методологічною і теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і зарубіжних учених (філософів, критиків, теоретиків та істориків літератури). Загальнотеоретичні засади роботи ґрунтуються на працях Е. Ряшка, Л. Остапенка, М. Гуменного, В. Гуменної, Н. Зайки, Л. Гладун, В. Бондаренко, О. Гонюк, Т. Дзись, О. Петраш, С. Журби та інших. Проблема війни як явища репрезентовано у студіях Н. Черниш, Н. Герасименко, М. Рябченко. Методологічний базис воєнної тематики моделюється у розвідках Д. Затонського, О. Сидоренко, Я. Кулінської, І. Феценка, Р. Гули, А. Голоти та інших.

Наукова новизна роботи визначається тим, що вперше здійснено компаративний аналіз німецького твору Г. Белля «Поїзд точно за розкладом» та українського роману В. Шкляра «Чорне Сонце». Йдеться передусім про жанрове та типологічне порівняння, диференціацію героїв, подій, явищ; співвіднесення алюзійності та інтертекстуальності обраних текстів, їх місце у світовому воєнному дискурсі.

Висновки. Типологічний аналіз аналізованих творів уможливив простеження архетипу жінки-матері як першооснови буття під кутом зору духовної вертикалі німецької та української художньої теорії, показу мужності, відважності та витривалості українських військових, котрі ревно боронять рідну землю. Вкотре доведено, що війни в усі часи обструкційно впливають на людину, руйнують її духовний та фізичний потяг до щасливого життя. Національні архетипи та онтологічні константи здатні порятувати людей і піднести їх до морального катарсису.

Ключові слова: мілітарний дискурс, компаративістика, поетикальні домінанти, воєнна проза, деструкційне тло, світова турбулентність.

Lilija SOLODKA,

orcid.org/0000-0001-9153-8495

Postgraduate Student at the Department of Ukrainian Literature

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

(Poltava, Ukraine) *liliasolodka@ukr.net*

«THE TRAIN WAS ON TIME» BY H. BELL AND «THE BLACK SUN» BY V. SHKLYAR: MILITARY SEMANTICS THROUGH THE PRISM OF COMPARATIVE ANALYSIS

The article carries out a typological analysis of the military prose of the Second World War by the German writer H. Bell and the Ukrainian novel of the modern Russian-Ukrainian war by V. Shklyar. The works are considered from the point of view of the military paradigm through the ontological and axiological canvas. World turbulence dictates its own rules, so literature is meant to depict the war situation through the prism of rootedness in one's own self, fate and life of ancestors. Ethno-national and mental factors allow us to trace the poetic features of the analyzed works, intertextual, mythological-archetypal and narratological dominants for the analysis and synthesis of a comparative analysis of German and Ukrainian canvases.

The purpose of the article is a comparative analysis of the artistic implementation of the military epic in Ukrainian and German literature, in particular, in the works of art by H. Bell «The Train Was on Time» and V. Shklyar «Black Sun».

The methodological and theoretical basis of the research were the works of domestic and foreign scientists (philosophers, critics, theorists and historians of literature). The general theoretical principles of the work are based on the works of

E. Ryashko, L. Ostapenko, M. Humenny, V. Humenna, N. Zayka, L. Gladun, V. Bondarenko, O. Honyuk, O. Petrash, S. Zhurba, M. Petrashchuk, K. Rodyk, P. Solodko, A. Mykolayenko, R. Kharchuk and others. The problem of war as a phenomenon is represented in the studios of N. Chernysh, N. Gerasimenko, and M. Ryabchenko. The methodological basis of the military theme is modeled in the intelligence of D. Zatonsky, O. Sydorenko, I. Feshchenko, R. Gula, A. Golota and others. The scientific novelty of the work is determined by the fact that, for the first time, a comparative analysis of the German work by H. Bell «The Train Was on Time» and the Ukrainian novel «Black Sun» by V. Shklyar. It is primarily about genre and typological comparison, differentiation of heroes, events, phenomena; correlation of allusion and intertextuality of the selected texts, their place in the world military discourse.

Conclusions. The typological analysis of the analyzed works made it possible to trace the archetype of the woman-mother as the primary foundation of existence from the perspective of the spiritual vertical of German and Ukrainian artistic theories, showing the courage, bravery and endurance of the Ukrainian military, who zealously defend their native land. To prove once again that wars at all times have a destructive effect on a person, destroy his spiritual and physical desire for a happy life. National archetypes and ontological constants can save people and elevate them to moral catharsis.

Key words: *military discourse, comparative studies, poetic dominants, war prose, destructive background, world turbulence.*

Актуальність проблеми. Воєнна парадигма поч. XXI ст. відіграє визначальну роль у сьогоденні як українців, так і світу, тож психологічне, ідейне, морально-етичне навантаження мілітарної семантики демонструє її домінуючу роль у міжкультурному соціумі. Проблема війни й індивіда посідає чільне місце в контексті як соціологічної, так і художньо-літературної канви. Із часів виникнення світобудови, а також у найперших літературних працях та пам'ятках, гостро звучать мілітарні судження, причинно-наслідкові модули та шляхи розв'язання і згладжування гострих воєнно-політичних кутів.

Питання війни повсякчасно привертає увагу філософів, письменників, митців, котрі через силу розуму, обов'язку і почуття осмислюють семантичний, психологічний, моральний полігон воєнного мистецтва. В епоху Середньовіччя, Відродження, Нового часу гостро замислювалися над проблемою війни, тож в ідеях Е. Роттердамського (1466–1536), Я. Коменського (1592–1670), Ж. Руссо (1712–1778) звучать суворі заклики проти деспотизму, відтак превалює світ із гуманістичними устремліннями. Стрижневими є положення воєнного нарративу родоначальника німецької класичної філософії Е. Канта (1724–1804), зокрема у трактаті «До вічного миру» 1795 р., йдеться про війну як зло, що несе за собою тяжкі наслідки і здатна лише знищувати культурні здобутки людства. Варто наголосити, що утопічна ідея Просвітництва, яка зростилася у «Теорії вічного миру» герцогом Сюлі (1634), демонструвала об'єднану унію християнських народів, подібну до Священної Римської імперії. Зацікавлення проблемою дало можливість Е. Кантові осмислити проблеми релігійного та глобального дискурсів і ролі народу в них. Умотивований ріст та розвиток державотворення здатний у майбутньому створити ідею вічного миру та нівеляцію пекельних воєн. Послідовні твердження провадив представник німецької класичної філо-

софії Й. Фіхте (1762–1814), зокрема розглядав монархічні держави як постійну загрозу мирному соціуму, позаяк бажання універсальності окремих держав превалює над ідеєю вічного миру. У час війни Росії в Україні особливо гостро осмислюються нарративи філософів. Крізь призму історичного розрізу, простору і часу знаходимо відповіді на насущні питання. Й. Фіхте слушно запевняв, що тільки сила змушує агресора дійти до миру, тож сьогодні українці з провідною допомогою світових лідерів так героїчно, відважно, стоїчно, натхненно боронять кожен міліметр рідної території. Німецький філософ XIX ст. Г. Гегель (1770–1831) наголошував на тому, що лиш ті держави, котрі не піклуються про здоров'я країни у мирний час приречені на хворобу ворожості та загарбництва з боку ласих держав, тож дбати про країну – стрижневий обов'язок влади та громадян. Домінуючим фактором у розвитку держави, на думку гуманістів, має бути свобода як найвища цінність та пріоритет.

Послідовні нарративні вчення філософів проливають світло на мілітарне тло міжвоєнного, воєнного та поствоєнного періодів у контексті глобалізації, модернізації та гуманізації суспільства, однак слушні та перевірені перестороги любу мудрив демонструють неідеальний світ із філософією життєвих практик у світлі воєнного дискурсу. Війна в усі часи засвідчує нівеляцію будь-яких моральних засад, філософських постулатів та моральних суджень. Непоправною та незворотною трагедією для людської цивілізації є війна в іпостасі смерті, каліцтва, втрати, переселення тощо. Тяжкі та незворотні наслідки згуби людських життів та долі репрезентовані в історичних полотнах, підручниках, літературних виданнях тощо. Новий моральний катарсис відкриває світові завісу циклічного протистояння та двобою тирана й жертви, загарбника й оборонця, злодія й хлібороба.

Війна Росії в Україні на початку XXI ст., яка почалася щонайменше з 2014 р., засвідчує ретро-

спективну композицію воєнних практик, що циклічно повторюють свою первозданну руйнівну місію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творча воля й духовно-естетичний потенціал німецького гуманіста Г. Белля цікавили коло науковців, зокрема Д. Затонського, А. Карельського та інших, до того ж, у періодичних виданнях є окремі студії Ю. Горідька, Г. Логвіна, М. Рудницького, однак комплексного дослідження наразі немає, у цьому і полягає актуальність нашої роботи. Наукове осмислення творчого доробку романіста-містика Василя Шкляра, зокрема у рецензіях Б. Пастуха, А. Венцковського, М. Петрашука, К. Родика, П. Солодько, А. Миколаєнка, Р. Харчук та інших, аналіз роману «Чорне Сонце», висвітлено у сучасних дослідженнях О. Сазанової, Н. Янкової та інших, однак компаративні дослідження у контексті німецько-української художньої динаміки відсутні, тож у цьому вбачаємо наукову перспективу аналізованої роботи.

На часі постає компаративне дослідження художніх зразків періоду Другої світової війни через ідеостиль Г. Белля у романі «Поїзд точно за розкладом» та сучасного воєнного полотна В. Шкляра «Чорне Сонце», яке неминуче переплітається із сьогоденням України, зокрема повномасштабною війною Росії в Україні від 24 лютого 2022 року. Семантичні коди мілітарного дискурсу дозволяють простежити типологічну схожість та відмінність німецько-українського дискурсу в контексті війни як світового турбулентного явища, яке обструкційно впливає на людську свідомість.

Мета статті. Посилення інтересу до мілітарного дискурсу обумовлене світовим занепокоєнням у передчутті Третьої світової війни, тож маємо на меті простежити історичні та поетикальні доміанти творчості німецького письменника Г. Белля через призму Другої світової війни та українського прозаїка В. Шкляра у контексті сучасної російсько-української війни. На часі постає необхідність пошанування українських воїнів, які стоїчно боронять кожний міліметр рідної території.

Виклад основного матеріалу. Неоціненна спадщина німецького глибокого романіста, талановитого перекладача і блискучого представника «літератури моральної відповідальності» Генріха Белля (Heinrich Böll, 1917 Köln – 1985 Kreuzau-Langenbroich) задекларувала повоєнній Європі та всьому світові золоті зразки гуманізму, антифашизму та моральних догм. Цінний внесок німецького гуманіста вражає: близько сорока томів, що просякнуті мотивами пристрасного людиноцентризму та палкого антифашизму. Ще з раннього

віку хлопець мав неабиякий талант (писав вірші й оповідання), згодом продемонстрував свідому вольову позицію: відмовився від вступу до спілки фашистської молоді. Як не намагався Генріх Белль уникнути військової фашистської муштри, однак у 1939 його було призвано до німецьких воєнних лав. Гуманістична душа, свідомий розум та внутрішня незламна воля так і не дозволили жодного разу скористатися смертельною зброєю, натомість воєнне деструктивне тло сформувало внутрішні стрижні та письменницькі мотиви задля опису жалюгідного, потворного, обструкційного воєнного світу. Як не парадоксально, проте саме воєнне тло відкрило письменникові географічні та ментальні знання окупованих країн, затлумлених війною, зокрема Францію, Польщу, Румунію. Дуже знаково, що побувавши в Україні у 1943 році (Галичина, Волинь, Львів, Закарпаття, Херсон та ін.), автор описав свої враження від сильної, незламної, нескоренної землі. Окрім того, у полотнах Г. Белля, власне на українській землі, німці зазнають нечуваних втрат і поразок. Втім і сьогодні Україна протистоїть неблаганному ворогові, та заручена підтримкою передових країн, зокрема Польщі, Німеччини, США, Великобританії та низкою інших демократичних держав. Змінюються вороги, союзники, та незмінними залишається щира синівська любов до рідної матері та кровний обов'язок захищати єдину, Богом дану святу землю.

На долю гуманіста Генріха Белля випало ряд переломних моментів: поранення, полон, однак усі відчуття автор-воїн (котрий жодного разу не скривдив людини) виписав на вічне полотно своїх вершинних творів, які сьогодні із незмінним зацікавленням ми всотуємо, бо в цих літературних зразках тяжкі сльози втрат і морального падіння людства. Вояк, шпиталець, військовополонений і, зрештою, письменник – ось такий ланцюг людської долі представника німецької антифашистської літератури. Член літературної асоціації «Група 47», тої групи, котра впродовж 20 років проливала світло на неминуче осмислення та спокуту фашистського лиха, спричиненого Другою світовою війною. Прозаїк, новеліст Генріх Белль гідно поцінований: у 1972 році отримав найвищу світову нагороду Нобелівську премію. Згодом творчий доробок автора шириться та схвально сприймається світом у тяжкі роки поствоєнного часу. Творча воля й індивідуальність Генріха Белля надихнула його створити вершинні зразки епічних полотен, зокрема романи: «Де ти був, Адаме?» («Wo warst du, Adam?», 1951), «І не промовив жодного слова...» («Und sagte kein

einziges Wort", 1953), «Дім без господаря» («Haus ohne Hüter», 1953), «Більярд о пів на десяту» (Billard um halbzehn, 1959), «Груповий портрет з дамою» («Gruppenbild mit Dame», 1971), «Дбайлива облога» («Fürsorgliche Belagerung», 1979), «Солдатська спадщина» («Das Vermächtnis», 1985); повісті: «Поїзд точно за розкладом» («Der Zug war pünktlich», 1949), «Хліб ранніх років» («Das Brot der frühen Jahre», 1955), «Очима клоуна» (Ansichten eines Clowns, 1963), «Втрачена честь Катаріни Блум» («Die verlorene Ehre der Katharina Blum», 1974), «Ким виросте хлопчина, або Щось про книжки» («Was soll aus dem Jungen bloß werden?») oder: «Irgendwas mit Büchern», 1981); оповідання: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» («Wanderer, kommst du nach Spa», 1950), «Самовільна відлучка» («Entfernung von der Truppe», 1964), «Кінець одного відрядження» («Das Ende einer Dienstfahrt», 1966), «Анекдот про зниження трудової моралі» («Anekdote zur Senkung der Arbeitsmoral», 1963); щоденниковий дискурс: «Ірландський щоденник» («Irisches Tagebuch»). Не дивно, що популярність автора не обмежується локально, натомість дуже швидко знайшла своїх читачів (переклад здійснено понад 40 мовами). Для українського реципієнта твори стали доступними завдяки блискучим перекладам Г. Сварник, Г. Лозинської, О. Саніченка, Є. Поповича, Є. Горевої, П. Соколовського, О. Логвиненка, Ю. Лісняка. Індивідуальний стиль німецького класика високо цінується, це засвідчують відзняті фільми за мотивами романів, а також документальні стрічки про автори.

У нашій студії зупинимося на аналізі романної спадщини автора, зокрема художнього полотна «Der Zug war pünktlich» (1949), у якому репрезентована згубна доля окупантів, котрі опинилися на чужій землі, хоч і не зі своєї волі. Приречені на загибель, герої твору намагаються встигнути знайти час для мистецтва, позаяк лише воно не підкорюється воєнно-смертельній муштрі та координатам часу. Поїзд символізує бурхливе й водночас неспокійне, шумне, сповнене тривоги, життя; кінець зупинка зображує завершення земного шляху та демонструє скороминушість і приреченість людського буття.

У царині української містичної прози жваво, наполегливо, талановито творить “батько українського бестселера” Василь Шкляр (Черкащина, 1951). Блискучий письменник, визначний перекладач, відомий редактор, прогресивний журналіст, активний громадсько-політичний діяч, ідейний політик, член Національної Спілки письменників України (від 1978) та Асоціації укра-

їнських письменників (від 1999). Від 1995 року автор удостоєний престижних премій та нагород:

«Золоте перо» (1995), «Золотий Бабай» (1999), «Коронація слова» (2002), «Спіраль століть» (2003), лауреат Національної премії імені Т. Г. Шевченка за твір «Залишенець. Чорний ворон», та через політичні переконання від премії відмовився (2011), «Золотий письменник України» (2015), нагороджений низкою літературних премій імені Василя Симоненка (2019), Михайла Коцюбинського (2020). Не дивно, що Василь Шкляр утвердився у літературному просторі, декларуючи безсмертні українські полотна, насичені історичною українською колоритністю та барвистістю. Жвавий попит читачів обумовлений невпинною цікавістю та необхідністю пізнання сучасного вітчизняного духовного простору, котрий би пробуджував національну свідомість та естетично збагачував моральну вертикаль української нації. Тріумфальна романістика автора невпинно шириться світовою траєкторією, відтак перекладена англійською, болгарською, вірменською, шведською, словацькою та іншими мовами.

Епічні полотна «Сніг» (1974), «Хто твій Остап, Соломіє?» (1977), «Праліс. Тінь основи» (1986), «Ностальгія» (1989), «Ключ» (1999), «Елементал» (2001), «Кров кажана» (2003), «Залишенець. Чорний ворон» (2009), «Маруся» (2014), «Чорне сонце» (2015), «Троща» (2017), «Характерник» (2019) наповнюють царину морально-етичних координат та втілюють універсальні духовні засади. Актуальність до письма В. Шкляра зумовлена історичною та соціально-політичною прерогативою із органічними рисами національного менталітету. У нашій розвідці ми зупинимося на знаковому й дуже символічному творі автора із промовистою назвою «Чорне Сонце» (2015), який у синхронно-діахронному вимірі координує із подіями сьогодення.

В. Шкляр – натхненник і рушійна сила українського поступу, котрий через глибоку силу слова, можливості культури, глибину міфології, закорінення в історію, безсмертність живопису занурює читача у синергію духовного опертя. Роман «Чорне Сонце або Дума про братів Азовських» (2015) пронизаний аксіологічними домінантами, провідною особливістю яких є альянзи в царині філософії, фольклору, літератури, історії тощо. Подвійна назва роману вказує на підтекст до народної балади «Дума про братів Азовських», поетикальною особливістю якої є братня єдність, нескореність задля побудови сильної держави.

В. Шкляр в одному із інтерв'ю зазначає: «Мене часто запитували: «Чи будете ви писати про війну

теперішню? Бо, мовляв, з'явилися такі герої як Чорний ворон. Я ж казав, що сьогодні таких немає, їх винищили на генному рівні. Такого героя я побачив під час однієї зі своїх презентацій на сході. До мене підійшов юний симпатичний хлопчина і сказав: «Я прочитав «Чорного ворона». Покажіть де вмерти за Україну?» Я йому відповів, що час настане і він сам побачить, коли буде пора війни. То було вже гостре передчуття якихось змін. Минув час, я цього хлопця Сашка зустрів на Майдані. Він був у лавах криворізьких повстанців, які завжди були першими, а потім прямо з майдану пішли на війну. Таємно пішли. Зодягнувши на себе лише чорні дешеві спецівки цивільних охоронців. Із озброєння були лише арматури, у декого пістолети і мисливські рушниці. Фактично поїхали на Донбас голіруч» (Шкляр, 2015).

Про наявність прототипа до реального азовця Сашка із позивним «Художник» (у романі позивний «Маляр») автор говорить із особливою гордістю: «Цей твір написаний з натури. Азовці фактично самі його написали. Я казав, що рано звертатись до теми війни, бо її треба переосмислити з відстані часу. Але трапився такий випадок, який ліг сам у таку філософську притчу і я не втримався, написав невеликий роман. Хоча це роман про сучасність, усі герої пов'язані між собою одвічною боротьбою українців з москалем» (Шкляр, 2015).

Символічною й особливою є згадка, власне, про братів азовських із проекцією до турбулентного сьогодення, а саме героїчний спротив щодо воєнної агресії РФ полку «Азов» на території «Азовсталі». Подібні типологічні паралелі не є випадковими, позаяк сьогодення – наслідок історичного вектору української нації протягом віків. Пасіонарність українських військових, здатність до самопожертви заради світлого й вільного майбутнього України дивує світ, відтак до божевілля лякає ворога й вкотре доводить, що Збройні сили України – гідні нащадки козаків, які через плин віків змушують світ дивуватися українській витривалості, силі духу та національній незламності. Українські військові до 20 травня 2022 року героїчно боронили територію «Азовсталі», після захоплення об'єкту російськими військами українських оборонців було відправлено до колонії Оленівки. Ворог вкотре показав істинне обличчя, відтак у ніч на 29 липня 2022 року було здійснено терористичний акт, як наслідок загинуло 53 українських військових, ще 130 були важко поранені. Реалії сьогодення показують страшну історичну канву, обпалюють душі й тіла українців, та все ж доводять незламність та неподільність української нації духовно та фізично.

В. Шкляр у романі «Чорне Сонце» моделює зв'язок поколінь, який однозначно перемагає будь-які колонізаторські режими. Історична канва твору вражає, позаяк невеликий роман було написано після зустрічі з військовим із полку «Азов», котрий питав поради в письменника, як бути зі стародавньою скульптурою скіфської баби. В українській традиції кам'яні баби – це ідоли-обереги, котрим налічується понад 6 тисяч років. Відомо, що до оберегів українці ставляться особливо трепетно й священно. Саме оберег рятує від ворожих куль головного героя на початку твору. «Вона стояла серед розбомбленого подвір'я голаголісінька – сама богиня Лада – і всією собою кликала мене до себе. Не можна сказати, що вона аж так уже сяяла вродою – мала трохи обвислі груди, руки тримала складені внизу живота, ніби насамперед хотіла захистити своє лоно, – але її обличчя було загадковішим за усмішку Мони Лізи» (Шкляр, 2018: 9).

Присутність жіночого оберегу – аксіологічна домінанта твору, позаяк скіфська баба, себто мати, жінка здатна захистити, попередити захисників про ймовірну небезпеку. Головний герой Маляр, від імені якого написаний твір, із фольклорною протяжністю осмислює минуле, накладаючи проекцію на сучасне та майбутнє: «Я підвівся і став її розглядати. Скіф'янка мала зовсім невиразне обличчя, обшмугляне тисячолітніми дощами, вітрами, негодами, і на тому обличчі не було ні рота, ні носа, ні губ, лише проглядали виїмки очей, і мені ввижалося, що вона прозирає мене тими очима наскрізь. У неї були продовгуваті обвислі груди (мабуть, через те її називають бабою), а найвиразніше, що вона мала, – це руки, цнотливо складені внизу живота, і в тому був, як на мене, якийсь особливий знак, була якась глибинна суть, якої я ще не міг збагнути, але мені чомусь стало моторошно» (Шкляр, 2018: 15). Діалог між військовими з полку «Азов» засвідчує не лише витривалість фізичної міцці, а й глибоку закоріненість у минувшину, себто в фольклор, історію, літературу. Сила спротиву проти одвічного ворога полягає не лише у збройному протистоянні, а й насамперед у духовній вертикалі: « – Їх [скіфських баб] ставили біля святилиц у місцях особливої енергетики. Тобто такі кам'яні фігури позначали місця, де можна було набратися енергії. <...>. – І не лише фізичної енергії. Там можна було зміцнитися й на силі духовній. Наші предки вміли безпомилково визначати такі місця. <...>. – Потім і самі ці кам'яні фігури вбирали в себе неймовірну силу і магнетизм. Їх робили і ставили в особливих місцях за повелінням

верховних волхвів-жерців. <...>. Скульптори кажуть, що для створення досконалої статуї треба всього-на-всього прибрати з кам'яної брили зайве. Розумієш? А наші пращури робили скульптури з таким принципом, щоб кожен сам у власній уяві міг відкинути зайвий камінь і побачити свою дружину, чи матір, чи богиню, чи кохану...» (Шкляр, 2018: 60).

Велика мета українських військових полягає не лише у відвоюванні власних територій, а й у збереженні народних цінностей. Відтак головний герой роману мріяв про те, аби забрати скіфську бабу з-під обстрілів, у цій благородній місії йому допомогли побратими із позивними «Стер» та «Сіроманець»: «Я заляк, я остовпів, я закам'янів. Переді мною стояла Вона. Стояла, як і я, закам'яніла, дивлячись на мене ледве помітними виїмками очей. У неї не було ні носа, ні рота, нічого у неї не було, крім грудей та рук, складених унизу живота. <...>. Так воно було чи не так, але мені ввижалося, що вона прийшла сюди сама, я все ще не вірив своїм очам і підійшов до неї. Зайшов зі спини й побачив три зарубини від осколків, призначених для мене. Я провів по них пучками пальців. Потім зайшов спереду і несміло, дуже несміло, торкнувся долонею її живота. Він був теплий. Тисячолітня праматір тримала обома руками свого живота, в якому теплилося життя. Життя, життя...» (Шкляр, 2018: 107).

Жахлива реальність, невблаганна лють хижого ворога щоденно забирає людські долі, та попри це всепереможним акордом бринить і народжується нове життя із глибокою закоріненістю у життєву канву своїх великих предків.

Інтертекстуальні наративи філософсько збагачують та творчо обрамлюють роман. Козацькі імена, зокрема Байди, Кривоноса, Гонти та інших, згадка про Володимира Великого та Тризуб. Ремінісценції з боку літературних персоналій, зосібна Марусі Чурай, Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Василя Симоненка засвідчують обізнаність українських військових, яких до глибини душі обпікає полум'яне бажання порятувати свою культуру, поставити її на духовну вершину світового Олімпу. У тканині твору порушено питання двомовності, політичної неоднозначності, пасіонарності, самопожертви, історичної свідомості тощо. Сьогодні мілітарна інтелігенція посідає ієрархічну верхівку суспільства, позаяк оберігає як територіальну цілісність, так і духовне оперття нації.

Роман «Чорне Сонце» свічкою пам'яті згадує героїв, глибоко пронизує символічністю, магичною силою поступу, лінійно відкриває таємниці до духовної формації мілітарного осередку укра-

їнської держави, засвідчуючи непереможність, незламність, характерність українських доблесних вояків. Подвійна назва роману алюзієно впливає із балади про трьох братів азовських, схожими до балади є також побратимами в аналізованому романі, а саме: Хома, Аксьон та Сократ. Ворожі кулі забрали життя Хоми та Аксьона, зробивши їх безсмертними: «Доля вирішила, що якщо вже друзі-нерозливовода, то нерозливовода навіки» (Шкляр, 2018: 46).

Художня деталь чорної сливи, темного від болю і смерті сонця обпікає серце Маляра, котрий дізнається про загибель друзів: «Вибухи стрясає землю вже тут і там, кулі чухрали на деревах гілля і листя, а сливи не падали. Не знаю, що мені сталося. Я підійшов, зірвав одну – круглу, чорну, солодку, як мед. Світ крутився довкола мене, а я стояв і їв – може, востаннє в житті? – чорну сливу. І стояло наді мною високо в зеніті сонце, я дивився на нього і зовсім не мружився, бо воно не пекло, не палило і вже не світило. Сонце було чорне. Воно увійшло у Сварогову ніч, увійшло в саму серцевину ночі Сварога» (Шкляр, 2018: 46). Життя і смерть у вічному протистоянні, у дуальній взаємодії відкривають перед героями новий моральний катарсис, даруючи життя задля перемоги над ворогом та гідну пошану для доблесних синів люблячої матері.

Головний герой роману засвідчує: «І тільки ми, азовці, втаємничені у заповіді наших предків-укрів, бачимо у формі і рунах цієї кулі-м'яча не що інше, як Чорне Сонце. Сонце, яке не спалило нам душі, а, пов'язавши променем-пуповиною з предками, живило нас вірою, силою і любов'ю» (Шкляр, 2018: 108–109).

Те, що відбулося учора – вістря перемоги сьогодні, тож високий чин зв'язку поколінь є найпереможнішою зброєю у вічному протистоянні з ворогом.

Як і роман «Чорне Сонце», так і психологічна проза Генріха Белля «Поїзд точно за розкладом» моделює згубний вплив війни на життя особистості. Головні герої – незаплямовані індивіди, фізичне й духовне життя яких нещадно зламала війна. У повісті «Поїзд точно за розкладом» йдеться про 24-річного юнака, Андреаса, котрий точно певен: «скоро я помру, десь між Львовом і Чернівцями. Моє життя – це лише певна кількість кілометрів, шматок залізничної колії» (Белль, 2014). Потік свідомості німецького головного героя, як і в українському аналізованому романі, змушує пригадати родинні візії поколінь, відшукати згубні віяння й помилки предків, аби кінець-кінцем віднайти себе у воєнному світі

й зрозуміти логістику буття через призму віків й часових координат. Твір переповнений філософськими та естетичними переконаннями автора з гуманістичними устремліннями, відтак Андреас розуміє, що навіть найбільше лихо війни меркне перед силою мистецтва, зокрема музикою, поезією тощо. Ремінісценції, алюзії, відступи увиразнюють твір, надаючи йому особливого шарму та інтермедіальності, що свідчить про типологічну схожість із українським художнім полотном. Спільними для обох творів є образ жінки у дзеркалі матері, сестри, коханої, подруги, яка дарує чоловікові силу захисту, помочі, кохання, підтримки, себто відкриває вічну парадигму жіночого начала й особливого призначення її у світі. Маляр із роману «Чорне Сонце» відчуває магічну силу покоління через образ скіфської баби, ототожнюючи її із першоосновою жінки-матері. Із особливим трепетом та синівською любов'ю Маляр розповідає про неї коханій Ангеліні (називав її Ангелом), по-особливому щиро захоплюється силою жіночого магнетизму. На противагу йому, Андреас із роману «Поїзд точно за розкладом» відчував платонічну силу кохання до дівчини, котру бачив лиш один раз в житті, втім любив її так сильно, що ладен був життя віддати заради коханої. На його шляху, незадовго до смерті, з'явилася жінка, котра пробудила в душі німецького юнака найтонші порухи, довела, що кохання – найпрекрасніше почуття, яке сильніше за смерть. Жінка-берегиня саможертвовно рятувала коханого від смерті, занастивши і своє життя. Жінка-полька, Оліна, котра протягом війни таємно робила доноси на німецьких солдатів та офіцерів раптом усвідомила, що німець Андреас зовсім не винний, а є лиш інструментом у руках великої фашистської машини. Екзистенційні наративи Андереса відкривають завісу до світу тих, хто не визнавав згубний режим: «Життя гарне, думає він, життя було чудове. За дванадцять годин до смерті я, хоч уже й запізно, повинен визнати, що життя гарне. Я був невдячним, я не визнавав, що на світі існують прості людські радощі. А життя все одно було гарним. Він червоніє від збентеження, червоніє від страху, червоніє від каяття. Я справді заперечував, що на світі існує людська радість, що життя все-таки було гарне. Я прожив нещасливе життя, безталанне життя, можна сказати, щомить страждав під цією їхньою огидною уніформною, вони затуркали мене до нестями, змусили проливати свою кров на їхній війні, в прямому розумінні проливати кров, я був тричі поранений на їхніх так званих полях честі: тоді, під Ам'єном, далі – під Тирасполем, а потім – у Нікополі, і не бачив

нічого, тільки паскудство, кров і лайно, і дихав тільки пилюкою і бідною...» (Белль, 2014).

Оліна та Андреас зустрілися у фатальний час життєвої обструкції, однак навіть останній день земного життя увічнили мистецтвом безсмертя. Музика – ось що сильніше за неминучу смерть: «Музика була подібна до вежі, що здіймалася вгору сама по собі, зводячи усе нові й нові поверхи. Ця вежа пориває його за собою, вона, наче джерело, що несподівано прорвалося з найглибших земних надр, могутнім струменем з шаленою силою винесла його з похмурих доісторичних часів до світла, до світла. І, сповнюючи щасливою мукою, ця сила підносить його вгору, підносить проти його волі, хоч він усвідомлює й розуміє, що скоряється чистій і могутній силі музики. Він, здавалося, поринув у якусь невагому болочу радість, яка, підносячи його, водночас змушує переживати всі муки й зусилля людини, що долає цю вершину. Це духовність, це ясність, яка приходить на зміну людським помилкам. Що за неймовірно чиста, прозора гра величезної спонукальної сили. Так, це Бах, хоч Оліна казала, що так і не навчилася грати Баха... а може, це зовсім і не вона грає... може, це грають ангели... ангели чистоти... які співають у прозорих, світлих палацах... Світло, світло, о господи... яке сліпуче світло...» (Белль, 2014).

Вони, Андреас та Оліна, загинули в автокатастрофі, намагаючись утекти від долі та згубного режиму. Так увічнилась миття їхнього земного воєнного життя, однак сила кохання і мистецтва дозволила врешті зануритися у велич Абсолюту, у світ вічний, незмінний, нескінченний.

Аксіологічною домінантою творчості Г. Белля є гостре засудження війни, тож головних героїв наратор виписав крізь призму протиріч, засудження, ненависті до фашистської війни: «Я ненавидів тих усіх, що оце проїхали повз нас, співаючи «Стрільця»... і «Марію на лужку»... і «Як гарно бути солдатом»... і «Сьогодні нам належить Німеччина, а завтра – цілий світ». Я ненавидів усіх, усіх, з ким мені доводилося лежати в нестерпній тісноті у вагоні й у казармі. Ах, у казармі...» (Белль, 2014).

Україна посідає визначне місце в інтерпретації німецького Нобелівського лавреата. Саме у Львові, Чернівцях, Чернігові та інших куточках України німецькі окупанти зазнали нечуваних втрат, українські простори навіювали страх на німецьких загарбників. Автор промовисто описує Львів: «Вулиці тут такі, як у всіх великих містах світу. Широкі, елегантні, пологі сумні вулиці з блідо-жовтими будинками, які здаються вимерлими. А на вулицях повно людей. Люди. Як багато

людей!» (Белль, 2014). Воєнний Львів виблискує ідентичними українськими сонячно-блакитними маркерами, однак болісно завмирає під воєнним натиском наступального й агресивного режиму. У рецепції як німецького, так і українського наратора Україна у час воєнного тиску відкриває нові можливості задля рятунку та відродження нації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, спільними для творів українського та німецького автора є збірний образ жінки на війні як берегині роду, з одного боку, і як порадниця, музи – з іншого. Психологічний малюнок обох творів показує образ українців, котрі мужньо стверджують, що не бояться смерті, позаяк воюють за землю прашурів, натомість німецькі солдати заглядають в очі смерті із великим страхом і нерозумінням, за що помирають. Воєнні паралелі пекельних воєн доцільно провести із війною РФ проти України у XXI сторіччі. Символічними й алюзійними є ремінісценції, зокрема «Дума про братів Азовських» як маніфест проти нівеляції сімейних цінностей та духовного падіння (на противагу фольклорній історії, герої роману «Чорне Сонце» із почесно увічнюють своїх побратимів, до останнього боронять рідну землю). Алюзія на німецький вірш Арчібальда Дугласа вказує на те, що всі, хто не згоден із нацистською владою, у Німеччині вважають ворогами: «– “Там будем рибалити і полювати, як у давні добрі часи!” Знаєш, звідки ці рядки? – питає, усміхаючись, Оліна. – Це німецький вірш.

Арчібальд Дуглас. Там ідеться про чоловіка, якого вигнали з рідної країни, розумієш? А ми, ми хоч і живемо в рідній країні, ми все одно вигнанці. Вигнанці в себе на батьківщині, цього нікому не зрозуміти» (Белль, 2014).

Інтермедіальні зв'язки літератури, музики репрезентують інтелектуальний розвій головних героїв аналізованих полотен, котрі під прицілом смерті знаходять розраду у мистецтві екзистенції.

Чорне сонце як символ містичного явища (у творі демонструє допомогу та спасіння) та поїзд як символ невпинного руху, що веде до смерті репрезентують транспарентність життєвої канви, позаяк той, хто боронить рідну землю, пов'язаний із нею невидимим, однак міцним духом предків, а наступальні кроки із метою загарбання чужих територій та вивіщення над іншими неминуче ведуть до трагічної смерті завойовників. Біблійна традиція проповідує, що той, хто взяв меч, від меча й загине. Будь-яка війна обертається трагічною поразкою для країн-завойовників, позаяк світло завше перемагає темряву, як у біблійному контексті, так і в життєвому дискурсі.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у компаративному аналізі уже відомих та нових німецько-українських мілітарних зразків, задля показу обструкційного впливу війни на людські долі та демонстрацію наслідків війни РФ проти України у XXI сторіччі через можливості художнього дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белль Г. Поїзд точно за розкладом. Пер. Галина Лозинська, Галина Сварник, Євген Попович, Євгенія Горева, Олекса Синиченко. 22 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=6806>.
2. Вайло К. Філософсько-антропологічні проблеми у антивоєнних творах Генріха Белля. Наукова Бібліотека. 2018. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1383/1/138-135-143.pdf>.
3. Василь Шкляр. Ці хлопці – нової кістки, нової формації. 2015. URL: <https://web.archive.org/web/20180520021314/https://gre4ka.info/kultura/22678-vasyl-shkliar-pro-biitsiv-azovu-u-novii-knyzi-tsi-khloptsi-novoi-kistky-novoi-formatsii-foto-video-podkast>.
4. Власюк А. Людина, яка знала, коли і де вмре: Генріх Белль. 2018. URL: <https://uamodna.com/articles/lyudyna-yaka-znala-koly-i-de-vmre-genrih-bellj-potyag-tochno-za-rozkladom/>.
5. Шкляр В. Чорне Сонце : збірка / Василь Шкляр ; худож. Маріанна Пашук. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 304 с. : іл.

REFERENCES

1. Bell H. (2014). Poizd tochno za rozkladom. Per. Halyna Lozynska, Halyna Svarnyk, Yevhen Popovych, Yevheniia Horeva, Oleksa Snychenko. [The Train Was on Time]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=6806> [in Ukrainian].
2. Vailo K. (2008). Filosofsko-antropologichni problemy u antyvoienykh tvorakh Henrikha Bellia. [Philosophical and anthropological problems in the anti-war works of Heinrich Bell]. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/1383/1/138-135-143.pdf> [in Ukrainian].
3. Shkliar V. (2015). Tsi khloptsi – novoi kistky, novoi formatsii. [These guys are of a new bone, a new formation]. URL: <https://web.archive.org/web/20180520021314/https://gre4ka.info/kultura/22678-vasyl-shkliar-pro-biitsiv-azovu-u-novii-knyzi-tsi-khloptsi-novoi-kistky-novoi-formatsii-foto-video-podkast> [in Ukrainian].
4. Vlasjuk A. (2018). Liudyna, yaka znala, koly i de vmre: Henrikh Bell. [The man who knew when and where he would die: Heinrich Bell]. URL: <https://uamodna.com/articles/lyudyna-yaka-znala-koly-i-de-vmre-genrih-bellj-potyag-tochno-za-rozkladom/> [in Ukrainian].
5. Shkliar V. (2018). Chorne Sontse. [Black sun]. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozwillia. [in Ukrainian].

Вікторія ФЕДИК,
orcid.org/0000-0001-9800-754X
асистентка кафедри перекладу та філології
Університету Короля Данила
(Івано-Франківськ, Україна)

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті зосереджено увагу на проблемі вивчення шляхів збагачення словникового запасу сучасної англійської мови, розкриттю поняття «запозичення», а також особливості адаптації слів у англійській мові, адже створення та використання нових слів є відображенням потреб суспільства у найменуваннях інноваційних понять, явищ, подій, котрі постійно з'являються у результаті розвитку науки, техніки та модернізації сучасного світу в цілому. Через те, що лексика активно реагує на життєві явища, викликані соціальними змінами та поновлюється, як наслідок. У статті акцентовано увагу на теоретичних питаннях визначення методів і способів запозичень, критеріях ідентифікації запозичень, видах і видах запозичення. Розкриваються плюси і мінуси запозичення. Вказано на роль, яку вони відіграють у мовленні, та їх основне завдання як одного з основних джерел збагачення словника англійської мови. Адже слова іношомовного походження взаємодіють з великою кількістю мов у різних історичних, політичних, географічних, соціальних, економічних, культурних умовах. Комплексний аналіз англійських запозичених слів може визначити їх класифікацію та частоту вживання. Безперечно, що ритм сучасного життя, глобалізація та мультикультуралізм є потужними чинниками, які активно наповнюють словниковий запас англійської мови, а постійне активне збагачення неологізмами змушує англійську мову безупинно поповнювати свої прагматичні ресурси, забезпечуючи тим самим високий попит не тільки серед носіїв мови, а й серед тих, хто її вивчає. Сьогодні науковців все більше цікавить не лише те, звідки взялося запозичене слово, а й те, як воно засвоюється мовою, як воно вписується в його граматичну структуру та фонетичні норми і які безпосередньо зміни викликала його присутність у лексичній мови, яка його запозичила. Не складно помітити, що у сучасному мовознавстві проблема запозичення є традиційною та актуальною, оскільки проникнення слів з одних мов в інші мови є досить інтенсивним і зачіпає всі рівні мовної системи, проте беззаперечно є одним з провідних способів збагачення активного словника мови до якої долучаються запозичення.

Ключові слова: мова, слова, словниковий запас, нові слова (неологізми), словотвір, афіксація, словотворення, запозичення, терміни, латинь.

Victoria FEDYK,
orcid.org/0000-0001-9800-754X
Assistant at the Department of Philology and Translation
King Danylo University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

BORROWINGS AS A MEANS OF ENRICHMENT THE VOCABULARY OF THE ENGLISH LANGUAGE

The article focuses on the study of ways to enrich the vocabulary of modern English, the disclosure of the concept of "borrowing", as well as features of adaptation of words in English, because the creation and use of new words reflects society's needs in naming innovative concepts, phenomena constantly appear as a result of the development of science, technology and modernization of the modern world as a whole. Due to the fact that vocabulary actively responds to life events caused by social change and is renewed as a result. The article focuses on theoretical issues of determining methods and ways of borrowing, criteria for identifying borrowings, types and types of borrowing. The pros and cons of borrowing are revealed. The role they play in speech and their main task as one of the main sources of enrichment of English vocabulary are indicated. After all, words of foreign origin interact with a large number of languages in different historical, political, geographical, social, economic, cultural conditions. A comprehensive analysis of English borrowed words can determine their classification and frequency of use. Undoubtedly, the pace of modern life, globalization and multiculturalism are powerful factors that actively fill the vocabulary of English, and the constant active enrichment of neologisms forces the English language to constantly replenish its pragmatic resources, thus ensuring high demand not only among native speakers but also among native speakers. those who study it. Today, scholars are increasingly interested not only in where the borrowed word came from, but also in how it is learned by language, how it fits into its grammatical structure and phonetic norms, and what changes its presence in the lexicon of the borrowing language caused. It is easy to see that in modern linguistics the problem of borrowing is traditional and relevant, as the penetration of words from one language to another is quite intense and affects all levels of the language system, but is undoubtedly one of the leading ways to enrich the active vocabulary.

Key words: language, words, vocabulary, new words (neologisms), word-formation, affixation, word-building, borrowing, terms, Latin.

Постановка проблеми. Словниковий склад мови перебуває у стані безперервної зміни. Ця плінність і мінливість пояснюється тим, що мова, особливо її словниковий запас, безпосередньо пов'язані з суспільною діяльністю людей. Щоб мова виконувала свою основну функцію – комунікацію, її словниковий запас має швидко реагувати на зміни в науці, мистецтві, світогляді, політичних та економічних відносинах, повсякденному житті. Англійська мова – це мова сучасності. В даний час вона набула статусу мови міжнародного спілкування, що використовують у багатьох сферах суспільного та наукового життя. Поповнення словникового запасу мови відіграє велику роль у розвитку мови та її збагаченні. Знання лексичних одиниць, англійських запозичень допомагає робити процес спілкування комфортним та успішним.

Процес оволодіння запозиченими лексичними одиницями є результатом тісної взаємодії фонологічної, граматичної та семантичної систем мов «донора» та «реципієнта». Оскільки специфічні риси останніх на цих рівнях не перетинаються, при перетворенні на запозичені слова відбуватимуться різні зміни запозичених слів для пристосування до їхніх норм і законів. Насправді, так фонетична система запозичує те, як вона адаптується до мови одержувача. Для аналізу іншомовної лексики необхідно не тільки визначити факти запозичень, згрупувати слова у тематичні групи, виявити відповідні їм фонетичні та морфологічні закономірності, відслідкувати словотвірні характеристики запозичених слів у реципієнта мови. Враховуючи всі ці фактори, вивчення англійської мови українською мовою та процесу її засвоєння, адаптації та використання в мові реципієнта має велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній соціолінгвістиці простежується яскраво виражена тенденція до вивчення міжмовної комунікації як джерела запозичень у різних мовах: в українській (дослідники Б. Ажнюк, Д. Баранник, Н. Диб'як, Ю. Жлуктенко, Т. Кияк, Л. Мацько, О. Стишов) та англійській (науковці В. Hansen, Н. Hitchings, А. Stanforth, S. Thomson). Сьогодні питання мовних запозичень набули особливої актуальності у зв'язку з численними розробками різноманітних аспектів взаємодії мов і культур. Сучасні лінгвісти вважають запозичення: а) мовною універсалією (Е. Володарська, Л. Кислюк, В. Ярцева, К. Gibson); б) закономірністю, притаманною всім або більшості мов світу (О. Ахманова). Найявніші запозиченої лексики об'єктивно характерна для будь-якої мови, що зумовлено як

позалінгвальними факторами, так і власне природою мови як цілісної системи. Останнім часом увага багатьох науковців зосереджена на дослідженні лексичних запозичень з англійської мови, які називають англізмами (Б. Ажнюк, О. Юферева), або англіцизмами (Л. Архипенко, А. Дьяков, А. Міщенко). Вивчення англомовних запозичень особливо увиразнилося в мовознавстві протягом останнього десятиріччя і мало на меті переважно виявлення тематичних груп досліджуваної лексики, головно термінологічної (Ю. Безрукова, О. Бершов, Л. Кислюк, О. Махньова, А. Наумоєць, О. Стиглов, С. Федоровець та ін.).

Актуальність даної роботи . Оскільки сучасні мови, як правило, є неповним і комплексним дослідженням процесу контакту з мовою, як об'єкта наукового інтересу соціолінгвістів XXI століття, і підсумком цих взаємозв'язків є запозичення, оскільки іноземні слова безперервні. Англійська вважається однією з найбагатших мов світу, включаючи незліченну кількість запозичених слів. Все частіше порушується питання мовного запозичення, яке надалі зачіпає різні сфери діяльності. Англійська мова доповнювалася і продовжувала розвиватися протягом століть. Він включає велику кількість слів із нині мертвих мов, таких як латинська, галльська, готська тощо. Однак у мові багато сучасних запозичень з інших мов: італійської, іспанської, французької.

Мета статті . На базі дослідження поданого матеріалу необхідно визначити у першочерговому порядку новітні введення та дослідити структурно-семантичну та функціональну адаптацію англійських запозичених слів. Як відомо, найважливішою умовою запозичення іноземної мови є те, щоб прийнята мова мала зв'язок із запропонованою мовою. Слід зазначити, що з розвитком електронних технологій процес запозичення стає все більш інтенсивним в умовах посилення міжкультурної комунікації. На думку В. В., на відміну від лексичного проникнення, запозичуючи Мартінової, «...забезпечує необхідні умови для імпорту та експорту культурних впливів і дійсності (нові знаряддя і засоби виробництва, нові концепції суспільного життя)» (Бронін, 2013, 56). Процес запозичення передбачає перетворення лексем з однієї мови на іншу. Лінгвісти виявили не лише шлях проникнення іншомовних слів у рідну мову, а й властивості запозичення на фонологічному, граматичному та лексичному семантичному рівнях (В. Арістова, Л. Крисін, Д. Лотте, В. Ярцева).

Об'єктом дослідження є впровадження іншомовної лексики у словникову систему англійської, тоді як **предметом роботи** є саме запозичення.

Завдання були сформульовані таким чином: з'ясувати основні джерела введення запозичених слів в англійську мову. Визначити їх роль у сучасних лексикознавствах. Причини проникнення запозичених слів у розвиток мови. Класифікацію запозичених слів можна здійснити різноманітними методами: описовим, порівняльним методами, спостереження за мовними явищами та ЗМІ іноземними мовами. Лексичний аналіз. У цій статті буде розглянуто розвиток і поширення запозичень у мовах, які містять слова в англійській лексиці.

Виклад основного матеріалу. Мова – це система знаків, яка, під час свого розвитку, постійно змінюється: доповнюється новими словами, висловлюваннями, поняттями чи, навпаки, поступово «згасає», коли дедалі менше людей використовують їх у своєму повсякденному житті. У першому випадку вона може стати однією з провідних мов світу, у другому ж, згодом, переходить у розряд мертвих мов. (Бацевич, 2009: 78).

Яскравий і відомий приклад мертвої мови – латина. На ньому говорила Велика римська імперія, яка вважала себе центром світу: "Усі дороги ведуть до Риму". Римляни мали сильний вплив на решту світу, говорили вони виключно латиною, тому іншим народам доводилося вчити їхню мову, запозичувати багато слів. На основі латинської були сформовані інші мови майбутніх світових держав: Франції, Німеччини, Англії, Італії та інших.

Англійська мова «підноситься» над усіма іншими, вона вкрай актуальна в наші дні. Її інколи, навіть називають: "Латинь ХХ століття". Причиною настільки частого використання у світі є, і було безліч чинників. Ця універсальна міжнародна мова стала панувати у світі наприкінці ХХ століття, як раніше була розповсюджена латинь. Щоб відчувти зародження першої світової мови, потрібно звернутися до всесвітньої історії. За правління Єлизавети Тюдор був створений сильний англійський флот, завдяки якому англійці перемогли у війні з Іспанією. Британці створювали безліч колоній у Північній Америці, Африці, Азії, Австралії та Індії, успішно розвивали торгівлю з великою кількістю країн, отже, піддані британської корони мали постійно перебувати в контакті з усіма народами, з якими вони розвивали міжнародні відносини. Виходячи з цього, комунікування з багатьма країнами дало великий поштовх у розвитку інших мов, адже чинити опір найсильнішій на той час державі та володарю найкращого флоту було складно, і жителі країн, що перебувають у контакті з Великобританією переймали їхню мову (Бацевич, 2009: 34). Відбувалося запозичення безлічі англійських лексич-

них одиниць, адаптація та асиміляція їх у мовах колонізованих країн.

Знайомство з семантикою найбільш уживаних грецьких та латинських коренів необхідне також для правильної вимови та написання поширених термінів та загальнонародних слів. Деякі грецькі та латинські корені в сучасних англійських словах audio – лат. слухати: auditorum, audience. bios – грец. життя: biology, biography. Centum – лат. сто: cent, century, centenary. Demos – народ: democracy, demography. Grapho – грец. писати: graphic, phonograph. Homos – грец. однаковий: homonym, homophone. Lexis – грец. слово; lexicon – грец. словник: lexicology, lexicography. Onoma – грец. ім'я: synonym, antonym, pseudonym. Phone – грец. звук: phonetics, phoneme, phonology. Scribe, scriptum лат. писати, написаний: describe, subscribe, scribe, inscription. Tele – грец. в далечині, далеко; telescope, telegraph. Video – лат. бачити; visus лат. 1) зір; 2) вид, видовище: visible, vision, revise, television, evidence. Vita – лат. життя: vital, vitality, vitamin.

Запозичення, котрі зустрічаються в англійській мові – явище дуже розповсюджене. Словниковий запас не стояв місці, зазнавав активних нововведень упродовж історичного розвитку в ході різних навал та завоювань, опанування торгівлі, відслідковування впливу культур сусідніх країн. Запозичення притаманні англійській мові були взяті у великому обсязі від інших мов світу, становлять зараз у англійській мові більше 50%, а шар лексики, що залишився, містить у собі споконвічно англійські слова і висловлювання.

Запозичені неологізми належать до категорії сильних неологізмів. Загальною тенденцією для них є те, що вони володіють фонетичною дистрибуцією, не характерною для англійської. У них відсутня мотивація, вони володіють нетиповим для англійської мови морфологічним членуванням.

Особливістю англійської мови є те, що в ній міститься до 70% запозиченої лексики і лише близько 30% – споконвічної. У середньому за рік у ній з'являється близько 800 нових слів. (Бацевич, 2001: 90). Англійська мова належить до західної підгрупи німецьких мов, тому слова, що становлять старий фонд дуже часто знаходять етимологічні паралелі в інших німецьких мовах, наприклад, англ. будинок будинок, нім. haus, голл. huis, швед. hus; англ. день день, нім. Tag, гол. dag.

В англійській мові з'явилося багато іншомовних словникових одиниць, особливо слів, запозичених з французької, латинської та грецької мов. Знайомство з семантикою найбільш уживаних грецького та латинського коріння необхідно для правильної

вимови та написання поширених термінів та загальнонародних слів. Деякі грецькі та латинські коріння в сучасних англійських словах: audio – лат. слухати: auditorum, audience. bios – грец. життя: biology, biography. Centum – лат. сто: cent, century, centenary. Demos – народ: democracy, demography. Grapho – грец. писати: graphic, phonograph.

Запозичення можна поділити на такі групи:

1. Власне запозичення. Провідним джерелом цих запозичень є французька мова. Сучасною тенденцією є підвищення динаміки запозичень з африканських та азіатських мов, особливо з японської. Неологізми цього виду частіше за все передають поняття у сфері культури: discotheque, cinematheque; громадсько-політичного життя: The Duma – Дума; повсякденному житті: Petit déjeuner – невеликий сніданок; Ryokan – рюкан (готель у традиційному японському стилі); науки та техніки тощо.

2. До даної групи належать варваризми – неасимільовані або слабоасимільовані в англійській мові лексичні одиниці, що вирізняються серед інших власною новизною та самотутністю, наприклад: dolce vita (іт.), perestroika, glasnost.

3. До третьої групи належать ксенізми. Вони відображають реальне життя, самотутність побуту країни джерела, що не є притаманним мові приймачу неологізмів, наприклад: kung-fu – кунг-фу, пініа – пініа, гуно – тип бутерброду. Ксенізми становлять 14% від усіх запозичень і мають більшу ступенем новизни, ніж варваризми.

Базовими методами запозичення лексики є транскрипція, транслітерація та калькування.

Транскрипція (фонетичний спосіб) – це запозичення словникової одиниці, у якому зберігається її звукова форма (іноді дещо видозмінена відповідно до фонетичних особливостей мови, куди слово запозичується). У такий спосіб з англійської мови запозичені слова футбол (football), трейлер (trailer), джинси (jeans) та ін. В англійській мові запозичені з французького regime, ballet, bouquet та ін.

Транслітерація – спосіб запозичення правопису іншомовного слова: заміна букв іншомовного слова літерами рідної мови. Під час транслітерації слова читаються за правилами читання рідної мови. Слова круїз, мотель, клуб тощо запозичені шляхом транслітерації з англійської на українську. Багато власні імена також транслітеруються з англійської: Вашингтон (англ. Washington), Техас (англ. Texas), Лондон (англ. London) (Підкуймуха, 2013: 129).

В англійській мові багато слів грецького, латинського та французького походження, які зберегли свої графічні особливості, хоч і читаються за правилами англійської мови.

Калькування – це спосіб запозичення, при якому запозичується асоціативне значення та структурна модель слова або словосполучення. При калькуванні компоненти запозиченого слова або словосполучення перекладаються окремо та з'єднуються за зразком іноземного слова чи словосполучення. Наприклад, німецьке іменник Vaterland, перекладене частинами, дало англійську кальку Fatherland; методом калькування в англійській мові створено багато слів та фразеологічних одиниць на базі латинської та французької мов. Кальками є, наприклад, наступні словникові одиниці below one's dignity – нижче за свою гідність (з лат. infra dignitatem); under consideration – "обговорюваний" (з лат. Sub juice); vicious circle – "порочне коло" (з лат. circulus vitiosus); masterpiece – "шедевр" (з франц. chef d'oeuvre); pen name – "псевдонім" (з франц. nom de plume) та ін.

Стійкість запозичених слів у мові залежить від різних причин, найважливішою у тому числі є здатність нового слова адекватно висловлювати нове поняття чи відтінок вже відомого поняття. Запозичені слова з інших мов, якщо утримуються в мові, зазвичай оформляються за фонетичними і морфологічними законами мови, що запозичує. Англійська мова більш схильна сприймати запозичені слова в їхній первісній формі, ніж перекладати їх за допомогою споконвічних елементів, як це робиться в інших мовах.

Переважає більшість слів, запозичених англійською, були перетворені за відповідними моделями слів англійської мови. Проте часто іноземні слова, так званого книжкового запозичення, певний час зберігають свій зовнішній вигляд. Це проявляється, зокрема, у збереженні незвичного для англійської мови місця наголосу, графічного образу слова, і навіть іноді вимови. У поодиноких випадках спостерігається збереження невласних мовних морфологічних прикмет (наприклад, форми множини). Зрештою, іноземні слова, що асимілювалися в англійській мові, можуть змінювати своє первісне значення. Це цілком закономірно, оскільки ці слова починають жити повноцінним життям споконвічних слів і, як і останні, у процесі вдосконалення мови, уточнюються в лексико-семантичному плані, обростають додатковими значеннями (Лук'янова, 2019: 78).

В англійській мові внаслідок запозичень з'явилися іншомовні словотвірні елементи. Як правило, афікси не запозичуються окремо, а вичленовуються з потоку запозичених слів, приєднуючись потім до споконвічних основ і створюючи разом із ним новоутворення. В англійській мові багато

латинських та французьких афіксів: anti-, re-, pro-, counter-, -ism-, -age-, -able-, -ous та ін.

Під впливом запозичень багато споконвічних англійських слів вийшли з уживання або змінили своє значення. Наприклад, замість давньоанглійських слів, що виражали відповідно поняття «річка, битва, армія, астрономія, арифметика, поезія» з'явилися французькі або запозичені через французьку мову латинські та грецькі слова «river, battle, army, astronomy, arithmetic, poetry».

Одним із наслідків запозичення стало виникнення етимологічних дублетів. Етимологічні дублети – це слова, етимологічно висхідні до однієї і тієї ж основи, але мають у мові різне значення, вимова та написання. Наприклад: catch і chase, goal і jail, channel і canal (Петришин, 2018: 137).

Висновки. Завдяки інтенсивним міжкультурним контактам, які сьогодні відбуваються в умовах високошвидкісних інтернет-технологій, англійська мова активно доповнюється неологізмами. Висока поширеність запозичень у носіях англійської мови є закономірним наслідком глобалізації, яка посилила вплив англійської мови на всі мови світу. Аналіз нових запозичених слів підтвердив, що вони асимілювалися з різною швидкістю на фонологічному, граматичному та семантичному рівнях. Найшвидше воно відбувається

на рівні формальної структури (фонологічне, граматичне), а так зване функціональне (семантичне засвоєння) триває довше. Слід також зазначити, що слова, запозичені в письмовій формі, зазнають незначних змін звукового складу порівняно з усними. Проте процес їхнього засвоєння на фонологічному рівні відбувається дещо повільно через вплив орфографічних норм рідної мови. Останнє особливо помітно у розвитку запозичених слів через відмінності між двома мовами у вимові та написанні.

Запозичення прикрашають мову, привносячи до неї свої культурні особливості, свою семантику, свою унікальність. Поширеною причиною запозичень є те, що в їхній мові немає такого слова. Процес вивчення слів збагачує словниковий запас мови, робить його яскравішим. З одного боку, мова ніби має зберегти свою сутність, свій характер. Але з іншого боку, спроби ізолювати мову як носій національної культури, мистецтва, менталітету можуть не виправдати очікуваних результатів. Це може зупинити розвиток мови, зробити її менш живою та яскравою.

Англійська мова не має обмежень і не втратила «обличчя», вона залишається германською мовою з усіма своїми характеристиками в процесі розвитку та змін, що мова зазнала у зв'язку з запозиченнями, лише збагатили словниковий запас.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий Центр, 2001. 296 с.
2. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : монографія. Київ : Академія, 2009. 192 с.
3. Бронін А.В. Англійська сучасна лексика. Київ, 2013. 373 с.
4. Лук'янова Г.В., Нікіфорова С.М. Розвиток англійської мови у тенденціях сучасності . Науковий вісник міжнародного Гуманітарного університету. Серія «Філологія». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 187-198.
5. Петришин О.М. Про новітні англомовні запозичення як засіб міжкультурної комунікації. Вісник Молодих науковців. 2018 № 6. С. 135–137.
6. Підкуймуха Л.М. Лексичні запозичення в англійській мові. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 2013. Вип. 22. С. 139–149

REFERENCES

1. Batsevych F.S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky. [Basics of communicative linguistics]. Textbook. Kyiv: Publishing Center, 2001. 296 p. [in Ukrainian]
2. Batsevych F. S. Dukhovna synerhetyka ridnoi movy. [Spiritual synergy of the native language]. Linguistic-philosophical essays: monograph. Kyiv: Academy, 2009. 192 p. [in Ukrainian]
3. Bronin A.V. Anhliiska suchasna leksyka. [English modern vocabulary]. Kyiv, 2013. 373 p. [in Ukrainian]
4. Lukianova H.V., Nikiforova S.M. Rozvytok anhliiskoi movy u tendentsiiakh suchasnosti. [Development of the English language in modern trends]. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Philology". Odessa: "Helvetyka" Publishing House, 2019. Pp 187-198 [in Ukrainian]
5. Petryshyn O.M. Pro novitni anhlomovni zapozychennia yak zasib mizhkulturnoi komunikatsii. [About the latest English loanwords as a means of intercultural communication]. Bulletin of Young Scientists. 2018 No. 6. pp. 135–137 [in Ukrainian]
6. Pidkuimukha L.M. Leksychni zapozychennia v anhliiskii movi. [Lexical borrowings in the English language]. Comparative studies of Slavic languages and literatures. 2013. Issue 22. pp. 139–149 [in Ukrainian]

УДК 81'42; 373.2; 373.7; 282.2; 276
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-19>

Марія ЦУРКАН,
 orcid.org/0000-0003-2866-1743
 доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук,
 професор кафедри суспільних наук та українознавства
 Буковинського державного медичного університету
 (Чернівці, Україна) maria-ts77@ukr.net

СТИЛІЗАЦІЯ ПОБУТОВОСТІ В ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ ЗА УЧАСТІ РОЗМОВНИХ ФОРМ ІМЕН ПЕРСОНАЖІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ)

У статті описано роль розмовних форм імен персонажів у художній оповіді буковинських письменників, які репрезентують етнонаціональні, соціальні маркери стилізації образу персонажа і традиційні прийоми формування оповідної структури твору. Зазначено, що дослідження мови художнього твору в аспектах історії мови і стилістики пов'язане в теорії літературної мови також із кореляцією категорій «розмовність» і «народнорозмовність», для яких спільною основою є орієнтація на певну модель усного розмовного спілкування, що має територіальні, соціальні різновиди. Наголошено, що функціонально-стилістична категорія розмовності – одна з визначальних у концепції розвитку літературної мови загалом і мови художньої прози зокрема. Саме вона акумулює моделі, способи, прийоми використання засобів стилізації розмовності та вектори їхньої модифікації, пов'язані з часово-просторовою динамікою літературно-мовного процесу.

Звернено увагу на розмовні форми офіційних імен, що створюють основу для стилізації колориту повсякденності в безпосередній комунікації персонажів, а також на вторинні неофіційні номінації осіб та їх значення в мові твору. Підкреслено, що лексичні засоби стилізації розмовності як ключові складники вищезазначеної лінгвістичної категорії спрямовані на виконання номінативної, етнографічної та експресивно-виражальної функцій як загальних, так і власних назв. Зауважено, що в сучасній прозі письменників Буковини зафіксовано і функціонування псевдонімів, або псевдо, що відіграють роль соціальної характеристики особи. Підсумовано, що зафіксовані в індивідуальній мовній практиці письменників Буковини засоби стилізації розмовності, серед яких і розмовні форми імен персонажів, синтезовано створюють мовно-предметне тло й мовну характеристику персонажів у монологах або діалогах, у переповідних структурах, невластиві прямій мові, типізують сучасні соціокультурні умови побутового життя, уналежнення персонажів до певних різновидів субкультур, надають образам персонажів індивідуальності.

Ключові слова: розмовність, побутовість, художній текст, письменники Буковини, імена персонажів.

Mariia TSURKAN,
 orcid.org/0000-0003-2866-1743
 Doctor of Pedagogical Sciences, Candidate of Philological Sciences,
 Professor at the Department of Social Sciences and Ukrainian Studies
 Bukovyna State Medical University
 (Chernivtsi, Ukraine) maria-ts77@ukr.net

STYLIZATION OF DOMESTICITY IN ARTISTIC STORY WITH THE PARTICIPATION OF CONVERSATION FORMS OF THE NAMES OF THE CHARACTERS (BASED ON THE PROSE WORKS OF BUKOVYNA WRITERS)

The article describes the role of colloquial forms of character names in the artistic narrative of Bukovyna writers, which represent ethno-national, social markers of character image stylization and traditional methods of forming the narrative structure of the work. It is noted that the study of the language of an artistic work in the aspects of the history of language and stylistics is also connected in the theory of literary language with the correlation of the categories "colloquialism" and "vernacularity", for which the common basis is an orientation to a certain model of oral conversational communication, which has territorial, social varieties. It is emphasized that the functional and stylistic category of colloquialism is one of the determining factors in the concept of the development of the literary language in general and the language of artistic prose in particular. It is she who accumulates models, methods, methods of using means of stylization of colloquialism and vectors of their modification, related to the time-space dynamics of the literary-linguistic process.

Attention is paid to colloquial forms of official names, which create a basis for stylization of everyday color in the direct communication of characters, as well as to secondary unofficial nominations of persons and their meaning in the language of the work. It is emphasized that the lexical means of colloquial stylization as key components of the

above-mentioned linguistic category are aimed at fulfilling the nominative, ethnographic and expressive functions of both common and proper names.

It is noted that in the modern prose of Bukovyna writers, the functioning of pseudonyms, or pseudos, which play the role of a social characteristic of a person, is also recorded. It is concluded that the means of colloquial stylization recorded in the individual language practice of Bukovyna writers, including the colloquial forms of the names of the characters, synthesize the linguistic and subject background and the linguistic characteristics of the characters in monologues or dialogues, in narrative structures, non-direct speech, typify the modern socio-cultural conditions of everyday life, the belonging of the characters to certain types of subcultures, give the images of the characters individuality.

Key words: *colloquialism, everyday life, artistic text, writers of Bukovyna, names of characters.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження мови прози буковинських письменників – один із важливих аспектів сучасної лінгвостилістики, орієнтованої на а) опрацювання словника мови сучасних українських письменників Буковини – лексики та фраземіки, їхньої тематичної основи, співвіднесеної з ідейно-естетичним змістом прози та узагальненої в ній повсякденно-побутової свідомості населення Західної України початку ХХІ ст.; б) систематизацію ситуативно усталених комунікем, що засвідчують національні та етнічні особливості спілкування персонажів, прототипами яких стали сучасні носії буковинського, покутського, гуцульського говорів.

Мета статті – описати роль розмовних форм імен персонажів у художній оповіді письменників Буковини початку ХХІ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості літературно-мовного процесу на Буковині, мови буковинських письменників у її поліжанровому вияві вивчали з погляду історії української літературної мови та діалектології Н. Бабич, В. Бузинська, К. Герман, Н. Гуйванюк, О. Кульбабська, Л. Марчук, Г. Морараш, В. Прокопенко, Н. Руснак, М. Станівський, В. І. Статєєва, Л. Ткач, С. Шабат-Савка, Н. Шатілова та ін; лінгвостилістики – Н. Гуйванюк, І. Демченко, В. Заїць (Берегеч), М. Івасюта, Ю. Карпенко, О. Криштанович, М. Крупа, А. Майборода, М. Максим'юк, Т. Мороз, Л. Томусяк, З. Франко та інші. На тлі різноаспектних підходів до опрацювання мови письменства Буковини, зокрема й сучасного, поза увагою дослідників залишився аспект комплексного аналізу системи і структури засобів стилізації розмовності як важливих компонентів повсякденно-практичної мовної свідомості.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення мовотворчості сучасних письменників Буковини, зокрема з'ясування змісту та ролі визначальної функціонально-стилістичної категорії «розмовність» у художній оповіді митців, а також окреслення функцій розмовних форм імен персонажів в аналізованих текстах.

У статті використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, а також лінгвістичні – описовий, структурний, метод компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Розмовні явища віддавна були об'єктом розгляду історії літературної мови. Їх витлумачували як явища народнорозмовності, оскільки предмет цієї галузі мовознавства – вивчення способів формування книжної мови на тлі взаємодії з усно-розмовною, що має ареальну та соціальну диференціацію. За визначенням Н. Гуйванюк, «розмовне мовлення – це реальне буття мови, мовлення, проголошене безпосередньо у процесі спілкування, не підготовлене задалегідь, вимовлене вголос і спрямоване безпосередньо на слухача» (Гуйванюк, 2009: 7). Дослідження мови художнього твору в аспектах історії мови і стилістики пов'язане в теорії літературної мови також із кореляцією категорій «розмовність» і «народнорозмовність», для яких спільною основою є орієнтація на певну модель усного розмовного спілкування, що має територіальні, соціальні різновиди.

Функціонально-стилістична категорія розмовності – одна з визначальних у концепції розвитку літературної мови загалом і мови художньої прози зокрема. Саме вона акумулює моделі, способи, прийоми використання засобів стилізації розмовності та вектори їхньої модифікації, пов'язані з часово-просторовою динамікою літературно-мовного процесу.

Лексичні засоби стилізації розмовності як ключові складники вищезазначеної лінгвістичної категорії спрямовані на виконання номінативної, етнографічної та експресивно-виражальної функцій як загальних, так і власних назв. Із-поміж загальноновживаних лексем із семантикою розмовності, що охоплює і стилістично нейтральні номінації з ознаками побутовості, у мові аналізованої прози зафіксовано побутовизми у статусі: а) загальноновживаної утрадиційненої, питомої побутової лексики; б) новітніх лексем, що з'явилися в реєстрі побутовизмів відносно недавно – 10–20 років тому. За семантичними ознаками традиційні побутовизми – назви одягу, взуття, посуду, страв, напоїв, хатнього начиння,

нескладних технічних пристроїв та сільського реманенту, приміщень і надвірних будов, рослин тощо. Новітня лексика – назви засобів гігієни, одягу, взуття, предметів китайського виробництва, сучасних марок легкових машин та машин спеціального призначення, магазинів, засобу зв'язку, тобто це номінації, що створюють мовно-предметне тло повсякденного життя українців.

Мова прози сучасних письменників Буковини, у якій утілено мовну картину світу буковинців, гуцулів і покутян, носіїв південно-західного наріччя, відображає особливості функціонально-стилістичного та мовно-естетичного навантаження розмовної лексики. Зокрема, важливу роль у художній оповіді відіграють власні назви, Мовознавці, по-різному формулюючи оцінки ролі та функцій модифікованих у текстах розмовних лексем, сходяться на тому, що вони виконують комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну функції (С. Бирик, 2010; С. Єрмоленко, 1967: 16; А. Зеленько, 1983; П. Гриценко, 1983: 36 та ін.).

Дослідники давно відзначали, що характерологічні засоби в наративних компонентах тексту особливо помітні в прозі на теми села і провінційного міста. Це творчість суспільно-політичної та побутової тематики (М. Матіос, Г. Тарасюк, В. Кожелянко, В. Михайловський), а також сатиричні твори (М. Лазарук, Г. Тарасюк). Така жанрово-тематична диференціація також впливає на способи утворення власних імен-антропонімів і на їх стилістичне забарвлення.

У творах на теми буковинського сільського побуту саме розмовні форми офіційних імен створюють основу для стилізації колориту повсякденності в безпосередній комунікації персонажів за допомогою:

1) форм імен із суфіксом **-к-**, **-ут-**, **-ичк-**: *А молодшого, Назарка, силоміць на Донбас вивезли* (МБС, с. 241); – *Надько! Два по сто в одну тару*, (І, с. 69); *Тараска один раз біла електрика* (СД, с. 14); *Васюта чомусь не носить свого онука в садок у одних штаненятах, а лиш загортає в коцик* (СД, с. 5); *Марусичка у щирості своїй утішено розхитує головою* (МБС, с. 28);

2) зменшувально-ласкавих найменувань осіб: *А в Стьопика – ціла короварня!* (КТ, с. 5);

3) просторічних форм непоширених на Буковині імен людей: *Сірожа, чоловік, все при начальстві крутився* (КТ, с. 4);

4) характерних регіональних форм антропонімів: *Федьо осідлав був свого барана і повіз на нім сина до школи* (СД, с. 6); *Німа Катрінка також лиш на мигах показує, і ніхто її дурною не називає* (СД, с. 15), *Одокія, а по-домашньому Доця, – він-*

чана жінка старшого Чев'юкового сина Павла? (МН, с. 9); *Тонця, Антоніна моя найменша, сплалася на нитку, бо то було акурат перед її сватанням, то дівка боялася, аби свати не подумали, що мама її не сповна розуму* (Н, с. 224); *Мидорця на те невпевнено звела брови підківками* (МБС, с. 120).

Окремі текстові уривки дають уявлення про ціннісні орієнтації носіїв мови щодо найменувань осіб у Західній Україні. Ця інформація прозора там, де нанизуються цілі ряди власних назв: *Геофіла з сестрою Анною підгортала в городі картоплю, трійко її старшеньких хлопчиків – Амбросій, Маковій і Хризонт – неподалік пасли корови, а меншенькі – Танасій і Прокіп – бавилися поруч, коли на безмовній сільській дорозі закурило пилугою з-під численних кінських копит, а довокoliшиня тиша заповнилася багатоголосим чужим швартоїнням* (МН, с. 153); *Зроду-віку Юр'яна знала, що випране вбрання треба вішати, як і носити, по-людськи* (Н, с. 6); *Правда, трохи встидно найстаршій доньки Павлінки, що сама плекає річну Паютку* (Н, с. 8). Особливо виразно ця особливість постає в обіграваному на протиставленні словоформ контексті, пор.: *Я ж Стефко чи Штефко, ну Стьопа...* (І, с. 85).

Розмовний колорит мають й імена жінок, утворені за традиційними моделями:

1) похідні від імен жінок з суфіксом **-к-**: *Жінка, що жила тихо й беззвучно – як ласиця, голосу Маруськи добре не знав навіть її чоловік* (Н, с. 93);

2) похідні від імені чоловіка з суфіксом **-их/-іх-**: *І це щастя Барабашиха ще довго носила в собі* (МБС, с. 249); *Але рідко хто називав Марусичку Яриною. Усі – Дьордїїха* (МБС, с. 27); *А Павлиха дала тоді трошки бринзи, жменьку сиру і відро бараболь* (СД, с. 20); *І хреститься праворуч неї Ілациха, в котрої лиш Бог знає, де її Ілак подівся* (Н, с. 90);

3) похідні від прізвища чоловіка з суфіксом **-к-**: – *Чуєте, Варварчучко, не переказував ніхто ніякої вістки від Івана? – з самого ранечка кричить почерез паркан Оксена Притулячка* (МН, с. 99); *Але стара Фулячка, що після кожного збігленяти відпоювала Юр'яну льоном, чорними гіркими черешнями й якимись – лиш їй відомими – зіллям* (Н, с. 8); *Гафія Нестерючка першою подала з хати голос* (МБС, с. 51);

4) похідні від прізвища чоловіка з суфіксом **-ов-**: *Це Міця, Маруська Паленюкова, рве голос криком* (Н, с. 93). Цей тип номінацій персонажів-жінок має, крім того, регіональну особливість іменування людей.

Як і в реальному сільському середовищі, у творах, що відображають повсякденні ситуації спілкування, широко вживають назви осіб, утворені

за моделями: 1) „власне ім'я + прикладка-назва роду заняття” (*Мало того, що встиду набрався сторонський чоловік, привітавшись із Василем-теслею „Слава Йсу, Бог на поміч, ксьондзе!”*, то ще ним же мало не був битий (СД, с. 18); 2) „власне ім'я + прикладка-назва способу поведінки, психологічного типу” (*Коли б ото Василю зараз зустрілася Маринька-богодуха, можна б і не журитися невістчиною тяжбою* (МН, с. 33); *Але ходить Маринька-черниця по світу зі складеними до молитви долонями – нікому жити не заважає* (МН, с. 34).

Окремий різновид літературно-художніх антропонімів у мові української прози – прізвиська – розмовні вторинні неофіційні номінації осіб, які є знаками-визначниками:

а) особливостей поведінки персонажа: *Варвара, до якої припечаталось прізвисько Злодійка*, мало не від хати до хати носила новину – аж давилася від нетерплячки (СД, с. 63), зокрема й мовної – мовні звички (*У Тисовій Рівні його [Стринаду. – М. Ц.] прозивали „поташи”*. Кожному, леда хто в селі занедужає чи занепаде духом, Стринада, що був говірливий, як баба, давав незмінну пораду: – *Зга-сіть поташу, дайте випити – зразу попустить* (МН, с. 79); мовні вади (*Той, кого в Тисовій Рівні називали Німим, був Олекса Говдя по метриці. Німим вернувся з цісарської війни* (МН, с. 45);

б) зовнішніх ознак персонажа: *Деся під обід двері в кабінет директора місцевої восьмирічки відчинилися з шумом і гуркотом – і почерез поріг ввалився-вкотився Дмитро Одайний – комірник колгоспу, якого в селі називали Член Колобок за його опецькувату і круглу фігуру і за непомірно часте вживання слова „член”* (СД, с. 51); *В селі знали: від народження кривонога Василю, якій, не криючись, привіщувалися Кривою Качкою, володіє чимось більшим, ніж простим ворожбитством* (МН, с. 34);

в) кола зацікавлень їхніх носіїв. Деякі з них виражають ставлення до носія імені (*Матронку в селі називають Михайловим чудом. Точніше, Михайло сам її так прозвав* (СД, с. 84). Пор. мотивацію: – *Гості! Дорогі мої набутливі гості, дивіться на Михайлове чудо, любуйтеся Михайловим чудом, набувайтеся коло Михайлового чуда! На Михайлове чудо дивіться! – на одній руці крутив її над головами гостей, немовби веселу різнокольорову квітку* (СД, с. 85). У наративній канві такі номінації особливо прикметні, оскільки вони незвичайні, індивідуалізовані, створені з певною конотацією. Це характерологічний тип власного імені-антропоніма. Крім загальнонаціональних засобів, що є основою утворення нового вторин-

ного імені, персонажі в прозі сучасних письменників Буковини можуть мати і характерні для цього регіону найменування осіб, як-от, **Цвичок** від ‘цвик’ (цвях). У тексті: *Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім прізвищувалися йому Цвичком, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізничя, а найбільше – цвяхи, по-тутешньому „цвики”, з яких згодом робив дрімби і продавав їх чи то в Кутах, чи в Косові на базарі* (СД, с. 36).

Нерідко письменник, моделюючи портрет персонажа, мотивує вторинність імені за допомогою усно-розмовної конструкції: *припечаталось прізвисько; в селі називали; привіщувалися (йому); в селі називають; називали; прозивали*. М. Матіос в одному з творів зазначає, що це явище досить поширене в повсякденній західноукраїнській сільській комунікації: *Люди часом люблять пошмищуватися з іншого, то й привіщуються. А воно не завжди від злости буває. І не завжди правда* (СД, с. 18).

Інший приклад традиційного ідентифікування особи в умовах сільського дискурсу дають мікроконтексти, де власне ім'я розширене через метамовний коментар – вказівку на родові, родинні зв'язки, наприклад: – *Даруся – донька Михайла Глащука, сина Петрового* (СД, с. 168); – *Мама Матронка – донька Івана Яків'юка, сина Тимофія з Малинешного* (СД, с. 169); – *Та ж Вася! Ходорківського Богдана зять!* (КТ, с. 116). На нашу думку, такий тип номінації особи в художній прозі відображає певний тип її поліфонізму – акцент на типажності для соціохронотопу.

У сучасній прозі письменників Буковини фіксуємо і таке рідкісне явище в художній ономастиці, як функціонування псевдонімів, або псевдо. Це пов'язано з історичними подіями середини ХХ ст. – з образним відображенням деяких сторінок із підпільної діяльності УПА, представники якої мали характерні вторинні імена, що виконували функцію соціальної характеристики особи, наприклад: *Хлопець був черемошнянський. Юрка Огронника син. Іван, на псевдо Яструб* (СД, с. 157).

Висновки. Отже, у мові аналізованій прозі широко використовується і семантико-стилістичний потенціал власних імен-антропонімів, і паралельно вони, насичуючи тексти, утримують тенденцію до стилізації розмовності в них. Загалом, зафіксовані в індивідуальній мовній практиці письменників Буковини засоби стилізації розмовності, серед яких і розмовні форми імен персонажів, синтезовано створюють мовно-

предметне тло й мовну характеристику персонажів у монологах або діалогах, у переповідних структурах, невласне прямій мові, типізують сучасні соціокультурні умови побутового життя, уналежнення персонажів до певних різновидів субкультур, надають образам персонажів індивідуальності.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення засобів стилізації розмовності в художніх творах, пов'язане з аналізом стильових текстів різних жанрів, що сприятиме поглибленню досліджень окремих ідіостилів, а також розширенню реєстру розмовних елементів у словнику національної літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бирик С. П. Оповідність в українській художній прозі : монографія. К.; Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. 288 с.
2. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела. *Культура слова*. 1983. Вип. 25. С. 32–38.
3. Гуйванюк Н. В. Особливості розмовного синтаксису у творах Ольги Кобилянської. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці : Рута, 2009. Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. С. 7–15.
4. Зеленько А. С. Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури. *Культура слова*. 1983. Вип. 22. С. 39–41.
5. Єрмоленко С. Я. Народнo-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні. *Питання мовної культури : зб. наук. праць*. К. : [б. в.], 1967. Вип. 2. С. 14–32.
6. Кульбаська О. Прагматичні функції вторинних предикатних синтаксем адвербіального типу (на матеріалі мови творів письменників Буковини). Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 545–546 : Слов'янська філологія. С. 272–280.
7. Кульбаська О. „Пишу, як серце диктує...” (Роль Сидора Воробкевича в історії української літературної мови на Буковині в другій половині ХІХ ст.). *Українська мова*. 2012. № 1. С. 116–130.
8. Цуркан М. Соціально-територіальні та соціально-культурні параметри функціонально обмеженої розмовної лексики. Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. Чернівці : Рута, 2014. Вип. 732–733 : Слов'янська філологія. С. 271–277.

ТЕКСТОВІ ДЖЕРЕЛА

- І – Лазарук М. Інаугурація. Чернівці : Книги–ХХІ, 2006. 248 с.
 КТ – Тарасюк Г. Короткий танець на Віденському балу. Бровари : Відродження, 2009. 222 с.
 МБС – Михайловський В. І. Мелодія білого смутку. Чернівці : Прут, 2013. 408 с.
 МН – Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів : ЛА „Піраміда”, 2008. 181 с.
 Н – Матіос М. Нація. Львів : ЛА „Піраміда”, 2007. – 256 с.
 СД – Матіос М. Солодка Даруся. Львів : ЛА „Піраміда”, 2007. 186 с.

REFERENCES

1. Bybyk S. P. Opovidnist v ukrainskii khudozhnii prozi : monohrafiia [Narrative in Ukrainian fiction: a monograph]. K.; Luhansk : Vyd-vo DZ „LNU imeni Tarasa Shevchenka”, 2010. 288 s. [in Ukrainian].
2. Hrytsenko P. Yu. Movy chysti dzherela [Languages are pure sources]. *Kultura slova*. 1983. Vyp. 25. S. 32–38 [in Ukrainian].
3. Huivaniuk N. V. Osoblyvosti rozmovnoho syntaksysu u tvorakh Olhy Kobyl'ianskoi [Peculiarities of colloquial syntax in the works of Olya Kobyl'ianskaya]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : zb. nauk. prats / nauk. red. B. I. Bunchuk. Chernivtsi : Ruta, 2009. Vyp. 475–477 : Slovianska filolohiia. S. 7–15 [in Ukrainian].*
4. Zelenko A. S. Pro deiakii funktsii dialektyzmiv u movi khudozhnoi literatury [About some functions of dialectics in the language of fiction]. *Kultura slova*. 1983. Vyp. 22. S. 39–41 [in Ukrainian].
5. Iermolenko S. Ya. Narodno-rozmovna tradytsiia v literaturno-khudozhnomu movlenni [Vernacular and colloquial tradition in literary and artistic expression]. *Pytannia movnoi kultury : zb. nauk. prats. K. : [b. v.], 1967. Vyp. 2. S. 14–32 [in Ukrainian].*
6. Kulbabska O. Prahmatychni funktsii vtorynnykh predykatnykh syntaksem adverbialnogo typu (na materialy movy tvoriv pysmennykh Bukovyny) [Pragmatic functions of secondary predicate syntaxes of the adverbial type (on the material of the language of the works of writers of Bukovina)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : zb. nauk. prats / nauk. red. B. I. Bunchuk. Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 2011. Vyp. 545–546 : Slovianska filolohiia. S. 272–280 [in Ukrainian].*
7. Kulbabska O. „Pyshu, yak sertse dykтуie...” (Rol Sydora Vorobkevycha v istorii ukrainskoi literaturnoi movy na Bukovyni v druii polovyni KhIKh st.) [“I write as the heart dictates...” (The role of Sydor Vorobkevych in the history of the Ukrainian literary language in Bukovina in the second half of the 19th century)]. *Ukrainska mova*. 2012. № 1. S. 116–130 [in Ukrainian].
8. Tsurkan M. Sotsialno-terytorialni ta sotsialno-kulturni parametry funktsionalno obmezhenoi rozmovnoi leksyky [Socio-territorial and socio-cultural parameters of functionally limited spoken vocabulary]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : zb. nauk. prats / nauk. red. B. I. Bunchuk. Chernivtsi : Ruta, 2014. Vyp. 732–733 : Slovianska filolohiia. S. 271–277 [in Ukrainian].*

TEXT SOURCES

I – Lazaruk M. Inavhuratsiia [Inauguration]. Chernivtsi : Knyhy– XXI, 2006. 248 s. [in Ukrainian].

KT – Tarasiuk H. Korotkyi tanets na Videnskim balu [A short dance at the Vienna Ball]. Brovary : Vidrozhennia, 2009. 222 s. [in Ukrainian].

MBS – Mykhailovskyi V. I. Melodiia biloho smutku [Melody of white sadness]. Chernivtsi : Prut, 2013. 408 s. [in Ukrainian].

MN – Matios M. Maizhe nikoly ne navpaky [Almost never the other way around]. Lviv : LA „Piramida”, 2008. 181 s. [in Ukrainian].

N – Matios M. Natsiia [Nation]. Lviv : LA „Piramida”, 2007. – 256 s. [in Ukrainian].

SD – Matios M. Solodka Darusia [Sweet Darusia]. Lviv : LA „Piramida“, 2007. 186 s. [in Ukrainian].

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-20>

Світлана ЧЕРНЯВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-9438-6965

*кандидат історичних наук, доцент,
завідувачка кафедри української мови*

*Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) Npisarskaa@gmail.com*

Наталія ПИСАРСЬКА,

orcid.org/0000-0001-6911-7600

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри української мови*

*Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) 1010bios1989@gmail.com*

Андрій ГОМОН,

orcid.org/0000-0002-7280-9402

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови*

*Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) alpasador7@gmail.com*

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК КОМПЛЕКСНА НАУКА

Стаття присвячена дослідженню концепту термінологічної лексикографії, її теоретичному аналізу як комплексної науки. Актуальність теми обумовлена стрімким зростанням кількості специфічної лексики, яка поповнює перелік вітчизняної термінології у різних сферах людської діяльності. Мета дослідження полягає в аналізі термінологічної лексикографії як окремої системи та окресленні повноцінного спектру використання її потенціалу. Методологічною основою роботи є сукупність загальнонавчаних у філології методів, а саме: об'єктивності, описовий, формально-логічний, системно-структурний, порівняльний та інші загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.

Співставлено категорії «лексикографії» та «термінології», запропоновано визначення термінологічної лексикографії. Окреслено суб'єктне коло, на яке орієнтована термінологічна лексикографія як наука та дисципліна. Встановлено визначальні риси спеціалізованих термінологій. Визначено роль стандартизації та перелік стандартів, під які підпадає діяльність по формуванню, укладанню, систематизації термінологічних словників. Наголошено, що об'єктом термінологічної лексикографії виступає галузевий словник, тоді як предметом – прийоми та методологія їх вироблення й укладання. На прикладі різних видів термінологічних словників встановлено структурні особливості подачі матеріалу. Продемонстровано, яким чином термінологічна лексикографія пов'язана із іншими видами наук, зокрема, із мовознавством, інформатикою, термінознавством. Відображено зв'язок даної сфери наукового пізнання із комп'ютерними технологіями та сучасними цифровими рішеннями. Тезисно відмічено основні проблеми термінологічної лексикографії і загальні підходи до їх врегулювання. В якості перспектив подальших наукових розвідок запропоновано до огляду тему парсинга тексту багатомовного тлумачного термінологічного словника.

Ключові слова: *термінологічна лексикографія, терміносистема, міждисциплінарність, стандартизація, галузевий словник, база даних, цифровізація.*

Svitlana CHERNIAVSKA,

orcid.org/0000-0002-9438-6965

*Candidate of Historical Science, Assistant Professor,
Head of the Department of the Ukrainian Language
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) Npisarskaa@gmail.com*

Nataliia PYSARSKA,

orcid.org/0000-0001-6911-7600

*Candidate of Historical Sciences,
Assistant professor at the Department of the Ukrainian Language
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) Npisarskaa@gmail.com*

Andrii HOMON,

orcid.org/0000-0002-7280-9402

*Candidate of Philological Sciences,
Assistant Professor at the Department of the Ukrainian Language
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
(Kharkiv, Ukraine) alpasador7@gmail.com*

TERMINOLOGY LEXICOGRAPHY AS A COMPLEX SCIENCE

The article is devoted to the study of the concept of terminological lexicography, its theoretical analysis as a complex science. The topicality of the topic is due to the rapid growth of the number of specific vocabulary, which replenishes the list of domestic terminology in various spheres of human activity. The purpose of the study is to analyze the terminological lexicography as a separate system and outline the full spectrum of its potential use. The methodological basis of the work is a set of methods generally recognized in philology, namely: objectivity, descriptive, formal-logical, system-structural, comparative and other general scientific and special research methods.

The categories of «lexicography» and «terminology» are compared, the definition of terminological lexicography is proposed. The subject circle on which terminological lexicography as a science and discipline is oriented is outlined. The defining features of specialized terminologies are established. The role of standardization and the list of standards that fall under the activity of forming, compiling, and systematizing terminological dictionaries are defined. It is emphasized that the object of terminological lexicography is the branch dictionary, while the subject is the methods and methodology of their development and compilation. On the example of different types of terminological dictionaries, the structural features of the presentation of the material are established. It is demonstrated how terminological lexicography is connected with other types of sciences, in particular, with linguistics, informatics, terminology. The connection of this field of scientific knowledge with computer technologies and modern digital solutions is reflected. The main problems of terminological lexicography and general approaches to their settlement are briefly noted. The topic of parsing the text of a multilingual explanatory terminological dictionary is proposed for consideration as a perspective for further scientific research.

Key words: *terminological lexicography, terminological system, interdisciplinarity, standardization, industry dictionary, database, digitalization.*

Актуальність теми. В останні десятиліття наукова спільнота все частіше дискутує на тему можливості формування універсальної мови, здатної усунути комунікаційні бар'єри між представниками різних країн, народів, сфер діяльності. Враховуючи сучасний розвиток лінгвістики, «претендентом» на роль універсального засобу спілкування може виступати термінологія як комплексна наука та міждисциплінарний феномен. У XXI ст. під впливом стрімкого науково-технічного розвитку, найдинамічнішу та найактивніше поповнювану частину українського лексичного фонду становлять спеціальні найменування. Це дало поштовх для розвитку когнітивного термінознавства, частково обумовило потребу у регламентації мовної

політики, послугувало поштовхом для систематизації нових термінологічних словників тощо.

Зазначені процеси виникають закономірно, логічно, мають причино-наслідкові зв'язки. Їх розуміння та усвідомлення дозволяє в подальшому вирішити актуальні проблеми лінгвотермінографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На зазначеному наголошують у низці сучасних досліджень такі науковці як Петрова (2013) яка досліджує практичну сторону питання (в основі дослідження – фітомеліоративна термінологія словників I пол. XX ст.), зокрема встановлюючи репрезентацію аналізованих термінів у різних вимірах (парадигматичному, граматичному, словотвірному та ін.). Окрім зазначеного, авторка

досліджує способи відображення синонімічних зв'язків, особливості їх перекладу та прояви варіативності термінів (Петрова, 2013:117–125).

Останній теоретичні надбання систематизують у навчальному посібнику із термінології Фурт та Дмитрук (2020), особливу увагу приділяючи терміну як одиниці терміносистеми, їх структурно-семантичним особливостям, шляхам виникнення та особливостям перекладу. Іванова (2017) розглядає ключові підходи до укладання галузевих глосаріїв, принципи та засади їх формування (Іванова, 2017).

Цінними для нашого дослідження видаються роботи зарубіжних науковців. Бергенгольц та Гоувс комплексно аналізують природу лексикографії, даючи авторську оцінку співвідношенням термінологічної лексикографії із іншими галузями науки та сферами пізнання (Bergenholtz, Gouws, 2012). До числа актуальних робіт включаємо статтю Трап, який оцінює термінологічну лексикографію як окрему незалежну галузь, що має свої самобутні, індивідуальні риси, віхи і напрямки розвитку, проте в повній мірі не здатна розкрити потенціал без суміжних сфер наукового пізнання (Тагр, 2017).

Метою дослідження є аналіз термінологічної лексикографії як цілісної системи та окресленні повноцінного спектру використання її потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на невпинне проникнення новітніх результатів ІТ-діяльності, винаходів, відкриттів, технічних рішень фактично у всі сфери суспільної діяльності, значно активізувався інтерес до мови професійної комунікації. Як в українському, так і іноземному мовленні, вона невпинно поповнюється новими лексикографічними термінами, які, в свою чергу, необхідно систематизувати та описати.

Досліджуючи зміст та структуру термінографії слід зауважити, що початково вона виникла як окремий розділ лексикографії, хоча завжди, виходячи із своєї природи, тяжіла до термінознавства. В дослідницьких роботах зустрічаються такі синонімічні терміни як науково-технічна лексикографія, термінологічна лексикографія, спеціалізована лексикографія (або мова спеціального призначення), проте кожна з них відображає єдине філологічне явище. На кінці ХХ ст. сформувалося два основні підходи щодо співвідношення категорій «лексикографія» та «термінологія». Зокрема, зарубіжні дослідники (такі як Bergenholtz, Gouws (2012), Гоувс, Ботма та Принсло (2016) трактують їх як дві різні дисципліни. У своїй статті «Лексикографія як незалежна наука» Свен Тагр дає цікаву класифікацію різних точок зору на дисциплінар-

ний статус лексикографії, при цьому самостійно відстоюючи погляд, що лексикографія є «наукою зі своїм власним незалежним ядром і великим міждисциплінарним покликанням» і що її слід розглядати як «самостійну дисципліну зі своєю власною теорією, власними завданнями та методами» (Bothma, Gouws, Prinsloo, 2016). Вітчизняні дослідники навпаки відмічають, що дисципліни є взаємообумовленими та тісно пов'язаними, зокрема за рахунок того, що термінологія позиціонується як теоретична база термінографії. З нашої позиції, найбільш раціональним видається твердження про виникнення термінографії як дисципліни на межі лексикографії та термінознавства. З точки зору філології, між лексикографією та термінографією існує досить складний, на перший погляд не завжди очевидний зв'язок. У першому випадку, як правило, домінуючим є семасіологічний підхід. Власне слова, які поповнюють терміносистему документуються в залежності від їх контекстуальних, семантичних, синтактичних ознак, функцій граматики і т.д. Саме тому, відправною точкою тут завжди була і залишатиметься мова. Термінографія бере за основу ономасіологічний підхід, де особливого значення набуває метамова царин, тематичних полів, дисциплін (Голубовська, та ін., 2015: 6). Диференціація у підходах щодо місця та ролі термінологічної лексикографії обумовила варіативність поглядів щодо визначення даного поняття. Про неї, як комплексну науку (синтез термінознавства і лексикографії), орієнтовану на питання теорії та практики термінологічних словників, йдеться у роботах Іванова (2017), Петрової (2013), Фурт & Дмитрук, 2020. Дане трактування є найбільш часто вживаним і універсальним, але з нашої позиції, не в повній мірі відображає спектр практичної значущості. Зокрема, за раціональне вважаємо наголосити на термінологічній лексикографії як виді практичної діяльності, що передбачає збирання, фіксацію, опис, систематизацію власне термінологічного матеріалу у спосіб та шляхом, найбільш доступним для подальшого ознайомлення і використання (Іващенко, 2002:141-147). В основі таких процесів лежить низка тематичних стандартів, які спрощують методіку впорядкування та регламентують вимоги до творення термінологічних словників. Додатково зауважимо, що в розрізі чинного законодавства, в Україні функціонують три основні стандарти серії «Термінологічна робота», які повинні бути основою для розроблення термінологічних стандартів усіх галузей знань, щоб забезпечити українськомовну якісну наукову комунікацію: ДСТУ 3966:2009. Термінологічна

робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять; ДСТУ ISO 860–99. Термінологічна робота. Гармонізування понять і термінів; ДСТУ ISO 1087-1:2007 Термінологічна робота. Словник термінів. Частина 1. Теорія та використання (Шинкарук & Харченко, 2017:57). Проте, вони в повній мірі не покривають всі потреби документально-інформаційної сфери. Загалом, проблематика гармонізації стандартів у визначеній сфері є однією із найбільш актуальних. Вторинність даного питання обумовлена недостатністю уваги з боку держави; відкритим залишається питання повної відсутності належної мовної експертизи національних стандартів, їх застарілості, обмеженого доступу. Стандарт ISO 1087 визначає термінологію як «наукове дослідження понять і термінів, що використовуються в спеціальних мовах». Метою документування лексики є сприяння їх послідовному використанню в усній і письмовій комунікації та в основному застосовується експертами у відповідній галузі. На відміну від загальної мови, де загалом допускається так звана «довільність знака», в спеціальному мовленні (предметні галузі й області знань) прагнуть систематизувати принципи позначення та називати поняття відповідно до задалегідь визначених правил або загальних (термінографічних) принципів. Загальноновживане мовлення (а, отже, загальні словники) повною мірою використовує потенціал полісемії, метафори та прикметників; дійсний процес словотворення зустрічається порівняно рідко. Наукове спостереження та опис включає в себе позначення термінів, а це, у свою чергу, передбачає перегляд конотативного змісту слів, зміну позначень і створення принципово нових термінів, що спрямовано на прозорість і послідовність (стандартизація).

Об'єктом термінологічної лексикографії виступає галузевий словник, тоді як предметом – прийоми та методологія їх вироблення та укладання. Враховуючи той факт, що термінологічна лексикографія розвивалася паралельно з лексикографією загального мовлення, а отже базувалася на її основних ідеях та застосовувала ідентичні методи до впорядкування (в тому числі прослідковується аналогічний підхід до скорочених позначень, типів вказівок, ілюстрацій, систематизації термінів). Ключовий напрям дослідження, який використовується при укладенні описових термінологічних словників – інвентаризація термінології, в наслідок чого формується етимологічний, діалектичний, словник термінів-неологізмів, історичний, частотний, умовно поділені на теоретичну і практичну частини. Поняття, представлені в тер-

мінологічних словниках, виражаються переважно у формі іменників; поняття, які лінгвістично виражені прикметниками та дієсловами в технічних мовах, часто зустрічаються лише у відповідній формі іменника і деякі теоретики заперечують існування концепту у формі прикметники та дієслова (Alberts, 2001, с. 77).

Визначальною рисою спеціальних термінологій є їх відкритий характер, що означає, що в цих системах відбувається постійний рух завдяки входженню нових термінів і занепаду інших у зв'язку з втратою актуальності певних понять. Це є передумовою постійної роботи над термінологіями, особливо при їх унормуванні та кодифікації (Жалай та ін., 2018:7).

Влучно зауважує Онуфрієнко (2016) відносно мети, яка стоїть перед термінологічною лексикографією, вказуючи, що «вона покликана інвентаризувати галузеві термінології, внормувати їх, стандартизувати та впорядкувати задля подальшого коректного використання фахівцями при письмовій чи усній професійній комунікації» (Онуфрієнко, 2016: 165).

Його стан оцінюють як, радше, реактивний ніж проактивний, завжди відстає від практичних потреб конкретної галузі та викликів суспільства. Це обумовлює причини систематичних доповнень, що вносяться до словників.

Термінологічні лексикографічні праці орієнтовані на широке коло суб'єктного складу, зокрема науковців, студентів, викладачів, учнів, науково-технічних працівників, слухачів системи підвищення кваліфікації. Власне тому, створення термінологічних словників має базуватися на напрямках та ефекті від їх подальшого використання, що пов'язано із безпосереднім формулюванням вимог до такої групи словників. Вони характеризуються неоднорідністю, стосуються різних елементів композиції, структури та внутрішньої будови словника. Відповідно, чинну роль термінологічні словники відіграють в ході проведення досліджень із термінологічного редагування (оцінка коректності використання термінів в конкретному кейсі), термінологічного навчання (слугують теоретичною базою для підготовки спеціалістів із іноземної спеціалізованої лексики). Лінгвістичне забезпечення комп'ютерних (інтелектуальних) систем взагалі неможливо уявити без належних класифікаторів, відібраного тезаурусу. Тому створення словників спеціальної лексики є логічним процесом фактично по відношенню до всіх видів термінологічної діяльності. Так, до прикладу, виявлення, узагальнення й систематизація нормативно-правового трактування

основних визначень і дефініцій понятійно-термінологічного апарату інформаційної сфери України є метою, якою керувалися укладачі Словника законодавчої та стандартизованої термінології (налічує понад 1700 термінів) (Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології, 2012).

В такій галузі матеріального виробництва, як от будівництво і архітектура більшим попитом користуються словники-довідники, які подають дефініцію закріплених понять (Шмига ред., 2010).

Аналогічна ситуація із юридичною лексикою, мовою Законів та нормативно-правових актів (Чубенко та ін., 2018). Як правило, такі словники не лише окреслюють коло потенційних користувачів, але й джерельну базу. В аналізованому зразку Чубенко та ін. (2018), до прикладу, це були не лише поняття із національного законодавства, але й концепти, що фігурують у міжнародних юридичних документах, стандартах, інформаційній та науковій літературі, стандартах, керівництвах до конвенцій тощо. В свою чергу, у проекті гірничого словника, словниках термінів із військової справи, довідниках концептуальних понять, тактики та логістики часто обмежуються підбором синонімічних слів для розкриття змісту і значення спеціальної лексеми. Розширення області застосування термінології, нагромадження специфічної лексики певною мірою інтенсифікує значення та роль відповідного роду діяльності.

Термінологічна лексикографія має тісний зв'язок із цілим рядом наук, де першочергове місце відведено мовознавству, інформатиці, термінознавству тощо. Щоб мати змогу чітко передати вимову та наголос, лексикографія застосовує дані із галузі орфоєпії, акцентології, фонетики; в контексті граматичної характеристики – надбання морфології; важливими є знання із етимології, дані контрактивної лінгвістики. Тісний зв'язок термінологічної лексикографії із семіотикою, як вченням про знакову систему.

Чіткі паралелі проводимо із термінографією та термінознавством, як незалежними сферами наукового пізнання. Досить значна кількість проблем, яку вирішують термінознавці, виникають та частково (повноцінно) врегульовуються у ході укладання словників. Вивчення спеціальної лексики не проходить осторонь термінографії, так як частина питань (відбір, ідентифікація значень лексичних одиниць та словосполучень, відокремлення типів) є предметом дослідження як термінографії, так і термінознавства.

Комп'ютерні технології активно взаємопроникають у термінологічну лексикографію, з одного

боку стаючи частиною словникового наповнення, з іншого – засобом оцифрування паперових носіїв. Конвертація друкованих словників у комп'ютерну версію суттєво змінила підхід до систематизації спеціальних концептів, модифікувала (в сторону спрощення) пошук необхідного матеріалу. Функції розділових знаків уточнені, кожне значення та приклад подаються із нового рядка, використання тільки не практикується. Таким чином, формат електронного словника змінений, але змістове наповнення не підлягає редагуванню. Зазначене дозволяє розширити програмне забезпечення, саме тому навіть у найбільш простих (із технічної точки зору) словниках доступний пошук по реєстровому слову, вжитих в контексті словосполученнях, зіставлення двох або більше статей.

Використання машинних баз даних, робота із об'ємними базами текстів. Корпусна лексикографія як розділ прикладної лінгвістики, оперує комп'ютером як основним інструментарієм для аналізу, обробки і зберігання даних. Найбільш авторитетні закордонні друкарські будинки, такі як Oxford, Cambridge, Longman, Chambers відтворили електронну версію більшості своїх друкованих видань.

Із зазначеного виходить, що так як комп'ютерна лексикографія сформувалася в межах традиційної лексикографії, то вона також врегульовує питання, пов'язані із укладанням словників, проте на відміну від термінологічної лексикографії використовує інші підходи і методи. Не зважаючи на її тимчасовий характер (адже функціонує на час переходу від друкованого до цифрового формату), спеціальні програми дозволяють в автоматичному режимі сформувати й зберігати словникову інформацію (Іванова, 2017: 170-172).

Термінологічна лексикографія, використовуючи результати лексикологічних досліджень, в свою чергу надає матеріал для встановлення та вирішення лексикологічних проблем. Основні актуальні питання термінологічної лексикографії можна подати тезисно: розробка та затвердження уніфікованих принципів створення термінологічних словників; створення науково обґрунтованої типології спеціальних словників; розробка інваріантного проекту словника для опису спеціальних пластів лексики; визначення основних параметрів термінологічних словників, дослідження макро- та мікроструктури словника; аналіз шляхів відбору термінологічного словника; вироблення основних прийомів і методів опису термінів; застосування комп'ютеризації у створенні термінологічних словників. Окрім зазначеного,

до переліку дискусійних питань відноситься розрізнення власне термінів та професіоналізмів, їх розподіл між відповідними словниками, відображення лексико-семантичних відношень (синонімії, полісемії, омонімії), граматична та семантична характеристика слів тощо. Більшою мірою, вирішення даних проблем можливе за рахунок створення єдиної методологічної бази та інструкції з укладання лексикографічних праць.

Висновки. Сучасні дослідники велику кількість уваги приділяють проблемам теорії лексикографії: словниковим визначенням, лексико-графічним описам пластів українського мовлення, що знаходиться в активному вжитку та на периферії; діалектним, термінологічним поняттям. Термінологічна лексикографія, як похідна сфера наукового пізнання, являє собою комплексну науку та вид практичної діяльності, що передбачає збирання, фіксацію, опис, систематизацію власне термінологічного матеріалу у спосіб та шляхом, найбільш доступним для подальшого ознайом-

лення і використання. Незалежний дисциплінарний статус теоретичної лексикографії також підтримують більшість вітчизняних дослідників; підтвердженням цього є значна кількість встановлених філологічних зв'язків із іншими науковими галузями та дисциплінами. Найважливіше значення для опанування термінологічного наповнення мови відіграють словники, які максимально об'єктивно, чітко, точно і повно відображають семантику слів. Визначення в тлумачних словниках відбивають процес розвитку думок, безперервність поглиблення та розширення пізнання об'єктивної дійсності. В даний час з вивченням різних аспектів слова (ономасіологічного, семасіологічного, фразеологічного) словники, окрім іншого, вирішують завдання ідентифікації опису дійсності (предмет, процес, послуга тощо), на яку вказують дані словникові одиниці. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у дослідженні технології парсинга тексту багатомовного тлумачного термінологічного словника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голубовська І. О., Жалай В. Я., Биховець Н. М., Кругликова О. В., Линник Т. Г., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М., Бобошко Т. М. Термінографія, мультилінгвізм, мультидисциплінарність: напрямки майбутніх досліджень. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2015. С. 3-23.
2. Жалай В. Я., Линник Т. Г., МIRONЮК Т. М., Пархоменко А. Ф., Рахманова І. І., Рубашова Л. М. Новітні тенденції функціонування української військової терміносистеми. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2018. С. 5-43.
3. Іванова О. В. Основи укладання галузевих глосаріїв: підручник. К.: ЦП «Компринт», 2017. 246 с.
4. Іващенко В. Концептуарія основних понять термінографії (Conceptuaria of basic concepts of terminography). *Слово і словник*. 2002. С. 141-147.
5. Інформаційні ресурси. Словник законодавчої та стандартизованої термінології. Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [уклад.: П. І. Рогова, Я. О. Чепуренко, С. М. Зозуля, І. Г. Лобановська]. Київ: [Нілан-ЛТД], 2012. 283 с.
6. Онуфрієнко Г. Галузева термінографія як регулятор наукової комунікації. *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: матеріали Міжнародної наукової конференції*; відп. ред. Л. Малевич. Рівне: НУВГП, 2016. С. 165-169.
7. Петрова Т. О. Особливості параметризації фітомеліоративної термінології у словниках 20-30-х років ХХ ст. *Філологічні науки: зб. наук. пр. Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка*. Полтава, 2013. Вип. № 14. с. 117– 125.
8. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури. Р. А. Шмиг, В. М. Боярчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш; за заг. ред. Р. А. Шмига. Львів, 2010. 222 с.
9. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А.Г., Лошицький М.В., Павлов Д.М., Бичкова С.С., Юнін О.С. К.: Ваіте, 2018. 826 с.
10. Фурт Д. В., Дмитрук Л. А. Термінологія: навчальний посібник. М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін; Д. В. Фурт, Л. А. Дмитрук. Кривий Ріг : [ДонНУЕТ], 2020. 172 с.
11. Шинкарук В. Д., Харченко С. В. Державні термінологічні стандарти України в науковому дискурсі: проблемні питання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. Київ, 2017. № 263. С. 56-64.
12. Alberts M. Lexicography versus Terminography. *AFRILEX-reeks. series 11*. 2001. p. 71-84.
13. Bergenholtz H., Gouws R.H. What is Lexicography? *Lexikos*. 2012. № 22. P. 31-42.
14. Bothma T.J.D., Gouws R.H., Prinsloo D.J. The Role of e-Lexicography in the Confirmation of Lexicography as an Independent and Multidisciplinary Field. Margalidze, T. and G. Meladze (Eds.). *Lexicography and Linguistic Diversity: Proceedings of the XVII EURALEX International Congress*. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia. 2016 p. 109-116.
15. Tarp S. Lexicography as an Independent Science. Fuertes-Olivera, Pedro A. (Ed.). *The Routledge Handbook of Lexicography*. 2017. p. 19-33.

REFERENCES

1. Holubovska I. O., Zhalai V. Ya., Bykhovets N. M., Kruhlykova O. V., Lynnyk T. H., Parkhomenko A. F., Rakhmanova I. I., Rubashova L. M., Boboshko T. M. Terminohrafiia, multylinhvizm, multy-dystsyplinarnist: napriamky maibutnikh doslidzhen [Terminography, multilingualism, multi-disciplinarity: directions of future research]. *Linguistics of the 21st century: new research and perspectives*. 2015. P. 3-23. [in Ukrainian]
2. Zhalai V. Ya., Lynnyk T. H., Myroniuk T. M., Parkhomenko A. F., Rakhmanova I. I., Rubashova L. M. Novitni tendentsii funktsionuvannia ukrainskoi viiskovoi terminosystemy [The latest trends in the functioning of the Ukrainian military terminology system]. *Linguistics of the 21st century: new research and perspectives*. 2018. P. 5-43. [in Ukrainian]
3. Ivanova O. V. Osnovy ukladannia haluzevykh hlosariiv: pidruchnyk [The basics of compiling industry glossaries: a textbook]. K.: TsP «Komprynt», 2017. 246 p. [in Ukrainian]
4. Ivashchenko V. Kontseptuariia osnovnykh poniat terminohrafi [Conceptuaria of basic concepts of terminography]. *Word and dictionary*. 2002. S. 141-147. [in Ukrainian]
5. Informatsiini resursy. Slovnyk zakonodavchoi ta standartyzovanoi terminolohii [Information resources. Dictionary of statutory and standardized terminology]. *Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, Derzh. nauk.-ped. b-ka Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho; [uklad.: P. I. Rohova, Ya. O. Chepurenko, S. M. Zozulia, I. H. Lobanovska]*. Kyiv: [Nilan-LTD], 2012. 283 s. [in Ukrainian]
6. Onufrienko H. Haluzeva terminohrafiia yak rehulator naukovoï komunikatsii [Industry terminology as a regulator of scientific communication]. *Scientific terminology of the new century: theoretical and applied dimensions: materials of the International Scientific Conference; resp. ed. L. Malevich*. Rivne: NUVHP, 2016. P. 165-169. [in Ukrainian]
7. Petrova T. O. Osoblyvosti parametryzatsii fitomelioratyvnoi terminolohii u slovnykakh 20-30-kh rokiv KhKh st. [Peculiarities of parameterization of phytomelioration terminology in dictionaries of the 20s-30s of the 20th century]. *Philological sciences: coll. of science Poltav Ave. national ped. University named after V. G. Korolenko*. Poltava, 2013. Issue No. 14. p. 117–125. [in Ukrainian]
8. Terminolohichni slovnyk-dovidnyk z budivnytstva ta arkhitektury [Terminological dictionary-handbook on construction and architecture]. R. A. Shmyh, V. M. Boiarchuk, I. M. Dobrianskyi, V. M. Barabash; za zah. red. R. A. Shmyha. Lviv, 2010. 222 p. [in Ukrainian]
9. Terminolohichni slovnyk z pytan zapobihannia ta protydiv lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu, finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyshchennia ta koruptsii [Terminological dictionary on issues of prevention and counteraction of legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, financing of terrorism, financing of proliferation of weapons of mass destruction and corruption] / Chubenko A.G., Loshytskyi M.V., Pavlov D.M., Bychkova S. .S., Yunin O.S. K.: Waite, 2018. 826 p. [in Ukrainian]
10. Furt D.V., Dmytruk L.A. Terminolohiia: navchalnyi posibnyk [Terminology: educational manual]. Ministry of Education and Science of Ukraine, Donetsk. national University of Economics and Trade named after M. Tugan-Baranovskyi, cafe. foreign philology, Ukrainian studies and socio-legal disciplines; D. V. Furt, L. A. Dmytruk. Kryvyi Rih: [DonNUET], 2020. 172 p. [in Ukrainian]
11. Shinkaruk V. D., Kharchenko S. V. Derzhavni terminolohichni standarty Ukrainy v naukovomu diskursi: problemni pytannia [State terminological standards of Ukraine in scientific discourse: problematic issues]. *Scientific Bulletin of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Series: Philological sciences*. Kyiv, 2017. No. 263. P. 56-64. [in Ukrainian]
12. Alberts M. Lexicography versus Terminography. *AFRILEX-reeks. series 11*. 2001. p. 71-84.
13. Bergenholtz H., Gouws R.H. What is Lexicography? *Lexikos*. 2012. № 22. P. 31-42.
14. Bothma T.J.D., Gouws R.H., Prinsloo D.J. The Role of e-Lexicography in the Confirmation of Lexicography as an Independent and Multidisciplinary Field. *Margalitadze, T. and G. Meladze (Eds.). Lexicography and Linguistic Diversity: Proceedings of the XVII EURALEX International Congress*. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia. 2016 p. 109-116.
15. Tarp S. Lexicography as an Independent Science. *Fuertes-Olivera, Pedro A. (Ed.). The Routledge Handbook of Lexicography*. 2017. p. 19-33.

UDC 811.111:81'37]:621.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-21>

Ludmila SHAPA,

orcid.org/0000-0002-3502-4577

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Odessa National Polytechnic University

(Odessa, Ukraine) shapa.od@gmail.com

Olena PETROVA,

orcid.org/0000-0003-0637-0806

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Odessa National Polytechnic University

(Odessa, Ukraine) olpet132@gmail.com

Irina DUVANSKAYA,

orcid.org/0000-0002-9863-3564

Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages

Odessa National Polytechnic University

(Odessa, Ukraine) duvanskaya22@gmail.com

ADJECTIVATION OF ATTRIBUTIVE PARTICIPLES IN THE SCIENTIFIC-AND-TECHNICAL DISCOURSE TEXTS (ON THE MATERIAL OF THE TEXT CORPUS “ELECTRICAL ENGINEERING”)

The proposed work is based on the text corpus of one of the areas of the scientific and technical type of discourse – “Electrical Engineering”. The text corpus is based on scientific articles taken from the journals of the corresponding field published in USA and UK: Electrical Engineering, IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems and other foreign English-language publications on the specialty “Electrical Engineering”. They were processed by the method of continuous sampling. The total volume of the text corpus is 200 thousand tokens. The corpus has passed mathematical and statistical verification of linguistic phenomena encountered in the analyzed texts. Based on the compiled and verified text corpus, a probabilistic-statistical model (frequency dictionary) has been created, representing the lexical system of the specified scientific and technical field. The presence of real texts made it possible to consider one of the most complex grammatical phenomena encountered in the English language – adjectivation of attributive participles, in which the process of adjectivation is at different stages: at the beginning, at an intermediate stage, or at the end of such a process. For this purpose all units with the status of attributive participles were selected from the frequency dictionary and an appropriate contextual analysis was carried out. At the same time the authors also turned to Webster's normative dictionary, which contains adjectivized participles with a corresponding mark as words that have completely lost their verbal meaning. The results showed that in many attributive participles, when combined with some nouns, a certain semantic shift occurred. Such a shift can be observed when the attributive participles are connected to abstract nouns-terms. These terms usually denote objects that cannot perform actions inherent in the lexical-semantic variants of verbal units that are connected with them. Another important feature of verbal word forms in which a semantic shift has occurred and which confirms their belonging to adjectivized participles is the fact that they function in the studied texts with a fairly high frequency and are combined with not one, but with several nouns. This indicates the stable status of these words and the fact that they have firmly entered the language system as full-fledged adjectival units.

Key words: *frequency of use, semantic shift, syntactic position, lexical and phraseological patterns, nouns-terms, token.*

Людмила ШАПА,

orcid.org/0000-0002-3502-4577

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов

Одеського національного політехнічного університету

(Одеса, Україна) *shapa.od@gmail.com*

Олена ПЕТРОВА,

orcid.org/0000-0003-0637-0806

старший викладач кафедри іноземних мов

Одеського національного політехнічного університету

(Одеса, Україна) *olpet132@gmail.com*

Ірина ДУВАНСЬКА,

orcid.org/0000-0002-9863-3564

старший викладач кафедри іноземних мов

Одеського національного політехнічного університету

(Одеса, Україна) *Duvanskaya22@gmail.com*

АД'ЕКТИВАЦІЯ АТРИБУТИВНИХ ДІСПРИКМЕТНИКІВ У ТЕКСТАХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТОВОГО КОРПУСУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕЛЕКТРОТЕХНІКА»)

Пропонована робота ґрунтується на текстовому корпусі однієї з областей науково-технічного типу дискурсу – «Електротехніка». Основою текстового корпусу є наукові статті, взяті з журналів відповідної галузі, що видаються в США та Великобританії: *Electrical Engineering, IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems and other foreign English-language publications on the specialty "Electrical Engineering"*. Їх обробляли методом суцільного відбору. Загальний обсяг текстового корпусу становить 200 тис. слововживань. Корпус пройшов математичну та статистичну перевірку лінгвістичних явищ, що зустрічаються в аналізованих текстах. На основі скомпільованого та перевіреного текстового корпусу була створена імовірно-статистична модель (частотний словник), що представляє лексичну систему зазначеної науково-технічної галузі. Наявність реальних текстів дозволило розглянути одне з найскладніших граматичних явищ, що зустрічаються в англійській мові – ад'єктивізацію атрибутивних дієприкметників, в яких процес ад'єктивізації знаходиться на різних стадіях: на початку, на проміжній стадії або при завершенні такого процесу. З цією метою із частотного словника було виділено всі одиниці, що мають статус атрибутивних дієприкметників та проведено відповідний контекстуальний аналіз. При цьому автори зверталися також до нормативного словника *Webster's*, в якому фіксуються дієприкметники з відповідною позначкою як слова, які повністю втратили своє дієслівне значення. Результати показали, що у багатьох атрибутивних дієприкметниках при поєднанні з деякими іменниками відбувся певний семантичний зсув. Такий зсув можна спостерігати при поєднанні атрибутивних дієприкметників з абстрактними іменниками-термінами. Ці терміни зазвичай позначають предмети, які не можуть виконувати дії, закладені в лексико-семантичних варіантах віддієслівних одиниць, що з'єднуються з ними. Інший важливою особливістю дієслівних словоформ, у яких відбувся семантичний зсув і яка підтверджує їхню приналежність до ад'єктивованих дієприкметників, є той факт, що вони функціонують у досліджуваних текстах з досить високою частотою і поєднуються не з одним, а з кількома іменниками. Це свідчить про стійкий статус цих слів і про те, що вони міцно увійшли до системи повноцінними ад'єктивованими одиницями.

Ключові слова: частота вживання, семантичний зсув, синтаксична позиція, лексико-фразеологічні закономірності, іменники-терміни, слововживання.

Introduction. Actuality of the subject. According to linguists (Fludernik, 2002; Semino, 2004) there is currently a sharp increase in demand for research products that linguistics can offer to perform applied tasks: 1/ development of lexicographic resources based on the study of real text corpora in various areas of discourse, examples of such resources can be found on the Internet (The Course, 2014; Benson, Wouden, 1992; Yorkey, 1969; Kjellmer, 1994; Tkachenko, 1972); 2/ the use of computational lin-

guistics for educational and scientific purposes; 3/ the formation of corpus linguistics to perform the tasks for the development of national languages (Ramesh Krishnamurthy, 2006; Tyschenko, Rudyj, 2004).

The execution of the above tasks was facilitated by the factors with the help of which research on discourse studies is not only actually carried out, but also reached a higher level – firstly, the contextual processing of real texts; secondly, verification of linguistic facts and conclusions by statistical and mathe-

mathematical methods; thirdly, probabilistic-statistical simulation of various areas of discourse (Nevreva, 1986; Nevreva, 2016; Dyachenko, 1984; Tomasevich, 1984; Shapa, 1989).

The presented work is directly related to all these factors, since it is based on the text corpus of one of the areas of the scientific and technical type of discourse (“Electrical Engineering”), and also has passed the mathematical and statistical verification of linguistic phenomena found in the texts. The text corpus is based on scientific articles taken from the journals of the corresponding field published in USA and UK: *Electrical Engineering*, *IEEE Transactions on Power Apparatus and Systems* and other foreign English-language publications on the specialty “Electrical Engineering”. They were processed by the method of continuous sampling. The total volume of the text corpus is 200 thousand tokens. On the basis of this corpus a probabilistic-statistical model (frequency dictionary) of this technical specialty was compiled.

And, finally, on the basis of the simulated and verified text corpus, a probabilistic-statistical model (frequency dictionary) has been created representing the lexical system of the specified scientific and technical field.

Statistical processing of the text corpus made it possible to single out one of the most complex linguistic phenomena encountered in the texts of scientific and technical discourse – adjectivation of attributive participles.

Why is there a need to analyze this problem? Firstly, the intermediate task of one of the studies carried out on the basis of the created text corpus was the selection of adjective names from the frequency list of lexemes of the list of adjectives as one of the classes of words functioning in texts. Therefore, the question arose about the possible adjectivation of some attributive participles that could be introduced into this list. Secondly, the presence of a ready-made text corpus based on real texts made it possible to single out attributive participles in which adjectivation is at various stages: at the beginning, at an intermediate stage, or at the end of such a process.

Since, until now, in the course of the theoretical and practical development of this problem, as in many other cases, individual fragmentary sentences were used as material, which were not included in the general set of texts that form the corpus, or if there was a compiled text corpus the results of the analysis of texts extracted from fiction (Raevskaia, 1982; Falkova, 1981).

Goal. In order to identify attributive participles in which the process of adjectivation of meanings and the weakening of abstract meanings inherent in verbs

(action) has been completed or is close to completion, all units with the status of attributive participles were selected from the created frequency dictionary of the specialty “Electrical Engineering” and analyzed.

Results and discussion. It is known that the potential ability of a word to acquire the meaning and status of another part of speech is manifested primarily in polyfunctionality, which is the initial stage of this process. The long-term functioning of a word in a syntactic position characteristic of units of another class of words can, to some extent, prepare the realization of this potential ability, since entails the appearing in the word of shades and meanings inherent in such a position. That is, polyfunctionality in this way, in addition to morphological and syntactic changes, leads sometimes to certain semantic shifts, to a change in the volume of the semantic structure of lexical units. In this case, the meanings of polyfunctional units may differ so much that it is already possible to speak of the emergence of homonyms.

One should know that the grammatical aspect is characterized by the continuous realization of one or another functional ability. Therefore, the morphological and syntactic aspect is completely independent of the specific lexical meanings of words, including the lexical and phraseological patterns of the formation of any grammatical unit. So, it is possible to form a participle from any verb, and almost any noun can be used in the position of an attribute.

However, special conditions are necessary for the functioning of adjectivized units. In this case, it is necessary to refer to the lexical patterns of the phrase, to the definition of lexical and phraseological relations between the element subjected to the process of adjectivation and the one (element) which adjectivizes. For example, let's compare two phrases in which the attribute is a form with ‘-ing’: ‘working machine’ and ‘working table’. The first combination is conceptually complete, since any machine has the ability to work, and the action denoted by the verb ‘to work’ is fully consistent with the noun ‘machine’. But in the phrase ‘working table’ there is no such correlation – the ‘table’, of course, is not capable of working. In this case, the lexeme ‘working’ loses the idea of action inherent in the verb ‘work’, is somewhat rethought, which leads to a certain semantic shift.

Thus it can be assumed that the use of the participle in a fundamentally new combination leads to a possible semantic shift, a change in the lexical content and, ultimately, causes the word form to leave the verbal paradigm.

Here we should touch upon the issue related to theoretical grammar, the one which concerns

the presence/absence of the so-called lexico-phraseological connection, i.e. the ability to form a single concept, inherent in phrases in which there was a semantic shift of its constituent elements. This criterion (presence/absence of lexical-phraseological connection) directly correlates with two categories: clichédness and idiomaticity. The first is characterized by the absence of connotative colouring, for example, “amusing story”. The second demonstrates phraseologically related formations, where a certain degree of metaphor or idiomaticity is assumed, i.e. non-derivation of the general meaning from the sum of the literal meanings of the parts of the combination, for example, “crying shame”.

However, we must not forget that the results of this study are based on the material of scientific and technical discourse texts, which is mainly devoid of metaphor, expressiveness and is characterized by “bookishness”, accuracy of expression, which does not produce units with connotative colouring. Most of the word combinations with attributes, whose meanings have undergone a certain process of adjectivization, found in the text corpus “Electrical supply”, are still more typical of the type of non-idiomatic connectedness, devoid of metaphor, and probably close to clichéd.

We cannot say that phrases that include adjective participles and have metaphorical colouring are excluded from the possible implementation in scientific and technical text corpora, and specifically in our corpus. They may well occur when combined with terms. But since the frequency of their use in texts is extremely low, the cases when a free phrase clearly turns into a phraseological one can be neglected.

So in text corpus under study, first of all, indisputable cases are mentioned, which are present in normative dictionaries (in our case, Webster's, 2002) with a corresponding mark as words that have completely lost their verbal meaning. As an example, we will cite the word “interesting” (in our text corpus, the frequency of its occurring ‘F’ is 13 units), which has already become so lexically isolated that we can talk about the exit of this word from the paradigmatic system of the corresponding verb.

The words ‘complicated’ (F= 8), ‘detailed’ (F= 17), ‘experienced’ (F = 14) are the units of a slightly different type. Theoretically, from the verbs ‘to complicate’, ‘to detail’, ‘to experience’ one can form homonyms with adjectives-participle forms. However, in practice such attributive participles are not met in the technical literature.

The next group of adjectivized participles, which form the so-called non-idiomatic combinations with the nouns connected to them, in which the elements of

the phrase do not create an idiomatic expression, but in which the process of separating the word form from the verbal paradigm can be considered complete, we can include such words as ‘following’ (F = 82) and ‘given’ (F=121). In the studied texts these words are functioning as homonyms-homographs. In some cases they are presented as word forms of the corresponding verbs, while in others, idiomatic characteristics prevail in them. Consider the examples: “These relations hold within 0.2% in *the following table*” – “The devices *following* one after another ...”; “For a given gap geometry such anomalous breakdowns consistently occur provided the gap pressure exceeds a *given value*” – “The results *given* in the table ...”.

In the above sentences, there is a clear homonymous gap between the word form of the verb and the adjective. In the adjectivized participle in the preposition the idea of the action has disappeared and a qualitative sign of the object is fixed, which is characteristic of adjectives. The participle in the postposition has temporal signs that are clearly expressed in the adverbial construction. All this indicates a lesser degree of adjectivation of the participle in the postposition and does not allow it to be taken into account when forming the list of adjectives. This type of participle can be expanded into a subordinate clause or even an independent clause. Perhaps the main grammatical condition under which such word forms demonstrate their relevance to the class of verbs is their syntactic position in the sentence – postposition. However, quite a few cases are known when postposition is also characteristic of adjectives.

Then the groups of phrases are distinguished in which the adjectivized participle is attached to nouns denoting abstract concepts or terms. In addition, they form a fundamentally different type of phrases compared to the previous one. Constructions with these participles are quite closely connected. This is manifested, first of all, in the impossibility of transforming sentences with them in such a way that an adverbial construction is formed without changing the meaning of the entire sentence and the lexical meaning of this word form, as it has been done with the words ‘following’ and ‘given’.

The word ‘fixed’ (F=29) belongs to this group. In the texts of the technical field “Electrical Engineering” there are two homonyms for the word ‘fixed’, one of which is a verbal word form, and the other is an independent word – an adjective. As an adjective, it acts in combination with the abstract mathematical terms ‘constant’, ‘equivalent’, ‘length’ (i.e. the verb ‘fix’ is combined with the word denoting an abstract object which cannot move, i.e. cannot

perform the corresponding action). At the same time, a certain semantic shift occurs and the word form 'fixed' is rethought. If the noun that connects with it denotes a specific object, for example, 'coil', 'piston' (which can move), then in this combination 'fixed' plays the role of a participle. Here are examples for comparison: "Transmission line models employed at present consist of a number of sections representing a *fixed length* of line" – "In such a case the coil can be used as a *fixed coil* so this method may be used easily for puffer circuit breaker operation".

The rest of the units that are functioning in the studied texts as adjectivized participles do not have grammatical and lexical parallels. Their main characteristic is attachment to nouns denoting abstract concepts that do not correspond to actions expressed by verbs, which led first to a significant semantic shift, and then to the adjectivation of word forms. These are the following words:

'working' (F=17): "One of these units was found to have a high partial discharge level at 100% of nominal *working voltage*";

'limiting' (F=14): "However it will not reduce momentary currents which become the *limiting factor* when the system X/R ratio exceeds 25";

'repeated' (F=7): "As surge diverter cannot be used to protect against many *repeated peak voltages* this figure may represent the minimum sparkover setting of the d.c. side surge diverters";

'receiving' (F=17): "The characteristic parameters at the *receiving end* (P v, rqv, r) are now introduced";

'floating' (F=52): "Thus if we know the motions of the main moving parts, and of the *floating piston*, and the quantity of gas exhausted from the nozzles, we can calculate puffer pressure characteristics".

In the last example a very specific object (piston) functions in the nominal part of the construction, unlike other phrases. But the non-derivation of the general meaning from the individual meanings of the units of the combination is so obvious that 'floating' is assigned to the adjectivized participle.

Conclusion. All of the above allows us to draw the following conclusions. All of the listed units form close verbal complexes and are characterized by a non-idiomatic nature, i.e. the absence of the so-called lexico-phraseological connection, which usually implies a semantic shift in the lexeme. In this regard they do not differ from the original verbal lexical-semantic variant, can be attributed to their implementation in the text corpus, which refers to the scientific and technical discourse. Texts of this type are usually devoid of metaphor and expressiveness, which, of course, influences the possibility of the presence of lexico-phraseological connection in combinations with an adjectivized participle. However this does not affect the implementation of the semantic shift itself, since we can observe a certain degree of adjectivation of participles when combined with abstract nouns-terms. Such terms denote objects that cannot perform actions which present the lexical-semantic variants of the verbal units connected to them.

Another important feature of the verbal word forms in which a semantic shift has occurred and which confirms their belonging to adjectivized participles is the fact that they function in the studied texts with a fairly high frequency and are combined with not one but with several nouns. This indicates the stable status of these words and the fact that they have firmly entered the language system as full-fledged adjectivized units.

BIBLIOGRAPHY

1. Fludernik M. Towards the Natural Nomenclature. London-New York: Routledge. 2002. 472 p.
2. Semino E., Short M. Corpus Stylistics: Speech, writing and thought presentation in a corpus of English writing. London-New York: Routledge. 2004. 272 p.
3. The Course of the English Language. Grammar in Constructions. – Hollywood Vocabulary. – available at: hollywoodvocabulary.com/grammar.php
4. Benson M., Benson E., Ilson R. The BBI combinatory dictionary of English: a guide to word combinations. Amsterdam – Philadelphia. 1997. (a companion volume to the Lexicographic Description of English).
5. Wouden T. van der Prolegomena to a Multilingual Description of Collocations. *EURALEX'92 I-II. Proceedings*. Ed. by H. Tommola et al. Tampere. 1992.
6. Yorkey R. Which Desk Dictionary Is Best for Foreign Students of English? *TESOL Quarterly*. 1969. N. 3
7. Kjellmer G. A Dictionary of English Collocations. Oxford, 1994. (in 3 volumes) (KDEC)
8. Tkachenko Yu.M. Verb compatibility in modern English: Diss. ...cand. philological sciences. Kharkov, 1972. 182 p.
9. Ramesh Krishnamurthy Corpus Lexicography. *UK PDF Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics*. Aston University, Birmingham. 2nd Edition. 2006. (PDF. Available at https://www.researchgate.net/publication/291110989_Corpus_Lexicography)
10. Tyschenko K., Rudyj B. A. Suomen Kielen Sananjohdon Yaajuuskirja – A Frequency Dictionary of Finnish Word Building. Kiev, 2004. 140 p.
11. Nevreva M.N. Word-building typology of nouns in the sublanguages of technology (on the material of the English language): Diss. ... Candidate of Philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1986. 256 p.

12. Nevreva M.N., Lebedeva E.V., Gvozd O.V. Statistica of noun typological derivation in the scientific functional style text corpora. *European Journal of literature and linguistics*. Vienna, Austria, 2016. № 4. P. 31-34.
13. Dyachenko G. F. Study of semantics of the verb in English texts of the sublanguages of technology: author. diss. ... cand. philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1984. 16 p.
14. Tomasevich N. P. Terminological vocabulary of the English sublanguage of the automotive industry and its interaction with other lexical layers: Author. diss. ... cand. philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1984. 16 p.
15. Shapa LN Forms and functions of adjectives in the scientific and technical text (based on the English sublanguage of power supply): diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.04. Odessa, 1989. 201 p.
16. Raevskaya E.V. The problem of the transition of parts of speech. Adjectivation of participles (based on the material of the English language: abstract ... cand. philol. sciences: 10.02.04. Sumy, 1982. 16 p.
17. Falkova V.Yu. The language of satire by Joseph Heller: diss. ... cand. philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1981. 239 p.
18. Webster's Third New International Dictionary. N-Y: Publisher Merriam Webster, Inc., 2002. 2662 p.

REFERENCES

1. Fludernik M. Towards the Natural Narratology. London-New York: Routledge. 2002. 472 p.
2. Semino E., Short M. Corpus Stylistics: Speech, writing and thought presentation in a corpus of English writing. London-New York: Routledge. 2004. 272 p.
3. The Course of the English Language. Grammar in Constructions. – Hollywood Vocabulary. – available at: hollywoodvocabulary.com/grammar.php
4. Benson M., Benson E., Ilson R. The BBI combinatory dictionary of English: a guide to word combinations. Amsterdam – Philadelphia. 1997. (a companion volume to the Lexicographic Description of English).
5. Wouden T. van der Prolegomena to a Multilingual Description of Collocations. *EURALEX'92 I-II. Proceedings*. Ed. by H. Tammola et al. Tampere. 1992.
6. Yorkey R. Which Desk Dictionary Is Best for Foreign Students of English? *TESOL Quarterly*. 1969. N. 3
7. Kjellmer G. A Dictionary of English Collocations. Oxford, 1994. (in 3 volumes) (KDEC)
8. Tkachenko Yu.M. Verb compatibility in modern English: Diss. ...cand. philological sciences. Kharkov, 1972. 182 p.
9. Ramesh Krishnamurthy Corpus Lexicography. *UK PDF Elsevier Encyclopedia of Language and Linguistics*. Aston University, Birmingham. 2nd Edition. 2006. (PDF. Available at https://www.researchgate.net/publication/291110989_Corpus_Lexicography)
10. Tyschenko K., Rudyj B. A. Suomen Kielen Sananjohdon Yaajuuskirja – A Frequency Dictionary of Finnish Word Building. Kiev, 2004. 140 p.
11. Nevreva M.N. Word-building typology of nouns in the sublanguages of technology (on the material of the English language): Diss. ... Candidate of Philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1986. 256 p.
12. Nevreva M.N., Lebedeva E.V., Gvozd O.V. Statistica of noun typological derivation in the scientific functional style text corpora. *European Journal of literature and linguistics*. Vienna, Austria, 2016. № 4. P. 31-34.
13. Dyachenko G. F. Study of semantics of the verb in English texts of the sublanguages of technology: author. diss. ... cand. philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1984. 16 p.
14. Tomasevich N. P. Terminological vocabulary of the English sublanguage of the automotive industry and its interaction with other lexical layers: Author. diss. ... cand. philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1984. 16 p.
15. Shapa LN Forms and functions of adjectives in the scientific and technical text (based on the English sublanguage of power supply): diss. ... cand. philol. sciences: 10.02.04. Odessa, 1989. 201 p.
16. Raevskaya E.V. The problem of the transition of parts of speech. Adjectivation of participles (based on the material of the English language: abstract ... cand. philol. sciences: 10.02.04. Sumy, 1982. 16 p.
17. Falkova V.Yu. The language of satire by Joseph Heller: diss. ... cand. philological sciences: 10.02.04. Odessa, 1981. 239 p.
18. Webster's Third New International Dictionary. N-Y: Publisher Merriam Webster, Inc., 2002. 2662 p.

УДК 821.161.2:[316.614+177.7]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-22>

Тетяна ШАРОВА,

orcid.org/0000-0002-5846-6044

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач сектору науково-методичного забезпечення роботи з обдарованою молоддю
відділу роботи з обдарованою молоддю
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»
(Київ, Україна) Tanya_sharova@ukr.net*

Остан БОДИК,

orcid.org/0000-0003-4642-8371

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології
Маріупольського державного університету
(Київ, Україна) ostapb74@gmail.com*

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СУСПІЛЬСТВІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ О. САЙКО «ДО СИВИХ ГІР»)

У статті наголошується на тому, що дослідження цінностей вимагає всебічного аналізу їхньої змістової складової та опосередковується їх цивілізаційними особливостями. Виявлено, що особливої уваги заслуговує феномен європейських цінностей, зокрема принципи поваги до прав людини, свободи та рівності, крізь призму включення України в європейський освітній простір.

Вказано, що фундаментальною основою європейських цінностей виступають права та свободи кожного індивіда й рівність усіх перед законом. В Україні все частіше почали говорити про соціалізацію людей з особливими потребами в суспільстві, оскільки такі люди мають право на освіту, на користування громадським транспортом, участь у різноманітних конкурсах тощо. Автори зазначають, що бажання соціалізуватись повинно бути не лише у людей, які мають вади, а й у людей, які приймають їх у суспільстві. Для того, щоб показати та переосмислити важкість питання інклюзії в суспільстві, сучасні українські письменники з художньої точки зору підходять до висвітлення актуальних проблем людства.

Європейські цінності є досить популярним предметом дослідження у світовому та українському науковому просторі. Науковці прийшли до висновку, що вивчення моделей соціальної взаємодії між людьми з обмеженими можливостями та звичайними людьми, які перебувають у нерівних ситуаціях щодо ресурсів і статусу, сприяє поглибленню розуміння громадськістю моделей соціальної взаємодії та почуттів людей з обмеженими можливостями, заохочує людей з обмеженими можливостями брати участь у соціальній взаємодії, а також покращує обізнаність людей з обмеженими можливостями про їхню поведінку та поведінку інших людей.

На прикладі творчості Оксани Сайко досліджуються питання адаптації підлітків із вадами в соціумі та їх соціалізація в суспільстві крізь призму європейських цінностей. Акцентується увага на поетикальних аспектах у творі письменниці «До сивих гір». Дослідження спонукає до роздумів щодо прийняття таких людей в соціумі та надання їм максимальної допомоги для повноцінного життя та насолоди від нього.

Ключові слова: *європейські цінності, права людини, інклюзія, художній простір, творчість, свідомість, психологізм, самотність.*

Tetiana SHAROVA,

orcid.org/0000-0002-5846-6044

*Doctor of Philology, Professor, Head of the Sector of Scientific and Methodological Support of Work with Gifted Youth of the Department of Work with Gifted Youth
State Scientific Institution "Institute of Education Content Modernization"
(Kyiv, Ukraine) Tanya_sharova@ukr.net*

Ostap BODYK,

orcid.org/0000-0003-4642-8371

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at English Philology Department
Mariupol State University
(Kyiv, Ukraine) ostapb74@gmail.com*

SOCIALIZATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS IN SOCIETY THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN VALUES (BASED ON THE MATERIAL OF O. SAIKO'S NOVELLA «TO THE GRAY MOUNTAINS»)

The article emphasizes that the study of values requires a comprehensive analysis of their content and is mediated by their civilizational features. It has been studied that the phenomenon of European values deserves special attention, in

particular the principles of respect for human rights, freedom and equality, through the prism of Ukraine's inclusion in the European educational space.

It is indicated that the basis of European values are the rights and freedoms of each individual and the equality of all before the law. It is indicated that the basis of European values are the rights and freedoms of each individual and the equality of all before the law. In Ukraine, more and more often they began to talk about the socialization of people with special needs in society, since such people have the right to education, use public transport, participate in various competitions, etc. It is emphasized that the desire to socialize should be not only among people with disabilities, but also among people who accept them in society. In order to show and rethink the complexity of the issue of inclusion in society, modern Ukrainian writers from an artistic point of view approach the coverage of urgent problems of mankind.

European values are quite a popular subject of research in the world and Ukrainian scientific space. The researchers concluded that studying the social interaction patterns between the disabled people and the abled people in unequal situations of resource and status is conducive to deepening the publics' understanding of the disabled people's social interaction patterns and feelings, and encouraging more the disabled people to participate social interaction, and also enhances the awareness of the disabled people about their and other people's behaviours.

On the example of Oksana Saiko's work, the issues of adaptation of teenagers with disabilities in society and their socialization in society through the prism of European values are studied. The focus is on poetic aspects in the writer's novella «To the Gray Mountains». The study encourages reflection on accepting such people in society and providing them with maximum assistance for a fulfilling life and enjoying it.

Key words: *European values, Human Rights, inclusion, artistic space, creativity, consciousness, psychology, loneliness.*

Актуальність проблеми. Фундаментальні цінності розглядаються різними гуманітарними та соціальними науками. Дослідження цього питання тісно пов'язане з необхідністю усвідомлення національно-культурної самобутності України, визначення її місця в загальносвітовому розвитку цивілізації, з'ясування її унікального статусу та перспектив подальшого розвитку. Є необхідним звільнення прав і свобод людини та громадянина від абстрактних ідеологічних надбудов, їх узгодження з абсолютними цінностями, із вітчизняною культурною традицією та практикою розбудови національної державності. Дослідження цінностей вимагає всебічного аналізу їхньої змістової складової, що опосередковується їх цивілізаційними особливостями. На особливу увагу заслуговує феномен європейських цінностей, зокрема принципи поваги до прав людини, свободи та рівності, крізь призму включення України в європейський освітній простір.

Так, у статті 2 Договору про Європейський Союз, закріплено, що «Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків» (Договір, 1992, ст. 2).

Європейські цінності є концентрованим виразом найвищих загальнолюдських цивілізаційних досягнень у сфері права. У Європейському Союзі відбувається формування передових правових ідей, тенденцій і традицій, «кристалізація» світових загальнодемократичних стандартів, які покликані стати зразком підходу до вирішення правових проблем в усіх країнах світу (Жебровська, 2018: 56). Вони є не лише загальним абстрактним поняттям, але й мають конкретне практичне

вираження у вигляді правових норм, закріплених у низці базових документів Ради Європи та Європейського Союзу: Конвенція про захист прав та основоположних свобод (Конвенція, 1950) та інші, Договір про Європейський Союз (Договір, 1992), Договір про функціонування Європейського Союзу (Договір, 1957), Хартія основних прав Європейського Союзу (The Charter, 2000) тощо.

Фундаментальною основою європейських цінностей виступають права та свободи кожного індивіда й рівність усіх перед законом: «ЄС заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав та основних свобод людини, а також на принципах правової держави; ці принципи поділяють усі держави-члени» (Договір, 1992, ст. 6); «народи Європи, утворюючи все більш згуртований і тісний союз, прийняли рішення будувати разом мирне майбутнє на основі спільних цінностей <...> Європейський Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних цінностей за умов поваги до різноманіття культур і традицій народів Європи, так само як і до національної самобутності держав-членів та організації їхньої публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях» (Хартія основних прав Європейського Союзу) (там же).

Важливими у висвітленні цього питання, а також у розрізі нашого дослідження, є положення Конвенції про права осіб з інвалідністю (Convention on the Rights of Persons with Disabilities), мета якої полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства (Конвенція, 2006, ст. 1). Серед восьми загальних принципів Конвенції є принцип повного й ефективного залучення та включення осіб з інвалідністю до суспільства (там же, ст. 3).

В Україні все частіше почали говорити про соціалізацію людей з особливими потребами в суспільстві, оскільки такі люди мають право на освіту, на користування громадським транспортом, участь у різноманітних конкурсах тощо. Важливо тут розуміти той факт, що бажання соціалізуватись повинно бути не лише у людей, які мають вади, а й у людей, які приймають їх у суспільстві. Не менш важливим питанням є підтримка держави таких особистостей, які досить часто є талановитими особистостями, показують гарний результат у навчанні. Для того, аби показати та переосмислити важкість питання інклюзії в суспільстві, сучасні українські письменники з художньої точки зору підходять до висвітлення актуальних проблем людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На виняткове значення цінностей у переломні моменти суспільного розвитку, яким для України є теперішній етап державотворення, звертає увагу багато дослідників. Так, К. Жебровська справедливо зазначає, що якість історичного процесу залежить від домінуючої системи цінностей людства (Жебровська, 2018: 56).

Європейські цінності є досить популярним предметом дослідження у світовому та українському науковому просторі. А. Чередниченко зосереджує увагу на питанні комплексного дослідження європейських цінностей крізь призму цінностей політичного простору, які здатні допомогти Україні у здійсненні демократичних реформ, а також порівняльному аналізу європейських та українських цінностей (Чередниченко, 2020: 20-25). І. Маланчук, О. Сакало розкривають сутність європейських цінностей та з'ясовують проблеми їх трансформації в українське суспільство (Маланчук, 2017: 97-101; Сакало, 2015: 106-109). Н. Амельченко визначає зміст базових європейських цінностей як свободу самореалізації в умовах демократичної політичної рівності і соціальної справедливості (Амельченко, 2013: 33).

К. Борхардт наголошує, що метою фундаментальних цінностей Європейського Союзу є забезпечення миру, рівного рівня життя, повної зайнятості, покращення якості навколишнього середовища, єдності та солідарності між спільнотами та меншинами в державах-членах ЄС. Ці цінності лежать в основі ЄС для збереження та забезпечення тривалого миру, єдності, солідарності, свободи та безпеки (Borchardt, 2018). Особливу увагу науковець приділяє забороні дискримінації за ознаками статі, раси, етнічного походження, релігії та переконань, інвалідності,

віку чи сексуальної орієнтації за кольором шкіри, генетичних особливостей, мови, політичних чи будь-яких інших переконань, належності до національної меншини, майнового стану чи народження. Ці заборони ґрунтуються на рівності та є недискримінаційними, що спрямовані на забезпечення єдності, солідарності та миру громадян Європи (там же).

С. Івич, досліджуючи концепцію європейських цінностей та культурні, філософські, правові та політичні передумови, на яких базується ідея європейських цінностей, визначає два підходи до ідеї європейських цінностей. Перший – змістовний підхід, який включає філософсько-етичне, релігійне й ідеологічне розуміння цінностей та визначає європейські цінності як такі, що базуються на європейській спадщині (Стародавня Греція та Рим, християнство, Відродження та гуманізм, Просвітництво та ліберальні традиції). Інше розуміння європейських цінностей представлено правовим / політичним підходом, що включає визначення європейських цінностей у європейських трактатах, деклараціях, хартіях та інших документах та виділяє: людську гідність, свободу, демократію, рівність, верховенство права та повагу до прав людини. У своїй статті С. Івич показує, як можна інтегрувати ці два різні підходи, спираючись на концепцію Джона Роулза про накладання консенсусу, та приходять до висновку, що визначення європейських цінностей вимагає взаємодоповнюваності культурного, тобто як матеріального, так і правового аспектів, але жоден із цих наборів цінностей не повинен бути однорідним і фіксованим, а відкритим для різних інтерпретацій і трансформацій, поважаючи різноманіття, яке формує основу плюралізму сучасних суспільств. Тільки таким чином, на її думку, можна уникнути метафізичних припущень, оскільки європейська ідентичність (заснована на європейських цінностях) є поліфонічною категорією, яка не може базуватися на монолітних визначеннях (Ivic, 2019: 103-117).

Проблемам захисту прав людей з обмеженими можливостями, зокрема дітей, приділяється значна увага як у міжнародних документах (Конвенція про права людей з інвалідністю, Декларація прав розумово відсталих осіб, Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для людей з інвалідністю), так і в науковій літературі (Н. Горішна, Т. Ілляшенко, Г. Олійник, Н. Пилюк, Н. Сабат, Л. Гронвік, Т. Дегенер, Дж. Квін, Л. Ліндберг та інші). Так, І. Свенссон та А. Фріцсон, досліджуючи питання прав людей з інвалідністю, зазначають, що важливою зміною парадигми

щодо того, як люди з обмеженими можливостями сприймаються у суспільстві, є прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 2006 році Конвенція про права людей з інвалідністю (CRPD) (Svensson, Fritzson, 2019: 229). Науковці підкреслюють, що Конвенцію часто описують як зміну у сприйнятті людей з вадами та інвалідністю, що включає перехід від індивідуального фокусу, де інвалідність розуміється як невід’ємна і часто фізична проблема для даної людини, до фокусу на соціальних бар’єрах для залучення людей з різними видами порушень. В останньому випадку проблема розуміється як соціальна за своєю природою. Із цієї точки зору відсутність модифікації та пристосування у суспільстві розглядається як основна причина того, чому люди стають інвалідами та не можуть повною мірою користуватися правами людини, які їм уже надані, що передбачає перехід до перспективи прав людини, оскільки бар’єри для залучення до суспільства розуміються як бар’єри для повного здійснення людської гідності та прав людини (там же: 229-250).

Шень Лю та ін., аналізуючи моделі соціальної взаємодії людей з обмеженими можливостями в асиметричних соціальних дилемах, підкреслюють, що суспільна участь таких людей є незадовільною та низькою, одна з причин, яку часто ігнорують, але має велике значення, може полягати в невідповідних моделях соціальної взаємодії між людьми з обмеженими можливостями та звичайними людьми. Науковці прийшли до висновку, що вивчення моделей соціальної взаємодії між людьми з обмеженими можливостями та звичайними людьми, які перебувають у нерівних ситуаціях щодо ресурсів і статусу, сприяє поглибленню розуміння громадськістю моделей соціальної взаємодії та почуттів людей з обмеженими можливостями, заохочує людей з обмеженими можливостями брати участь у соціальній взаємодії, а також покращує обізнаність людей з обмеженими можливостями про їхню поведінку та поведінку інших людей, покращує їхнє пізнання самостигматизації та соціальну взаємодію (Shen Liu et al., 2018: 1-10).

Обґрунтовуючи Концепцію розвитку інклюзивної освіти, яка спрямована на виконання вимог міжнародних нормативно правових документів та на розробку механізмів впровадження інклюзивної освіти, Г. Олійник та Г. Пилюк розкривають особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. Науковиці сфокусували увагу на інклюзивному підході, під яким розуміють створення таких умов, за яких усі діти мають однаковий доступ до освіти, однакові можливості отримати досвід,

знання та подолати упереджене ставлення до тих, хто має «особливі потреби» (Олійник, Пилюк, 2020: 178-185).

Ю. Шевченко розкриває шляхи вдосконалення соціалізації дітей з обмеженими функціональними можливостями та особливими освітніми потребами за допомогою інклюзивної освіти та приходять до висновку, що основою для соціалізації дитини в суспільство є не лише взаємодія спеціалістів та батьків дитини з порушеннями розвитку, їх критичність і гуманізм, професіоналізм та відповідальність у всій системі стосунків з дитиною, а й дбайливе ставлення до дитини, прояви тепла, розуміння, почуття емпатії та альтруїзму не лише з боку дорослих, а й здорових однолітків (Шевченко, 2017).

Питання інклюзії в літературі розглядали вчені, дослідники, яким є небайдужою доля людей, що прагнуть соціалізуватися у суспільстві, знайти друзів, комунікувати та отримувати нові знання. Серед значної кількості дослідників, які вивчали означене питання слід виокремити праці Л. Борщевської, І. Брязгунова, А. Висоцької, Н. Головченко, А. Колупаєва, Е. Косатинова: Патри. Актуальним на сьогодні є питання художнього інклюзивного простору в сучасній літературі. Проблеми інклюзії в художньому просторі крізь призму європейських цінностей представила сучасна письменниця України – Оксана Сайко.

Мета дослідження – на прикладі художнього твору показати соціалізацію людей з особливими потребами в суспільстві крізь призму європейських цінностей, формування в них національної самосвідомості, світоглядних орієнтирів, загальної культури, стилю мислення і поведінки, здатності до саморозвитку та самонавчання в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Оксана Сайко – сучасна українська письменниця, яка свого часу обрала шлях журналіста, філолога, а не лікаря, як того хотіли її батьки. Після закінчення Львівського державного медичного коледжу, Оксана вирішила стати на шлях здійснення своєї мрії та вступила на факультет журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка. Під час навчання працювала у виданні «Арка» редагуючи сторінку «Культура», а також в газеті «Літературний Львів». Зараз сучасна письменниця друкує власні думки в газеті «Літературна Україна», «Україна Молода», дописує статті в журналі «Сто талантів».

Говорячи про Оксану Сайко, слід акцентувати увагу на тому, що вона є дипломантом літературного конкурсу «Гранослов – 2006». У 2009 р. Оксана здобула перемогу в конкурсі на кращий

прозовий твір (повість «Волоцюги») від журналу «Дніпро» (Сайко, 2022).

Літературна творчість Оксани Сайко не велика. Початок творчості припадає на активний період студентства у Львівському університеті імені І.Франка. Вона друкує свої твори в Тернополі, Львові, Києві, Чернігові. Здебільшого це такі часописи: «Літературний Тернопіль», «Літературний Львів», «Золота Пектораль», «Літературна Україна», «Дніпро», «Дзвін» та ін. (Сайко, 2022).

Перший твір Оксана Сайко написала та надрукувала 2012 р. під назвою «Новенька та інші історії» у видавництві Старого Лева. Згодом, у 2013 році виходить друком повість «Кав'ярня на розі», а у 2015 р. книга повістей під загальною назвою «До сивих гір». Згодом з 2017 по 2019 рік друкує такі твори: «Птахи завжди повертаються», «Нетутешній», «Майже наука» (електронна книга), «Забута мелодія». Здебільшого, Оксана Сайко – прозаїк, журналіст, яка в своїй творчій спадщині має повісті, оповідання та романи (Сайко, 2022).

Великою популярністю у читачів користується твір Оксани Сайко «До сивих гір», який вона надрукувала у видавництві «Піраміда» 2015 року українською мовою. Книга містить 140 сторінок та має м'яку обкладинку (Характеристика, 2022).

Читаючи твір Оксани Сайко «До сивих гір» відчуваєш важкість, оскільки перед читачами постає образ дівчини, яка не така як усі. Важкість відчувається ще не від читання, а від самотності головної героїні. Її самотність полягає у тому, що всі від неї відмовляються, а вона прагне до щастя.

У повісті Оксани Сайко «До сивих гір» – головна героїня дівчина на ім'я Яська, якій 15 років. Вона є напівсиротою, живе в селі. У рідному селі з дівчини усі насміхаються, бо вона на спині за дитинства має горб. Цей горб специфічний, адже не додає дівчині краси, навпаки, знищує жіночність, красу, впевненість. Натомість, горб робить Яську самотньою (Жук, 2022).

Для самозбереження, для самозахисту Яська доволі часто замикається у собі, занурюється у власний світ, де їй ніхто не заважає, де над нею не посміхаються. З цією метою у дівчини виникає бажання піти далеко в гори, куди свого часу ходила її мати. Глибоку душу, вразливе серце Яськи ніхто не помічає. На допомогу приходять чоловік на ім'я Михайло, який стає їй гарним другом. Але Яська знову переживає втрату, біль – Михайло помирає. Читаючи твір Оксани Сайко «До сивих гір» відчуваєш увесь трагізм життєвої долі підлітків, які не можуть ні з ким поділитися своїми болями, розчаруваннями, печалю (Сайко, 2022).

У творі О. Сайко подає нам образ 15-річної дівчинки Яськи, яка постійно відчуває, що вона не така, як всі. Підтвердженням цього є її думки упродовж тексту: «Очі її були великі-великі, в них часто можна було побачити щось схоже на переляк, а в погляді – щось від немовляти, яке вперше глянуло на той світ і здивувалося йому» (Сайко, 2015: 3), «Міцно вчепившись за худенькі плечі, тягарем тримався незугарний горб, викривляючи їй спину, спираючи дихання» (там же), «Яська вийшла на звір вкрай пригнічена. Що їй тепер робити? І чому вона не така, як усі?» (там же: 15), «Я завдаю тільки клопоту. Я немудра, горбата..» (там же: 17), «Бідолашна» (там же: 32), «Я горбата» (там же: 37), «Я гроші просила..., що такого?» (там же: 36), «Божевільна! Божевільна!» (там же: 60), «Ти вже велика дівка..., сором сидіти отак на батьковій шії без жодної роботи... Може, хоч в неділю отам біля церкви просила б грошей?» (там же: 29), «Люди знають, яка вона є...» (там же: 30), «Вона ж нічого не може, ні до чого не придатна» (там же: 30), «Та то дурна Яська» (там же: 23), «Її треба пильнувати, щоб не викинула якогось коника і не наробила нам сорому. Схоже вона геть втратила розум. Певно, то через падіння з дерева. Хоча, твоя донька й до того мала надто слабкий розум» (там же: 58).

Не менш важливими є думки авторки щодо сенсу життя, які втілені за допомогою образу Михайла. У розмові з Яською Михайло радить дівчинці: «Радій життю, Ясько. Радій, як би не було тяжко. Радій тяжкій миті, кожному дневі. Життя так швидко минає... І, напевно, саме від тієї своєї минучості є таким неповторним. А кожна неповторність, здається, може тривати вічність. На жаль, тільки здається...» (Сайко, 2015: 48).

Образи та побої дівчини призводили до того, що їй було некомфортно в родині, де вона жила: «Схопивши за руку, батько поволік її в хату, замахнувшись ременем, якого досі ховав за спиною. Яська зойкнула, не так від болю, як від нерозуміння, не тямлячи, що діється... Він ніколи не дивився їй в очі, то як йому було зрозуміти, що вона відчуває, коли тато не бачив? Бив, не розбираючи куди. Твердий пас впивався в тіло, як зла, навіжена гадюка, жалив щораз пекучіше й болучіше, щораз нестерпніше» (Сайко, 2015: 13).

Мачуха Ганка також дозволяла собі бити Яську: «Загубила?... Я тебе навчу копійку шанувати! Ляпас один, другий... Щока горить вогнем, на очі наворачуються сльози» (Сайко, 2015: 34). За те, що Яська довго несла воду від Михайлевої криниці Ганка також побила дівчину: «Я ж тебе навчу розуму, паскуднице! Схопивши віника,

Ганка вдарила їй по плечах» (там же: 48–49). Коли Яська хотіла йти жити до Михайла, ні батько, ні Ганка не розуміли дівчину: «Схопивши за руку, ганка потягла її з кухні. Яська зайшлася плачем. Заштовхнувши дівчину в кімнату, мачуха замкнула двері, присунувши під них стару важку скриню» (там же: 58).

Сум за матір'ю постійно бентежив Яську. Вона щоразу проходячи повз церкву чула дзвін, який свого часу вперше почула три роки тому, коли померла її рідна мамунця: «Вона тулилася, згиналася, немов несила їй було втримати усю ваготу цього звуку. А він все бив і бив...» (Сайко, 2015: 3). Сама ж Яська, коли мати відправляє її до церкви просити милостиню відповідає: «Як так кажете, то піду просити до церкви, – тільки я дзвону боюся... А що, як він раптом задзвоне?» (там же: 29).

У кінці твору О. Сайко знову говорить про біль головної героїні Яськи від дзвону: «Щось інше калатало в ній. Те, чого вона найдужче боялася, від чого здригалася, тулилася й одразу затуляла вуха. Знову цей дзвін... Нестерпний дзвін... Дзвін. Що бив у самісіньке серце, у самісіньку душу, в усі нутроші, знову намагаючись її приголомшити, налякати до смерті, розчавити...» (Сайко, 2015: 59). Страшна звістка про смерть Михайла приголомшила Яську: «То виходить, таки пішов, як і казав, далеко-далеко, туди, куди пішла мамунця – ген до сивих гір...» (там же: 60).

Яська вирішила бути поряд з Михайлом та мамунцею, тому вистрибнула з вікна, кинулася бігти далеко з села. Біля криниці Михайла зупинилася, напилася води, останній раз глянула на село та пішла далеко в сиві гори: «Попереду, ген за обрієм», впинаючись вершечками у самісіньке небо, височіли далекі-далекі сиві гори» (Сайко, 2015: 62).

У книзі «До сивих гір» О. Сайко уміщує дві повісті:

1. «До сивих гір»
2. «Поки впаде зірка» (Рогашко, 2022).

У повісті «До сивих гір» авторка змальовує трагічну долю 15-річної дівчинки Яськи, яка на спині мала горб, через що була у суспільстві «чужою». Дата завершення написання твору 28.02.2006.

Друга повість книги під назвою «Поки впаде зірка» має авторську присвяту Єндреку Ульману, який першим почув цю історію з вуст авторки, коли вона ще не була написана. Твір завершено 24.01.2007 р.

Прикро, але на сьогодні, з 2015 р. ніхто ще не написав рецензію на книгу О. Сайко. Є лише один відгук на твір, але він не розкриває усієї повноти художнього тексту. Текст читається легко, сюжет

лаконічно відтворює усі події, вказані авторкою як важливі питання сьогодення.

Примітно, що О. Сайко у творі «До сивих гір» подає нам питання інклюзії та сприйняття людей з вадами суспільством. Тут, авторка акцентує увагу на беззахисності чистої людської душі в жорсткому сучасному світі. Здається, що Яську соціум не підтримує, а навпаки, повністю ігнорує. У результаті дівчина відчуває біль, трагізм та самотність (Груць, 2022).

У відгуку на книгу О. Сайко «До сивих гір» вказано, що: «...цей твір торкається самого серця» (Відгук, 2022). Справді так і є, оскільки на кожній сторінці тексту відчуваєш, наскільки важко дівчинці утримуватись від того нещастя, яке вона щоденно долає. Письменниця у повісті показала зовнішні вади людини (Для майже дорослих читачів, 2022). Батько, мачуха та брат Яськи ніколи не підтримували дівчину морально, не допомагали їй тримати себе, триматися після образ. Якщо характеризувати образ Яськи, то можна подати його у такому вигляді: вона мріє дійти до сивих гір, має горб, лагідна, ніжна, Божа пташка, живе серед своїх фантазій.

Оксана Сайко у творі «До сивих гір» розглядає такі актуальні на сьогодні питання: дружби, любові, болю, розчарування, зради, честі, мрійності, щастя, совісті. Фінал твору відкритий. Авторка дозволяє читачам домислити кінцівку, наділивши головну героїню іншими рисами та якостями. Читаючи твір, розумієш, що на допомогу приходять не одухотворені образи, яких у тексті багато. Саме за допомогою таких образів текст сприймається легше та йде розуміння простору, у якому перебувають головні герої твору.

Сама письменниця говорить, що повість «До сивих гір» призначена для підлітків і написана про підлітків, оскільки значні випробовування припадають на долю Яськи, якій у тексті 15 років. В інтерв'ю з О. Жук О. Сайко акцентувала увагу на тому, що для неї цікавою є сучасна молодь.

Молода письменниця добре почувається в оточенні підлітків. Саме тому в основу свого твору було обрано дівчину-підлітка. Щоб показати біль, трагізм та розчарування. О. Сайко наділяє свою головну героїню фізичними вадами (Жук, 2022).

Працюючи над текстом твору, виникла ідея у фіксації основних змістових частин у вигляді плану. За допомогою розгорнутого плану читачі можуть досить швидко нагадати собі зміст твору та з легкістю його переказати. План до твору О. Сайко «До сивих гір» висвітлено у 23 позиціях:

1. Значення дзвону в житті 13-річної дівчини Яськи, яка має на спині горб.

2. Прихід в дім Яськи мачухи Ганки після смерті матері (через три роки) та знайомство з її сином Ількою.

3. Похід в магазин за цукерками та балачки з сільськими бабцями.

4. Сховок в камені біля старої хати.

5. Наговорі Ільки на Яську та побиття батьком своєї доньки.

6. Втеча з дому до сивих гір, там де мамуня спочиває.

7. Поранення ноги склом.

8. Знайомство з Михайлом.

9. Повернення Яськи додому та дружба з Михайлом.

10. Яська біля церкви просить милостиню.

11. Ілько з друзями після першого походу до церкви Яськи забирають у дівчини гроші.

12. Яська прикрила Ілька перед мачухою та не викрила його, взявши удар загублених грошей на себе.

13. Розчарування Яськи в собі через те, що вона не така, як всі. Розмова з Михайлом.

14. Заробіток Яськи з Михайлом і успіхи дівчини.

15. Спроба Васька згвалтувати Яську – допомога Яські Михайлом.

16. Криниця, зроблена руками Михайла.

17. Сварка Яськи та Ганки через не послухання та похід до криниці Михайла.

18. Розмова Михайла та Ганки.

19. Хвороба Михайла.

20. Яська під замком.

21. Дзвони через смерть Михайла.

22. Похорони Михайла.

23. Яська йде до сивих гір, вибираючись через вікно хати.

Як бачимо, зміст твору цілком оприявнює проблеми, з якими зустрічаються діти, що мають проблеми з соціалізацією, особливо, коли мова йдеться про дитину з вадами. Діти, які мають вади, повинні мати підтримку з боку дорослих. Тоді, така дитина буде відчувати певну захищеність. О. Сайко цілком справедливо показала різні сторони соціалізації дитини з особливими потребами. Наразі треба правильно трактувати означені питання та своєчасно доносити до вуст підлітків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Значення О. Сайко важко переоцінити. Твори письменниці призначені для багаторазового читання, оскільки змушують замислитися над буденними проблемами людства. Образ дівчини-підлітка – це лише один приклад того, наскільки важко подібним дітям перебувати в соціумі. Щоденно такі люди зазнають знущань, однак розуміють, що жити треба. Останнім часом ситуація в Україні суттєво змінилась (Шаров, 2019; Шарова, 2019). Людям з вадами надають соціальну підтримку, вони мають можливість вчитись у закладах загальної освіти, здобувати вищу освіту, не відчуваючи перепон. Однак, психологічна напруга та усвідомлення того, що люди з вадами все ж таки не так, як всі, спонукає до роздумів, до прийняття таких людей в соціумі та надання їм максимальної допомоги для повноцінного життя та насолоди від нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амельченко Н. А. Цінності об'єднаної Європи. Київ : ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», 2013. 45 с. URL: <https://bit.ly/3BionSr> (дата звернення: 31.08.2022).

2. Відгук на книгу Оксани Сайко «До сивих гір». URL: <https://bit.ly/3CXVufD> (дата звернення: 31.08.2022).

3. Груць Г. Туга за недосяжним. URL: <https://bit.ly/3RHu1CS> (дата звернення: 31.08.2022).

4. Для майже дорослих читачів (15+). «До сивих гір» Оксани Сайко. URL: <https://bit.ly/3Rq3oTw> (дата звернення: 31.08.2022).

5. Жебровська К. Європейська ціннісна парадигма крізь призму освітнього, культурного та наукового розвитку. *Юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 56–60.

6. Жук О. Інтерв'ю. Оксана Сайко: коли пишу для дітей – сама стаю дитиною. URL: <https://bbc.in/3et4TS0> (дата звернення: 31.08.2022).

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950: ратифіковано ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17.07.97. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 40. С. 263. URL: <https://bit.ly/3R6xV8H> (дата звернення: 31.08.2022).

8. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2006: ратифіковано ЗУ «Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї» № 1767-VI від 16 груд.

2009 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 10. С. 77. URL: <https://bit.ly/3wIU7gM> (дата звернення: 31.08.2022).

9. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Документ № 994_b06 від 07.02.1992, 25.03.1957. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2010. 30 бер. / С 83 / С. 1. URL: <https://bit.ly/3Tht2H6> (дата звернення: 31.08.2022).

10. Маланчук І. Європейські цінності в системі підвищення якості життя в Україні. *Напрями стійкого зростання у світовій економіці* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Тернопіль, 20-21 квіт. 2017 р.). Тернопіль, 2017. С. 97–101. URL: <https://bit.ly/3RqrVAX> (дата звернення: 31.08.2022).

11. Оксана Сайко. «До сивих гір». URL: <https://bit.ly/3D2CD2V> (дата звернення: 31.08.2022).

12. Олійник Г., Пиллюк Г. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education*. 2020. Vol. 7, No. 2. Pp. 178–185. DOI: 10.25128/2520-6230.20.2.3.

13. Рогашко А. Оксана Сайко «До сивих гір». URL: <https://bit.ly/3qis0lc> (дата звернення: 31.08.2022).

14. Сайко О. До сивих гір. Львів : ЛА: «Піраміда». 2015. 140 с.

15. Сайко Оксана Володимирівна. URL: <http://surl.li/oswk> (дата звернення 02.09.2022).

16. Сакало О. Є. Європейські цінності : сутнісні основи та практичне втілення. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. Полтава, 2015. С. 106–109. URL: <https://bit.ly/3RoWk9L> (дата звернення: 31.08.2022).

17. Характеристика твору Оксани Сайко «До сивих гір». URL: <https://bit.ly/3KQuAIR> (дата звернення 02.09.2022).

18. Чердниченко А. А. Європейські цінності : теоретичні засади формування. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. Вип. 1(44). С. 20–25.

19. Шаров С.В., Шарова Т. М. Художній простір на тему інклюзії як засіб соціалізації в суспільстві. Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (9-10 серпня 2019 р., м. Одеса). 2019. С. 112–115.

20. Шарова Т. М. Художня література як засіб соціальної реабілітації людей з обмеженими можливостями. Літні наукові підсумки 2019 року: XVIII Міжнародна науково-практична Інтернет конференція: тези доповідей, Дніпро, 5 червня 2019 р., 2019. С. 84–89.

21. Шевченко Ю. В. Соціалізація дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти в Україні. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. пр. Вип. 9, у 2 т. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2017. URL: <https://bit.ly/3RIUK1Q> (дата звернення: 31.08.2022).

22. Borchardt K. The ABC of EU law, Publications Office, 2018. <https://data.europa.eu/doi/10.2775/953190>.

23. Ivic S. The Concept of European Values. *Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*. 2020. 16/1. P. 103–117. <https://doi.org/10.3726/CUL012019.0007>.

24. Liu Shen, Xie Wenlan, Han Shangfeng, Mou Zhongchen, Zhang Xiaochu, Zhang Lin. Social Interaction Patterns of the Disabled People in Asymmetric Social Dilemmas. *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 9. P. 1–10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01683>.

25. Svensson I., Fritzson A. The Rights of Persons with Disabilities. In: G. Gunner, P. Slotte, E. Kitanović (Eds.). *Human Rights, Religious Freedom and Faces of Faith*. Geneva : Globethics.net, 2019. P. 229–250. URL: <http://hdl.handle.net/20.500.12424/3863418> (дата звернення: 31.08.2022).

26. The Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: <https://bit.ly/3AzFKMY> (дата звернення: 31.08.2022).

REFERENCES

1. Amelchenko, N. A. (2013). *Tsinnosti obiednanoi Yevropy* [Values of united Europe]. Kyiv: HO «Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv». URL: <https://bit.ly/3BionSr> [in Ukrainian].

2. Vidhuk na knyhu Oksany Saiko «Do syvykh hir» [Review of Oksana Saiko's book «To the Gray Mountains»]. URL: <https://bit.ly/3CXVufD> [in Ukrainian].

3. Hruts, H. Tuha za nedosiazhnym [Longing for the unattainable]. URL: <https://bit.ly/3RHu1CS> [in Ukrainian].

4. Dlia maizhe doroslykh chytachiv (15+). «Do syvykh hir» Oksany Saiko [For almost adult readers (15+). «To the gray mountains» by Oksana Saiko]. URL: <https://bit.ly/3Rq3oTw> [in Ukrainian].

5. Zhebrovska, K. (2018). Yevropeiska tsinnisna paradyhma kriz pryzmu osvithoho, kulturnoho ta naukovooho rozvytku [European value paradigm through the prism of educational, cultural and scientific development]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 2, 56–60 [in Ukrainian].

6. Zhuk, O. Interviu. Oksana Saiko: koly pyshu dlia ditei – sama staiu dytynoiu [Interview. Oksana Saiko: when I write for children, I become a child myself]. URL: <https://bbc.in/3et4TS0> [in Ukrainian].

7. Verkhovna Rada of Ukraine. (1997). *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy)* [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights)]. Kyiv: Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://bit.ly/3R6xV8H> [in Ukrainian].

8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu (Konventsiiia pro prava invalidiv)* [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. Kyiv: Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://bit.ly/3wIU7gM> [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeyskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu z protokolamy ta deklaratsiiamy* [Consolidated versions of the Treaty on the European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union with protocols and declarations]. Kyiv: Information of the Verkhovna Rada of Ukraine URL: <https://bit.ly/3Tht2H6> [in Ukrainian].

10. Malanchuk, I. (2017). Yevropeiski tsinnosti v systemi pidvyshchennia yakosti zhyttia v Ukraini. [European values in the system of improving the quality of life in Ukraine]. *Napriamy stiikoho zrostantia u svitovii ekonomitsi – Directions of sustainable growth in the world economy, International science and practice Internet conference, Ternopil 2017*. URL: <https://bit.ly/3RqrvAX> [in Ukrainian].
11. Saiko, Oksana. «Do syvykh hir» [«To the gray mountains»]. URL: <https://bit.ly/3D2CD2V> [in Ukrainian].
12. Oliinyk, H., & Pyliuk, H. (2020). Osoblyvosti sotsializatsii ditei z osoblyvymy potrebamy u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Peculiarities of socialization of children with special needs in modern Ukrainian society]. *Social Work and Education*, 7(2), 178–185. DOI: 10.25128/2520-6230.20.2.3. [in Ukrainian].
13. Rohashko, A. Oksana Saiko «Do syvykh hir» [Oksana Saiko «To the Gray Mountains»]. URL: <https://bit.ly/3qis0lc> [in Ukrainian].
14. Saiko, O. (2015). Do syvykh hir [To the Gray Mountains]. Lviv: LA: «Piramida» [in Ukrainian].
15. Saiko Oksana Volodymyrivna. URL: <http://surl.li/oswk> [in Ukrainian].
16. Sakalo, O. Ye. (2015). Yevropeiski tsinnosti : sutnisni osnovy ta praktychne vtilennia [European values: essential foundations and practical implementation]. *Sotsialno-ekonomichni transformatsii v epokhu hlobalizatsii – Socio-economic transformations in the era of globalization, Ukrainian science and practice conference, Poltava 2015*. URL: <https://bit.ly/3RoWk9L> [in Ukrainian].
17. Kharakterystyka tvoriv Oksany Saiko «Do syvykh hir» [Characteristics of Oksana Saiko's novella «To the Gray Mountains»]. URL: <https://bit.ly/3KQyAIR> [in Ukrainian].
18. Cherednychenko, A. A. (2020). Yevropeiski tsinnosti : teoretychni zasady formuvannia [European values: theoretical foundations of formation]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – State administration and local self-government*, 1(44). 20–25 [in Ukrainian].
19. Sharov, S.V., & Sharova, T. M. (2019). Khudozhnii prostir na temu inkluzii yak zasib sotsializatsii v suspilstvi [Artistic space on the topic of inclusion as a means of socialization in society]. *Priorytetni napriamky rozvytku suchasnykh pedahohichnykh ta psykhohichnykh nauk – Priority directions of development of modern pedagogical and psychological science, International science and practice conference, Odesa 2019* [in Ukrainian].
20. Sharova, T. M. (2019). Khudozhnia literatura yak zasib sotsialnoi rehabilitatsii liudei z obmezhenymy mozhlyvostiamy [Fiction as a means of social rehabilitation of people with disabilities]. *Litni naukovyi pidsumky 2019 roku – Summer scientific results of 2019, XVIII International Scientific and Practical Internet Conference, Dnipro 2019* [in Ukrainian].
21. Shevchenko, Yu. V. (2017). Sotsializatsiia ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkluzyvnoi osvity v Ukraini [Socialization of children with special needs in the conditions of inclusive education in Ukraine]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky) – Actual issues of correctional education (pedagogical sciences)*, 2(9). URL: <https://bit.ly/3RIUK1Q> [in Ukrainian].
22. Borchardt, K. (2018). The ABC of EU law, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2775/953190>.
23. Ivic, S. (2020). The Concept of European Values. *Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*, 16/1, 103–117. <https://doi.org/10.3726/CUL012019.0007>.
24. Liu, Shen, Xie, Wenlan, Han, Shangfeng, Mou, Zhongchen, Zhang, Xiaochu, & Zhang Lin. (2018). Social Interaction Patterns of the Disabled People in Asymmetric Social Dilemmas. *Frontiers in Psychology*, 9, 1–10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01683>.
25. Svensson, I., Fritzon, A. (2019). The Rights of Persons with Disabilities. In: G. Gunner, P. Slotte, E. Kitanović (Eds.). *Human Rights, Religious Freedom and Faces of Faith*. Geneva: Globethics.net, pp. 229–250. URL: <http://hdl.handle.net/20.500.12424/3863418>.
26. European Parliament. (2000). The Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*, C 364/01. URL: <https://bit.ly/3AzFKMY>.

УДК 81'234

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-23>**Олена ЩЕРБАК,***orcid.org/0000-0003-3097-7878*

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

(Миколаїв, Україна) *shcherbak.olena2410@gmail.com*

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТАПРОГРАМИ В КІНОДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ФІЛЬМІВ ПРО ВІЙНУ)

У статті розглядається проблема визначення специфіки активації нейролінгвістичних метапрограм у назвах українських публіцистичних (документальних) фільмів про російсько-українську війну XXI століття, що й стало головною метою дослідження. Для її досягнення застосовано низку методів: загальнонаукові (описовий, аналіз, синтез, узагальнення, спостереження) та спеціальні лінгвістичні (контекстуально-інтерпретаційний аналіз як різновид функційного методу та нейролінгвістична методика метапрограмних маркувань). Завдяки обраній методології вдалося теоретизувати сутність поняття «нейролінгвістична метапрограма» шляхом відстеження його дефінітивної еволюції від медичної до нейролінгвістичної парадигми; визначити, які метапрограми активуються в назвах українських публіцистичних фільмів і встановити метапрограмну схожість досліджуваних феноменів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше 1) синтезовано сучасні визначення терміна «нейролінгвістична метапрограма» і запропоновано розуміти під ним своєрідний шаблон, що може відповідати закладеним природою шаблонам головного мозку людини, і виконує функцію сприйняття та розподілу інформації для її подальшого розуміння та запам'ятовування на рівнях свідомості та підсвідомості; 2) визначено, що для назв українських публіцистичних фільмів найактуальнішими є такі метапрограми: «загальне / часткове»; «минуле / теперішнє / майбутнє»; «схожість / відмінність»; «чужий / свій», «логіка / емоції» та «активна / пасивна мотивація», що роблять кінодискурс більш різноманітним порівняно з рекламним і політичним, де кількість активних метапрограм є значно меншою; 3) помічено, що лінгвістична специфіка активації зафіксованих метапрограм полягає у їхній частково ідентичній вербалізації. Зокрема спільним лінгвістичним інструментом є наявність онімів, причому переважно астіонімів і антропонімів, що актуалізують практично всі метапрограми. Своєю чергою, прийменники актуалізують метапрограму «схожість / відмінність»; часові форми дієслів і числівники – «минуле / теперішнє / майбутнє»; числівники та фразеологізми – «логіка / емоції»; імперативні форми дієслів у вигляді предикатів – «активна / пасивна мотивація».

Висновки: кількість метапрограм, що активуються в середовищі кіно дискурсу, є значно більшою порівняно з рекламним і політичним, хоч між ними є певні збіги. Це зумовлено здатністю продуктів рекламного, політичного та кінодискурсів (насамперед – фільмонімів) реалізувати в комунікацію власне рекламну функцію.

Ключові слова: кінодискурс, фільмонім, метапрограма, патерн.

Olena SHCHERBAK,*orcid.org/0000-0003-3097-7878*

PhD in Philology,

Associate Professor at the Applied Linguistics Department

Admiral Makarov National University of Shipbuilding

(Mykolayiv, Ukraine) *shcherbak.olena2410@gmail.com*

NEUROLINGUISTIC METAPROGRAMS IN FILM DISCOURSE (BASED ON THE NAMES OF UKRAINIAN PUBLICIST FILMS ABOUT THE WAR)

The article examines the problem of determining the specificity of the neurolinguistic metaprograms in the titles of Ukrainian journalistic (documentary) films about the Russian-Ukrainian war of the 21st century. This is the main purpose of the study. To achieve the goal, a number of **methods** were used: general scientific (descriptive, analysis, synthesis, generalization, observation) and special linguistic (contextual-interpretive analysis as a kind of functional method and neurolinguistic method of metaprogram marking). Thanks to the chosen methodology, it was possible to theorize the concept of «neurolinguistic metaprogram» by tracking its definitive evolution from the medical to the neurolinguistic paradigm; to determine which metaprograms are activated in the titles of Ukrainian journalistic films and to establish the metaprogram similarity of these phenomena.

The **scientific novelty** of the study is in the fact that for the first time in it 1) we generalized the modern definitions of the term «neurolinguistic metaprogram» and proposed to understand it as a kind of pattern that can correspond to

the patterns of the human brain laid down by nature. It performs the function of perceiving and distributing information for its further understanding and remembering at the levels of consciousness and subconsciousness; 2) we determined that the following metaprograms are the most relevant for the titles of Ukrainian journalistic films: «general / partial»; «past / present / future»; «similarity / difference»; «other's / own», «logic / emotions» and «active / passive motivation», which make film discourse more diverse compared to advertising and political discourse, where the number of active metaprograms is much smaller; 3) we noticed that the linguistic specificity of fixed metaprograms is in their partially identical verbalization. In particular, a common linguistic tool is the presence of onyms, and mainly astionyms and anthroponyms, which actualize almost all metaprograms. In turn, prepositions actualize the «similarity / difference» metaprogram; tense forms of verbs and numerals – «past / present / future»; numerals and phraseological units – «logic / emotions»; imperative forms of verbs in the form of predicates – «active / passive motivation».

Conclusions: *the number of metaprograms activated in the medium of film discourse is significantly greater compared to advertising and political, although there are certain overlaps between them. This is due to the ability of the products of advertising, political and film discourses (primarily – filmonyms) to realize the actual advertising function in communication.*

Key words: *film discourse, filmonym, metaprogram, pattern.*

За твердженням Б. Грімлі, метапрограми, розроблені в парадигмі нейролінгвістичного програмування, виступають інструментами, «за допомогою яких ми діємо на основі сенсорної інформації, яку отримуємо, щоб створити інший рівень досвіду, а, отже, значення» (Grimley, 2015, с. 44). У зарубіжній науці плюс-факторне використання метапрограм уже помічено в площині педагогічного дискурсу, зокрема про це свідчать результати проекту Дж. Кері «Durham Project» (2006), у ході якого з'ясувалося, що мовлення коуча чи ментора, вибудоване за однією з метапрограмних технологій, сприяє тому, що «залучені (до експерименту. – О. Щ.) діти та молоді люди змогли зрозуміти сенс і, як наслідок, були мотивовані досліджувати та дізнатися більше під час навчальної роботи» (Carey, 2010, с. 16). Вітчизняна наукова спільнота також не залишає поза увагою нейролінгвістичні метапрограми, проте їхню ефективність досліджує переважно на матеріалах іманентно впливових дискурсів, насамперед рекламного (див. праці Т. Ковалевської, Н. Кутузи) та політичного (див. праці А. Ковалевської-Славової), на ґрунті яких визначено масив найпоширеніших лексем, що активують дію різних метапрограм. Зважаючи на те, що не менш потужним середовищем впливу є також і кінодискурс (Janney, 2012), виникає необхідність установити ступінь реалізації впливового потенціалу й у мовних продуктах кінодискурсу, що, зрештою, вказує на **актуальність** пропонованої розвідки з огляду на відсутність у світовому науковому репозиторії праць, які хоча б поверхнево висвітлювали це питання. Більшою мірою увиразнює актуальність той факт, що відповідне дослідження здійснюється на матеріалі назв українських публіцистичних фільмів, що допоки вивчалися лише в структурно-семантичному аспекті (див. статті Т. Крупеньової), хоч науковою спільнотою вже порівняно давно визнано, що саме заголовок, тобто й назва фільму, є «стрижневим

компонентом і впливовим концентром повідомлення» (Лакомська, 2018, с. 6). Крім того, отримані результати зможуть прислужитися фахівцям кіноіндустрії та журналістам, які виконуватимуть професійні завдання в умовах євроінтеграційних процесів, оскільки поступове приєднання України до європейських фондів підтримки кіно означає беззаперечне дотримання вимог т. зв. грантодавців, однак при цьому варто залишитися «зрозумілим» глядачеві-співвітчизнику, в т. ч. і шляхом використання звиклих для нього метапрограм.

Мета роботи – окреслення метапрограмних орієнтацій назв українських публіцистичних фільмів. Досягнення окресленої мети необхідно розв'язання таких завдань: 1) теоретизувати сутність поняття «нейролінгвістична метапрограма»; 2) визначити, які метапрограми активуються в назвах українських публіцистичних фільмів; 3) установити метапрограмну схожість досліджуваних феноменів.

Джерельною базою роботи слугує карта, до якої ввійшли понад 200 назв українських публіцистичних фільмів про російсько-українську війну, прем'єрний показ яких відбувся на центральних українських телеканалах та відеохостингу YouTube протягом останніх восьми років, у т. ч. і у 2022 р. Саме ці назви й стали **фактичним матеріалом** пропонованого дослідження.

Методологія дослідження передбачає використання таких **методів**: 1) **загальнонаукові** узагальнення та описовий методи, а також **аналізу, синтезу, спостереження**, що в цілому прислужилися у висвітленні теоретичних положень наукової розвідки, їхній логізації та деталізації, систематизації зібраного фактичного матеріалу та його кваліфікації з окреслених у статті наукових позицій; 2) **спеціальний контекстуально-інтерпретаційний метод**, що належить до різновидів функційного парадигмального методу, забезпечив не лише ідентифікацію лексемних активаторів

метапрограм, а й пояснення механізму їхньої впливової активності у кінодискурсі; *метод метапрограмних маркувань*, розроблений та апробований у парадигмі нейролінгвістичного програмування, також посприяв визначенню нейролінгвістичних орієнтирів досліджуваних феноменів.

За даними словника іншомовних слів, «мета» – це «словотвірний префікс, що означає проміжне становище, рух у просторі або часі, зміну, перетворення, переміщення, звільнення від чогось» (Словник іншомовних слів, 2021). Найбільш високий індекс його наукової експлуатації допоки спостерігається в термінологічному апараті нейролінгвістичного програмування. Передусім маємо на увазі такі терміни, як *метапрограма*, *метакомментар*, *метамодель*, *метповідомлення*, *метасистема* тощо. Проте корені терміна *метапрограмування* сягають усе ж медичної парадигми, де його вперше вжито американським лікарем-психоаналітиком і нейробіологом Дж. Ліллі ще в 1967 р. (Lilli, 1967). Змістовий фундамент поняття становить концепція нейронних зв'язків ученого, який довів, що «людський розум ... постійно та безперервно запускає складний набір програм, що контролюють наші біологічні функції та поведінку» (Whitcomb & Ellwood, 2013). З такою дефініцією термін *метапрограмування* починає експлуатуватися й у площині нейролінгвістичного програмування завдяки Л. Камерон-Бендлер (Макота, 2012, с. 73), однак через тривалі дослідження зазнає певних трансформацій і деталізацій, оскільки сьогодні під метапрограмами вже розуміють ментальні концентри, що «окреслюють властивості та взаємозв'язки між переживаннями та інформацією, які відтворює та чи інша когнітивна стратегія, і є ключовими моментами у процесах мотивації і прийняття рішення» (Ковалевська, 2009, с. 128). Іншими словами, метапрограма виступає своєрідним когнітивним клапаном, що відповідає за сприйняття інформації та її подальшу переадресацію відповідним ділянкам людського мозку для оброблення та повного усвідомлення. В цьому контексті варто згадати і твердження Дж. О'Коннора, який зазначає, що метапрограми – це «патерни, які ми використовуємо для того, щоб визначити яка інформація буде допущена до свідомості» (О'Коннор, 2005, с. 79), тобто повідомлення, отримані у формі, що не відповідає структурі певної метапрограми, не можуть бути усвідомлені й у такому разі потрапляють до «комірок» людської підсвідомості (О'Коннор, 2005, с. 79).

Існує чимала кількість метапрограм. Зокрема в працях Дж. О'Коннора детально описується

сім основних метапрограм (О'Коннор, 2005), у наукових розвідках М. Холла – 51 (Макота, 2012). Своєю чергою, в рекламних дискурсах, за спостереженнями Т. Ковалевської актуальними виступають такі метапрограми, як «екстернальна / інтернальна особистісна референція; відцентрова / доцентрова й активна / пасивна мотивація діяльності; зіставно-протиставний фокус порівнянь; аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів довкілля, та суб'єктивні / об'єктивні пріоритети у процесах спілкування» (Ковалевська, 2009, с. 128). Політичний дискурс, як запевняє Н. Кутуза, найчастіше активує власний впливовий потенціал за допомогою метапрограм «1) активність / пасивність; 2) схожість / відмінність; 3) необхідність / можливість; 4) відцентрова / доцентрова (чи прагнення «ДО» і «ВІД» чогось або наближення / уникання)» (Кутуза, 2018, с. 333). Звідси випливає, що набір метапрограм у рекламному та політичному дискурсах до певної міри є ідентичним. Однак у публіцистичному кінодискурсі, зокрема на рівні фільмонімів, ми помітили дещо іншу тенденцію, що пов'язано з тим фактом, що «всі фільми потребують зменшення реальності» (Carta, 2015), а сам фільмонім, або назва фільму, як зауважують О. Подимова та Т. Крупеньова, «виконуючи свою основну – інформативну – функцію, ... набувають величезного прагматичного потенціалу, що реалізується за допомогою різних лінгвістичних засобів: синтаксичного й лексичного мовних рівнів» (Крупеньова, 2020, с. 218). Це означає, що інформативність і прагматичність фільмоніма є його невіддільними функціями, що увиразнюють насамперед такі метапрограми:

1. **Розмір узагальнення, або загальне / часткове.** Як помічають фахівці НЛП, зазвичай лінгвістичними маркерами метапрограми «загальне / часткове» виступають абсолютні чи контекстуальні гіпероніми (загальні назви) та гіпоніми (часткові назви). Аналогічним способом ця метапрограма реалізується й у фільмонімах, тобто шляхом використання гіпонімів (*Хто зайняв Вовчанськ?; Евакуація з Лисичанська*), а також за допомогою одночасного використання гіпонімів із гіперонімами (*Бородянка та околиці. Після звільнення; Фортеця Маріуполь. Останній день на «Азовсталі»*). Відзначимо, що найчастіше в ролі гіпонімів та гіперонімів у назвах публіцистичних фільмів виступають оніми, насамперед астіоніми (назви міст) і комоніми (назви поселень сільського типу).

2. **Фокус порівняння, або схожість / відмінність.** Відомо, що лінгвістичними інструментами, які «ілюструють елементи схожості, є прислівники-

компаративи *краще, гірше, більше, менше*; елементи відмінності – прикметники *новий, революційний*, словосполучення *не мають аналогів*, що привертає увагу як нововведення, інновації» (Кутуза, 2018, с. 334). Це твердження релевантне для рекламних і політичних дискурсів, однак у фільмонімах ця метапрограма здебільшого реалізується з використанням прийменників, що вживаються при порівнянні чи зіставленні когось або чогось: *Між Гітлером і Сталіним – Україна в II Світовій війні; СБУ проти ФСБ*. Зауважимо, що в наведених прикладах ідеться про виявлення схожостей / відмінностей на глибинному змістовому, а не на поверхневому рівні.

3. **Орієнтація в часі, або минуле / теперішнє / майбутнє.** Ця метапрограма найчастіше вербалізується за допомогою певних часових форм дієслова (наприклад, у назві *Крим: як це було* наявність дієслова в минулому часі є ідентифікатор подій минувшини) або порядкових числівників, що фіксуються в назві цифрами (*Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939–1941 років*). Рідше вживаються кількісні числівники, проте їхнє вживання зумовлено необхідністю зробити акцент на подіях теперішнього (наприклад: *93. Бій за Україну*, де відповідний числівник, виражений цифровою позначкою, вказує на кількість днів повномасштабної російсько-української війни, що ще триває).

4. **Екстернальна / інтернальна референція, або чужий / свій погляд.** Ця метапрограма «описує процес використання людиною власних відчуттів, репрезентацій і критеріїв як основного джерела дій та виміру їхньої успішності» (Ковалевська, 2009, с. 128). За нашими спостереженнями, домінують тенденцією є формулювання назв українських публіцистичних фільмів за шаблоном екстернальної референції з орієнтацією на чужу думку, наприклад, у фільмонімі *Фронт очима японця* маркером екстернальності є етнонім *японець* як указівка на те, чия думка превалюватиме в кінооповіді. Такий прийом до певної міри об'єктивує подання інформації.

5. **У / поза часом, або логіка / емоції.** Як відомо, в людській психіці зв'язок «раціо» та «емоціо» є нерозривним (див. праці Т. Ковалевської), однак серед лексичного розмаїття є мовні одиниці, що більшою мірою орієнтовані на емоціогенні ділянки мозку, зокрема це ті, що послаблюють імперативний компонент повідомлення (Македонова, 2017, с. 161) і тяжіють до емоційних мотивів адресата. Відповідні лексеми наявні й у структурі назв українських публіцистичних фільмів, і щонайчастіше вони функціонують у складі

фразеологізмів чи сталих виразів (*Снайпер. Білий ворон; Україна. Точка відліку; Залізні метелики*), адже саме фразеологізми «представляють собою невичерпні джерела мудрості, накопичені народом, у зв'язку з чим істинність та правдивість таких висловлювань не оскаржується потенційним реципієнтом» (Соболева, 2015, с. 20), а навпаки, сприяє легшому засвоєнню інформації. Апеляція до сфери логічного мислення відбувається через наявність конкретизованої інформації, що зазвичай вербалізується у формі різних типів онімів і числівників.

6. **Активна / пасивна мотивація.** У назвах українських публіцистичних фільмів про війну фіксуємо лише функціонування маркерів активності, що виражаються за допомогою форм наказового способу дієслова: *Назви своє ім'я; Стоймо!*. Додамо, що такі назви динамізують сприйняття кіноповідомлення та сприяють «створенню підвищеної емоційності, що послаблює критичне осмислення, по суті, семантично пустих закликів. Також лексеми цього морфологічного класу нерідко використовуються для забезпечення рапорту, що досягається через «використання базових перцептивних систем регуляції (аудіальна, візуальна, кінестетична, дигітальна) та синестезії» (Ковалевська, 2009, с. 127). Це означає, що ефективним інструментом рапорту є предикатна (репрезентативно маркована) лексика, наприклад: *назви* – аудіальний предикат, оскільки дієслово *називати* означає «вимовляти назву, ім'я кого-, чого-небудь» (Словник, 5, с. 90).

Спільною ознакою для більшості досліджуваних нами назв є наявність у їхній структурі онімів, тобто власних назв. Уважаємо, що це зумовлено передусім їхньою жанровою належністю, адже публіцистичний кінодискурс є «насамперед реалістичним за стилем і емпіричним за риторикою» (Carta, 2015). Ще однією ознакою назв з огляду на активовані ними метапрограми є те, що одночасна інформативність і прагматичність фільмоніма забезпечується різними патернами метапрограм, причому інформативність забезпечується робочим патерном, а прагматичність, відповідно, мотиваційним. Це корелює зі словами Б. Фурдуску, який вважає, що абсолютно всі наявні метапрограми можна розподілити за двома групами залежно від моделі, що лежить у їхній основі, й відповідно виокремити мотиваційні (мета – виведення мотивації людини / мовця на вищій рівень) та робочі (ціль – допомога в установленні зв'язків, стосунків, відношень між мовцями в різних ситуаціях) патерни (Furduescu, 2017, с. 128). Наприклад, візьмемо до уваги фільмонім *Маріуполь. Хроніки*

пекла, у якому ключовим словом робочого патерна виступає астіонім *Маріуполь*, що вказує на те, про що йтиметься у фільмі. Мотиваційний патерн – це метафоричний вислів *Хроніки пекла*, що деталізує попередню інформацію і, відповідно, стає мотивом для тих, кому цікаво переглянути фільм не просто про Маріуполь, а саме про Маріуполь у часи російсько-української війни XXI століття.

Отже, актуальними для вітчизняного кінодискурсу є такі метапрограми, як «загальне / часткове»; «минуле / теперішнє / майбутнє»; «схожість / відмінність»; «чужий / свій», «логіка / емоції» та «активна / пасивна мотивація», причому лише три останні активно застосовуються й у середовищі

рекламного та політичного дискурсів. Наявність ідентичних метапрограм у цих дискурсах зумовлено тим, що вони не позбавлені здатності виконувати рекламну функцію в комунікації.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в здійсненні комплексного метапрограмного аналізу вітчизняного кінодискурсу на ґрунті кіноанонсів, кінослоганів і фрагментів кінотекстів, що значно поглибить усвідомлення нейролінгвістичного потенціалу цього сегмента інформаційного контенту й уможливить конструювати вітчизняний кінодискурс відповідно до усталених і звичних для українського глядача шаблонів навіть в умовах євроінтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковалевська Т. Ю. Особистісна ідентифікація в системі нейролінгвістичного програмування: комунікативні перспективи. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 126–132.
2. Крупеньова Т. І. Українські фільмоніми XXI століття: структурно-семантичний аспект. *Науковий вісник ХДУ Серія Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. № 1. С. 216–221. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2020-1-33>
3. Кутуза Н. В. Метапрограми НЛП як впливовий активатор політичних слоганів. *Записки з українського мовознавства* : Вип. 25. : 36. наук. праць = *Opera in linguistica ukrainiana* : Fasciculum 25 / Головний ред. Т. Ю. Ковалевська. Одеса : «ПолиПринт», 2018. С. 331–337.
4. Лакомська І. В. Семантика і структура фразеологізмів у газетних заголовках: впливовий аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2018. 26 с.
5. Македонова О. Д. Лінгвостилістична організація та прагматичне функціонування англійськомовного рекламного дискурсу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 229 с.
6. Макота Т. В. Метапрограми у психологічній практиці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 71–79.
7. О'Коннор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. Как понимать людей и как оказывать влияние на людей / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор. М. : Библиотека А. Миллера, 2005. 272 с.
8. Словник іншомовних слів / за ред. В. Лук'янка. URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/pro.shtml>
9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970–1980.
10. Соболева Н. П. Контекстуальное использование фразеологических единиц в языке рекламы : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.20. Казань, 2015. 25 с.
11. Carey J., Churches R., Hutchinson G., Jones J. and Tosey P. Neuro-linguistic programming and learning: teacher case studies on the impact of NLP in education. London : CfBT Education Trust, 2010. 115 p.
12. Carta S. Visual and Experiential Knowledge in Observational Cinema. *Anthrovision. Vaneasa online journal*, 2015, 3 (1). URL: <https://journals.openedition.org/anthrovision/1480> ; <https://doi.org/10.4000/anthrovision.1480>
13. Furduescu B.-A. Staff Motivation: Functions, Principles and Sources. *Ovidius University Annals: Economic Sciences Series*. 2017. Vol. XVII, 1, pp. 289–295.
14. Grimley B. The development of a grounded theory of NLP within an Action Research Journey. *Universidad Central de Nicaragua*, 2015. 280 p.
15. Janney R. Pragmatics and Cinematic Discourse. *Lodz Papers in Pragmatics*, 2012, 8 (1). P. 85–113.
16. Lilly J. C. Programming and Metaprogramming in the Human Biocomputer: Theory and Experiments. 1st ed. New York : Julian Press, 1967. 160 с.
17. Whitcomb B. & Ellwood T. The Book of Good Practices. URL: <https://bookofgoodpractices.wordpress.com/>

REFERENCES

1. Kovalevska, T. Yu. (2009). Osobystisna identyfikatsiya v systemi neyrolinhvistychnoho prohramuvannya: komunikatyvni perspektyvy [Personal identification in the system of neurolinguistic programming: communicative perspectives]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3–4, 126–132 [in Ukrainian].
2. Krupenyova, T. I. (2020). Ukrayins'ki fil'monimy KHKH stolittya: strukturno-semantychnyy aspekt [Ukrainian film names of the 21st century: structural and semantic aspect]. *Naukovyy visnyk KHDU Seriya Hermanistyka ta mizhkul'turna komunikatsiya – Scientific Bulletin of KhSU, Series German Studies and Intercultural Communication*, 1, 216–221 [in Ukrainian].
3. Kutuza, N. V. (2018). Metaprohramy NLP yak vplyvovyy aktyvator politychnykh slohaniv [Metaprograms of NLP as an influential activator of political slogans]. *Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva – Notes on Ukrainian Linguistics*, 25, 331–337 [in Ukrainian].

4. Lakomska, I. V. (2018). *Semantyka i struktura frazeologizmiv u hazetnykh zaholovkakh: vplyvovyy aspekt [Semantics and structure of phraseological units in newspaper headlines: an influential aspect]*. Odesa [in Ukrainian].
5. Makedonova, O. D. (2017). *Linhvostylistychna orhanizatsiya ta prahmatychni funktsionuvannya anhliys'komovnoho reklamnoho dyskursu [Linguistic organization and pragmatic functioning of English-language advertising discourse]*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
6. Makota, T. V. (2012). *Metaprohramy u psykholohichniy praktytsi [Metaprograms in psychological practice]*. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 71–79 [in Ukrainian].
7. O'Connor, J. & Miller, A. (2005). *Vvedeniye v neyrolingvisticheskoye programmirovaniye. Kak ponimat' lyudey i kak okazyvat' vliyaniye na lyudey [Introduction to Neuro-Linguistic Programming. How to understand people and how to influence people]*. Moscow : Library [in Russian].
8. Lukyanko, V. (2021). *Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/sis/pro.shtml> [in Ukrainian].
9. Bilodid, I. K. (1970–1980). *Slovyk ukrayins'koyi movy : v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]*. Kyiv: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Linguistics [in Ukrainian].
10. Soboleva, N. P. (2015). *Kontekstual'noye ispol'zovaniye frazeologicheskikh yedynits v yazyke reklamy [Contextual use of phraseological units in the language of advertising]*. Kazan [in Russian].
11. Carey, J. & Churches R. & Hutchinson G. & Jones J. & Tosey P. (2010). *Neuro-linguistic programming and learning: teacher case studies on the impact of NLP in education*. London : CfBT Education Trust
12. Carta, S. (2015). Visual and Experiential Knowledge in Observational Cinema. *Anthrovision. Vaneasa online journal*, 3 (1). URL: <https://journals.openedition.org/anthrovision/1480> ; <https://doi.org/10.4000/anthrovision.1480>
13. Furduescu, B.-A. (2017). Staff Motivation: Functions, Principles and Sources. *Ovidius University Annals: Economic Sciences Series*, XVII, 1, 289–295
14. Grimley, B. (2015). *The development of a grounded theory of NLP within an Action Research Journey*. Universidad Central de Nicaragua
15. Janney, R. (2012). Pragmatics and Cinematic Discourse. *Lodz Papers in Pragmatics*, 8 (1), 85–113
16. Lilly, J. C. (1967). *Programming and Metaprogramming in the Human Biocomputer: Theory and Experiments*. New York : Julian Press
17. Whitcomb, B. & Ellwood, T. *The Book of Good Practices*. URL: <https://bookofgoodpractices.wordpress.com/>

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.02

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-24>**Ірина ПШЕНИЧНА,***orcid.org/0000-0002-0602-2994*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри філології та перекладу

Київського національного університету технологій та дизайну

(Київ, Україна) *pshenichna.is@kmutd.edu.ua*

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ ОСВІТНЬОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті розглянуто самостійну освітню діяльність студентів гуманітарних спеціальностей у межах використання змісту освіти як основу їхнього професійного розвитку, становлення індивідуальної траєкторії, маршруту професійної освіти. У процесі цієї діяльності відбувається зміна співвідношення між нормативними вимогами до результатів освіти та вимогами до самовизначення, самоосвіти, самостійності та самоздійснення (самоактуалізації) у навчально-професійних видах праці.

Таким чином, самостійна діяльність студентів, маючи визначальний вплив на ефективність співрозвитку суб'єктів навчання, розкриває підстави для автоматизованого педагогічного проектування індивідуальної траєкторії професійного розвитку кожного студента з урахуванням його суб'єктивного професійно-освітнього досвіду.

Самостійна освітня діяльність студентів на своєму початку може бути визначена як діалогічне самонавчання в рамках дидактичного поля індивідуальної підготовки фахівців, характерною особливістю якої є взаємозв'язок інтенсивності, темпу і траєкторії професійної освіти. Відповідно до поставленої мети та наявного у студента суб'єктивного професійно-освітнього досвіду діалогічне самонавчання завжди супроводжується формуванням підкріплювального стимулу, який суттєво впливає на зміну набутих студентом потреб. Наприклад, прагнення до гарних оцінок за знання. Підкріплювальний стимул спонукає у студента мотивацію досягнення такої самої мети або отримання такого самого досвіду. Отже, становлення самостійної діяльності студентів є тотожним становленню студента як фахівця, через його професійний розвиток і взаємопов'язане з індивідуальною схильністю в прагненні до успіху. За слабо вираженого прагнення причину невдачі пов'язують із труднощами навчального завдання і відсутністю везіння, що призводить до зменшення зусиль, яких докладає студент; за сильно вираженого – з недостатніми зусиллями, але не здібностями, що призводить до зростання зусиль, яких докладає студент. Мотивація досягнення успіху, з одного боку, пов'язана з прагненням студента мати певну репутацію, отримати визнання, що виражається у формі честолюбства та престижу. З іншого – з інтелектуальним захопленням, таким як усвідомлення факту просування в розумінні матеріалу, зростання можливостей розв'язувати складні навчальні задачі, емоційне переживання самого акту опанування реальної дійсності буття, розуміння законів, прояв творчих сил суб'єкта, що пізнає.

Ключові слова: самостійна освітня діяльність, самоосвіта, заклад вищої освіти, педагогічна діяльність.

Iryna PSHENYCHNA,*orcid.org/0000-0002-0602-2994*

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Philology and Translation

Kyiv National University of Technology and Design

(Kyiv, Ukraine) *pshenichna.is@kmutd.edu.ua*

INTENSIFICATION OF MANAGEMENT OF INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS OF HUMANITARIAN SPECIALTIES

The article considers the independent cognitive activity of students of humanitarian specialties within the framework of using the content of education as the basis of their professional development, the formation of an individual trajectory, the route of professional education. In the process of this activity, there is a change in the relationship between the normative requirements for educational outcomes and the requirements for self-determination, self-education, independence and self-fulfillment (self-actualization) in educational and professional activities.

Thus, the independent activity of students, having a decisive influence on the effectiveness of co-development of learning subjects, reveals the basis for automated pedagogical design of the individual trajectory of professional development of each student, taking into account his subjective professional and educational experience.

Independent cognitive activity of students at its beginning can be defined as dialogic self-study within the didactic field of individual training of specialists, a characteristic feature of which is the interrelation of intensity, pace and trajectory of professional education. In accordance with the goal and the student's subjective professional and educational experience, dialogic self-study is always accompanied by the formation of a reinforcing stimulus that significantly affects the change in the student's acquired needs. For example, the desire for good grades for knowledge. The reinforcing stimulus encourages the student to be motivated to achieve the same goal or gain the same experience. Thus, the formation of independent activity of students is identical to the formation of the student as a specialist, through his professional development and is interconnected with the individual propensity to strive for success. With a weakly expressed desire, the cause of failure is associated with the difficulty of the educational task and lack of luck, which leads to a decrease in the efforts made by the student; with a strongly expressed desire - with insufficient efforts, but not abilities, which leads to an increase in the efforts made by the student. Motivation to succeed, on the one hand, is associated with the student's desire to have a certain reputation, to gain recognition, which is expressed in the form of ambition and prestige. On the other hand - with intellectual encouragement, such as the awareness of the fact of progress in understanding the material, the growth of opportunities to solve complex educational problems, the emotional experience of the act of mastering the real reality of life, understanding the laws, the manifestation of the creative forces of the cognitive subject.

Key words: independent educational activity, self-education, higher education institution, pedagogical activity.

Постановка проблеми. У постіндустріальному суспільстві освіта є найважливішим чинником зростання суспільної самосвідомості, моральних цінностей і зміцнення демократії. Актуальність системного підходу до освіти обґрунтовується зростанням проблеми зайнятості, успішне розв'язання якої пов'язане з професійно-технічною підготовкою, що охоплює всі рівні навчання – від початкової до вищої освіти.

Системні взаємодії розвитку суспільства й освіти визначають вектор наукових досліджень у галузі педагогіки. Отже, досвід вітчизняної освіти відображає, з одного боку, досягнуті успіхи в діяльності, а з другого – наявні суперечності та разом із тим слугує базою для подальшого її розвитку і розв'язання завдань, визначених освітньою політикою на сучасному етапі.

Аналіз досліджень. Самостійна робота студентів посідає одне з центральних місць серед чинників, що визначають параметри проектування освітньої траєкторії студентів, а вирішення питань інтенсифікації управління самостійною освітньою діяльністю студентів забезпечує необхідні умови якісного навчального процесу.

Окремі аспекти професійно-педагогічної діяльності, спрямовані на розв'язання питань організації та планування самостійної освітньої діяльності студентів, дістали відображення в роботах Л. І. Березовської, І. П. Задорожньої, І. А. Зязюн, І. В. Лозової, О. В. Малихіна та ін.

Мета статті – виокремити, зрозуміти, усвідомити й проаналізувати домінуючі умови, різноманітні способи реалізації, звертаючись до окремих деталей та конкретних форм втілення, тобто дослідити умови, що необхідно створити для ефективного запровадження інтенсивних технологій керування самостійною освітньою діяльністю студентів у процесі їхнього фахового навчання.

Виклад основного матеріалу. Об'єктивний стан речей і суб'єктивна позиція індивіда початково взаємопов'язані. З одного боку, через гранично-глибинне визначення дійсності, що впливає на зміну предметної дійсності, а з іншого – через визначення найближчого буття індивіда, що визначає первинну його свідомість. Зміна предметної дійсності проектується на діяльність індивіда, його наміри і цілі, а форма діяльності індивіда реалізується в цій предметній діяльності.

Реалізація взаємозв'язку зазначених визначень являє собою процес корекції суб'єктивної позиції індивіда й об'єктивного стану речей. Критерієм корекції може бути тільки творчість індивіда – творчість, спрямована на розширення найближчого буття індивіда, що обмежує його сприйняття, звучує смисл історичного розвитку, визначеність і спрямованість руху історії конкретної предметної дійсності, яка є об'єктом вивчення студентами під час навчального процесу.

Пізнавальна діяльність студента реалізується в процесі пізнання, тобто розвитку діяльності та його мислення. Діяльність спрямована на розвиток предмета, його функціональну значущість і проблемність, які є передумовою розкриття знятих форм предмета. При цьому мислення розвивається тією мірою, якою у студента виникає необхідність занурюватися в ці підстави в умовах розвитку конкретної діяльності.

Кожна практична дія випереджається побудовою образу дії на основі пізнавальної та ціннісно-орієнтованої діяльності, що включає пізнання ситуації, співвіднесення її з наявними знаннями; переосмислення, перебудову системи знань; визначення можливостей дії тощо (Волощук, 2013).

Взаємодія педагога і студента через педагогічне спілкування становить педагогічну діяльність, яка як історичне і динамічне явище розкриває зміни її змісту, форм і методів відповідно

до потреб суспільства та поетапного програмного руху до зовнішньої мети – розвитку особистості в гармонії з собою і соціумом (Булгакова, 2012).

Дії студента як суб'єкта навчання поділяють на реальні та певно-формалізовані. Реальні ґрунтуються на імпліцитному знанні, що розкриває внутрішню логіку вчинюваної суб'єктом дії та відображеному в особистісному знанні, яке має характер переконання й віри. Такі дії обмежуються розвитком інтуїції або рефлексії, спрямованої на зміну імпліцитних уявлень суб'єкта про зміст і способи розв'язання конкретного завдання.

Певно-формалізовані дії суб'єкта ґрунтуються на експліцитному знанні – вербалізованому уявленні дії, яке не обов'язково є підставою для виконання суб'єктом дії в конкретній ситуації. Зокрема, це словесне формулювання способів розв'язання задачі, обговорення їх з іншими суб'єктами навчання, визначення найефективніших дій.

Загалом діяльність суб'єкта може бути представлена як ідеальна і загальна форми: ідеальна – у вигляді знання як опосередкованого зв'язку з предметом вивчення, що виявляється в мові, яка виражає знання в його ідеальній формі, тобто об'єктивній, відокремленій і відносно самостійній, а також в особливій специфічній формі процесуального буття (використання, перетворення, розвиток).

Передбачуваний результат педагогічної дії слугує критерієм ефективності виховання і викладання, характеризує ступінь, з одного боку, зміни свідомості суб'єктів навчання, форм прояву емоційних реакцій, поведінки та діяльності, а з іншого – досягнення навчальних цілей. Тотожність виховання і навчання визначає характер взаємодії педагога і студента в період самостійної освітньої діяльності студента. У частині виховання це безперервний характер, що виявляється через опосередковану їхню взаємодію, а під час навчання – дискретний, оскільки в цей період взаємодія відсутня (Зязюн, 2008).

Загалом успішність учіння визначається такими чинниками як пізнавальний інтерес, атмосфера спільної творчості, колективна відповідальність, зацікавленість в успіхах суб'єктів навчання та ставлення до навчальної діяльності. Вирішальна роль у зміні зазначених чинників належить вихованню, тому що чинник процесу виховання зумовлює свободу вибору студента і в кінцевому підсумку ефективність самостійної діяльності студента.

Структуризацію самостійної діяльності студентів можливо віднести до метакогнітивних процесів, тобто способів набуття думок у формі

резюмування, уточнення, схематизації та організації інформації. Особливе місце в цих процесах належить схематизуванню інформації у вигляді структури опрацювання або схематизації тексту за такими ознаками: причина-наслідок, порівняння, збирання, опис, що полегшує резюмування, зберігання та вилучення інформації з пам'яті, а також організації інформації з метою надання матеріалу, який вивчають, певної структури, а не спроби виявити "структури" в самому матеріалі. Ґрунтуючись на цьому, розглянемо технологію розуміння проблематики тексту. Розуміння через індивідуальні зусилля, які студент докладає у ставленні до матеріалу, що вивчається, у вигляді тексту з метою критичного виявлення підстав і наслідків у змісті тексту. Виявлені підстави та наслідки формують у студента уявлення про матеріал і загалом логічною повну картину дійсності, яка взаємопов'язана з індивідуальним досвідом студента. З одного боку, доповнюючи його, а з іншого – ґрунтуючись на ньому при розширенні вихідних уявлень.

Особливе місце в технології розуміння проблематики тексту посідає взаємозв'язок індивідуальних зусиль студента з рівнем допомоги педагога в змістовній, методичній і смисловій підготовці матеріалу тексту. Смислове трактування розглядається як міра "занурення" мислення студента в реальний історичний процес, що розвивається, який актуалізує матеріал, що вивчається, у рамках навчальної дисципліни, її методичного забезпечення та видів навчальних занять. Зокрема, педагог визначає багаторівневу структурно-логічну схему дисципліни, що включає окремі інформаційні модулі у вигляді взаємопов'язаних елементів схеми. Відповідно до цієї схеми студент буде логіко-семіотичну модель, тобто схему-конспект, що є засобом з'єднання предметного образу і глибинного сенсу досліджуваного матеріалу. З'єднання здійснюється в процесі змістовного покрокового узагальнення, логізації складних навчальних завдань.

Змістовне узагальнення тексту матеріалу в знако-символічну форму здійснюється відповідно до наявної у студента логіки добору і структурування цього матеріалу. Основою узагальнення є, з одного боку, виокремлення ключових понять за конкретними ознаками їхньої класифікації та сутнісними ознаками, а з другого боку – визначення зіставних ознак, які забезпечують виокремлення відмінностей понять.

Таким чином, студент проводить порівняння, абстрагування та синтез нової інформації, реалізуючи принцип тотожності спільного й особливого в експліцитній формі дедуктивного структу-

рування навчального змісту через його згортання та розгортання. Результатом цих дій є нові логічні інформаційні зв'язки та загалом реалізація індивідуалізації навчання через самостійну, продуктивну роботу студента та усвідомлення ним власних здібностей і потреб у навчанні, тобто становлення його творчості в навчальній діяльності.

Напрями освітньої діяльності та принципи педагогічного спілкування ґрунтуються на цілях і завданнях, що визначають формування особистості та зміст навчання. Розглядаючи навчання як безперервний процес адаптації того, хто навчається, до технологічних форм процесу суспільного виробництва, на початку зауважимо, що цілі, які визначають зміст навчання, та кваліфікація фахівця, затребуваного для наявних технологій суспільного виробництва, можуть не тільки збігатися, а й бути протиставленими одна одній. У цьому разі цілі навчання та наявні технології суспільного виробництва визначатимуть діапазон впливу майбутньої професії на розвиток особистості як у навчальній, так і в професійній діяльності. Очевидно, що в цьому разі зміст, наприклад, загально розвивальних дисциплін має допомогти тому, хто навчається, зумовити інтуїтивні передумови або передчуття практичного досвіду, а також виявити хибну або істинну його відповідність реальній дійсності.

Відомо, що практичний і соціальний досвід суб'єктів навчання має передумови, які визначаються такими основними факторами: географічне місце розташування країни проживання, місце проживання сім'ї, соціальне й економічне становище сім'ї, стратегія і тактика виховання в навчанні. Соціальний досвід того, хто навчається, складається на основі його психічних, фізичних, фізіологічних особливостей; специфіки самого освітнього процесу, спрямованого на індивідуалізацію навчання в результаті взаємодії суб'єктів навчання шляхом розширення форм і методів педагогічного спілкування. При цьому наявні соціальні оцінки та детермінанти соціального досвіду безпосередньо впливають на формування в учня психосоціальних цінностей.

Процес цілеутворення того, хто навчається, фактично спрямований на формування рівня його домагань, виражених у прагненні до успіху, ступені уникнення невдач, ступені досягнення поставлених цілей або силі прагнення до досягнення поставлених цілей. Далі відповідно до досягнутого рівня домагань того, хто навчається, розкриваються його активність, здібності до адекватної самооцінки, що визначається у формі його поведінки, проявляються особливості характеру.

Процес постановки мети суб'єктами навчання безпосередньо пов'язаний з їхньою самодостатністю. Цілі, з одного боку, допомагають судити, наскільки добре що-небудь робиться за наявності зразка для порівняння результатів, а з іншого – дають суб'єктам навчання основу для судження про свої здібності, знання того, як треба виконувати конкретні дії. У результаті з'являється ефект мотивації дій, необхідних для досягнення поставленої мети. У разі невдачі, коли поставленої мети не досягнуто, виникає невдоволення собою як стимул, що змушує того, хто навчається, мобілізуватися і досягти успіху, який веде до зміцнення самодостатності всіх суб'єктів навчання. Тоді такі формовані якості учня, як почуття особистої результативності при компетентному виконанні завдання і посилення інтересу до виконання повторюваного або рутинного завдання, також переходять у розряд стимулів. Самі ж цілі, до яких прагнуть суб'єкти навчання, особливо ті, хто навчається, за можливості мають бути самовизначеними, тобто обраними самими суб'єктами. Це сприяє підвищенню відповідальності в досягненні мети. З педагогічного погляду необхідно, щоб поставлені цілі були конкретними, важкодосяжними, проте досяжними, найближчими або зростаючими, – такими, що складаються з допоміжних цілей, яких можна досягти поетапно. Це допоможе учням максимально мобілізуватися для виконання поставлених завдань.

Очікування суб'єктів навчання розкриваються в їхній поведінці в різних ситуаціях, зокрема в спілкуванні. Саме діяльна поведінка суб'єктів навчання вносить зміни в очікування суб'єкта, що можна віднести до самовизначального прогнозу як для того, хто навчається, так і для педагога або організатора процесу навчання.

Оперативно виявити загальні особливості та тенденції розвитку суб'єктів навчання, що виникають у процесі навчання, допомагає проведення опитувань або анкетування. Як показала практика, найбільш значущими з них є зміни психологічних і соціальних характеристик учнів як суб'єктів навчання. У результаті врахування цих особливостей і тенденцій відповідна реакція з боку педагогів і організаторів навчання у вигляді зміни їхніх дій стає адекватнішою і, отже, ефективнішою.

Основні умови формування самодостатності суб'єктів навчання об'єднують результати їхньої власної діяльності, чужий (вікарний) досвід, використовувані словесні переконання та вплив фізіологічного стану.

Результати власної навчальної діяльності характеризують фактичні досягнення того, хто

навчається, під час виконання ним конкретних навчальних завдань. Для того, хто навчається як суб'єкта навчання, принциповим є самостійне виконання навчального завдання, що супроводжується зменшеною допомогою педагога. Принциповим є і відновлення душевної рівноваги в конкретній навчальній ситуації за умови збереження умов, що забезпечують тому, хто навчається, почуття спокою і невимушеності. Той, хто навчається, в результаті таких дій розуміє, що здатний впоратися з поставленим завданням. Таким чином здійснюється процес десенсибілізації студента.

Додатково можна відзначити і необхідність неодноразового входження студента в певну навчальну ситуацію. Це дасть йому змогу адаптуватися до завдання, проаналізувати свої дії, висловлювати свої думки, що показує, якою мірою він володіє конкретною навчальною ситуацією. Так здійснюється перехід до самонавчання.

Чужий (вікарний) досвід ефективний за невідзначеності щодо власної здатності суб'єктів навчання виконати конкретне навчальне завдання. У цьому разі відбувається порівняння власного уявлення того, хто навчається, про себе з мисленням і діями інших суб'єктів навчання.

Словесне переконання розглядається як спроба умовити інших суб'єктів навчання повірити в суть обговорюваної ситуації. До словесних переконань відносяться: навіювання (сугестія) – переконання шляхом стороннього впливу на психічну сферу суб'єкта, пов'язане зі зниженням свідомості та критичності під час сприйняття навіюваного змісту, з відсутністю його активного розуміння, критичного аналізу та оцінки; переконування як сильна форма переконання; самонавіювання (автосугестія); зворотний зв'язок. Заохочувальний зворотний зв'язок підвищує самодостатність учнів.

Фізіологічний стан як емоційний стан або стан психологічного піднесення суб'єктів навчання проявляється: у дисоціації – роз'єднанні переконань у тому, що причиною страху того, хто навчається, є його думки, а зовсім не предмет або навчальна ситуація, якої він остерігається; розслабленні – зворотного зв'язку, метою якого є контролювання тим, хто навчається, своєї емоційної реакції; символічній десенсибілізації (експозиції) – уявних вправах, які з'єднують зорові образи навчальної ситуації, якої той, хто навчається, остерігається, з почуттям спокою, а не страху.

Причини отриманого суб'єктами навчання результату можна розділити на внутрішні та зовнішні, стійкі та нестійкі. Серед стійких чинників до внутрішніх належать здібності суб'єктів навчання, а до зовнішніх - складність завдання,

які разом створюють сильну емоційну реакцію очікування того, що успіх матиме місце й надалі. Як наслідок, це призводить до збільшення самоповаги суб'єктів навчання, до створення власного образу і зміни поведінки.

Нестійкі причинні чинники включають контрольовані суб'єктами навчання зусилля і стратегію, а також настрій і фізичне здоров'я, що належать до внутрішніх причин, і в разі невдачі вони викликають у суб'єктів навчання почуття гніву. У підсумку нестійкі причинні чинники створюють слабку емоційну реакцію і відсутність упевненості суб'єктів навчання в їхніх очікуваннях на повторення успіху, а відтак ведуть до зниження самоповаги.

Ті, хто навчаються як суб'єкти навчання, відрізняються один від одного інтелектом, розумовими здібностями. Позитивна стратегія навчання, що використовується педагогами та організаторами навчання, завдяки застосуванню методу співпраці в навчанні, дає змогу досягти групової мотивації учнів і позитивного впливу на їхні навчальні досягнення (Малихін, Гриценко, 2016).

Взаємодія суб'єктів навчання з урахуванням їхніх здібностей ґрунтується на відповідності методу навчання індивідуальним навчальним потребам учня. На практиці тому, хто навчається, під час фронтального навчання неможливо вибрати бажану форму навчання, хоча в ідеальному разі тимчасово цього можна досягти під час визначення індивідуального стилю навчання з подальшим розподілом тих, хто навчається, за відповідними групами. Зближення стилю викладання зі стилем навчання підвищує ефективність викладання.

Можливості вибору бажаного методу навчання (від впорядкованої або структурованої манери до менш впорядкованої або незалежної) створює більш ефективні умови для суб'єктів навчального процесу, що реалізуються в сучасних комп'ютерних технологіях навчання. Взаємозв'язок структури і змісту навчального процесу розкривається в таксономічній моделі планування навчального процесу, що є основою організації комп'ютерної технології навчання. Первинний елемент структури включає одну з найважливіших характеристик того, хто навчається, - увагу. При цьому планована навчальна ситуація має стимулювати навчальну діяльність студента. Далі реалізується спонукальна мотивація, що забезпечує активізацію студента, його бажання досягти мети та очікуваних результатів. Комп'ютерна візуалізація інформації про зміст мети підвищує ймовірність її досягнення.

Диференціація або вибіркоче сприйняття характеристик стимулів, що поєднують увагу, мету й очікування, формують уміння того, хто навчається, розрізняти головні ідеї в предметній галузі та менш важливі або допоміжні матеріали.

Семантичне кодування навчального матеріалу виконується для сприяння процесу смислової організації нової інформації, що сприяє кращому запам'ятовуванню.

Зберігання навчальної інформації в довготривалій пам'яті того, хто навчається, ґрунтується на періодичному відтворенні та практичному використанні семантично закодованої інформації.

Пошук і відтворення навчальної інформації стимулюють і активізують за допомогою навідних запитань процес вилучення навчальної інформації, що зберігається в довготривалій пам'яті студента.

Практичне застосування навчальної інформації за допомогою конкретних прикладів забезпечує реалізацію зворотного зв'язку між студентом і педагогом: для педагога у вигляді підтвердження того, що навчання було адекватним, або неадекватним, а для того, хто навчається, у вигляді розуміння того, як він виконав навчальне завдання.

Висновки. Розглянуті умови формування принципів управління процесом навчання дають змогу побачити суб'єктам навчання практичну значущість психологічних процесів цілеутворення і формування в них самодостатності, що особливо важливо

під час активізації самостійної діяльності тих, хто навчається, завдяки застосуванню комп'ютерних технологій навчання. Трансформація спілкування того, хто навчається, і педагога у формат електронної навчальної системи змінює очікування суб'єктів навчання, зокрема, той, хто навчається, стикається з дефіцитом особистісного спілкування з педагогом, і його процес цілеутворення відповідно має бути адекватно пов'язаний стимулами і мотивами подальшого розвитку, тобто реальними умовами предметної діяльності. Отже, спрямованість основних принципів управління самостійною освітньою діяльністю тих, хто навчається, визначається змістом і законами зміни самого предмета незалежно від того, чи є він навчальним, чи належить конкретній предметній дійсності у відповідній сфері діяльності.

Навколишній світ, що швидко змінюється, проявляється в процесах зміни обладнання і технологій. Нові відомості про результати людського пізнання і професійної діяльності постійно поповнюють елементи об'єктивного досвіду людства, що відрізняються за своїм виглядом і формою. За видом – це емпіричний, теоретичний і практичний досвід. За формою – об'єкти матеріальної людської культури, мова, текст, малюнок. Процес оволодіння об'єктивним, соціально значущим досвідом являє собою освіту, в тій її частині, яка поєднана з вихованням і розвитком індивіда, становленням його особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березовська Л. І. Самовиховання та саморегуляція особистості: навч. посіб. Київ: Слово, 2011. 168 с.
2. Бобрицька В. І. Аксиологічний дискурс ідеї університетської освіти у контексті процесів глобалізації та євроінтеграції. *Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 16 листопада 2011 р. Київ, 2011. С. 56-60.
3. Булгакова Н. Б. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ: НАУ, 2012. 204 с.
4. Волощук І. В. Структура і зміст творчого потенціалу особистості. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 2 (9). С. 8-13.
5. Задорожна І. П. Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з практичної мовної підготовки: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2011. 414 с.
6. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія. Черкаси: вид-во ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
7. Капська А. Й. Організація самостійної роботи студентів у світлі вимог Болонської системи. *Соціалізація особистості*. Київ, 2007. Т. XXIX. С. 3-11.
8. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; 2-е вид., випр. і доп. Харків: ОВС, 2002. 400 с.
9. Малихін О. В., Гриценко І. С. Теоретичні основи реалізації компетентнісного підходу в організації самостійної освітньої діяльності: монографія. Київ: НУБіП України, 2016. 489 с.

REFERENCES

1. Berezovska L. I. Samovykhovannia ta samorehuliatyia osobystosti [Self-education and self-regulation of personality]: navch. posib. Kyiv: Slovo, 2011. 168 p. [in Ukrainian]
2. Bobrytska V. I. Aksiolohichnyi dyskurs idei universytetskoï osvity u konteksti protsesiv hlobalizatsii ta yevrointehratsii. *Liudski tsinnosti i tolerantnist u suchasnomu sviti: mizhkontynentalnyi dialoh intelektualiv* : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 16 lystopada 2011 r [Axiological discourse of the idea of university education in the context of globalization and European integration. Human values and tolerance in the modern world: intercontinental dialogue of intellectuals: materials of the International scientific-practical conference, November 16, 2011.]. Kyiv, 2011. pp. 56-60. [in Ukrainian]

3. Bulhakova N. B. *Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli* [Methodology of teaching in higher education]: navch. posib. Kyiv: NAU, 2012. 204 p. [in Ukrainian]
4. Voloshchuk I. V. *Struktura i zmist tvorchoho potentsialu osobystosti* [The structure and content of the creative potential of the individual]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 2013. № 2 (9). pp. 8-13. [in Ukrainian]
5. Zadorozhna I. P. *Orhanizatsiia samostiinoi roboty maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy z praktychnoi movnoi pidhotovky* [Organization of independent work of future English teachers on practical language training]: monohrafiia. Ternopil : TNPU, 2011. 414 p. [in Ukrainian]
6. Ziaziun I. A. *Filosofiiia pedahohichnoi dii* [Philosophy of pedagogical action]: monohrafiia. Cherkasy: vyd-vo ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho, 2008. 608 p. [in Ukrainian]
7. Kapska A. Y. *Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv u svitli vymoh Bolonskoi systemy. Sotsializatsiia osobystosti* [Organization of independent work of students in the light of the requirements of the Bologna system. Socialization of personality]. Kyiv, 2007. T. XXIX. pp. 3-11. [in Ukrainian]
8. Lozova V. I., Trotsko H. V. *Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia* [Theoretical foundations of education and training]: navch. posib. Khark. derzh. ped. un-t im. H S. Skovorody; 2-e vyd., vypr. i dop. Kharkiv: OVS, 2002. 400 p. [in Ukrainian]
9. Malykhin O. V., Hrytsenko I. S. *Teoretychni osnovy realizatsii kompetentnisnogo pidkhodu v orhanizatsii samostiinoi osvithnoi diialnosti* [Theoretical foundations of the competence approach in the organization of independent educational activity]: monohrafiia. Kyiv: NUBiP Ukrainy, 2016. 489 p. [in Ukrainian]

УДК 378.017:172.15]:004:378.018.44

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-25>

Оксана КРАВЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-9732-6546
доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету соціальної та педагогічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) okskravchenko@ukr.net

Ірина РЕЗНІЧЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2810-2378
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) rig.ua@ukr.net

ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

У статті висвітлено сучасну проблему виховання громадянина, патріота своєї країни, а також виховання екологічної свідомості, формування екологічної культури населення. Проаналізовано можливості інклюзивного туризму як засобу формування національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді. Охарактеризовано сучасні форми та напрями інклюзивного туризму, такі як: походи вихідного дня, виїзди на природу, екскурсії до визначних місць, багатоденні походи, екскурсії, подорожі, фестивалі, оздоровчі табори, злету, туристські змагання-конкурси, походи фізкультурно-оздоровчого характеру, краєзнавчі експедиції та ін. Проаналізовано основні завдання національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді. Визначено основні види інклюзивних екскурсій, а саме: екскурсії на природу, музейні екскурсії, туристично-краєзнавчі екскурсії, комплексні екскурсії. Зазначено, що спілкуючись з природою, вивчаючи її об'єкти і явища, діти поступово усвідомлюють світ, у якому живуть: відкривають чудову розмаїтість рослинного й тваринного світу, усвідомлюють роль природи в житті людини, цінність її пізнання, відчувають морально-естетичні почуття й переживання.

Доведено, що під час проведення різноманітних форм інклюзивного туризму у дітей та молоді відбувається накопичення знань про історичні, культурні, географічні особливості міста, рідного краю, Батьківщини в цілому; позитивне емоційне переживання цінностей національної культури, горде сприйняття своєї належності до національно-етнічної спільноти, орієнтацію на бережне ставлення до пам'яток архітектури та культури, любов до природи; формування мотивів, умінь та якостей, що забезпечують відтворення ціннісних ставлень, патріотичних почуттів у поведінці та діях школярів та студентів.

Визначено, що провідними завданнями патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді засобами інклюзивного туризму виступили: пробудження патріотичних почуттів та історичної свідомості дітей та молоді; прилучення їх до духовної спадщини, багатств національної культури; формування відповідального ставлення до навколишнього середовища та екологічної культури.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, екологічне виховання, інклюзивний туризм, діти та молодь, екскурсії, національна свідомість, патріотичні почуття.

Oksana KRAVCHENKO,
orcid.org/0000-0002-9732-6546
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Social Work and Pedagogical Education
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) okskravchenko@ukr.net

Iryna REZNICHENKO,
orcid.org/0000-0003-2810-2378
Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity
Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) rig.ua@ukr.net

INCLUSIVE TOURISM AS A MEANS OF DEVELOPING NATIONAL AND PATRIOTIC AND ENVIRONMENTAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH

The current issue of educating a citizen, a patriot of the country, as well as raising environmental awareness, developing environmental culture in the population is highlighted by this article. The possibilities of inclusive tourism as a means of developing national and patriotic and environmental education of children and youth have been analysed. Modern forms

and areas of inclusive tourism have been defined, such as: weekend hikes, nature hikes, excursions to landmarks, multi-day hikes, excursions, trips, festivals, health camps, rallies, tourist competitions, sports and recreation hikes, local history expeditions, etc. The main objectives of national and patriotic and environmental education of children and youth have been analysed. The main types of inclusive excursions have been defined, namely: nature tours, museum excursions, tourist and local history excursions, combined excursions. It has been noted that children gradually realize the world in which they live by communicating with nature, exploring its objects and phenomena: they discover the amazing diversity of flora and fauna, realize the role of nature in human life, the value of embracing it, experience moral and aesthetic feelings and emotions.

It has been proved that the various forms of inclusive tourism allow for children and youth to gain knowledge about the historical, cultural, geographical features of the city, native land, the Motherland as a whole; experience positive emotions from the national culture values, feel pride in belonging to the national and ethnic community, focus on the careful attitude to architectural and cultural monuments, feel love for nature; develop incentives, skills, and qualities that ensure the reproduction of values-based attitude, patriotic feelings in their behaviour and actions.

The following has been determined as the main objectives of patriotic and environmental education of children and youth by means of inclusive tourism: promoting patriotic feelings and historical consciousness among children and youth; making them familiar with the spiritual heritage, the wealth of national culture; developing responsible attitude to the environment and ecological culture.

Key words: national and patriotic education, environmental education, inclusive tourism, children and youth, excursions, national consciousness, patriotic feelings.

Постановка проблеми. У період війни, яку російська федерація розв'язала і веде проти України, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських, цінностей (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022).

Важливо відтворити в українському суспільстві почуття істинного патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу на благо зміцнення української держави. У різні часи та епохи в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни.

Ще однією суттєвою проблемою нашої держави є стан природного середовища. На сьогодні в Україні він оцінюється фахівцями як критичний, коли вже неможливі його самовідновлення й самоочищення. В зв'язку з цим гостро стоять проблеми, пов'язані з боротьбою та наслідками шкідливих виробництв, нераціонального природокористування, неправильної побутової поведінки громадян, інакше кажучи, актуальним завданням сьогодення є ліквідація причин, що призводять до таких негативних екологічних наслідків. Для його вирішення, необхідне виховання екологічної свідомості, формування екологічної культури населення, яке розпочинати необхідно ще з раннього дитинства.

Аналіз досліджень. Основні напрями патріотичного виховання знайшли відображення

Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання до 2025 року, Обласній цільовій програмі національно-патріотичного виховання Черкаської області протягом 2021–2025 років.

Серед видатних вітчизняних і зарубіжних вчених-педагогів до проблеми формування національної свідомості дітей та молоді зверталися Я. Коменський, Г. Сковорода, К. Ушинський, О. Духнович, А. Дістервег, Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Дж. Дьюї, А. Макаренко, С. Френе, Я. Корчак, В. Сухомлинський та ін.

У сучасних вітчизняних дослідженнях визначають різні засоби національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Так, дослідник С. Волошин розглядає патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної підготовки. Мають наукові розвідки щодо національно-патріотичного виховання як засобу формування соціальних та життєвих компетентностей студентської молоді І. Мурсамітова, Т. Гарбузюк. Формування основ патріотичного виховання у дошкільників засобами народознавства досліджували науковці М. Спіхіна, Н. Курило.

Проблеми екологічного виховання у різних контекстах досліджували Л. Лук'янова, І. Мітрясова, Г. Тарасенко, С. Шмалей, Н. Негруца, Б. Йоганзен, Г. Пустовіт, Л. Печко, Н. Дежнікова, В. Кукушкін, Л. Мантатова, Л. Моторна, Н. Пустовіт, С. Сапожников, Д. Теплов, А. Шульженко, Г. Ярчук та ін.

На нашу думку, одним із шляхів, які поєднують у собі формування національно-патріотичного та екологічного виховання підростаючого покоління є інклюзивний туризм.

Таким чином, **метою статті** є вивчення можливостей інклюзивного туризму як засобу формування національно-патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що національно-патріотичне виховання є ефективним засобом передачі молоді соціального досвіду і надбань попередніх поколінь людства. Воно сприяє розвитку інтелектуального і духовно-творчого потенціалу, національних і загальнолюдських цінностей.

Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022): «головною метою є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин».

До основних завдань національно-патріотичного виховання дітей та молоді належать:

- «утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму» (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022) .

ратизму, шовінізму, фашизму» (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022) .

Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;
- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження (Концепція екологічної освіти в Україні, 2022).

Для реалізації поставлених завдань якнайкраще підійде використання інклюзивного туризму.

Інклюзивний туризм для дітей та молоді з особливими освітніми потребами – це сучасний вид туризму, який дозволяє включити в туристичну діяльність будь-яку людину, незалежно від її фізичних можливостей, з урахуванням особливостей її фізично-психологічного стану і розглядається він, насамперед, як потужний засіб активної соціалізації та реабілітації.

Найважливіші завдання туризму: визволення неповносправних осіб із суспільної ізоляції, піднесення бажання до життя, до здійснення

спеціальних вправ у процесі реабілітації, релаксації. Найбільш терапевтичним із погляду широкої реабілітації є активний туризм, який розвиває фізично, морально, оздоровчо, етично й естетично (Тищенко, Чернишова, Осіпчук, 2021).

Мета інклюзивного туризму конкретизується у завданнях, пріоритетними серед яких є:

- інтелектуальний розвиток, розширення кругозору дитини;
- інтеграція у суспільство, відчуття самозначущості, відчуття себе частиною колективу;
- формування особистісних якостей (морально-вольових якостей, таких як наполегливість у досягненні поставленої мети, чесність, рішучість, організованість, відповідальність, самостійність, працьовитість, спортивний азарт, гуманізм, доброзичливість, повага, самоповага та почуття патріотизму та ін.);
- формування та розвиток толерантного ставлення (взаєморозуміння, взаємодопомога і т.д.);
- збереження та зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, релаксація;
- створення сприятливих умов для самопізнання, самовизначення;
- оцінювання своїх результатів (самоаналіз);
- розвиток творчих здібностей, креативності;
- розвиток естетичних смаків;
- формування та розвиток екокультури;
- активне міжособистісне спілкування;
- формування та розвиток трудових компетентностей (Пісняк, Резніченко, 2020).

Формами організації інклюзивного туризму для дітей та молоді з ООП є: походи вихідного дня, виїзди на природу, екскурсії до визначних місць, багатоденні походи, екскурсії, подорожі, фестивалі, оздоровчі табори, злети, туристські змагання-конкурси, походи фізкультурно-оздоровчого характеру, краєзнавчі експедиції та ін.

Напрями інклюзивного туризму виступають:

- природотерапія, або екотуризм – саме природа є гармонійним середовищем для людини, де вона знаходить душевний спокій, можливість виразити емоції;
- релігійні маршрути – під час яких віра стає додатковою підтримкою;
- етнографічний туризм – під час якого відбувається самоідентифікація, вивчення своїх етнічних коренів, щоб відчутти себе особливим, наділеним давньою історією і власними культурними традиціями;
- культурно-пізнавальний туризм: відвідування музеїв щодо задоволення основної потреби людини – потреби пізнання;

– віртуальний туризм – дозволяє компенсувати дефіцит спілкування в умовах соціальної ізоляції (Кравченко, 2022).

Одним з пріоритетних завдань під час інклюзивної туристичної діяльності є формування історичної свідомості та пробудження патріотичних почуттів у дітей та молоді, прилучення їх до духовної спадщини, багатств національної культури, сприяння розумінню цінностей культурно-історичних пам'яток, формування екокультури та екологічного виховання.

На сьогодні провідною формою інклюзивного туризму у педагогічній практиці є екскурсії. Вони займають важливе місце у навчально-виховній роботі зі школярами та студентством, в тому числі й з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами.

Екскурсійно-пізнавальний туризм має потужний педагогічний потенціал для розвитку творчих здібностей дитини завдяки тому, що сама «природа» екскурсії як форма освітньої та просвітницької діяльності дозволяє органічно реалізувати на практиці базові загальнопедагогічні принципи – наочності, культуровідповідності, природовідповідності, співпраці. Екскурсійно-пізнавальний туризм може стати одним з ефективних засобів, що сприяють соціальній адаптації та соціалізації дитини, вихованню і гармонійному розвитку її особистості (Заславська, 2019).

Екскурсія – наочний процес пізнання навколишнього світу, його предметів та явищ, процес знайомства з особливостями природи, історії, побуту, визначними пам'ятками міста, регіону чи країни. Правильно проведена екскурсія дає змогу екскурсантові «побачити» за допомогою власної уяви та мислення щось більше, ніж те, що є перед ним в момент спостереження об'єкта. Так відбувається тому, що всі об'єкти – пам'ятки історії та культури, музейні експонати – цікаві не тільки самі по собі, а є свідченням існування певної культури, втіленням певної історичної епохи.

За змістом екскурсії поділяються на такі види:

1. Екскурсії на природу. Такі екскурсії проводяться в одні і ті ж місця для того, щоб показати дітям сезонні зміни, які відбуваються в природі.
2. Музейні екскурсії, які безпосередньо пов'язані з таким поняттям, як «музейна педагогіка».
3. Туристично-краєзнавчі екскурсії передбачають знайомство учнів з історією міста, району, області, з їх визначними пам'ятками.
4. Комплексні екскурсії, які охоплюють відразу кілька видів.

Кожен з видів екскурсій має свої переваги. Так, спілкування з природою справляє значний вплив

на емоційний розвиток дитини: здатність до естетичного сприйняття природи, усвідомлення необхідності збереження екологічної рівноваги є важливим показником сформованості екологічної культури особистості (Пісняк, Резніченко, 2020).

Експерсії на природу, краєзнавчі експедиції створюють сприятливі умови для екологічного виховання, виховання свідомого ставлення до природи нашої країни, культивування ставлення до природного середовища як важливого джерела життєдіяльності людини, визнання необхідності збереження екологічної рівноваги як необхідної умови повноцінного її життя.

Завдяки спільній участі учнівської молоді в подорожах та екскурсіях формується толерантне ставлення до інакшості. В умовах інклюзивного туризму долаються стереотипи щодо людей з інвалідністю, гостріше усвідомлюється потреба створення безбар'єрного простору, формується повага до прав іншої людини та навички турботи про людину, яка перебуває в складній життєвій ситуації, забезпечується рівний доступ до освіти і неупереджене ставлення до всіх дітей.

Особливе значення мають екскурсії до етнографічних музеїв (етнографічний туризм). Оскільки проголошення незалежної України спонукало народ до глибокого вивчення своєї історії, традицій, обрядів, звичаїв, мови за останні десятиріччя їх кількість зростає. Основний фонд складається з оригінальних пам'яток історії, природи, знарядь праці, побуту творів образотворчого мистецтва. Зокрема, загальну рису експозицій музею становить велика кількість побутових речей, інтер'єр української селянської хати, велике зібрання українського одягу, різноманітність вишивок тощо. У пошукових експедиціях зустрічей зі старожилками учні записують народні пісні, легенди, вивчають побут жителів рідного краю давніх років та сьогодення (Масовець, 2019). Крім того діти та молодь можуть брати участь у майстер-класах. Наприклад, виготовлення ляльки-мотанки, ліплення горщиків з глини, розпис писанок та ін. Завдяки цьому вони пізнають мистецтво українського народу, довідуються про особливості культури в різних регіонах України, традиційні народні ремесла України, народні традиції та обряди.

Детально знайомлячись з народними традиціями, оберегами, мистецтвом, предметами хатнього вжитку, інтер'єром, національним одягом, взуттям, зразками народних промислів України учні активізуються щодо музейної діяльності, що, своєю чергою сприяє духовному та культурному відродженню України, а це є одним із завдань патріотичного виховання дітей та молоді.

Важливе значення мають туристично-краєзнавчі екскурсії по рідному місту. Це сприяє формуванню позитивно насиченого образу рідного міста, ціннісного ставлення дітей та молоді до нього, вихованню почуття гордості за здобутки рідного міста, його історію та культуру. Сюди можемо віднести: музейні екскурсії, екскурсії містом, огляд тематичних виставок, театралізовані музейні заняття, виконання творчих завдань та проектів. Туристично-краєзнавчі екскурсії передбачають знайомство учнів та студентів з історією виникнення міста та походження його назви, його символікою, знайомство з історичними пам'ятками та визначними місцями, розповідями про видатних постатей, що походять з рідного міста (Волошин, 2019: 56).

Природотерапія, яка має відновлювальний, оздоровчий та пізнавальний ефект завдяки багатим природним ресурсам, характеризується адаптаційним потенціалом, доступністю та мало-затратністю з фінансової точки зору та інших технічних засобів. Спілкуючись з природою, вивчаючи її об'єкти і явища, діти поступово усвідомлюють світ, у якому живуть: відкривають чудову розмаїтість рослинного й тваринного світу, усвідомлюють роль природи в житті людини, цінність її пізнання, відчують морально-естетичні почуття й переживання (Кравченко, 2020).

Екотуризм можна розглядати як подорож з метою відпочинку та знайомства з новими регіонами та об'єктами й усвідомлення себе як складової частини природної або штучно зміненої екосистеми. Іншими словами, екотуризм – це культурний відпочинок на природі, який не завдає збитків навколишньому середовищу та дозволяє зберігати й відновлювати біологічну різноманітність та абіотичні умови існування живих організмів. Екотуризм орієнтує на відвідування територій природно-заповідного фонду, а це вимагає суворого дотримання правил охорони довкілля (Арсеньєва, Кусков., Феоктистова, 2019).

До основних принципів екотуризму можемо віднести:

- стимулює та задовольняє потребу людини спілкуватися з природою шляхом відвідування незмінених або майже незмінених діяльністю людини територій;
- характеризується незначним впливом на довкілля. Саме з цієї причини екотуристичні подорожі можуть проводитись до природних територій, що суворо охороняються;
- екотуристична діяльність запобігає негативному впливу на природу й культуру та сприяє охороні природи та гармонійному соціально-економічному розвитку територій;

– екотуризм – це подорожі, які поєднують відпочинок й екологічне виховання та сприяють збільшенню рівня культури взаємовідносин людини та природи, формуванню почуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища (Давиденко, 2019).

Висновки. Отже, під час проведення різноманітних форм інклюзивного туризму у дітей та молоді відбувається накопичення знань про історичні, культурні, географічні особливості міста, рідного краю, Батьківщини в цілому; позитивне емоційне переживання цінностей національної культури, горде сприйняття своєї належності до національно-етнічної спільноти, орієнтацію на

бережне ставлення до пам'яток архітектури та культури, любов до природи; формування мотивів, умінь та якостей, що забезпечують відтворення ціннісних ставлень, патріотичних почуттів у поведінці та діях школярів та студентів.

Таким чином, провідними завданнями патріотичного та екологічного виховання дітей та молоді засобами інклюзивного туризму виступили: пробудження патріотичних почуттів та історичної свідомості дітей та молоді; прилучення їх до духовної спадщини, багатств національної культури; формування відповідального ставлення до навколишнього середовища та екологічної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеньева Е.И., Кусков А.С., Феоктистова Н.В. Основные концепции и направления современного экотуризма: компаративный анализ. URL: <http://www.tourlib.columb.net.ua/Statti/Tourism/arsenjeva.htm> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Волошин С. В. Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами музейної підготовки: дис... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2019. 263 с.
3. Давиденко І.В. Екотуризм як складова екологічного виховання студентів. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2146/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення: 15.09.2022).
4. Заславська А. В. Педагогическая направленность работы экскурсовода: особенности подготовки организаторов инклюзивного туризма. *Ученые записи Орловского государственного университета*. №1(82), 2019. С. 249.
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: наказ МОН України від 06.06.2022. протокол № 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text> (дата звернення: 15.01.2022).
6. Кравченко О.О. Інклюзивний туризм в умовах закладу освіти: принципи, функції, напрями та види. *Вісник*. 2022. № 7. С. 45–58.
7. Кравченко О.О. Природотерапія як інноваційна технологія реабілітації дітей та молоді з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного туризму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2020. № 2 (47). С. 73–77.
8. Масовець О. А. Віртуальні технології як передумова розвитку конкурентоспроможності підприємства. 2019. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4753/virtualnarealist.pdf> (дата звернення: 15.01.2022).
9. Пісняк В.С., Резніченко І.Г. Екскурсія як форма інклюзивного туризму для молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2020. Вип. 1 (3). ч. 2. С. 120–127.
10. Про концепцію екологічної освіти в Україні №13/6-19 від 20.12.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
11. Тищенко С.В., Чернишова Т.М., Осипчук А.С. Туризм як засіб психологічної та соціальної підтримки груп ризику та людей з особливими потребами. *Економіка та управління національним господарством*. С. 73–81. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct51-11> (дата звернення: 15.09.2022).

REFERENCES

1. Arseneva E.Y., Kuskov A.S., Feoktystova N.V. Osnovnye kontseptsyy u napravleniya sovremennoho ekoturizma: komparatyvnyi analiz [Basic Concepts and Directions of Modern Ecotourism: Comparative Analysis]. URL: <http://www.tourlib.columb.net.ua/Statti/Tourism/arsenjeva.htm>. [in Russian].
2. Voloshyn S. V. Patriotychnе vykhovannia uchniv pochatkovoї shkoly zasobamy muzeinoї pidhotovky: dys... kand. ped. nauk [Patriotic education of primary school students by means of museum training]. 2019. 263 p. [in Ukrainian].
3. Davydenko I.V. Ekoturizm yak skladova ekolohichnoho vykhovannia studentiv [Ecotourism as a component of environmental education of students]. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2146/1/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%20%D1%8F%D0%BA%20%D1%81%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2.pdf>. [in Ukrainian].
4. Zaslavskaya A. V. Pedagogicheskaya napravlenost raboty ekskursovoda: osobennosti podgotovky organizatorov ynkluzivnoho turizma [Pedagogical orientation of the work of a tour guide: special features of the preparation of organizers of inclusive tourism]. Academic records of the Oryol State University. 2019, Nr 1 (82), p. 249. [in Russian].

5. Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy: nakaz MON Ukrainy vid 06.06.2022. protokol № 527 [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>. [in Ukrainian].

6. Kravchenko O.O. Inkliuzyvnyi turizm v umovakh zakladu osvity: pryntsyipy, funktsii, napriamy ta vydy [Inclusive tourism in the conditions of an educational institution: principles, functions, directions and types]. Politeness. 2022, Nr 7, pp. 45–58. [in Ukrainian].

7. Kravchenko O.O. Pryrodoterapiia yak innovatsiina tekhnolohiia rehabilitatsii ditei ta molodi z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho turyzmu [Naturopathy as an innovative technology for the rehabilitation of children and youth with special educational needs in the conditions of inclusive tourism]. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social work». 2020, Nr 2 (47), pp.73–77. [in Ukrainian].

8. Masovets O. A. Virtualni tekhnolohii yak peredumova rozvytku konkurentospromozhnosti pidpriemstva roboty [Virtual technologies as a prerequisite for the development of enterprise competitiveness.] 2019. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/node/4753/virtualnarealist.pdf> [in Ukrainian].

9. Pisiak V.S., Reznichenko I.H. Ekskursiia yak forma inkliuzyvnoho turyzmu dlia molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [Excursion as a form of inclusive tourism for younger schoolchildren with special educational needs]. Psychological and pedagogical problems of the modern school. 2020. Nr1 (3). pp. 120–127. [in Ukrainian].

10. Pro kontsepsiuu ekolohichnoi osvity v Ukraini №13/6-19 vid 20.12.2001 [On the concept of environmental education in Ukraine No. 13/6-19 dated 12/20/2001.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>. [in Ukrainian].

11. Tyshchenko S.V, Chernyshova T.M., Osipchuk A.S. Turyzm yak zasib psykhologichnoi ta sotsialnoi pidtrymky hrup ryzyku ta liudei z osoblyvymy potrebamy [Tourism as a means of psychological and social support for risk groups and people with special needs]. Economy and management of the national economy. Pp. 73–81. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct51-11>. [in Ukrainian].

УДК 372.4

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-26>

Саадат Сулейман кызы РЗАЕВА,
 orcid.org/0000-0002-2147-2897
 докторант кафедры педагогики
 Бакинського государственного университета
 (Баку, Азербайджан) seadet.rzayeva.70@mail.ru

РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ 3-5 ЛЕТ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ШКОЛЕ

В статье представлены этапы развития познавательной деятельности детей в период подготовки к школе. В связи с этим были изучены, проанализированы мнения выдающихся педагогов относительно познавательной деятельности и определено их отношение к проблеме. В статье подробно анализируется деятельность британского ученого Джона Равна, выдвинувшего теорию проблемного, развивающего обучения, которая сыграла большую роль в повышении познавательной активности учащихся в процессе обучения. В статье определены актуальные вопросы в программе дошкольного образования и рассмотрена необходимость их реализация. Также считается важным предусмотреть целенаправленную деятельность по трем направлениям, чтобы ориентировать познавательное развитие воспитательной работы детей 3-5 лет в условиях детского сада, согласно требованиям программы. В статье выделены и сгруппированы компоненты деятельности, способствующие развитию познавательной активности детей. Учтены реформы, проводимые в сфере дошкольного образования и отмечено, что они включают в себя стратегии обучения, требования к организации обучения, формы и методы обучения, планирование учебной деятельности. В статье показана системная организация познавательной деятельности детей в дошкольных образовательных учреждениях независимо от целей обучения, а также последовательность выполнения упражнений. Для работы над темой использовались методы наблюдения, интервью, анкетирования, эксперимента, исследования. Также в статье показана организация работы воспитателя со школьными подготовительными группами, привлечение их к практической работе. Определены темы для определения и реализации возможностей данной работы, а также приведена технология ее выполнения в определенной группе. В статье обобщены результаты исследования. Показано, что познавательная активность детей дошкольного возраста возрастает в условиях игровых занятий и при закреплении пройденного материала дома.

Ключевые слова: дошкольное образование, познавательная активность, технология развития познавательной активности.

Саадат Сулейман РЗАЕВА,
 orcid.org/0000-0002-2147-2897
 докторант кафедри педагогіки
 Бакинського державного університету
 (Баку, Азербайджан) seadet.rzayeva.70@mail.ru

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ 3-5 РОКІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ШКОЛИ

У статті подано етапи розвитку пізнавальної діяльності дітей у період підготовки до школи. У зв'язку з цим було вивчено, проаналізовано думки видатних педагогів щодо пізнавальної діяльності та визначено їхнє ставлення до проблеми. У статті докладно аналізується діяльність британського вченого Джона Рівна, який висунув теорію проблемного навчання, що розвиває, яка відіграла велику роль у підвищенні пізнавальної активності учнів у процесі навчання. У статті визначено актуальні питання у програмі дошкільної освіти та розглянуто необхідність їхньої реалізації. Також вважається за важливе передбачити цілеспрямовану діяльність за трьома напрямками, щоб орієнтувати пізнавальний розвиток виховної роботи дітей 3-5 років в умовах дитячого садка, відповідно до вимог програми. У статті виділено та згрупувано компоненти діяльності, що сприяють розвитку пізнавальної активності дітей. Враховано реформи, що проводяться у сфері дошкільної освіти та зазначено, що вони включають стратегії навчання, вимоги до організації навчання, форми та методи навчання, планування навчальної діяльності. У статті показано системну організацію пізнавальної діяльності дітей у дошкільних освітніх закладах незалежно від цілей навчання, а також послідовність виконання вправ. До роботи над темою використовувалися методи спостереження, інтерв'ю, анкетування, експерименту, дослідження. Також у статті показано організацію роботи вихователя зі шкільними підготовчими групами, залучення їх до практичної роботи. Визначено теми для визначення та реалізації можливостей даної роботи, а також наведено технологію її виконання у певній групі. У статті узагальнено результати дослідження. Показано, що пізнавальна активність дітей дошкільного віку зростає в умовах ігрових занять та при закріпленні пройденого матеріалу вдома.

Ключові слова: дошкільна освіта, пізнавальна активність, технологія розвитку пізнавальної активності.

Saadat Suleiman RZAYEVA,
orcid.org/0000-0002-2147-2897

Doctoral Student at the Department of Pedagogy
Baku State University
(Baku, Azerbaijan) seadet.rzayeva.70@mail.ru

DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF CHILDREN 3-5 YEARS OLD IN PREPARATION FOR SCHOOL

The article presents the stages of development of cognitive activity of children in the period of preparation for school. In this regard, the opinions of prominent teachers regarding cognitive activity were studied and analyzed, and their attitude to the problem was determined. The article analyzes in detail the activities of the British scientist John Ravna, who put forward the theory of problem-based, developmental learning, which played a big role in increasing the cognitive activity of students in the learning process. The article identifies topical issues in the program of preschool education and considers the need for their implementation. It is also considered important to provide for purposeful activities in three areas in order to orient the cognitive development of the educational work of children aged 3-5 years in a kindergarten, according to the requirements of the program. The article highlights and groups the components of activity that contribute to the development of children's cognitive activity. The reforms carried out in the field of preschool education are taken into account and it is noted that they include teaching strategies, requirements for the organization of training, forms and methods of teaching, and planning of educational activities. The article shows the systematic organization of the cognitive activity of children in preschool educational institutions, regardless of the goals of education, as well as the sequence of exercises. To work on the topic, methods of observation, interviews, questionnaires, experiments, and studies were used. The article also shows the organization of the work of the educator with school preparatory groups, involving them in practical work. Topics for defining and implementing the possibilities of this work are identified, as well as the technology for its implementation in a specific group. The article summarizes the results of the study. It is shown that the cognitive activity of preschool children increases in the conditions of playing lessons and when fixing the material covered at home.

Key words: preschool education, cognitive activity, cognitive activity development technology.

Введение в проблему. Дошкольное образование является одним из важнейших направлений развития личности в условиях глобализации. Эта уверенно продвигающаяся вперед область образования предъявляет большие требования к воспитателям-педагогам. Одним из них является повышение познавательной активности детей в дошкольных образовательных учреждениях. Переход от школы памяти к школе мысли сделал эту проблему реальностью. Характер и роль исследовательской позиции и познавательной деятельности в процессе обучения определяют способы использования интерактивных методов, которые являются творческой силой этой деятельности. На сегодняшний день педагоги, работающие в дошкольных образовательных учреждениях, должны держать в повестке дня указанные цели. С целью определения роли интерактивных методов в повышении познавательной активности учащихся использованы интервью, опрос и эксперимент, проведенные в дошкольных образовательных учреждениях города Баку. Выявленные особенности актуальны и в этом направлении.

Степень исследованности проблемы. Известные педагоги мира проводили интересные исследования, связанные с указанной темой. В научной литературе можно найти большое количество психолого-педагогических исследований, посвя-

щенных познавательной деятельности учащихся и проблеме активного обучения. Хотя принципы, лежащие в основе познавательной деятельности учащихся и активного обучения, известны с глубокой древности (Сократ, Демокрит, Платон, Сенека, Ибн Сина и др.), ее систематическое научное исследование началось в начале XX в. и было заложено другими учеными (Я.А. Коменский, Ф. Гегель, Ж.Ж. Руссо, И. Песталоцци, А. Дистерк, К. Ушинский, Ч. Дьюи и др.).

Этот метод обучения, играющий большую роль в повышении познавательной активности учащихся, впервые был предложен британским ученым Джоном Рэйвенсом.

Применение проблемно-развивающего обучения на практике дало толчок к созданию нового вида – метода, получившего название активного обучения. В это время на первый план вышла познавательная активность учащихся.

Важный вклад в изучение проблемного обучения внесли А. Матюшкин, Т. Кудрявцев, М. Махмутов, Ч. Дьюи и другие ученые. А. Матюшкин в своих работах предложил концепцию проблемно-диалогического обучения. Эту концепцию можно считать наиболее точным выражением основной сущности активного обучения. В концепции проблемно-диалогического обучения показана важность создания проблемной ситуации,

кооперативного общения учителя и ученика, их совместной деятельности субъект-предметного характера для активизации активного познавательного процесса. Во всех этих исследованиях наибольшее место отводится целям учебно-воспитательного процесса.

Цель данной статьи – раскрыть особенности познавательной деятельности детей дошкольного возраста при их подготовке к обучению в школе. Анализ основан на изучении точек зрения ведущих исследователей данной проблемы в научной литературе, а также особенности проводимых в стране реформ, связанных с введением новых программ обучения, основанных на интерактивном обучении.

Основное содержание.

Дошкольный образовательный процесс в Азербайджане. В современной системе образования дошкольный образовательный процесс, являясь первой ступенью общего образования, считается важным этапом обеспечения одинаковых условий для успешной подготовки детей к школьному обучению. В этот период (3-5 лет) у детей возрастает потребность в подвижности, развивается память, деятельность становится познавательной, носит осознанный характер. На этом этапе повышается динамизм физической и духовной деятельности, формируются личностные особенности, сознательные и произвольные элементы и мотивы, возрастает внутренняя потребность. В осуществлении познавательной деятельности детей дошкольное воспитание направлено на создание условий для развития их физического, физиологического, психологического, социального и интеллектуального потенциала, приобретение простых трудовых навыков, формирование основных условий логического поведения, выявление одаренности от ранний возраст. Достижение этих важных целей, которые мы перечислили выше, требует выполнения задач, требующих обеспечения новых, более важных характеристик у детей.

Если мы посмотрим на основные черты XXI века, то увидим, что появление новых общественных отношений в обществе, переход от плановой экономики к рыночной экономике, интеграция в мировую систему образования, требования информационного века, формирование новых взглядов и подходов к целям и задачам образования обеспечивают соответствие существующих общеобразовательных программ современным требованиям.

Считают необходимым реализовать в программе дошкольного образования следующие вопросы:

– регулирование формирования личности детей на дошкольном этапе;

– регламентация содержания и подготовки детей к школьному образовательному процессу;

– достижение качества в изложении правил процесса подготовки к школе;

– повышение компетентности персонала, работающего в дошкольных образовательных учреждениях;

– обеспечение качественного процесса дошкольного образования путем определения ответственности каждой из заинтересованных в этом процессе сторон (ДОУ, родители и др.) (Milli Kurikulum, 2008).

Концептуальность в исследовании составляют такие вопросы, как изучение противоречий, возникающих в данной работе, определение закономерностей, связанных с их устранением, выдвижение соответствующих методов, направленных на реализацию принципов.

В соответствии с требованиями программы в детсадовской среде к подготовке детей 3-6 лет должна быть обеспечена целенаправленная деятельность по трем направлениям в направлении познавательного развития:

1. ребенок слушает любую речь, понимает ее, говорит связно и приобретает привычку использовать в своей речи определенные речевые теги;

2. решает операции, требующие простого математического мышления;

3. приобретает некоторое базовое представление об окружающих предметах или событиях, а также может объяснить эти понятия (Milli Kurikulum, 2008).

Из проведенных наблюдений и опросов видно, что познавательное развитие детей воспитателями по нормативам не контролируется. Обеспечение активности детей в этом процессе должно решаться, как важное условие, на учебных занятиях. Поэтому необходимы компетентность и профессионализм педагогов в применении активно-интерактивных методов обучения.

В программе дошкольного образования специально учитываются вопросы, важные для подготовки детей к школьному обучению.

В концептуальном документе воспитатели должны осуществлять свою деятельность по направлениям развития познавательного процесса ребенка. Эти направления развития познавательного процесса означают физическое, здоровьесберегающее, безопасное, эстетическое, творческое, социально-эмоциональное развитие и познавательное развитие. Из проведенных экспериментов видно, что, создавая интеграцию между указанными направлениями развития, воспитатели не могут проявить должной компетентности

и профессионализма в обеспечении полноты педагогического процесса (an Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası, 2013).

Проблема связана со многими противоречиями. Здесь особое значение имеет выражение требований педагогической технологии в системном проектировании образовательного процесса.

В отличие от традиционной образовательной программы учебный план должен обеспечивать выполнение нормативов путем определения результатов каждой учебной цели, проводимой с детьми по направлениям развития.

Установлено, что использование активных механизмов обучения эффективно при выполнении в нашем исследовании требований, установленных в программе к содержанию познавательной деятельности ребенка. Эти механизмы (мотивация, постановка задачи, необходимость диалога, воспитательное руководство, ребенок-исследователь, психологическая поддержка) обеспечивают достижение познавательной активности детей.

Определить деятельностные компоненты познавательной деятельности, способствующие развитию ребенка, можно следующим образом:

- создание у ребенка интереса и желания учиться;
- освоить простой разговорный язык, коммуникативную речь;
- формирование общения с окружающими людьми;
- умение выражать свои мысли и идеи;
- правильно объяснять названия и признаки окружающих предметов, как они движутся;
- умение логически рассуждать;
- уметь правильно обобщать;
- демонстрировать умение приходить к мысленному выводу (Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsil, 2007).

Результаты обучения, включающего в себя познавательную деятельность детей, должны решаться стандартным образом под руководством воспитателя в этой работе, согласно требованиям, указанным в программе:

- слышит и понимает, логично говорит и умело использует речевые обозначения;
- может выполнять простые, но заставляющие задуматься математически-логические операции;
- приобретает четкие представления об объектах, предметах, событиях и может анализировать понятия;
- устанавливает причинно-следственные связи и выдвигает гипотезы;
- выражает свои мысли простыми презентациями.

У детей 3-5 лет умения на уровне познавательного развития повышают их готовность к школе и обеспечивают развитие на следующий возрастной уровень:

- решает счетные, математические действия в пределах трех;
- может различать предметы по их признакам (форма, размер, количество);
- умеет различать пространственные понятия;
- может выбирать геометрические фигуры (круг, треугольник);
- может выполнять элементарные операции, такие как сложение предметов, геометрических фигур и чисел, меньше-больше, больше-меньше;
- интересуется буквами и звуками (способен к «чтению» навыков);
- выражает свои действия и реакции в соответствии с мнением, к которому прислушивается;
- может правильно произносить звуки речи в ряде языковых средств – слогах, словах, предложениях;
- общается с детьми, сверстниками и взрослыми;
- проявляет толерантность к простым правилам и заданиям, которым следует следовать при общении;
- разъясняет свои мысли о себе и окружающих с помощью вопросов;
- выполняет простые трудовые задания;
- способен выполнять поставленную задачу, не отвлекаясь;
- работает самостоятельно, при необходимости обращается за помощью;
- старается улучшить ситуацию;
- желание учиться.

Стратегии обучения включают требования к организации обучения, методам обучения, планированию учебной деятельности (Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2009).

Упражнения в дошкольном воспитании детей. Упражнения, являющиеся формой организации обучения, имеют важное значение в дошкольном воспитании детей. Эффективное использование технологий активного обучения является одним из основных требований в этой работе.

Технология – это необходимый метод, инструмент, способ, ресурсы, материалы и т.п., используемые при эффективной организации любого процесса. Уроки, построенные на основе активных технологий обучения, обусловлены активностью детей и обеспечением их мыслительных возможностей.

Системная организация познавательной деятельности детей в дошкольных образовательных

учреждениях, независимо от целей обучения, следующая последовательность упражнений создает оптимальность в достижении ожидаемых результатов:

- мотивация (постановка задачи);
- проведение исследований;
- обмен информацией и обсуждение;
- приложение;
- делать выводы и обобщения;
- оценивание (проводится в процессе обучения) (Fərhadogʻlu, 2000).

Познавательная цель обучения на указанных этапах должна решаться в условиях активной детской деятельности.

Правильная постановка фазы мотивации означает выполнение половины задания. Мотивация, что в переводе с латинского означает «приводить в движение», служит реализации детского познания и активности на уроке. Из наблюдений видно, что педагоги сталкиваются с трудностями в создании мотивации (учебного интереса) на занятиях. Поэтому воспитатель должен знать структуру и принципы мотивации.

Структуру мотивации составляют цели, направляющие вопросы, задания и исследовательские вопросы, связанные с получением новых знаний в процессе обучения. Например, установка:

Средняя группа (3-4 года).

Предмет. Постройте забор вокруг газона.

Мотивация. Используя метод мозгового штурма, воспитатель направляет внимание детей на следующие вопросы:

- Что вы видите на столе?
- Что вам нужно, чтобы построить то, что вы видите?
- В чем важность строительства забора?
- Что вы можете сказать о последовательности возведения забора?

По вопросам изучается мнение детей.

Исследовать вопрос. «Каковы этапы строительства забора?»

Под руководством учителя дети пытаются ответить на исследовательский вопрос, относящийся к теме, на основе заданий в форме группы.

Два принципа (проблемность, целеустремленность) должны быть отражены при построении мотивации воспитателем (Əlizadə, 2001).

В соответствии с требованием проблемного принципа учитель должен в начале урока поставить перед детьми задачу. Учитель задает вопрос, связанный с проблемой, которую он ставит в соответствии с целью темы и сведениями, противоречащими исходным знаниям детей. Исследовательский вопрос реализует принцип проблематизации.

Тренировочное занятие должно быть правильно построено, исходя из принципа целенаправленности. Деятельность, проводимая на всех этапах учений, должна быть тесно связана с поставленной целью. Воспитатель должен выбирать цель, направленную на внедрение новых знаний, с учетом необходимых знаний и умений детей.

Необходимо использовать развитие познания, которое оказывает важное влияние на формирование дошкольного образования детей. Познание, составляющее основу деятельности детей в процессе обучения, имеет сложную структуру. Познание, которое дети выполняют на учебных занятиях, носит повседневный характер. Знания, полученные в результате повседневного познания, накапливаются в непосредственной практической жизни ребенка. Например, установка корабля, изготовление кольца из пластилина и т. д. Практический разум является основой повседневного познавательного процесса (Qasimova, 2021).

Процесс понимания делится на два уровня: чувственный и рациональный, то есть абстрактный.

Чувственное познание происходит на основе непосредственного взаимодействия и воздействия человека с внешней средой и реализуется в формах ощущения, восприятия и представления.

Человек стремится понять суть событий, чтобы глубже проникнуть в события и процессы, происходившие вокруг него. Это называется абстрактным или логическим мышлением, которое является высшим уровнем познания. Нам нужно развивать детей от памяти к мышлению в дошкольном возрасте. Дети совершают различные мыслительные операции, конкретизации и глубже познают мир. Когда объекты и события видны, они легко воспринимаются. Само восприятие представляет собой сложный процесс понимания. Восприятие дает человеку полную и исчерпывающую информацию о внешней среде (Veysova, 2008). В процессе восприятия мы также используем наши предыдущие знания и опыт. Эти прошлые знания и опыт оказывают существенное влияние на то, является ли восприятие полным, совершенным и правильным.

На основании многолетних исследований известно, что в основе процесса восприятия предметов детьми лежит прежде всего форма этого предмета. Они различают форму в раннем возрасте, проверяя ее руками. С трехлетнего возраста дети различают материальные и геометрические фигуры и могут их узнавать. На основании проведенного исследования можно сказать, что детям до 3-4 лет обычно удается различать разные фигуры, их форму – квадрат, круг, треугольник,

через осязание, а после 5-ти лет – зрительно (Куррикулум, 2007).

Исследования показывают, что дети в возрасте 3-5 лет лучше воспринимают форму сначала на глаз, а на более позднем этапе – более точно. Если до занятий дети в возрасте 3-5 лет могут определить общую форму фигуры тела, то после специального тренировочного процесса – выделить ее основные признаки и аспекты.

Факторы, положительно влияющие на развитие познавательной активности детей в дошкольном возрасте:

- Коммуникативная подготовка ребенка к образовательному процессу – школе.
- Прием в школу.
- Формирование начальных знаний и представлений о школьной жизни.
- Привыкание к трудностям учебной деятельности.
- Создание и постепенное повышение тренировочной мотивации (Осокина, 1973).

Меняются также причины и факторы, которые будут влиять на поведение и привычки ребенка в связи с процессом школьного обучения. Распорядок дня ребенка меняется, он просыпается рано утром, готовит домашнее задание, хранит свои вещи, книги, тетради и т.д.

На этапе подготовки к школе источником познания ребенка является окружающая его внешняя среда. Внешняя среда воздействует на ребенка и формирует определенные эмоции, предположения и представления.

Активность познания ребенка, его направленность на какую-либо цель находит свое отражение в реальной жизни – в процессе его умственной и физической деятельности. В процессе практики ребенок активно влияет не только на человечество, но и на окружающих его людей, и вообще на других членов общества. Отсюда можно сделать вывод, что если источником познания является материальный мир, то носителем познания является человеческое общество и его составляющие. По мнению представителей диалектической

философии, процесс познания состоит в приближении мышления к воспринимаемому предмету, в движении мысли от незнания к знанию, от неполного знания к более полному, совершенному знанию (Селевко, 2004).

Школьный период ребенка во многом связан с личностью учителя. Позиция учителя в школе напрямую связана с процессом обучения. Их отношения более серьезные и деловые. Напротив, отношение воспитателя детского сада мягкое и доброе, напоминающее своего рода замену родителям. Постепенно заменяя эти образы, для ребенка формируется новая социальная среда.

Если суммировать основные характеристики готовности к школе, то можно говорить об оптимальном уровне знаний, умений, мотивации и поведения, необходимых для обучения и понимания школьной программы. К ним относятся характерные особенности мыслительной деятельности, познавательного процесса, внимания и памяти.

Не следует забывать и о самих детях, передавая знания высокого уровня и обучая их привычкам и манерам. То есть единственная обязанность старших – учить и воспитывать ребенка, а обязанность детей – не забывать преподаваемое и следить за уроками. Мы должны знать, что здесь уже формируется новая личность.

Выводы. На основании всего этого можно сделать вывод, что:

- использование игр можно считать удобным способом повышения познавательной активности детей в дошкольных образовательных учреждениях;
- следует правильно выбирать пути и средства повышения познавательной активности учащихся;
- следует иметь в виду, что интерактивные методы обучения являются одним из основных средств повышения познавательной активности учащихся;
- все это следует рассматривать как удобный способ дать учащимся самостоятельность во время урока.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum). Kurikulum, 2008, № 2
2. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi proqramı (2007-2010-cu illər). Bakı şəhəri, 12 Aprel 2007. “Azərbaycan müəllimi qəzeti”.
3. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://edu.gov.az>. 15 sentyabr, 2009
4. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. <http://prezident.az/articles/9779>, 24 oktyabr, 2013.
5. Fərhadoglu M. Fəlsəfənin əsasları. Bakı: Maarif, 2000. 204 s.
6. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı: Adiloğlu, 2001. 140 s.
7. Qasımova L., Mahmudova R. Pedaqogika. Bakı, Ekoprint. 2021
8. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim. Bakı: Kövsər, 2008, 576 s.

9. Куррикулум по воспитанию детей раннего и дошкольного возраста (1-7 лет) Республики Молдова. Молдова: Ин-т педагогических наук. Ch.: S. n., 2007 (Combinatul Polig.). 108 с.
10. Осокина П.И. Физическая культура в детском саду. М.: Просвещение, 1973. 78 с.
11. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. М.: Педагогика, 2004. 160 с.

REFERENCES

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum) [Concept of general education of the Republic of Azerbaijan (National Curriculum)]. Kurikulum, 2008, № 2 [in Azerbaijani]
2. Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi proqramı (2007-2010-cu illər) [Preschool education renewal program in the Republic of Azerbaijan (2007-2010 years)]. Bakı şəhəri, 12 Aprel 2007. "Azərbaycan müəllimi qəzeti" [in Azerbaijani]
3. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu [Law of the Republic of Azerbaijan on education]. <http://edu.gov.az>. 15 sentyabr, 2009 [in Azerbaijani]
4. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası [State Strategy for the development of education in the Republic of Azerbaijan]. <http://prezident.az/articles/9779>, 24 oktyabr, 2013 [in Azerbaijani]
5. Fərhadovlu M. Fəlsəfənin əsasları [Basics of philosophy]. Bakı: Maarif, 2000. 204 s. [in Azerbaijani]
6. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür [New pedagogical thinking]. Bakı: Adilovlu, 2001. 140 s. [in Azerbaijani]
7. Qasımova L., Mahmudova R. Pedaqogika [Pedagogy]. Bakı, Ekoprint. 2021 [in Azerbaijani]
8. Veysova Z. Fəal (interaktiv) təlim [Active (interactive) training]. Bakı: Kövsər, 2008, 576 s. [in Azerbaijani]
9. Kurrikulum po vospitaniyu detej rannego i doskolnogo vozrasta (1-7 let) Respubliki Moldova [Curriculum for the education of children of early and preschool age (1-7 years) of the Republic of Moldova]. Moldova: In-t pedagogicheskikh nauk. Ch.: S. n., 2007 (Combinatul Polig.). 108 с. [in Russian]
10. Osokina P.I. Fizicheskaya kultura v detskom sadu [Physical education in kindergarten]. M.: Prosvshenie, 1973. 78 с. [in Russian]
11. Selevko G.K. Sovremennye obrazovatelnye tehnologii [Modern educational technologies]. M.: Pedagogika, 2004. 160 с. [in Russian]

УДК 371. 39

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-27>

Оксана САВЧЕНКО,

orcid.org/0000-0003-4808-5894

*голова циклової комісії філологічних дисциплін, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії,
викладач-методист,*

викладач української мови та літератури

*Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ
(Кременчук, Україна) newspace1972@gmail.com*

Наталія КОВЕРСУН,

orcid.org/0000-0002-1146-0518

викладач-спеціаліст,

викладач української мови та літератури

*Кременчуцького льотного коледжу Харківського національного університету внутрішніх справ
(Кременчук, Україна) nataliakov2302@gmail.com*

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИК ВЕБ-КВЕСТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті охарактеризовано дефініції понять “веб-квести”, “інформаційно-комунікаційні технології”, “проектно-дослідні методи роботи”, “квестові технології”, “пошукова діяльність здобувачів освіти”.

Актуальність теми «Впровадження практик веб-квестів під час вивчення філологічних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти» полягає в тому, що інтеграція і глобалізація соціальних, економічних і культурних процесів, які відбуваються в світі, перспективи розвитку української держави потребують випереджувального, глибокого оновлення системи освіти. Запровадження сучасних підходів у навчальний процес залишається ключовою проблемою теорії й практики освіти. Пошук шляхів та засобів залучення здобувачів освіти до активної освітньої діяльності пов’язаний із соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, із розвитком науково-технічного прогресу, з новим ставленням до пошуку інформації та здобуванням знань.

Проблеми, які спонукають нас вивчати зазначене питання, сьогодні є актуальними. Стандартами Нової української школи передбачено посилення практичного й виховного спрямування мовної освіти, формування мовно-мовленнєвої культури особистості із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема веб-квестів. Перед освітою поставлено задачу щодо формування нового покоління не лише як носія знань, а як генерації з творчим мисленням, здатної до активних дій та гнучкої адаптації до мінливого середовища, тому доречним є застосування проектно-дослідних методів роботи педагогічних працівників зі здобувачами освіти, використовуючи на практичних заняттях квестові технології. Таким чином, формується пошукова діяльність здобувачів освіти під час вивчення філологічних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти.

Модернізація освіти в Україні скерована не лише на зміни в змісті предметів, а й на зміни підходів до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, розширення арсеналу веб-квестів, застосування проектно-дослідних методів роботи, активізацію діяльності здобувачів освіти на практичних заняттях філологічного спрямування, наближення тем до реального життя через пошукову діяльність здобувачів освіти.

Поставивши перед собою мету, ми висвітлили особливості впровадження практик веб-квестів під час вивчення філологічних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти; з’ясували основні характерологічні риси інформаційно-комунікаційних технологій, їхньої ролі у формуванні знань, умінь і навичок фахової комунікації. Відповідно до мети дослідження були розв’язані такі завдання: вивчити лінгвістичну, психолого-педагогічну, лінгводидактичну та методичну літературу з проблеми дослідження; дати наукове обґрунтування поняттям «веб-квести», «квестові технології», «проектно-дослідні методи», «пошукова діяльність здобувачів освіти»; окреслити наукові засади й принципи впровадження практик веб-квестів під час вивчення навчальних дисциплін: «Української мови», «Української літератури», «Зарубіжної літератури», «Української мови (за професійним спрямуванням)», «Ділового етикету та культури спілкування», «Зasad усного мовлення (риторики)»; визначити роль і місце квестових технологій під час вивчення філологічних дисциплін; описати інформаційно-комунікаційні технології, методи та прийоми. У процесі дослідження використовувалися такі методи: аналіз і узагальнення лінгвістичних, психолого-педагогічних та лінгво-методичних джерел; аналіз літературних джерел, у яких міститься інформація щодо впровадження практик веб-квестів; синтезування результатів дослідження, визначення їх наукової новизни.

Працюючи з темою, були вивчені літературні джерела, проведені дослідження під час організації, підготовки та проведення практичних занять з навчальних дисциплін: “Українська мова”, «Українська література», «Зарубіжна література», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Діловий етикет та культура спілкування», «Засади усного мовлення (риторика)». Таким чином, результати роботи можуть бути використані викладачами, здобувачами вищих навчальних закладів під час проведення практичних занять у вищому навчаль-

ному закладі, учителями під час роботи; можуть бути використані авторами підручників; для написання методичних рекомендацій та посібників науково-педагогічними працівниками; а також для удосконалення підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання випускників загальноосвітніх шкіл.

Ключові слова: веб-квести, інформаційно-комунікаційні технології, проєктно-дослідні методи роботи, квестові технології, пошукова діяльність здобувачів освіти.

Oksana SAVCHENKO,

orcid.org/0000-0003-4808-5894

Head of the Cycle Commission of Ukrainian and Foreign Languages,
Specialist of the Highest Qualification Category, Teacher-Methodologist,
Lecturer at the Ukrainian Language and Literature
Kremenchuk Flight College of Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kremenchuk, Ukraine) newspace1972@gmail.com

Nataliya KOVERSUN,

orcid.org/0000-0002-1146-0518

Teacher-Specialist,
Lecturer at the Ukrainian Language and literature
Kremenchuk Flight College of Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kremenchuk, Ukraine) nataliakov2302@gmail.com

THE IMPLEMENTATION OF WEB QUESTS PRACTICES INTO THE STUDY OF PHILOLOGICAL DISCIPLINES AT HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS

This paper defines the following terms, such as “web quests”, “information and communication technologies”, “research project methods of work”, “quest technologies”, and “research activity of students”.

The relevance of the topic “The implementation of web quests practices into the study of philological disciplines at higher professional education institutions” lies within the integration and globalization of social, economic and cultural processes taking place globally, as well as the prospects of the Ukrainian State development, requiring anticipatory and profound renewal of the educational system.

The implementation of novel approaches into the educational process is a critical problem for educational theory and practice. The search for ways and means of involving students in dynamic educational activities is associated with processes within society, scientific and technological progress, new attitudes to information retrieval, and knowledge acquisition.

There are some essential issues that incentivize us to study the above-mentioned topic. According to the standards of the New Ukrainian School, the practical and educative direction of language studies, as well as the formation of the language culture of the individual, should be strengthened with the use of information and communications technologies, namely web quests. Education is tasked with forming a new generation not only as a carrier of knowledge but as a generation with creative thinking, capable of decisive actions, and flexible adaptation to changing environments. Therefore, the implementation of research project methods by pedagogical staff by the usage of quest technologies in practical classes is fully justified. As a result, the research activity of students during the study of philological disciplines at higher professional education institutions is being formed.

Modernization of Ukrainian education is aimed not only at changes in the content of classes but also at changes in approaches to the implementation of information and communications technologies, expansion of the arsenal of web quests, use of research project methods of work, activation of students’ work at practical philological classes, applying topics to real life through research activities of students.

Having set the goal, we have highlighted the specifics of implementing web quests practices during the study of philological disciplines at higher professional education institutions, discovered the main features of the information and communications technologies, and their role in the formation of knowledge, skills and communication abilities. According to the objective of the study, the following tasks have been solved: the linguistic, psychological and pedagogical, lingua didactic and methodological literature on the research problem has been investigated; scientific justification for the concepts of “web quests”, “quest technologies”, “research project methods of work”, and “research activity of students” has been defined; scientific basics and principles of the web quests practices implementation during the study process of the disciplines, such as the Ukrainian language, the Ukrainian literature, the Foreign Literature, the Professional Ukrainian Language, the Business Etiquette and Culture of Communication, the Principles of Oral Speech (Rhetoric) have been determined; the role and place of web technologies during the study process of philological disciplines have been defined; technologies, methods and techniques of information and communications technologies have been described. The following methods were used in the research process: analysis and generalization of linguistic, psychological-pedagogical and lingua-methodological sources; literature review regarding the implementation of web quests practices,

synthesis of research results, and determination of their scientific novelty.

Having worked with the topic, the relevant literature review was conducted, and research has been implemented during the organization, preparation and conduction of the practical classes on the Ukrainian language, the Ukrainian literature, Foreign Literature, the Professional Ukrainian Language, the Business Etiquette and Culture of Communication, the Principles of Oral Speech (Rhetoric). Therefore, the results of the study can be used by mentors and students during practical classes at higher professional education institutions, by teachers in their work, and by authors and researchers of textbooks for writing methodological recommendations and manuals. Moreover, this article can be used to improve the preparation for external independent assessment of secondary school graduates.

Key words: "web quests", "information and communication technologies", "research project methods of work", "quest technologies", and "research activity of students".

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних завдань вищої школи України є істотне покращення професійної майстерності викладача. Успіхи навчання й виховання здобувачів освіти значною мірою залежать від умінь педагога зацікавити студентів і курсантів, від можливості запропонувати йому щось нове, цікаве, сучасне. Розвиток системи вищої освіти передбачає, щоб освітня діяльність та якість інноваційних процесів знаходилась на високому рівні. Упровадження інноваційних освітніх процесів зумовлене суспільною потребою у створенні та поширенні новацій і зміні освітнього середовища, в якому проходить їх життєвий цикл.

У сучасній освіті змінюються технології: запроваджуються активні методи навчання, проектно-дослідні методи роботи, відбувається введення здоров'язберігаючих програм, активізується робота з обдарованими здобувачами, запроваджується профільне навчання. Основу та зміст таких процесів становить інноваційна діяльність, суть якої полягає в оновленні педагогічного процесу, внесенні новоутворень у традиційну систему, що передбачає найвищий ступінь педагогічної творчості. Відбувається перехід на нові освітні моделі.

Розвиток комп'ютерної техніки й технологій останнім часом призвів до значних змін у розумінні ролі інформаційних технологій у житті суспільства й можливостей застосування засобів обчислювальної техніки в навчанні. Сфера застосування техніки в освіті постійно розширюється: з використанням комп'ютера та супутніх йому інформаційних технологій як об'єкта вивчення предмета інформатики акценти нині переносяться на його широке використання як засобу інтенсифікації навчального процесу.

Ці зміни не могли не вплинути на освітню сферу як з точки зору змісту завдань освіти, так і відносно використання технологічних можливостей, що відкрилися для досягнення цілей освіти. Представлення навчального матеріалу за допомогою технічних засобів навчання використовується давно. Впровадження інформаційних технологій в освіту суттєвим чином прискорює передачу знань і накопиченого технологічного й соціаль-

ного досвіду людства не тільки від покоління до покоління, а й від однієї людини до іншої. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології, підвищуючи якість навчання й освіти, дозволяють людині успішніше та швидше адаптуватись до довкілля й соціальних змін, що відбуваються. Це дає кожній людині можливість одержувати необхідні знання як зараз, так і в майбутньому. Активне й ефективно впровадження цих технологій в освіту є важливим чинником створення системи освіти, що відповідає вимогам і процесу реформування традиційної системи освіти у світлі вимог сучасного інформаційного суспільства. Передусім викладач, залишаючись за своїм офіційним статусом основним суб'єктом навчальної діяльності значною мірою набув риси фасилітатора, а здобувач з об'єкта навчальної діяльності перетворився на її активного суб'єкта. Це сталося через низку об'єктивних і суб'єктивних причин. Передусім ідеться про зміну характеру та змісту навчальної діяльності, значну й дуже не однозначну зміну їхньої мотивації як на процес навчання, так і на набуття певної суми знань, умінь і навичок (Казакова, Костюченко, Дерев'янка, Асессорова, Фролова, 2015: 14).

Отже, у зв'язку з розвитком комп'ютерної техніки й технологій відбуваються значні зміни у розумінні ролі інформаційних технологій у житті суспільства та можливостей застосування такої техніки та технологій у навчально-виховному середовищі. Тому доречним є застосування квестових технологій, проектно-дослідних методів роботи та використання пошукової діяльності здобувачів освіти в освітньому процесі.

Аналіз досліджень. Ці процеси об'єктивно призвели до необхідності активного освоєння та впровадження інформаційних технологій у навчальний процес. Дидактично педагогічні та методичні проблеми інформатизації навчального процесу вивчали В. Болтянський, В. Беспалько, М. Жалдак, В. Монахов, Ю. Рамський, В. Розумовський, О. Співаковський тощо. У працях Ю. Машбиця, В. Зінченка, Н. Тализіної досліджувалися психо-

лого-педагогічні аспекти використання інформаційних технологій у навчальному процесі.

Однією з сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є технологія веб-квест. Дана технологія створена у Сполучених Штатах Америки в 1995 році дослідниками Б. Доджен і Т. Марчем, які вперше визначили методичні вимоги для гіпертекстового веб-квесту. Існує ряд досліджень учених застосування веб-квесту у дистанційному навчанні (Г. Шаматонова), у контексті підвищення якості підготовки фахівців різного профілю (Я. Биховський, С. Мешкова, В. Силантьєв) (Казакова, Костюченко, Дерев'янка, Асессорова, Фролова, 2015: 14).

З огляду на актуальність проблеми застосування інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема веб-квестів під час вивчення філологічних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти, сьогодні активно досліджуються різні їхні аспекти, зокрема, модернізація освіти на основі проектно-дослідних методів роботи (Сокол І., Кононец Н. та ін.); методи, прийоми інформаційно-комунікаційних технологій (Казакова Г., Костюченко В. та ін.); сутність пошукової діяльності здобувачів освіти за допомогою веб-квестів (Дерев'янка А., Асессорова С., Фролова Н. та ін.); моніторинг рівнів досягнення практичних навичок впровадження квестових технологій під час вивчення філологічних дисциплін (Дьячкова Я.).

Мета статті – висвітлення особливостей впровадження практик веб-квестів під час вивчення філологічних дисциплін у закладах фахової передвищої освіти; з'ясування основних особливостей веб-квест технологій, їх роль у формуванні навичок фахової комунікації у здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Новий етап розвитку вищої освіти пов'язаний з упровадженням у навчально-виховний процес інноваційних технологій, спрямованих на підвищення рівня якості освіти, адже рівень якості освіти та компетентності, набути здобувачами освіти під час навчально-виховного процесу, – це не тільки готовність до практичних дій, які базуються на системі відповідних знань умінь навичок, а й духовно зумовлено здатність приймати вірні рішення та готовність брати на себе відповідальність за певну й конкретну діяльність. Першочергові завдання сучасної вищої школи чітко визначені Національною доктриною розвитку освіти: це створення умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховання покоління людей здатних ефективно працювати й навчатися протягом усього життя (Кононец, 2012: 76).

Педагогічні колективи постійно підвищують свій професійний рівень, педагогічну майстерність, реалізуючи завдання модернізації навчально-виховного процесу, суть якого охоплює такі важливі аспекти: орієнтацію на актуальні проблеми сучасної теорії та практики; освоєння та впровадження інноваційних технологій та інтерактивних методів навчання; запровадження дистанційної освіти; інформатизацію навчально-виховного процесу; розробку авторських програм, посібників.

Кожний член педагогічного колективу ефективно працює над реалізацією освітніх завдань, поєднуючи традиційні засоби навчання з інформаційними технологіями. Для цього організуються динамічні групи викладачі, які в рамках методу проектів працюють над створенням веб-квестів з філологічних навчальних дисциплін: «Українська мова», «Українська література», «Зарубіжна література», «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Діловий етикет та культура спілкування», «Засади усного мовлення (риторика)». Нині значна кількість здобувачів освіти вільно користуються інформаційно-комунікаційними технологіями, які прискорюють пошук необхідної інформації, її обробку та презентацію в різних формах.

Одним із способів розвитку навичок пошукової діяльності здобувачів освіти є веб-квест. Веб-квест (від англ. Webquest – Інтернет-пошук) – це тривалий цілеспрямований пошук, пов'язаний із пригодами або грою. Навчальний веб-квест є різновидом проектного навчання, інтерактивною технологією завдяки якій студенти і курсанти самостійно здобувають знання, використовуючи Інтернет. Викладачі організують самостійну роботу здобувачів освіти більш ефективно. Під час веб-квесту в центрі навчально-виховного процесу опиняються студенти і курсанти, які опановують знання у змаганні й ігровій формі. Вкрай цікавим є для здобувачів веб-квест у ролях. В основі веб-квесту – пошук інформації та її дослідження, аналіз, структуризація, оформлення для презентації (Казакова, Костюченко, Дерев'янка, Асессорова, Фролова, 2015: 15). Проводячи веб-квести з філологічних дисциплін, створюється сприятливе середовище для активізації теоретичних знань і практичного досвіду філологічного спрямування здобувачів освіти, виконуються ними справи, формуються здатності висловлювати власні погляди, ідеї, пропозиції. Тому доречно використовувати на практичних заняттях такі квест-технології:

– лінійну квест-технологію (рішення однієї задачі дає можливість вирішувати наступну);

– штурмову квест-технологію (за допомогою підказок здобувач освіти сам вибирає спосіб вирішення завдання);

- розшифрування анаграм, ребусів, дешифратора;
- розгадування та створення кросвордів;
- складання сенкану;
- написання літературних диктантів;

– виконання вправи «Факт чи засудження», у якій визначають, які із стверджень є фактом, а що – судженням (коментування факти, спираючись на текст твору);

– складання пазлів – опорних слів за темою заняття;

– виконання завдання пошукового характеру за допомогою QR code («Чий портрет зображено на картинці?»);

– розташування події твору в правильній послідовності за допомогою Learning Apps. org;

– складання слів за допомогою цифр (дотримання порядку при лічбі відповідно до розташування букви в алфавіті) (Сокол, 2014: 372).

Під час навчально-виховного процесу використовуються такі види веб-квестів: ті, що розраховані на тривалу роботу – семестр, навчальний рік; ті, що розраховані на короткочасну роботу – 1-2 пари.

Тривала робота над веб-квестами передбачає поглиблення і перетворення знань учнів, а короткочасна – поглиблення та інтеграцію їхніх знань, умінь та навичок.

Під час проведення веб-квестів викладачі пропонують здобувачам освіти різні шляхи та форми розв'язання запропонованих завдань: гру, у процесі якої шукають відповідь на поставлені питання; послідовне виконання тестових завдань; створення медіа-об'єктів (відео-, аудіоматеріалів, аватарів, презентацій); наповнення сайту матеріалами дослідження; створення блога тощо (Казаква, Костюченко, Дерев'янка, Асессорова, Фролова, 2015: 15).

Існує чимало сайтів, що дають змогу безпосередньо створювати веб-квести й водночас додатково використовувати різні інструменти та сервіси. При цьому необхідно враховувати, що більшість із цих сайтів є платними. Тому адміністрацією вищого навчального закладу було прийнято рішення про створення власного сайту, що розширило можливості й педагогів, і здобувачів освіти. Створюється веб-квест на платформі вишу в такій послідовності: розробляємо власний веб-квест, публікуємо розроблений веб-квест, ділимося посиланням на веб-квест зі здобувачами. Саме на цьому сайті здобувачі освіти мають змогу розміщувати матеріали, зібрані й опрацьовані під час веб-квесту, свої творчі роботи. Викладач

повинен вирішити, чи надати веб-квесту змагальний тон, чи представити його як творчий процес, результатом якого повинно стати відкриття курсантами та студентами нового знання або формування в них певних навичок.

Так чи інакше, у процесі роботи над веб-квестом здобувачі освіти отримують знання шляхом відкриття, пошуку відповідей на запитання. У цьому полягає цінність запропонованої технології. До того ж курсанти та студенти отримують досвід цікавої навчально-виховної роботи в Інтернеті, удосконалюють уміння використовувати сучасні платформи та програми. Ідеї, що з'являються у процесі роботи над проблемними завданнями, розширюють світогляд здобувачів, розвивають їхній інтелект і стимулюють до подальших відкриттів. Самостійна робота здобувачів освіти за технологією веб-квесту має творчий характер, бо використовується в атмосфері співробітництва й почуття своєї відповідальності за успіх спільної справи, у дусі змагання, бажання бути краще, ніж суперник, і високої мотивації на успіх з реальними, наочно відчутними досягненнями власної праці.

Висновки. Переваги інформаційно-комунікативних технологій Інтернету для сучасної вищої освіти важко переоцінити, адже вони містять надзвичайно потужний потенціал і відкривають широкі можливості для формування та розвитку компетентностей щодо вивчення філологічних дисциплін здобувачами освіти. Використання нових інформаційних технологій, таких як Інтернет-ресурси, забезпечує не тільки індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей здобувачів освіти, рівня володіння тими чи іншими компетентностями, їхніх схильностей, але і збагачують їхню компетентність щодо вивчення «Української мови», «Української літератури», «Зарубіжної літератури», «Української мови (за професійним спрямуванням)», «Ділового етикету та культури спілкування», «Зasad усного мовлення (риторики)», знімаючи психологічний бар'єр перед їхнім опануванням. Інтернет-ресурси є необхідними для ефективної організації освітнього процесу, які наповнюють його якісними навчально-методичними матеріалами.

Використання веб-квестів полегшує процес формування компетентностей щодо вивчення філологічних дисциплін у курсантів і студентів, надаючи їм можливість самостійно знайти вирішення певної проблеми, колективно обговорити це вирішення з однокурсниками з метою виявлення істини через ставлення різних поглядів. Інтернет-ресурси забезпечують доступ до

майже невичерпної бази професійно й особистісно важливої інформації і дозволяють максимально наблизити навчальне спілкування до реального, тобто забезпечити навчання і виховання в контексті, оскільки саме на основі моделювання реальної комунікативної ситуації формуються й удосконалюються знання, уміння та навички щодо вивчення філологічних дисциплін (Дьячкова, 2015: 99).

Отже, виходячи з практичної діяльності та виконаного аналізу, вважаємо, що використання веб-квестів як форми групової роботи – це та технологія, той потужний стимул який дозволяє розвивати пізнавальну активність здобувачів освіти, покращує якість знань, сприяє розвитку навичок самостійного отримання знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дьячкова Я. О. Практичне впровадження короткострокового веб-квесту в процес навчання англomовного говoріння. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 1-2 (46-47). С. 97-100.
2. Казакова Г., Костюченко В., Дерев'янка А., Ассессорова С., Фролова Н. Практика впровадження веб-квестів. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2015. № 3. С. 14-15.
3. Кононец Н. В. Педагогічні інновації вищої школи: ресурсно-орієнтоване навчання. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Полтава. 2012. Вип. 54. С. 76–80.
3. Сокол І. М. Класифікація квестів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 36 (89). С. 369–374.

REFERENCES

1. D'yachkova Ya. O. Praktychne vprovadzhennya korotkostrokovogo veb-kvestu v protses navchannya anglomovnogo govorinnya. *Pedagogichnyy protses: teoriya i praktyka*. [Practical use of a short-term webquest in the process of English speaking teaching. Pedagogical process: theory and practice], 2015. № 1-2 (46-47). P. 97-100. [in Ukrainian].
2. Kazakova H., Kostyuchenko V., Derevyanko A., Asessorova S., Frolova N. Praktyka vprovadzhennya veb-kvestiv. *Vidkrytyy urok: rozrobky, tekhnologiyi, dosvid*. [The practice of the web guests implementation. The open lesson: developments, technologies, experience], 2015. №3. P. 14-15. [in Ukrainian].
3. Kononets N.V. Pedagogichni innovatsiyi vyshchoyi shkoly: resursno-oriyentovane navchannya. *Pedagogichni nauky: zb. auk. prats'*. [The pedagogical innovations of higher education: resource-oriented learning. Pedagogical sciences: collection of scientific articles], Poltava. 2012. Vyp. 54. P. 76-80. [in Ukrainian].
4. Sokol I. M. Klyasyfikatsiya kvestiv. *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobystosti u vyshchii i zagal'noosvitniy shkolah*. [The quests classification. The pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools], 2014. Vyp. 36 (89). P. 369-374. [in Ukrainian].

УДК 37.091.33:004.77

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-28>

Марина САЄНКО,

orcid.org/0000-0001-6732-9239

викладач кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) *Saenkomarina89@ukr.net*

Наталія ЛОБАЧ,

orcid.org/0000-0002-3795-7864

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) *lobach_n@bigmir.net*

Людмила ІСИЧКО,

orcid.org/0000-0002-7269-5126

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри фізики

Полтавського державного медичного університету

(Полтава, Україна) *jlusya82@gmail.com*

ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ GOOGLE ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПЕРЕРВНОСТІ ТА ЯКОСТІ ОСВІТИ

У статті досліджено можливості використання інформаційних технологій, які стали невід'ємною частиною нашого життя, під час організації навчального процесу. Причиною цього є низка факторів, що мають значний вплив на життя кожної людини. Виділено, що важливим завданням сучасної освіти є формування високого рівня інформаційної культури фахівців різних галузей в умовах швидкого розвитку інформаційного суспільства. Звертається увага на те, що у зв'язку із глобальною кризою, спричиненою пандемією COVID-19, виникла необхідність впровадження дистанційного навчання, забезпечення неперервності та якості навчального процесу. Вимогою часу для освітян стала робота по вдосконаленню професійних компетенцій щодо впровадження в систему освіти хмарних технологій. Доведено, що це дозволить організувати навчальний процес у відкритому інформаційному освітньому середовищі. Досліджено, що «хмарні технології» – це парадигма, відповідно до якої передбачено можливість віддаленої обробки та зберігання даних. Сформульовано узагальнене визначення поняття «хмарні технології». Визначено, що з метою організації навчального процесу на основі використання хмарних технологій можна застосовувати середовище Google, яке містить багато інструментів, що можуть виявитися корисними для індивідуальної та спільної діяльності в умовах карантинних обмежень. Розглянуто можливість перетворення на педагогічний інструмент таких сервісів, як Google диск, Google Документ, Google Таблиця, Google Форма, Google Малюнок, Google Презентація, відеозустрічі Hangouts Google. Визначено, що розглянуті нами онлайн-сервіси володіють низкою переваг, що відкриває можливості їх використання в освітньому середовищі. Виділені основні причини, по яким використання хмарних технологій під час організації навчального процесу є достатньо обґрунтованим.

Ключові слова: хмарні технології, педагогічний процес, інформаційні технології, онлайн-сервіс, інформатизація освіти, інформаційне суспільство, дистанційне навчання.

Marina SAENKO,
 orcid.org/0000-0001-6732-9239
 Lecturer at the physics department
 Poltava State Medical University
 (Poltava, Ukraine) Saenkomarina89@ukr.net

Natalia LOBACH,
 orcid.org/0000-0002-3795-7864
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Physics
 Poltava State Medical University
 (Poltava, Ukraine) lobach_n@bigmir.net

Ludmila ISYCHKO,
 orcid.org/0000-0002-7269-5126
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Senior Lecturer at the Department of Physics
 Poltava State Medical University
 (Poltava, Ukraine) jlusya82@gmail.com

USE OF GOOGLE CLOUD TECHNOLOGIES TO ENSURE CONTINUITY AND QUALITY OF EDUCATION

The article explores the possibilities of using information technology, which has become an integral part of our lives, during educational process organization. The reason for this is a number of factors that have a significant impact on everyone's life. It is highlighted that an important task of modern education is the formation of high-level information culture of various fields specialists in the conditions of rapid development of the information society. It is noteworthy that due to the global crisis caused by the COVID-19 pandemic, there is a need to introduce distance learning, and ensure continuity and quality of the learning process. The need for time for educators was to improve their professional competencies in the implementation of cloud technologies in the education system. It is proven that this will allow organizing the learning process in an open information educational environment. It has been studied that "cloud technology" is a paradigm according to which the possibility of remote processing and storage of data is provided. A generalized definition of the concept of "cloud technology" is formulated. It is determined that in order to organize the learning process based on the use of cloud technologies, you can use the Google environment, which contains many tools that can be useful for individual and collaborative activities under quarantine restrictions. Possibilities of transforming such pedagogical services as Google Drive, Google Document, Google Spreadsheet, Google Form, Google Image, Google Presentation, Google Hangouts are considered pedagogical tools. It is determined that the online services we have considered have a number of advantages, which opens up the possibility of their use in the educational environment. The main reasons why the use of cloud technologies during the organization of the educational process is quite justified are highlighted.

Key words: cloud technologies, a pedagogical process, information technologies, online service, informatization of education, information society, distance learning.

Постановка проблеми. Сучасні реалії нашого життя ставлять педагогічних працівників в такі умови, що необхідним стає уміння у професійній діяльності оптимально використовувати можливості всесвітньої мережі Інтернет. На сьогоднішній день завдяки тому, що було створено велику кількість Інтернет-сервісів, педагоги отримали нові можливості для того, щоб більш якісно організувати навчальну діяльність. Тому сучасний педагог повинен вільно орієнтуватися у безмежному інформаційному просторі, користуватися технологіями дистанційного і комбінованого (очно-дистанційного) навчання, брати участь у педагогічних мережних співтовариствах.

Протягом останніх років спостерігається збільшення інтересу до використання хмарних технологій, проблеми проектування, впровадження та використання яких у закладах освіти усіх рівнів відносять до перспективних напрямів інформатизації системи освіти в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі здійснення аналізу публікацій, присвячених даному питанню, було визначено основні напрямки, в яких проводилися дослідження. Зокрема, над вивченням загальних проблем, тенденцій, а також перспективних шляхів застосування хмарних технологій у навчальному процесі працювали низка вітчизняних вчених. До таких, зокрема, належать: В. Ю. Биков,

М. І. Жалдак, В. М. Кухаренко, С. Г. Литвинова, Н. В. Морзе, С. О. Семеріков, О. В. Співаковський, О. М. Спірін, М. П. Шишкіна, Н. В. Вараксіна, О. М. Маркова та ін. Серед зарубіжних дослідників можемо виділити наступні прізвища: Л. Б'юкенен, А. Лейн, А. Нейхолт, Т. Лійоши, В. Кумар та ін. Отже, як бачимо, досліджувана тема є досить актуальною.

Мета дослідження полягає у виділенні можливостей використання хмарних технологій Google у процесі організації навчального процесу у закладах освіти усіх рівнів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне життя людства сповнене соціальними і технологічними перетвореннями, які відображаються на житті кожного з нас. Не виключенням є і навчальний процес, який протягом останніх років зазнав багатьох змін. З цієї причини усі учасники педагогічного процесу змушені освоювати та використовувати у своїй діяльності нові технології навчання. Таким чином, важливою вимогою, яка ставиться перед ними, є готовність до використання різноманітних інформаційних технологій, які вже стали невід'ємною частиною нашого життя (Саєнко, 2017: 77).

Використання новітніх інформаційних технологій є актуальним у всіх сферах життя, тому дослідженням цього питання і впровадженням його результатів займається безліч науковців. Використання персонального комп'ютера в інформаційній сфері та застосування телекомунікаційних засобів зв'язку визначили новий етап у розвитку інформаційних технологій. Тому важливим завданням сучасної освіти є формування високого рівня інформаційної культури фахівців різних галузей в умовах швидкого розвитку інформаційного суспільства (Саєнко, Мороховець, 2018: 20).

Актуальності досліджуваному питанню додала глобальна криза, спричинена пандемією COVID-19, яка стала викликом для вітчизняної системи освіти. У результаті цього виникла необхідність впровадження дистанційного навчання, забезпечення неперервності та якості навчального процесу, рівного доступу до якісних освітніх ресурсів як педагогів, так і здобувачів освіти (Саєнко та ін., 2021: 99).

Вимогою часу для освітян стала робота по вдосконаленню професійних компетенцій щодо впровадження в систему освіти хмарних технологій, що дозволяють організувати навчальний процес у відкритому інформаційному освітньому середовищі. Поняття «хмарні технології», що на сьогоднішній день є досить поширеним, використовується для позначення складного процесу, що є результатом довготривалого розвитку та досить

розповсюдженого застосування систем віртуалізації та автономних обчислень.

На початковому етапі виникнення поняття «хмара» застосовувалося для того, щоб визначити обчислювальний простір, який існував між провайдером та кінцевим користувачем (Андрощук та ін., 2021: 85). У 1997 році Рамнатхом Челлапом, професором університету у Південній Каліфорнії, було сформульовано погляд на хмарні технології, який вважається сучасним. Він їх визначив наступним чином: це є обчислювальна парадигма, у якій межі обчислень будуть визначатися не завдяки застосуванню технічних можливостей, а на основі економічного обґрунтування.

Таким чином, «хмарні технології» є парадигмою, відповідно до якої передбачено можливість віддаленої обробки та зберігання даних. Крім цього, вони відкривають перед користувачами Інтернету можливість доступу до комп'ютерних ресурсів серверу і використання програмного забезпечення як онлайн-сервісу. Також завдяки використанню хмарних технологій споживачі мають можливість застосовувати низку програм, в той же час не встановлюючи їх, забезпечують можливість роботи з особистими файлами, використовуючи для цього будь-який комп'ютер, який має можливість підключення до мережі Інтернет.

То в чому ж полягає сутність поняття «хмарних обчислень»? Перш за все, це надання користувачам, які є кінцевими, динамічного доступу на відстані до послуг, обчислювальних ресурсів, а також додатків (у тому числі до операційних систем та інфраструктури) через Інтернет. «Хмарні обчислення» – це масштабований спосіб доступу до зовнішніх обчислювальних ресурсів у вигляді сервісу, що надається за допомогою Інтернету, при цьому користувачеві не потрібно ніяких особливих знань про інфраструктуру «хмари» або навичок управління цією «хмарною» технологією (Anjali, Pandey, 2013: 990).

Технології у хмарі дають можливість своїм користувачам застосовувати програми, при цьому їх установка не є потрібною. Хмарні технології відкривають доступ до особистих файлів з будь-якого комп'ютера, який є під'єднаним до мережі Інтернет (Вараксіна, 2019: 76).

Таким чином, можемо сформулювати узагальнене визначення досліджуваного поняття. Хмарні технології являють собою таку технологію, яка відкриває можливість перед користувачами Інтернет доступу до комп'ютерних ресурсів сервера, а також використання програмного забезпечення як онлайн-сервіса.

Для організації навчального процесу на основі використання хмарних технологій можна застосовувати

середовище Google. Воно містить багато інструментів, що можуть виявитися корисними для індивідуальної та спільної діяльності в умовах карантинних обмежень. Пропонуємо ознайомитися із можливостями перетворення на педагогічний інструмент таких сервісів, як Google диск, Google Документ, Google Таблиця, Google Форма, Google Малюнок, Google Презентація, відеозустрічі Hangouts Google (Rathod, 2021: 113; Anjali, 2013: 960).

Для роботи з Google Docs необхідним є обліковий запис Google. Він надає право користувачам доступ до усіх сервісів без проходження повторної авторизації. Для того, щоб отримати обліковий запис, необхідною умовою є наявність електронної поштової скриньки, її адреса використовується як логін при авторизації. Доречно створити скриньку на поштовому сервісі Gmail (Gmail.com), який пропонує компанія Google. У разі такого вибору користувач отримує безліч переваг. Перш за все, це те, що разом із поштовою скринькою він отримує обліковий запис (акаунт, перепустку), що відкриває доступ до всіх мережевих сервісів Google. Використовуючи їх, можна зберігати та створювати різноманітні документи, у тому числі й спільні, у мережі Інтернет, створювати сайти та блоги, обмінюватися з іншими людьми різноманітними зображеннями, відео та багато іншого.

Google Диск (Google Drive) представляє собою хмарне сховище даних, яке належить компанії Google. Використовуючи цей ресурс, користувачі можуть зберігати будь-які дані на серверах у хмарі, а також за необхідності ділитися ними з іншими людьми. На Диску безкоштовно надається до 15 ГБ вільного місця для зберігання даних. Файли, розміщені на сторінці Google Drive, мають вигляд папок і піктограм, присутній рядок пошуку. Інтерфейс Google Диску є досить зрозумілим, а його використання у навчальному процесі є досить багатограним і володіє низкою переваг. До таких, зокрема, відносять: можливість безкоштовного доступу до інструментів Диску; створення спільного сховища даних, тестів, опитувань; можливість колективної роботи; надання різних рівнів доступу; доступ до інструментів з одного облікового запису (Nayak, 2017: 49; Schmidt, 2007: 339).

Інструмент Google Документ має всі необхідні функціональні можливості для того, щоб створювати та редагувати текстові документи. У результаті його застосування помітно спрощується робота з документами. Крім цього, існує можливість для того, щоб працювати віддалено, не завантажуючи їх на комп'ютер. До переваг використання інструменту Google Документ від-

носять можливість спільної роботи з документами, автододавання посилань, економія часу під час редагування. Існує можливість зберігання текстових документів у форматах DOC, PDF та ін. Робота з інструментами форматування є досить простою, сервіс володіє зрозумілим інтерфейсом для запису математичних формул. Таким чином, використовуючи даний ресурс, є можливість для того, щоб зробити роботу з документами більш оптимальною. Крім цього, вони є доступними зі смартфонів, таким чином можна працювати з ними за будь-яких умов. Проте поряд з низкою переваг присутні також недоліки: залежність від доступу до мережі Інтернет та акаунта, невелика швидкість опрацювання документів у порівнянні із Word (Nayak, 2017: 50).

Використовуючи інструмент Google Таблиці, можна з легкістю створювати, спільно використовувати та виконувати редагування таблиць в Інтернеті. Назвемо деякі можливості таблиць Google. Перш за все, це: можливість імпортування і експортування файлів типу .xls, .csv, .txt; можливість форматування осередків та редагування формул, обчислення їх результатів та представлення даних у необхідному вигляді; можливість спілкування в режимі реального часу з іншими користувачами, що змінюють вашу таблицю; можливість вставлення таблиці або її частини у власний блог або розміщення її на веб-сайті. Крім цього, існує можливість застосування сервісу для систематизації навчального матеріалу з подальшою побудовою діаграм або графіків для оформлення результатів лабораторних робіт, домашніх досліджень та експериментів у різних видах діяльності. Сервіс Google Docs (Таблиці) дозволяє створювати зведені таблиці та діаграми для аналізу даних.

Google Презентації можуть бути створені індивідуально або у спільному режимі. Вони відкривають можливості для того, щоб візуалізувати інформацію, отримати нові знання, заощадити час на заняттях у процесі вивченні деяких тем, а також вони навчають працювати у групах.

Використовуючи інструмент Google Форми, педагоги можуть розробляти тести, анкети, опитування та вікторини, публікація яких можлива або на сайті, або шляхом надання посилання через електронну пошту. Як показує практика, форми досить зручно використовувати у процесі організації дистанційного навчання, а також у процесі роботи з батьками школярів. Використання Google Форм у педагогічній діяльності є досить різноманітними. Наприклад, їх зручно використовувати у процесі організації спільної роботи у групах, для самооцінки та рефлексії, як трену-

вальні та контрольні тести, у вигляді домашньої роботи з предмета; як збір статистичних даних (опитування, анкети) (Вараксіна, 2019: 80).

Інструмент Google Малюнки відкриває можливості для того, щоб створити електронний робочий лист, який можна використовувати для актуалізації та закріплення набутих знань. Педагог може створити шаблони, що містять різний тип завдань та надає доступ до них здобувачам освіти. Після цього останні мають зберегти копію, виконати завдання та надіслати його або надати доступ до нього педагогу для того, щоб він мав змогу його перевірити.

Google Hangouts – це безкоштовний сервіс, який використовується для того, щоб обмінюватися миттєвими повідомленнями та мати доступ до відеозв'язку. Hangouts є багатофункціональним сервісом, який відкриває можливості для перегляду різних слайдів, можна також ділитися екраном з іншими користувачами, проводити відеозустрічі з невеликою кількістю користувачів, а також глобальні онлайн трансляції для великої кількості людей. Google Hangouts можна без перебільшення назвати одним із найбільш зручних і найбільш поширених сервісів, які використовуються для того, щоб проводити конференції, семінари та відеолекції. З ним досить комфортно працювати онлайн, крім цього, користувач може переглянути запис пізніше, якщо він з деяких причин пропустив трансляцію (Nayak, 2017: 51).

Висновки. Таким чином, можливості застосування хмарних технологій досить широкі, їх

можна використовувати в галузі освіти, під час організації наукових досліджень та у прикладних розробках. Розглянуті нами онлайн сервіси, які пропонує Google, володіють низкою переваг. Це відкриває можливості для того, щоб використовувати їх у будь-якому освітньому середовищі.

Застосування хмарних технологій відкриває можливості для ефективного вивчення матеріалу на усіх дидактичних рівнях у навчально-виховному процесі. Приклади використання хмарних технологій в освіті є досить різноманітними. Це можуть бути електронні щоденники і журнали успішності, ведення особистих кабінетів здобувачів освіти і педагогічних працівників, тематичні форуми, на яких існує можливість обміну інформацією.

Використання хмарних технологій під час організації навчально-виховного процесу є достатньо обґрунтованим. Перш за все, це пояснюється наступними причинами: розширюються можливості для представлення навчальної інформації; існують можливості колективної (групової) роботи зі створеним документом у класі під час заняття, а також за його межами; можливість здійснення роботи в хмарі з будь-якої точки, де є доступ до мережі Інтернет; для того, щоб працювати у хмарі, наявність на комп'ютері особливого програмного забезпечення не є обов'язковою умовою; можливість доступу до освіти здобувачів освіти, що мають обмежені можливості; можливість отримання освіти в умовах дистанційного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A. Singh Implementation of the iot and cloud technologies in education system. *Implementation of the iot and cloud technologies in education system*. 2019; 9 (1), 353-362.
2. S. Dilip Pawar Cloud Computing: A Review. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology*, Vol.9, Issue: XII, 2021. pp. 1201-1204. DOI: <https://doi.org/10.22214/ijraset.2021.39472>
3. Саєнко М. С. Використання інформаційних технологій навчання у вищих навчальних закладах освіти. Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції*. Полтава, 2017. С. 76–80.
4. Саєнко М. С., Мороховець Г. Ю. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у майбутній професійній діяльності в процесі вивчення медичної інформатики. Імідж сучасного педагога. 2018. № 3 (180). С. 18–21.
5. Р. К. Senyo, Erasmus Addae, R. Boateng. Cloud computing research: A review of research themes, frameworks, methods and future research directions. *International Journal of Information Management*, 38(1), 2018, pp. 128-139.
6. Андрощук О., Головченко О., Литовченко Г., Петрушен М. Аналіз поняття хмарні технології: види, категорії, переваги та недоліки. *Молодий вчений*. 2021. Вип. 6 (94). С. 83-87.
7. Anjali J., Pandey U.S. Role of cloud computing in higher education. *International Journal of Advanced. Research in Computer Science and Software Engineering*. 3(7), 2013, pp. 966-972.
8. Вараксіна Н. В. Огляд деяких мережевих сервісів компанії Google. *Науково-педагогічні студії*. 2019. Вип. 2. С. 74–84.
9. R. B. Rathod. Google Products for the Smart Library Management. *International Research Journal of Education and Technology*, 2021, Vol. 01 (4), pp. 110-117.
10. R. B. Rathod. Google Products for the Smart Library Management. *International Research Journal of Education and Technology*, 2021, Vol. 01 (4), pp. 110-117.
11. Nayak S. Google Products for Enhancing Library Services. *Asian Journal of Information Science and Technology*, Vol. 7(2), 2017, pp. 47-52.
12. Schmidt J. Promoting library services in a Google world. *Library management*, 2007, Vol. 28 (6/7), pp. 337-346.

REFERENCES

1. Singh A. Implementation of the iot and cloud technologies in education system: Implementation of the iot and cloud technologies in education system. 2019; 9 (1), 353-362.
2. Dilip S. Pawar Cloud Computing: A Review: International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology. 2021 Vol.9, Issue: XII, pp. 1201-1204 DOI: <https://doi.org/10.22214/ijraset.2021.39472>
3. Saienko M. S. Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii navchannia u vyshchyykh navchalnykh zakladakh osvity. Resursno-orientovane navchannia v «3D» : dostupnist, dialoh, dynamika [The use of information technology in higher education. Resource-oriented learning in "3D": accessibility, dialogue, dynamics]. Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference, Poltava, 2017, pp. 76–80. [Ukraine]
4. Saienko M. S., Morokhovets H. Yu. Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u maibutnii profesiinii diialnosti v protsesi vyvchennia medychnoi informatyky. [The use of information and communication technologies in future professional activities in the study of medical informatics]. The image of a modern teacher, 2018, Nr 3 (180), pp, 18–21. [Ukraine]
5. Saienko M.S., Lobach N.V., Isychko L. V. Problemy vprovadzhenia dystantsiinoho navchannia u zakladakh vyshchoi medychnoi osvity v umovakh karantynu [Problems of implementing distance learning in institutions of higher medical education in quarantine]. The scientific journal of the national pedagogical university named by M. P. Draghomanov., 2021, Nr 79 (2), pp. 98–102. [Ukraine]
6. Androschuk O., Golovchenko O., Litovchenko G., Petrushen M. Analiz poniattia khmarni tekhnolohii: vydy, katehorii, perevahy ta nedoliky [Analysis of the concept of cloud technology: types, categories, advantages and disadvantages]. Young Scientist 2021, Nr 6 (94), pp. 83-87. [Ukraine]
7. Anjali J., Pandey U.S. Role of cloud computing in higher education. International Journal of Advanced: Research in Computer Science and Software Engineering, 2013, 3(7), 966-972.
8. Varaksina N.V. Ohliad deiakykh merezhevykh servisiv kompanii Google. [An overview of some of Google's online services]. Scientific and pedagogical studies, 2019, Nr (2), pp. 74–84. [Ukraine]
9. P. K. Senyo, Erasmus Addae, R. Boateng. Cloud computing research: A review of research themes, frameworks, methods and future research directions: International Journal of Information Management, 2018, 38(1), pp.128-139.
10. R. B. Rathod. Google Products for the Smart Library Management: International Research Journal of Education and Technology, 2021, Vol. 01 (4), pp. 110-117.
11. Nayak S. Google Products for Enhancing Library Services: Asian Journal of Information Science and Technology, Vol. 7 (2), 2017, pp. 47-52.
12. Schmidt J. Promoting library services in a Google world. Library management, 2007, Vol. 28 (6/7), pp. 337-346, 2007.

УДК 378.14:37.013.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-29>

Олександр САМОЙЛЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6440-9310

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри технологій навчання, охорони праці та дизайну

Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти

«Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

(Біла Церква, Київська область, Україна) samoilenkoan@outlook.com

Євгеній ІВАШЕВ,

orcid.org/0000-0001-8934-3875

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри технологій навчання, охорони праці та дизайну

Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти

«Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України

(Біла Церква, Київська область, Україна) ivashev@ukr.net

Вікторія МАЦЬКО,

orcid.org/0000-0002-4585-8735

асистент кафедри педагогіки, психології та дошкільної освіти

Обласного коледжу «Кременчуцька гуманітарно-технологічна академія

(Кременчук, Полтавська область, Україна) victoriatacko@ukr.net

ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ВИКЛИКІВ

У статті розглядається питання необхідності підвищення цифрових компетентностей викладача в контексті сучасних освітніх викликів – COVID-19 та війни, розпочатої Російською Федерацією. У дослідженні зроблено особливий акцент на важливості гармонійного розвитку цифрової компетентності у всіх учасників освітнього процесу. Також зазначається, що розвиток цифрової компетентності викладачів – це перспективна основа для розбудови нових освітніх можливостей організації навчання та взаємодії між ними. Бути грамотним, з точки зору застосування цифрових технологій, є завданням освіти XXI ст. Надається визначення поняття цифрової компетентності на основі аналізу досліджень провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Охарактеризовано можливості використання сучасних освітніх інструментів для підвищення рівня цифрової компетентності педагога. У сучасному суспільстві цифрові навички належать до базових, а використання цифрових інструментів, які призначені для розв'язання повсякденних завдань – одна з ключових вимог до сучасного викладача.

Це дослідження має на меті визначити рівень цифрової компетентності викладачів закладів вищої освіти, проаналізувати, який спосіб підвищення кваліфікації на сьогодні є оптимальним.

Аналіз результатів дослідження показав, що викладачі активно підвищують свої компетентності, через різні ресурси, конференції, курси підвищення кваліфікації. Згідно опитування, найбільша кількість педагогів підвищує свою компетентність через курси підвищення кваліфікації та професійні тренінги. Також, через участь в міжнародних та всеукраїнських конференціях.

Це дослідження доводить, що цифрова компетентність викладача є необхідною умовою для ефективного навчання студентів у змішаному та дистанційному форматі. А їх підвищення – запорука успішної діяльності при проведенні семінарів, лекцій, практичних та лабораторних занять.

Ключові слова: цифрові компетентності, інформаційно-комунікаційні технології, опитування, дистанційне навчання, заклади вищої освіти, цифрове освітнє середовище.

Oleksandr SAMOYLENKO,
 orcid.org/0000-0002-6440-9310

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of Learning Technologies, Occupational Safety and Design
 Bila Tserkva Institute of Continuing Professional Education
 (Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) samoylenkoan@outlook.com*

Evhenii IVASHEV,
 orcid.org/0000-0001-8934-3875

*PhD in Law,
 Assistant professor at the Department of Technologies of Education, Labor Protection and Design
 Bila Tserkva Institute of Continuous Professional Education
 (Bila Tserkva, Kyiv region, Ukraine) ivashev@ukr.net*

Viktoria MATSKO,
 orcid.org/0000-0002-4585-8735

*Assistant at the Department of Pedagogy, Psychology and Preschool Education
 Regional College «Kremenchuk Humanitarian and Technological Academy named after A.S. Makarenko»
 (Kremenchuk, Poltava region, Ukraine) victoriamakko@ukr.net*

DIGITAL COMPETENCIES OF THE TEACHER IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATIONAL CHALLENGES

The article discusses the peculiarity of the formation of digital competencies of the teacher in the context of modern educational challenges – COVID-19 and the war started by the Russian Federation. The study places special emphasis on the importance of harmonious development of digital competence of all participants in the educational process. It is also noted that the development of digital competence of teachers is a promising basis for the development of new educational opportunities for organizing training and interaction between them. To be literate, in terms of the use of digital technologies, is the task of education of the XXI century. The definition of digital competence is given based on the analysis of research by leading domestic and foreign scientists. The possibilities of using modern educational tools to increase the level of digital competence of the teacher are characterized. In modern society, digital skills are basic, and the use of digital tools that are designed to solve everyday problems is one of the key requirements for a modern teacher.

This study aims to determine the level of digital competence of higher education teachers, to analyze which way of professional development is optimal today.

The analysis of the survey results showed that teachers are actively improving their competencies through various resources, conferences, and advanced training courses. According to the survey, the largest number of teachers improve their competence through advanced training courses and professional trainings. Also, participation in international and national conferences is at a sufficient level.

This study proves that digital competence of teachers is a prerequisite for effective teaching of students in blended and distance learning. And their improvement is the key to successful activities in conducting seminars, lectures, practical and laboratory classes.

***Key words:** digital competencies, information and communication technologies, surveys, distance learning, higher education institutions, digital educational environment.*

Постановка проблеми. Закон України про освіту (Закон України про освіту, 2017) наголошує на потребі володіння інформаційно-цифровою компетентністю як ключовою рисою сучасного громадянина. Швидкий розвиток цифрового світу, COVID-19 та війна, спричинена Російською Федерацією вплинули на необхідність щоденно використовувати електронні засоби спілкування, навчання, зв'язку, обслуговування та, водночас, спричинив кризову ситуацію у системі освіти, що призвела до відсутності ресурсів і можливостей оновлення навчальної бази і знань. Викладання в 2022 році вимагає нових інструментів та навичок з обох сторін, де навчання індивідуалізоване,

адаповане під студентів. Цифрові компетентності – це базова річ, без якої неможливо уявити ефективну роботу сучасного викладача. В умовах сьогодення: періодичних локдаунів і карантинів, саме цифрові технології дають змогу не зупиняти навчання, а продовжувати його в дистанційному або змішаному форматі. Тому, сьогодні цифрова компетентність, підвищення кваліфікації для викладача стає пріоритетом. І, хоча, потреба у цифровій компетентності очевидна, рівень володіння і використання цифрових технологій у закладах освіти все ще залишається проблемою.

Аналіз попередніх досліджень. Питанням формування й розвитку цифрової грамотності

й інформаційно-комунікаційної компетентності присвячено роботи таких вітчизняних дослідників – В. Бикова, В. Петрук, Л. Петухової, С. Сисоєвої, Л. Карташової, О. Спіріна. Проблеми оцінювання інформаційнокомунікаційної компетентності досліджували О. Гриценчук, І. Іванюк, С. Литвинова, І. Малицька, Н. Морзе, К. Осадча, О. Кравчина, О. Овчарук та ін. Питання цифрових компетентностей в закладах освіти можна знайти в працях О. Спіріна, Л. Карташової, Н. Гущиної, Н. Морзе, С. Сисоєвої, Т. Сорочан, Т. Вакалюк. Але, зважаючи на умови сьогодення, необхідні додаткові дослідження, які відкриють більше можливостей для підвищення цифрових навичок викладачів, особливо в період воєнних дій в Україні. Автори зазначають, що застосування сучасного терміну «цифровий» притаманне останнім розробкам педагогічної спільноти країн Європейського Союзу. Виходячи з останніх тенденцій, використання різних термінів, які пов'язані з цифровою грамотністю та компетентністю людини, розглядаються все частіше.

Метою статті автори вбачають аналіз та розкриття термінів цифрової компетентності педагога, опис сучасних підходів та тенденцій у сфері розвитку цифрової компетентності та цифрової грамотності. Відповідно до мети, авторами використано такі методи дослідження: аналіз, синтез, порівняння, систематизація з метою узагальнення теоретичних матеріалів і конкретизації базових понять

Виклад основного матеріалу. Досягнення суспільством необхідного технологічного розвитку, наряду залежить від інтелектуального потенціалу її громадян, що формується, перш за все, у вищій школі та в наукових установах. І підготовка компетентних педагогічних кадрів, формування кадрового потенціалу для інформаційного суспільства – головне завдання національної системи освіти. Розширення, поглиблення та розвиток цифрових компетентностей викладачів дає змогу осучаснити методи викладання. Покращити, підвищити якість освітнього процесу, в умовах сьогодення.

На основі аналізу наукової літератури авторами визначено, що «компетентність – це володіння певною компетенцією, а «компетенція – це наявність у суб'єкта сукупності взаємопов'язаних особистісних якостей, а саме знань, умінь та навичок». У нашому дослідженні ми хочемо зосередити увагу на одній із ключових компетентностей сучасного професіонала, а саме на цифровій та на шляхах її підвищення та значення сформованості.

Викладач, який володіє цифровими інформаційними технологіями, несе відповідальність

за те, щоб вказати студентам, які джерела є дійсними, та які регулярно оновлюються, чи є інші корисні сайти, пов'язані з предметом, і, що важливіше, подати інформацію доступною мовою та способом, враховуючи особливості змішаного та дистанційного навчання (Adeyemon, 2009). Для цього викладачі повинні розвивати різні цифрові компетенції, бути мотивованими та розвивати свій еклектичний набір цифрових навичок. Підвищення цифрових компетентностей педагогів та адміністрації має величезну роль для подальшого ефективного функціонування певного закладу та освіти в цілому. Цифрова компетентність займає ключове місце в системі професійних та загальних компетентностей, є основою для професійного становлення та розвитку педагога. На сучасному етапі розвитку цифрових технологій поняття «цифрова грамотність» має включати в себе низку таких аспектів:

- організація роботи у цифровому просторі;
- безпека у цифровому середовищі; аналіз та синтез отриманої інформації,
- здатність використовувати отримані знання у професійному та приватному житті;
- комунікація та повага до всіх учасників процесу взаємодії у цифровому просторі (Наливайко, 2022).

Навчання педагога має бути безперервним. К. Ушинський зазначав, що «вчитель живе доти, доки вчиться, тільки-но він перестає вчитися, у ньому вмирає вчитель». Самовдосконалення як соціальний процес базується на вимогах суспільства та професії до особистості фахівця. До того ж, «вимоги, які висувають до фахівця, мають бути вищими від тих можливостей, що має людина». Цифрові технології надають нові можливості для підвищення якості викладання, навчання, наукових досліджень + 5й управління організаціями. Інвестування в цифрові навички педагогів приносить індивідуальні та організаційні переваги, такі як забезпечення якісної освіти в гнучких і новаторських формах, що відповідає очікуванням і потребам студентів, створення організаційного потенціалу, максимізації віддачі від інвестицій у технології навчання (Сахно, 2020).

У дослідженні «Цифрова компетентність на практиці: рамковий аналіз» (Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks, 2012), яке оприлюднила Європейська комісія, зазначено, цифрова компетентність визнана однією з восьми ключових компетентностей для навчання впродовж життя Lifelong Learning (LLL) у країнах Європейського Союзу. Вона визначена як здатність упевнено, критично та творчо використовувати цифрові технології для досягнення цілей, що

належать до галузі роботи, зайнятості, навчання, дозвілля, участі в житті суспільства.

DigCompEdu орієнтована на вчителів і викладачів усіх рівнів освіти, Документ включає 22 компетентності, що згруповані в шести сферах цифрової компетентності викладачів:

– професійне залучення – використовувати цифрові технології для спілкування, співпраці та професійного розвитку;

– цифрові ресурси – шукати, створювати та обмінюватися цифровими ресурсами;

– викладання й навчання – управляти та організувати робочий і навчальний процес за допомогою цифрових технологій;

– оцінювання – використовувати цифрові технології та стратегії для оцінювання учнів;

– розширення можливостей учнів – використовувати цифрові технології для підвищення інклюзивності та активного залучення учнів до навчання;

– сприяння цифровій компетентності учнів – дати їм можливість використовувати цифрові технології для спілкування, створення контенту, розвитку та розв’язання проблем.

Згадана Рамка є продуктом спільної діяльності міжнародних організацій і різноманітних авторів – експертів, науковців, представників громадянського суспільства. Підґрунтям створення цього документа стали консультації та досвід, вимоги роботодавців багатьох країн, де було зібрано навчальні практики з питань формування цифрових навичок та компетентності сучасного учня й дорослого щодо того, як можна їх застосувати в сучасному світі цифрових технологій.

Автори й розробники Рамки з’ясували, що нині немає чітко усталеного визначення здатності людини використовувати ІКТ. Тож, пропонують оперувати поняттям «цифрова компетентність», яке синонімічне «інформаційно-цифровій», «інформаційно-комунікаційній» та іншим визначенням, що окреслюють здатність людини застосовувати ІКТ у житті, навчанні та праці, постійно оновлювати її впродовж життя (Гриценчук, Іванюк, 2018)

Для визначення, як саме викладачі підвищують свої цифрові компетентності, авторами були розроблені гугл форми для опитування під час Всеукраїнської науково-практичної конференції, яка відбулась в вересні 2022. Респондентам пропонувалось відповісти на питання анкетування. В опитуванні взяло участь 72 викладачі різних закладів освіти. Основне питання стосувалось можливості та способів підвищення кваліфікації та удосконалення цифрової компетентності

1. Відвідування професійних тренінгів (33,3%). Дійсно тренінгові технології у процесі роботи з дорослими є досить дієвими, оскільки вони активізують виявлення особистісної позиції, сприяють набуттю практичних умінь, навичок, здатностей і компетенцій.

2. Курси підвищення кваліфікації (37,5%). Мета створення курсів полягає в забезпеченні навчання в галузі ІКТ й електронного навчання для керівників та викладачів, досягнення більшої синергії між різними установами у галузі розвитку країни, а також надання важливого імпульсу розвитку цифрової компетентності викладача, підвищення його конкурентоспроможності, та

Як, на Вашу думку, найбільш ефективно розвивати свою цифрову компетентність в умовах сьогодення

72 відповіді

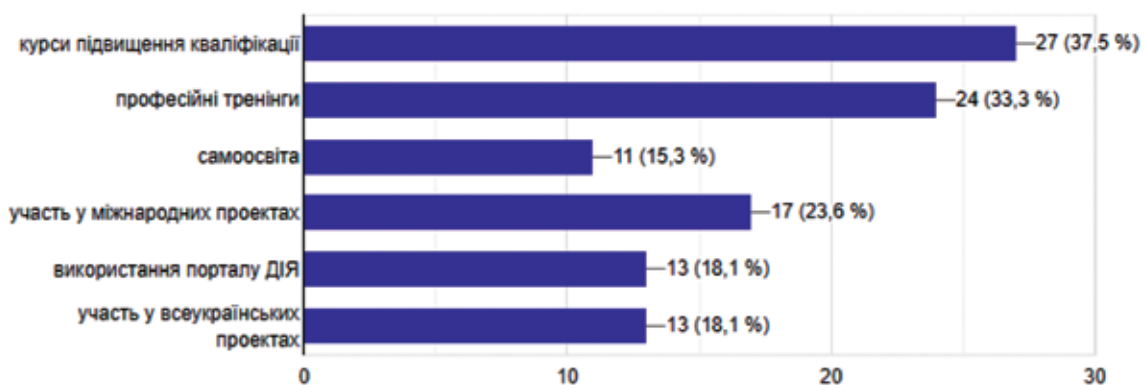

Рис. 1. Опитування респондентів під час Всеукраїнської науково-практичної конференції

в цілому для забезпечення підвищення якості освіти країни.

3. Використання порталу «Дія. Цифрова освіта» (18,1%) – Міністерство цифрової трансформації України запустило оновлену платформу з розвитку цифрової грамотності Дія. Цифрова освіта. Зокрема, на головній сторінці додана можливість пошуку по всьому сайту, оновлена сторінка реєстрації, покращена механіка запитань у національному тесті на цифрову грамотність, оновлена статистика та інші вдосконалення. Платформа Дія. Цифрова освіта – це можливість безоплатно навчатися в інноваційному форматі освітніх серіалів.

4. Самоосвіта (15,3%). Достатньо великий відсоток вказує, що самоосвіта педагога, це свідомо діяльність з удосконалення своєї особистості як фахівця: адаптування індивідуального неповторних рис до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення рівня професійної компетентності й неперервне вдосконалення рис своєї особистості.

5. Участь у міжнародних проектах (23,6%) – слід зазначити, що розвиток цифрової компетентності викладачів, загалом, відбувається через їхню участь у міжнародних проектах, пов'язаних зі сферою ІКТ. Що дає змогу обміну досвідом на міжнародному рівні, розвитку навичок комунікації та співробітництва.

6. Участь у всеукраїнських проектах (18,1%). Приймаючи участь в якості слухача чи аналізуючи вже видані збірники тез доповідей, можна з'ясувати сучасні тенденції, проблеми та їх вирішення. Участь в конференціях є невід'ємним компонентом для підвищення цифрових компетентностей,

набуття досвіду та підвищення своїх знань.

Викладачі відмітили, що активна цифровізація та перехід на дистанційне та змішане навчання – це наші умови сьогодення, тому підвищувати свою цифрову грамотність це є основним пріоритетом, особливо, зважаючи умови сьогодення. Ідея неперервного навчання є одним із важливих напрямів навчально-виховного процесу в Україні. Його реалізація спрямована на швидкий розвиток інформатизації суспільства, яке вимагає від викладача високого рівня цифрової компетентності та медіаграмотності. Викладач повинен бути готовим до реалізації нових ідей, використовувати можливості інформаційних технологій, підвищувати якість навчального процесу, готувати молодь до успішного життя. Цифрова компетентність є ключовою у процесі професійного розвитку, яка проявляється при вирішенні різних завдань із залученням засобів інформаційних технологій

Висновок. Авторами встановлено, що викладачам необхідно застосовувати всі свої цифрові компетентності для створення адаптованого, персоналізованого навчання. Цифровий грамотний викладач може використовувати різні доступні програми та інформацію для якісного дистанційного чи змішаного навчання. На думку авторів, цифрова компетентність, є важливим компонентом професійної компетентності сучасного педагога та викладача. Вона поєднує знання та вміння використовувати цифрові технології для організації освітнього процесу, критично оцінювати інформаційні ресурси в доцільності їх застосування у своїй професійній діяльності, застосовувати технологічні інновації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adeyemon E. Integrating digital literacies into outreach services for underserved youth populations. The reference librarian. № 50. pp. 85-98. 2009.
2. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. 2018. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-researchreports/digcomp-20-digital-competence-framework-citizens-update-phase-1-conceptualreference-model>
3. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2012. URL: <https://www.ifap.ru/library/book522.pdf> 28
4. Kartashova L. Sorochan T. Sovkina O. Sheremet T. Digital twin of postgraduate educational institution: ecosystem for transformation of professional development of teachers in conditions of martial law. *Danish scientific journal*: pp. 46-51 (60). 2022 URL: [https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf). doi:10. 2760/38842
5. Відомості Верховної Ради, Закон України «Про Освіту» № 38-39. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. 2017. Дата звернення: вересень, 2020
6. Гриценчук О., Іванюк І, Кравчина О., та ін. Європейський досвід розвитку цифрової компетентності вчителя в контексті сучасних освітніх реформ. *Інформаційні технології і засоби навчання*. Том 65, №3. 2018.
7. Наливайко О. Цифрова компетентність: сутність поняття та динаміка розвитку. *Компетентнісний підхід у теорії та практиці вищої освіти* Харків. 2022 URL: https://www.researchgate.net/publication/354234675_CIFROVA_KOMPETENTNIST_SUTNIST_PONATTA_TA_DINAMIKA_JOGO_ROZVITKU
8. Сахно О. Цифрова компетентність і технології для освіти: принципи та інструменти. *Імідж сучасного педагога*, (6(195), ст.10–14. 2020 [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6\(195\)-10-14](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-10-14)

REFERENCES

1. Adeyemon E. (2009) Integrating digital literacies into outreach services for underserved youth populations. *The reference librarian*. No 50, pp. 85-98.
2. DigComp 2.0: The Digital Competence Framework for Citizens. Update Phase 1: the Conceptual Reference Model. (2018). URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/digcomp-20-digital-competence-framework-citizens-update-phase-1-conceptual-reference-model>
3. Ferrari A. (2012) Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. Luxembourg: Publications Office of the European Union, URL: [hps://www.ifap.ru/library/book522.pdf](https://www.ifap.ru/library/book522.pdf) 28
4. Kartashova L. Sorochan T. Sovkina O. Sheremet T. (2022) Digital twin of postgraduate educational institution: ecosystem for transformation of professional development of teachers in conditions of martial law. *Danish scientific journal*: pp. 46-51 (60). URL: [https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf). doi:10.2760/38842
5. Vidomosti Verkhovnoi Rady, Zakon Ukrainy «Pro Osvitu» (2017) [Information of the Verkhovna Rada, Law of Ukraine «On Education»] No 38-39. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. 2017. Data zvernennia: veresen, 2020 [in Ukrainian]
6. Gricenchuk O., Ivanyuk I, Kravchina O., ta in. (2018) Yevropejskij dosvid rozvitku cifrovoyi kompetentnosti vchitelya v konteksti suchasnih osvitnih reform [European experience in the development of digital competence of teachers in the context of modern educational reforms.]. *Informacijni tehnologiyi i zasobi navchanna [Information technologies and means of education]*. Vol 65, No3. [in Ukrainian]
7. Nalivajko O. (2022) Cifrova kompetentnist: sutnist ponyattya ta dinamika rozvitku [Digital competence: the essence of the concept and dynamics of development]. *Kompetentnisnij pidhid u teorii ta praktici vishoyi osviti [Competence approach in the theory and practice of higher education]*. Harkiv. URL: https://www.researchgate.net/publication/354234675_CIFROVA_KOMPETENTNIST_SUTNIST_PONATTA_TA_DINAMIKA_JOGO_ROZVITKU [in Ukrainian]
8. Sahno O. (2020) Cifrova kompetentnist i tehnologiyi dlya osviti: principi ta instrumenti [Digital competence and technologies for education: principles and tools]. *Imidzh suchasnogo pedagoga [mage of the modern teacher]* (6(195)), pp.10–14. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6\(195\)-10-14](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-10-14) [in Ukrainian]

Світлана КОБУТА,

orcid.org/0000-0003-3526-077X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов і перекладу

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *svitlana.kobuta@pnu.edu.ua*

Леся СЕРМАН,

orcid.org/0000-0003-2061-1792

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов і перекладу

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *lesia.serman@pnu.edu.ua*

ВПЛИВ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ НА МОТИВАЦІЮ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ (РОЗГЛЯД У ДІАХРОНІЇ)

Вже більше двох років навчальний процес у системі вищої освіти України відбувається здебільшого в дистанційній формі. Науковці роблять перші кроки до розуміння того, як такі обставини впливають на мотивацію студентів до навчання, зокрема до вивчення іноземних мов. У даній роботі досліджується мотивація студентів, що навчаються за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» до вивчення іноземних мов, володіння якими є безумовним компонентом їхньої професійної компетентності. Мотивація студентів до навчання – це складний психолого-педагогічний феномен, що визначає результативність та успішність навчального процесу. Важливим фактором, що впливає на мотивацію студентів-міжнародників до вивчення іноземних мов є і дистанційна форма навчання. Згідно теорії самодетермінації мотивація поділяється на внутрішню та зовнішню залежно від ступеня автономії, виду регулювання та інтерналізації у ставленні особистості до певної дії. Внутрішня мотивація до вивчення іноземних мов означає, що володіння іноземною мовою є значущим для студента саме по собі і виявляє найбільш позитивне ставлення до вивчення і використання іноземної мови. Натомість зовнішня мотивація вказує на інші спонукання, наприклад, досягнення соціального престижу, високої зарплати (зовнішня позитивна мотивація), чи то навіть уникнення негативних оцінок чи осуду з боку викладачів, батьків та ін., (зовнішня негативна мотивація). Метою даної наукової розвідки є дослідження впливу дистанційної форми навчання на мотивацію студентів до вивчення іноземних мов у діахронії.

Для виявлення тенденції зміни мотивації у студентів-міжнародників до вивчення іноземних мов було проведено діахронне дослідження методом опитування студентів у лютому 2021 року та у лютому 2022 року. Аналіз віповідей студентів стосовно їх спонукань до вивчення іноземних мов дозволив встановити мотиваційний комплекс співвідношення різних видів мотивації. Результати дослідження показали, що мотиваційний комплекс зі співвідношення трьох видів мотивації (внутрішньої мотивації, зовнішньої позитивної та зовнішньої негативної мотивації) протягом 2021 та 2022 років залишився оптимальним, проте його кількісні позакники змінилися. Суттєво зріс показник зовнішньої позитивної мотивації. Продовження такої тенденції може призвести до заміни мотиваційного комплексу на менш оптимальний, що стало б небажаним наслідком переходу на дистанційну форму навчання, а тому потребує подальшого дослідження.

Ключові слова: дистанційне навчання, іноземні мови, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, мотиваційний комплекс, діахронія.

Svitlana KOBUTA,

orcid.org/0000-0003-3526-077X

PhD (Philology),

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Translation

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) svitlana.kobuta@pnu.edu.ua

Lesia SERMAN,

orcid.org/0000-0003-2061-1792

PhD (Education),

Associate Professor at the Department of Foreign Languages and Translation

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) lesia.serman@pnu.edu.ua

THE INFLUENCE OF REMOTE LEARNING ON MOTIVATION TO MASTER FOREIGN LANGUAGES (DIACHRONIC CONSIDERATION)

For more than two years the educational process in the higher education system of Ukraine has been taking place mostly in the remote form. First steps are being taken by scientists to realise how these circumstances affect students' motivation to study in general and to study foreign languages in particular. The motivation of students, studying in the specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies, to master foreign languages, which is an unconditional component of their professional competence is revealed in the article. Students' motivation to study is a complex psychological and pedagogical phenomenon that determines the effectiveness and success of the educational process. An important factor affecting the motivation of students to study foreign languages is remote learning. According to the theory of self-determination, motivation is divided into intrinsic and extrinsic depending on the degree of autonomy, the type of regulation and internalization in the individual's attitude to a certain action. Intrinsic motivation to foreign languages learning means that mastering a foreign language is significant for the student in itself and shows the most positive attitude towards learning and using a foreign language. Instead, extrinsic motivation indicates other incentives, for example, achieving social prestige, a high salary (extrinsic positive motivation), or even avoiding negative evaluations or condemnation from teachers, parents, etc., (extrinsic negative motivation). The purpose of this research is to study the impact of remote education on students' motivation to study foreign languages in diachrony.

In order to identify the trend of motivation change of students in the faculty of International Relations to study foreign languages, a diachronic study was conducted using the student survey method in February 2021 and February 2022. The analysis of students' responses regarding their motivations to learning foreign languages made it possible to establish a motivational complex of the correlation of different types of motivation. The results of the study showed that the motivational complex from the correlation of three types of motivation (intrinsic motivation, extrinsic positive and extrinsic negative motivation) remained optimal during 2021 and 2022, but its quantitative indicators have changed. The indicator of extrinsic positive motivation increased significantly. The continuation of such a trend may lead to the replacement of the motivational complex with a less optimal one, which would be an undesirable consequence of the transition to remote education, and therefore requires further research.

Key words: remote learning, foreign languages, intrinsic motivation, extrinsic motivation, motivational complex, diachrony.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні на всіх освітніх рівнях здійснюється вивчення іноземної мови, ефективність якого залежить від багатьох факторів. Науковці відносять до них інтелект, внутрішнє ставлення, здібності та мотивацію, і саме мотивація є основним фактором, що впливає на вивчення іноземної мови, оскільки опосередковує ставлення до цільової мови та результати в процесі її вивчення (Mantiri, 2015; Santana et al., 2016).

Мотивація – це складний психологічний процес, який включає багато аспектів, таких як поведінка, процес прийняття рішень, пізнання, біологічні аспекти та емоції (Woon et al., 2016). Уже більше двох років освітній процес у ЗВО в Україні

забезпечується різноманітними технологіями дистанційного навчання. Хоча мотивація є важливим фактором, що визначає якість та результативність навчального процесу, особливо у віддаленій, дистанційній формі, досліджень щодо неї недостатньо. Особливо це стосується впливу дистанційної форми навчання на мотивацію до вивчення іноземної мови. На нашу думку, розгляд даної проблеми у діахронії дозволяє краще зрозуміти даний процес.

Метою даної наукової розвідки є встановлення тенденції зміни мотивації студентів до вивчення іноземних мов в умовах дистанційного навчання з використанням діахронного методу.

Аналіз дослідження. Вивчення іноземної мови передбачає застосування багатомірної

та інтегративної структури, об'єднаної двома типами змінних: 1) ті, що стосуються контексту; 2) ті, що стосуються особистості. Змінні контексту охоплюють лінгвістичний, соціальний та освітній контексти, включаючи такі фактори, як широке використання іноземної мови, час, присвячений її вивченню, соціальні мережі, загальні соціальні переконання та ставлення до іноземної мови, доступ до культурних благ, культурна чутливість, освітня політика, освітнє середовище та методи навчання (Richards, 2014; Santana et al., 2016; Vermunt and Donche, 2017).

Змінні, пов'язані з людиною, включають індивідуальні здібності та особливості процесу навчання, а також афективні та мотиваційні фактори. Здібності передбачають стратегії навчання, розвиток фонетичних, граматичних і прагматичних навичок використання мови. (Santana et al., 2016). Афективна сфера втілює ряд факторів, таких як установка, самооцінка, емпатія, екстраверсія, гальмування, наслідування, тривожність і особливо мотивація (Richards, 2014; Santana et al., 2016; Vermunt and Donche, 2017). Тому саме потреба у розумінні процесу мотивації лежить в основі планування та організації навчання. Водночас вивчення впливу дистанційної форми навчання на мотивацію вивчення іноземних мов серед студентів-міжнародників охоплює обидва типи таких змінних, в чому полягає складність та полівалентність даного дослідження.

Як же вплинула на мотивацію студентів вивчати іноземні мови дистанційна форма навчання, впровадження якої було вимушеним і не очікуваним?

Однією із теоретичних моделей, що пояснюють мотивацію, є теорія самодетермінації, в якій акцентується увага на регулюванні людської поведінки та на тому, що мотивація може бути різною у кожної людини. Зокрема, ця теорія зосереджується на тому, як особистісні мотиви інтегруються та регулюються в індивіда «Я», надаючи йому/її можливості та забезпечуючи належне функціонування. Згідно теорії самодетермінації кожна людина регулює свою поведінку відповідно до своїх психологічних потреб і може робити з точки зору від повністю зовнішніх чинників до інтерналізованих та автономних. Зовнішні аспекти викликають зовнішню мотивацію, тоді як внутрішня мотивація пов'язана з автономними аспектами, що є найбільш цінним (Deci and Ryan, 2014; Ryan and Deci, 2000).

Отож, в основу методики нашого дослідження покладено концепцію про внутрішню і зовнішню види мотивації в рамках теорії самодетермінації, адже, як стверджує Тадеєва Т.В., упродовж усього 40-річного розвитку теорії самодетермінації однією із пріоритетних сфер її апробування та

застосування була саме освітньо-виховна царина (Тадеєва Т., 2012: 2015).

Внутрішня мотивація є архетипом автономії, а зовнішня пов'язана зі змінними, контрольованими контекстом. Про внутрішні типи мотивації (ВМ) можна говорити, якщо діяльність значуща для особистості сама по собі. Якщо ж в основі мотивації самої діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб (мотиви соціального престижу, зарплати та ін.), то в даному випадку прийнято говорити про зовнішню мотивацію (Woon et al., 2016). Самі ж зовнішні мотиви можна диференціювати на зовнішні позитивні, що визначають *зовнішню позитивну мотивацію (ЗПМ)*, – це ідентифіковане регулювання, в якому індивід визнає важливість діяльності, і зовнішні негативні, що визначають *зовнішню негативну мотивацію (ЗНМ)*, – зовнішнє регулювання, яке в основному контролюється непередбаченими обставинами навколишнього середовища.

З одного боку під час дистанційного навчання студенти отримують певну автономію у виборі та використанні Інтернет-ресурсів, обираючи власні методи, додаткові навчальні матеріали; самоконтроль; налагоджуючи співпрацю; веб-сайти, мобільні додатки, що надають велику кількість текстів для прослуховування, мовлення, читання та письма; інтернет-журнали з вивчення іноземної мови; чати. Вищезазначені фактори зумовлюють те, що студенти отримують автономію в процесі вивчення іноземної мови. Проте, з іншого боку існують деякі фактори, які негативно впливають на автономію: студенти, які мають низьку самоорганізованість і здатність до автономії, можуть буди демотивованими; оскільки вивчення іноземної мови є надзвичайною роботою і потребує саморегуляції та самоорганізації. В сукупності, інтернет-середовище є потужним навчальним середовищем, яке змушує саморегулюватися і обговорювати різні теми і досягати осмисленого навчання, наприклад використовуючи блоги для цього (Кашуба та ін., 2021: 449). З іншого боку науковці підкреслюють потенціал безпосереднього спеціально організованого і відповідно спрямованого постійного спілкування, живої взаємодії учасників освітнього процесу (Мальований Ю., 2020). Натомість дистанційне навчання спровокувало зниження мотивації студентів до навчання, оскільки списувати та порушувати академічну доброчесність стало набагато легше по той бік екрану: користуватися допомогою пошукової системи, підказками в загальному студентському чаті тощо (Діденко І., Загоруйко Л., Філатова О., 2021:506).

Методика дослідження. Для реалізації дослідження було проведено 2 опитування з різницею

Таблиця 1

Середні показники значень різних видів спонукань до вивчення студентами іноземних мов у розрізі 2021 та 2022 років

Вид спонукань до вивчення іноземних мов	Тип мотивації	Середні показники значень спонукань до вивчення іноземних мов	
		2021 рік	2022 рік
Задоволення від самого процесу і результату оволодіння іноземною мовою	Внутрішня мотивація	4,8	4,9
Можливість якнайповнішої самореалізації в обраній сфері професійної діяльності		4,7	4,7
Грошовий заробіток у майбутній професійній діяльності	Зовнішня позитивна мотивація	3,9	4,8
Перспективи кар'єрного зростання на майбутньому робочому місці		4,1	4,7
Потреба в досягненні соціального престижу і поваги з боку інших		3,5	4,2
Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей (негативні оцінки, перездачі)	Зовнішня негативна	2,3	2,2
Прагнення уникнути критики з боку оточення (сім'я, викладачі, роботодавці)		2,1	2,0

у рік, а саме лютий 2021 року/лютий 2022 року. У дослідженні взяло участь 123 респонденти, студенти I-IV курсів спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» у 2021, у 2022 році були опитані 53 студенти оскільки не брали участь студенти 1 курсу та минулорічного 4 курсу, тобто кожен респондент, що взяв участь в опитування у 2022 році, проходив його у 2021 році. Опитування проводилося на платформі Google Forms та було розроблене на основі методики встановлення мотиваційних комплексів особистості (Реан А., Бордовская Н., Розум С., 2007), що була модифікована авторами для встановлення мотивації до вивчення іноземних мов. Вона дозволяє встановити співвідношення різних видів мотивації (ВМ, ЗПМ, ЗНМ), визначивши так званий мотиваційний комплекс особистості. Респондентам пропонувалося оцінити від 1-го до 5-ти балів 7 різних спонукань до вивчення іноземних мов, кожне з яких відноситься до певного виду мотивації. Щоб встановити загальну картину, після підрахунку індивідуальних значень визначалось середнє арифметичне значення кожного виду мотивації для даної вибірки. Найоптимальнішою для вивчення іноземних мов вважається ВМ, сприятливою ЗПМ, а ЗНМ – несприятливою. До оптимальних мотиваційних комплексів відносяться такі варіанти кількісного співвідношення показників різних типів мотивації: ВМ>ЗПМ>ЗНМ та ВМ=ЗПМ>ЗНМ, відповідно, найгіршим мотиваційним комплексом вважається ЗНМ>ЗПМ>ВМ. Варто зазначити, що для інтерпретації даних враховується не тільки співвідношення між типами мотивації, але і кількісна різниця між ними.

Середні показники значень різних видів спонукань до вивчення студентами іноземних мов у розрізі 2021 та 2022 років наведені у Таблиці 1.

Зведені результати представлені у Таблиці 2. З отриманих даних вираховуємо мотиваційні комплекси у 2021 році: ВМ (4,75) > ЗПМ (3,83) > ЗНМ (2,20) та у 2022 році: ВМ (4,80) > ЗПМ (4,56) > ЗНМ (2,10). Тобто встановлені співвідношення різних типів мотивації не змінилися у діахронії, проте змінилися їх кількісні показники. Якщо для ВМ та ЗНМ ці зміни є незначними, то різке збільшення кількісних показників ЗПМ (з 3,83 до 4,56) одразу привертає увагу. Тобто показник ЗПМ значно наблизився до показника ВМ. Незважаючи на те, що за рік дистанційного навчання мотиваційний комплекс до вивчення іноземних мов у студентів залишився той самий – найоптимальніший, збільшення кількісного показника ЗПМ свідчить про зміщення мотиваційних орієнтацій, а отже і виду регулювання та рівня автономії. Причини цього повинні стати об'єктом подальших досліджень, оскільки продовження такої тенденції може призвести до заміни мотиваційного комплексу на менш оптимальний ВМ=ЗПМ>ЗНМ.

Таблиця 2

Зведені результати середніх показників значень спонукань до вивчення іноземних мов

Тип мотивації	Середні показники значень спонукань до вивчення іноземних мов	
	2021 рік	2022 рік
Внутрішня мотивація	4,75	4,80
Зовнішня позитивна мотивація	3,83	4,56
Зовнішня негативна мотивація	2,1	2,0

Висновки. Мотивація до навчання – складний психолого-педагогічний феномен, від якого залежить успішність та результативність навчального процесу. На мотивацію до вивчення іноземних мов у студентів-міжнародників впливає багато факторів, серед яких і дистанційна форма навчання.

Внутрішня мотивація посилюється потребою взаємодіяти, бути компетентним і досягати автономії. Коли студент свідомо ототожнює себе з поточною дією або з її цінністю. Мотивація до вивчення іноземної мови також пов'язана із зовнішніми правилами, оскільки контекстні фактори також впливають на навчання, до прикладу, такі аспекти, як навчальна програма, ресурси, викладач, культурний капітал та соціально-економічний статус, можуть впливати на відчуття та якість мотивації. Тому до таких факторів відноситься і дистанційна форма навчання, що має ряд переваг і недоліків. З одного боку вона надає

певний рівень автономії студентам, з іншого боку ефективно використання такої автономії потребує саморегуляції та самоорганізації, що не завжди у достатній мірі розвинені у студентів.

Для простеження тенденції зміни мотивації у студентів-міжнародників до вивчення іноземних мов було проведено діахронне дослідження методом опитування студентів. Результати дослідження показали, що мотиваційний комплекс зі співвідношення трьох видів мотивації (ВМ, ЗПМ, ЗНМ) протягом 2021 та 2022 років залишився оптимальним (ВМ>ЗПМ>ЗНМ), проте його кількісні позакники змінилися. Суттєво зріс показник ЗПМ (з 3,83 до 4,56), рівень ВМ теж виріс, хоча й не в такій значній мірі.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися виявлення причин встановленої зміни кількісних показників мотиваційного комплексу щодо вивчення іноземних мов студентами-міжнародниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Діденко І., Загоруйко Л., Філатова О. Проблеми викладання іноземних мов студентам немовних спеціальностей: до, під час та після пандемії. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2021, № 3 (107). С.501-510
2. Кашуба О. М., Кравчук Т. О., Навольська Г. І., Оніщук І.В. Використання дистанційного навчання при вивченні іноземних мов у ЗВО. Modern education, training and upbringing: collective monograph / Abdullayev A., Rebar I., – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2021. 594 с., с.448-452
3. Мальований Ю.І. Дистанційне навчання: реалії і перспективи. Вісник НАПН України, 2020, 2(1). URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/72/101> <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-10-1>
4. Реан А., Бордовская Н., Розум С. Психология и педагогика; «Питер», 2007, 432 с.
5. Тадеєва Т.В. Теорія самодетермінації Дісі–Раяна і навчальна мотивація. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2012. № 3.С. 213-220
6. Deci E.L., Ryan R.M. Motivation, personality, and development within embedded social contexts: an overview of self-determination theory. R. Ryan (Ed.), The Oxford Handbook of Human Motivation (85–107), Oxford University Press, New York (2014)
7. Mantiri O. Key to Language learning success. J. Arts Humanit., 4 (2015), pp. 14–18
8. Richards J.C. (2015). Error analysis: Perspectives on second language acquisition. Routledge.
9. Ryan R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist. – 2000. – Vol. 55. – pp. 68–78
10. Vermunt J.D., Donche V. A learning patterns perspective on student learning in higher education: state of the art and moving forward Educ. Psychol. Rev., 29 (2017), pp. 269–299L.
11. Woon ., Wang J., Ryan R. (Eds.), Building Autonomous Learners. Perspectives from Research and Practice Using Self-Determination Theory, Springer, New York (2016)

REFERENCES

1. P Didenko I., Zahoruiko L., Filatova O. Problemy vykladannia inozemnykh mov studentam nemovnykh spetsialnostei: do, pid chas ta pislia pandemii. [Problems of teaching foreign languages to students of non-linguistic majors: before, during and after the pandemic]. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii, , 3 (107), (2021), pp. 501–510 [in Ukrainian].
2. Kashuba O. M., Kravchuk T. O., Navolska H. I., Onishchuk I.V. Vykorystannia dystantsiinoho navchannia pry vyvchenni inozemnykh mov u ZVO. [The use of distance learning in the study of foreign languages at higher education institutions]. Modern education, training and upbringing: collective monograph / Abdullayev et al. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, (2021), 594 p., pp.448–452 [in Ukrainian].
3. Malovanyi Yu.I. Dystantsiine navchannia: realii i perspektyvy. [Distance learning: realities and prospects]. Visnyk NAPN Ukrainy, 2(1) (2020), URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/72/101> <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-10-1> [in Ukrainian].
4. Rean A., Bordovskaia N., Rozum S. Psykholohyia y pedahohyka. [Psychology and pedagogy]. «Pyter», 2007, 432 p. [in Russian].
5. Tadeieva T.V. Teoriia samodeterminatsii Deci–Ryan i navchalna motyvatsiia. [Deci–Ryan's theory of self-determination and educational motivation]. Proceedings. Series: Pedagogy, 3 (2012), pp. 213–220 [in Ukrainian].

-
6. Deci E.L., Ryan R.M. Motivation, personality, and development within embedded social contexts: an overview of self-determination theory. R. Ryan (Ed.), *The Oxford Handbook of Human Motivation* (85–107), Oxford University Press, New York (2014)
 7. Mantiri O. Key to Language learning success. *J. Arts Humanit.*, 4 (2015), pp. 14–18)
 8. Richards J.C. (2015). *Error analysis: Perspectives on second language acquisition*. Routledge.
 9. Ryan R. M. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist* 55 (2000), pp. 68–78
 10. Vermunt J.D., Donche V. A learning patterns perspective on student learning in higher education: state of the art and moving forward *Educ. Psychol. Rev.*, 29 (2017), pp. 269–299.
 11. Woon ., Wang J., Ryan R. (Eds.), *Building Autonomous Learners. Perspectives from Research and Practice Using Self-Determination Theory*, Springer, New York (2016)

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-31>

Наталія СЛИВКА,

orcid.org/0000-0001-5191-349X

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри сучасних практик викладання англійської мови
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна) Nataliya.slyvka@gmail.com

Олена ЛАНСЬКИХ,

orcid.org/0000-0001-5338-8828

кандидат філософських наук,
доцент кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації
Черкаського державного технологічного університету
(Черкаси, Україна) olenalanskykh@gmail.com

Тетяна ДЕРНОВА,

orcid.org/0000-0002-3531-649X

старший викладач кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації
Черкаського державного технологічного університету
(Черкаси, Україна) dernovuyidima@gmail.com

БІЗНЕС-КУРС АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ФАКТОР УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ

Іноземні мови у контексті змін, що активно відбуваються у соціумі інформаційної ери, забезпечують надійний фундамент для роботи в амбіційних національних та міжнародних компаніях. У сучасному світі бізнесу, щоб отримати найкращу роботу у провідних компаніях або організаціях, вивчення іноземної мови є життєво важливим фактором побудови успішної кар'єри. Без знання ділової англійської в сучасному світі фактично не можна говорити про суттєві кар'єрні очікування для спеціалістів, котрі бажать вийти на якісно новий професійний рівень. Мета статті полягає в дослідженні й наданні аналітико-інформаційної оцінки щодо ролі бізнес-курсу англійської мови як окремої дисципліни в її проєкції на кар'єрні перспективи в сучасному світі та тенденціях трудових відносин. У парадигмі сьогодення загальні комунікативні навички іноземною мовою, розуміння різних культур (культурологічна компетентність), навички репрезентування й низка інших гнучких навичок стають дедалі важливішими. Бізнес-англійська в цьому разі є мультифункціональною й, окрім суто комунікативної функції, виконує багато інших, що полягають у налагодженні ділового міжособистісного контакту, емпатії, стимулювання когнітивних процесів, розвитку навичок ухвалення рішень, командної роботи тощо. Спеціаліст із розвиненим умінням спілкуватися в діловому іншомовному середовищі здатен полегшити для компанії досягнення стратегічних цілей. Для себе – пришвидшити кар'єрне зростання, а почасти відкрити нові можливості, які взагалі не доступні для працівників, здатних комунікувати в діловому просторі лише рідною мовою. На тлі глобалізованої економіки наміри продовжити міжнародну кар'єру й вийти на міжнародні ринки є бажаними для масштабних ділових проєктів, і тому компанії вітають участь у відповідних програмах підвищення ділової іншомовної кваліфікації, а на роботу частіше наймають кандидатів із уже наявним достатньо високим рівнем знання англійської мови як найбільш поширеної іноземної мови («лінгва франка»). У статті визначено переваги знання ділової англійської мови для кар'єрного росту, функції та особливості викладання бізнес-англійської. Визначено перспективні емпіричні напрями подальших досліджень у руслі заданої тематики.

Ключові слова: ділова англійська мова, бізнес-англійська, бізнес-курс, ділова комунікація, професійні перспективи, кар'єра.

Nataliia SLYVKA,*orcid.org/0000-0001-5191-349X**Candidate of Philological Sciences,**Associate professor at the Department of Modern English Teaching Practices
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University
(Cherkasy, Ukraine) Nataliya.slyvka@gmail.com***Olena LANSKYKH,***orcid.org/0000-0001-5338-8828**Candidate of Philosophical Sciences,**Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and International Communication
Cherkasy State Technological University Cherkasy,
(Cherkasy, Ukraine) olenalanskykh@gmail.com***Tatiana DERNOVA,***orcid.org/0000-0002-3531-649X**Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and International Communication
Cherkasy State Technological University Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine) dernovyidima@gmail.com*

BUSINESS ENGLISH LANGUAGE COURSE AS A FACTOR FOR A SUCCESSFUL CAREER

Foreign languages in the context of changes that are actively taking place in the society of the information age provide a reliable foundation for work in ambitious national and international companies. In today's business world, to get the best job in leading companies or organizations, learning a foreign language is a vital factor in building a successful career. Without knowledge of business English in the modern world, it is actually impossible to talk about significant career expectations for specialists who want to reach a qualitatively new professional level. The purpose of the article is to research and provide an analytical and informative assessment of the role of the business English language course as a separate discipline in its projection on career prospects in the modern world and trends in labor relations. In today's paradigm, general communication skills in a foreign language, understanding of different cultures (cultural competence), representational skills and a number of other flexible skills are becoming increasingly important. In this case, business English is multifunctional and, in addition to a purely communicative function, performs many other functions, which include the establishment of business interpersonal contact, empathy, stimulation of cognitive processes, development of decision-making skills, teamwork, etc. A specialist with a developed ability to communicate in a business foreign language environment is able to facilitate the achievement of strategic goals for the company. For a person himself – to speed up career growth, and partly to open new opportunities that are generally not available to employees who are able to communicate in the business space only in their native language. Against the background of a globalized economy, intentions to continue an international career and enter international markets are desirable for large-scale business projects, and therefore companies welcome participation in relevant programs for improving business foreign language skills, and more often hire candidates with a sufficiently high level of knowledge of the English language as the most common foreign language ("lingua franca"). The article defines the advantages of knowing business English for career growth, the functions and features of teaching business English. Prospective empirical directions for further research in the direction of the given topic are determined.

Key words: *business English, professional English, business course, business communication, professional prospects, career.*

Постановка проблеми. Навички комунікації англійською мовою ще з кінця XX століття визначені як незамінний інструмент для успіху в бізнесі (Hynes & Bhatia, 1996). Щоб уникнути однозначного трактування терміна «бізнес», розширимо його взагалі до сфери професійної діяльності, ділових відносин. Англійська мова сьогодні вважається основною необхідною кваліфікацією для працевлаштування (Zainuddin et al., 2019). Знання англійської мови вважається однією з навичок працевлаштування в сучасному світі управління людськими ресурсами.

Роботодавці очікують, що випускники закладів вищої освіти, які виходять на ринок праці, будуть добре володіти необхідними навичками категорій *hard* (жорсткі) та *soft* (м'які). Вимоги та виклики трудового середовища швидко зростають унаслідок глобалізації. Водночас надавачі послуг вищої освіти несуть безпосередню відповідальність за підготовку випускників до роботи на ринку праці в умовах конкретного часу та з перспективами на сформованість навичок *lifelong learning* (навчання впродовж життя). Новітнє академічне середовище добреоснащенеметодамивизначеннярівнярозвитку

іншомовних комунікативних навичок. Однак дещо складніше ситуація складається з іншомовними компетентностями, які формуються в розрізі бізнес-курсу англійської мови. Зокрема, через специфічність курсу для кожної окремо взятої спеціальності. Проблема категоризації завдань, змісту, методики навчання бізнес-англійської не в абстрактному потрактуванні, а в парадигмі специфічних і вузькотаргетованих особливостей майбутнього працевлаштування, як наслідок, досі перебуває в полі наукової актуальності. Навички комунікації англійською мовою серед випускників користуються великим попитом у роботодавців, оскільки це лінгва франка бізнес-сектору фактично в усьому світі. І Україна в ракурсі інтенсифікації зв'язків зі світовою спільнотою, зокрема мережею світового бізнесу, не стоїть осторонь процесів у сфері управління персоналом та людськими ресурсами (англ. *human resources* – HR).

Компетентність у діловій англійській мові є важливою для випускників, які виходять на глибоко конкурентний ринок праці в умовах домінування засад ринкової економіки для ефективного виконання низки робочих завдань. Однак поточний сценарій розвитку поставленої проблеми в Україні вказує на невідповідність між комунікативною компетентністю ділової англійської мови коледжів, університетів та очікуваннями роботодавців. У векторі подолання цієї невідповідності МОН 13 липня 2019 року оприлюднило Концепцію розвитку англійської в університетах (МОН, 2019). Її основними новаціями є те, що рівень B1 став обов'язковою умовою для вступу до закладів вищої освіти. Натомість після закінчення бакалаврату від випускника очікується рівень B2 – випуску. Запроваджується викладання профільних дисциплін іноземною мовою, а також інтегрується ідея «мовних скринінгів знань» (одна з форм – обов'язкове ЗНО з іноземної мови після бакалаврату).

Аналіз досліджень. Роботодавці та студенти погоджуються, що англійська відіграє важливу роль у працевлаштуванні. Незважаючи на загальну згоду обох сторін щодо того, що гарна граматика та широкий словниковий запас є важливими, результати показали кілька невідповідностей у сприйнятті студентів та очікуваннях роботодавців. Серед них – використання розмовної англійської мови на робочому місці. За недавніми опитуваннями роботодавці вказують на необхідні навички для працевлаштування, серед яких неодмінно є здатність спілкуватися іншими мовами (Zainuddin et al., 2019).

Дослідження показали, що хоча постачальники вищої освіти продовжують розвивати навички

працевлаштування у студентів, випускники все ж здебільшого не вважаються, на погляд працедавців та самої молоді в пошуках кар'єрної реалізації, достатньо кваліфікованими для сьогочасних робочих середовищ (Dumanig & Phillips, 2019). В англійській літературі для цього є навіть спеціальне поняття *internship* («стажування»), але в межах навчання в університеті – важливий компонент у підготовці випускників до ринку праці (To & Lung, 2020). Це також ключовий компонент академічного освітнього плану закладів вищої освіти. Поточні тенденції у сфері вищої освіти демонструють більш продуману підготовку студентів до робочого процесу, і ця інтенція отримує сильну підтримку студентів і недавніх випускників (O'Leary, 2017). «Стажування» в межах навчання на бакалавраті дає студентам можливість брати участь у справжніх практиках на робочому місці у спосіб, який зазвичай не залучається в типовому аудиторному середовищі (Ambrose & Poklop, 2015). Стажування є корисним для студентів, щоб покращити можливості працевлаштування. Кінцевим результатом експериментальних програм університетського стажування є оволодіння здобувачів «виробничою культурою праці» (Singh, 2021).

Розроблення питань, пов'язаних із бізнес-курсом англійської мови, безпосередньо торкається вектору удосконалення методики викладання курсу з метою підвищення комунікативних навичок здобувачів освіти під час виконання майбутніх професійних обов'язків. Розробляється проблема підвищення педагогічної майстерності викладання бізнес-курсу іноземної мови в контексті цифровізації сучасного освітнього процесу. Універсальним рішенням часто стає таргетоване використання ІКТ-технологій для подолання різних стримувальних чинників, що впливають на успішність процесу навчання (Щеглова, 2021; Сливка та ін., 2022). Зокрема, активно характеризуються педагогічні шляхи впровадження мультимедійних засобів навчання в розрізі викладання іноземних мов (бізнес-курсів) як ключові умови ґрунтовної підготовки кваліфікованого фахівця, що орієнтується на потреби сучасного ринку (*employment-oriented skills*).

Попри популярність теми та її актуальність для новочасних реалій усіх розвинутих країн світу (тобто йдеться про колективну роботу численних науковців над дослідженням впливу ділової англійської мови на перспективи працевлаштування), через стрімкий розвиток сфери управління персоналом, зміни в розподілі економічних сил і потужностей, глобалізаційні процеси,

посилення міжнародної співпраці на різних рівнях суспільного буття тощо проблемне поле бізнес-курсу англійської мови постійно трансформується, що робить напрацювання в руслі заданої тематики своєчасними та затребуваними.

Мета статті – дослідити й дати аналітико-інформаційну оцінку щодо ролі бізнес-курсу англійської мови як окремої дисципліни в її проєкції на кар’єрні перспективи в сучасному світі та тенденціях трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Належне знання іноземної мови за професійним спрямуванням – це насамперед додаткові фактори до профілю претендента на посаду та в ракурсі подальшого розвитку кар’єри. Глобалізація розширила можливості працевлаштування в усьому світі, що пропонує гарні перспективи, пов’язані з перевагами та збагаченням кар’єрного потенціалу для відповідних кандидатів. У прагненні сучасної молоді стати частиною цього глобального простору вивчення англійської мови є найбільш необхідним аспектом. Опанування англійської мови потребує багатьох зусиль, часу та відданості, мотивації. Основним мотиваційним чинником є якраз акцентування під час викладання ділової іноземної мови на перевагах, які конкретним кандидатам надало знання англійської мови (метод використання реальних історій із життя – *real-life cases*). Більшість транснаціональних компаній, а їх в Україні вже не одна сотня, наймає якомога більше двомовних кандидатів, оскільки фірми працюють у різних країнах. Природно вважається, що двомовні працівники є найбільш вигідними для розвитку компанії. Двомовні люди заробляють на 10–15 % більше, ніж одномовні, і знання додаткової мови дає доступ до світового ринку праці, робить потенції людини далекоглядними.

Зокрема, перевагами знання англійської мови для найкращих кар’єрних можливостей є такі:

1. *Дво- та багатомовних людей вважають інтелектуально розвиненими.* Білінгвали та поліглоти можуть змінювати ту чи ту мову відповідно до актуальних професійних потреб, що дає змогу діяти оперативно й відповідно до ситуації. Вони більш активні, мозок двомовних доведено функціонує швидше, ніж одномовних (Akkannavar, 2022). Потенціал багатозадачності та здатності розуміти різні середовища, своєчасно ухвалювати рішення та аргументувати їх набагато легше двомовним.

2. *Спілкування* – кандидати з достатнім чи високим знанням бізнес-комунікації можуть добре спілкуватися з клієнтами за кордоном без будь-яких перешкод у презентації їм компанії та пропонованих нею товарів, послуг. Це допоможе потенційним клієнтам більше дізнатися про ком-

панію, яку представляє працівник зі знанням та розвинутою комунікативною культурою послугоування іноземною мовою для ділових цілей. Роботодавці провідних світових компаній наймають саме принаймні двомовних людей, щоб забезпечити компанію великим бізнесом у всьому світі, ключем до чого є персонал, що якісно спілкується англійською. Знання іншомовної бізнес-комунікації також допомагає ухвалювати більш раціональні рішення (англ. *decision-making skills*), підтримувати емоційну дистанцію та організовувати проксеміку, невербальну складову спілкування. Дослідники з Університету Чикаго виявили, що іноземна мова забезпечує механізм дистанціювання, який переміщує людей від безпосередньої інтуїтивної системи до більш обдуманого способу мислення (Harms, 2012). Експеримент, який передбачав ухвалення фінансового рішення, проводився з однією групою студентів їхньою рідною англійською мовою, а з іншою – іноземною для них іспанською. Коли дослідження проводилося їхньою рідною мовою, англійською, студенти емоційно думали та ухвалювали неперспективні рішення. В іспаномовному експерименті, навпаки, рішення були більш раціональними. Дослідники визначили, що іноземна мова викликає менший емоційний резонанс, ніж рідна мова. Зроблені висновки стосуються того, як люди ухвалюють рішення в діловому глобальному суспільстві, у якому дедалі частіше використовують іноземну мову. Часте спілкування іноземною стимулює мислення тією ж мовою й позитивно впливає на поведінку спеціаліста в бізнес-середовищі.

3. *Кращі ділові навички.* Дослідження показують, що кандидати, які знають іноземні мови, набагато краще дають собі раду в складних ситуаціях, мають кращі підприємницькі здібності, навички лідерства, управління персоналом і співпраці, ухвалення рішень тощо. Вивчення мови приносить користь як когнітивним здібностям, так і кар’єрі. Це свідчить про більшу розвиненість гнучких навичок (англ. *soft skills*) серед кандидатів, які знають іноземну мову. Як відомо, розвиток гнучких навичок становить особливий інтерес у західних тенденціях управління людськими ресурсами та вектор посиленої уваги в руслі євроінтеграції України. Окрім того, володіння принаймні однією іноземною мовою є величезним викликом для мозку людини і, на думку нейробіологів, навіть гарантує, що сіра речовина росте й поліпшується взаємодія між клітанами сірої речовини. Саме тому науковці радять не припиняти вивчення мови, зокрема ділової, потрібної для виконання професійних обов’язків, не тільки

на етапі здобуття вищої освіти, але й впродовж побудови кар'єри. Це триматиме мозкові клітини в належному тонусі й дасть змогу запобігти багатьом віковим проблемам. Мислення та говоріння кількома мовами особливо тренує виконавчі функції мозку. Це гарантує зосередженість уваги та концентрацію пам'яті.

5. Розширені перспективи працевлаштування. Оскільки глобалізація розширює вимоги до кандидатів, які знають кілька мов, особливо до тих, хто знає іноземні мови, зростає спектр компаній, де кандидат із знаннями ділової іноземної мови може реалізуватись професійно. Вивчення мови й технік ділової комунікації дає змогу розуміти клієнтів різних національностей, різних культур. Це уможливує не тільки здобуття кращої посади в Україні, але й здобуття відповідної посади за кордоном. Використовуючи такі наукові методи вимірювання, як електроенцефалограма й вимірювання поля зору, науковці започаткували порівняльні лінгвістичні дослідження з носіями різних мов (наразі – англійської, німецької та голландської). Виявилось, що мовні структури (граматика), які формуються на основі засвоєння рідної мови, значно впливають на когнітивні процеси, наприклад, на сприйняття навколишньої дійсності (Flecken & Francken, 2015). Так, носії німецької мови схильні зосереджуватися на меті дії (використання перфектних форм). Тоді як носії англійської мови приділяють більше уваги процесу (тривалі часові форми, представлені закінченням «-ing» дієслів, яких немає ні в німецькій, ні в українській мовах). Як наслідок, клієнти з англійських країн, як помічено, віддають перевагу тривалим переговорам, оскільки часто сам процес для них важить більше чи принаймні не менше, аніж результат. Те, що сприймається як культурна відмінність, насправді можна краще зрозуміти через вивчення мови. І, без сумніву, це має проєкцію й на середовище ділових відносин і професійної комунікації загалом.

Перевагу «розширених перспектив» доречно артикулювати як перевагу мобільності, що в час світових криз є неабияк актуальним. Навіть якщо брати до уваги воєнні дії в Україні, коли мільйони людей мусили покинути все й екстрено емігрувати за кордон. Опинившись без роботи й засобів для існування, багато людей працездатного віку змогли працевлаштуватись саме завдяки знанню англійської мови, а особливо бізнес-курсу як особливої площини в загальній функціональній структурі мови.

Проблемним є питання використання спеціальних застосунків для компенсації браку знання англійської для ділового спілкування. Програми

перекладу можуть бути першою допомогою під час написання електронних листів у бізнес-контексті. Однак навіть програми, які працюють на основі штучного інтелекту, насправді придатні лише для перекладу фактичних текстів. Вони, наприклад, не розуміють емоцій, висловлених мовцем невербально чи у відтінках фраз, інтонацій, підборі лексики тощо, що може з великим ризиком призвести до ділових непорозумінь і комунікативних невдач. Щоб мати можливість перевіряти переклади для значних за обсягом друкованих текстів, усе одно спеціалісту потрібні реальні знання іноземної мови. В усному діловому спілкуванні застосунки для перекладу є руйнівним фактором: розмова займає втричі більше часу, а такий підхід аж ніяк не свідчить про професіоналізм, псує імідж працівника та цілої компанії, яку він представляє.

Основними цілями курсу бізнес-англійської є:

- 1) розвиток у здобувачів базових лінгвістичних, комунікативних та лінгвокраєзнавчих компетентностей у сфері комунікації, що визначаються майбутніми професійними інтересами й потребами;
- 2) розвиток умінь роботи з англійськими науковими та спеціальними (фаховими) джерелами літератури;
- 3) ефективне й коректне використання вербальних і невербальних засобів спілкування англійською мовою під час публічних виступів, проведення ділових зустрічей, презентацій, тренінгів, семінарів, перемовин тощо;
- 4) розвиток у студентів пізнавальних інтересів, критичного ставлення до власної професійної підготовки для стимулювання мотивації й формування стійких навичок навчання впродовж життя, професійного вдосконалення впродовж життя засобами англійської мови. Бізнес-курс є навчальною дисципліною, що вимагає застосування активних методів навчання та інтерактивних технологій організації педагогічного середовища. Велику роль відіграють бізнес-ігри, які дають змогу змодельовати простір комунікації, наближених до реальних ситуацій, з якими на щоденній основі чи принаймні часто стикається спеціаліст. Ефективним є застосування методу головоломок, дискусій, проблемних завдань, творчих проєктів, робота в групах. Тобто максимальною ефективністю будуть відзначатися ті методики навчання, які: а) найближчі до автентичного професійного середовища; б) активно стимулюють комунікативні навички студентів.

Проблемним полем у межах організації бізнес-курсу англійської мови є зміст того, що надається для вивчення. Вважаємо за доцільне курсу структурувати завжди на універсальну частину (загальна ділова англійська мова) та спеціальну (професійно

детерміновану – англійську мову за професійним спрямуванням). У межах першої частини доцільно вивчати загальний контекст ділового спілкування. На кшталт написання традиційних ділових документів (заява, діловий лист, резюме, автобіографія тощо), мовленнєвих кліше для спілкування в аеропорті, готелі, автобусі, на діловій зустрічі, під час співбесіди з потенційним роботодавцем та ін. У межах другої частини доречно зосередитися на специфіці професійних обов'язків здобувача. Наприклад, для економістів – сформувати словник базової лексики у сфері економіки, розглянути типові економічні проблеми для України та в глобальному вимірі, організувати всі 4 різновиди мовної діяльності (говоріння, читання, слухання й письмо) англійською мовою та на економічну тематику. Продуктивним і таким, що більш просто реалізувати в межах сучасного інформаційного суспільства, є живе синхронне й асинхронне спілкування з економістами з-за кордону (носіями англійської мови та спеціалістами економіки, які так само опановували англійську мову як другу чи іноземну). Це дасть змогу розвинути саме активні комунікативні навички, а не просто збагатити пасивний словник ділової англійської, який без частотної актуалізації не є дієвим і помітним під час професійної діяльності й навіть на етапі працевлаштування.

Висновки. Успіх традиційних галузей промисловості може бути досягнутий лише в тому

разі, якщо вони зможуть втримати розвиток на тлі структурних змін із такими мегатрендами, як глобалізація та інтенсифікація знань. Фундаментальною основою для глобалізації та інтенсифікації знань є комунікація, яка має безперебійно функціонувати за межами кордонів, щоб бути успішною. Знання іноземних мов і культур у цьому разі є важливим та визначає кар'єрні перспективи здобувача вищої освіти.

Беззаперечним є те, що лише ті, хто вміє точно висловлюватись у діловому іншомовному середовищі, усвідомлюючи культурні особливості мовців, можуть з великою вірогідністю досягнути прагматичної мети комунікації. Як наслідок, це є найкращим інсайтом для розвитку як професійно, кар'єрно, так і емоційно, особистісно – як члену команди професіоналів чи керівнику. Знання бізнес-англійської сприяє розвитку гнучких навичок, емпатії, які необхідні для здорових стосунків між працівниками, толерантності та поваги, а також покращує адаптацію до нової робочої культури.

Подальші розвідки з теми доречно організувати в емпіричному ключі – через дослідження ефективних методик стимулювання знань у навичок користування бізнес-англійською для різних категорій спеціалістів (винайти універсальні та специфічні методики навчання), а також досліджуючи вплив бізнес-англійської на формування гнучких навичок і на перспективи працевлаштування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. МОН. (2019). Концепція розвитку англійської в університетах. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-konceptiyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profihnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> (дата звернення: 01.10.2022)
2. Сливка Н., Ланських О., Дернова Т. Педагогічна майстерність викладання бізнес-курсу англійської мови в умовах сучасної цифровізації освітнього процесу. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип 50. С. 400-407.
3. Щеглова, А. О. Формування гнучких навичок у здобувачів вищої освіти при використанні платформ дистанційного навчання у викладанні іноземної мови. *Інженерні та освітні технології*. 2021. Т. 9. № 1. С. 28-39.
4. Akkannavar T. A. Why Learning a Foreign Language Can Open Doors to a Million Career Opportunities? *The Higher Education Review*. 2022. <https://www.thehighereducationreview.com/news/why-learning-a-foreign-language-can-open-doors-to-a-million-career-opportunities-nid-1087.html> (дата звернення: 01.10.2022)
5. Ambrose S.A., Poklop L. Do students really learn from experience? *Change*. 2015. No. January/February. P. 54-61.
6. Flecken M., Francken J. Ich sehe was, was du nicht sagst! Wie Sprache unsere Wahrnehmung färbt. *Forschungsbericht 2015 - Max-Planck-Institut für Psycholinguistik*. 2015. URL: <https://www.mpg.de/9957413> (дата звернення: 01.10.2022)
7. Harms W. Thinking in a foreign language helps economic decision-making. *UChicago News*. 2012. URL: <https://news.uchicago.edu/story/thinking-foreign-language-helps-economic-decision-making> (дата звернення: 01.10.2022)
8. Hynes G. E., Bhatia V. Graduate Business Students' Preferences for the Managerial Communication Course Curriculum. *Business Communication Quarterly*. 1996. Vol. 59. No 2. P. 45-55.
9. Jackson D., Collings D. The influence of Work-Integrated Learning and paid work during studies on graduate employment and underemployment. *Higher Education*. 2018. Vol. 76. No 3. P. 403-425.
10. O'Leary S. Graduates' experiences of, and attitudes towards, the inclusion of employability-related support in undergraduate degree programmes: trends and variations by subject discipline and gender. *Journal of Education and Work*. 2017. Vol. 30 No. 1. P. 84-105.
11. Singh M. K. M. English language communicative competence of university interns for employability. *e-BANGI*. 2021. Vol. 18. No 3. P. 67-81.
12. To W.M., Lung J.W.Y. Factors influencing internship satisfaction among Chinese students. *Education + Training*. 2020. Vol. 62. No. 5. P. 543-558.

13. Zainuddin S. Z. B., Pillai S., Dumanig F. P., Phillip A. English language and graduate employability. *Education+ Training*. Vol. 61 No. 1. 2019. P. 79-93.

REFERENCES

1. Ministerstvo osvity i nauky (2019). Kontsepsiya rozvytku anhliys'koyi v universytetakh [The concept of the development of English in universities]. <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-stvorilo-koncepciyu-rozvitku-anglijskoyi-v-universitetah-u-dodatku-riven-v1-obovyazkova-umova-vstupu-v2-vipusku-vikladannya-profilnih-disciplin-inozemnoyu-ta-movni-skriningi> (date of access: 01/10/2022) [in Ukrainian].
2. Slyvka, N., Lanskyh, O., Dernova, T. Pedahohichna maysternist' vykladannya biznes-kursu anhliys'koyi movy v umovakh suchasnoyi tsyfrovizatsiyi osvith'oho protsesu [Pedagogical mastery of teaching a business English language course in the conditions of modern digitalization of the educational process]. *Current issues of humanitarian sciences*. Issue 50. 2022. pp. 400-407. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/50-63> [in Ukrainian].
3. Shchekhlova, A. O. Formuvannya hnuchkykh navychok u zdobuvachiv vyshchoyi osvity pry vykorystanni platform dystantsiynoho navchannya u vykladanni inozemnoyi movy [Formation of flexible skills in students of higher education when using distance learning platforms in foreign language teaching]. *Engineering and educational technologies*. 2021. Vol. 9, No. 1. P. 28-39. [in Ukrainian].
4. Akkannavar, T. A. Why Learning a Foreign Language Can Open Doors to a Million Career Opportunities? *The Higher Education Review*. <https://www.thehighereducationreview.com/news/why-learning-a-foreign-language-can-open-doors-to-a-million-career-opportunities-mid-1087.html>. 2022 (date of access: 01/10/2022)
5. Ambrose, S.A. & Poklop, L. Do students really learn from experience? *Change, January/February*, 2015. 54-61.
6. Flecken, M., Francken, J. Ich sehe was, was du nicht sagst! Wie Sprache unsere Wahrnehmung färbt. [I see something you don't say! How language colors our perception.] *Forschungsbericht 2015 - Max-Planck-Institut für Psycholinguistik*. <https://dx.doi.org/10.17617/1.36> [in German]
7. Harms, W. Thinking in a foreign language helps economic decision-making. *UChicago News*. 2012. URL: <https://news.uchicago.edu/story/thinking-foreign-language-helps-economic-decision-making> (date of access: 01/10/2022)
8. Hynes, G. E., & Bhatia, V. Graduate Business Students' Preferences for the Managerial Communication Course Curriculum. *Business Communication Quarterly*, 59(2), 1996. pp.45-55. <https://doi.org/10.1177/108056999605900204>
9. Jackson, D., & Collings, D. The influence of Work-Integrated Learning and paid work during studies on graduate employment and underemployment. *Higher Education*, 76(3), 2018. pp.403-425.
10. O'Leary, S. Graduates' experiences of, and attitudes towards, the inclusion of employability-related support in undergraduate degree programmes: trends and variations by subject discipline and gender. *Journal of Education and Work*, 30(1), 2017. 84-105. <https://doi.org/10.1080/13639080.2015.1122181>
11. Singh, M. K. M. (2021). English language communicative competence of university interns for employability. *e-BANGI*, 18(3), 2021. pp. 67-81.
12. To, W.M. & Lung, J.W.Y. Factors influencing internship satisfaction among Chinese students. *Education + Training*, 62(5), 2020. pp.543-558. <https://doi.org/10.1108/ET-01-2020-0023>
13. Zainuddin, S. Z. B., Pillai, S., Dumanig, F. P., & Phillip, A. English language and graduate employability. *Education+ Training*. Vol. 61 No. 1, 2019. pp. 79-93. <https://doi.org/10.1108/ET-06-2017-0089>

УДК 378.633.018.43:004.78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-32>**Людмила СНЕДКОВА,**

orcid.org/0000-0002-0389-2257

кандидат мистецтвознавства, викладач вищої категорії,
доцент кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, викладач-методист
Педагогічного фахового коледжу Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
(Харків, Україна) snedkova@gmail.com

Катерина ДЕРЕКА,

orcid.org/0000-0003-1597-4740

аспірантка кафедри філософії і освіти дорослих
Національної академії педагогічних наук України,
викладач вищої категорії
Київського фахового коледжу зв'язку
(Київ, Україна) katerina.dereka@gmail.com

ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Статтю присвячено питанням опанування викладачами цифрових інструментів в умовах дистанційного навчання для підвищення ефективності своєї роботи. В умовах пандемії COVID-19 та війни в Україні, яку розпочала Російська Федерація в лютому 2022 року, дистанційне та змішане навчання стало одним з провідних світових тенденцій в освіті, яке реалізує принцип безперервної освіти і здатне задовільнити постійно зростаючий попит на знання в інформаційному суспільстві. В контексті дистанційного навчання на сьогоднішній день важливо робити акцент на цифрові компетентності викладача та використання ними цифрових інструментів, які дають змогу проводити вебінари та практичні заняття, оцінювати роботу студентів, планувати та відслідковувати прогрес навчання. Сучасна освіта неможлива без застосування цифрових інструментів в умовах дистанційного навчання. Авторами був проаналізований досвід науковців щодо використання дистанційного навчання в закладах вищої та фахової передвищої освіти. Описані цифрові інструменти навчання (мобільні додатки, веб-сайти, Інтернет-сервіси), які виявилися найефективнішими на сьогодні під час викладання та надано коротку характеристику цим інструментам. Також проведено опитування серед викладачів щодо їх бачення переваг та недоліків дистанційного навчання; використання ними різних цифрових інструментів та їх ефективності. В опитуванні взяли участь 33 викладачі Київського фахового коледжу зв'язку та Педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».

У результаті опитувань авторами було визначено, що переважна більшість викладачів вважає, що в умовах сьогодення, дистанційне навчання дає змогу забезпечити неперервність та якість освіти, але при умові ефективного використання викладачами своїх компетентностей та застосуванням ними цифрових інструментів.

Ключові слова: цифрові інструменти, дистанційне навчання, анкетування, заклади фахової передвищої освіти, інформатизація, ІКТ.

Lyudmila SNEDKOVA,

orcid.org/0000-0002-0389-2257

Candidate of Art History, Teacher of the Highest Category,
Associate Professor at the Department of Musical and Instrumental Teacher Training,
Teacher-Methodologist
Pedagogical Professional College of the Municipal Institution
“Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy” of the Kharkiv Regional Council
(Kharkiv, Ukraine) snedkova@gmail.com

Kateryna DEREKA,

orcid.org/0000-0003-1597-4740

Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Adult Education
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,
Teacher of Higher Qualifying Category
Kyiv Professional College of Communication
(Kyiv, Ukraine) katerina.dereka@gmail.com

TOOLS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF DISTANCE LEARNING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

The article is devoted to the issues of teachers' mastering digital tools in distance learning to increase the efficiency of their work. In the context of the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine, which was launched by the Russian

Federation in February 2022, distance and blended learning have become one of the world's leading trends in education. Distance learning implements the principle of lifelong learning and is able to meet the ever-growing demand for knowledge in the information society. In the context of distance learning today, it is important to focus on the digital competencies of teachers and their use of digital tools that allow them to conduct webinars and practical classes, evaluate students' work, plan and track learning progress. Modern education is impossible without using digital tools in distance learning. The authors analyzed the experience of scientists in using distance learning in higher and professional higher education institutions. Digital learning tools (mobile applications, websites, Internet services) that have proved to be the most effective in teaching today are described, and a brief description of these tools is provided. Also a survey was conducted among teachers about their vision of the advantages and disadvantages of distance learning; their use of various digital tools and their effectiveness. The survey involved 33 teachers of the Kyiv Professional College of Communication and the Pedagogical Professional College of the Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy».

As a result of the surveys, the authors determined that the vast majority of teachers believe that in today's conditions, distance learning allows to ensure the continuity and quality of education, but subject to the effective use of teachers' competencies and the use of digital tools.

Key words: digital tools, distance learning, survey, institutions of professional higher education, informatization, ICT.

Постановка проблеми. Питання використання дистанційного та змішаного навчання в закладах вищої та фахової передвищої освіти залишається сьогодні у пріоритеті в Україні та світі. Як свідчать результати багатьох досліджень, на початку введення карантинних заходів викладачі не були достатньо готовими до використання цифрових засобів та інструментів, і лише частина педагогів змогла вчасно та ефективно налагодити свою віддалену роботу зі студентами.

Аналіз досліджень. Дослідженням питань використання цифрових засобів та ІКТ для організації дистанційного навчання у закладах освіти в Україні присвячені роботи В. Бикова, О. Спіріна, В. Олійника, П. Федорука, Л. Карташової, Н. Гущиної, О. Пінчук, та ін. У дослідженнях дистанційне навчання визначено як організація навчального процесу, яка базується на використанні інформаційних технологій.

Метою статті є висвітлення результатів моніторингу готовності й потреб викладачів щодо використання цифрових інструментів та інформаційно-комунікаційних технологій. В межах сформульованої мети вирішувалися такі дослідницькі завдання:

1. шляхом огляду наукових статей та опитування викладачів виявити переваги і недоліки дистанційної форми навчання в закладах фахової передвищої освіти;

2. методом анкетування виявити, які інструменти викладачі вважають найбільш результативними, та якими користуються активно для забезпечення якісного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у січні 2020 року оголосила надзвичайну ситуацію у сфері охорони здоров'я, що мала міжнародне значення, і в березні 2020 року ВООЗ оголосила COVID-19 глобальною пандемією. Ситуація в Україні ускладнилась через російське повномасштабне військове вторгнення у лютому 2022 року.

Тому перехід на дистанційну форму навчання в Україні став обов'язковою умовою для підтримання якісного безперервного навчання. Зміна очного навчання дистанційним була особистим і професійним викликом для більшості педагогів. Вивчення потреб та інструментів для дистанційного навчання є необхідним і обов'язковим, це впливає на підвищення кваліфікації викладачів, розвитку їх професіоналізму в застосуванні цифрових технологій. В Україні організація дистанційного навчання регламентується Наказом МОН України від 25.04.2013 № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання». Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій (Положення про дистанційне навчання, 2013).

Активне збільшення обсягів даних неминує провокує появу неймовірної кількості електронних освітніх ресурсів (ЕОР), при використанні яких необхідно враховувати наступні загальні вимоги: функціональність, безпечність, надійність функціонування, зручність використання для користувача, крос-платформність, відповідність засадам реалізації принципів державної політики цифрового розвитку, відповідність законодавству України щодо захисту авторських прав; відповідність міжнародним стандартам тощо. При навчанні із застосуванням цифрових технологій, беззаперечно, дуже важливим є використання якісного графічного та відео-продукту, оскільки наочність безпосередньо впливає на емоційну складову сприйняття інформації і ефективність навчання. Сьогодні арсенал педагога поповнився різноманітними можливостями використання

схем, діаграм, графіків, аудіо-, відео- і мультимедіа засобів. В свою чергу мультимедійний контент може бути реалізований у вигляді інтерактивного відео або відеолекції, створених у вигляді відео-скрайбінгу за допомогою скрінкастів, представлений у інфографіці та анімації, може бути інтерактивним та 3D-візуалізованим (Денисова, 2021).

Формування цифрових компетентностей педагогів полягає не тільки в оволодінні ними навичками оперування засобами інформаційних технологій, а і у формуванні досвіду застосування ІКТ у своїй професійній діяльності, орієнтованого на сучасні освітні результати. Слід зазначити, що ІКТ-компетентним педагогом вважають не лише того, у якого є різні посвідчення про відповідну ІКТ-підготовку, а й наявні знання і вміння втілювати ці знання в педагогічну діяльність (Іваненко, 2020).

Завдання будь-якого викладача – підвищувати свій рівень цифрової грамотності, прагнути всіляко розширити можливості в навчанні предмета за рахунок використання інформаційно-цифрових технологій, застосовувати різні цифрові інструменти в своїй діяльності.

Авторами було проаналізовано які існують на сьогодні цифрові інструменти для роботи в процесі дистанційного навчання.

– Google Форми – через цей інструмент викладач може створити різного типу завдання, навіть із додаванням зображень та відео з YouTube і подивитись відповіді в загальній електронній таблиці.

– Socrative – онлайн-сервіс для створення і проведення тестувань в закладах освіти. Реєстрація для студентів не потрібна, достатньо ввести код, наданий викладачем. За допомогою опитування в режимі реального часу викладачі та студенти можуть візуалізувати дані для прийняття рішень щодо майбутнього навчання.

– Kahoot – ігрова платформа дозволяє створювати, відтворювати та ділитися навчальними іграми за лічені хвилини. Для входу студентам непотрібна реєстрація, лише код.

– Google Class – це платформа, на якій відбувається взаємодія між викладачем та студентом або викладачем та групою. Серед її переваг відзначимо можливість зібрати всі завдання та навчальні матеріали на одній платформі, нагадування студентам про терміни виконання та повернення завдань, можливість для студентів відстежувати свою успішність протягом семестру, постійний зворотний зв'язок, можливість прикріплювати виконані завдання у різноманітних форматах. Викладач може поділитися контентом та корисними матеріалами курсу, відстежувати та контролювати прогрес студентів, впроваджуючи цифрові засоби навчання для передачі необхідної

навчальної інформації або як інструмент візуалізації чи засіб контролю (Бондаренко та ін., 2018).

– Classtime – платформа для оцінювання, дозволяє викладачам вибирати з безлічі типів питань для створення унікальних форматів оцінювання за короткий проміжок часу. Хоча Classroom може використовуватися як LMS, Classtime краще підходить для оцінювань і часто використовується разом з Classroom.

– Padlet – онлайн-дошка, яку можна використовувати для надання студентам більшої автономії і самостійності, наприклад, для перевірки домашнього завдання. На дошці студенти та викладач можуть публікувати примітки, посилання, відео тощо.

– EdPuzzle – безкоштовний сервіс для створення відеофрагментів з текстовими примітками до них, питаннями чи завданнями. Можна брати відео з таких джерел, як YouTube, Vimeo, KhanAcademy, TED-Ed, LearnZillio та інших. На основі одного відео можна створити інтерактивне заняття з різними завданнями.

– GoFormative – інструмент підходить для перевірки знань та їх актуалізації. Надає викладачу можливість створювати опитування і перевіряти знання в режимі реального часу.

– Moodle – платформа, за допомогою якої в мережі Інтернет можна створити такі умови, за яких удосконалюється та оптимізується процес підготовки студентів до навчальних занять, здійснюється більш комфортне, доступне, контрольоване та ефективне засвоєння навчального матеріалу й одночасно поліпшується якість підготовки фахівців

– Microsoft Office365 – сервіс, який забезпечує неперервність та організацію дистанційного навчання для студентів, також дає можливість створити інтерактивні онлайн-класи у Microsoft Teams.

– Wizer Me, Classkick – платформи для створення робочих інтерактивних зошитів. Особливо зручно для викладачів, що працюють з робочими зошитами в класах (наприклад, філологи, гуманітарні науки). На даній платформі можна створити свій робочий аркуш, або скористатись вже готовим, іншого автора.

– Classtime

Є інструменти для створення персональних сайтів та блогів. Найпростішими в використанні та створенні є сайти Google, блоги Blogger, WordPress та Wix – це платформи, де викладач може створити свій індивідуальний простір, який наповнить своїми матеріалами, презентаціями, відео, аудіо та ін.

Автори зазначають, що цифрові інструменти однаково ефективно використовуються в закладах фахової передової освіти з різними спеціалізаціями,

та за різними напрямками. Авторами коротко проаналізовано які саме цифрові інструменти використовують їх заклади освіти та ставлення викладачів до цифровізації і необхідності використання ІКТ.

В опитуванні взяли участь 33 викладачі Київського фахового коледжу зв'язку та Педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія».

Опитування містило два блоки, які містили по 2 питання з закритими та відкритими відповідями. Крім того, викладачі в відкритому опитуванні висловили свої думки щодо переваг та недоліків дистанційного навчання, а також про основні проблеми впровадження цієї сучасної технології в освітній процес ЗФПО.

Окремим блоком були питання щодо найбільш ефективних інструментів в їхній роботі та чи потребують викладачі додаткової інформації про дистанційне навчання та можливості додаткових курсів про використання цифрових інструментів.

Відповіді розподілились таким чином:

- Задовольняє (60 %).
- Не задовольняє (15 %).
- Частково задовольняє (15 %) (рис. 1)

Відповідь «Частково задовольняє» мала розширену відповідь, де викладачі відмітили, що розвиток сучасних технологій не лише значно розширює можливості для досліджень у всіх сферах, а ще розкриває можливості для плагіату, фабрикації, фальсифікації. Викладання онлайн не буде кращим за традиційне, доки викладачі не почнуть застосовувати ефективні методики викладання – ті, що мають наукове підґрунтя. Це дуже важливо для забезпечення якісної освіти.

Рис. 1. Відповіді респондентів щодо задоволеності процесом дистанційного навчання

Відповіді на питання щодо переваг та недоліків дистанційного навчання розподілились таким чином:

Проблеми, які виникають в процес дистанційного навчання:

- Важкість в оцінюванні, плагіат (37%).
 - Мотивація (41%).
 - Відсутність інтернету та технічних засобів зв'язку (12%).
 - Цифрові компетентності і студентів, і викладачів (10%) (рис.2)
- Переваги, які відмітили викладачі:
- Зручність в застосуванні (25%).
 - Можливість в будь-який час та в будь-якому місці отримати доступ до знань (15%).
 - Можливість студентам навчатись в своєму темпі (18%).
 - Індивідуалізація та адаптація під кожного студента чи групу (19%).
 - Доступність навчальних матеріалів за умови якісного контенту викладача (23%).

Рис. 2. Відповіді респондентів щодо проблем дистанційного навчання.

І останній блок питань був направлений саме на виявлення які цифрові інструменти використовуються найбільш ефективно та які мають широке застосування викладачами (рис. 3).

- Moodle – 25 викладачів (75 %).
- Microsoft Office365 – 16 викладачів (48,5%).
- Padlet – 13 викладачів (39 %).
- Google Class – 30 викладачів (90 %).
- Kahoot – 17 викладачів (51 %).
- Google Форми – 12 викладачів (36 %).
- Інші сервіси – 12 викладачів (36 %).

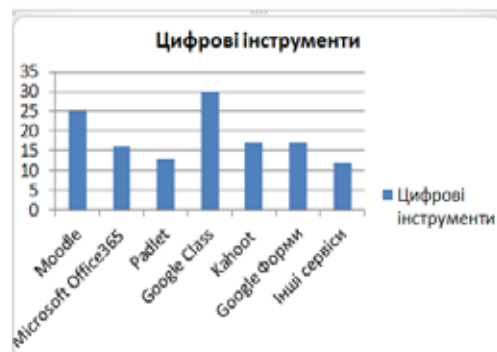

Рис. 3. Опитування респондентів щодо використання ними цифрових інструментів та їх ефективності

Із опитування можна зробити висновок, що найширшого застосування має Google Class та Moodle. Хоча інші інструменти мають достатньо високе використання викладачами. Як зазначають респонденти, за допомогою цих цифрових інструментів, можливо значно підвищити ефективність навчання, якість подання матеріалу та проведення практичних занять. Хоча перехід навчання з аудиторій у віртуальні мережі посилив самостійну складову, цифрові інструменти дають можливість відтворення «живого спілкування», що важливе для побудови ефективної взаємодії викладача і студента.

На питання «Чи потребують викладачі додаткової інформації про дистанційне навчання та необхідності додаткових курсів про використання цифрових інструментів» – 55% викладачів відмітили, що необхідно, 20% – що не бачать потреби, та 25% – що нещодавно пройшли курси підготовки або брали участь у конференціях, щодо ефективності використання цифрових інструментів.

Висновки. Дистанційне навчання дає можливість забезпечити індивідуалізацію освіти, значно посиливши в ній значущість самоосвіти й самонавчання з використанням новітніх інформаційно-комунікаційних засобів та відкритим доступом до освітніх ресурсів. Перспективним напрямом розвитку дистанційного навчання в ЗФПО є тісна співпраця методистів дистанційної освіти та викладачів закладу освіти з метою напрацювання стратегій застосування нових інформаційних технологій в процесі дистанційного навчання. Необхідність проходження курсів, конференцій, семінарів для підвищення своєї цифрової компетентності є обов'язковою умовою для сучасного викладача. Адже лише в цьому випадку можлива якісна адаптація навчального матеріалу, ефективна розробка навчального курсу та впровадження ефективних методів взаємодії викладача та студента.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bondarenko O., Mantulenko S., Pikilniak A. Google Classroom as a Tool of Support of Blended Learning for Geography Students. *Pedagogy of Secondary and Higher Schools*. № 51. С. 235–246.2018. DOI: 10.31812/pedag.v51i0.3671
2. Uk.wikipedia.org. Дистанційне Навчання. 2020. URL: <https://www.uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Васюк О., Скумін Т. Теоретико-методичні аспекти організації дистанційної освіти. Вісник Книжкової палати. Вип. 2. 2011.
4. Денисова А. Цифрові інструменти педагога для організації дистанційного навчання. *Матеріали регіонального науково-практичного семінару. Біла Церква*. 2021. URL: <https://binpo.com.ua/wp-content/uploads/2021/11.pdf>
5. Іваненко Ю. Дистанційне навчання як засіб розвитку самоорганізації студентів. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Вип.49. 2020.
6. Переваги та недоліки дистанційного навчання. Кафедра менеджменту Львівського торговельно-економічного університету. 2020. URL: <https://kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsijnoho-navchannya>
7. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України № 466 від 25.04.2013

REFERENCES

1. Bondarenko O., Mantulenko S., Pikilniak A. (2018). Google Classroom as a Tool of Support of Blended Learning for Geography Students. *Pedagogy of Secondary and Higher Schools*. Vyp 51. pp. 235–246. DOI: 10.31812/pedag.v51i0.3671[in English].
2. Uk.wikipedia.org. Dystantsiine navchannia (2020). [Distance Learning] URL: <https://www.uk.wikipedia.org/wiki/> [in Ukrainian].
3. Vasiuk O., Skumin T. Teoretyko-metodychni aspekty orhanizatsii dystantsiinoi osvity. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 2011. Vyp. 2 [in Ukrainian].
4. Denysova A. (2021) Tsyfrovі instrumenty pedahoha dlia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia [Digital tools of the teacher for the organization of distance learning]. *Materialy rehionalnoho naukovykh praktychnoho seminaru [Materials of the regional scientific and practical seminar]*. Bila Tserkva. URL:<https://binpo.com.ua/wp-content/uploads/2021/11.pdf> [in Ukrainian].
5. Ivanenko Yu. (2020). Dystantsiine navchannia yak zasib rozvytku samoorganizatsii studentiv [Distance learning as a means of developing self-organization of students] *Zbirnyk naukovykh prats «Problemy suchasnoi psikhologii»*, Vyp. 49. [in Ukrainian].
6. Perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannia (2020) [Advantages and disadvantages of distance learning] *Kafedra menedzhmentu Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*. URL: <https://kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsijnoho-navchannya> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia: Nakaz MON Ukrainy № 466 vid 25.04.2013 [On approval of the Regulation on distance learning: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. [in Ukrainian].

УДК 372.881.111.1: 378.147

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-33>

Оксана ТИМОФЄЄВА,

orcid.org/0000-0001-6645-5604

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри гуманітарних дисциплін

Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія»

(Ізмаїл, Одеська область, Україна) *tymofoksana@gmail.com*

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

У статті розглянута самостійна робота курсантів закладів вищої морської освіти України як вид навчальної роботи, надані засоби організації самостійної роботи для оволодіння морською англійською мовою майбутніми фахівцями морської галузі: судноводіями, судновими механіками або менеджерами морського та річкового транспорту. Встановлено, що самостійна робота курсантів – це специфічний вид навчання, що характеризується вмінням ставити мету, планувати та здійснювати діяльність, умінням рефлексувати й створювати особистісний освітній продукт, об'єктивний результат, на основі суб'єктивного іншомовного досвіду. Все це відбувається на фоні підвищення темпів технічного розвитку міжнародного флоту та зростанням інформаційного простору. У самостійній роботі курсантів має місце саморозвиток у способах її здійснення та в оволодінні ключовими компетенціями з англійської мови. Такий вид діяльності виступає джерелом розвитку і саморозвитку особистості курсанта. Констатовано, що самостійна робота націлена на формування самостійності у курсантів, при цьому автономія є найвищою сходинкою самостійності. Зазначено, що самостійна робота студентів поділяється на три види: репродуктивні самостійні роботи, евристичні самостійні роботи і творчі самостійні роботи. Підсумовано, що визначення рівнів і показників сформованості самостійності дозволяє викладачеві організувати самостійну роботу курсантів більш ефективно та спрямовано, роблячи її особистісно-орієнтованою за умов комунікативного підходу вивчення іноземної мови. Запропонована послідовність організації самостійної роботи курсантів покликана поетапно сформувати самостійність, що є необхідною умовою під час довготривалих рейсів як частини навчального плану та протягом професійної діяльності, що становить основу навчання протягом всього життя (long life learning).

Ключові слова: морська англійська мова, самостійна робота, освітня автономія, курсанти, майбутні фахівці морської галузі.

Oksana TYMOFYEYeva,

orcid.org/0000-0001-6645-5604

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Humanities Department

Danube Institute of National University "Odessa Maritime Academy"

(Izmail, Odesa region, Ukraine) *tymofoksana@gmail.com*

ORGANIZATION OF SELF-STUDY ENGLISH LEARNING PROCESS OF FUTURE MARINE PROFESSIONALS

The article deals with the self study of cadets of higher maritime education of Ukraine as a type of learning process, provided the means of organizing self work for mastering Maritime English by future maritime professionals: navigators, marine engineers or maritime and river transport managers. Self study of cadets was defined as a specific type of learning, characterized by the ability to set a goal, plan and perform certain activities, ability to reflect and create a personal educational product, an objective result, on the basis of subjective foreign language experience. These steps are taken on the background of increasing the rate of technical development of the international fleet and the increase in information space. Self study of cadets creates the space for self development in the ways of its implementation and in mastering the key competencies in English. This type of activity is the source of development of communicative competence and self-development of the cadet's personality. Self study work is aimed at forming independence of cadets; moreover, the autonomy is the highest level of learning independence. It is stated that cadets' self study or work can be divided into three types: reproductive self work, heuristic self study and creative self study. The defining of the levels and indicators of self study formation allows the teacher to organize self work of cadets more effectively and directed, making it student-oriented in the conditions of communicative approach to foreign language learning. The proposed sequence of organization of self work of cadets is intended to gradually form independence as a vital requirement for long-term voyages being the part of cadets' curriculum and during professional activity, which is the basis of learning throughout life (Long Life Learning).

Key words: Maritime English, self study, educational autonomy, cadets, future marine professionals.

Постановка проблеми. Сучасні умови глобалізації всіх сфер економічної діяльності та швидкі темпи створення інформації потребують ініціативних, компетентнісних фахівців міжнародної морської галузі. Тому основним завданням вищої освіти є формування творчої особистості майбутнього судноводія або суднового механіка або менеджера, здатної до саморозвитку, самоосвіти та інноваційної діяльності.

Швидкі темпи розвитку міжнародного флоту та суміжних сфер, а також великий потік інформації, який треба вміти отримувати і використовувати, вимагає постійного навчання. Саме навчання протягом всього життя гарантує ефективне та безпечне виконання професійних обов'язків. У цьому контексті відбувається переосмислення ступеня автономії курсанта в навчально-освітньому процесі, зростає значимість його самостійної роботи в процесі професійної підготовки.

Виникає також необхідність змінити і самі підходи до організації самостійної роботи та посилити формування у курсанта навичок самостійної діяльності, що дозволить підвищити якість навчання таким чином, щоб рівень теоретичної та практичної підготовленості фахівця відповідав вимогам, що пред'являються до випускників та надавав можливість конкурувати на міжнародному ринку праці.

Вирішення цих завдань неможливе без підвищення ролі самостійної роботи курсантів над навчальним матеріалом, посилення відповідальності викладачів за розвиток навичок самостійної роботи, за стимулювання професійного зростання курсантів, виховання їх творчої активності та ініціативи.

У морських закладах вищої освіти самостійній роботі, як засобу професійного становлення майбутнього фахівця, відводиться важлива роль. Це не лише активізація резервних можливостей курсанта, що прилучає його до науково-дослідницької діяльності засобами англійської мови. Такий засіб навчання становить професійно важливу необхідність за умов плавальної практики, яка є довготривалим рейсом. Також саме такий вид роботи прищеплює і розвиває важливі для курсанта вміння здійснювати інформаційний пошук, виділяти в отриманій інформації головне, оцінювати її, брати участь у професійних дискусіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації самостійної роботи з метою оволодіння іноземною мовою студентів закладів вищої освіти розглядали чимало дослідників. Серед останніх публікацій стосовно теми можна зазначити наукові пошуки М. Дерев'янка (Дерев'янка, 2018), О. Ковальчук (Коваль-

чук, 2017), А. Котловського (Котловський, 2017), О. Парфьоновой (Парфьонова, 2019), В. Шевченко (Шевченко, 2017), І. Шморгун (Шморгун, 2017). При цьому специфіку організації самостійної роботи для оволодіння англійською мовою саме курсантів закладів морської вищої освіти розглядала обмежена кількість науковців. Зокрема, науковим розвідкам у напрямку підготовки інженерів присвячені дослідження Н. Тишко (Тишко, 2015), Л. Харламової (Харламова, 2020). Зазначене зумовлює актуальність подальших наукових пошуків у зазначеному напрямку.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті – розглянути актуальні питання організації самостійної роботи для оволодіння англійською мовою курсантів закладів вищої морської освіти – майбутніх судноводіїв, суднових механіків та менеджерів.

Виклад основного матеріалу. Проблема організації самостійної роботи курсантів морських ЗВО набула гостроти в зв'язку з тим, що усталені способи, методи і засоби її організації багато в чому застаріли в умовах широкого використання цифрових технологій в сучасній освіті.

Знання англійської мови є невід'ємною умовою для моряків для роботи у міжнародній морській галузі. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 року (STCW 1978) визначає необхідним рівень англійської мови для безпечного виконання обов'язків всіма членами екіпажів та працівниками суміжних галузей, портів, кріюінгів, тощо. Результатом освоєння морської англійської мови мають стати, як мінімум, наступні компетенції: здатність до комунікації в усній та письмовій формах англійською мовою для вирішення завдань професійної, міжособистісної та міжкультурної взаємодії, що передбачає володіння англійською мовою на рівні не нижче розмовного.

Загалом самостійна робота курсантів морських ЗВО є невід'ємною частиною освітнього процесу в сучасному освітньому процесі. Існують наступні умови підвищення ефективності самостійної роботи курсантів:

- модернізація навчально-методичної документації, розробка нових дидактичних підходів для глибокого самостійного освоєння навчального матеріалу;
- оптимізація методів навчання, впровадження у навчальний процес нових технологій навчання, що підвищують продуктивність праці викладача, активне використання цифрових технологій, що дозволяють курсанту в зручний для нього час освоювати матеріал, особливо під час довготривалих рейсів;

– чітке планування самостійної роботи курсантів: визначення цілей, змісту й термінів проведення самостійної роботи, які повинні співвідноситися з логікою формування компетенцій;

– час, що відводиться на самостійну роботу курсантів, має фіксуватися в робочій програмі дисципліни і розраховуватися на основі обґрунтованих нормативів на виконання всіх видів самостійних навчальних завдань з дисциплін «Англійська мова» та «Англійська мова професійного спрямування».

Самостійну роботу курсантів можна охарактеризувати як вид навчання, що має ідентичну навчальній діяльності структуру: мета, мотив, спосіб, результат, процес, предмет, умови та продукт. В ході самостійної роботи як виду навчання відбувається самозміна особистості курсантів за рахунок самостійного визначення мети, планування, регулювання та оцінки діяльності, активізації особистісної мотивації, предметних дій з англійської мови, збагачення досвіду в іншомовній діяльності, а також за рахунок зміни позиції курсанта, який стає активним, ініціативним та самостійним суб'єктом самостійної роботи. Курсанти, виконуючи завдання самостійної роботи, стаючи суб'єктами діяльності, набувають готовності до саморозвитку своїх здібностей за допомогою англійської мови. У самостійній роботі курсантів має місце їх саморозвиток у способах її здійснення та в оволодінні ключовими компетенціями з англійської мови. Отже, самостійна робота виступає джерелом розвитку і саморозвитку особистості курсанта.

О. Биконя (Биконя, 2015 : 67) у своєму дослідженні виділяє такі характерні особливості самостійної роботи курсантів з англійської мови:

– створення мовного середовища, тобто суміщення англомовної діяльності з пізнавальною діяльністю курсантів;

– паралельний розвиток всіх видів англомовної діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо);

– активізація всіх видів пам'яті;

– управління самостійною роботою на основі індивідуальних особливостей кожного курсанта.

І. Задорожна (Задорожна, 2011 : 41) виділяє чотири види самостійної роботи з англійської мови:

1) самостійна робота над мовними засобами – ознайомлення з мовним матеріалом та його вивчення з метою подальшого використання у продуктивній діяльності;

2) самостійна тренувальна робота над мовними засобами – здійснення студентами вправ і завдань різної комунікативної спрямованості.

Наприклад, такі види робіт, як: складання банку мовних одиниць; виконання традиційних вправ і завдань; трансформування тексту; виклад прочитаного / прослуханого тексту або складання власних текстів; коригування та редагування; складання мовних вправ для товаришів по навчальній групі; переклад або передача змісту тексту з використанням власних мовних засобів;

3) самостійна робота над англомовним текстом;

4) самостійна мовна практика за видами англомовного спілкування. Наприклад, такі види, як самостійне читання; самостійне аудіювання; самостійна практика в листуванні.

Виходячи з особливостей англійської мови, можна визначити наступні компоненти самостійної роботи курсантів у ЗВО:

– мотиваційний блок (чому слід систематично організовувати самостійну роботу з англійської мови?);

– лінгвокомунікативний блок (який навчальний матеріал є найбільш придатним для організації самостійної роботи з англійської мови?);

– організаційний блок (за допомогою чого слід організувати самостійну роботу з англійської мови?);

– професійно-прикладний блок (в якій області післявузівського життя будуть застосовні отримані професійні знання, навички та вміння самостійної діяльності?).

Розглянемо структуру самостійної роботи курсантів. Мотиваційний блок включає в себе потреби й мотиви навчання. Мотивація знаходить своє вираження в спонуканні людини до дії, в мобілізації її внутрішньої енергії, в напрямку дій та вчинків. Предмет діяльності того, хто навчається – дії (розумові, мовні, навчальні), що виконуються в ході самостійної роботи студентів. Вони залежать від сформованості мотивації. Мотивація визначає поведінку особистості, в тому числі й у самостійній діяльності.

До мотивації навчання можна включити: потребу в навчанні, сенс навчання, мотив навчання, мету, емоції, відношення та інтерес. При цьому мотивація навчання корелюється з потребами та інтересами курсантів на різних етапах навчання. Загалом, мотивація – це складна система різних видів активного, спрямованого ставлення людини до дійсності, до іншої людини, до себе.

Н. Арістова у своїй монографії розглядає мотивацію як складний процес, що є результатом рефлексії минулої діяльності в нових умовах, динамічну властивість свідомості діяльної особистості, що реалізується в діалектичній єдності з рефлексією та адаптацією. Тому мотивація до

навчання стає родовою властивістю тільки у рефлексивного студента, що здатен до адаптації (Арістова, 2015 : 26).

Отже, мотивація навчання включає в себе декілька компонентів – потреби, цілі, мотиви, відносини та рефлексію. Ці компоненти в сукупності й складають мотиваційну структуру навчання. Найважливішими з них є мотиви навчання, тобто від того, наскільки курсанти усвідомлюють значимість самостійної роботи, залежить ступінь їх самостійної діяльності.

Лінгвокомунікативний блок включає засоби організації самостійної роботи курсантів: дидактичні матеріали, навчальні завдання, лексико-граматичні вправи, тексти для самостійної роботи студентів, дотекстові та післятекстові вправи, підручники, навчальні посібники та електронні освітні ресурси.

Організаційний блок відображає місце, період часу, навчальні дії курсантів (мовні, розумові), форми організації їх самостійної роботи (індивідуальна, групова), а також педагогічні умови реалізації такої роботи.

Професійно-прикладний блок має на увазі ту галузь технічних наук, в якій курсанти, майбутні судові механіки, судоводії та менеджери спеціалізуються, той профіль навчання, в якому вони будуть використовувати знання, отримані внаслідок володіння англійською мовою.

Типи завдань для самостійної роботи курсантів з англійської мови можна класифікувати залежно від рівня самостійної роботи (відтворювальні, напівтворчі, творчі).

Відтворювальний рівень: вправи, спрямовані на забезпечення правильності й точності сприйняття курсантами образу слова та встановлення зв'язку між образом і значенням; вправи, які передбачають виключення зайвого поняття; завдання, спрямовані на виявлення загальної лінгвокультурологічної обізнаності.

Напівтворчий рівень: вправи, спрямовані на забезпечення правильної локалізації нових слів щодо слів рідної мови; вправи, спрямовані на забезпечення правильного та різноманітного комбінування нових слів з вже відомими; аудіювання або читання, що передбачає композиційний аналіз тексту; складання студентами тестових завдань множинного вибору із застосуванням лінгвокраїнознавчої інформації.

Творчий рівень: написання листа особистого характеру з обговорюваної проблеми; дискусійні завдання; вправи типу «незакінчене речення»; ділові ігри; завдання, які передбачають застосування освітніх web-квестів; завдання із засто-

суванням проектних методик на теми майбутньої професійної діяльності.

За допомогою аналізу й узагальнення теоретичних положень можемо уточнити визначення поняття «самостійна робота курсантів». Під самостійною роботою будемо розуміти специфічний вид навчання, що характеризується вмінням ставити мету, планувати та здійснювати діяльність, рефлексувати й створювати особистісний освітній результат на основі суб'єктного іншомовного досвіду курсантів.

Також на основі узагальнення особистого досвіду, можна навести таку класифікацію самостійної роботи з англійської мови.

1) репродуктивні самостійні роботи – виконання різних граматичних та лексичних вправ, а також вправ на розуміння змісту тексту. Ці вправи спрямовані на засвоєння мовного матеріалу. На даному етапі відбувається відтворення й розуміння досліджуваних граматичних конструкцій та лексичних одиниць. При вивченні англійської мови репродуктивна самостійна робота включає виконання мовних (тренувальних) вправ: лексичні вправи; граматичні вправи; творчі вправи (виконання завдань на встановлення відповідності, заповнення пропусків, переклад, вікторина, кросворди, відновлення послідовності, реконструкція тексту, питання з множинним вибором відповіді, питання зі змішаним типом відповідей, питання з короткою відповіддю, питання відкритого типу, питання з альтернативною відповіддю). Для створення репродуктивних видів самостійної роботи студентів може застосовуватися інструментальна програма-оболонка Hot Potatoes, за допомогою якої викладачем створюються різні типи вправ;

2) евристичні самостійні роботи – виконання не тільки граматичних та лексичних вправ до тексту, але й більш глибоке розуміння досліджуваного матеріалу (текстів) і творча активність. При вивченні англійської мови даний тип самостійної роботи студентів включає виконання наступних вправ: переклад, переказ, аотування й реферування текстів, опис, вираз відносин та оцінки. Також передбачаються пошук інформації в мережі Інтернет, виконання завдань на розуміння тексту, створення англомовного «продукту» (наприклад, Power Point Presentation, wiki-сайт) англійською мовою на основі читання за допомогою: Treasure Hunt, Hot List, Subject Sampler і Multimedia Scrapbook;

3) творчі (дослідницькі) самостійні роботи – третій, завершальний, етап розумової діяльності. При вивченні англійської мови творчі самостійні роботи включають мовні вправи. У завданнях

курсанти відходять від лексичних та граматичних форм, діяльність набуває пошукового й творчого характеру. Вони розробляють та пропонують свої рішення проблемних ситуацій, аналітичних й дослідницьких Web-квестів. Цей тип самостійної роботи курсантів спрямований на розвиток творчих (дослідницьких) здібностей. На даному рівні студенти демонструють сформованість розумової самостійності.

Слід зазначити, що у першому типі самостійної роботи переважає репродуктивна діяльність, у другому типі співвідношення репродуктивних і продуктивних завдань становить 50%, в третьому типі переважає діяльність творча, в процесі якої курсанти самостійно працюють над проектами та створюють інформаційні продукти англійською мовою.

Загалом викладач не може безпосередньо формувати самостійність особистості курсантів. Завдання викладача – створити умови організації самостійної роботи курсантів, що забезпечують виховання здобувачів освіти як ініціативних, активних суб'єктів, здатних до самостійного цілепокладання, рефлексії, управління й корекції свого освітнього процесу та самореалізації своїх пізнавальних, організаційно-практичних та спеціально-прикладних здібностей з використанням сучасних технологій. З боку викладача сутність виховання й навчання полягає у стимулюванні самостійної діяльності курсантів, спрямуванні й оцінці їх діяльності.

Роботу з організації самостійної роботи з морської англійської мови у майбутніх фахівців морської галузі доцільно систематизувати у вигляді педагогічної моделі. Педагогічна модель організації самостійної роботи курсантів являє собою систему трифазної діяльності, що реалізується на трьох рівнях відповідно до триступеневої діяльнісної моделі. В основу моделі може бути покладена мовна діяльність, яка також має потрійну етапність: а) мотиваційно-спонукальний етап реалізується складною взаємодією потреб, мотивів та мети дії як майбутнього результату; б) аналітико-синтетичний етап припускає вибір й організацію засобів і способів здійснення діяльності; в) на етапі реалізації відбувається безпосередня реалізація власне діяльності.

Мета мотиваційно-спонукального етапу – засвоєння мовних знань, розвиток мовної компетенції спільно з формуванням готовності до використання ІТ й навчальних стратегій в організації самостійної роботи курсантів стратегії. Цілі, принципи, завдання реалізуються в змісті самостійної роботи на базі ІТ. Зміст самостійної роботи курсантів спрямовано на організацію навчального

матеріалу і структурування самостійної роботи. З точки зору особистісно-орієнтованого підходу, самостійна робота – це двосуб'єктний процес, в якому викладач і курсант є суб'єктами освітньої діяльності.

Важливим для організації ефективної самостійної роботи курсантів на наступних двох етапах є також навчання їх співпраці (колективній роботі). Така діяльність, а саме співпраця, є неодмінною під час роботи у морських рейсах. Головними напрямками активізації колективної роботи курсантів в ході самостійної роботи можуть бути наступні:

- навчальна група ділиться на команди для вирішення конкретних навчальних завдань;
- кожна команда отримує певне завдання і виконує його спільно під безпосереднім керівництвом лідера команди;
- завдання в команді виконуються у спосіб, що дозволяє враховувати й оцінювати індивідуальний внесок кожного члена групи.

Колективна робота будується на співробітництві та взаємодопомозі, забезпечує участь в самостійній роботі всіх курсантів, добре розкриває їх індивідуальні особливості, забезпечує розвиток індивідуальних властивостей особистості.

Найбільш перспективними застосовуваними методами можуть бути: навчання в співробітництві, електронний портфоліо, репродуктивно-продуктивні справи в читанні, інші активні методи. Дані методи передбачають активну участь курсанта в процесі навчання, рівноправні суб'єкт-суб'єктні відносини між здобувачами вищої освіти і викладачем, використання в процесі навчання інформаційних технологій, різних режимів спілкування і форм контролю. При цьому пріоритетними формами взаємодії виступають «курсант-курсант» і «курсант-ІТ».

Мета завершального етапу – реалізація умінь самостійної роботи за допомогою іншомовного читання. Цей етап може передбачати вирішення наступних завдань: формування комунікативної компетенції; формування інформаційної компетенції; реалізація навчальної компетенції (навчальні стратегії).

Неодмінною загальною умовою самостійної роботи курсанта є її продуктивний характер. Самостійна робота спрямована на особистісний освітній результат, творчий характер вивчення англійської мови та самоврядний характер.

Загалом рівень самостійності можна визначити на основі сукупності критеріїв: сукупність знань, навичок, умінь та способів діяльності, перелік компетенцій, якими володіє курсант і які дають

можливість подальшої самоосвіти за допомогою англійської мови. Критеріями можна вважати знання, навички, вміння та компетенції, на підставі яких проводиться оцінювання й визначається сформованість самостійності курсантів.

Висновки. Таким чином, при розгляді проблеми організації самостійної роботи курсантів були визначені наступні теоретичні позиції:

– самостійна робота курсантів – це специфічний вид навчання, що характеризується вмінням ставити мету, планувати та здійснювати діяльність, умінням рефлексувати й створювати особистісний освітній продукт (результат) на основі суб'єктного іншомовного досвіду;

– самостійна робота націлена на формування самостійності у курсантів. Автономія є найвищою сходинкою самостійності;

– самостійна робота курсантів поділяється на три види: репродуктивні самостійні роботи, евристичні самостійні роботи і творчі самостійні роботи.

Визначення рівнів і показників сформованості самостійності дозволяє викладачеві цілеспрямованіше організувати самостійну роботу курсантів, роблячи її більш особистісно-орієнтованою. Запропонована послідовність організації самостійної роботи студентів покликана поетапно сформувати самостійність у курсантів закладів морської вищої освіти, майбутніх судноводіїв, судових механіків та менеджерів.

Перспективами подальших досліджень в цьому напрямку може бути організація процесу навчання англійської мови курсантів морських ЗВО з використанням сучасних дистанційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дерев'янку М. М. Ефективність самостійної роботи студентів в процесі навчання англійської мови. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 24. С. 38-39.
2. Ковальчук О. С. Інтернет технології в організації самостійної роботи студентів при вивченні англійської мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна*. 2017. Вип. 64(1). С. 173-177.
3. Котловський А. Рефлексивний підхід до процесу організації самостійної роботи майбутніх економістів з навчання англійської мови. *Молодь і ринок*. 2017. № 4. С. 150-153.
4. Парфьонова О. В. Організація самостійної роботи з англійської мови студентів немовних спеціальностей за допомогою комп'ютерних технологій. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2019. Вип. 44. С. 237-244.
5. Шевченко В. Б. Використання інтерактивних методів у процесі самостійної англійської підготовки студентів. *Науковий вісник льотної академії. Серія Педагогічні науки*. 2017. Вип. 2. С. 197-201.
6. Шморгун І. В. Метод проєктів як найефективніша форма організації самостійної роботи учнів у процесі вивчення англійської мови. *Молодий вчений*. 2017. № 7. С. 341-344.
7. Тишко Н. М. Особливості організації диференційованого навчання англійської мови читання в позааудиторній самостійній роботі майбутніх інженерів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки*. 2015. Вип. 131. С. 144-148.
8. Харламова Л. С. Застосування методу case-study для підвищення ефективності самостійної англійської підготовки авіаційних фахівців. *Науковий вісник льотної академії. Серія Педагогічні науки*. 2020. Вип. 4. С. 304-308.
9. Биконя О. П. Організація самостійної позааудиторної роботи з англійської мови студентів економічних спеціальностей : монографія. Чернівці, 2015. 431 с.
10. Задорожна І. П. Організація самостійної роботи майбутніх учителів англійської мови з практичної мовної підготовки: монографія. Тернопіль, 2011. 414 с.
11. Арістова Н. О. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів: монографія. Київ, 2015. 238 с.

REFERENCES

1. Derevyanko M. M. Effectiveness of self-work of students during English learning process. *Social humanities visnyk*, 2018, Nr 24, pp.38-39. [in Ukrainian].
2. Kovalchuk O. S. Internet technologies in the organization of students' self-study in the English language learning process. *Scientific notices of National University "Ostroz Academy"* : *Philology*, 2017, Nr 64(1), pp. 173-177. [in Ukrainian].
3. Kotlovskiy A. Refleksyivnyi pidkhyd do protsesu orhanizatsii samostiinoi roboty maibutnikh ekonomistiv z navchannia anhliiskoi movy [Refleksive approach in self-study organization the English language learning process of future economists] *Youth and Market*, 2017, Nr 4, pp. 150-153. [in Ukrainian].
4. Parfonova O. V. Orhanizatsiia samostiinoi roboty z anhliiskoi movy studentiv nemovnykh spetsialnosteii za dopomohoiu kompiuternykh tekhnolohii [The organization of self-study of the English learning for the students of non-linguistic specialities by means of computer technologies] *Scientific notices of pedagogy department*, 2019, Nr 44, pp. 237-244. [in Ukrainian].
5. Shevchenko V. B. Vykorystannia interaktyvnykh metodiv u protsesi samostiinoi anhlomovnoi pidhotovky studentiv [The usage of interactive methods in the self-study of the English language learning process] *Scientific visnyk of air forces academy, Pedagogical Sciences*, 2017, Nr 2, pp. 197-201. [in Ukrainian].
6. Shmorhun I. V. Metod proektiv yak naiefektyvnisha forma orhanizatsii samostiinoi roboty uchniv u protsesi vyvchennia anhliiskoi movy [The project method as the most efficient for students' self-study English leaning] *Young Scientist*, 2017, Nr 7, pp. 341-344. [in Ukrainian].

7. Tyshko N. M. Osoblyvosti orhanizatsii dyferentsiiovanoho navchannia anhlomovnoho chytannia v pozaaudytornii samostiinii roboti maibutnikh inzheneriv [The peculiarities of extra curriculum self-study of English learning by future engineers] Visnyk Chernihiv National Pedagogical university : Pedagogical Sciences, 2015, Nr 131, pp. 144-148. [in Ukrainian]

8. Kharlamova L. S. Zastosuvannia metodu case-study dlia pidvyshchennia efektyvnosti samostiinoi anhlomovnoi pidhotovky aviatsiinykh fakhivtsiv [The case study method for efficient self-study English learning of air specialists] Scientific visnyk of air forces academy, Pedagogical Sciences, 2018, Nr 4, pp. 304-308. [in Ukrainian]

9. Bykonja O. P. Orhanizatsiia samostiinoi pozaaudytornoj roboty z anhliiskoi movy studentiv ekonomichnykh spetsialnostei [The organization of the English learning self-study extra curriculum work for economical students] : monograph. Chernihiv, 2015, 431 p. [in Ukrainian]

10. Zadorozhna I. P. Orhanizatsiia samostiinoj roboty maibutnikh uchyteliv anhliiskoi movy z praktychnoi movnoi pidhotovky [The self-study of future teachers of English]: monograph, Ternopil, 2011, 414 p. [in Ukrainian]

11. Bosa V. P. Formuvannia movlennievoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv inozemnykh mov u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin [The formation of language competence of future teachers of English in the process of studying professional disciplines]: monograph, Zhytomyr, 2019, 158 p. [in Ukrainian]

12. Aristova N. O. Formuvannia motyvatsii vyvchennia inozemnoi movy u studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [The motivation of foreign language learning formation of higher educational institutions students]: monograph, Kyiv, 2015, 238 p. [in Ukrainian]

УДК 330.65:331.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-34>

Світлана ТОЛОЧКО,
orcid.org/0000-0002-9262-2311
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник лабораторії позашикільної освіти
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) *svitlana-tsv@ukr.net*

Наталія БОРДЮГ,
orcid.org/0000-0002-3489-4669
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри екології та природоохоронних технологій
Державного університету «Житомирська політехніка»
(Житомир, Україна) *natali-21@ukr.net*

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗНАЮ. ВМІЮ. ДІЮ»

У статті розглянуто методичні основи формування екологічної компетентності здобувачів освіти під час здійснення освітнього процесу за авторською навчальною програмою «Знаю. Вмію. Дію» для закладів позашикільної освіти з еколого-натуралістичного напрямку, а також загальної середньої освіти; репрезентовано методiku її використання, представлену в однойменному навчально-методичному посібнику. Мета полягає в обґрунтуванні методичних основ формування екологічної компетентності здобувачів освіти під час навчання за запропонованою програмою. Для досягнення мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналіз, синтез, систематизацію, порівняння та узагальнення – для встановлення ступеня розробленості визначеної проблеми. Показано, що представлена програма повністю відповідає вимогам Державного стандарту базової середньої освіти щодо рівня сформованості екологічної компетентності через набуті знання, уміння, сформовані ставлення й цінності. Наголошується на важливості формування екологічної компетентності здобувачів освіти для набуття вмій та навичок із виділення та дослідження екологічних аспектів будь-якої діяльності людини, оцінювання наслідків антропологічного впливу на стан довкілля; усвідомлення біологічних основ раціонального природокористування та охорони природи, розуміння необхідності балансу потреб людства для комфортного проживання та можливостей ресурсів середовища для їхнього задоволення. Під час реалізації програми передбачено виконання низки завдань: збагатити знаннями про екологію, її структуру, об'єкти й закони, взаємозв'язки людини і довкілля; прищепити навички спостереження, аналізу й оцінки основних компонентів довкілля, зокрема території, постраждалих внаслідок бойових дій; розвинути здібності до дослідництва та наукового пізнання світу; сформувати навички екологічно відповідальної поведінки, усвідомлення значущості особистої екологічної діяльності та в суспільстві; розвинути уміння використовувати здобуті знання у практичній діяльності, зокрема під час розроблення екологічних програм, плану дій з відновлення території, постраждалих внаслідок бойових дій; виховати ціннісне ставлення до природи, почуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища тощо. Програма передбачає проведення занять, лабораторних і практичних робіт, мініворкшопів, тренінгів, нетворкінгів, дебатів, кейсів, екскурсій, практичної роботи в природі, проведення спостережень; створення лепбуків, коміксів; написання програм, плану дій тощо.

Ключові слова: екологічна компетентність, навчальна програма, інноваційні навчальні технології.

Svitlana TOLOCHKO,
orcid.org/0000-0002-9262-2311
Doctor of Pedagogical Sciences,
Chief Researcher at the Laboratory of Extracurricular Education
Institute of Problems on Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) svitlana-tsv@ukr.net

Nataliia BORDIUG,
orcid.org/0000-0002-3489-4669
Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Ecology and Environmental Technologies
Zhytomyr Politechnic State University
(Zhytomyr, Ukraine) natali-21@ukr.net

METHODOLOGICAL BASIS OF FORMATION ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF PUPILS DURING IMPLEMENTATION OF THE EDUCATIONAL PROGRAM “I KNOW. I CAN. I ACT”

The article examines the methodological foundations of the formation of environmental competence of pupils during the educational process according to the author's educational program "I Know. I Can. I Act." for out-of-school education institutions in the ecological and naturalistic direction, as well as general secondary education. The methodology of its use presented in the educational and methodological manual of the same name is represented. The goal is to substantiate the methodological foundations of the formation of environmental competence of pupils during the study of the proposed program. To achieve the goal, general scientific and special research methods were used: analysis, synthesis, systematization, comparison, and generalization - to establish the degree of development of the specified problem. It is shown that the presented program fully meets the requirements of the State Standard of Basic Secondary Education regarding the level of formation of environmental competence through acquired knowledge, skills, formed attitudes, and values. Emphasis is placed on the importance of the formation of environmental competence of pupils for the acquisition of abilities and skills in the selection and research of ecological aspects of any human activity, assessment of the consequences of anthropological influence on the state of the environment; awareness of the biological foundations of rational nature management and nature protection, understanding the need to balance the needs of humanity for comfortable living and the possibilities of environmental resources for their satisfaction. During the implementation of the program, the fulfillment of several tasks is foreseen: to enrich knowledge about ecology, its structure, objects and laws, and relationships between man and the environment; to inculcate the skills of observation, analysis, and assessment of the main components of the environment, in particular, territories affected by hostilities; to develop abilities for research and scientific knowledge of the world; to form the skills of ecologically responsible behavior, awareness of the importance of personal environmental activities and in society; to develop the ability to use the acquired knowledge in practical activities, in particular during the development of environmental programs, an action plan for the restoration of territories affected by hostilities; to cultivate a valuable attitude towards nature, a sense of personal responsibility for the state of the environment, etc. The program includes classes, laboratory and practical work, mini-workshops, training, networking, debates, cases, excursions, practical work in nature, observations; creation of lapbooks, and comics; writing programs, action plans, etc.

Key words: environmental competence, curriculum, innovative educational technologies.

Постановка проблеми. Значущість навколишнього природного середовища для існування людей, тварин чи рослин полягає в забезпеченні їхнього права на життя. Всупереч поширеним закликам щодо створення більш безпечного довкілля, висловленим у конвенціях та глобальних домовленостях стосовно сучасних проблем навколишнього природного середовища, здійснення природоохоронних заходів залишається сумнівним і недостатнім. Розв'язання екологічних проблем залежить не лише від науково-технічного розвитку суспільства, а й від рівня екологічної свідомості та відповідальності людини за стан навколишнього середовища. Необхідно змінити споживацьке ставлення до природного середовища. Це можна зробити через форму-

вання екологічної свідомості та культури громадян суспільства.

Аналіз досліджень. Аналіз чинної документації щодо організації та провадження освітнього процесу в закладах освіти, зокрема формування екологічної компетентності школярів, засвідчує значну розробленість цього питання. Так, Державний стандарт базової середньої освіти, Концепція екологічної освіти України, Навчальні програми 5-9 класи містять дефініції понять «екологічна компетентність», «компетентнісний потенціал екологічної компетентності», «навчальні ресурси формування екологічної компетентності», визначають галузі знань та встановлюють обов'язкові компетентності здобувачів освіти.

Метою статті є обґрунтування методичних основ формування екологічної компетентності здобувачів освіти під час навчання за авторською навчальною програмою «Знаю. Вмію. Дію» для закладів позашкільної освіти з еколого-натуралістичного напрямку, а також загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Актуальна в контексті дослідження *екологічна компетентність школяра* відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти включає здатність усвідомлювати екологічні основи природокористування, необхідність охорони природи, дотримуватися вимог поведінки на природі, ощадливо використовувати природні ресурси, розуміти значущість контексту і взаємообумовленості господарської діяльності і необхідності зберігати природу, що сприятиме забезпеченню сталого розвитку суспільства (Державний стандарт базової середньої освіти, 2020).

Авторська програма «Знаю. Вмію. Дію» колективу науковців Інституту проблем виховання НАПН України Толочко С. В., Бордюг Н. С., Міронєць Л. П. (Толочко, Бордюг, Міронєць, 2022а) створена для формування екологічної компетентності школярів та обумовлена необхідністю формування екологічних знань, умінь, навичок у здобувачів освіти, які нині є значущими для виховання нового ціннісного ставлення до природи, розвитку екологічної свідомості та усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля. Відмінною ознакою навчальної програми є поєднання теоретичної, практичної, природоохоронної та просвітницької складових, що передбачає комплекс заходів, процесів, станів та дій для забезпечення екологічного балансу на планеті на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, без збитків (політичних, соціальних, економічних тощо). В основу навчальної програми покладено емоційно-ціннісний компонент, який дає можливість поглибити теоретичні знання з екології, набути необхідних умінь та провадити доцільну діяльність на основі сформованої екологічної компетентності.

Структурно програма «Знаю. Вмію. Дію» складається з двох частин: перша створена для організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти з еколого-натуралістичного напрямку з урахуванням його специфіки, друга – загальної середньої освіти з виконанням чинних нормативних вимог до навчально-пізнавальної діяльності.

Структура і зміст програми спираються на принципи неперервності, наступності, науковості, доступності, інтеграції як внутрішньої, так і міжпредметних зв'язків, цілеспрямованості освіт-

нього процесу, поєднання теоретичної і практичної діяльності.

Основні завдання програми:

- збагатити знаннями про екологію, її структуру, об'єкти й закони, взаємозв'язки людини і довкілля;
- прищепити навички спостереження, аналізу й оцінки основних компонентів довкілля, зокрема територій, постраждалих внаслідок бойових дій;
- розвинути здібності до дослідництва та наукового пізнання світу;
- сформувати навички екологічно відповідальної поведінки, усвідомлення значущості особистої екологічної діяльності та в суспільстві;
- розвинути уміння використовувати здобуті знання у практичній діяльності, зокрема під час розроблення екологічних програм, плану дій з відновлення територій, постраждалих внаслідок бойових дій;
- виховати ціннісне ставлення до природи, почуття особистої відповідальності за стан навколишнього середовища.

Унікальність програми для закладів позашкільної освіти з еколого-натуралістичного напрямку – у її зорієнтованості на навчання дітей віком 12–16 років протягом одного року за основним рівнем навчання: 144 год. (4 години на тиждень); спрямованості на формування ключових компетентностей, визначених для здобувачів позашкільної освіти:

– *пізнавальної* (оволодіння знаннями з теоретичних основ екології, охорони довкілля та раціонального природокористування; розуміння взаємозв'язку між живими організмами, між живими організмами і середовищем; знаннями щодо структури та характеристики основних компонентів довкілля, впливу антропогенної діяльності на довкілля, особливостей міграції забруднюючих речовин у довкіллі; усвідомлення значення екологічних знань у суспільстві, ролі екологічних організацій та молоді у вирішенні екологічних проблем; формування уявлень про особливості проведення екологічного моніторингу, екологічні особливості проживання людини в умовах урбанізації; набуття знань щодо теоретичних аспектів сталого розвитку суспільства);

– *практичної* (формування практичних умінь щодо організації та проведення екологічних досліджень; здійснення спостережень, аналізу та оцінки стану навколишнього природного середовища; оволодіння навичками виконання лабораторних і практичних робіт з визначення якості основних компонентів довкілля з використанням різних методів дослідження; навичками картогра-

фування та створення екологічних карт, атласів, баз даних тощо; умінь застосовувати знання для оцінки екологічної ситуації та аналізу екологічних проблем на території громади, проведення моніторингових досліджень стану природних вод, ґрунтів, повітря, рослинного і тваринного світу; умінь обирати необхідні джерела інформації та користуватися ними);

– *творчої* (набуття досвіду власної творчої діяльності в галузі екології, охорони довкілля та раціонального природокористування; створення якісно нових, не відомих раніше цінностей у галузі екології; розв'язання креативних завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; розвиток фантазії, уяви, дослідницьких здібностей та втілення в життя наукового продукту; здатності до системного, просторового і логічного мислення; творчої багатомірності; альтруїстичного ставлення до природи та збереження біорізноманіття);

– *соціальної* (формування особистісних якостей (самостійність, відповідальність, впевненість у собі, працьовитість і наполегливість); високоосвіченої й вихованої особистості; розвиток емоційного внутрішнього світу дитини; формування відповідального ставлення до навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів; емоційно-ціннісного ставлення до природи; розвиток здатності до професійного самовизначення);

– *комунікативної* (формування вмінь чітко й зрозуміло висловлювати власні думки, почуття; навичок роботи в команді над спільним проектом як у ролі лідера, так і командного гравця; навичок репрезентації результатів власної екологічної діяльності; умінь формувати екологічну відповідальну поведінку в населення на території громади).

Теми й розподіл годин у межах розділів навчально-тематичного плану вказано авторами орієнтовно. За необхідності в установленому порядку керівник гуртка може вносити зміни до кількості годин у межах кожної змістової теми. Ураховуючи інтереси вихованців, їхню кількість у групі, стан матеріально-технічного забезпечення, керівник гуртка може змінювати кількість теоретичних і практичних занять (залежно від того, як швидко та якісно вихованці набувають практичних навичок), зважаючи на обсяг часу, що передбачений типовими навчальними планами для закладів позашкільної освіти.

Особливість програми для закладів загальної середньої освіти – у забезпеченні навчання учнів 7-9 класів (12-15 років). Обсяг програми 70 год. (1 година на тиждень) і розрахована на два

роки навчання. Упровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти навчальної програми «Знаю. Вмію. Дію» забезпечить формування особистості з високим рівнем екологічної грамотності та екологічної свідомості.

Авторами визначено **очікувані результати**, як-от:

– *оволодіння знаннями* з теоретичних основ екології, охорони довкілля та раціонального природокористування; розуміння взаємозв'язку між живими організмами, між живими організмами і середовищем; знаннями щодо структури та характеристики основних компонентів довкілля, впливу антропогенної діяльності на довкілля, особливостей міграції забруднюючих речовин у довкіллі; усвідомлення значення екологічних знань у суспільстві, ролі екологічних організацій і молоді у вирішенні екологічних проблем; формування уявлень про особливості проведення екологічного моніторингу, екологічні особливості проживання людини в умовах урбанізації; набуття знань щодо теоретичних аспектів сталого розвитку суспільства;

– *формування практичних умінь* щодо організації та проведення екологічних досліджень; здійснення спостережень, аналізу та оцінки стану навколишнього природного середовища; оволодіння навичками виконання лабораторних і практичних робіт з визначення якості основних компонентів довкілля за використання різних методів дослідження; навичками картографування та створення екологічних карт, атласів, баз даних тощо; умінь застосовувати знання для оцінки екологічної ситуації та аналізу екологічних проблем на території громади, проведення моніторингових досліджень стану природних вод, ґрунтів, повітря, рослинного і тваринного світу; умінь обирати необхідні джерела інформації та користуватися ними;

– *набуття досвіду* власної творчої діяльності в галузі екології, охорони довкілля й раціонального природокористування; створення якісно нових, не відомих раніше цінностей у галузі екології; розв'язання креативних завдань, здатності проявляти творчу ініціативу; розвиток фантазії, уяви, дослідницьких здібностей та втілення в життя наукового продукту; здатності до системного, просторового і логічного мислення; творчої багатомірності; альтруїстичного ставлення до природи та збереження біорізноманіття;

– *формування особистісних якостей* (самостійності, відповідальності, впевненості в собі, працьовитості й наполегливості); високоосвіченої й вихованої особистості; розвиток емоційного внутрішнього світу здобувача освіти; формування відповідального ставлення до навколишнього

природного середовища, раціонального використання природних ресурсів; емоційно-ціннісного ставлення до природи; розвиток здатності до професійного самовизначення;

– *формування вмінь* чітко й зрозуміло висловлювати власні думки, почуття; навичок роботи в команді над спільним проектом як у ролі лідера, так і командного гравця; навичок репрезентації результатів власної екологічної діяльності; умінь з формування екологічно відповідальної поведінки в населення на території громади.

За результатами опанування програмою буде сформована екологічна компетентність як ключова, а також природоохоронна як галузева. Вимоги до рівня досягнень учнів (знань, умінь, навичок, отриманого досвіду) представлено в таблиці 1.

Значущою в програмі є практична складова, яка покликана не тільки забезпечувати формування певних екологічних умінь, а й спонукати до активних практичних дій. Здобувачі освіти зможуть обґрунтувати внутрішні і зовнішні зв'язки в екосистемах, виявляти чинники виникнення екологічних проблем на різних рівнях, здійснювати оцінку стану довкілля, розробляти природоохоронні заходи та впроваджувати їх на території громади. Форми, методи і засоби, які будуть використовуватися на практичних роботах, забезпечать формування особистісної екологічної поведінки, яка спрямована на охорону, збереження та відновлення довкілля.

Програма передбачає проведення занять, лабораторних і практичних робіт, мініворкшопів, тренінгів, нетворкінгів, дебатів, кейсів, екскурсій, практичної роботи в природі, проведення спостережень; створення лепбуків, коміксів; написання програм, плану дій тощо. Під час реалізації програми доцільним є проведення занять та виконання завдань із залученням фахівців у галузі охорони довкілля й раціонального природокористування. Разом з педагогами здобувачі освіти здійснюватимуть спостереження, виконуватимуть лабораторні дослідження та науково-дослідницьку роботу, що впливатиме на майбутній вибір професії.

Формами контролю за результативністю навчання визначено поточний і підсумковий контроль засвоєння теоретичного та практичного матеріалу, а також участь у конкурсах, виставках, природоохоронних заходах. Поточний контроль здійснюється у формі опитування, перевірки щоденників спостережень, лабораторних журналів, обговорення результатів лабораторних і практичних робіт, захисту екологічних проєктів. Підсумковий контроль відбувається у формі презентації та захисту екологічної програми.

Особлива значущість програми – у наявності створеного авторським колективом однойменного *навчально-методичного посібника* (Толочко, Бордюг, Міронець, 2022b), котрий містить науково обґрунтовану теоретичну і практичну інформацію, методичний інструментарій формування екологічної компетентності, свідомості та екологічно відповідального ставлення до довкілля у здобувачів освіти. Означене видання структуроване у три змістові розділи відповідно до освітніх тенденцій для використання в закладах освіти. Зміст поглиблює набуті теоретичні екологічні знання та забезпечує набуття практичних умінь, навичок в галузі екології відповідно до розробленої й репрезентованої програми, на основі яких здобувач освіти може здійснювати активну практичну природоохоронну діяльність як особистісну, так і громадську. Навчально-методичний посібник спрямований на формування екологічної компетентності на засадах емоційно-ціннісного ставлення до довкілля, посилення ролі дітей та молоді у вирішенні екологічних проблем громади.

Так, у *першому розділі «Аксіологічні засади формування екологічної компетентності здобувачів освіти»* ґрунтовно розкрито методологічні засади формування екологічної компетентності здобувачів освіти; розроблено та впроваджено авторську модель системи формування екологічної компетентності здобувачів освіти з реалізацією інноваційних форм і методів через ціннісні орієнтації особистості; визначено та схарактеризовано рівні сформованості екологічної компетентності здобувачів освіти. Детально описано методику компетентнісного потенціалу екологічної компетентності та вимог до обов'язкового навчання здобувачів освіти в розрізі галузей освіти; представлено та проаналізовано можливості предметів у формуванні екологічної компетентності здобувачів освіти; охарактеризовано зміст, форми і методи формування екологічної компетентності здобувачів освіти. Доведена необхідність інтеграції діяльності державних і громадських екологічних інституцій для ефективного формування екологічної компетентності українського соціуму, що уможливить раціональне використання природних ресурсів, зменшення забруднення та марнотратного споживання, збереження біологічного й ландшафтного різноманіття та подальший економічний поступ держави на засадах сталого розвитку.

Другий – «Сучасні підходи й цифрові технології у формуванні екологічної компетентності здобувачів освіти» – присвячено методиці використання сучасних цифрових технологій у формуванні екологічної компетентності здобувачів освіти, особливостям використання онлайн-ресурсів під час формування екологічної компетентності через

Вимоги до екологічної компетентності учнів

Назва розділів, тем	Вимоги до рівня досягнень учнів
Розділ 1. Екологічні знання Тема 1. Роль екологічних знань у сучасному суспільстві Тема 2. Основні поняття та закони екології Тема 3. Структура та характеристика основних компонентів довкілля Тема 4. Вплив антропогенної діяльності на довкілля Тема 5. Екологічні організації та їхня роль у збереженні довкілля	<p>– <i>знати та розуміти</i>: місце людини в природі, значення екологічної освіти для суспільства; визначення основних екологічних понять; формулювання екологічних законів; взаємозв'язки між живими організмами, середовищем і живим організмом; структуру та характеристику основних компонентів довкілля: атмосфери, гідросфери, літосфери, біосфери; види забруднюючих речовин і джерела забруднення довкілля; міграцію забруднюючих речовин у довкіллі; екологічні проблеми на глобальному, регіональному й локальному рівнях; міжнародні й національні екологічні організації та їхню роль у вирішенні екологічних проблем; екологічні права та обов'язки громадянина;</p> <p>– <i>уміти та застосовувати</i>: розв'язувати екологічні задачі; визначати метеорологічні показники на території місцевості; створювати карти екологічних проблем; визначати екологічний слід; формувати електронні бази екологічних організацій; створювати концептуальні моделі та обґрунтовувати їх;</p> <p>– <i>набути досвіду</i>: написання заявки на участь у міжнародній екологічній програмі.</p>
Розділ 2. Екологічні вміння Тема 6. Методи вимірювання складу та властивостей компонентів довкілля Тема 7. Організація та проведення екологічного моніторингу Тема 8. Оцінювання стану навколишнього середовища	<p>– <i>знати та розуміти</i>: методи вимірювання параметрів довкілля, їхню характеристику і область застосування; етапи організації та проведення моніторингових досліджень стану компонентів навколишнього природного середовища;</p> <p>– <i>уміти та застосовувати</i>: визначати якість повітря, ґрунтів, води з використанням різних методів дослідження; описувати рослинний і тваринний світ на території дослідження; описувати фізико-географічні умови території дослідження; аналізувати стан навколишнього середовища на території громади;</p> <p>– <i>набути досвіду</i>: відбору проб основних компонентів довкілля; оцінювання якості основних компонентів довкілля; створення екологічного атласу ділянки місцевості; планування екологічних досліджень.</p>
Розділ 3. Екологічні дії Тема 9. Екологічні складові життя в умовах міської і сільської місцевості Тема 10. Екологічні вчинки і відповідальне споживання Тема 11. Роль екологічних акцій для сталого розвитку Тема 12. Мінімізація антропогенного впливу на довкілля	<p>– <i>знати та розуміти</i>: соціально-екологічні проблеми урбанізації; аспекти сталого розвитку суспільства, зокрема в контексті децентралізації;</p> <p>– <i>уміти та застосовувати</i>: проведення спостережень за мікрокліматом приміщень різного призначення; визначення рівня здоров'я;</p> <p>– <i>набути досвіду</i>: розроблення кроків з мінімізації власного екологічного сліду; розроблення екологічних проектів і програм, природоохоронних заходів, рекомендацій щодо покращення стану навколишнього середовища; створення екологічної карти здоров'я населення, безпечного особистого простору, плану дій зі сталого розвитку; відповідального споживання природних ресурсів; організації та участі в екологічних акціях; освітньої діяльності з питань відповідального споживання та впровадження екологічних вчинків на території громади, просвітницької діяльності з охорони довкілля; виступів на конференціях, круглих столах тощо.</p>

інтенсивне впровадження «хмарних технологій» і сервісів у систему загальної середньої, поза-шкільної, фахової передвищої й вищої освіти та розбудову єдиного інформаційного простору. Описано види й можливості найбільш поширених онлайн-платформ з активними QR-кодами, що спрощує їхній пошук і використання; охарактеризовано сучасні мобільні застосунки з екологічним змістом (Plickers, Анатомія 4D, Анатомія 3D

атлас людини, Animal 4D+, Bacteria інтерактивне навчання VR 3D, Zoopolis, WildCraft: Симулятор життя звірів онлайн, Evolution Idle, Симулятор миші, Flora Incognita App тощо). Окрім названих корисних додатків і посилань, варто також назвати Litterati, Сортуй, Garbage 31, Trash-It, Ecolabel guide, SaveEcoBot, Індекс якості повітря у Києві, Love Food Hate Waste, It's fresh, Stock factory, Dirty Dozen, Refill, Happy cow, Eco friendly cafe, Lunchtime Legends, Forest тощо.

Третій розділ «Методичний інструментарій реалізації навчальної програми еколого-натуралістичного напрямку «Знаю. Вмію. Дію» є запорукою поєднання теоретичної, практичної, природоохоронної та просвітницької складових, що передбачають комплекс заходів, процесів, станів та дій для забезпечення екологічного балансу на планеті на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, без збитків (політичних, соціальних, економічних тощо). Авторами представлено методичний інструментарій з використання воркшопу та нетворкінгу під час реалізації репрезентованої навчальної програми «Знаю. Вмію. Дію», оскільки для ефективного формування у здобувачів освіти екологічної компетентності потрібне відповідне навчально-методичне забезпечення та змістовна практико-орієнтована організація процесу здобуття знань, набуття умінь та навичок. Означені інноваційні освітні технології проаналізовано з точки зору завдань, структури, особливостей організації та проведення, правил і стратегій, очікуваних результатів тощо. Особливої вагомості надають розроблені авторами мініворкшопи «Мій екологічний слід», «Мережа спостережень за станом довкілля на території громади» та «Я еколідер у громаді», а також нетворкінг «Мої екологічні вчинки», які надають можливість їхнього використання педагогами під час освітнього процесу та є зразками для створення власних інноваційних методичних розробок.

Очевидними позитивами навчальної програми та навчально-методичного посібника «Знаю. Вмію. Дію» бачиться можливість їхнього використання в закладах загальної середньої та позашкільної освіти, а також студентами закладів фахової передвищої, вищої та слухачами курсів післядипломної освіти, громадськими екологічними організаціями тощо.

Представлені навчальна та навчально-методична праці знаходяться у вільному доступі на сайті Інституту проблем виховання НАПН України в розділі «Обов'язкова друкована продукція» (<https://ipv.org.ua/2022/obov-druk-products/>).

Висновки. Вище здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що сучасна освіта й наука повинні бути зорієнтовані на передбачення тенденцій розвитку світу в майбутньому, допомогу нинішнім і наступним поколінням адаптуватися до незворотних змін у способі життєдіяльності людини й суспільства. Тож актуальність інноваційних технологій у контексті формування екологічної компетентності здобувачів освіти на сучасному етапі розвитку суспільства в Україні, зокрема доцільності й необхідності використання онлайн-ресурсів під час формування екологічної компетентності здобувачів освіти, використання можливостей воркшопу й нетворкінгу, полягає в диджиталізації освітнього процесу, практико-орієнтованому навчанні, набутті конкретних прикладних умінь і навичок, реальній спрямованості означеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. (2020) / М-во освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>
2. Концепція екологічної освіти України, затверджена рішенням МОН України від 20.12.2001 № 13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>
3. Навчальні програми 5-9 класи. Наскріпні змістові лінії. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita-2/navchalni-prohramy-5-9-klasy-naskrizni-zmistovi-liniji/>
4. Толочко С. В. Мотивація як важлива соціальна навичка та складова екологічної компетентності дітей та учнівської молоді. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. 2020. № 24 (1). С. 203–215.
5. Толочко С. В. Визначення аксіологічних засад формування екологічної компетентності школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. 2021. № 25 (2). С. 160–172.
6. Толочко С. В., Бордюг Н. С. Реалізація компетентнісного потенціалу формування екологічної компетентності в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. № 49. С. 189–195.
7. Толочко С. В., Бордюг Н. С., Міронєць Л. П. Знаю. Вмію. Дію : навч.-метод. посіб. для формування екологічної компетентності школярів. Київ: ПІВ НАПН України, 2022. 120 с. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Tolochko_S.V._Znaiu.Vmiiu.Diiu_Posibnyk_2022.pdf
8. Толочко С. В., Бордюг Н. С., Міронєць Л. П. Знаю. Вмію. Дію : навч. програма для формування екологічної компетентності школярів. *Освітній фактор*. 2022. С. 53–63. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Tolochko_S.V._Znaiu.Vmiiu.Diiu_Prohrama_2022.pdf

9. Bordiug N., Rashchenko A., Les T. Workshop as a method of training future experts in techogenic and environmental safety. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2020. №3(36). S. 38–41
10. Bordiug N., Tolochko S., Les T. Educational hub as a space for the development of professional and practical competence of environmental safety specialists. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2022. № 1(46). P. 12–17.
11. Tolochko S., Bordiug N., Les T. Content, forms and methods of building the environmental competence of education recipients on the basis of axiology. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2022. № 2(47). P. 20–26.
12. Tolochko S., Bordiug N., Les T. Features of formation of environmental competence of education seekers in the context of preventing environmental pollution during war. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2022. № 3(48). P. 4–10.

REFERENCES

1. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [The state standard of basic secondary education], zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. (2020) / M-vo osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> [in Ukrainian].
2. Kontseptsiiia ekolohichnoi osvity Ukrainy [The concept of environmental education in Ukraine], zatverdzhena rishenniam MON Ukrainy vid 20.12.2001 № 13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> [in Ukrainian].
3. Navchalni prohramy 5-9 klasy. Naskrizni zmistovi linii [Curricula 5-9 grades. Through semantic lines]. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/zagalno-serednya-osvita-2/navchalni-prohramy-5-9-klasy-naskrizni-zmistovi-liniji/> [in Ukrainian].
4. Tolochko S. V. Motyvatsiia yak vazhlyva sotsialna navychka ta skladova ekolohichnoi kompetentnosti ditei ta uchnivskoi molodi [Motivation as an important social skill and component of children and students' environmental competence]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. 2020. № 24 (1). S. 203–215 [in Ukrainian].
5. Tolochko, S. V. Vyznachennia aksiolohichnykh zasad formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv [Determination of axiological principles of the formation of schoolchildren's ecological competence]. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy. 2021. № 25 (2). S. 160–172 [in Ukrainian].
6. Tolochko S. V., Bordiuh N. S. Realizatsiia kompetentnisnogo potentsialu formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti v osvithomu protsesi zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Implementation of competence potential of formation of environmental competency in the educational process of general secondary education institutions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2022. № 49. S. 189–195 [in Ukrainian].
7. Tolochko S. V., Bordiuh N. S., Mironets L. P. Znaiu. Vmiiu. Diiu [I know. I can. I do]: navch.-metod. posib. dlia formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv. Kyiv: IPV NAPN Ukrainy, 2022. 120 s. [in Ukrainian].
8. Tolochko S. V., Bordiuh N. S., Mironets L. P. Znaiu. Vmiiu. Diiu [I know. I can. I do]: navch. prohrama dlia formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti shkoliariv. *Osvitnii faktor*. 2022. S. 53–63 [in Ukrainian].
9. Bordiug N., Rashchenko A., Les T. Workshop as a method of training future experts in techogenic and environmental safety. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2020. №3(36). S. 38–41
10. Bordiug N., Tolochko S., Les T. Educational hub as a space for the development of professional and practical competence of environmental safety specialists. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2022. № 1(46). P. 12–17
11. Bordiug N., Tolochko S., les T. Educational hub as a space for the development of professional and practical competence of environmental safety specialists. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2022. № 1(46). R. 12–17
12. Tolochko S., Voitovska O., Bordiug N, Tovkach I., Kratko O. Current trends in the development of lifelong learning in the concept of higher education institutions (HEIS). *Laplage em Revista*. 2021. № 7 (3A). P. 394–407

УДК 378.015.31:17.022.1:[378.6:61]-057.875(477)"196/197"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-35>

Ольга ХРИСТЕНКО,

orcid.org/0000-0001-6036-2829

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін

Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського

(Тернопіль, Україна) hrystenko@tdmu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УРСР У 60-70-х рр. ХХ СТ. ЯК ІСТОРИЧНИЙ УРОК

У статті репрезентовано традиційні та специфічні форми виховної роботи в медичних закладах вищої освіти Української РСР, спрямовані на формування ціннісних орієнтацій майбутніх лікарів. Встановлено, що за допомогою традиційних форм виховного впливу (концерти, екскурсії, тематичні збори й ін.) цілеспрямовано формували інтернаціональний (на противагу національному, українському) вектор ціннісної орієнтації студентів. Специфічні форми виховної роботи (атеїстичні гуртки, ленінський залік, вечори наукового атеїзму, краєзнавчі дослідження та ін.) дозволяли зосереджувати увагу студентів на ключових «точках» комуністичної ідеології, що мали б стати ціннісними орієнтирами майбутніх лікарів: атеїзм, колективізм, інтернаціоналізм, авторитет комуністичної партії. Усі форми виховного впливу передбачали формування у студентів науково-атеїстичного світогляду, що виключав релігійно-етичний компонент, який апріорі передбачає моральні засади формування особистості через такі фундаментальні цінності, як гідність, свобода, індивідуальна й національна ідентичність. Визначено тенденцію залучення студентів медичних закладів вищої освіти (як учасників всесоюзних конкурсів) до вивчення тем, які б відображали ворожість науки, зокрема, медицини, та релігії. Підсумовано, що використання традиційних і специфічних форм виховної роботи детермінувало системне формування у майбутніх лікарів низки антицінностей: радянський патріотизм (як відданість комуністичній партії, котра уособлювала тоталітарну владу й чинила злочини проти людяності), войовничий атеїзм (як почуття/поведінку ненависті до релігії, церкви, духовних провідників), лицемірство (як рису політичної культури радянського суспільства, яке не отримувало від влади інформацію про об'єктивну реальність, а таку, що була спотворена в інтересах правлячої партії). Результати дослідження засвідчують необхідність формування системи цінностей сучасних студентів на демократичних, національних та духовно-моральних засадах, що виступають запорукою виховання гідної людини.

Ключові слова: *виховання, цінності, студенти, медичні заклади вищої освіти.*

Olga KHRYSTENKO,

orcid.org/0000-0001-6036-2829

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Higher Pedagogy and Social Sciences of I. Ya. Horbachevsky

Ternopil National Medical University

(Ternopil, Ukraine) hrystenko@tdmu.edu.ua

DEVELOPMENT OF VALUE ORIENTATIONS OF STUDENTS IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE USSR IN THE 60 -70s OF THE 20th CENTURY AS A HISTORIC LESSON

Traditional and specific forms of educational work in medical institutions of higher education of the Ukrainian SSR aimed at development of value orientations of future doctors are presented in the study. It was established that traditional forms of educational impact (concerts, excursions, thematic meetings, etc.) purposefully formed international (as opposed to national, Ukrainian) value orientation vector of students. Specific forms of educational work (atheist circles, Lenin's assessment, evenings of scientific atheism, local history studies, etc.) made it possible to focus students' attention on the key "points" of communist ideology, which should have become valuable guidelines for future doctors: atheism, collectivism, internationalism, the authority of the Communist Party. All forms of educational impact provided for development of a scientific-atheistic worldview in students except for the religious and ethical component, which a priori provided for the moral foundations of personal development through such essential values as dignity, freedom, individual and national identity. The trend of involving students of medical institutions of higher education (as participants in all-Union competitions) in the study of the issues that would reflect the hostility of science, medicine and religion in particular, was determined. Thus, traditional and specific forms of educational work determined the systematic development of a number of anti-values in future doctors: Soviet patriotism (as loyalty to the Communist Party, which personified totalitarian authority and committed crimes against humanity), militant atheism (as feelings/behaviour of hatred towards religion,

church, spiritual leaders), hypocrisy (as a feature of political culture of the Soviet society, which did not receive any information about objective reality from the authorities, but the distorted information in favour of the ruling party). The results of the study prove the necessity of development of values in current students on democratic, national and spiritual as well as ethical grounds, which are the key to raising a worthy individual.

Key words: education, values, students, medical institutions of higher education.

Постановка проблеми. Система виховання в Незалежній Україні все ще перебуває на етапі пошуку/творення критеріїв змісту, форм, методів та засобів виховної роботи з дітьми та молоддю. Адже слід ураховувати як перманентні інтереси української держави/нації, так і динамічні процеси в суспільно-культурному житті, виклики часу (як от війна) й не менше – «сліди» історичного минулого, що суттєво впливають на сьогодення. З метою виховання сучасного покоління фахівців із розвинутою системою релевантних цінностей, слід розуміти історію педагогіки вищої освіти через її переосмислення, критичний аналіз та адекватну оцінку з перспективи формування ціннісного аспекту гуманітарної підготовки нинішніх студентів.

Предметом нашого дослідження обрано форми виховної роботи в медичних закладах вищої освіти УРСР у 60-70-х рр. ХХ ст., оскільки в цей період спостерігаємо велике розмаїття заходів, спрямованих на формування особистості студента/студентки. Також дане питання є важливим для вивчення з огляду на те, що саме відповідні шляхи, способи та засоби донесення необхідної інформації до розуму і серця людини є запорукою ефективного виховного впливу, на що й розраховували ідеологи та виконавці освітньої політики радянської доби.

Аналіз досліджень. Окреслена проблематика передбачає міждисциплінарні розвідки, тому важливими є наукові праці істориків, філософів, соціологів, педагогів тощо. Серед останніх досліджень знаходимо монографії Ю. Каганова «Конструювання «радянської людини» (1953-1991): українська версія» (Запоріжжя, 2019), який, серед іншого, репрезентує вищу школу як середовище ідеологічного виховання « нової радянської людини», І. Мухіної – «Ціннісні доміанти радянського освітньо-культурного простору» (Харків, 2013) – яка зазначає, що саме культурно-цивілізаційна ідентифікація вітчизняного освітньо-культурного простору допоможе вирішувати актуальні проблеми національного відродження та суспільного розвитку. Водночас, інтерпретації цінностей у контексті історичного минулого та сучасних освітніх викликів сприяють фундаментальні праці педагогів, серед яких: І. Бех, М. Боришевський, Г. Васянович, С. Гончаренко, С. Карпенчук,

О. Киричук, Н. Ковтун, О. Кононко, О. Сухомлинська та ін. З огляду на недостатність вивчення зазначеної проблематики, зокрема, на основі архівних джерел, які дозволяють критично проаналізувати педагогічну спадщину радянського періоду, ми обрали тему даного дослідження.

Мета статті – проаналізувати особливості форм виховної роботи в медичних закладах вищої освіти УРСР у 60-70-х рр. ХХ ст., спрямованої на формування ціннісних орієнтацій майбутніх лікарів.

Виклад основного матеріалу. Історіографія та аналіз джерел досліджуваного періоду засвідчують розвиток системи гуманітарної підготовки майбутніх лікарів в УРСР на засадах партійності, діалектичного матеріалізму, інтернаціоналізму та атеїзму. В нашому дослідженні спробуємо показати, як зміст відповідної виховної концепції «доносили» студентам, щоб це стало їхніми цінностями/переконаннями.

За результатами аналізу архівних та інших джерел, ми класифікували форми виховної роботи з майбутніми лікарями на традиційні та специфічні, які були сконструйовані відповідно до ідеологічних інтересів правлячої комуністичної партії.

Спершу проаналізуємо традиційні форми виховного впливу, спрямовані на формування певних ціннісних орієнтацій студентів. Отож, ураховуючи потужну роль мистецтва в розвитку системи цінностей молоді, для студентів влаштували концерти, щоб спрямовувати естетичне виховання майбутніх лікарів у необхідне партії русло. Зокрема, це були концерти народних артистів Росії Гуляєва, Кобзона, естрадних колективів Ленінграда, Києва, Кишиніва, Чехословаччини, ансамблю під керівництвом народного артиста УРСР Павла Вірського, танцювального колективу під керівництвом М. Сатіновського (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 2. Спр. 117. Арк. 21; Історія інституту, 2021). Таким чином, переплітаючи в змістовому наповненні концертів для студентської молоді різнонаціональні культурні явища, колективи, а також здійснюючи виразну промоцію російських артистів, організатори цих заходів цілеспрямовано формували отой інтернаціональний (на протигагу національному, українському ідентичному) вектор ціннісної орієнтації майбутніх лікарів. Такий підхід неминуче детермінував тією чи іншою мірою «осідання» відповідного

стилю мислення, пріоритетів, акцентів у свідомості, розумі студентства, формуючи ширше утворення/властивість цієї спільноти – молодого покоління – а саме суспільну свідомість, менталітет, мислення із неодмінними прикметниками «радянська», «радянський», «радянське».

Задля формування патріотизму як цінності молоді людини, в медичних закладах вищої освіти практикували екскурсії до пам'ятних історичних місць. Наприклад, «партизанськими стежками Карпат», у музей, на підприємства (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 2. Спр. 117. Арк. 22). Певною мірою використовували красназничий потенціал, скажімо, майбутні лікарі відвідували локації, пов'язані з періодом у 1920 році, коли Тернопіль був тимчасово столицею Галицької радянської соціалістичної республіки і діяв Галревком, очолюваний В. Затонським (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 1797. Арк. 31). Загалом, екскурсії як форма виховної роботи допомагали педагогам вирощувати молоді розуми і серця студентів у середовищі властиво історії радянської влади в Україні, що однозначно обмежувало гуманітарний світогляд майбутніх лікарів, відмежованих від інтелектуально-духовної спадщини та фундаментальних цінностей їхніх предків як репрезентаторів самобутньої української нації.

Поширеною формою виховання майбутніх лікарів були тематичні збори, які, ймовірно, запозичені з досвіду дитячо-юнацької скаутської організації «Пласт», яка виникла на українських теренах у 1911 році й спрямовувала свої зусилля на національно-патріотичне й духовне виховання підростаючого покоління українців; а головною формою роботи з пластунами була «збірка» (в сенсі «збиратися разом»), яка організовувалася на конкретну тему під загальним пластовим гаслом «Бог і Україна».

А тематичні збори у радянських закладах вищої освіти, де навчалися майбутні лікарі, проходили під відповідними ідеологічними назвами, скажімо, «Роль радянського лікаря у вихованні молодого покоління» чи «Мій край, моя ти Батьківщина». На тематичних зборах обговорювали книги, статті, кінофільми. Типовими елементами були диспути, наприклад, на тему «Мій ідеал», обговорення фільму «Один день життя», статей «Білий халат солдата», «Перші кроки до перемоги» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 1797. Арк. 34). Відтак, тематичні збори, які охоплювали невелику групу студентів, відігравали доволі суттєву роль у формуванні ціннісних орієнтирів майбутніх лікарів завдяки можливості залучення кожного учасника/учасниці до спілкування, вира-

ження своєї думки з приводу конкретної теми, що була заздалегідь обрана з метою впровадження радянської ідеології у світоглядні основи особистості майбутніх лікарів.

Завдяки періодичному проведенню тематичних семінарів з вивчення марксистсько-ленінської теорії, а також семінарів економічної освіти педагоги медичних закладів вищої освіти намагалися формувати й закріплювати базові уявлення студентів про марксизм-ленінізм, радянську політекономію. Адже тематичні семінари слугували своєрідним «майданчиком» розгортання базових ідеологем комунізму, коли майбутніх лікарів заохочували слухати аналіз вербальних конструктів на кшталт «братні народи», «світле майбутнє», «соціалістичний інтернаціоналізм» і т.д. та позиціонувати їх як найвищі громадянські цінності.

Виступи у ЗМІ не були перманентною формою виховання особистості радянського студента, але майбутніх лікарів заохочували періодично брати участь як гості радіопрограм та, більш частіше, писати статті до місцевих періодичних видань. Як свідчать джерела, студенти та викладачі виступали на радіо та публікували дописи в пресі, зазвичай, із антирелігійною пропагандою (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 10). Таким чином, у майбутніх лікарів не лише старалися формувати атеїстичні погляди (що релігія є антицінністю), а й, залучаючи їх до сфери мас-медіа, «четвертої влади», спонукали студентів виявляти свою світоглядну позицію публічно (хоча нерідко це могло суперечити їхнім внутрішнім переконанням).

Далі перейдемо до аналізу специфічних форм виховної роботи (що були притаманні винятково радянській системі освіти/просвіти), використовуючи які організатори навчально-виховного процесу в медичних закладах вищої освіти УРСР намагалися впливати на формування ціннісних орієнтацій майбутніх лікарів. Підкреслимо, що велике значення у «покращенні ідейно-виховної роботи» мало створення курсових партійних організацій комуністичної партії, які керували виховною роботою на кожному курсі (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 5), визначаючи її безальтернативний вектор розвитку.

При цьому, в межах медичних закладів вищої освіти функціонували вечірні університети марксизму-ленінізму (школи основ марксизму-ленінізму), де слухачі історичного та філософського факультетів готувалися до відповідної організаційно-педагогічної діяльності зі студентами, щоб пропагувати їм ціннісні пріоритети панівної ідеології. Як згадували в своїх спогадах викладачі-ветерани, які ще з кінця 60-х років ХХ ст.

працювали в системі вищої медичної освіти Української РСР, проводився жорсткий контроль за відвідуванням усіма викладачами цих вечірніх університетів. Для викладачів-клініцистів це було особливим викликом, адже вони витрачали дорогоцінний час не на свою фахову роботу, професійне вдосконалення чи відпочинок, а на вислуховування політичної пропаганди, яка жодним чином не сприяла ні підвищенню якості надання освітніх послуг майбутнім лікарям, ні медичних послуг населенню.

Ціннісні орієнтації майбутніх лікарів також формували за посередництвом гуртків з філософських проблем науково-технічної революції і її впливу на медико-біологічні науки. Архівні матеріали засвідчують, що для цих гуртків характерними були доповіді, наприклад, на такі теми: «Проблеми соціального і біологічного в процесі адаптації людини в умовах сучасної НТР», «Роль географічного середовища в розвитку суспільства». Також ми натрапили на тему: «Творча сила абстрактного мислення. Роль інтуїції в діагностиці» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 1953. Арк. 21), яка в радянському дискурсі виглядає досить незвично й сміливо, на протипагу усталеному матеріалістичному світогляду, що виключав будь-які апеляції до ірраціонального, інтуїтивного.

Власне, в медичних закладах вищої освіти студентів виховували через систему антирелігійних гуртків, суспільно-політичних клубів, наприклад, під назвою «Войовничий атеїст». І хоча в документах декларували, що їхніми завданнями є ідейне, моральне, трудове загартування («закалка») студентів, вироблення навичок масово-політичної, організаційної роботи в колективі, утвердження активної життєвої позиції (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 3019. Арк. 20), майбутнім лікарям пропонували готувати й слухати доповіді пропагандистського змісту, зокрема, «Реакційна роль сучасного баптизму», «СРСР – країна справжньої свободи совісті» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 1953. Арк. 22). Як бачимо, студентам представляли не просто тези про шкоду однієї з релігійних течій, а абсолютно лицемірне парадоксальне твердження стосовно «справжньої свободи совісті» у той час, коли в Радянському Союзі непримиренно «воював атеїзм», християнство як традиційна релігія була заборонена, християн (насамперед, духовний клір) переслідували й нищили.

У середині 70-х років ХХ ст. створюють нові гуртки: гурток з «вивчення аграрної політики партії на сучасному етапі», гурток «соціальне і біологічне в людині» (духовної складової не виділяли), гурток з проблем соціальної структури

розвинутого соціалістичного суспільства (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 2292. Арк. 18). Отже, гуртки як форма виховного впливу на становлення особистості дозволяли зосереджувати увагу студентської молоді на ключових «точках» комуністичної ідеології, що мала б «розгорнутися» в конкретні ціннісні орієнтири майбутніх лікарів, звернені на атеїзм, колективізм, інтернаціоналізм, авторитет Леніна і КПРС...

Щоб прихильність до комуністичної партії мала якесь історичне опертя, для майбутніх лікарів організовували дні революційних традицій. У вищих школах відроджували свято «маевка», яке, за розповіддю літніх комуністів, підпільно відзначали в роки царату. Студенти організовано приходили до «вічного вогню» і на тому місці «маевки» виступали з промовами та зобов'язувалися не заплямувати пам'ять дідів, а продовжувати їхню боротьбу за «великі ідеали комунізму» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 1797. Арк. 31). Специфічними формами виховання студентів на засадах марксизму-ленінізму були ленінський залік та ленінські читання, що також не дозволяли забувати вождя комуністів і його науку, яка виражала (анти)цінності тоталітарної ідеології СРСР.

Обов'язковою була участь майбутніх лікарів у Всесоюзному конкурсі студентських наукових робіт із суспільних дисциплін, присвяченому історії комсомолу, міжнародного молодіжного руху тощо. Вже сама підготовка студентів до конкурсу спрямовувалася на формування у них відповідних ціннісних орієнтацій, адже вони вивчали й репрезентували в своїх працях проблеми етичного, філософського, загальнокультурного характеру. Наприклад, йшлося про трактування комуністичної моралі як вищого ступеня морального прогресу людства, взаємозв'язок права і моралі в соціалістичному суспільстві, незамінну роль комсомолу в інтернаціональному вихованні молоді, що позиціонувалося як цінність, трудові подвиги комсомолу, вчення Леніна щодо діалектики як «душі» марксизму, роль праці у виникненні свідомості і мови, походження життя на Землі у контексті матеріалістичної філософії, естетичні принципи соціалістичного реалізму. Прикметно, що студенти готували навіть окремі виступи щодо основних категорій моралі, таких як: добро, зло, совість, обов'язок, честь, щастя, але їхнє змістове наповнення й тлумачення не могли виходити поза межі матеріалістичної діалектики, марксизму-ленінізму й цілей радянського вищого керівництва.

Поодинокими зустрічалися теми доповідей, що б розкривали потенціал професійної підготовки

майбутніх лікарів через освоєння гуманітарних і суспільних наук (наприклад, «Використання закономірностей зв'язку причини і наслідку в практичній діяльності лікаря» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 36] чи «Моральне обличчя радянського лікаря» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 1797. Арк. 30)). Натомість, студентам рекомендували представляти роботи з метою критики «ворожих» концепцій та/чи ідеологій. Відтак, майбутні лікарі для участі в конкурсі вивчали неотомізм як офіційну ідеологію Ватикану, особливості критики екзистенціалізму – суб'єктивно-ідеалістичної концепції існування і свободи, «буржуазно-реформістської» концепції мирного співіснування комуністичної і буржуазної ідеологій, «буржуазних теорій» про співвідношення особистості і суспільства (проти індивідуалізму як протиположності колективізму).

Звісно, що студентів зобов'язували репрезентувати на конкурсі низку доповідей задля засвоєння ними самими та поширення тез наукового атеїзму. Зокрема, майбутні лікарі готували дослідження про гносеологічні і соціальні корені релігії і шляхи подолання релігійних «пережитків» як необхідну передумову утвердження наукового світогляду, наукові й релігійні засади походження життя на Землі (тут підкреслено протиставлення релігії та науки, що було характерно для радянської пропаганди в частині войовничого атеїзму), «реакційну» роль релігії в суспільстві, походження і соціальну сутність християнства, класовий характер російського православ'я, соціальну сутність і кризу тогочасного католицизму, реакційну роль «греко-уніатської» церкви, міжнародного сіонізму, Почаївської Лаври, розвиток атеїзму як закономірність «соціалістичного прогресу», та провідну в цьому контексті тезу, що СРСР – країна «дійсної свободи совісті» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 38).

З метою формування атеїстичного світогляду майбутніх лікарів, їх залучали вивчати теми, що мали б відображати непримиренність чи, радше, ворожість науки, зокрема, медицини та релігії. Так, типовими були конкурсні роботи про роль природознавства в боротьбі проти релігії, атеїстичне значення вчення І. Павлова про вищу нервову діяльність, атеїстичне значення робіт І. Сеченова, роль медицини в боротьбі проти релігії, «лжегуманізм» релігійної моралі, наукові основи політики КПРС стосовно релігії і церкви, науково-атеїстичне виховання студентської молоді, роль атеїзму в тогочасній ідеологічній боротьбі та науково-атеїстичний світогляд як цінність для комуністичної партії (який виклю-

чав релігійно-етичний компонент, що відображає моральні засади формування особистості через такі фундаментальні цінності, як гідність, свобода, індивідуальна й національна ідентичність).

Процес підготовки до конкурсу спрямовувався на формування в майбутніх лікарів твердих переконань про паритетне геополітичне становище України, точніше, Української РСР, яку так і назвали «Рівна серед рівних» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 41) (тут рівність республік, які входили до СРСР, декларували як цінність, до речі, в той час, коли країни Західної Європи та Америки небезпідставно називали Радянський союз «в'язницею народів»). Та, незважаючи на таку репутацію, ідеологи тоталітарної системи СРСР не втомлювалися пропагувати в освітньому середовищі тезу про вболівання за демократичні цінності. Наприклад, учасники конкурсу мали представляти роботу на тему «Ангольський народ на шляху демократичних перетворень» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 42).

У 1976 р. у республіканському турі конкурсу взяли участь студенти медичних інститутів Української РСР: Київського, Запорізького, Львівського, Івано-Франківського, Тернопільського, Харківського, Донецького, Ворошилоградського, Дніпропетровського, Чернівецького, Кримського, Вінницького, Одеського, а також Полтавського стоматологічного й Харківського фармацевтичного інститутів (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 21). Таким чином, всесоюзний конкурс сприяв формуванню в студентів переконання про те, що вся молодь, яка репрезентувала вищу школу, мала чи, принаймні, декларувала спільні цінності – в межах радянської ідеології. Ця світоглядна «солідарність» повинна була закріплювати вчення марксизму-ленінізму і партійну політику в свідомості майбутніх лікарів.

Вечори наукового атеїзму як специфічна форма виховної роботи зі студентами передбачали залучення їх до пропагандистської роботи серед населення. Так, окремі здобувачі вищої медичної освіти готували співдоповіді із викладачами-клініцистами, які проводили прийом хворих, а потім виступали в сільських клубах з лекціями на атеїстичні теми, розвінчуючи «релігійні догмати і забобони». Власне, студенти разом із викладачами та лаборантами були постійними агітаторами серед населення в закріпленому районі міста (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 8; 10). За цих умов майбутні лікарі мали ввійти в роль популяризаторів атеїзму, що, у випадку відсутності інтеріоризації антирелігійних ідей, могло детермінувати внутрішньо особистісний конфлікт.

У контексті радянської пропаганди був такий специфічний напрямок як викриття українського «буржуазного націоналізму». Щоб залучити майбутніх лікарів до цієї справи, використовували, власне, літню виробничу практику. Так, архівні джерела засвідчують, що в 1981 році студентам Тернопільського державного медичного інституту доручили вивчити в районах Тернопільської та Рівненської областей факти «о кровавых злодеяниях украинских буржуазных националистов» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 2. Спр. 3203. Арк. 23). За результатами «досліджень», на основі зібраних матеріалів під керівництвом викладачів організували для всіх курсів конференції під назвою «Украинские буржуазные националисты – злейшие враги украинского народа». На них виступали студенти, викладачі, учасники «борьбы с националистическими бандами» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 2. Спр. 3203. Арк. 23). Загалом було проведено 15 таких конференцій, у яких взяли участь 2278 майбутніх лікарів.

Прикметно, що студентів залучали викрити не лише діяння «украинских буржуазных националистов», а й «униатской церкви» (ДАТО. Ф. Р-2984. Оп. 2. Спр. 3203. Арк. 28) (малося на увазі Українську Греко-Католицьку Церкву, яка з 1946 року була заборонена радянською владою, оскільки завжди сприяла обороні національних інтересів українства, що не збігалося з інтересами тоталітарної системи СРСР).

Навіть, якщо майбутні лікарі перебували в літньому таборі, до них приїжджав спеціально викла-

дач для проведення ідейно-виховної роботи, привозив бібліотечку («ленінську», звісно), газети, журнали, проводив політінформації... Таким чином, навіть улітку, поза інститутом, у майбутніх лікарів продовжували формувати переконання, що партійна ідеологія є цінністю, яку треба «передавати» народним масам. А краєзнавча робота з «викривання» «ворогів народу» претендувала на звання «специфічної форми виховання лицемірства й упередженості», які априорі є антицінностями, проте не визнавалися такими в радянській реальності.

Висновки. Використання традиційних і специфічних форм виховної роботи детермінувало системне формування у майбутніх лікарів не лише ціннісних орієнтацій у межах концептів відповідальності, дружби, колективної взаємодопомоги тощо, а й низки антицінностей: радянський патріотизм (як відданість комуністичній партії, котра уособлювала тоталітарну владу й чинила злочини проти людяності), войовничий атеїзм (як почуття/поведінку ненависті до релігії, церкви, духовних провідників), лицемірство (як рису політичної культури радянського суспільства, яке не отримувало від влади інформацію про об'єктивну реальність, а таку, що була спотворена в інтересах правлячої партії). Ці результати дослідження засвідчують необхідність формування системи цінностей сучасної молоді на демократичних, національних та духовно-моральних засадах, що виступають запорукою виховання гідної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ДАТО – Державний архів Тернопільської області.
2. Історія інституту. *Житомирський медичний інститут*. URL: <https://zhim.org.ua> (дата звернення 13.11.2021).

REFERENCES

1. DATO – Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. [State archive of Ternopil region.]
2. Istoriiia instytutu. *Zhytomyrskiy medychnyi instytut* [History of the institute. Zhytomyr Medical Institute]. URL: <https://zhim.org.ua> (дата звернення 13.11.2021). [in Ukrainian]

УДК 17.022.1:061.1ЄС]:378.4(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-36>

Аліна ЧЕРНЯКОВА,
orcid.org/0000-0002-4076-4377
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумського державного університету
(Суми, Україна) *alina_chernya@ukr.net*

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Стаття присвячена аналізу ефективних практик просування європейських цінностей у контексті євроінтеграційних процесів в умовах університетської освіти на прикладі Сумського державного університету. Автором зазначено, що у процесі діяльності Сумський державний університет реалізує ідею європейського університету в крос-культурних дослідженнях, технологіях, якості наукових досліджень в освіті, орієнтації на інновації, міцних демократичних традиціях, академічній свободі, атмосфері творчої роботи в полікультурному освітньому середовищі.

У статті значну увагу приділено висвітленню понять «євроінтеграція» та «європейські цінності», оскільки проблема імплементації європейських цінностей в український простір є однією з найактуальніших на сьогодні, зокрема в період загострення російсько-українських відносин та повномасштабної війни з РФ.

Здійснено теоретичний аналіз головних цілей Європейського Союзу у напрямі інтеграції України в Європейський простір. Відповідно до нормативних документів встановлено, що європейські цінності взаємопов'язані з цілями Європейського Союзу. Серед головних цілей Європейського Союзу виокремлено: 1) сприяти миру, цінностям міжкультурного діалогу і добробуту громадян; 2) відстоювати свободу, незалежність, безпеку, справедливість і сталий розвиток, заснований на збалансованому економічному зростанні та цінній стабільності, висококонкурентній ринковій економіці з повною зайнятістю та соціальним прогресом, а також охороні навколишнього середовища; 3) боротися з соціальною ізоляцією та дискримінацією; 4) поважати багате культурне та мовне розмаїття в Україні.

Важливий аспект наукової розвідки присвячено аналізу міжнародних проєктів в рамках Програми ЄС Еразмус+, націлених на дослідження євроінтеграційних процесів, практик впровадження інноваційних технологій (тренінгів міжкультурної комунікації, симуляційних ігор на заняттях з української мови та основ міжкультурних комунікацій), спрямованих на популяризацію мультикультурності та мовного різноманіття. Вимір практичних кордонів представлено практичним досвідом освітньої роботи викладачів з іноземними студентами через впровадження європейських крос-культурних досліджень як інструменту соціокультурної інтеграції, обміну звичаями, вивчення особливостей культури, просування європейських цінностей.

Практично значущими є рекомендації, спрямовані на впровадження таких ініціатив як ціннісно-орієнтовані симуляційні ігри у процесі мовної підготовки іноземних громадян.

Аналіз досвіду діяльності в окресленому напрямі європейської некомерційної організації CRISP (Crisis Simulation for Peace) дозволив окреслити можливості впровадження прогресивних ідей на практиці, що саме і стане предметом подальших наукових розвідок.

Ключові слова: євроінтеграція, європейські цінності, міжкультурний діалог, толерантність, освітній простір.

Alina CHERNYAKOVA,
orcid.org/0000-0002-4076-4377
PhD in Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Language Training of Foreign Citizens
Sumy State University
(Sumy, Ukraine) *alina_chernya@ukr.net*

EUROPEAN VALUES IN TEACHING OF FOREIGN STUDENTS IN THE CONTEXT OF INTEGRATION INTO THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE

The article is devoted to the analysis of the best practices of promoting European values in the context of European integration processes of Sumy State University. The author notes that in the process of activity, Sumy State University implements the idea of a European university in cross-cultural studies, technologies, the quality of scientific research in education, orientation on innovation, strong democratic traditions, academic freedom, an atmosphere of creative work taking into account European values.

In the article, considerable attention is paid to highlighting the concepts of «European integration» and «European values», since the problem of the implementation of European values in the Ukrainian space is one of the most relevant today, in particular, during the period of Russian-Ukrainian war.

European values are interconnected with the goals of the European Union. Among the main goals of the European Union, the following are highlighted: 1) to promote peace, the values of intercultural dialogue and the well-being of citizens; 2) defend freedom, independence, security, justice and sustainable development based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive market economy with full employment and social progress, as well as environmental protection; 3) fight against social isolation and discrimination; 4) respect the rich cultural and linguistic diversity in Ukraine.

An important aspect of scientific work is devoted to the analysis of international projects within the framework of the EU Erasmus+ Program, aimed at researching European integration processes, practices of implementing innovative technologies (intercultural communication trainings, simulation games in Ukrainian language classes and the basics of intercultural communications), aimed at popularizing multiculturalism and linguistic diversity.

Key words: *European integration, European values, intercultural dialogue, tolerance, educational space.*

Актуальність проблеми. Своєрідність поточного моменту в Україні у всіх сферах життєдіяльності, в соціальній та мовній політиці, економіці, освіті полягає в особливо гострій необхідності її подальшого розвитку за умови найскладнішої ситуації за всі роки існування та розвитку незалежної держави. Виникає низка внутрішніх проблем, які перебувають в центрі уваги і потребують нагального вирішення, найважливішими з яких є: незалежність, демократія і свобода, збереження національної ідеї, цілісності, культури, освіти, мовної ідентичності та всього українського.

Ми цілком погоджуємося з думкою Ф. Ващука, що вимоги освітньої євроспільноти з кожним роком посилюються, зволікання з модернізацією вітчизняної освіти неприпустиме. В цьому може допомогти спільний Європейський освітньо-науковий простір завдяки його особливим досягненням, обумовленим Лісабонською стратегією, Болонським процесом та формуванням Європейського наукового простору (ЄНП), що стає дедалі більш відчутною і значущою реалією для наукового й освітнього простору України і Центрально-Східної Європи (Ващук, 2011: 14).

Передбачаючи європейське майбутнє України, навчальні заклади виступають як потужні агенти змін у просуванні європейських цінностей. Зосереджуючись на ролі європейських цінностей як всеохоплюючої новаторської основи для національної реформи освіти, ми розглядаємо цю концепцію перш за все як цінності, що є потужними інструментами – викладання, навчання, розроблення освітньої та мовної політики, процедури забезпечення якості, управління навчальним процесом. З огляду на окреслену тематику статті, особливої уваги потребує обговорення актуальних проблемних ситуацій, аналіз передового досвіду та історій успіху в процесі мовної підготовки, а також міждисциплінарних теоретичних внесків у популяризації європейських цінностей серед студентства у Сумському державному університеті.

В умовах євроінтеграції та інтернаціоналізації освіти одним із перспективних напрямків розвитку університетської освіти є орієнтація на євро-

пейські цінності в українській освіті. Орієнтація на європейські цінності необхідна для реформування української системи вищої освіти. На тлі подій в Україні дослідження ціннісних орієнтацій студентів показало найбільшу важливість цінностей незалежності, демократії, поваги прав та свобод українського простору, а також особистого благополуччя громадян, зокрема: сім'я, здоров'я, освіта, кар'єра і самореалізація, матеріальний добробут і достаток, особиста безпека і особиста свобода. Важливим завданням сучасної освіти є імплементація базових цінностей Європейського Союзу в навчальні програми з урахуванням міждисциплінарного підходу – повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини, толерантність, міжкультурний діалог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій з проблем утвердження європейських цінностей сучасної університетської освіти дав можливість стверджувати, що основні аспекти висвітлено у працях українських і зарубіжних учених. Етичні цінності сучасної університетської освіти представлені у наукових розвідках дослідниці Н. Бойченко (Бойченко, 2014; 2016). Окремі аспекти шляхів вкорінення й поширення європейських цінностей в українському освітньому просторі розглядаються у працях цілого ряду вітчизняних вчених, педагогів і практиків (Пилипенко-Фріцак, 2021; Тупахіна, 2021; Чернякова, 2021).

З метою поширення результатів дослідження, популяризації історій успіху й кращих практик впровадження ціннісно-орієнтованих підходів в освіті в контексті Української євроінтеграції вчені міждисциплінарних наукових шкіл провели Першу міжнародну онлайн-конференцію (28-29 травня 2021 р., Запоріжжя, Україна) «Європейські цінності в українській освіті: виклики та кордони». Результати досліджень з теми конференції опубліковано в однойменному збірнику наукових праць (3).

Здобутки, проблеми, перспективи інтеграції в європейський освітній простір висвітлено у колективній монографії, підготовленій

науковцями Закарпатського державного університету та інших вищих навчальних закладів України, а також сусідніх країн-членів Євросоюзу – Словаччини, Угорщини, Румунії, Польщі. Монографія вийшла друком за загальною редакцією професора Ф. Ващука і містить аналітичні оцінки стану формування єдиного європейського освітнього і наукового простору (Ващук, 2011). У пропонуваній монографії зроблено спробу об'єднати наукові розвідки вчених з проблематики приєднання вітчизняної освіти і науки до європейського освітнього простору в контексті Болонського процесу (Ващук, 2011: 4).

Визначення мети дослідження. Враховуючи актуальність проблеми та недостатній рівень її дослідження, ставимо за мету висвітлення сутнісних особливостей процесу імплементації європейських цінностей у процесі навчання студентів-іноземців у контексті європейської інтеграції в освітній простір, зокрема на заняттях з української мови як іноземної та у процесі міжкультурної комунікації в умовах полікультурного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська інтеграція – це зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві. Її метою є вступ України до ЄС. Є підстави вважати, що вступ України до ЄС підтримує переважна більшість українців, євроінтеграційний процес є відображенням волі українського народу.

У довідникових джерелах (<https://uk.wikipedia.org>), публікаціях поняття «Європейська інтеграція України» визначено як процес економічного і політико-правового зближення України з європейськими міждержавними структурами, який триває протягом 2000-20-х рр. ХХІ ст. і повинен завершитися зі вступом України до ЄС. На тлі подій сьогодні, немає сумнівів, що Україна є європейською державою, оскільки вона не залишилася поза увагою більшості країн ЄС у всіх сферах.

Аналіз публікацій дав можливість виокремити 6 базових цінностей Європейського Союзу – повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права, повага до прав людини. З упевненістю можна стверджувати, що це світоглядні принципи, які є близькими та зрозумілими кожному українцю. Євроінтеграція – це зміна світогляду, а також прагнення кожного громадянина, щоб основою життя, новим світоглядним стандартом в Україні стали відповідальність, повага один до одного, до права та гідності, прагнення до міжкультурного діалогу. Саме європейський світогляд, а саме 6 базових ціннос-

тей – є основою добробуту Європейського Союзу. Євроінтеграція України є зміною світоглядних принципів на всіх рівнях життя і рухом до європейського добробуту. Євроінтеграційні процеси в умовах університетської освіти характеризуються системними змінами шляхом освітніх реформ, які спрямовані на створення системи забезпечення та постійного поліпшення якості вищої освіти, яка відповідає рекомендаціям і стандартам Європейського простору вищої освіти. Важливим напрямом євроінтеграції є стимулювання інтеграції університетів і наукових установ шляхом фінансування спільних міжнародних проектів.

Саме для глибокого осмислення пріоритетів, принципів та напрямів реформування вітчизняної вищої освіти у напрямі євроінтеграції, важливим є окреслення шляхів її інтеграції в європейський і світовий освітній простір, вироблення відповідних рекомендацій щодо європеїзації університетської освіти. Сумський державний університет реалізує ідею європейського університету в кроскультурних дослідженнях, технологіях, якості досліджень і освіти, орієнтації на інновації, міцних демократичних традиціях, академічній свободі, атмосфері творчої роботи колективу викладачів і студентів з урахуванням європейських цінностей.

На даний момент Сумський державний університет у контексті євроінтеграції виконує низку функцій: інформаційну, організаційну, виховну та наукову.

Інформаційно-організаційні функції:

- поширення інформації серед учнів про значення європейської інтеграції;
- об'єднання зусиль професійних груп (вчителів, журналістів, експертів тощо) у напрямі популяризації та впровадження європейських цінностей міжкультурного діалогу серед студентства.
- участь у міжнародних програмах та проектах ЄС: Модуль Жана Моне Erasmus+, Horizon, Tempus тощо;
- створення центрів міжнародної освіти та пошук іноземних університетів-партнерів та участь у міжнародних асоціаціях.

Виховні функції:

- посилення інтеграції в освіті, науці та культурі в рамках європейського освітнього простору, обмін педагогічним досвідом;
- підтримка мобільності, обмін інформацією про міжнародні програми тощо;
- організація форумів для обговорення проблем участі університетів в євроінтеграції;
- додаткова освіта (бізнес-освіта, іноземні мови, програми академічної мобільності тощо).

Наукові функції:

- організація міжнародних досліджень;
- створення наукових гуртків, лабораторій, студій;
- апробація досліджень та поширення результатів наукових розвідок у фахових виданнях, на міжнародних конференціях та семінарах.

Стратегічним партнером у процесі інтеграції Сумського державного університету в єдиний науковий та освітній простір є програма ЕРАЗМУС+. Зазначена програма Європейського Союзу, що підтримує проекти співпраці, партнерства, заходи і мобільність у сфері освіти, професійної підготовки, молоді та спорту. Разом з понад 150 країнами світу, Україна є однією з країн-партнерів (Programme Countries) Програми Еразмус+. Країнами-членами (Partner Countries) Програми виступають 28 держав-членів ЄС, Ісландія, Норвегія, Ліхтенштейн, Туреччина та Македонія. До складу програми Еразмус+ входить широке коло складових: Академічна мобільність, Проекти співпраці, Підтримка реформ, Жан Моне, Молодь, Спорт.

Для програми ЄС Еразмус+ характерна співпраця закладів вищої освіти й інших інституцій всього світу, які активно пропагують Євроінтеграцію України та мають науковців з публікаціями за тематиками Європейських студій, досвіду вивчення ЄС задля його адаптації в Україні. Вона покриває всі сфери економіки, де важливо вивчати та досліджувати досвід ЄС для України.

Прикладом євроінтеграції в освітній простір є реалізація міжнародного проекту в рамках програми ЄС Еразмус+: «Модуль Жан Моне EUROVALID (2022-2026)», «Європейські цінності міжкультурного діалогу в галузі освіти: міждисциплінарний та інклюзивний підходи» («European values of Intercultural dialogue in the field of education: interdisciplinary and inclusive approaches») викладачами кафедри мовної підготовки іноземних громадян на базі СумДУ.

Важливо відмітити, що цілі напряму Жан Моне в рамках Програми ЄС Еразмус+: активізувати євроінтеграційний дискурс; сприяти досконалості євроінтеграційних студій; залучати заклади вищої освіти до дослідження євроінтеграційних процесів; поширювати ідеї Об'єднаної Європи, знання про ЄС у широкому суспільстві (за межами наукових кіл та спеціалізованої аудиторії), наближаючи ЄС до громадськості.

Модуль «Європейські цінності міжкультурного діалогу в галузі освіти: міждисциплінарний та інклюзивний підходи» має на меті сформувати сталі навички крос-культурної комунікації студентської молоді, що ґрунтуються на базових

цінностях Європейського Союзу. Стратегічною науковою метою Модуля у контексті окресленої теми статті є створення європознавчого контенту, методологічних та організаційних засад навчальних програм шляхом впровадження європейських стандартів наукових студентських досліджень з теми імплементації європейських цінностей на заняттях з української мови, дисциплін соціально-гуманітарного циклу в Україні та формування інклюзивного дослідницького середовища. Модуль передбачає використання інноваційних методів і форм навчання: інтерактивні лекції, семінари, майстер-класи, семінари на основі виконання певних завдань, самостійну роботу студентів.

Проект спрямований на реалізацію одного з ключових моментів соціальної інновації політики соціального згуртування ЄС – міжкультурного діалогу та соціальної рівноправної інклюзії. Від його впровадження в освітній процес соціальні переваги отримують: 1) представники освітніх мігрантів та меншин, які сильно відрізняються від загального суспільства, 2) суспільство загалом – оскільки полікультурна інклюзія сприятиме розбудові сталого громадянського суспільства, сприятиме поширенню євроінтеграційних процесів.

Завдання проекту:

1) вивчити кращі європейські практики формування міжкультурного діалогу на засадах толерантності, рівності, поваги та запропонувати напрями їх запровадження в процес соціально-гуманітарної підготовки студентів;

2) розробити навчальні, методичні, просвітницькі матеріали про базові цінності Європейського Союзу та їх імплементацію в міжкультурний діалог на засадах міждисциплінарності та інклюзії;

3) сприяти усвідомленню студентами змісту базових цінностей Європейського Союзу та їхнього значення для розбудови стійкого громадянського суспільства під час аудиторної навчальної роботи (три елективні курси);

4) формувати стійкі навички соціальної інклюзії в умовах крос-культурної комунікації через неформальні освітні заходи, зокрема створення освітньої лабораторії, інтернаціональної літньої школи, наукових платформ, студій та хабів («Ukr.Lang. Laboratory for foreign students», International Summer School «Gender Equality in a Multicultural Educational Space: Best Practices for Developing Intercultural Tolerance among girls educational migrants, victims of gender-based violence», Educational science platform «EU Cross-Cultural Studies») та залучення громадських діячів, волонтерів, представників державного апарату до взаємодії;

5) стимулювати науково-дослідницьку діяльність студентів в межах європейських студій;

6) внести інновації в освітні програми для спеціальностей, які безпосередньо не вивчають студії ЄС (у сферах, що виходять за межі права, економіки та політичних наук) – запропонувати тематичні елективні курси.

7) поширювати досвід навчання ефективної крос-культурної комунікації в поліетнічному середовищі на засадах базових цінностей Європейського Союзу та залучати широку громадськість до проекту шляхом організації різних заходів за участю міжнародних та вітчизняних фахівців, зокрема міжнародних науково-практичних конференцій, засідання круглого столу, вебінарів тощо (International science and practical conference, Round table «Social and academic integrity as European values in the context of internationalization of university education»; Collective volume «European practices of intercultural dialogue in the field of education : an interdisciplinary approach online; webinar «European values in the field of education»; creation of an online platform «Cross-cultural kaleidoscope»; створення коаліції університетів з вивчення та імплементації цінностей Європейського Союзу у вищій освіті; публікації в мас-медіа про проект).

З метою сприяння міжнаціональному та міжкультурному порозумінню, толерантності та популяризації європейських цінностей серед іноземних студентів на базі СумДУ викладачами кафедри мовної підготовки іноземних громадян СумДУ створено відкриту освітню платформу «European Cross-Cultural Studies». Запровадження студій спрямоване на вирішення низки проблем, з якими стикаються іноземні громадяни під час міжкультурних контактів: 1) недостатнє знання культурного етикету, традицій, звичаїв українського народу, мови; 2) вивчення цінностей та особливостей українського населення; 3) попередження дезадаптації в іншомовному середовищі; 4) попередження різноманітних проявів насильства, дискримінації, сегрегації, булінгу; 5) формування крос-культурної компетентності українських та іноземних студентів; 6) формування етнокультурної компетентності та культури взаєморозуміння в процесі крос-культурної взаємодії; 7) пропагування європейських цінностей; 8) популяризація мультикультурності та мовного різноманіття, розвиток мовних навичок, зміцнення взаєморозуміння між окремими людьми і цілими народами та відзначення тим самим важливості вивчення мов (Чернякова, 2021: 317-336).

European Cross-Cultural Studies – це університетська ініціатива, яка охоплює різні сфери

соціокультурної та освітньої діяльності, зокрема: діагностичну роботу, освітню роботу з використанням інноваційних технологій навчання (комунікаційний тренінг, майстер-класи, дизайн, інтерактивні ігрові технології), проектну роботу, соціально-освітню роботу та навчальна діяльність з використанням компонентів неформальної освіти (волонтерство). Метою таких ініціатив є ознайомлення під час навчання з традиціями, звичаями, культурою міста тимчасового перебування (Пилипенко-Фріцак, 2021: 317-336.).

Згідно з результатами навчальної роботи, найпродуктивнішою формою занять з української мови як іноземної, є тренінг міжкультурного спілкування. Креативними методами мовної підготовки з полікультурними групами є майстер-класи з виготовлення символічних творів у дусі діалогу культур, наприклад, «Полотна миру» (див. рис. 1). На полотні студенти висловлюють власний погляд на поняття «толерантність» різними мовами. Мета тренінгових занять з елементами арт-терапії: популяризація мультикультурності та мовного різноманіття; виготовлення соціальної реклами; розвиток мовних навичок, які сприяють взаєморозумінню між студентами різних національностей та культур. Мовне різноманіття – це інструмент досягнення кращого міжкультурного розуміння.

Очевидно, в Україні мовна політика має проводитися з огляду на перспективу євроінтеграції. Інтеграція України у Європейський Союз сприятимуть шляхи реалізації мовної політики ЄС та популяризації європейських цінностей міжкультурного діалогу на засадах толерантності.

Рис. 1. Виготовлення полотна миру на занятті з української мови як іноземної

Отже, сучасне суспільство характеризується мультикультуралізмом, а проблема формування міжкультурної толерантності іноземних студентів під час навчання у ВНЗ України є актуальною.

Носіями такої культурної різноманітності є представники різних етнічних спільнот, які складають етнонаціональну структуру поліетнічного, зрештою – багатокультурного суспільства. Саме використання таких інтерактивних методів роботи як майстер-класи у мовній підготовці в багатонаціональному колективі, сприяють формуванню єдності, вчать учнів жити у світовому співтоваристві, керуючись принципами соціальної справедливості та толерантності.

Аналіз змісту та напрямів діяльності, досвіду німецької європейської некомерційної організації CRISP (Crisis Simulation for Peace) дає можливість більш ґрунтовно проаналізувати інноваційні інтерактивні методи навчальної та виховної роботи як симуляційні ігри, які орієнтовані на формування європейських цінностей (6). Симуляційна гра – це модель реальності, яка відтворює певний конфлікт або складну ситуацію й дає змогу учасникам і учасницям експериментувати з рішеннями в безпечному середовищі. У центрі гри – проблема, яку потрібно розв'язати спільними зусиллями.

З 2007 року члени CRISP працюють у сфері громадянської освіти та врегулювання соціальних конфліктів, дискримінації, сегрегації в полікультурному середовищі в Європі. Через свої проекти вони прагнуть сприяти культурі демократії та розумінню принципів толерантності. Їхні цілі – сприяти міжнародному та міжкультурному взаєморозумінню, толерантності та демократичним цінностям, особливо в районах і регіонах, уражених конфліктом. Завдяки цьому вони підтримують культуру ненасильницького вирішення конфліктів. Їхня діяльність зосереджена на навчальних семінарах та тренінгах з управління конфліктами та громадянської освіти. Завдяки використанню симуляційних ігор, збагачених елементами рольової гри, CRISP має на меті сприяти самоорганізації, цілісній та дуже практичній культурі навчання. Основною цільовою групою CRISP є молоді люди та організації громадянського суспільства, зацікавлені в інтерактивних методах навчання на основі досвіду вирішення проблемних ситуацій у співпраці.

Оскільки співпраця є одним із ключових компонентів симуляційних ігор, вони пропонують гарну можливість швидко налагодити контакт з людьми різних національностей. Згідно з методикою тренерів симуляційних ігор дидактичний принцип усіх ціннісно-орієнтованих симуляційних ігор полягає у створенні ситуацій, у яких від учасників вимагається не лише приймати рішення самостійно, але й зіткнутися з наслідками власних та чужих рішень.

На уроках з української мови викладачі успішно використовують симуляційні ігри, які рекомендовані тренерами CRISP. Досвід апробації симуляційних ігор, засвідчує ефективність у формуванні та закріпленні таких навичок: соціальна інтеграція та справедливість в освіті, розуміння основних принципів толерантності, демократична свідомість, гендерна рівність тощо.

Ігри-симулятори перетворюють учасників на стейкхолдерів і дозволяють їм на власні очі відчувати ці політичні процеси. Таким чином, симуляційні ігри також сприяють розвитку демократичної свідомості активного та критичного громадянства.

Важливо додати, що симуляційні ігри, засновані на гуманістичних цінностях, висвітлюють різні аспекти, залежно від загальної мети навчання та цільової групи: від динаміки процесів прийняття рішень, розробки стратегії та відображення акторів до переживання особистої конфліктної поведінки в стресовій ситуації. З власного практичного досвіду підтверджуємо, що окреслені технології впливають на просування європейських цінностей у міжкультурній комунікації.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

У нашому дослідженні увага зосереджена на важливості імплементації європейських цінностей у навчанні іноземних студентів у контексті європейської інтеграції в освітній простір. Основним вектором розвитку України та її національної системи вищої освіти є євроінтеграція. Таким чином, Сумський державний університет реалізує ідею європейського університету в кроскультурному стилі, технологіях, якості досліджень і освіти, орієнтованості на інновації, міцних демократичних традиціях, академічній свободі, атмосфері творчості та публічності, формуванні європейських цінностей. Орієнтація на європейські цінності необхідна для створення системи забезпечення та постійного поліпшення якості вищої освіти, яка відповідає рекомендаціям і стандартам Європейського простору вищої освіти.

Підсумовуючи, згідно з результатами цієї розвідки важливим підходом євроінтеграції в освіті є імплементація європейських цінностей міжкультурного діалогу, толерантного спілкування, гендерної рівності, рівних прав в освіті, поваги до людей різних культур і національностей у процесі вивчення дисциплін соціально-гуманітарного циклу, зокрема у процесі мовної підготовки як іноземних так і вітчизняних студентів. Ефективним у навчальному процесі є використання інноваційних методів навчання, таких як

тренінги та симуляційні ігри. Аналіз досвіду діяльності в окресленому напрямі європейської некомерційної організації CRISP дозволив окреслити можливості впровадження прогресивних ідей на практиці у процесі реалізації трирічного Модулю

Жан Моне «Європейські цінності міжкультурного діалогу в галузі освіти: міждисциплінарний та інклюзивний підходи» (EUROVALID), яка можлива за підтримки ЄС, результати реалізації якої стануть предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойченко Н.М. Етичні аспекти університетських цінностей. Софія. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. К. : ВЦ «Київський університет», 2014. № 1. С. 37–43.
2. Бойченко Н.М. Етичні цінності сучасної університетської освіти: філософська рефлексія. Автореферат дисертації...доктора філол.наук. Київ. 2016. 20 с.
3. Європейські цінності в українській освіті: виклики та перспективи : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 28-29 травня 2021) / за ред. О. Тупахіної. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 182 с.
4. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: Монографія / За заг. ред. Ф.Г. Васьчука. Ужгород: ЗакДУ, 2011. 560 с. (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; Вип. 16).
5. Chernyakova, A. V., Pylypenko-Fritsak, N. A. (2021). Effective Cross-cultural Communication as a condition for adaptation of foreign students in the context of Strategy of Intercultural development of the City. Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries : Collective monograph. Vol. 2. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 317-336. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-42>
6. Simulation Games in Civic Education. (2007-2020). URL: https://crisp-berlin.org/fileadmin/SIMULATIONS/Portfolios/CRISP_Portfolio_EN.pdf

REFERENCES

1. Boichenko N.M. (2014) Etychni aspekty universytetskykh tsinnostei Sofiia. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk. K. : VTs «Kyivskiy universytet». № 1. 37–43. Sofia. Humanitarian and religious bulletin. K.: Center «Kyiv University» [Ethical aspects of university values. Sofia. Humanitarian and religious bulletin. K.: VC "Kyiv University", 2014. No. 1. 37–43.] [in Ukrainian].
2. Boichenko, N. M. (2016). Etychni tsinnosti suchasnoi universytetskoï osvity: filosofska refleksiiia. Kyiv, Ukraina. 20. [The ethical values of modern university education: philosophical reflection] (avtoref. dys. ... doktora filol. nauk). Kyiv, Ukraina [in Ukrainian]. 20 p. [in Ukrainian].
3. Cherniakova A. V., Pylypenko-Fritsak N. A. (2021). Efektyvna mizhkulturna komunikatsiia yak umova adaptatsii inozemnykh studentiv u konteksti Stratehii mizhkulturnoho rozvytku mista Sumy Innovatsiinyi shliakh rozvytku suchasnoi filolohichnoi nauky v Ukraini ta krainakh YeS : Kolektyvna monohrafiia. tom. 2. Ryha, Latviia : «Baltija Publishing», 317-336 [Effective Cross-cultural Communication as a condition for adaptation of foreign students in the context of Strategy of Intercultural development of the City] [in Ukrainian].
4. Imitatsiini ihry z hromadianskoï osvity [Simulation Games in Civic Education. (2007-2020). URL: https://crisp-berlin.org/fileadmin/SIMULATIONS/Portfolios/CRISP_Portfolio_EN.pdf] [in Ukrainian].
5. Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects: Monograph / General. ed. F.G. Vashchuk Uzhgorod: ZakSU, 2011. 560 p. (Series "European integration: Ukrainian dimension"; Issue 16)
6. Yevropeiski tsinnisni oriantatsii inozemnykh studentiv v umovakh universytetskoï osvity v Ukraini: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Zaporizhzhia, 28-29 travnia 2021 roku) / za red. O. Tupakhinoi. Zaporizhzhia : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 145-148 [European value orientations of foreign students in the conditions of university education in Ukraine] [in Ukrainian].

УДК 378.014.31

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-37>

Альона ЧОРНА,
orcid.org/0000-0002-0062-1144
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри інформатики і кібернетики
Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
(Запоріжжя, Україна) chornaa@mdpu.org.ua

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПРОГРАМІСТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Стаття присвячена опису моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін. Модель представлена як єдність цільового, змістового, організаційно-процесуального та критеріально-результативного блоків, що забезпечує результат – удосконалення управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів. У дослідженні висвітлені наступні принципи «трендів»: поєднання руху університету як інституції науки і освіти та розвитку інноваційної особистості, теоретичного і практичного знання. У процесі розробки педагогічної моделі формування управлінської компетентності були вивчені завдання, передбачені нормативними документами (стандарти вищої освіти галузі 12 «Інформаційні технології» та Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій»); здійснений аналіз науково-методичної літератури для визначення якостей майбутнього інженера-програміста, що характеризують його управлінську компетентність; моделювання еталонних результатів, яких очікують у результаті перетворення практики, що знайшло відображення у структурі спроєктованої педагогічної моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін; відбір дидактичних, матеріальних, інформаційних, організаційних засобів (узгодження форм, методів та засобів навчально-пізнавальної діяльності майбутніх інженерів-програмістів з цілями формування управлінської компетентності, упровадження інтерактивних методів та інформаційно-комунікаційних засобів навчання, узгодження змісту обов'язкових та вибіркових дисциплін); здійснено аналітику практики та зіставлення отриманих в її процесі даних із соціальними вимогами (здійснено аналіз ринку праці на затребуваність управлінської компетентності майбутніх ІТ фахівців).

Ключові слова: модель, управлінська компетентність, дисципліни, ІТ фахівці, інженери-програмісти.

Alona CHORNA,
orcid.org/0000-0002-0062-1144
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Informatics and Cybernetics
Bogdan Khmelniisky Melitopol State Pedagogical University
(Zaporizhzhia, Ukraine) chornaa@mdpu.org.ua

MODEL OF FORMATION OF MANAGEMENT COMPETENCE OF FUTURE PROGRAMMING ENGINEERS IN THE PROCESS OF STUDYING PROFESSIONAL DISCIPLINES

The article is devoted to the description of the model of the formation of managerial competence of future software engineers in the process of studying professional disciplines. The model is presented as a unity of target, content, organizational-procedural and criterion-resultative blocks, which ensures the result - improvement of managerial competence of future software engineers. The study highlights the following principles of "trends": the combination of the movement of the university as an institution of science and education and the development of the innovative personality of the subjects of the cultural and educational space and the systematic, consistent nature of the creation of methodological, theoretical and practical knowledge. In the process of developing a pedagogical model for the formation of managerial competence, the tasks provided for by normative documents were studied (standards of higher education of the branch 12 "Information technologies" and the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the National Framework of Qualifications"); an analysis of scientific and methodological literature was carried out to determine the qualities of a future software engineer characterizing his managerial competence; modeling of the reference results expected as a result of the transformation of practice, which was reflected in the structure of the projected pedagogical model of the formation of managerial competence of future software engineers in the process of studying professional disciplines; selection of didactic, material, informational, organizational means (harmonization of forms, methods and

means of educational and cognitive activity of future software engineers with the goals of forming managerial competence, implementation of interactive methods and information and communication means of education, coordination of the content of mandatory and optional disciplines); analysis of practice and comparison of the data obtained in the process with social requirements was carried out (analysis of the labor market for the demand for managerial competence of future IT specialists was carried out).

Key words: *model, managerial competence, disciplines, IT specialists, software engineers.*

Постановка проблеми. У зв'язку з вимогами ринку праці сучасний інженер-програміст повинен володіти не тільки необхідним рівнем професійних знань, умінь і навичок, а й вміння управляти людьми, приймати обґрунтовані і компетентні рішення, передбачити тенденцію розвитку галузі тощо. Разом з тим, нині як в теорії, так і практиці освіти не отримали належного наукового висвітлення такі питання, як системне формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів. Недостатньо розроблені наукові основи формування управлінської компетентності, зміст, форми і методи такої підготовки фахівця у закладі вищої освіти, що є підґрунтям для моделювання процесу формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. Питання теоретичних і практичних засад моделювання освітніх систем та процесів різного типу приділено увагу багатьох науковців, а саме у роботах І. Д. Беха (Бех, 2008), В. Ю. Бикова (Биков, 2010), Л. В. Волкової (Волкова, 2006), С. О. Сисоевої (Сисоева, Кристопчук, 2013) та ін., згідно з якими моделювання як метод дослідження є засобом визначення компонентного складу педагогічної системи та послідовності етапів її розвитку.

Мета дослідження опис моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін.

Виклад основного матеріалу. При розробці моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін ми керувалися засадами системного, компетентнісного, цілісного і синергетичного підходів як сукупності закономірних, функціонально пов'язаних елементів, що утворюють цілісну систему. Також ґрунтувалися на педагогічних принципах формування особистісних якостей, серед яких: принцип науковості; принцип індивідуалізації мети і процесу досягнення вершини цивілізованої самореалізації кожною людиною; принцип активної співучасті людини в формуванні себе як цивілізованої особистості; принцип систематичності формування особистості.

Формування управлінської майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дис-

циплін розглядається нами як цілеспрямований, системний, динамічний процес набуття позитивних ставлень, настанов, досвіду, знань, умінь, навичок, та здатностей, що надають йому спроможність свідомо здійснювати управлінський вплив у ІТ-структурах. Цей процес відбувається на основі активної взаємодії студентів з науково-педагогічними працівниками, що має суб'єкт-суб'єктний характер, сприяє розвитку активності, самостійності та відповідальності майбутніх інженерів-програмістів за свою підготовленість до реалізації управлінської діяльності, а також оволодінню креативністю та уміннями вирішення управлінських завдань і ІТ-галузі.

Модель формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін містить цільовий, змістовний, організаційно-процесуальний та критеріально-результативний блоки, реалізується за створених педагогічних умов, що дають можливість уявити цілеспрямований процес формування, дозволяють здійснити формування управлінської фахових та оцінити рівень її сформованості у майбутніх інженерів-програмістів. Такий набір взаємозв'язаних і взаємообумовлених блоків обумовлений вимогою єдності й цілісності освітнього процесу, що відносить розроблену модель до структурно-функціонального типу і дає змогу розглядати її як цілісне утворення (рис. 1).

Розглянемо характеристику кожного з блоків моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін.

Цільовий блок відображає мету процесу формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін – удосконалення управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у складі всіх її компонентів (мотиваційно-цільовий, операційно-діяльнісний, когнітивний, організаційно-комунікативний, рефлексивний).

У дослідженні ми визначили методологічні підходи до формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін, а саме: особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, варіативний, культурологічний підходи.

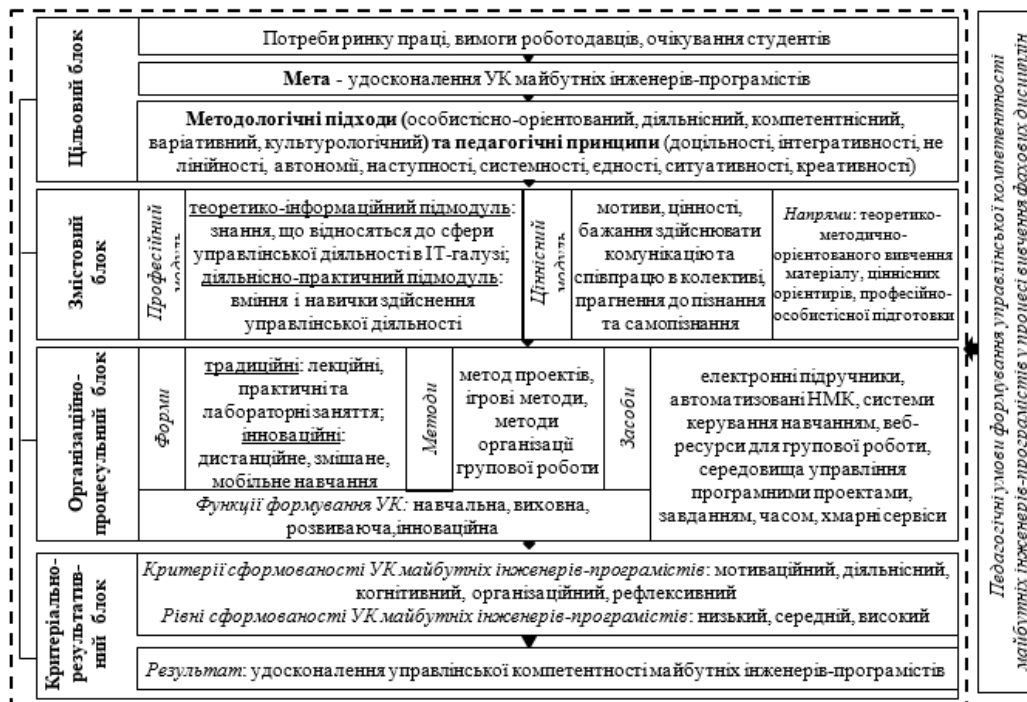

Рис. 1. Модель формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін

Створення умов для самовизначення студента, його самореалізації та розвитку – у цьому суть *особистісно-орієнтованого підходу* до формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін. Реалізуючи цей підхід, ми дотримувалися розумного балансу між освітніми завданнями, інтересами студентів і вимогами роботодавців.

Інтереси майбутніх інженерів-програмістів, свобода вибору індивідуального маршруту їх професійної підготовки здійснюються в процесі освітньої діяльності. Опора у процесі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів на *діяльнісний підхід* дозволяє наповнити практичним змістом педагогічну взаємодію, цілеспрямовано впливати на формування потреб особистості в освоєнні функцій управлінської діяльності.

Компетентнісний підхід у процесі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів надав можливість визначити структуру управлінської компетентності та загальні і фахові компетентності.

Обов'язковою умовою реалізації формування управлінської компетентності є надання та вибір широкого спектру діяльностей для студентів з метою задоволення пізнавальних потреб, набуття унікального досвіду. Адже індивідуальність особистості проявляється і формується в ситуації вільного вибору. Отже, завдяки наданню вибору

майбутнім інженерам-програмістам у тематиці проектів, засобах їх здійснення, змісті навчання і розвитку окремих управлінських умінь реалізується варіативний підхід у формуванні їх управлінської компетентності у процесі вивчення фахових дисциплін.

Одним з теоретичних основ системи формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів є *культурологічний підхід*, в основі якого лежить орієнтація на професійні корпоративні цінності. Насичення освітнього середовища зразками організаційно-управлінської діяльності завдяки зустрічам з керівникам ІТ-структур, стажуванню, виробничій практиці сприяє розвитку професійних інтересів, корпоративної культури студентів, що впливає на формування управлінської компетентності.

Серед основних принципів формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів на підставі аналізу фундаментальних праць з педагогіки, сутності управлінської діяльності та визначення основних напрямів управління в ІТ-галузі виділені такі: принцип культурної і педагогічної доцільності, принцип інтегративності, принцип нелінійності, принцип автономії студентів, принцип наступності, принцип системності, принцип єдності, принцип ситуативності, принцип креативності.

Сенс формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів в сучасних

умовах бачиться і в тому, щоб, спираючись на перелічені принципи, створити умови для самовизначення студента, його самореалізації та розвитку.

Змістовний блок моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів включає в себе сукупність змісту фахових дисциплін, яка цілеспрямовано, планомірно та послідовно застосовуються в процесі професійної підготовки інженерів-програмістів.

У структурі цього блоку нами виділено два модуля: професійний та ціннісний. Перший у свою чергу складається з теоретико-інформаційного (знання, що відносяться до сфери управлінської діяльності в ІТ-галузі) та діяльнісно-практичного (вміння і навички здійснення управлінської діяльності) підмодулів. Другий блок змістовного блоку містить такі елементи: як мотиви, цінності, бажання здійснювати комунікацію та співпрацю в колективі, прагнення до пізнання та самопізнання.

Змістовний блок моделі реалізується за трьома напрямами управлінської підготовки студентів:

1. Напрямок теоретико-методично-орієнтованого вивчення матеріалу на заняттях дисципліни циклу професійної підготовки: «Вступ до спеціальності», «Операційні системи та системне програмування», «Програмування та підтримка веб-застосувань», «Управління програмними проектами», «Стандартизація та сертифікація програмного забезпечення», «Технології інформаційного менеджменту».

2. Напрямок ціннісних орієнтирів (спеціальна підготовка) здійснюється за рахунок організації та проведення тренінгів, зустрічей з ІТ-професіоналами, керівниками ІТ-структур, під час виробничої практики, науково-дослідної роботи студентів і дипломного проектування.

3. Напрямок професійно-особистісної підготовки здійснюється за рахунок самоосвіти і виховної роботи зі студентами.

Організаційно-процесуальний блок представлений організаційними та практичними діями по формуванню компонентів управлінської компетентності за трьома напрямами змістовного блоку: форми, методи і засоби.

У моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін застосовуються як традиційні форми організації навчального процесу (лекційні, практичні та лабораторні заняття) так й інноваційні (дистанційне, змішане, мобільне навчання). Для реалізації форм організації навчання використовувались методи, спрямовані на розвиток особистості майбутнього фахівця та на здобуття знань, умінь і навичок. Серед таких методів виді-

лимо метод проектів, ігрові методи, методи організації групової роботи. Важливим методом формування управлінської компетентності є включення студентів в проектну діяльність. Як засоби навчання в моделі формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін пропонуємо використовувати такі інформаційно-комунікаційні засоби навчання: електронні підручники, автоматизовані навчально-методичні комплекси, системи керування навчанням, веб-ресурси для групової роботи, середовища управління програмними проектами, завданням, часом, хмарні сервіси.

На заняттях з фахових дисциплін обговорювалися ситуації професійної діяльності, що вимагають застосування методів і технологій управлінської діяльності для вирішення конкретних професійних завдань. Також здійснювалося проведення тренінгів й ігрових вправ, що були спрямовані на різні аспекти формування управлінської компетентності.

Цей блок включає також функції процесу формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів, а саме такі як:

1) *навчальна функція* – сприятиме формуванню в студентів системи знань, умінь, навичок та фундаментальних наукових принципів з управління в ІТ-галузі;

2) *виховна функція* – спрямована на розвиток у майбутніх інженерів-програмістів життєвих установок та принципів, соціальних норм, цінностей, стандартів професійної поведінки, що сприятимуть успішній їх управлінській діяльності у майбутньому;

3) *розвиваюча функція* – сприяє становленню студента як особистості й здійсненню його підготовки до самостійної професійної діяльності й самореалізації;

4) *інноваційна функція* – спрямована на формування у свідомості студента здатності до вирішення професійних завдань та сприяє розвитку таких властивостей як професійна мобільність та можливість адаптації до нових умов діяльності.

Критеріально-результативний блок моделі включає критерії показники та рівні сформованості управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів, а також засоби її виміру й оцінки для виявлення рівнів сформованості всіх компонентів управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів. Цей блок виділено у зв'язку із тим, що важливе значення у процесі професійної підготовки майбутніх інженерів-програмістів у закладах вищої освіти мають моніторинг, оцінювання та вимірювання якості результатів навчання, що здійснюються з урахуванням

положень освітніх програм з використанням спеціальних методів і засобів.

Критерії, показники та рівні сформованості управлінської компетентності в майбутніх фахівців різних галузей у процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти були предметом досліджень вітчизняних та іноземних науковців. Зокрема, в роботі А. Грушевої виокремлено мотиваційний, когнітивний, функціональний, соціальний компоненти (Грушева, 2014). Т. Гура виділяє мотиваційно-ціннісний, інформаційно-перцептивний, операційно-дієвий компоненти (Гура, 2008). Л. Макодзей в структурі управлінської компетентності виділяє мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, особистісний критерій (Макодзей, 2011).

На основі аналізу вищенаведених досліджень нами визначено такі критерії сформованості управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів:

– *мотиваційний*: дозволяє визначити рівні сформованості у майбутніх інженерів-програмістів професійних установок, ціннісних орієнтацій, інтересів, зданостей до мотивованої управлінської діяльності у галузі інформаційних технологій, до набуття нових знань, сприйняття і використання прогресивних технологій та інновацій;

– *діяльнісний*: дозволяє оцінити такі здатності: генерувати нові ідеї, оцінювати та забезпечувати якість виконуваних робіт; використовувати сучасні комп'ютерні технології для системного, функціонального, конструкторського та технологічного проектування; здійснювати ефективне управління програмними проектами та формувати проектну команду; розв'язувати широке коло проблем і задач сертифікації та тестування програмного забезпечення;

– *когнітивний*: дозволяє визначити здатність бути критичним і самокритичним; здійснювати формалізований опис задач дослідження операцій в організаційно-технічних і соціально-економічних системах різного призначення, визначити їх оптимальні розв'язки, будувати моделі оптимального управління з урахуванням змін економічної ситуації, оптимізувати процеси управління в системах різного призначення та рівня ієрархії; застосовувати методології, технології та інструментальні засоби для управління процесами життєвого циклу інформаційних і програмних систем, продуктів і сервісів інформаційних технологій відповідно до вимог замовника;

– *організаційний*: спрямований на оцінювання здатності майбутніх інженерів-програмістів спілкуватися іноземною мовою як усно, так і письмово; спілкуватися з нефхівцями галузі ІТ

з питань розробки, впровадження і підтримки програмних комплексів; працювати в команді; приймати обґрунтовані рішення; планувати та управляти часом; вести за собою, керувати чи управляти групою/організацією; а також здатності до упорядкування, узгодження, вдосконалення своєї діяльності та діяльності інших людей з метою досягнення поставленої мети або виконання завдання;

– *рефлексивний*: дозволяє з'ясувати в майбутніх інженерів-програмістів рівень здатності до абстрактного мислення, аналізу й синтезу та вміння здійснювати професійну саморегуляцію; самооцінку і самоаналіз управлінської діяльності.

Результатом реалізації моделі є удосконалення управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів, котра полягає в набутті знань, умінь, навичок та особистісних якостей, розвиток яких дає змогу розв'язувати типові професійні задачі, а також проблеми, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності та передбачає здатність до фахового зростання в галузі інформаційно-комунікаційних технологій.

Функціонування всієї системи та взаємозв'язок між блоками моделі формування управлінської компетентності студентів забезпечуються комплексом педагогічних умов.

У дослідженні визначено педагогічні умови формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін:

1. Узгодження форм, методів та засобів навчально-пізнавальної діяльності майбутніх інженерів-програмістів з цілями формування управлінської компетентності, що зумовлює розвиток внутрішньої і зовнішньої мотивації до управлінської діяльності.

2. Запровадження інтерактивних методів та інформаційно-комунікаційних засобів з метою формування управлінських вмінь та навичок майбутніх інженерів-програмістів.

3. Узгодження змісту обов'язкових та вибірко-вих дисциплін з метою взаємопов'язаного формування всіх компонентів управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів з опорою на кращі зразки управлінської діяльності.

4. Використання у навчальному процесі кращих зразків управлінської діяльності менеджерів та прикладів управління ІТ-структурами.

5. Поетапне залучення студентів до виконання управлінських функцій з метою усвідомлення й розширення власного досвіду.

Отже, у дослідженні пропонується формувати управлінську компетентність майбутніх інженерів-

програмістів на базі педагогічної моделі, що складається з взаємопов'язаних структурних блоків (цільовий, змістовний, організаційно-процесуальний та критеріально-результативний блоки) та надає можливість забезпечення чіткого представлення процесу розвитку професійних якостей майбутніх інженерів-програмістів під час вивчення таких дисциплін циклу професійної підготовки: «Вступ до спеціальності», «Операційні системи та системне програмування», «Програмування та під-

тримка веб-застосувань», «Управління програмними проектами», «Стандартизація та сертифікація програмного забезпечення», «Технології інформаційного менеджменту». Розроблена модель формування управлінської компетентності майбутніх інженерів-програмістів у процесі вивчення фахових дисциплін дозволяє цілеспрямовано здійснювати підготовку конкурентоспроможного і високопрофесійного фахівця у IT-галузі, що здатний здійснювати управлінську діяльність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
2. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. № 1 (15). URL: http://ito.vspu.net/ENK/inf_Syspilstvo.pdf
3. Волкова Л. В. Педагогічна технологія застосування ділової гри у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів фінансово-економічного профілю: дис. ... канд. педаг. наук: 13.00.04. Київ, 2006. 202 с.
4. Грушева А. А. Описова модель формування управлінської компетентності в процесі професійної підготовки економістів. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Економіка*. 2014. Вип. 3 (44). С. 25–28.
5. Гура О. І. Теоретико-методологічні основи формування психолого-педагогічної компетентності викладача вищого навчального закладу в умовах магістратури : дис... д-ра пед.наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 752 с.
6. Макодець Л. І. Модель формування управлінської компетентності майбутніх магістрів лісового господарства. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2011. Вип. 28 (32). С. 41–54.
7. Сисоєва С. О., Кристопчук Т. Є. *Методологія науково-педагогічних досліджень* : підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.

REFERENCES

1. Bekh I. D. *Vykhovannia osobystosti: pidruchnyk*. [Personality education: a textbook]. Kyiv : Lybid, 2008. 848 p. [in Ukrainian].
2. Bykov V. Yu. *Suchasni zavdannya informatyzatsii osvity*. [Modern tasks of informatization of education.]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. 2010. №1 (15). URL: http://ito.vspu.net/ENK/inf_Syspilstvo.pdf. [in Ukrainian].
3. Volkova L. V. *Pedahohichna tekhnolohiia zastosuvannia dilovoi hry u protsesi formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh spetsialistiv finansovo-ekonomichnoho profilu*. [Pedagogical technology of business game application in the process of formation of foreign language communicative competence of future specialists in the financial and economic profile]. Candidate's thesis. 13.00.04. Kyiv, 2006. 202 p. [in Ukrainian].
4. Hrusheva A. A. *Opysova model formuvannia upravlinskoï kompetentnosti v protsesi profesiinoï pidhotovky ekonomistiv*. [Descriptive model of formation of managerial competence in the process of professional training of economists]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Ekonomika*. 2014. Vol. 3 (44). Pp. 25–28. [in Ukrainian].
5. Hura O. I. *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia psykhologo-pedahohichnoi kompetentnosti vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu v umovakh mahistratury*. [Theoretical and methodological foundations of the formation of the psychological and pedagogical competence of a teacher of a higher educational institution in the conditions of a master's degree] : dys... d-ra ped.nauk : 13.00.04. Zaporizhzhia, 2008. 752 p. [in Ukrainian].
6. Makodzei L. I. *Model formuvannia upravlinskoï kompetentnosti maibutnikh mahistriv lisovoho hospodarstva*. [Model of formation of managerial competence of future masters in forestry]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity*. 2011. Vol. 28 (32). Pp. 41–54. [in Ukrainian].
7. Sysoieva S. O., Krystopchuk T. Ye. *Metodolohiia naukovy-pedahohichnykh doslidzhen* [Methodology of scientific and pedagogical research]: pidruchnyk. Rivne : Volynski oberehy, 2013. 360 p. [in Ukrainian].

УДК 378.091.2:379.8(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-38>

Олена ЧУБУКІНА,

orcid.org/0000-0002-2700-8796

*аспірантки кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) Chubukina.elena.nikolaevna@gmail.com*

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ КЛУБНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті розкрито виховний потенціал клубних об'єднань педагогічних закладів вищої освіти України. На основі аналізу науково-педагогічної літератури, узагальнення практичного досвіду доведено їх роль у формуванні всебічно розвиненої особистості майбутнього вчителя: формування естетичного смаку, умінь колективної роботи, реалізація нахилів і здібностей, навичок «здорового» відпочинку, соціалізація здобувача вищої освіти, задоволення культурних та духовних потреб, виховання засобами культури та мистецтва державно-патріотичної свідомості та морально-психологічних якостей майбутніх фахівців, а також розвиток таких рис особистості, як цілеспрямованість, комунікативність, евристичність, лідерство та новаторство. В роботі описується практичний досвід роботи зі студентами в рамках діяльності клубних об'єднань Криворізького державного педагогічного університету, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Також підкреслено, що основними умовами ефективності діяльності клубних об'єднань є наявність підготовленого, умотивованого керівника, використання різноманітних форм і методів роботи, впровадження нових інформаційних та педагогічних технологій, пошуку та розвитку різних напрямів діяльності, залучення й підтримка не тільки студентів, але й учнівської та робітничої молоді, матеріально-технічне забезпечення. Зроблено висновки про те, що участь студентської молоді в клубних об'єднаннях педагогічних закладів вищої освіти України розглядається насамперед як невід'ємний простір свободи, де майбутній учитель має можливість вибрати будь-який вид діяльності, керуючись принципом добровільності, розширити свій світогляд.

Ключові слова: клубні об'єднання; досвід діяльності; здобувачі освіти; виховний потенціал.

Olena CHUBUKINA,

orcid.org/0000-0002-2700-8796

*Postgraduate Student at the Department of Educational Studies and Innovative Pedagogy
H.S. Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) Chubukina.elena.nikolaevna@gmail.com*

EXPERIENCE OF ACTIVITIES OF CLUB ASSOCIATIONS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

The article reveals the educational potential of club associations of pedagogical higher education institutions of Ukraine. On the basis of the analysis of scientific and pedagogical literature, the generalization of practical experience, their role in the formation of a comprehensively developed personality of the future teacher has been proven: the formation of aesthetic taste, the skills of collective work, the realization of inclinations and abilities, the skills of "healthy" recreation, the socialization of the student of higher education, the satisfaction of cultural and spiritual needs, education of state-patriotic consciousness and moral-psychological qualities of future specialists by means of culture and art, as well as the development of such personality traits as purposefulness, communicativeness, heuristics, leadership and innovation. The work describes the practical experience of working with students within the framework of the activities of club associations of Kryvyi Rih State Pedagogical University, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University and Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. It was also emphasized that the main conditions for the effectiveness of club associations are the presence of a trained, motivated manager, the use of various forms and methods of work, introduction of new information and pedagogical technologies, the search and development of various areas of activity, the involvement and support of not only students, but also student and working youth, material and technical support. It was concluded that the participation of student youth in club associations of pedagogical institutions of higher education of Ukraine is considered primarily as an integral space of freedom, where the future teacher has the opportunity to choose any type of activity, guided by the principle of voluntariness, to expand his worldview.

Key words: club associations; activity experience; education seekers; educational potential.

Постановка проблеми. Роль учителя у сучасному суспільстві багаторазово розширюється та ускладнюється. Педагогічний фахівець розглядається насамперед як людина, яка виявляє високу компетентність у професійній діяльності, має власне світобачення і громадянську позицію, добре орієнтується в соціумі. Освітній процес має здійснюватися підготовленими, висококваліфікованими спеціалістами. Підготовка майбутніх учителів відбувається у навчальній, а також позанавчальній період у педагогічних ЗВО. Саме тому в даний час збільшується кількість напрямків, спрямованих на виявлення основних факторів, що сприяють розвитку у студентів інтересу до активної діяльності в клубних об'єднаннях (молодіжних центрах, студентських клубах, творчих, спортивних та наукових гуртках, волонтерських загонах) та визначення шляхів її розвитку. Посилення уваги до проблеми підвищення якості підготовки у педагогічних навчальних закладах, формування не просто професіоналів, а спеціалістів, націлених на творчий підхід та науковий пошук, сприяє залученню здобувачів вищої освіти до позааудиторної діяльності. Для реалізації пріоритетних напрямів виховної та науково-дослідної роботи педагогічні ЗВО впроваджують у практику залучення студентської молоді до різних видів клубної діяльності через різні гуртки, а саме творчі (вокальні, хореографічні, театральні, КВК, сучасні арт-центри), спортивні, наукові, волонтерські.

У процесі позааудиторної діяльності простежується вплив клубних об'єднань на формування здорового способу життя майбутніх учителів, мотивацію навчання, формування естетичного ставлення учасників гуртків до навколишнього середовища. Зростає інтерес студентів до проблем здорового способу життя, що виступає важливим компонентом соціальної активності молоді, умов формування позитивного ставлення молоді до студентського життя. Саме тому питання вивчення досвіду діяльності клубних об'єднань педагогічних закладів вищої освіти України є актуальним.

Аналіз досліджень. Питання діяльності клубних об'єднань педагогічних ЗВО є досить актуальним. Зокрема, цю проблему досліджували Л. Виговський, М. Головатий, А. Денисенко, О. Корнієвський, С. Пішун, Ю. Стасевський, О. Тадля. Проблеми формування та розвитку особистості майбутнього вчителя в процесі професійної підготовки ґрунтуються на висновках сучасних досліджень В. Андрущенко, Ю. Бабанського, І. Бега, І. Зязюна, В. Кременя та ін. Аспекти розвитку професійної компетентності майбутніх фахівців розглянуті в роботах О. Безпалько, В. Бочарової,

О. Василенко, Н. Краснової, І. Миговича, С. Харченка. Філософсько-соціологічні дослідження вільного часу й культури дозволили знайти відображення в працях Ю. Ключко, В. Ковтун, Л. Троєльнікової, Н. Цимбалюк.

Мета статті – проаналізувати досвід діяльності клубних об'єднань педагогічних ЗВО України.

Виклад основного матеріалу. В умовах бурхливих реформаций в соціально-економічній, політичній, духовній сферах суспільного життя спостерігається зниження виховного потенціалу найважливіших факторів формування особистості, таких як освіта, культура, мистецтво.

У розв'язанні даної проблеми особливу роль відіграють заклади вищої педагогічної освіти, які покликані не тільки готувати професіонала-фахівця, а й формувати у нього духовно-естетичні, моральні якості.

Однією з ефективних форм виховання майбутніх учителів, створення умов для їх самореалізації, розвитку художнього смаку, є клубні об'єднання. Саме участь студентів у різних формах діяльності клубних об'єднань задовольняє природні прагнення до спілкування, сприяє організації і зміцненню колективних відносин, формуванню особистої відповідальності.

Підкреслимо, що питання становлення та розвитку діяльності клубних об'єднань жваво обговорюються у сучасній педагогічній науці. Інтерес представляє дослідження О. Тадля, який розглядає клубні об'єднання в аспекті реалізації культурних, мистецьких, спортивних інтересів та духовних потреб студентської молоді.

Дослідник визначив, що починаючи з моменту заснування вищих навчальних закладів, існували різні форми клубних об'єднань, які задовольняли природне прагнення студентської молоді до спілкування як під час навчання, так і під час організації дозвілля (Тадля, 2014: 95). Відомо, що студенти завжди прагнули до саморозвитку не тільки через професійну діяльність, але й через різноманітні хобі, захоплення, інтереси. Завдяки участі у клубних об'єднаннях студенти набувають багато професійних компетенцій, отримують можливості творчої самореалізації та досвід практичної роботи.

У клубних об'єднаннях відбувається школа спілкування молоді, навчання дотримуватися принципів демократії, колективної та особистої відповідальності. Учасників об'єднує спільна ціль та суспільна спрямованість їхньої діяльності. У клуб студенти приходять для задоволення своїх інтересів і потреб, проте втілити в життя індивідуальні плани вони можуть, лише беручи участь в реалізації суспільно значимої мети, здійснюваної

в колективній діяльності. У цьому специфіка логіки організації роботи клубного об'єднання, відмінність її від логіки пізнавального процесу, в якому реалізація колективної мети забезпечується індивідуальною діяльністю.

Участь в наукових, творчих, спортивних гуртках формує у студентів зацікавлене ставлення до справи, активність, здатність до розумової, виконавської чи фізичної праці, стимулює пізнавальну активність та самоосвітню діяльність студентської молоді.

На думку С. Пішуна, клуби за інтересами, гуртки художньої самодіяльності та інші види творчості, виконуючи певні завдання, дають змогу студентам реально реалізувати себе: вирішити проблему творчого пошуку молоді, стимуляції самостійності і підвищення майстерності в тому чи іншому виді дозвільного заняття (Пішун, 2005).

Підкреслюючи особливу роль клубних об'єднань у формуванні розвинутої особистості майбутнього фахівця, А. Денисенко зазначила, що «клубна діяльність багато у чому сприяла формуванню генерації активних, ініціативних учителів-новаторів, які прагнуть до творчої діяльності, неформального мислення» (Денисенко, 2014: 61).

У сучасних умовах діяльність клубних об'єднань набуває актуальності у зв'язку з розширенням меж організації дозвілля у здобувачів освіти, об'єктивної потреби навчання їх «організованому» «культурному» відпочинку. Клубні об'єднання, а саме молодіжні центри, студентські клуби, наукові та творчі гуртки, можуть забезпечити широкий діапазон та універсальність змісту та методів клубної діяльності, створити умови для всебічного розвитку особистості.

Проведений науковий пошук свідчить про наявність позитивного досвіду діяльності клубних об'єднань педагогічних ЗВО України. Так, 6 вересня 2017 року на базі Криворізького державного педагогічного університету відкрито Молодіжний центр з широким спектром діяльності, який є одним із провідних молодіжних центрів Дніпропетровщини та України. На сьогодні центр технічно оснащений та відповідає сучасним вимогам Національного знаку якості для молодіжних центрів місцевого рівня. Центр має вільний доступ для учнів, студентів та робітничої молоді, мешканців та гостей міста.

Головними критеріями діяльності є підтримка, соціалізація та самореалізації молоді, реалізація лідерського потенціалу, забезпечення правового просвітництва у молодіжному середовищі, формування активної громадянської позиції, розвитку волонтерського руху, надання консультативної та

практичної допомоги здобувачам вищої освіти, що виникають у зв'язку із процесами суспільної трансформації, глобалізації та європейської інтеграції України.

Молодіжний центр університету працює в де-кількох напрямках. По-перше, це Молодіжний центр #StudHub, де всі бажаючі можуть отримати знання, створити та реалізувати власні ідеї, самореалізуватися, знайти нові враження. По-друге, є кімната тимчасового перебування дітей «Веселий вулик», де забезпечують соціально-педагогічний супровід дітей представників Криворізького педагогічного університету та безпосередній догляд за ними, поки батьки або інші представники дитини працюють або навчаються. По-третє, організована сенсорна кімната, яка оснащена усім необхідним обладнанням для стимуляції систем сприйняття осіб з інвалідністю та проведення освітнього процесу зі здобувачами вищої освіти для висококваліфікованої підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) педагогічних кадрів. Також є кімната матері та дитини та редакційно-видавничий сектор молодіжного центру Криворізького державного педагогічного університету, який створено для забезпечення видавничо-поліграфічних та рекламних друкованих потреб університету (Молодіжний центр КДПУ).

Молодіжний центр є частиною університету, що забезпечує реалізацію молодіжної роботи, мобільність студентів, інноваційні технології, інклюзивний підхід до організації дозвілля, здатність ініціювати експерименти, реалізовувати їх та швидко перебудовуватися з урахуванням потреб часу.

У Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди в 2021 році створили художньо-мистецький креативний простір «Інклюзивний ART-HUB» для здобувачів освіти та викладачів університету з особливими освітніми потребами. Через мистецтво та спільну творчу діяльність інноваційний проєкт вирішує проблему соціалізації студентів з інвалідністю.

ART-HUB поєднує в собі де-кілька зон. Наприклад, зона Handmade, де учасники, оволодіваючи інструментарієм сучасного мистецтва в процесі створення художніх образів, навчаються робити базові елементи квілінгу, поєднувати їх у композиції, знайомляться з історією виникнення паперокрутиння. Техніка квілінгу потребує терпіння і навичок, активізує більшість психічних процесів, сприяє вихованню творчої, гуманної, інтелектуально розвинутої, самостійної і внутрішньо вільної особистості. Також в хабі є зона живопису, де малюють аквареллю, акриловими і масляними

красками. Техніка акварельного живопису сприяє оволодінню студентами знаннями особливостей живопису, як техніки візуального мистецтва; основами застосування кольору, колориту як засобами створення зразків візуального мистецтва; специфіки відзеркалення емоційного стану особистості в колориті. В окремій зоні творчості та релаксу можна послухати музику, пограти на музичних інструментах, познайомитись з пісочною анімацією. Участь в ансамблі занурює відвідувачів хабу в світ музичного мистецтва на основі власної творчої діяльності, надає умови для всебічного розвитку осіб з особливими освітніми потребами в процесі опанування ними колективного музикування у формі ансамблю шумових інструментів. Є зона коворкінгу. Також у кімнаті облаштували зону бук-кросингу для обміну книжками. Є твори, надруковані шрифтом Браля для занять творчістю. Отже, участь у зонах ART-HUBу сприяє творчому розвитку та самовираженню, прояву креативності, індивідуальності та майстерності студентської молоді (Інклюзивний ART-HUB ХНПУ ім. Г. С. Сковороди).

На базі факультету соціальної та психологічної освіти, спільно з відділом у справах сім'ї та молоді Уманської міської ради працює Молодіжний центр «START», який є структурним підрозділом Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Основною метою діяльності Молодіжного центру «START» є: всебічний розвиток і самореалізація молоді в різних сферах суспільного життя; розкриття її потенціалу; захист інтересів та прав; сприяння соціальному становленню й розвитку молоді; організація змістовного дозвілля.

Діяльності Молодіжного центру відбувається за декількома напрямками: навчально-науковий – розвиток самоврядування через неформальну освіту; проектний – підтримка проектів органів студентського самоврядування, ініціатив молоді; менторський – підтримка та супровід цікавих молодіжних проектів; дозвіллевий – організація змістовного дозвілля молоді; інформаційно-консультаційний – надання інформаційної, методичної та консультативної допомоги молоді (Молодіжний центр «START» УДПУ ім. Павла Тичини).

Молодіжний центр «START» – це сприятливе середовище, яке надає умови для розвитку активної молоді шляхом поєднання дозвілля, неформальної освіти та професійного росту.

Однією із важливих вимог клубної діяльності є наявність у закладах культури спеціально підготовлених, знаючих і люблячих свою справу професіоналів, умілих організаторів, які розуміють необхідність опори на актив, використання ініціативи та творчих талантів молоді, здатних на ділі створити умови для творчого розвитку студентів.

Висновки. Отже, в результаті інтенсивної систематичної організації діяльності клубних об'єднань педагогічних ЗВО значно оновлюється зміст, форми та методи роботи зі студентами, широко впроваджуються нові інформаційні та педагогічні технології. Високий науково-методичний, творчий потенціал педагогів і керівників гуртків, позитивні результати діяльності з підготовки компетентних здобувачів вищої освіти дозволяють констатувати, що педагогічні ЗВО України забезпечують стабільно високий рівень підготовки майбутніх учителів для навчальних закладів, які затребувані системою освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко А. О. Молодіжний клуб як форма організації дозвілля студентської молоді у 80-90-х рр. ХХ ст. в Україні. Збірник наукових праць Херсонського державного університету. *Педагогічні науки*, 66, 2014. С. 57–62. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/62>
2. «Інклюзивний ART-HUB» Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. URL: <http://hnpu.edu.ua/en/news/inklyuzyvnyu-art-hab-...> (дата звернення: 12.10.2022).
3. Молодіжний центр Криворізького державного педагогічного університету. URL: <https://kdpu.edu.ua/stubkhab/pro-nas/nashi-zavdannia.html>. (дата звернення: 25.09.2022)
4. Молодіжний центр «START» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. URL: <https://youthcenters.net.ua> (дата звернення: 14.10.2022)
5. Пішун С. Г. Формування культури дозвілля студентів ВНЗ в умовах роботи студентського клубу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. К., 2005. 19 с.
6. Тадля О. М. Становлення та розвиток студентського клубу в Україні *Культура і мистецтво у сучасному світі*. К. 2014. Випуск 15. С. 94-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2014_15_16

REFERENCES

1. Denysenko, A. O. (2014). Molodizhnyi klub yak forma orhanizatsii dozvillia studentskoi molodi u 80-90-kh rr. 20 st. v Ukraini. [The youth club as a form of leisure organization of student youth in the 80s and 90s of the 20th century in Ukraine.] *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedagogichni nauky [Collection of scientific works of Kherson State University. Pedagogical sciences]*, 66, pp. 57–62. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/62> [in Ukrainian].

2. «Inklyuzyvnyi ART-HUB» Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. [«Inclusive ART-HUB» of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University]. URL: <http://hnpu.edu.ua/en/news/inklyuzyvnyy-art-hab-...> [in Ukrainian].
3. Molodizhnyi tsentr Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. [Youth Center of Kryvyi Rih State Pedagogical University]. URL: <https://kdpu.edu.ua/stubkhab/pro-nas/nashi-zavdannia.html> [in Ukrainian].
4. Molodizhnyi tsentr «START» Umanskooho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. [«START» Youth Center of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University]. URL: <https://youthcenters.net.ua> [in Ukrainian].
5. Pishun, S. H. (2005). Formuvannia kultury dozvillia studentiv VNZ v umovakh roboty studentskoho klubu [Formation of the leisure culture of university students in the working conditions of the student club]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].
6. Tadia, O. M. (2014). Stanovlennia ta rozvytok studentskoho klubu v Ukraini [Formation and development of a student club in Ukraine]. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti [Culture and art in the modern world]*. Kyiv. 15. pp. 94-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kmss_2014_15_16. [in Ukrainian].

УДК 37.026.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-39>**Тетяна ШЕВЧЕНКО,***orcid.org/0000-0003-4051-9811**здобувач освітнього ступеня «магістр» освітньо-професійної програми Середня освіта
(Трудове навчання та технології)**Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) tanur0023@gmail.com***Сергій РЯБЕЦЬ,***orcid.org/0000-0002-7426-1217**кандидат технічних наук, доцент,**доцент кафедри технологічної та професійної освіти**Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) 1432002@ukr.net***Наталія ЛОЗОВСЬКА,***orcid.org/0000-0002-6233-3834**старший лаборант кафедри технологічної та професійної освіти**Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) kramarenko.natali1996@gmail.com*

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ІНТЕГРАЦІЯ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто деякі аспекти міждисциплінарної інтеграції на уроках технологій у закладах загальної середньої освіти. Проаналізовано наукову, методичну, педагогічну літературу з питань інтеграції знань на уроках технологій та особливостей її впливу на учасників освітнього процесу.

Висвітлено результати теоретичного та емпіричного дослідження застосування міждисциплінарної інтеграції на уроках технологій. Зокрема, виокремлено та систематизовано знання з сучасних напрямків досліджень проблем міждисциплінарної інтеграції, описано поняття «інтеграція» в дидактичному розумінні. При застосуванні міжпредметних зв'язків, крім об'єктивних передумов, необхідно також звернути увагу на особливу роль вчителя, яка в даному випадку взаємопов'язана з його вмінням притягнути для конкретного заняття з трудового навчання необхідні відомості з інших шкільних предметів.

Тому в статті визначено суть міждисциплінарної інтеграції в умовах освітньої діяльності учнів на уроках технологій. Показані шляхи реалізації використання міждисциплінарних зв'язків на уроках технологій. Шкільна програма технологічної підготовки містить інваріантну – обов'язкову для засвоєння та варіативну складову. Кожна з них охоплює разом із специфічними ще й загальні розділи, а саме: «Основи матеріалознавства» та «Технологія виготовлення виробів». Під час вивчення розділу «Основи матеріалознавства» учні знайомляться з найвідомішими конструкційними матеріалами, досліджують їх властивості, способи обробки. У кожному класі учні засвоюють певний технологічний процес, закріплюючи його виготовленням типового виробу.

Матеріали статті можуть стати у нагоді педагогічним працівникам закладам загальної середньої освіти, студентам педагогічних спеціальностей та всіх, хто цікавиться проблематикою міжпредметних зв'язків на уроках технологій.

Ключові слова: *міждисциплінарна інтеграція, інтегрований урок, технологічна освіта, учні ЗЗСО.*

Tanya SHEVCHENKO,

orcid.org/0000-0003-4051-9811

Holder of the «Master's» Educational Degree of the Educational and Professional Program Secondary Education (Labor Training and Technologies)

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) tanyr0023@gmail.com

Serhiy RYABETS,

orcid.org/0000-0002-7426-1217

Candidate of Technological Sciences, Assistant Professor,
Assistant Professor at the Department of Technological and Professional Training
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) 1432002@ukr.net

Nataliia LOZOVSKA,

orcid.org/0000-0002-6233-3834

Senior Assistant at the Department of Technological and Professional Education
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) kramarenko.natali1996@gmail.com

INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN TECHNOLOGY LESSONS

The article considers certain aspects of interdisciplinary integration in technology lessons in institutions of general secondary education. The scientific, methodical, pedagogical literature on the integration of knowledge on the lessons of technologies of the specific features of its influence on the participants of the educational process has been analyzed. The main directions of research on interdisciplinary integration have been systematized, namely methodological substantiation of integration problems, systemic aspects, ways of integration into the educational process, interrelation of integration and differentiation, Models of didactic integration for vocational education and so on. It is specified for such integration on a wide range of definition of «integration». Special attention is paid to interdisciplinary integration in the educational activities of students in technology classes.

The school program of technological training contains invariant obligatory for assimilation that variable components. Each of them covers together specific and also general sections, namely: «Basics of materials science» and «Technology of manufacture of products». During the study of the section «Basics of Materials Science» students get acquainted with the most famous structural materials, explore their properties, processing methods. Each class includes a specific type of construction material. In the next section «Technology of making products» students consider the technology of obtaining various products from certain structural materials. During its study attention is paid to the sequence of manufacture of the product, operations, tools, devices that are used. In each class, students also learn a certain technological process, fixing it by manufacturing a typical product. It is impossible to produce an object without assembly, reading technical and technological documentation, which in turn requires knowledge and skills in the development and reading of graphic documents, etc. Thus, The application of interdisciplinary integration in technology lessons can be characterized as the systematization and generalization of educational achievements of pupils in different disciplines of the school cycle.

As the main tool for the application of this approach is the integrated work-based learning lesson. An example of integration in the creative design process is given. So, to create a sketch of the product you need knowledge and skills in drawing and drawing or computer science, if the sketch is created using the appropriate computer program. When determining the cost and value of a product – you will need mathematical and economic knowledge. To study demand requires certain knowledge of sociology. Thus, it is interdisciplinary integration that is intended to motivate students not only to learn more meaningfully about different school subjects, but also to shape their personalities as responsible, modern, creative and professional. In the application of inter-dimensional connections, in addition to objective prerequisites, it is also necessary to pay attention to the special role of the teacher, which in this case is connected with his ability to attract the necessary information on other school subjects for a specific employment training session. In this case, it is necessary to take into account that the student uses knowledge, except lessons, from the environment. Materials of the article can be useful for pedagogical workers of general secondary, students of pedagogical specialties and all those who are interested in problems of intersubject relations on lessons of technologies.

Key words: interdisciplinary integration, integrated lesson, technological education, student ZSO.

Визначення проблеми. Сучасний бурхливий розвиток суспільного потенціалу, причиною якого є зміни в сучасній цивілізації, економічно-правові реформи держави, зміна пріоритетів та цінностей людства, стрімкий розвиток міжнародних відно-

син, також значною мірою впливає і на систему модернізації освіти, зокрема для закладів загальної середньої освіти.

Такі умови створюють важливу проблематику сучасної освітньої галузі – формування учня,

як майбутнього компетентного працівника, що має бути креативним, творчим, конкурентоспроможним, обізнаним у теоретичних і технологічних питаннях виробництва, ґрунтовно підготовлений до практичної діяльності, володіє високими моральними та духовними цінностями особистості (Паламарчук, 2018: 61).

Для того, щоб розвивати вище зазначені якості з відповідними вимогами потрібно в першу чергу вдосконалювати вітчизняну систему освітньої підготовки майбутніх фахівців та відповідних робітничих кадрів (Туманна, 2021: 122). Науковці та освітяни здебільшого вважають, що така задача реалізується шляхом оновлення змісту технологічної підготовки у ЗЗСО. Але обов'язковим є врахування технічних та технологічних змін виробництва у різних галузях: економіка, інноваційні технології, професійне навчання, технічна та технологічна діяльність суспільства (Туманна, 2021: 123).

Інші вчені та педагоги наголошують на тому, що зміни в системі освіти пов'язані з реалізацією компетентісного підходу до навчання учнів ЗЗСО (Вихрущ, 2000: 245; Кулішов, 2021: 33; Лещук, Півень, 2014: 13; Паламарчук, 2018: 63). Таким результатам можуть сприяти заходи з посилення засад організації освітньої діяльності на уроках у ЗЗСО, проведення підготовчих курсів майбутньої професійної діяльності (так звана інтерактивна модель навчання), міждисциплінарні інтеграції в навчальну діяльність учнів.

Тому актуальність ідеї міждисциплінарної інтеграції в різних наукових галузях, зокрема на уроках технологій у ЗЗСО стає однією з вимог побудови якісного майбутнього нашої цивілізації.

Аналіз останніх розслідувань. Аналіз актуальних досліджень і публікацій показав, що проблема міждисциплінарної інтеграції в системі науки та освіти постала ще в ті часи, коли єдине знання тодішньої цивілізації збиралось та узагальнювалось такою наукою як «філософія», а вже згодом інтеграція в педагогічному процесі стала виділятися в окрему галузь знань. У різні часові проміжки питання інтеграції дисциплін в системі освіти привертало увагу багатьох вчених, науковців, педагогів, філософів.

Так, до прикладу, одним із перших, хто намагався систематизувати знання з різних областей педагогіки та виховання в єдине ціле був педагог Я. Коменський (Коменський, 1982: 59-60).

Наступним дослідником даної тематики був Д. Локк, котрий пов'язував наповненість змісту одного предмету фактами з інших (Локк, 2003: 327).

Одні з перших тез щодо інтеграційних процесів в системі освітньої діяльності можна вважати роботи філософа-педагога Гербарта І. Він вважав, що засвоєне раніше, має значний відбиток на знаннях, які отримують учні у подальшому (Вихрущ, 2000: 329).

Згодом, педагог Ушинський К. посприяв суттєвому перевероту в освіті та провів декілька досліджень щодо інтеграції наук одна в одну та дослідив міждисциплінарні зв'язки, які утворилися у процесі такої діяльності (Вихрущ, 2000: 320).

Сучасними дослідниками проблематики міждисциплінарної інтеграції стали І. Козловська (Козловська, 2019: 179), В. Кулішов (Кулішов, 2021: 45), Литвин А. (Литвин, 2019: 181), Р. Лещук (Лещук, 2014: 9), С. Півень (Півень, 2014: 12), В. Паламарчук (Паламарчук, 2018: 64), Н. Туманна (Туманна, 2019: 125).

Метою статті є аналіз проблеми впровадження міждисциплінарних зв'язків на уроках трудового навчання та технологій у закладах загальної середньої освіти.

Основний матеріал. Одним із результатів нашого дослідження є виокремлення та систематизування знань з сучасних напрямків досліджень проблем застосування міждисциплінарної інтеграції, які ми представляємо у таблиці 1.

Таблиця 1
Напрямки досліджень проблем застосування міждисциплінарної інтеграції

№ з/п	Назва напрямку	Джерела
1	Методологічне обґрунтування проблем інтеграції	[9]
2	Системологічні аспекти інтеграції	[2]
3	Шляхи упровадження інтеграції в навчальний процес	[9]
4	Взаємозв'язок інтеграції та диференціації	[4]
5	Психологічні аспекти інтеграції	[4]
6	Моделі дидактичної інтеграції для професійно – технічної освіти	[9]
7	Дидактична інтегродологія	[2]

У дидактичному понятті «інтеграція» пояснюється як:

- підходи до розкриття суті поняття;
- процес і результат, що формує цілісність як єдину якість на основі багатьох інших;
- мета реалізації певних навчальних дисциплін у єдину самостійну систему особливого призначення, що спрямована на забезпечення єдності знань і умінь учнів;

– суть системних зв'язків у результаті чого виникають, висвітлюються їхні нові властивості;
– характеристика системи, що має відповідний потенціал розвитку (Козловська, 2019: 179).

Суть міждисциплінарної інтеграції в умовах освітньої діяльності учнів на уроках технологій полягає у формуванні цілісних орієнтацій учнів до сучасного розвитку, формуванні системи знань єдності картини світу з оточуючим середовищем (Кулішов, 2021).

Виконуючи теоретичне дослідження наукових доробок щодо теми міждисциплінарної інтеграції у системі технологічної освіти приходимо до висновку, що основним інструментом для вирішення такої проблеми є інтегрований урок трудового навчання та технологій у ЗЗСО.

Міждисциплінарна інтеграція, що є частиною сучасного уроку трудового навчання та технологій може створювати умови для стійкого формування в учнів системних та ґрунтовних знань, умінь і навичок.

Міждисциплінарна інтеграція на уроках технологій викликає прямі інтеграційні зв'язки та виникає, коли два або більше предмету шкільного циклу мають на виході загальний результат діяльності та розглядають одні і ті самі проблеми, але у різних ракурсах. Так для прикладу, для засвоєння одного предмету, необхідні знання з іншого (Трудове навчання та образотворче мистецтво, технології та креслення і т.п.).

Крім того, програма шкільної технологічної освіти містить інваріантну – обов'язкову для засвоєння та варіативну складові. Кожна складова охоплює поряд із специфічними ще і спільні розділи, а саме: «Основи матеріалознавства» та «Технологія виготовлення виробів».

Під час вивчення розділу «Основи матеріалознавства» учні ознайомлюються з найбільш поширеними конструкційними матеріалами, досліджують їхні властивості, способи обробки. У кожному класі передбачається вивчення певного різновиду конструкційних матеріалів.

У наступному розділі «Технологія виготовлення виробів» учні розглядають технологію отримання різноманітних виробів із означених конструкційних матеріалів. Цей розділ є основним. Під час його вивчення увага акцентується на послідовності виготовлення виробу, операціях, інструментах, пристосуваннях, які при цьому застосовуються.

У кожному класі учні засвоюють і певний технологічний процес та з метою його закріплення виготовляють типовий виріб. Виготовити виріб практично неможливо без складання, читання технічної та технологічної документації, а це потребує знань та умінь з розробки та читання графічних документів й т.д. Отже, застосування міждисциплінарної інтеграції на уроках технологій можна охарактеризувати як систематизацію та узагальнення освітніх досягнень учнів з різних дисциплін шкільного циклу (Кулішов, 2021: 48).

Для прикладу, під час створення творчого проекту, учні мають відтворити власний ескіз виробу, використовуючи або знання з образотворчого мистецтва та креслення (намалювати ескіз власноруч), або застосувати набуті уроках інформатики знання: зобразити ескіз майбутнього виробу у спеціальній програмі для відтворення графічних даних.

Для розрахунку вартості та цінності виробу учням знадобляться знання з математики та економічної науки.

Для визначення попиту на об'єкт проєктування та проведення соціологічного дослідження – необхідні певні знання з соціології.

Саме така міждисциплінарна інтеграція на уроках технологій у ЗЗСО спонукає учнів не лише до більш осмисленого вивчення різних шкільних предметів, а й формує їхню особистість як відповідальну, сучасну, творчу та професійну.

Для здійснення міжпредметних зв'язків крім об'єктивних передумов необхідно також звернути увагу на особливу роль вчителя, яка в данному випадку пов'язана з його вмінням притягнути для конкретного заняття з технологій необхідні відомості з інших шкільних дисциплін. При цьому слід враховувати, що учень черпає знання, крім уроків, з навколишньої дійсності: кіно, радіо, телебачення, газети, журнали, виробництво і т.д. Важливо крім цього, вчителю визначити методи й прийоми реалізації таких зв'язків.

Висновки. Таким чином, міждисциплінарна інтеграція на уроках технологій у ЗЗСО покликана сформулювати у школярів єдиний цілісний світогляд, активізує їх наукову діяльність, підвищує їх навчальну на пізнавальну функції, розвиває творчі здібності та готує до самостійного професійного шляху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вихрущ В. Дидактична думка в освіті (друга половина XIX – початок XX століття): проблеми розвитку теорії : в 2 ч. Тернопіль: Підручники і посібники, Ч. I. 2000. 421 с.
2. Козловська І.М., Литвин А.В. Інтеграція та наступність у розвитку змісту навчального знання: методологічний аспект. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Київ, 2019. Ч. 2. С. 177-183.

3. Коменский Я.А. Велика дидактика. Пансофічна школа. Избранные педагогические сочинения. Т. II.M., 1982. С. 59-60.
4. Кулішов В.С. Теоретичні і методичні аспекти проведення інтегрованих занять у закладі професійної освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник. Біла Церква: БІНПО Д ЗВО «УМО» НАПН України, 2021. 68 с.
5. Лещук Р., Півень С. Творчий підхід до організації практичної діяльності учнів у різних системах трудового навчання. Трудове навчання в школі. 2014. №1-2 (85-86). С. 7-15.
6. Локк Дж. Два трактати про правління. Філософія політики: [хрестоматія]: у 4 т. К. : Знання України, 2003. Т. I. С. 325-330.
7. Нова українська школа як простір формування ключових компетентностей учасників освітнього процесу: тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (3 грудня 2020, Чернівці) / Укладачі: Бирка М.Ф., Боярин Л.В., Куриш Н.К. Чернівці: ППОЧО, 2020. 339 с.
8. Паламарчук В. Педагогічні технології навчання в умовах нової української школи. *Вектор розвитку*. Український педагогічний журнал. 2018. №3. С. 60-65.
9. Туманна Н.А. Міждисциплінарна інтеграція у професійній підготовці майбутніх фахівців педагогічної галузі. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Випуск 18. Т. 1. С. 121-126.

REFERENCES

1. Vykhreshch V. Dydaktychna dumka v osviti (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia): problemy rozvytku teorii. [Didactic thought in education (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. Ch. I. 2000. 421 s. [in Ukrainian].
2. Kozlovska I.M., Lytvyn A.V. Intehratsiia ta nastupnist u rozvytku zmistu navchalnoho znannia: metodolohichniy aspekt. [Integration and continuity in the development of the content of educational knowledge: methodological aspect]. Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka. Kyiv, 2019. Ch. 2. S. 177-183. [in Ukrainian].
3. Komenskyi Ya.A. Velyka dydaktyka. Pansofichna shkola. [Great didactics. Pansophical school]. Izbranie pedagogicheskie sochineniya. T. II.M., 1982. S. 59-60. [in Ukrainian].
4. Kulishov V.S. Teoretychni i metodychni aspekty provedennia intehrovanykh zaniat u zakladi profesiinoi osvity na zasadakh kompetentnysnoho pidkhodu. [Theoretical and methodological aspects of conducting integrated classes in a professional education institution based on the competence approach]. Metodychnyi posibnyk. Bila Tserkva: BINPO D ZVO «УМО» NAPN Ukrainy, 2021. 68 s. [in Ukrainian].
5. Leshchuk R., Piven S. Tvorchyi pidkhid do orhanizatsii praktychnoi diialnosti uchniv u riznykh systemakh trudovoho navchannia. [A creative approach to the organization of students' practical activities in various systems of work training]. Trudove navchannia v shkoli. 2014. №1-2 (85-86). S. 7-15. [in Ukrainian].
6. Lокk Dzh. Dva traktaty pro pravlinnia. [Two treatises on government]. Filosofiia polityky: [khrestomatii]: u 4 t. K.: Znannia Ukrainy. 2003. T. I. S. 325-330. [in Ukrainian].
7. Nova ukrainska shkola yak prostir formuvannia kliuchovykh kompetentnostei uchasnykiv osvitnoho protsesu. [The new Ukrainian school as a space for the formation of key competencies of participants in the educational process]. Chernivtsi. IPPOChO, 2020. 339 s. [in Ukrainian].
8. Palamarchuk V. Pedagogichni tekhnologii navchannia v umovakh novoi ukrainskoi shkoly. [Pedagogical learning technologies in the conditions of the new Ukrainian school]. *Vektor rozvytku*. Ukrainyskyi pedagogichnyi zhurnal. 2018. № 3. S. 60-65. [in Ukrainian].
9. Tumanna N.A. Mizhdystyplinarna intehratsiia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv pedagogichnoi haluzi. [Interdisciplinary integration in the professional training of future specialists in the field of pedagogy]. Innovatsiina pedagogika. 2021. Vypusk 18. T. 1. S. 121-126. [in Ukrainian].

Наталія ЮРІЙЧУК,
orcid.org/0000-0001-8308-3283
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) nd711@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ФОРМ ОНЛАЙН-КОМУНІКАЦІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ

На сучасному етапі відбуваються кардинальні зміни в способах поширення та використання інформації, що зумовлюють еволюцію освітніх технологій, сприяють активному впровадженню дистанційного навчання як одного з напрямків реформування освітньої системи України. У наш час дистанційне навчання набуває все більшої популярності, оскільки спочатку загрозлива епідеміологічна ситуація унеможливила очне навчання, дистанційне навчання стало єдиною доступною формою в системі освіти.

Крім цього, роль і значення дистанційного навчання значно актуалізувалися, зважаючи на воєнний стан у нашій державі. Через розв'язану росією війну на території України дистанційне навчання стало повсякденним явищем.

Вимушений перехід закладів загальної середньої освіти на дистанційне навчання є справжнім викликом як для вчителів та учнів, так і для їх батьків. Учителі постали перед нагальною потребою у забезпеченні якісного навчання з використанням комп'ютерних технологій, що передбачає оформлення й передавання навчального матеріалу, контроль за його засвоєнням, забезпечення онлайн-комунікації з учнями. Все це призвело до необхідності підвищення рівня цифрової грамотності всіх учасників освітнього процесу, зокрема вчителів.

Сьогодні зазначене питання не можна вважати повністю розв'язаним, воно не втрачає своєї актуальності, оскільки організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати учнів, давати раду технічним проблемам є не простим завданням.

У період дистанційного навчання слід оптимізувати знання вчителів для того, щоб продовжувати якісний освітній процес. Інноваційні методи, форми, засоби повинні стати основою формування сучасного уроку з української мови.

Мета статті полягає у дослідженні ролі та особливостей використання основних форм онлайн-комунікації на уроках української мови в умовах дистанційного навчання в базовій школі.

Сформульована мета дала можливість розглянути основні поняття «інновація», «педагогічна інновація», «інноваційні методи», «форми онлайн-комунікації», а також проаналізувати такі форми онлайн-комунікації як відеоконференції, онлайн-форум, чат, сайт, блог, електронна пошта та ін.

Ключові слова: форми онлайн-комунікації, дистанційне навчання, базова школа, урок української мови, інноваційні методи, форми навчання, інновація, педагогічна інновація.

Nataliya YURIYCHUK,
orcid.org/0000-0001-8308-3283
Ph. D in Pedagogics,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Methods of Education
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) nd711@ukr.net

FEATURES OF USING BASIC FORMS OF ONLINE COMMUNICATION IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN BASIC SCHOOL

At the current stage, radical changes are taking place in the methods of dissemination and use of information, which lead to the evolution of educational technologies, contribute to the active implementation of distance learning as one of the directions of reforming the educational system of Ukraine. Nowadays, distance learning is gaining more and more popularity, since initially the threatening epidemiological situation made face-to-face learning impossible, distance learning has become the only available form in the education system.

In addition, the role and importance of distance education have become significantly more relevant, considering the state of war in our country. Due to the war unleashed by Russia on the territory of Ukraine, distance learning has become an everyday phenomenon.

The forced transition of general secondary education institutions to distance learning is a real challenge for both teachers and students, as well as their parents. Teachers are faced with an urgent need to provide quality education

using computer technologies, which involves the design and transfer of educational material, monitoring its assimilation, and ensuring online communication with students. All this led to the need to increase the level of digital literacy of all participants in the educational process, including teachers.

Today, the mentioned issue cannot be considered completely resolved, it does not lose its relevance, since organizing high-quality education using digital technologies, inspiring and motivating students, and solving technical problems is not an easy task.

In the period of distance learning, the knowledge of teachers should be optimized in order to continue the quality educational process. Innovative methods, forms, and tools should become the basis of the formation of a modern lesson on the Ukrainian language.

The purpose of the article is to study the role and features of using the main forms of online communication in Ukrainian language lessons in the conditions of distance learning in a basic school.

The formulated goal made it possible to consider the main concepts of «innovation», «pedagogical innovation», «innovative methods», «forms», as well as to analyze such forms of online communication as video conferences, online forum, chat, website, blog, e-mail, etc.

Key words: forms of online communication, distance learning, basic school, Ukrainian language lesson, innovative methods, forms of education, innovation, pedagogical innovation.

Постановка проблеми. Вимушений перехід закладів загальної середньої освіти на дистанційне навчання є справжнім викликом як для вчителів та учнів, так і для їх батьків. Учителі постали перед нагальною потребою у забезпеченні якісного навчання з використанням комп'ютерних технологій, що передбачає оформлення й передавання навчального матеріалу, контроль за його засвоєнням, забезпечення онлайн-комунікації з учнями. Все це призвело до необхідності підвищення рівня цифрової грамотності всіх учасників освітнього процесу, зокрема вчителів.

Сьогодні зазначене питання не можна вважати повністю розв'язаним, воно не втрачає своєї актуальності, оскільки організувати якісне навчання з використанням цифрових технологій, надихати й мотивувати учнів, давати раду технічним проблемам є не простим завданням.

У період дистанційного навчання слід оптимізувати знання вчителів для того, щоб продовжувати якісний освітній процес. Інноваційні методи, форми, засоби повинні стати основою формування сучасного уроку з української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації дистанційного навчання присвячено значну кількість досліджень. Достатньо глибоко вчені розглядають використання комп'ютерних технологій в освітньому процесі (В. Биков, О. Бондаренко, В. Заболотний, О. Міщенко, О. Пінчук, О. Пометун, О. Шестопал, І. Булах, А. Єршов, М. Жалдак, Б. Житомирський, В. Клочко, Г. Михалін, О. Співаковський, М. Шкіль та ін.). Ними розроблено дидактичні та методичні підходи до використання технічних засобів навчання під час вивчення різних навчальних предметів.

Теоретичні засади інноваційних методів, їх класифікації та результативності використання описано у працях І. Дичківської, М. Пентилюк,

Л. Пироженко, А. Піхоти, Г. Самохіної, Т. Симоненко, М. Скрипника, Н. Суворової, І. Хом'яка, А. Ярошенко та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість праць науковців, зазначені проблеми потребують постійного дослідження з огляду на тенденції реформування освітньої галузі й нові виклики, що постають у сучасних умовах. Саме це й зумовило вибір теми наукової розвідки.

Мета статті полягає у дослідженні ролі та особливостей використання основних форм онлайн-комунікації на уроках української мови в умовах дистанційного навчання в базовій школі.

Сформульована мета дала можливість розглянути основні поняття «інновація», «педагогічна інновація», «інноваційні методи», «форми онлайн-комунікації», а також проаналізувати такі форми онлайн-комунікації як відеоконференція, онлайн-форум, чат, сайт, блог, електронна пошта та ін.

Виклад основного матеріалу. Організація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти під час дистанційного навчання має певні особливості, в першу чергу тому, що це онлайн-комунікації, а не реальна співпраця з учнями. Звичайно, організувати якісне дистанційне навчання виявляється не простим завданням, проте новітні методи, форми, засоби дають можливість учителю продовжувати освітній процес.

«В інформаційному світі, вчитель повинен володіти сучасними технологіями обробки й передачі учням навчального матеріалу засобами Інтернет-ресурсів, мережевими сервісами, що дає можливість зацікавити їх, стимулює до самостійного пошуку нової інформації, розвиває навички вибирати найголовніше з великої кількості матеріалу, розвиває творчі здібності, уміння висловлювати думки, формує інформаційну компетентність особистості...

У своїй роботі вчитель повинен упроваджувати інноваційні методи навчання, інформаційно-

комунікативні технології, оскільки традиційні форми навчальної діяльності не забезпечують потреб учнів. І, як наслідок, ефективність таких форм роботи зменшується, пропадає інтерес учнів до навчання» (Юрійчук, 2020: 8).

Важливим етапом у проведенні нашого дослідження є аналіз базових понять «інновація», «педагогічна інновація», «інноваційні методи», «форми».

У сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі існує велика кількість трактувань поняття «інновація», що безпосередньо стосується професійної діяльності. Наукові дослідження, дозволяють стверджувати, що інновації в педагогіці пов'язані з загальними процесами у суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією знань і форм соціального буття.

Термін «інновація» означає нововведення, оновлення процесу навчання.

У педагогіці термін «інновація» означає нововведення, оновлення процесу навчання. Інноваційні технології містять такі підходи до навчання української мови: інтерактивні методи навчання; використання технічних засобів навчання (комп'ютерних та мультимедійних, мережі Internet) для контролю знань, зберігання і використання навчальних матеріалів (Дичківська, 2004: 10).

У своїй праці «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання» О. Пометун зауважує, що «інновація означає перетворення, новизну, трансформацію; нововведення передбачає залучення чогось справді нового. Це передбачає залучення нового в мету й зміст уроку, використання сучасних методів і форм навчання й виховання, створення колективної роботи педагога й учня, поширення нових поглядів на навчання й на весь освітній процес у цілому. Інновації самі не народжуються, вони виникають як результат наукових пошуків, спроб, досліджень, передового педагогічного досвіду та експериментів» (Пометун, 2004: 22).

На думку Ковальчука С. «Інновація – це і є пошук ефективніших шляхів передачі знань учням і вироблення вмінь використовувати отримані знання для вирішення конкретних практичних завдань... Тому інновації можна розглядати як своєрідні вкраплення в структуру уроку, які допомагають якнайкраще організувати процес передачі знань учням» (Ковальчук, 2004: 19).

У свою чергу, «Педагогічна інновація – процес створення, поширення й використання нових засобів для розв'язання тих педагогічних проблем, способи вирішення яких застаріли. Сьогодні педагогічною проблемою стала відсутність

можливості традиційного навчання в школі. Хоч такі обмеження є тимчасовими, та освітній процес не може зупинитися навіть на деякий час» (Бойко, 2020: 2).

Зауважимо, що за своїм змістом, формами і методами освіта не є незмінним феноменом, оскільки вона весь час реагує на нові цивілізаційні виклики, суспільні реалії, враховує тенденції, перспективи розвитку людства, національного буття народу.

Якісна перебудова освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти неможлива без істотного оновлення, доповнення його змісту, впровадження інноваційних методів та форм.

«Інноваційні методи – це методи, що передбачають зростання ролі учня в навчальному процесі, зміщення центру (фокусу) навчального процесу від вчителя до учня; посилення функції підтримки учня, допомоги йому в організації індивідуального навчального процесу; можливість зворотного зв'язку вчителя з кожним учнем у процесі використання навчальних технологій та ІКТ» (Бойко, 2020: 2).

На думку науковців: «Упровадження інноваційних методів значно покращує якість подачі навчального матеріалу й результативність його засвоєння учнями, збагачує зміст освітнього процесу, підвищує мотивацію до вивчення української мови та літератури, створює умови для більш тісного партнерства між вчителями та учнями» (Щербина та ін., 2005: 54).

Організація ефективного навчання можлива тільки за наявності у вчителя знань та вміння використовувати різноманітні форми злагодження педагогічного процесу.

«Форма організації навчання – це певна структурно-організаційна побудова навчального заняття залежно від його дидактичної мети, змісту й особливостей діяльності суб'єктів та об'єктів навчання (Мачинська, 2012: 5).

У практиці закладів загальної середньої освіти є чимало як традиційних, так й інноваційних форм організації навчання. Сьогодні пропонуємо до розгляду основні форми онлайн-комунікації, що використовуються в умовах дистанційного навчання в базовій школі.

Однією з форм онлайн-комунікації є відеоконференція, вона здійснюється у визначений день і час. Відеоконференція – це сучасний спосіб зв'язку, що дозволяє проводити урок, коли вчитель і учні перебувають на відстані. Вивчення та обговорення навчального матеріалу, ухвалення певних рішень, дискусії, захист доповідей відбуваються в режимі реального часу. Учасники

освітнього процесу можуть бачити одне одного, тому лекцію чи пояснення нового матеріалу, вчитель має можливість супроводжувати наочним матеріалом, презентаціями тощо.

Найпоширенішою формою спілкування вчителя й учнів у дистанційному навчанні є онлайн-форум – це спеціальний веб-сайт для проведення дискусій, обговорення або вирішення значимих проблем, на якому учасники освітнього процесу обмінюються досвідом та ідеями з певної заданої теми. Модератор форуму задає теми дискусій, здійснює обговорення, стимулюючи різними питаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією, він часто має адміністраторські права, стежить за виконанням установлених правил і дотриманням порядку спілкування на форумі. Програмне забезпечення форумів дає можливість об'єднати кілька форумів у один великий.

Чат – це миттєвий обмін повідомленнями в онлайн-режимі між учителем і одним або кількома учнями, спілкування користувачів у режимі реального часу. Є декілька різновидів чатів: текстовий, голосовий, аудіо- та відео-чат. Найбільш поширений – текстовий чат. З освітньою метою голосові чати використовуються для організації дискусій, обміну інформацією, проведення вебінарів, навчальних семінарів тощо.

Поширеною формою онлайн-комунікації є сайт. «Для ефективного навчання української мови доцільним є використання різноманітних сайтів. Веб-сайти пропонують різні навчальні матеріали й допомагають учням самостійно і швидко знаходити необхідну інформацію з української мови» (Юрійчук, 2021: 151). Освітні заклади створюють власні сайти, за допомогою яких транслюють інформацію про себе, свої досягнення, беруть участь у різноманітних мережевих освітніх проєктах, висвітлюють навчальні матеріали, організують власну рекламу, поза аудиторні заходи, розміщують різні навчальні курси тощо.

Блог, як один із форм дистанційного електронного навчання, став популярним в Україні лише в останні декілька років. Як спосіб спілкування вчителя та учнів він має великі переваги. Учитель розміщує так званий пост чи допис (твір, есе) і надає можливість учням прочитати й прокоментувати розміщений матеріал. В учнів з'являється можливість обговорити й оцінити якість публікації.

Електронна пошта – це стандартний сервіс інтернету, за допомогою якого можна забезпечити

передачу навчальної інформації, різних повідомлень у формі звичайних текстів, та в інших формах (графічній, звуковій, відео). У системі освіти електронна пошта використовується для організації спілкування вчителя з учнями, а також учнів між собою.

Під час дистанційного навчання зручно використовувати анкетування для поточного контролю знань та умінь учнів. Анкета є зручним інструментом, оскільки питання можна ставити різними способами. Анкети можна використовувати після засвоєння кожної теми, де учень може зробити самооцінку результатів навчання за такими показниками: зрозумів, можу розв'язати самостійно; зрозумів, можу розв'язати з підказкою; не зрозумів, не можу розв'язати.

Соціальні мережі, служби обміну миттєвими повідомленнями та мобільні застосунки (Viber, Telegram) дозволяють створювати закриті групи, спільноти, чати, вести обговорення тем, завдань, проблем, інформації, що також дає можливість взаємодіяти вчителю з учнями під час освітнього процесу.

На уроках української мови за допомогою основних форм онлайн-комунікації «можна розв'язувати цілу низку дидактичних завдань: формувати компетенції з усіх видів мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання, письма, усного мовлення; формувати й поглиблювати, розвивати фонетичні, лексичні, граматичні компетенції; формувати в учнів стійку мотивацію, інтерес до вивчення української мови; розширювати їх світогляд тощо» (Юрійчук, 2021: 151).

Висновки. Використання основних інноваційних форм онлайн-комунікації в освітньому процесі сприяє формуванню в учнів інформаційної культури, спонукає їх до самостійної роботи та особистісного розвитку, оновлює навчальну систему та унеможливує пасивність учнів під час уроку, допомагає встановити партнерські взаємовідносини між учителем та учнями, що позитивно впливає на процес засвоєння інформації, допомагає підвищити якість освіти.

Наступні розвідки в даному напрямку передбачають дослідження інших форм онлайн-комунікації в умовах дистанційного навчання, теоретичне обґрунтування їх застосування під час вивчення української мови у базовій школі та поширених веб-ресурсів для дистанційного навчання, таких як платформа Moodle, Google Classroom, Zoom, Classtime та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко Н. В. Застосування інноваційних методів навчання української мови в умовах карантину URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.08.04.html>

2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
3. Ковальчук С. Не змінювати основні методичні засади, а доповнювати їх. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах*. 2004. № 5-6. С. 19-21.
4. Мачинська Н. І., Стельмах С. С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.
5. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Науково-методичний посібник. Київ : А.С.К. 2004. 192 с.
6. Щербина В., Волкова О., Романенко О. *Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури*. Харків : Основа. 2005. 96 с.
7. Юрійчук Н. Д. Використання інтернет-ресурсів на уроках української мови. *Вісник національного університету «Чернігівський колежіум» імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 14-15 (170-171). 2021. С. 151-155.
8. Юрійчук Н. Д. Застосування Інтернет-ресурсів у формуванні інформаційної та культурологічної компетентностей школярів. *Herald pedagogiki. Nauka I praktyka Warszawa*. № 61. 2020. С. 8-11.

REFERENCES

1. Boiko N. V. Zastosuvannya innovatsiinykh metodiv navchannia ukrainskoi movy v umovakh karantynu. [Application of innovative methods of teaching the Ukrainian language in quarantine]. *ΛΟΓΟΣ*. ONLINE: International scientific e-journal. 2020. №8. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.08.04.html>. Zaholovok z ekranu. [in Ukrainian].
2. Dychkivska I. M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii. [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv : Akademyddav. 2004. 352 s. [in Ukrainian].
3. Kovalchuk S. Ne zminiuvaty osnovni metodychni zasady, a dopovniuvaty yikh. [Do not change the basic methodological principles, but supplement them]. *Ukrainska mova i literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh*. 2004. № 5-6. S. 19-21. [in Ukrainian].
4. Machynska N. I., Stelmakh S. S. Suchasni formy orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli [Modern forms of organization of the educational process in higher education]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2012. 180 s. [in Ukrainian].
5. Pometun O. I., Pyrozhenko L. V. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia. [A modern lesson. Interactive learning technologies]. Naukovo-metodychnyi posibnyk. Kyiv : A.S.K. 2004. 192 s. [in Ukrainian].
6. Shcherbyna V., Volkova O., Romanenko O. *Interaktyvni tekhnolohii na urokakh ukrainskoi movy ta literatury*. [Interactive technologies in lessons of Ukrainian language and literature]. Kharkiv : Osнова. 2005. 96 s. [in Ukrainian].
7. Yuriichuk N. D. Vykorystannia internet-resursiv na urokakh ukrainskoi movy. [Use of Internet resources in Ukrainian language lessons]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T.H. Shevchenka*. Vyp. 14-15 (170-171). 2021. S. 151-155. [in Ukrainian].
8. Yuriichuk N. D. Zastosuvannya Internet-resursiv u formuvanni informatsiinoi ta kulturolohichnoi kompetentnosti shkoliariv. [Stagnation of Internet resources in the form of information and cultural competence of schools]. *Herald pedagogiki. Nauka I praktyka. Bulletin of pedagogy. Science and practice*. Warszawa. 2020. №61. С. 8-11. [in Ukrainian].

УДК 37.014.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-3-41>**Тетяна ЯПРИНЕЦЬ,**

orcid.org/0000-0002-5844-3520

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри будівництва та професійної освіти

Полтавського державного аграрного університету

(Полтава, Україна) japrinezts@gmail.com**Юрій БЕЗРУЧЕНКОВ,**

orcid.org/0000-0003-0347-1812

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(Полтава, Україна) br7920@gmail.com**Олена ЧЕРНЯЄВА,**

orcid.org/0000-0003-2339-9416

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки підприємств та менеджменту

Української інженерно-педагогічної академії

(Бахмут, Україна) chernyeva@i.ua

ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена удосконаленню фахової підготовки магістрів професійної освіти шляхом підвищення ефективності педагогічного менеджменту в закладах вищої освіти. Актуальність проведеного дослідження зумовлена необхідністю підготовки висококваліфікованих фахівців нового покоління, яка неможлива без організації грамотного педагогічного менеджменту.

Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем педагогічного менеджменту, які ускладнюють фахову підготовку магістрів професійної освіти. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено роль педагогічного менеджменту в фаховій підготовці магістрів професійної освіти, проаналізовано зарубіжний досвід педагогічного менеджменту в закладах вищої освіти та особливості його організації у вітчизняних освітніх закладах, визначено проблеми педагогічного менеджменту у змісті фахової підготовки магістрів професійної освіти та запропоновано шляхи їх вирішення.

В процесі дослідження використані загальнонаукові методи пізнання. Поточний стан організації педагогічного менеджменту в зарубіжних та вітчизняних закладах вищої освіти визначено за допомогою методу критичного аналізу. Проблеми педагогічного менеджменту, які ускладнюють фахову підготовку магістрів професійної освіти, виявлені в процесі синтезу інформації. Шляхи вирішення даних проблем знайдені методами індукції та дедукції.

За результатами дослідження встановлено, що успішність фахової підготовки магістрів професійної освіти залежить від грамотного педагогічного менеджменту, однак його організацію в закладах вищої освіти України ускладнює низка проблем: неефективна взаємодія з підприємствами, що унеможливорює отримання магістрами практичних навичок, неготовність магістрів до великого об'єму науково-дослідницької роботи, невідповідність навчальних програм сучасним вимогам, обмеженість повноважень керівників середньої ланки, низький рівень управлінської підготовки керівників закладів вищої освіти, відсутність незалежної системи управління власними коштами в закладах вищої освіти.

Вирішення цих проблем потребує створення центрів кар'єри, налагодження тісної співпраці з підприємствами, зміни умов прийому до магістратури, переорієнтації магістерських програм з пасивних форм навчання на більш практичні, розширення владних повноважень керівників середньої ланки, обов'язкове проходження курсів для формування та вдосконалення управлінських компетентностей керівників закладів вищої освіти, надання закладам вищої освіти автономії в частині розпорядження власними коштами.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів в процесі розроблення методології організації педагогічного менеджменту в закладах вищої освіти при підготовці магістрів професійної освіти.

Ключові слова: педагогічний менеджмент, магістри професійної освіти, компетентнісний підхід, управління ресурсами, освітні програми.

Tetiana YAPRYNETS,

orcid.org/0000-0002-5844-3520

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Construction and Professional Education

Poltava State Agrarian University,

(Poltava, Ukraine) japrinezts@gmail.com

Yurii BEZRUCHENKOV,

orcid.org/0000-0003-0347-1812

PhD in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Tourism, Hotel and Restaurant Business

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) br7920@gmail.com

Olena CHERNIAIEVA,

orcid.org/0000-0003-2339-9416

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Economics of Enterprises and Management Educational

Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

(Bahmut, Ukraine) chernyeva@i.ua

PEDAGOGICAL MANAGEMENT IN THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF MASTERS OF VOCATIONAL EDUCATION

The article is devoted to the improvement of professional training of masters of vocational education by increasing the effectiveness of pedagogical management in higher education institutions. The relevance of the study is due to the need to train highly qualified specialists of the new generation, which is impossible without the organization of competent pedagogical management.

The purpose of the article is to develop ways to solve the problems of pedagogical management, which complicate the professional training of masters of vocational education. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the role of pedagogical management in the professional training of masters of vocational education was determined, the foreign experience of pedagogical management in higher education institutions and the peculiarities of its organization in domestic educational institutions were analyzed, the problems of pedagogical management in the content of professional training of masters of vocational education were identified and ways to solve them were proposed.

The study used general scientific methods of cognition. The current state of organization of pedagogical management in foreign and domestic higher education institutions is determined by the method of critical analysis. The problems of pedagogical management, which complicate the professional training of masters of vocational education, were identified in the process of synthesis of information. Ways to solve these problems are found by methods of induction and deduction.

According to the results of the study, it was found that the success of professional training of masters of vocational education depends on competent pedagogical management, but its organization in higher education institutions of Ukraine is complicated by a number of problems: ineffective interaction with enterprises, which makes it impossible for masters to obtain practical skills, unpreparedness of masters for a large amount of research work, inconsistency of curricula with modern requirements, limited powers of middle managers, low level of management training.

The solution to these problems requires the creation of career centers, establishing close cooperation with enterprises, changing the conditions for admission to the master's program, reorienting master's programs from passive forms of education to more practical, expanding the powers of middle managers, mandatory courses for the formation and improvement of managerial competencies of managers of higher education institutions, providing higher education institutions with autonomy in terms of managing their own funds.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying the results obtained in the process of developing a methodology for organizing pedagogical management in higher education institutions in the preparation of masters of vocational education.

Key words: *pedagogical management, masters of vocational education, competence approach, resource management, educational programs.*

Постановка проблеми. У всі часи головним завданням закладу вищої освіти було надання якісних освітніх послуг студентам та випуск професійних кадрів, які зможуть стати грамотними фахівцями. Однак становлення української дер-

жавності, інтеграція України до Європейського Союзу, побудова громадянського суспільства зумовили зміни в системі вищої освіти. В зв'язку з цим постала гостра необхідність в пошуку нових підходів до фахової підготовки магістрів

професійної освіти в закладах вищої освіти. Реалізація цих підходів неможлива без грамотного управління в галузі освіти, яке розкриває педагогічний менеджмент.

Багаторічний досвід закладів вищої освіти показує, що в сучасних умовах існують серйозні проблеми в управлінні. Мова йде не лише про зовнішнє управління з боку державних органів, а й про внутрішнє управління, тобто, педагогічний менеджмент. Не кожен керівник закладу вищої освіти може якісно виконувати покладені на нього функції менеджера. В результаті неграмотного управління в закладі вищої освіти знижується ефективність навчального процесу. Відповідно, здобувачі вищої освіти не отримують актуальних, професійно значущих знань, практичних навичок та вмій, необхідних для виконання професійних функцій в майбутньому. В зв'язку з цим існує гостра необхідність у вдосконаленні педагогічного менеджменту як основи для якісної фахової підготовки магістрів професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Педагогічний менеджмент в закладах вищої освіти розглядається в роботах багатьох науковців, таких як Матішак К. (2017), Мачинська Н. І., (2013), Жирнова К. В. (2014), Певзнер М. Н. (2013), Мартинець Л. А. (2018). Однак недостатньо дослідженим на сьогоднішній день залишається питання педагогічного менеджменту у змісті фахової підготовки магістрів професійної освіти.

Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем педагогічного менеджменту, які ускладнюють фахову підготовку магістрів професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Фахова підготовка магістрів професійної освіти передбачає формування висококваліфікованих фахівців нового покоління, які здатні здійснювати інноваційну діяльність, швидко та обґрунтовано вирішувати професійні проблеми, саморозвиватися та самовдосконалюватися. Досягнення такого результату неможливе без оновлення змісту освіти, який забезпечує відповідність фахової підготовки магістрів професійної освіти у закладах вищої освіти (ЗВО) сучасним тенденціям соціально-економічного та культурного розвитку суспільства.

В педагогічній науці існує декілька підходів до трактування визначення змісту фахової підготовки магістрів професійної освіти:

- *когнітивний підхід*, відповідно до якого змістом освіти є сукупність знань, умінь та навичок, необхідних для різнобічного розвитку особистості;

- *особистісно-орієнтований підхід*, відповідно до якого в центрі навчально-виховного процесу знаходиться особистість, її самобутність та особистий досвід;

- *компетентнісний підхід*, відповідно до якого навчально-виховний процес орієнтується на здобуття ключових та професійних компетентностей. Ключові компетентності необхідні для особистого розвитку та підвищення потенціалу. До таких компетентностей можна віднести загально-навчальну, інформаційно-аналітичну, комунікативну, громадянську, етичну, адаптивну, соціокультурну, інформаційно-комунікаційну, міжособистісної взаємодії. Професійні компетентності необхідні для ефективної діяльності та досягнення результатів в конкретній сфері діяльності (Матішак, 2017: 104).

Саме компетентнісний підхід визначає зміст фахової підготовки магістрів професійної освіти, в основі якого повинні бути актуальні, професійно значущі знання, практичні навички та вміння, необхідні для виконання професійних функцій майбутнім фахівцем. В свою чергу, фахову підготовку магістрів професійної освіти необхідно розглядати як систему навчально-виховних заходів, спрямованих на оволодіння студентами компетентностями, які визначатимуть його готовність до виконання професійних обов'язків та професійного самовдосконалення впродовж життя. Успішність та ефективність навчально-виховних заходів багато в чому залежить від особливостей управління, тобто, від менеджменту. Особливості управління в галузі освіти розкриває педагогічний менеджмент.

Під педагогічним менеджментом потрібно розуміти комплекс дій, які здійснюються в рамках управління закладом освіти:

- управління ресурсами закладу освіти, яке передбачає планування, облік і розподіл матеріальних та фінансових ресурсів з метою забезпечення його оптимального функціонування. Управління ресурсами здійснюється у сукупності та взаємодії з управлінням педагогічним колективом і процесом освіти та є однією з основних діяльностей з управління освітньою системою;

- управління навчальним процесом, яке здійснюється з метою досягнення навчальних та виховних цілей, розвитку особистості здобувачів освіти за допомогою проведення навчально-освітнього, навчально-виховного процесу та іншої просвітницької діяльності, що здійснюється освітньою організацією відповідно до Державних освітніх стандартів;

- управління педагогічним колективом освітньої організації, який розглядається як об'єкт управління (Мачинська, 2013: 416).

Необхідно зазначити, що менеджером освіти виступає керівник закладу освіти – професійний управлінець з відповідним рівнем компетентностей. Предметом роботи менеджера освіти є діяльність закладу освіти, інструментом – дії, а результатом – високий рівень знань, грамотності та розвитку студентів – магістрів професійної освіти (Проніков, 2021).

Педагогічний менеджмент в закладі освіти здійснюється шляхом використання різних методів управління (рис. 1).

Рис. 1. Методи управління в закладах вищої освіти (Мачинська, 2013: 416)

Примітка: систематизовано авторами

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що успішність та ефективність фахової підготовки магістрів професійної освіти в закладах вищої освіти залежить не тільки від кваліфікації викладачів. Заклади вищої освіти потребують грамотного педагогічного менеджменту, який має здійснювати керівництво за допомогою всіх підрозділів навчального закладу, застосовуючи ефективні методи управління.

Педагогічний менеджмент неможливий без інновацій та змін. Заклади вищої освіти України, які займаються підготовкою магістрів професійної освіти, мають не надто багато досвіду в цьому напрямі. Одна з головних проблем більшості українських ЗВО – нестача грамотних управлінців. Набагато сильніше у цьому плані виглядають заклади вищої освіти Сполучених Штатів Америки та країн Західної Європи. Розглянемо досвід педагогічного менеджменту ЗВО цих країн.

1. США. Завдяки сприятливому політичному, соціальному та економічному клімату в США, заклади вищої освіти мають можливість функціонувати та розвиватися в умовах конкуренції. Контроль та управління змістом та якістю навчальних програм з фахової підготовки магістрів професійної освіти здійснюється ЗВО за допомогою

системи акредитації. Зкладами вищої освіти розробляються вимоги, яким вони мають відповідати для успішного проходження акредитації. Контроль за виконанням цих вимог здійснюється представниками різних університетів, які входять до спеціальної комісії з Акредитації.

В частині управління навчальним процесом варто відзначити можливість магістрів професійної освіти поєднувати навчання з практичною діяльністю, яку забезпечує заклад освіти. Для цього налагоджуються партнерські зв'язки із підприємствами. В багатьох ЗВО функціонують спеціальні центри кар'єри, основною метою яких є пошук місць практики або працевлаштування студентів, що не порушує нормального ритму навчального процесу, оскільки практична діяльність стає частиною навчання (Жирнова, 2014).

2. Німеччина. В закладах вищої освіти Німеччини поширена концепція «Нове громадське управління». Вона передбачає відмову від державної регламентації управлінської діяльності (Певзнер, 2013: 54-55). Одним із принципів «нового громадського управління» є розширення прав керівників середньої ланки. У Німеччині, як і в США, багато уваги приділяється управлінню фінансовими ресурсами. Одним із джерел фінансування є студентська плата за навчання.

3. Франція. Французька система педагогічного менеджменту містить 3 основні напрямки:

- автономія закладів вищої освіти;
- участь усіх викладачів та студентів у діяльності ЗВО;
- створення нових програм, що відповідають сучасним вимогам.

Головною особливістю французьких ЗВО є те, що вони традиційно готують своїх випускників не тільки для побудови кар'єри спеціаліста чи менеджера, а й для наукової та педагогічної кар'єри.

Враховуючи досвід зарубіжних країн, можна зробити висновок, що педагогічний менеджмент іноземних ЗВО має певні особливості, до яких можна віднести: співпрацю закладів вищої освіти з підприємствами, підвищену увагу практиці магістрів професійної освіти у процесі підготовки та їх подальшій кар'єрі, розширення повноважень, незалежність від держави, орієнтацію на наукову та педагогічну діяльність. На відміну від США та більшості країн Європи, педагогічний менеджмент, як комплекс дій, які здійснюються в рамках управління ЗВО в Україні, є залежним від держави, що має негативний вплив на фахову підготовку магістрів професійної освіти.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», бакалаврат – це закінчена вища освіта,

а магістратура – академічний ступінь рівнем вище (Про вищу освіту, 2014). Тривалість магістратури залежить від закладу вищої освіти та навчальної програми. В середньому навчання на магістратурі становить від 1,5 до 2 років. Здобуття ступеня магістра здійснюється за освітньо-професійною або освітньо-науковою програмою.

До основних проблеми педагогічного менеджменту у змісті фахової підготовки магістрів професійної освіти можна віднести наступні:

- неефективна взаємодія з підприємствами, що унеможлиблює отримання магістрами практичних навичок. Майбутні фахівці повинні навчатися застосовувати свої знання, а не лише показувати їх у усній формі на семінарах та іспитах. Важливо, щоб молоді люди мали впевненість у завтрашньому дні та знали, що вчать не даремно й зможуть заробити собі на життя після отримання диплому магістра;

- неготовність магістрів до великого об'єму науково-дослідницької роботи, яку необхідно проводити у магістратурі, відсутність мотивації до такої роботи та достатнього рівня дослідницьких компетенцій (Нечай та ін., 2015);

- невідповідність магістерських навчальних програм сучасним вимогам. Нерідко студентам викладають неактуальні дисципліни без урахування вимог сучасного ринку праці. Недостатньо уваги приділяється управлінським та організаторським навичкам майбутніх фахівців;

- обмеженість повноважень керівників середньої ланки (деканів, завідувачів кафедр) та викладацького складу, яка не дає можливості брати участь у прийнятті управлінських рішень;

- низький рівень управлінської підготовки керівників закладів вищої освіти. Як правило, перед призначенням на посаду керівника, вони не проходять спеціальної підготовки (Мартинець, 2018: 196);

- відсутність незалежної системи управління власними коштами закладами вищої освіти, які могли б бути спрямовані на фахову підготовку магістрів професійної освіти (У Раді, 2021).

Для вирішення цих проблем пропонується здійснення наступних заходів:

- створення при закладах вищої освіти центрів кар'єри, які існують майже в кожному ЗВО США;

- налагодження тісної співпраці з підприємствами, щоб магістри могли практикуватися під час навчання, стажуватися та заробляти гроші. Практика та стажування може проходити не лише влітку, а й під час навчального року. Для цього можна скоротити обсяг деяких курсів та віддати матеріал студентам на самостійне вивчення. Такі

заходи допомогли сприяли б вирішенню проблем працевлаштування молодих фахівців;

- зміна умов прийому до магістратури. Необхідно розробити такі механізми прийому, які б дозволили обрати студентів, які мають мотивацію до дослідницької роботи та підгрунття, необхідне для її здійснення;

- переорієнтація магістерських програм з пасивних форм навчання на більш практичні. Активні методи навчання забезпечують інтенсивний розвиток пізнавальних мотивів, сприяють прояву творчого мислення, набуття управлінських та організаторських навичок (Олійник, 2013: 51-57);

- розширення владних повноважень, надання керівникам середньої ланки (деканам, завідувачам кафедр) та викладачам вищих навчальних закладів більше можливостей брати участь у прийнятті управлінських рішень;

- обов'язкове проходження курсів для формування та вдосконалення управлінських компетентностей керівників закладів вищої освіти. На сьогоднішній день майбутнім керівникам пропонується велика кількість курсів, які можна пройти дистанційно;

- надання закладам вищої освіти автономії в частині розпорядження власними коштами та залучення їх у свій розвиток, а також самостійного визначення системи оплати викладачів, розміру їх заробітної плати.

Висновки. Успішність фахової підготовки магістрів професійної освіти в закладах вищої освіти України залежить від грамотного педагогічного менеджменту, який має здійснювати керівництво. Для цього застосовуються ефективні методи управління: економічні, адміністративні, психолого-педагогічні та методи суспільного впливу.

Аналіз позитивного досвіду управління у вищих навчальних закладах зарубіжних країн показав, що педагогічний менеджмент в українських ЗВО є залежним від держави. На сьогоднішній день управління освітою здійснюється відповідно до законів, наказів, розпоряджень та інших нормативно-правових актів державних органів. Така залежність негативно позначається на якості освіти і, зокрема, на підготовці магістрів професійної освіти, та стає причиною виникнення проблем, які ускладнюють даний процес. До таких проблем відноситься: неефективна взаємодія з підприємствами, що унеможлиблює отримання магістрами практичних навичок, неготовність магістрів до великого об'єму науково-дослідницької роботи, невідповідність навчальних програм сучасним вимогам, обмеженість повноважень

керівників середньої ланки, низький рівень управлінської підготовки керівників закладів вищої освіти, відсутність незалежної системи управління власними коштами в закладах вищої освіти.

Вирішення цих проблем потребує створення центрів кар'єри, налагодження тісної співпраці з підприємствами, зміни умов прийому до магістратури, переорієнтації магістерських програм з пасивних форм навчання на більш практичні, розширення владних повноважень керівників

середньої ланки, обов'язкове проходження курсів для формування та вдосконалення управлінських компетентностей керівників закладів вищої освіти, надання закладам вищої освіти автономії в частині розпорядження власними коштами.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів в процесі розроблення методології організації педагогічного менеджменту в закладах вищої освіти при підготовці магістрів професійної освіти.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жирнова К. В. Опыт осуществления управленческой политики высшими учебными заведениями в Соединенных Штатах Америки и Западной Европе. *Наукоедение*. 2014. № 5 (24).
2. Мартинець Л. А. Управлінська діяльність керівника навчального закладу: навчальний посібник. Вінниця, 2018. 196 с.
3. Магішак М. Педагогічний менеджмент у змісті професійної підготовки майбутніх магістрів дошкільної освіти. *Освітній простір України*. 2017. 104 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/316279711_Pedagogicnij_menedzment_u_zmistu_profesijnoi_pidgotovki_majbutnih_magistriv_doskilnoi_osviti/link/58f8f6b04585152edecb14c8/download.
4. Мачинська Н. І. Педагогічна освіта магістрантів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю: монографія за ред. докт. пед. наук, проф., член-кор. НАПН України С. О. Сисоевої. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
5. Нечай Н. М., Хазова О. В. Програма вдосконалення рівня підготовки магістра. ДВНЗ «Національний гірничий університет», 2015. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UcyUEYVL3tMJ:confesp.fl.kpi.ua/node/1251&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
6. Олійник Л. В. Активні методи навчання та їхня роль у психолого-педагогічній підготовці майбутніх магістрів військово-соціального управління. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2013. № 4. С. 51-57
7. Певзнер М. Н., Петряков П. А. «Новое общественное управление» в вузах Германии: путь к автономии или утрата академических традиций. Москва, 2013. С. 54-55.
8. Про вищу освіту: Закон України від 1.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
9. Проніков О. П. Менеджмент закладів вищої освіти та його вплив на якість знань студентів. *Педагогічні науки*. 2021. № 13 (169).
10. У Раді планують зробити університети незалежними. *osvita.ua*, 2021. URL: <https://osvita.ua/vnz/81511/>.

REFERENCES

1. Machyn'ska N. I. Pedagogichna osvita mahistrantiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv nepedagogichnoho profilyu: monohrafiya za red. dokt. ped. nauk, prof., chlen-kor NAPN Ukrainy S. O. Sysoyevoyi [Pedagogical education of master's students of non-pedagogical higher educational institutions]. L'viv: L'vDUVS, 2013. 416 p. [in Ukrainian].
2. Martynets L. A. Upravlins'ka diyal'nist' kerivnyka navchal'noho zakladu: navchal'nyy posibnyk [Management activity of the head of the educational institution: a study guide]. Vinnytsya, 2018. 196 p. [in Ukrainian].
3. Matishak M. Pedagogichnyy menedzhment u zmisti profesijnoyi pidhotovky maybutnikh mahistriv doshkil'noyi osvity [Pedagogical management in the content of professional training of future masters of preschool education]. *Osvitniy prostir Ukrainy*, 2017, 104 p. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/316279711_Pedagogicnij_menedzment_u_zmistu_profesijnoi_pidgotovki_majbutnih_magistriv_doskilnoi_osviti/link/58f8f6b04585152edecb14c8/download [in Ukrainian].
4. Nechay N. M., Khazova O. V. Prohrama vdoskonalennya rivnya pidhotovky mahistra [Program for improving the level of master's training]. DVNZ «Natsional'nyy hirnychyy universytet», 2015. Retrieved from: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:UcyUEYVL3tMJ:confesp.fl.kpi.ua/node/1251&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> [in Ukrainian].
5. Oliynyk L. V. Aktyvni metody navchannya ta yikhnya rol' u psykholoho-pedahohichnyi pidhotovtsi maybutnikh mahistriv viys'kovo-sotsial'noho upravlinnya [Active learning methods and their role in the psychological and pedagogical training of future masters of military and social management]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nyimi systemami: filozofiya, psykholohiya, pedahohika, sotsiolohiya*, 2013, № 4, pp. 51-57 [in Ukrainian].
6. Pevzner M. N., Petryakov P. A. «Novoye obshchestvennoye upravleniye» v vuzakh Germanii: put' k avtonomii ili utrata akademicheskikh traditsiy ["New public administration" in German universities: the path to autonomy or the loss of academic traditions]. Moskov, 2013. pp. 54-55 [In Russian].
7. Pronikov O. P. Menedzhment zakladiv vyshchyyi osvity ta yoho vplyv na yakist' znan' studentiv [Management of institutions of higher education and its influence on the quality of students' knowledge]. *Pedahohichni nauky*, 2021, № 13 (169) [in Ukrainian].
8. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 1.07. 2014 r. № 1556-VII. [On higher education: Law of Ukraine dated 1.07. 2014 № 1556-VII]. 2014. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
9. U Radi planuyut' zrobyty universytety nezalezhnymy. [The Council plans to make universities independent]. 2021. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/81511/> [in Ukrainian].
10. Zhirnova K. V. Opyt osushchestvleniya upravlencheskoy politiki vysshimi uchebnymi zavedeniyami v Soyedinennykh Shtatakh Ameriki i Zapadnoy Yevrope [Experience in the implementation of management policy by higher educational institutions in the United States of America and Western Europe]. *Naukovedeniye*, 2014, № 5 (24) [In Russian].

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Микола ПРИХОДЬКО ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЕТНОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА У ЛЬВОВІ (90-ті РОКИ 19 ст.).....	4
Леся СМУТОК, Ярослав ЛИСЕЙКО ПОХОДЖЕННЯ ТА РОДИНА РОМАНА ПЕРФЕЦЬКОГО, УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА ЗУНРУ.....	11
Василь ХОМІЦЬКИЙ КАЛЕНДАРНА РЕФОРМА В ЦЕРКВІ: НА ЧАСІ.....	17
Всеволод ЧЕКАНОВ ЙОГАН ГЕЙЗІНГА І ШКОЛА «АННАЛІВ»: НОВІ ЧАСИ ТА НОВІ ПРОСТОРИ МЕДІЄВІСТИКИ.....	26

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Марина РУСЯЄВА ОБРАЗ ГЕРКУЛЕСА В СКУЛЬПТУРНІЙ ДЕКОРАЦІЇ ПОРТА ДЕЛЛА МАНДОРЛА: ІКОНОГРАФІЯ ТА СИМВОЛІЗМ.....	33
Тетяна СІРЯТСЬКА ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ «БЕРГАМАСЬКОЇ СЮЇТИ» К. ДЕБЮССІ У ВИКОНАВСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ З. КОЧІША, С. БУНІНА ТА С. РІХТЕРА.....	46
Ольга ФАБРИКА-ПРОЦЬКА НАРОДНІ ПІСНІ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ ІІ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ У ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ.....	53
Євгенія ФІЛІМОНОВА-ЗЛАТОГУРСЬКА ХОРЕОГРАФІЧНІ КОЛЕКТИВИ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ – СКАРБНИЦЯ НАРОДНО-СЦЕНІЧНОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	58
Цзелян ЧЖАН ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОГО ГОЛОСУ НА МАТЕРІАЛІ ПІСЕНЬ ІЗ ВОКАЛЬНОГО ЦИКЛУ Л. РЕВУЦЬКОГО «СОНЕЧКО».....	63
Чже ЛО «КОНЦЕРТ-РАПСОДІЯ» ДЛЯ ТРУБИ ТА СТРУННОГО ОРКЕСТРУ ЄВГЕНА СТАНКОВИЧА У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ЖАНРУ ТРУБНОГО КОНЦЕРТУ.....	68
Ірина ШЕВЦОВА, Єлизавета БАБЯК, Михайло ШЮТІВ ФОРМУВАННЯ ВИКОНАВСЬКОЇ ТАНЦЮВАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ АМАТОРСЬКОГО ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА ЗАКАРПАТТЯ.....	75
Ольга ШКОЛЬНА, Алла БУЙГАСHEVA, Олександр ОПАНАСЮК ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО В ТВОРЧОСТІ ТЕТЯНИ ЯБЛОНСЬКОЇ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЇЇ ЩОДЕННИКІВ.....	82
Тетяна ШТИКАЛО, Артем ЧЕПУРКО ОБРАЗ БУДДИ В СКУЛЬПТУРНОМУ МИСТЕЦТВІ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	87

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Наталія ЛИСЕЦЬКА, Олена БОНДАРЧУК НЕОЛОГІЗМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПЕРІОДУ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	93
Olga LUTVYNENKO, Olga RYZHCHENKO ANGLIZATION OF THE MODERN COMMUNICATIVE SPACE AS THE MEANS OF BORROWING ANOTHER LANGUAGE VOCABULARY.....	99

Яна РОМАНЦОВА ОЦІННА СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ <i>ЗАКОН</i> У ПАРЕМІОЛОГІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	104
Лілія СОЛОДКА «ПОЇЗД ТОЧНО ЗА РОЗКЛАДОМ» Г. БЕЛЛЯ ТА «ЧОРНЕ СОНЦЕ» В. ШКЛЯРА: ВОЄННА СЕМАНТИКА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ.....	109
Вікторія ФЕДИК ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	117
Марія ЦУРКАН СТИЛІЗАЦІЯ ПОБУТОВОСТІ В ХУДОЖНІЙ ОПОВІДІ ЗА УЧАСТІ РОЗМОВНИХ ФОРМ ІМЕН ПЕРСОНАЖІВ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ БУКОВИНИ).....	122
Світлана ЧЕРНЯВСЬКА, Наталія ПИСАРСЬКА, Андрій ГОМОН ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК КОМПЛЕКСНА НАУКА.....	128
Ludmila SHARA, Olena PETROVA, Irina DUVANSKAYA ADJECTIVATION OF ATTRIBUTIVE PARTICIPLES IN THE SCIENTIFIC-AND-TECHNICAL DISCOURSE TEXTS (ON THE MATERIAL OF THE TEXT CORPUS “ELECTRICAL ENGINEERING”).....	135
Тетяна ШАРОВА, Остап БОДИК СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В СУСПІЛЬСТВІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ О. САЙКО «ДО СИВИХ ГІР»).....	141
Олена ЩЕРБАК НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТАПРОГРАМИ В КІНОДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ФІЛЬМІВ ПРО ВІЙНУ).....	150

ПЕДАГОГІКА

Ірина ПШЕНИЧНА ІНТЕНСИФІКАЦІЯ УПРАВЛІННЯ САМОСТІЙНОЮ ОСВІТНЬОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	156
Оксана КРАВЧЕНКО, Ірина РЕЗНІЧЕНКО ІНКЛЮЗИВНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ.....	163
Саадат Сулейман кызы РЗАЕВА РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ДЕТЕЙ 3-5 ЛЕТ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К ШКОЛЕ.....	170
Оксана САВЧЕНКО, Наталія КОВЕРСУН ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИК ВЕБ-КВЕСТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ФІЛОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ.....	177
Марина САЄНКО, Наталія ЛОБАЧ, Людмила ІСИЧКО ВИКОРИСТАННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ GOOGLE ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПЕРЕРВНОСТІ ТА ЯКОСТІ ОСВІТИ.....	183
Олександр САМОЙЛЕНКО, Євгеній ІВАШЕВ, Вікторія МАЦЬКО ЦИФРОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ОСВІТНИХ ВИКЛИКІВ.....	189
Світлана КОБУТА, Леся СЕРМАН ВПЛИВ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ НА МОТИВАЦІЮ ДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ (РОЗГЛЯД У ДІАХРОНІЇ).....	195
Наталія СЛИВКА, Олена ЛАНСЬКИХ, Тетяна ДЕРНОВА БІЗНЕС-КУРС АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ФАКТОР УСПІШНОЇ КАР'ЄРИ.....	201
Людмила СНЄДКОВА, Катерина ДЕРЕКА ІНСТРУМЕНТИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ.....	208

Оксана ТИМОФЄЄВА ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ.....	213
Світлана ТОЛОЧКО, Наталія БОРДЮГ МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ «ЗНАЮ. ВМІЮ. ДІЮ».....	220
Ольга ХРИСТЕНКО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТІВ У МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УРСР У 60-70-Х рр. ХХ ст. ЯК ІСТОРИЧНИЙ УРОК.....	228
Аліна ЧЕРНЯКОВА ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР.....	234
Альона ЧОРНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПРОГРАМІСТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН.....	241
Олена ЧУБУКІНА ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ КЛУБНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	247
Тетяна ШЕВЧЕНКО, Сергій РЯБЕЦЬ, Наталія ЛОЗОВСЬКА МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ІНТЕГРАЦІЯ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	252
Наталія ЮРІЙЧУК ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ФОРМ ОНЛАЙН-КОМУНІКАЦІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В БАЗОВІЙ ШКОЛІ.....	257
Тетяна ЯПРИНЕЦЬ, Юрій БЕЗРУЧЕНКОВ, Олена ЧЕРНЯЄВА ПЕДАГОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У ЗМІСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.....	262

CONTENTS

HISTORY

Mykola PRYHODKO PRACTICAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE ETHNOGRAPHIC SOCIETY IN LVIV (NINETIES OF THE 19 th CENTURY).....	4
Lesia SMUTOK, Yaroslav LYSEYKO THE ORIGIN AND FAMILY OF THE ROMAN PERFETSKYI, UKRAINIAN PUBLIC AND POLITICAL FIGURE OF WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC.....	11
Vasyl KHOMITSKY CHURCH CALENDAR REFORM: ON TIME.....	17
Vsevolod CHEKANOV JOHAN HUIZINGA AND ÉCOLE DES ANNALES: NEW TIMES AND NEW SPACES OF MEDIEVISTICS.....	26

ART STUDIES

Maryna RUSIAIEVA THE IMAGE OF HERCULES IN PORTA DELLA MANDORLA SCULPTURAL DECORATION: ICONOGRAPHY AND SYMBOLISM.....	33
Tetiana SYRIATSKA FEATURES OF THE INTERPRETATION OF THE «BERGAMAS SUITE» BY C. DEBUSSY IN PERFORMING CONCEPTS OF Z. KOCHISH, S. BUNIN AND S. RICHTER.....	46
Olga FABRYKA-PROTSKA FOLK SONGS OF THE UKRAINIANS OF EASTERN SLOVAKIA SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE SOURCE SCIENCE ASPECT.....	53
Yevheniia FILIMONOVA-ZLATOHRUSKA CHOREOGRAPHIC COLLECTIVES OF THE VINYNAS REGION – A TREASURY OF FOLK-STAGE CHOREOGRAPHIC ART.....	58
Zeliang ZHANG FEATURES OF CHILDREN'S VOICE DEVELOPMENT ON THE MATERIAL OF SONGS FROM L. REVUTSKYI'S VOCAL CYCLE «SONECHKO».....	63
Zhe LUO «CONCERT-RAPSODY» FOR SOLO TRUMPET AND STRING ORCHESTRA BY YEVHEN STANKOVYCH IN THE CONTEXT OF TRUMPET CONCERT GENRE EVOLUTION.....	68
Iryna SHEVTSOVA, Yelyzaveta BABIAK, Mykhailo SHIUTIV FORMATION OF PERFORMING DANCE CULTURE IN THE CONTEXT OF AMATEUR CHOREOGRAPHIC ART OF TRANSCARPATHIA.....	75
Olga SHKOLNA, Alla BUIGASHEVA, Olexandr OPANASYUK DECORATIVE AND EXAMPLE ART IN THE CREATIVITY OF TATYANA YABLONSKAYA: ON THE MATERIALS OF HER DIARY.....	82
Tetiana SHTYKALO, Artem CHEPURKO IMAGE OF BUDDHA IN SCULPTURE ART: TRADITIONS AND MODERNITY.....	87

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Nataliia LYSETSKA, Olena BONDARCHUK NEOLOGISMS OF COVID-19 PANDEMIC PERIOD IN THE GERMAN LANGUAGE.....	93
--	----

Olga LYTVYENKO, Olga RYZHCHENKO ANGLIZATION OF THE MODERN COMMUNICATIVE SPACE AS THE MEANS OF BORROWING ANOTHER LANGUAGE VOCABULARY.....	99
Yana ROMANTSOVA EVALUATED SPECIFICITY OF THE CONCEPT OF <i>LAW</i> IN THE PAREMIOLOGY OF THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES.....	104
Liliia SOLODKA «THE TRAIN WAS ON TIME» BY H. BELL AND «THE BLACK SUN» BY V. SHKLYAR: MILITARY SEMANTICS THROUGH THE PRISM OF COMPARATIVE ANALYSIS.....	109
Victoria FEDYK BORROWINGS AS A MEANS OF ENRICHMENT THE VOCABULARY OF THE ENGLISH LANGUAGE.....	117
Mariia TSURKAN STYLIZATION OF DOMESTICITY IN ARTISTIC STORY WITH THE PARTICIPATION OF CONVERSATION FORMS OF THE NAMES OF THE CHARACTERS (BASED ON THE PROSE WORKS OF BUKOVYNA WRITERS).....	122
Svitlana CHERNIAVSKA, Nataliia PYSARSKA, Andrii HOMON TERMINOLOGY LEXICOGRAPHY AS A COMPLEX SCIENCE.....	128
Ludmila SHAPA, Olena PETROVA, Irina DUVANSKAYA ADJECTIVATION OF ATTRIBUTIVE PARTICIPLES IN THE SCIENTIFIC-AND-TECHNICAL DISCOURSE TEXTS (ON THE MATERIAL OF THE TEXT CORPUS “ELECTRICAL ENGINEERING”).....	135
Tetiana SHAROVA, Ostap BODYK SOCIALIZATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS IN SOCIETY THROUGH THE PRISM OF EUROPEAN VALUES (BASED ON THE MATERIAL OF O. SAIKO'S NOVELLA «TO THE GRAY MOUNTAINS»).....	141
Olena SHCHERBAK NEUROLINGUISTIC METAPROGRAMS IN FILM DISCOURSE (BASED ON THE NAMES OF UKRAINIAN PUBLICIST FILMS ABOUT THE WAR).....	150
PEDAGOGY	
Iryna PSHENYCHNA INTENSIFICATION OF MANAGEMENT OF INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITY OF STUDENTS OF HUMANITARIAN SPECIALTIES.....	156
Oksana KRAVCHENKO, Iryna REZNICHENKO INCLUSIVE TOURISM AS A MEANS OF DEVELOPING NATIONAL AND PATRIOTIC AND ENVIRONMENTAL EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH.....	163
Saadat Suleiman RZAYEVA DEVELOPMENT OF COGNITIVE ACTIVITY OF CHILDREN 3-5 YEARS OLD IN PREPARATION FOR SCHOOL.....	170
Oksana SAVCHENKO, Nataliya KOVERSUN THE IMPLEMENTATION OF WEB QUESTS PRACTICES INTO THE STUDY OF PHILOLOGICAL DISCIPLINES AT HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION INSTITUTIONS.....	177
Marina SAENKO, Natalia LOBACH, Ludmila ISYCHKO USE OF GOOGLE CLOUD TECHNOLOGIES TO ENSURE CONTINUITY AND QUALITY OF EDUCATION.....	183
Oleksandr SAMOYLENKO, Evhenii IVASHEV, Viktoria MATSKO DIGITAL COMPETENCIES OF THE TEACHER IN THE CONTEXT OF MODERN EDUCATIONAL CHALLENGES.....	189

<hr/>	
Svitlana KOBUTA, Lesia SERMAN	
THE INFLUENCE OF REMOTE LEARNING ON MOTIVATION TO MASTER FOREIGN LANGUAGES (DIACHRONIC CONSIDERATION).....	195
Nataliia SLYVKA, Olena LANSKYKH, Tatiana DERNOVA	
BUSINESS ENGLISH LANGUAGE COURSE AS A FACTOR FOR A SUCCESSFUL CAREER.....	201
Lyudmila SNEDKOVA, Kateryna DEREKA	
TOOLS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF DISTANCE LEARNING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION.....	208
Oksana TYMOFYEYEVA	
ORGANIZATION OF SELF-STUDY ENGLISH LEARNING PROCESS OF FUTURE MARINE PROFESSIONALS.....	213
Svitlana TOLOCHKO, Nataliia BORDIUG	
METHODOLOGICAL BASIS OF FORMATION ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF PUPILS DURING IMPLEMENTATION OF THE EDUCATIONAL PROGRAM “I KNOW. I CAN. I ACT”.....	220
Olga KHRYSTENKO	
DEVELOPMENT OF VALUE ORIENTATIONS OF STUDENTS IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF THE USSR IN THE 60 -70S OF THE 20 TH CENTURY AS A HISTORIC LESSON	228
Alina CHERNYAKOVA	
EUROPEAN VALUES IN TEACHING OF FOREIGN STUDENTS IN THE CONTEXT OF INTEGRATION INTO THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE	234
Alona CHORNA	
MODEL OF FORMATION OF MANAGEMENT COMPETENCE OF FUTURE PROGRAMMING ENGINEERS IN THE PROCESS OF STUDYING PROFESSIONAL DISCIPLINES.....	241
Olena CHUBUKINA	
EXPERIENCE OF ACTIVITIES OF CLUB ASSOCIATIONS OF PEDAGOGICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE.....	247
Tanya SHEVCHENKO, Serhiy RYABETS, Nataliia LOZOVSKA	
INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN TECHNOLOGY LESSONS.....	252
Nataliya YURIYCHUK	
FEATURES OF USING BASIC FORMS OF ONLINE COMMUNICATION IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN BASIC SCHOOL.....	257
Tetiana YAPRYNETS, Yurii BEZRUCHENKOV, Olena CHERNIAIEVA	
PEDAGOGICAL MANAGEMENT IN THE CONTENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF MASTERS OF VOCATIONAL EDUCATION.....	262

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 56. ТОМ 3
ISSUE 56. VOLUME 3**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душиний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 11.11.2022 р. Підписано до друку 25.11.2022 р.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 31,85. Зам. № 1222/491. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.